1987 г.

1.I.1987 г. [четвъртък]

И така Нова година – 1987-а.

Изпратих картички в чужбина и у нас, но по-малко на брой. Получих много, но по-малко от миналата година.

Семейното прекарване на посрещането, от което се бяхме лишили всъщност няколко години, ни успокои. Същевременно реално се почувствувахме стари – глави на голямо семейство, което има нужда от нас. Ние самите имаме нужда от тях, но животът си налага своето – те са поели своя, живеят със своите въпроси, очакват може би повече помощ от нас, най-вече време, което не можем да им отделим. А и ние се боим от самотата. Никой не иска да остане сам. Даже сега всяка, дори кратковременна, раздяла ни действува зле. Без да искаме се вглеждаме в бъдещето, което ни се вижда все по-краткотрайно, искаме да сме готови за края, а въртележката не ни оставя време да се справим с текущите работи и да се оставим малко на старчески покой. Търся го, за да се огледам наоколо, да напиша някои работи, които съм започнал, да почета повече. Зажаднял съм за спокойни разходки, така, напълно безцелни, продължителни. Добре, че все пак излизаме редовно в парка, съзнателно да се раздвижим малко и да отхвърлим натрупаните през целия ден наслоения. Това поне ни се удава и можем да спим добре, без приспивателно.

Дигнахме се на 2.I. за Велинград. Имаме само 6 дни, защото на 9-и Ана има обсъждане на своята част от програмата за мозъка.

3–8.I.1987 г. [събота–четвъртък]

Взехме и Машка с нас. Дими [Йовев] най-после постъпи на работа. Детето имаше нужда да я изведем, защото нямаше кой да се погрижи да излезе с нея на Витоша. Пък и не тежи, толкова е въздържана и възпитана. Дори прекалено за възрастта си. Сама си чете приказки и слуша от касети. Силна памет със склонност към поезията и песничките, които имат ритми.

Отново се прояви личното отношение към Дими. Повече от три месеца след завръщането му, въпреки никакви официални възражения от никъде (напротив, бе поискан писмено от генералния директор) заповедта за назначаване се задържаше от отдел „Кадри“ на Министерството на външната търговия. А.[танас] Гинев отново провери и сам се убеди, че

просто се проявява отношение немотивирано от нищо освен от желание да се утежни положението на Дими. Аз пък съм доволен, че и в този случай не допуснахме да играят връзки, да отклоним това, което нормално, съобразно законите, той трябваше да понесе като наказание. По този начин и неговата съвест и самочувствие са спокойни.

Жалко че валя сняг едва в последния ден, но затова пък него ден се качихме високо и се въргаляхме надолу из дълбокия сняг.

Този път не взех нищо за работа. Прочетох книгата на Ивайло Петров „Хайка за вълци". Приехме я. Чете се, има честен подход, дава образи, за съжаление в някои случаи неравни, излишни. Но е явление в нашия литературен живот.

Критичният преглед разкри положителните и слабите страни на труда (в-к „Литературен фронт"). Доста разговаряхме с [Николай] Ирибаджаков за епохата, за сложната човешка природа, за партийните кадри, за ролята на властта като разлагащ фактор, за неразкритите провокатори.

9.I.1987 г. [петък]

Г.[еорги] Йорданов веднага ме прие и нареди да бъда командирован до Китай. Посъветва ме да ида през март. Това ми позволява да поискам да се премести по-рано отиването ми, тъй като в паметната записка, получена от постоянното ни представителство в Париж, китайската национална комисия ме кани за м. април. Поискаха и някои допълнителни сведения. Веднага потърсих среща с китайския посланик.

В 11 часа при [Ангел] Балевски – Бюро на Президиума. Поставиха се някои въпроси – за честването на Д.[имитър] Ангелов, за проблемната комисия, възглавявана от Стр.[ашимир] Димитров, за енциклопедиите. Обясних, че всичко е придвижено и предстоят съответните заседания. Докладът на Стр. Димитров е вече раздаден.

[Иван] Попчев, зам.-зав. отдел [на ЦК], потвърди направеното. И обеща да уреди в най-скоро време среща със Ст.[оян] Михайлов. Малко странно ми се вижда, че в продължение на повече от половин година да не мога да се видя с него, след като той сам на няколко пъти заявява, че иска да ме види, определя дни и сетне най-учтиво се извинява за създадените обективни трудности. Вярвам му, но факт е, че досега съм се срещал многократно и с Й.[ордан] Йотов, и с Г.[еорги] Йорданов най-вече, и с Д.[имитър] Станишев, и дори с П.[етър] Младенов, а тъкмо с човека, който уж пряко отговаря и наблюдава дейността, която върша, не мога да разменя директно мнения и информация.

10–11.I.1987 г. [събота–неделя]

С децата в „Рила". Разходка.

Обади ми се [Венко] Марковски. Прочел брошурата за Руско-турската война. Много е радостен за начина, по който разработих темата. Дал я все пак за рецензия на Г.[еорги] Георгиев. Дали не ще е добре да я изкарам и на български? Нужно би било да я допълня с някои документални материали, тъй като нямам желание и възможност да я разширя, пък и не обичам да развлачвам.

Подготвих окончателно всички отговори по линия на „История на човечеството“ включително и до СФРЮ; за срещата в Загреб; отчета си до Секретариата за направеното по тази линия; до [Сергей] Тихвинский (най-после отговори и [Семьон] Микулински) и т.н.

12.I.1987 г. [понеделник]

Среща с В.[асил] Мръчков. Говори ми, че имало колебание за [Благовест] Сендов, блъскат се доста как да намерят подходящ председател от природните науки. За отговорен секретар се подхвърляло за Веселин Никифоров – бил обаче крайно груб.

Вечерта – среща с А.[ндрей] Луканов. Говорихме за тук, за СССР. Смята, че се касае за принципно нов подход, при който се скъсва решително с разбирането, че „трябва и може“. Даде за пример случая с Афганистан. Касае се не просто за примирие, а за отказ от изграждане на социализма в една страна при отсъствие на съответните материални условия. А в СССР се провежда акция на непосредствено заангажиране на масите в борбата срещу бюрокрацията, представлявана от цяла обществена социална прослойка. Нещо съвършено ново в практиката на социализма, защото и явлението с деформацията само отчасти е могло да бъде предвидено.

Прозвуча ни много опасно за бъдещето на фундаменталните изследвания оформилото се убеждение в ръководството ни, че БАН трябва да се лиши от шапка, т.е. от пряко ръководство на фундаменталните изследвания. Още не било надделяло, но А. Луканов има разбирането, че такъв подход и в национален мащаб ще разстрои научния фронт у нас и ще задържи развитието на науката години наред. Според него все още няма изработена крайна позиция и заслужава да се води борба.

Това окончателно потвърди отдавна сложилото се у мен убеждение, че се води съзнателно разложителна дейност спрямо БАН – и по линия на средствата, и по линия на ролята ѝ като национален институт. Постепенно тя бе изключена от реално участие в обществения живот, в обсъждането и подготовката на материали за важни принципни или конкретни въпроси, свързани с нашето развитие като страна – било в икономическата, било в политическата, било в идеологическата сфера. Създадоха се паралелни звена, които поеха координационните функции, и се зачеркна

БАН като един вид дублиращ институт. Оттам вече се прекъсна и търсенето на БАН. Тенденцията е да се превърне в представително учреждение, „убежище“ (както се изрази А. Луканов) на заслужили, но вече score-можещи научни работници.

За икономическото положение той вярва, че можем да излезем от кризата. Имаме още възможности и резерви. Намирал разбиране у Г.[еорги] Атанасов, който се проявявал като добър организатор. Растели вътрешните противоречия. Не знае какъв ще бъде изходът. В крайния положителен резултат е убеден, защото се касае за големи процеси, решението на които не зависи от нас, и те ще се наложат въпреки съпротивата на някои.

Обеща да се намеси за гроба на татко.

13.I.1987 г. [вторник]

П.[антелей] Зарев ме вика да уточним някои неща и ми подхвърли, че за обществените науки трябва да останем двамата в ръководството. През м. март щяли да се проведат събранията.

Заседание за многостранната тема – „Причини за Втората световна война“. Игра, а може би и не е, защото са претоварени и [Димитър] Сирков, и [Нинко] Косашки, но пък не могат да пренебрегнат задачата и да я оставят на други, след като те са водещи институти. Приели са при това заседанието да се проведе у нас.

Голямо заседание на Съвета по възродителния процес с ръководител проф. Стр.[ашимир] Димитров. Дойдоха много хора, за пръв път ги видях в цял състав. Поставиха интересни въпроси за научния подход и тематика. Явно разсъждават и разбират, че с просто администриране далеч не може да се отиде. Изказах се. Взе се решение за внасяне на документ в Секретариата на ЦК.

14.I.1987 г. [сряда]

Заседание на главната редакция на „Българска енциклопедия“. Ръководех го. А.[нгел] Балевски беше възпрепятстван. Определиха ме за отговорен редактор на „Био-библиографската енциклопедия“. Приеха се разумни решения. Даде се висока оценка, напълно заслужена, за Вл.[адимир] Георгиев.

15.I.1987 г. [четвъртък]

Кратко заседание на Бюрото на Президиума [на БАН].

Докторска защита на Жоржета Григорова. Бях рецензент. Мисля, че добре представих нейния труд – не само като пионерски, но и като проява

на далновидност, когато „балканската политика", „балканската общност", се посрещаха с недоверие и дори забрана. Приведох конкретни примери още когато бях в Москва през 50-те години, след това за забраната да се участвува на Конгреса по балканистика в Атина; как ми се удаде с големи усилия да убедя съветската страна, че ние не можем да не идем, защото сме на Балканите, и те в края на краищата не се противопоставиха; и по историята на многостранното сътрудничество.

Радвам се, че мина блестящо с 19 „за" и един „против". А самата Жоржета е в много тежко здравословно и психическо състояние – отгоре на всичко мъжът ѝ е на 4-ти километър.

16.I.1987 г. [петък]

Обяд с Дед Прека. Все този въпрос – къде сме в бъдеще и с кого.

17.I.1987 г. [събота]

В събота заранта дойде и ме навести Чавдар Дамянов. Разказа ми, че в Париж социалистическата група взела решение да иска да се издигне наш кандидат за генерален директор. Писал в София, никакъв отговор. Тръгнал за насам с настояване от [Юрий] Хилчевски да питат Москва. Всички били единни, че аз съм бил най-подходящият кандидат. Попитах за финландския кандидат. Срещнал се бил с постоянния представител, обстоятелствата не му позволявали да кандидатствува.

А предната вечер Мирчо Арсов ми звънна, за да ми каже, че съветският посланик [Леонид] Греков посетил П.[етър] Младенов и му връчил писмо от МИД [Министерство на външните работи] да издигнат моята кандидатура. Въпросът бил съгласуван вече с Т.[одор] Живков, съгласието било дадено. Казал му Л.[юбен] Гоцев и секретарят на съветското посолство. А мен никой не пита!!!

Излязох да се разходя – отново усложнения, и то какви. И семейни, и здравословни – та годен ли съм вече за такива напрежения? Аз не исках, и го знаят добре. Дадох да се разбере това и в Париж и на социалистическите, и на западните, които се интересуваха. Същевременно разбирам и съветските хора, които искат да излязат от пасивната поддръжка на Третия свят и се стремят да водят активна политика. Но какво се е изменило, за да настояват така заангажирано да ми се издига кандидатурата? Във всеки случай това създава нова обстановка в положението ми – и международно, и тук.

19–22.I.1987 г. [понеделник–четвъртък]

За Будапеща. Повече от три часа бяхме задържани на летището. Тук беше и Л.[юбен] Гоцев, който ми разказа, че се оказва голяма чест на Бъл-

гария, на мен. Че П.[етър] Младенов лично отишъл при Т.[одор] Живков. Да съм се готвел за 3–4 март за Москва – за срещата на социалистическите представители на Националните комисии за ЮНЕСКО. Щял да дойде и той. Искрено ме поздравява. Как да му кажа, че това ще предизвика допълнителна злоба срещу мен, както стана и с председателството на Генералната конференция.

Изпрати ме и унгарският посланик. С него имахме дълъг разговор за положението в Унгария и за съветската политика. За Унгария той смята, че се застоява политическото ръководство, не взима нужните решения и се изчерпа партийната и народната енергия. Още в края на 70-те години. Нужни са големи цели, ясно формулирани, за да се поведат масите. При всички обективни и субективни условия налице в Унгария колебанията могат да задържат развитието за много години.

Интересно, че това бяха разсъжденията на отговорните лица и приятели, които срещнах в Будапеща.

За впечатленията си от [Унгарската] академия, крайно интересни, подготвям докладна записка. Ще запазя и бележките, които записах още там. Затова оставям тук незасегнат този въпрос.

В самолета прочетох във в-к „Работническо дело“ силно аргументирана и остра статия за състоянието на математическите науки. Директно се визира [Благовест] Сендов, макар че неговото име не се споменава.

23.I.1987 г. [петък]

Разговаря с мен А.[ндрей] Луканов. Каза ми, че се запознал с цялата документация. Голяма чест за мен и за България. Щяло да бъде трудно, но заслужава да се направи всичко. Бил съм първият социалистически представител, когото предлагат за такъв пост.

Поиска ми съдействие за организиране отново на пътя на първия кръстоносен поход. Предложих му Хр.[исто] Матанов и Е.[лисавета] Тодорова.

Партийно събрание в Института за балканистика.

24.I.1987 г. [събота]

Събрахме отново всички вкъщи. Създаваме им навик да се събират. И децата, и възрастните.

26.I.1987 г. [понеделник]

Сутринта – работа по текста за В. Левски. Помолих Н.[икола] Мушанов като архитект да се ангажира по-определено с позиция, за да отговори на новопостъпилия материал на Ст.[ефан] Бояджиев. Той подготви хубаво изложение.

Дойдоха при мен Й.[оно] Митев, Х.[енриета] Тодорова, [Иван] Василев – всеки със своите проблеми. На Йоно не мога да помогна, след като партийният комитет и ръководството са поискали неговото пенсиониране. Удържа се по линия на АБПФК пет години, без да му правят въпрос. Хенриета иска награда и си предлага услугите за зам.-директор на Института за археология. Василев защитава лабораторията си.

Много време се губи по такива въпроси, защото ръководствата на институтите не са на местата си и не довеждат докрай много от поставените им задачи.

В 5 часа – при Г.[еорги] Йорданов. Първа среща след съобщението за ЮНЕСКО. Попитах какви обстоятелства наложиха тази промяна в съветската и на другите социалистически страни позиция. Той не знаеше. Не беше известен, че въпросът е решен, в смисъл, че Политбюро е било информирано. Т.[одор] Живков е дал съгласие и това вече е било съобщено в Москва.

Колебанията му не бяха преодолени, защото допускаше, че издигането на кандидатура поставя нашата страна в неудобно положение. Завоювали сме такива позиции на искрени поддръжници на ЮНЕСКО, които могат да бъдат разклатени, тъй като биха могли да се усъмнят в искреността на нашите усилия. Поиска да се срещна с П.[етър] Младенов, докато той сам провери какво е решено.

Попитах какво покритие предвижда за мен – доуточних се – държавно. Той ми отговори, че ще ме предложат като „посланик“, както били направили за избора ми за председател на Генералната конференция. Уточних, че „посланици“ са всички в ЮНЕСКО, че тук се е знаело, че има само един избор – от България – и са ме приели като познат от Изпълнителния съвет и от предхождащи Генерални конференции. Така че трябва да подсилят моята позиция с това, което ми е присъщо, за да се преборя с министри на външните работи, министър-председатели и други политически лица. Виждам това в избора ми за председател на БАН. Припомних му, че този пост не ме блазни, но ще бъде нелогично да ме предлагат да ръководя една от най-сложните организации като ЮНЕСКО, а не ми доверяват национална, особено ако поставят [Благовест] Сендов. Той каза, че не е мислил по този аспект и ще си помисли.

27.I.1987 г. [вторник]

Прие ме Петър Младенов. Възторжен от това решение, смята, че в настоящия момент това облекчава България; че вижда реални шансове; но дори и да не стане – изборът на НРБ като първа социалистическа страна, предлагаща свой кандидат за ръководител на една международна организация, е голям успех. Говорихме и по-конкретно. Поставих и на него съ-

щия въпрос – той откликна веднага. Не само у нас, но и СССР трябва да се ангажира сериозно. Зададе ми само един въпрос – не е ли предопределен изборът от природните науки. Отговорих му, че това е Академия. Ако се залага на такъв белег за социално-икономическото ни развитие, то не би трябвало да се избира историк за министър-председател на България. Той искрено се засмя и подхвърли, че това било „блестящ аргумент".

10–14.II.1987 г. [вторник–събота]

От Париж се върнах в известен смисъл окуражен. Имах разговори с [Томас] Келер, с [Елза] Кели (Аржентина), [Ахмед] Дераджи (Арабската организация за образование, култура и наука), [Юрий] Хилчевски (СССР), [Мария–Луиза] Паронето–Валие (Италия). Идеята за кандидатурата ми се посреща с интерес и с удоволствие поради различни причини (отблъскване на възможността да ми представи западна кандидатура, пресичане пътя на [Амаду] М'Боу и т.н.). Същевременно отбелязаха трудността да се приеме мисълта за представител от социалистическа страна начело на ЮНЕСКО. Ако гласуват против мен, щяло да бъде по политически причини. До голямо степен един успех ще зависи от А. М'Боу. Уговорената среща с него не се състоя, той бе задържан в Испания. Аз пък не можех да чакам, защото предстоеше честването на бащата на Ана (по случай стогодишнината от рождението му.) Оставих писмо до него [М'Боу] и пратих Захари [Захариев] да му обясни ситуацията. По телефона Захари ми каза, че М'Боу бил сърдечен и искал непременно да се срещнем. Изглежда, ще трябва да ида още веднъж.

В София Б.[лаговест] Сендов ми каза, че [Абдуе] Салам – физикът, много искал [да заеме поста генерален директор на ЮНЕСКО] и потърсил подкрепата на Великобритания. Засега му отказали. Получил и писмо в този смисъл. Ще се опитат може би него да ми противопоставят.

Ю. Хилчевски провел на 17-ти [януари] пресконференция в Париж, че социалистическите страни ще представят свой кандидат. „Франс прес" веднага пусна съобщение, че вероятно това ще бъда аз. Още на другия ден при мен се яви шарже д'аферът на френското посолство, за да узнае дали се потвърждава съобщението и да ми изрази симпатиите си. Обясних му защо не потърсих в Париж френския постоянен представител в ЮНЕСКО – да оставя пълна свобода да решат съобразно интересите на Франция и че какъвто и да е вотът, това няма да се отрази на отношението ми към Франция. Размяна на комплименти и на опипване. Получих и любезно писмо от него с текста на съобщението.

Позицията на нашите остава за мен неясна. Очевидно е нежеланието на М.[ария] Захариева (която се опита да блокира този въпрос и по отношение на съветските предложения, и в разговора си с френския посланик) и на Г.[еорги] Йорданов (който пък се страхува от международни

усложнения за НРБ и се плаши от сблъсък с африканските страни). [Петър] Младенов, обратно, горещо подкрепя.

От своя страна аз поставих остро въпроса за държавна подкрепа пред Г. Йорданов, П. Младенов, Й.[ордан] Йотов, А.[ндрей] Луканов. Тезата ми бе, че не могат да ми издигат кандидатурата за генерален директор на ЮНЕСКО, като не ми дават да ръководя национален институт като БАН, където изборите предстоят. Казах директно, че изборът на [Благовест] Сендов, пък и на когото и да било друг, ще означава дезавуиране, и за да бъда последователен, ще се наложи да си подам оставката. Освен ако избори не се проведат и остане сегашното ръководство. Г. Йорданов мълча и се хвана за главата, Й. Йотов изцяло одобри, П. Младенов също, но попита дали не трябва да бъде от природните науки. Хареса му много моят отговор и цял просия: „Блестящо, блестящо." Отговорих му, че щом за министър-председател назначават историк, когато се пристъпва към генерално преустройство на икономиката, то защо БАН да не може да има начело един учен – хуманитарист и от обществените науки, чиято роля все повече расте?

26.II. – 3.III.1987 г. [четвъртък–вторник]

[Москва]. Срещнах се с [Семьон] Микулински и новосъздадената група. Освободил се е от натрапчивата си секретарка и от опеката на [Юрий] Афанасиев. Видях се със С.[ергей] Л. Тихвинский. Вера е ослепяла с едното око, застрашено е и другото. Говорихме с [Владимир] Волков и с [Миша] Пискотин за положението тук. Дадоха ми доста четива – „Московские новости" и други. Наистина невероятно раздвижване – как бързо интелигенцията се включи в процеса на преустройство, как бойко отстоява правото на неограничена критика, на въвеждане на демокрацията. Умеят, при това хапливо и удачно, да спорят. Но нещата се оказват по-сложни. [Михаил] Горбачов още не е решил въпроса с ръководството, дори с Политбюро. Очертават се два подхода – наистина революционен и реформистки (оглавяван от Лагочев). Очакват през тази година да получи развръзка очерталият се двубой на високо равнище. Все още с неясен изход, макар процесът да е необратим, т.е. пълно връщане не е възможно.

Гледахме „Покаяние" – забележителен филм. Великолепно художествено обобщение и превъплъщение на един от най-тежките периоди в историята на човечеството и в СССР, и в Германия, Италия и другаде. С много символика, с някои излишни битови детайли. Но режисьорът с този филм проправя път за решително разобличаване на тоталитаризма, на сталинизма. Има и трогателни сцени и сцени, когато издевателството (не представено уродливо, с изтезания, но достатъчно изобличително) те разтърсва до дъно. Силно впечатление прави и това, че режисьорът е грузинец. И ако сега още филмът се приема трудно от някого (казаха ми, че нашите са го отказали), то каква политическа зрялост е имал този човек,

за да може да го подготви и прокара години преди това, докато излезе на бял свят. Началото на масовото разобличение е поставено.

Среща с М.[ария] Захариева. Учуди ме. Обяви, че тук е хаос, че са се объркали. А след това наруга Националната им комисия за ЮНЕСКО и особено Ю.[рий] Хилчевски, че вмъкнали НРБ в една авантюра, а мен в неприятности. Поисках да се конкретизира. Тя изгради цяла стена от задръжки, ту Третият свят, ту африканците, ту Амаду М'Боу щели да се засегнат и обявят срещу нас, ту че Западът щял да напусне и провали ЮНЕСКО и отговорността щяла да падне върху нас. Изобщо на нас възложили „да вадим кестените от огъня“. Това ѝ беше заключението. Не беше трудно да ѝ възразя, и тя накрая, нямайки друг аргумент, каза, че щяли да хвърлят вината върху мен, че аз съм си предложил и подготвил издигането на моята кандидатура. Такова било мнението на [Петър] Младенов, той бил споменал, че аз съм бил заинтересован. Не счетох за нужно да ѝ отговоря.

На обяд в Националната комисия [за ЮНЕСКО] – присъствуваха наред с [Юрий] Карлов още [Борис] Борисов, [Виталий] Сухов и още един – се изясни, че те търсели М.[ария] Захариева, но не получили отговор; тя ги отбягнала. (М.Захариева ми каза, че се видяла с [Владимир] Вахрушев, който преди повече от 10 години е бил сменен.)

Попитах директно – сериозно ли ще поставят кандидатурата на социалистическата група? Ю. Карлов бе категоричен – позицията на МВнР и тяхната е да се направи всичко възможно за крайния успех. Но и това да не стане, те смятат, че положителните резултати, които ще получат, напълно оправдават издигането на кандидатурата. Имаше и много комплименти, за да обосноват, че в резултат на много обстоятелства именно аз съм бил този, с когото може да се предприеме такава акция. Разговаряхме дълго и за практическата работа. Ю. Карлов поиска да се ускори обявяването на кандидатурата ми. За тази цел са повикали и [Юрий] Хилчевски за заседанието в Москва. Приеха предложението ми да се обяви от България, а те като група да подкрепят енергично. Присъствува и Ана – остана също много доволна от разговора и позицията на съветските хора.

Пиша всичко това на летището в хотел „Шереметиево“. Китайският самолет отложи с един ден пътуването си и ни настаниха за пренощуване тук и на пансион – пак вечерта на 3-ти, вместо на 2-ри.

Прекарахме добре в Москва, но се настудувахме. Не навън, защото малко излизахме и все с кола, но в хотела – и в Академията, и тук. Завих се с одеало, за да мога да пиша, а краката ми са ледени. Успокоиха ни, че в Китай било значително по-топло. Хвана ме и херпес – тъкмо за добро представяне.

Връщам се към [Михаил] Горбачов. Присъствието му сред профсъюзите разкри трудностите – три пъти отлагане на пленума. Той охарак-

теризира и тези, които пречат – съзнателно, а говори и за драматизма, когато честни хора също тормозят преустройството. Ще посоча и някои изрази, на които попаднах, когато четях „Московские новости“ и „Московская правда“. И то не от доклада на [Борис] Елцин, който си спечели името на най-радикалния, но не успя да попадне в Политбюро.

Анатолий Стреляной, „Московские новости“: „Стиль закулисного решения острых вопросов жизни, стиль келейных переговоров в кабинетах с двойными дверями. Попытку решить эти вопросы не на виду у людей, не в обстановке гласности и открытого, спокойного аргументированного диалога, нельзя разценить иначе, как фактическое сопротивление перестройке.“ ... „Дать возможность зрителю, читателю быть судей в наших сегодняшных спорах – это обьязяность и долг, это святое, неотемлемое право писателя, журналиста.“ ... „Мне очень дороги принципы экономической реформы, соц. рынка, хозяйственного расчета, но... не менее важно и то, как решится такой малозаметный на общем грандиозном фоне частный вопрос: как сложится в дальнейшем судьба конкретного человека...“.

Леонид Лиходеев: „Всякое действие вызывает равное по силе и противоположное по направлению противодействие. Истинное противодействие всегда адекватно к эквивалентю как бричка за конем... Т. есть противодействие, как бы постоянно задает действию философского вопроса... противодействие никогда не становится поперек исторического движения. Оно всегда тянется вслед. И всегда произносит те же лозунги, что и действие. Действие требует Гласность? Против тоже. Но гласность процеженной, скромной, неброской, затрагивающей существа жызни. Действие – Правду? Но правду отложенную, причесанную, ослабленную. Действие – Революционного преобразования? Нет, не только такие, которые не мешали бы установившемуся пищеварению. Нельзя нарушать лятушего покоя.“

Лен Карпинский: „Никой не е ругал бюрократизма и не е говорил толкова за демокрация, както в социалистическия свят.“ „И вред ли что либо развивалось так медленно и трудно, как демократия, а распускалось так бодро и пышло, как бюрократизм. Взаимосвязь закономерная – как в сообщающихся сосудах: выше уровен в одном, ниже в другом.“

4–6.III.1987 г. [сряда–петък]

В Пекин пристигнахме към 11 часа. Посрещнаха ни и ни настаниха в х-л „Yanjing“ („Янджин“) . В 6 часа ни дадоха вечеря – от председателя на Националната комисия на ЮНЕСКО – Ян Хаибо. Той е с ранг министър, а зам.-председателите са с ранг зам.-министри. Повечето се оказаха познати от София. Прекарахме приятно в шеги и разговори върху всякакви въпроси – политически, културни, върху миналото.

Деловата работа започна на следващия ден от 9 часа заранта (5 март, четвъртък). Ян Хаибо, след като ме приветствува най-топло и ме поздрави за успешната дейност като председател на Генералната конференция, ме помоли да ги информирам докъде е стигнал въпроса с генералния директор. Аз му разказах как се е стигнало до решението европейските социалистически страни да издигнат своя кандидатура и обстоятелствата, които са ги накарали да направят това – от една страна, усиленото издигане на кандидати, несъобразени с никакви критерии, при което би могло чрез чисто изборни комбинации да се наложи неподходящ кандидат. От друга страна, желанието на социалистическите страни да демонстрират готовност да поемат своя дял от участие и отговорност в работите на ЮНЕСКО. След това обясних, че в НРБ МВнР е взело решение да ми се издигне кандидатурата.

Ян Хаибо най-напред ме попита дали това е вече направено. След това той каза, че са били вече информирани и Националната им комисия е обсъждала на какви критерии и условия трябва да отговаря кандидатът – да е интелектуалец с широки знания върху проблемите на ЮНЕСКО; да отстоява интересите на Третия свят; да е заинтересован в провеждане на принципите на универсалността; да има организационен опит. Въпросът за генерален директор ще се обсъжда от всички групи и е желателно да се постигне съгласие върху един кандидат, за да се избегне откритият сблъсък.

Вторият въпрос, който се обсъжда, бе за установяване двустранни връзки с Националната ни комисия за ЮНЕСКО. Те искат установяване на редовни размени, провеждане на консултации, поканване на експерти, учени и членове на комисията за участие в провежданите мероприятия, конференции – национални и международни. Готови са да се отзоват на покана на реципрочни начала още тази година. Това се стремят да осъществят с всички Национални комисии на социалистическите страни.

Отправи ми покана – пак да посетя Китай. Каза, че през годината ще поканят Амаду М'Боу.

На обяд ни покани Джао Фусан, подпредседател на Академията за обществени науки и зам.-председател на ЮНЕСКО. Струва ми се, че с него имах разправията в Бюрото на Генералната конференция, когато пожелах да не се повтаря, а той занарежда, започна да чука на масата, което път ми даде повод да подхвърля, че за първи път виждам un chinois en colère. Той обаче с нищо не даде да се разбере, че е имало нещо подобно, беше крайно любезен.

След обяд имахме среща с Жи Шули, член на редколегията на т.VI., с Ли Пу, с когото се запознах в Дакар, и с още двама участници в Многотомната история [на човечеството]. Разисквахме надълго работата около тома, уточнихме въпроси, свързани с китайското участие. Поканиха ме да изнеса лекция в Шанхай.

Официална вечеря, отново в 6–8 часа, ни даде Сун Хунли, зам.-председател на Академията за природни науки. Той е, който е подписал спогодбата с нашата академия, по специалност географ. И тук доста се смяхме, разговаряхме съвършено непринудено.

Ана от своя страна след обяд посети Неврохирургическия институт. Оказа се, че Институт за мозъка има в Шанхай.

Утре заран до обяд ще посетим Зимния дворец и Небесния храм, след което се отправяме за старата столица Сиан, където ще преспим ден и половина, и в неделя заран ще заминем за Шанхай и Ханджоу.

Бяхме в посолството. Посланикът (Дончо Дончев) явно е на мястото си, знае езика, познава добре Китай, работил е научно, мисли. Не мога да кажа същото за заместника [Велко] Кръстев, работил десетина години в Турция. Явно не е подходящ за тукашната действителност.

Бяхме в Забранения град – разгледахме част от двореца, сетне отидохме в Небесния храм. Такива имало четири – на Земята, Луната, Слънцето. Императорският дворец наистина поразява. Такова нещо няма в Европа. Нямам предвид само архитектурните забележителности, богатствата, натрупани в отделните зали. Това го има в различна степен и другаде.

Замислих се по повод на една бележка на посланика, който заговори за великодържавническите стремежи на Китай, че и зад усилията за модернизация се крият същите далечни цели. Всъщност коя европейска страна може да претендира за такава продължителност на историческото развитие (независимо от превратностите на историческата съдба) на един народ, държава, империя. Могат ли те при този човешки потенциал и при такова минало да не аспирират да бъдат една поне от Великите сили?

6–8.III.1987 г. [петък–неделя]

За Сиан тръгнахме по обяд. Настаниха ни в по-добър хотел, току-що реставриран, с ново американско оборудване. Използувах свободното си време, за да нахвърля план за лекцията, която ми поискаха.

Целият ден събота бяхме извън града. Разгледахме нещо наистина забележително – гробницата на първия император Qin Shi Huang (чете се Цчин Шихуа). Той започва да я строи приживе, без да успее да я довърши. Самият той е погребан на около 1.5 км от мястото, където през 1974 г. попадат на подземната гробница. В девет тунела откриват около 1.000 войници, стотина коне, много оръжие. В неразкопаната част са изчислили, вероятно са проверили, защото някъде се виждат не разкопани глави, туловища, още 6.000 конници. Това е част от императорската гвардия, и то съставена от войските, събрани от завладените и присъединени наро-

ди. Още не са открили войници от личната гвардия и от охраната на двореца. Разположението на войските е точно копие на реалното положение на войските.

Без да влизам в подробности, мога да кажа, че просто не се събира в нашите представи такова множество скулптури в естествен ръст. Ние сме свикнали на единични, разположени в храмове или около площади, стадиони, винаги на известно разстояние една от друга. Такова множество, подредени като че ли готови да тръгнат по даден знак, с напрегнати крайници, ръце в различни положения, гърбове, някои приведени леко, и отгоре на всичко с индивидуални черти – наистина може да се приеме за осмото чудо, както го е нарекъл [Жак] Ширак. Гледахме от всички страни, обиколихме и залите, където са разположени единични образци от тази гробница и от съседни места, един дори коленичил воин, друг опъващ лък, генерал и т.н. Видяхме и една бронзова карета в умален вид, но необичайна за нас.

Купихме си албум, още един час четохме и разглеждахме това чудо.

Преди това се отбихме до Зимния императорски дворец в един парк, залепен на хълм. Ние мислехме, че е летен, но се оказа, че императорите са обичали да идват тук, защото имало топла минерална вода и бани. Много постройки, свързани с алеи и стълби, на различна височина, използували са и хълма.

На това място е бил задържан Чан Кайши, дошъл тук да преследва комунистите, разположени наблизо в Юнан, вместо да се бие срещу японците. Показа ни стаичката, където е спал, пробития с куршум прозорец (стъкло). Чан Кайши е бил заловен, премръзнал, защото не успял да се облече, в едно павилионче на височината. Посланикът ни каза, че се намесили Съветите и Г.[еорги] Димитров, за да убедят двамата генерали, които го заловили и Мао Цзедун да не го ликвидират, за да изградят единен фронт срещу японците. Те го оставили, но не почувствувах от разказа, доколко са останали доволни китайските комунисти от това.

Накрая посетихме енеолитното селище Бан-по. Оградено с голям ров, дълбок и доста широк. На територията на селището на няколко пласта се виждат останките на очертанията на коловете и зида (глина, кожи), на огнището, грънци и некрополите. Къщите са били кръгли, квадратни, продълговати, някои с вътрешно деление, малки и доста просторни – 16 кв. м, дори една-две – 30. Отделно място има за държане на опитомения добитък. Като ги гледах, напомни ми Африка, това, което видях в Кения, а също и някои от съвременните селца на масаите. Но тук всичко бе по-грандиозно, защото обхваща голямо пространство, с десетки жилища, поставени под покрив. Казаха ни, че това е само малка част от цялото селище.

На връщане от града спряхме някъде в центъра и се разходихме по улиците. Чистят много, но няма вода, голяма суша е и е много прашно.

Тази заран потеглихме по-късно. Остана ни да разгледаме една от най-големите пагоди, построена след завръщането от Индия на китаеца, който става инициатор за началото на будизма в Китай. Донесъл със себе си много индийски религиозни книги, които превел. Така Сиан станал един от най-силните центрове за разпространение на будизма, вече наложен и от императора.

Когато се прощавахме на летището с нашия гид, той на шега ни напомни за вечерята. Без да си дадем сметка, когато ни предложи да си изберем меню, аз предложих риба със сладко-кисел сос, Ана рачета с карфиол и спанак с гъби. Той не ядял риба и призна, че не можел да понася дори миризмата на риба. Посмяхме се.

Изобщо при съставяне на програмата са се постарали да ни запознаят с миналото – двете столици Сиан – Пекин, и с по-съвременното развитие, както и с крайбрежния живот, който бил различен – Шанхай, Ханджоу.

8–12.III.1987 г. [неделя–четвъртък]

В неделя рано след обяд улиците бяха пълни с хора и бавно се придвижвахме с колата. Направи ми впечатление преобладаващата част от европейски постройки в тази част на града. Както след това ни обясниха, това бе територията на концесиите, дадена на французи, англичани, американци. Тук са разположени хотелите, големите магазини, представителните учреждения. Но и китайските къщи, доколкото ги има, за разлика от Пекин са на два етажа. Попитах директора на Института по история – това правило ли е? Той ми отговори, че китайците не искат да спят на нивото на земята, търсят по-чист въздух, затова издигат втори етаж. Понякога той не е пълноценен, но достатъчно висок, за да се вмъкнат и спят на легла. И в това отношение се отличават от японците и корейците, които спят на пода със завивките си.

Настаниха ни в голям хотел до реката, т. е. до вливането на двете, на едната, която никак не е малка, в голямата – третата река в Китай, вливаща се в морето. Изгледът е чудесен, непрекъснато движение на лодки по едната, а по втората – на параходи, кораби и други. Свирки, тръбни звуци, но не са силни и не дразнят като автомобилите. Получихме „жива“ тишина, при която обаче се спи добре.

Заведоха и в магазините „Дружба“ – такива има доста – за продан с валута. Но и там се купува с китайски пари, на които е отбелязано, че са сменени. Купихме копринени рокли за всички. Много хубави цветове. И аз си купих плат за костюм – сив.

След вечеря излязохме на разходка по крайбрежната улица, всъщност широк булевард, какъвто имат не много градове. На едната, крайната част до водата, с каменен парапет бе пълно с двойки, влюбени. Гледат морето, целуват се и се снимат. А по-навътре започва алея с дървета, сетне широк

път за коли и накрая тротоар на отсрещната страна, където се намират сгради, все каменни, високи, хубави.

На 9-и [понеделник] деловата част започна с Ана – тя намери аналогичен Институт за мозъка, директор на който се оказа китаец от САЩ, проф. Чанг, когото тя знаеше по литература още в Ленинград. Разбрали са се добре. Той ще дойде в София. Имат възможност за сътрудничество.

Аз по това време бях в музея. Можах да получа представа за особеностите в стила на различните династии – вази, рисунки.

След обяд се състоя срещата в Академията за обществени науки. Приеха ни топло, заведе се разговор по някои проблеми, разпитваха и за историята на ЮНЕСКО. Обясниха ми структурата на Института за история, аз пък им разказах за София. Имат желание да установят контакти с нас.

Поканиха ни на вечеря, но понеже имаше малко време, директорът на Института за история Ли Хуасин ме пое да идем пешком по улиците до ресторанта. Академията и Университетът се намират във французката концесия. Ли Хуа ми обясни, че французите не се церемонели много, когато трябвало да разкрият прави улици, и веднага ги насадили от двете страни с платани. Накара ме да вляза в много магазини – за платове, за обувки, за готови дрехи – наистина голямо разнообразие и за нашите възможности – евтини. Имаше и напълно модни дюкянчета. В Пекин не сме ходили по магазини, в Сиан само от един поглед не може да се съди. Но без съмнение Шанхай крачи далеч напред по линия на модернизацията. За това говори не само облеклото, архитектурата, но и това, което прочетохме, че индустриалното производство на Шанхай възлиза на 90 милиарда юана, докато на Пекин (2-ро място) – на 30 милиарда. Именно в Шанхай са съсредоточени най-квалифицираните работници, значителна интелигенция. Тук се намират едни от най-големите заводи. Искаха да ни водят в металургичния комбинат, построен от японците, но не остана време.

През тази разходка купих кутии с най-хубавия чай за всички и по един подарък за къщи – миниатюрна резба.

Вечеряхме в ресторанта на един хотел близо до Академията. Зам.-председателят Чанг Чонгли е учил в САЩ, говореше английски. Пускаше шеги. По едно време показа поканените гости – трима от професорите са били жертва на култа, т.е. на културната революция, а сегашният директор, около 50 годишен, е бил изключен от партията в продължение на 6 години. Културната революция съвсем не е бил ограничено движение с не особено големи последствия.

Спомням си, акад. [Сергей] Тихвинский ми разказваше в Париж, че цялата история е само шум, с ограничени жертви, с нищожни материални последствия. „Замазали са с вар изображенията и сега само ги измиват" – бяха думите му. Той имаше предвид големите жертви, понесени от руския народ в сталинския период. Но се оказа неправ за Китай.

Това, което ни разказаха самите китайци, не многословно, показа голям размер на нанесените щети върху интелигенцията. Тя още се освобождава от последствията. А материалните щети са били огромни. Много ценности са били унищожени от храмове, други културни паметници, къщи, строшени, изхвърлени на боклука. Това позволило на западни представители да награбят вещи уникални и да си създадат цели състояния. Много от антикварните магазини на Запад са пълни с китайски вещи от този период.

Ана през това време посети музея и ни намери направо на вечерята. Всъщност зам.-председателят се забавляваше най-вече с нея, защото се оказа близък приятел на Чанг, директора на Института за мозъка. И двамата били депутати.

На 10-и [вторник] ни заведоха в най-стария университет в Шанхай, а може би и в Китай? – Фудан. Разведоха ни из корпуса. Добре организиран, със съвременно оборудване, за всички студенти са осигурили общежития, но в спалните са настанени по повече хора – 6–7 души. Имат много студенти от чужбина – около 1.000 души, които учат китайски, главно от Япония и САЩ, а и от други азиатски страни, но също от СССР – 5, Югославия, ГДР – не ни казаха по колко. Има и много студенти от Африка и от други страни, които учат в други дисциплини. Дадоха ни и брошура за устройството на университета.

След обяд обиколихме някои от забележителностите на Шанхай. Посетихме дома, нает от компартията през 1946 г., преди да се стигне до гражданската война, където е бил настанен Чжоу Енлай. Френски тип къща с дървена вътрешна стълба. Също във френската концесия, но в къща, построена от немци, е била настанена съпругата на Сун Ятсен. Тя се омъжила за него млада въпреки волята на родителите ѝ. Живяла е с него десет години, сетне се присъединила към комунистическото движение с други демократични лидери. Къщата ѝ била отпусната след победата. Разкошна обстановка.

Оттам посетихме една от най-известните пагоди. Освен главното здание с огромен Буда – позлатен, във втори храм се намираше също голям Буда от скъпоценен камък, пренесен от Индия. Този храм явно е бил спасен от унищожение благодарение на намесата на Чжоу Енлай. Отговарящият за нашето пребиваване в Шанхай Пак Фусин, който много прецизно отговаряше на всичките ни въпроси, обвини направо Мао Цзедун за културната революция. Това е било негово дяло, осъществено от „бандата на четиримата“. Именно неговият авторитет не позволил на останалите партийни ръководители да се справят с културната революция. Щом починал обаче, четиримата веднага били смъкнати от власт. Затворени били, макар и в паркова обстановка, със съжаление добави той. Шанхай е бил центърът на културната революция. И сега там е имало пак студентски вълнения.

Вечерта ни водиха на акробатически спектакъл – циркови номера. Най-интересни бяха номерата с животните – кученца, маймуни, панда – интересна мечка с черно-бяла козина на определени места около очите и т.н. И два тигъра. Бях учуден, като прочетох в китайския вестник на английски език, че в Китай са останали всичко 30 тигъра и вземат мерки да ги запазят от пълно унищожение.

Преди това обиколихме и стария китайски град. Потегнали са магазинчета, къщи, както това се прави и у нас, за атракция на чужденци, но още по-голям е наплививът на китайци от вътрешността на страната. Минахме през един храм, превърнат в магазини, след като е бил опустошен от хунвейбините. Но трябвало доста много да го реставрират, включително и фигурните групи на покрива, за да заприлича отново на автентична китайска сграда.

На 11-и [сряда] сутринта имахме нова среща в Академията за разговор върху историята на ЮНЕСКО. Този път премръзнах в студената зала. Аз бях леко облечен, макар че останах с наметнато палто. А китайците, уж по сако, но носят няколко вълнени пуловера, вкл. и вълнени гащи с дълги крачоли. Разговорът беше интересен – те искат сътрудничество с нас, готови са на размяна, проявиха силен интерес към историята на ЮНЕСКО. Ще ми изпратят списък на техни специалисти за архитектурата, културното развитие и изкуството. Единият зам.-председател пък, Си Юлонг, който ни даде след това обяд, пожела да участвува в главата за развитието на обществените науки.

Китайците се оказаха любезни, усмихнати хора, подхващат шегата, любопитни. Имат самочувствие. Докъде отива – не мога да кажа. Не почувствувах враждебност, освен любопитство, особено към Ана, и съжалителни погледи към леките ѝ обуща, с които шляпаше по мокрите паветата и из локвите.

След приятния обяд, макар че вече не се чувствувах добре, направихме едночасова разходка по крайбрежния булевард и малкия парк, обхващащ ъгъла на вливането на двете реки.

Прибрахме се и ме разтресе. Взех гореща баня, но не ми мина. Дигнах и температура. Започнах с лекарства. Вечерта не отидох на театър. Ана не остана много доволна – танцово представление със смесен характер.

12.III.1987 г. [четвъртък]

Потеглихме за Ханчжоу с влак. Оказахме се в купе с японци, младежи. Навън зелено, оризови полета и чаени плантации. Много канали. Селските къщи в района не се отличават от градските немодернизирани. Попитах и ми казаха, че тук селяните са материално добре, особено след реформата. Във влака ме унесе и подремнах.

Настаниха ни в чудесен хотел, напълно обновен, под същото наименование, на хълма до езерото с отличен изглед. Без да се бавим, тръгнахме на обиколка и направихме добре. Защото времето бе така влажно и от време на време се изливаше дъжд, за да просветне след това за известно време отново. А на другия ден вече легнах болен със силна кашлица и с висока температура.

Най-напред посетихме най-голямата пагода на Буда, едно от първите светилища, тачено и досега от населението. 10 километра до храма бяха изпълнени с пешеходци на тумби, дошли от близо и далеч, с жълти ленти, облекла в чест на Буда, с цветя и прочие. Паркът е покрай река и стръмен скалист склон, обрасъл с растителност. На склона са издълбани много Буди в различни пози и разни животни. Любимо място за снимки. Дори и ние се спряхме, но много отдалеч, едва ли нещо може да се види. Храмът – наистина внушителен с още по-внушителен Буда, позлатен, отстрани с неговите четирима гардиени и още множество негови близки последователи. Отзад – барелефна панорама на животни, скулптури, растения, всичко изглежда преразказ на събития, както е в християнските църкви. Мисля, че е направено от папие-маше освен скулптурите, които са дървени. Във втори по-малък храм имаше и един Буда, излегнат, изнежен, от jade [нефрит].

Вторият обект бе един парк, който събирал на излет населението на Ханчжоу. Ние отидохме направо до павилиончето, което се оказа ниска постройка с множество помещения, преминаващи едно в друго чрез коридорни връзки. Но в никакъв случай не се касае за закрити помещения, защото стените от всички страни са открити – например влизаш през кръгъл отвор, отсрещната стена три четвърти е заета от прозорец само с рамка, през който се вижда бяла стена на 3 м със скобка отпред или някакво дърво – като че ли гледаш картина или скулптура. И все различни съчетания. Обиколихме на различни страни павилиона – не ни омръзна да разглеждаме и да се любуваме. Погледнахме и едни каменни съдове, запълнени с вода, във всеки от които плуваха по една-две рибки – пъстри, черни, червени, жълти, с много перки, дебели, удължени, с мустаци. Гледахме и не вярвахме, че е възможно такова разноцветно рибно изобилие. В средата басейн и ресторант. Влязохме да пием лотосова течност – топла. Имахме нужда да се сгреем. И изведнъж заваля като из ведро. По водата на басейна се образуваха бели мехурчета – приказна картина. За половин час се размина.

Оттам се отбихме да видим паметника на един от героите на Ханчжоу. Генерал, водил много победоносни войни срещу монголците включително. Но му завидяли и един от министрите, подпомогнат от други, го злепоставил и императорът го обезглавил. Всичко това е показано на табла, рисувани по-късно. След това отидохме да видим самия паметник. И тук ни очакваше изненадата. На срещуположния край, на известно разстоя-

ние един от друг бяха разположени черните фигури на двама коленичили мъже с вързани ръце. Скулптурните изображения на двамата предатели (те били сътрудничели с монголците). Хората се изреждаха да ги видят и всеки с ръка, ръкавица, пръчка се считаше за задължен да ги удари. Такова нещо не бях виждал.

Прибрахме се в хотела. Едва издържах официалната вечеря. Дигнах температура и на следния ден цял ден лежах. Оправих се със силен антибиотик и китайски лекарства за потискане на кашлицата. Най ме беше страх да не се преобърне на пневмония. На 13-и, петък, температурата не можах да смъкна. Но не се констатираха хрипове. Това ни позволи да тръгнем заранта за Пекин, макар и с 37 градуса температура. Налагаше се, защото на 14-и март след обяд ми бе устроена среща със зам.-председателя на Народното събрание.

14.III.1987 г. [събота]

Ян Джиси, на около 90 години, ни прие много сърдечно. Той е и представител на Президиума на Китайската академия. След като говори доста бавно за революционното съдържание на сегашното преустройство и основните му принципи, той се спря на отношенията с НРБ. Ние сме признали едни от първите Китайската република. Следят внимателно нашите усилия за модернизация, радват се на нашите успехи. След това говори за ЮНЕСКО, за ролята и перспективата на тази организация, за значението ѝ за Третия свят. Неговият четвърти син участвувал в Париж на една конференция, председателствувана от А. М'Боу. Поздрави ме за успешното ръководство на Генералната конференция.

Отговорих, че ние следим революционните успехи в Китай от годините преди войната, както и сега, водената политика на отворени врати и модернизация. Спрях се и на ЮНЕСКО, че кризата е преодоляна и сега предстои с добре обмислени реформи да се утвърди постигнатото. Отдадох похвала на дейността на А. М'Боу, който не се прекърши пред откритите заплахи и срещу неговия живот.

След това разговорът прие и по-интимен характер. Оказа се, че Ян е от Ханчжоу. Разменихме и шеги. Присъствуваха около 15 души от Националната им комисия, от двете академии и двама души от посолството – Кюлявков (син на Крум) и Любомир Иванов, съученик на Ели.

15.III.1987 г. [неделя]

Цял ден останах в хотела. Посетиха ме двамата българи и говорихме около час и половина. Ана по това време търсеше палто. Надвечер ме изведоха и мен, за да решим кое да купим. Спряхме се на черното. Съпругата на посланика – Рада Кофарджиева, ни покани на вечеря. Оказа

се, че майка ѝ е сестра на Капраел. А Капраел е бил в затвора с вуйчо ми, познаваше и другия ми вуйчо, и майка ми. Капраеловица също. А пък те и двамата са били много близки с родителите на Ана, а и тя самата ги знаеше отблизо.

В това посолство също се развиват процеси. Кюлявков не признава за официални задълженията на посланичката. Попита ме дали готвачът има право да готви на посланика. Отговорих му, че как иначе. Сетне разбрах, че нещата са по-дълбоки.

16.III.1987 г. [понеделник]

Ден, посветен на обиколка из забележителностите на Пекин. Преди обяд – в Летния дворец. Забележителен паметник – изграден с държавни пари, предназначени за флотилия. Императрицата (преди това куртизанка) добре ги е използувала и накрая на изкуственото езеро закотвила един мраморен боен кораб като символ на парка. Десетки павилиони, театър, сега изложбени зали там, където са почивали, играли. Имаше и много манекени с тогавашни облекла. Срещу заплащане можеш да се преоблечеш и да си направиш снимка. На обяд е искала 100 ястия, които биха стигали за изхранването на 1.000 души. Тя си имала любими 20 и готвачите, рискувайки, камуфлирали яденетата. Затова някои заплатили с живота си.

След обяд отидохме в парка Пехай (Северно море). На изкуствен остров е издигната една особена тибетска пагода – кръгла, бяла, без етажи и закривени покриви.

Вечерта – банкет от ръководството на Академията за обществени науки от името на главния научен секретар и директора на Института за социалистическите страни. Съгласни са да си сътрудничим. Радват се, че им посочих тематика. Сега те я проучват и ще предложат и теми, и срокове по кореспондентски път.

17.III.1987 г. [вторник]

Цял ден преди обяд посещение и оживени разисквания в Академията за обществени науки с ръководството на Института за научна политика и управление. Откровен разговор за трудностите. Институтът е нов – от 1981 г., но се основава на последните достижения в САЩ, Франция, Япония. Взех си бележки за структурата и тематиката. Захванали са нещо сериозно с около 120 души, специалисти в областта на природните науки, икономисти, юристи. Ние робуваме на стари схеми – водят философи еклектици тази проблематика и за най-голямо достижение смятат фокусите с черната кутия, от която искат да извадят нещо, след като не влагат нищо в нея.

След обяд пък ме поканиха в посолството да говоря пред колектива. За Балканите. Малко теория и политика, след това лични преживявания

за трудностите, които препречваха пътя на осъществяването на една действена балканска политика.

18.III.1987 г. [сряда]

Великата китайска стена. Рядко изключение – никакъв вятър. Качихме се до крайната висока кула на едната страна. Стръмно, умориха ни се краката, но пък видяхме, както трябва, едно от чудесата на света, което се виждало дори от космическите кораби. Няма дете вече на света, което да не е чувало за китайската стена, но представата за нея, без да се посети, е много трудна. Стената обикаля най-причудливо по билата на планините, по хълмове и височини.

След като слязохме, заобиколихме планините откъм север, за да се приближим до Пекин. На пътя ни се намираше единствената разкрита императорска гробница – издълбана надолу в земята и върху нея е издигната могила. Спуснахме се по стълба на около 30 м, а може би и повече, докато стигнем мястото, където са били поставени саркофазите. Преминахме през няколко други зали, разделени с мраморни врати от няколко тона. Гробницата завършва с подземен дворец, залите на който бяха затворени, защото всички предмети са били изнесени. Излиза се подобно на гробницата на Атридите в Пелопонес.

Още по-нататък спряхме колата, за да извървим пеш „свещения път“. Касае се за една алея, от двете страни на която се редуват в строго симетричен ред – цивилни пазачи (висши сановници), генерали, животни – дракони, слонове, камили, коне, лъвове – единият прав, другият коленичил и т.н. от всяка страна. Изобщо симетрията, хармонията е абсолютният белег на цялата китайска архитектура и бит. Дори в ресторанта, който побираше няколкостотин души, при подреждане на съдовете върху масите една китайка нареждаше да са подредени в строг порядък – солници, другите предмети – да не бъдат нито на ляво, нито на дясно от въображаемата права линия.

Прибрахме се уморени, но доволни.

19.III.1987 г. [четвъртък]

Заранта ме заведоха на посещение в Института за история на науката. Изследват както история на науката в Китай, така и в света: лаборатории за математика и астрономия; за география и биология; физика, оптика и химия; хартия; техника – металургия и т.н.

Представиха се отделните представители на лабораториите, между другото един химик, който беше превел на китайски книга на Калоян Манолов за великите химици.

Вкъщи вече ме чакаха двама журналисти. Единият ме разпита за противоречието между традиционната и съвременната култура; правилно ли е да се жертвува традиционната; пита ме и за образованието в България. Другият пък за това – защо социалистическите страни изостанаха в своето индустриално развитие; кой е виновен – системата ли? и възможно ли е да създадем съвременна ефективна промишленост, без да пожертвуваме нещо от социалните придобивки? Отговорих им, но едва ли ще узная какво са записали и какво ще излезе, защото ми превеждаха думите.

Ана през това време бе на последни покупки. Накупи порцеланови чинии и един сервиз. Да видим как ще ги разположим в самолета. Всичко напъха в една торба – иначе хубав сак, но заема място за един човек. Багажът иначе е прибран – в два куфара и моето черно.

За последно довиждане дойдоха двамата секретари на Китайската национална комисия [за ЮНЕСКО] с Чанг. Единият от тях с Чанг ще бъдат в Париж на сесията. Този път най-после разбрах, че не е бил председателят на Академията за социални науки, с когото се сдърпах в София. Там е бил предишният член на ИС, също Янг, но плешив. По този белег ми го определиха.

Имах много срещи, проведох много разговори, видях интересни екземпляри в посолството, имахме и трудни моменти, но всичко не може и не е нужно да се опише. Изкарахме едно вълнуващо, богато на впечатления пътуване, което оставя дири за цял живот. За подробности Ана си е водила бележки. Тя чете този път специална книжка и дори я задигна.

20.III.1987 г. [петък]

Самолетът тръгна с малко закъснение, около 10 часа. Но в 6.45 часа дойде кола да ни поеме за летището. Тук стана малка конфузия – не се разбра имаме ли нещо уредено за VIP или не. Нашият китайски придружвач ни вкара при входа за дипломати. Тук дойде Л.[юбомир] Иванов и ни уреди със съветските другари да седнем на първия ред. Това ни позволи да разположим всичкия ръчен багаж и дори до нас да седне с телевизионни камери единият от тримата телевизионни журналисти, начело с [Иван] Гарелов, изпратени да снемат материал за Китай преди идването на Т.[одор] Живков.

Ив. Гарелов с две думи определи обстановката в Китай, в СССР и у нас. В Китай не говорят, действуват; в СССР много говорят, но са започнали да действуват; у нас отдавна говорим, но нищо не правим.

На летището в Москва чакахме 4–5 часа, но не можахме да се видим с Акоп [Улунян] и [Владимир] Волков. Те ни чакали, но не съобразили предварително да направят заявка за депутатската зала. Нас през една стълба направо ни въведоха на площадките за отлитане, като ни опра-

виха билетите за заминаване. Минахме и през милиционерския пропуск, така че нямаше как да излезем да ги търсим. Аз попитах – никакъв отговор. Акоп пък влязъл донякъде, но не докъдето трябваше. Жалко, щяхме да чуем още нещо, особено за Академията. Беше минало събранието им.

Вечерта се добрахме лесно до къщи, но такъв сън ни налегна, че не довършихме прибирането на дрехите и се бутнахме в леглата. Беше 9 часа, а по китайско време – 3 часа след полунощ. И започна китайският синдром – аз не издържах няколко дена дори до 8 часа вечерта. Ана се бори малко, след това и тя се присъедини към мен.

21.III.1987 г. [събота]

Дребни клюки. Дойде Румяна [Радева]. [Стефан] Качаунов ѝ казал, че „ме пускали да кандидатствувам за ЮНЕСКО" (като че ли от тях зависеше или те се сетиха), но „за председател на БАН нямало да ме допуснат" (като че ли съм си правил илюзии и съм искал това; аз само исках да попреча на безчестните комбинации с изкуствено надуване на някои личности като [Благовест] Сендов и други). Нямало ме и в списъка на зам.-председателите, които оставали – П.[антелей] Зарев, М.[ако] Даков, Г.[еорги] Близнаков. Не обърнах внимание на това, защото още не е ясно какъв принцип ще се възприеме за БАН, пък и се съмнявам, че могат да допуснат такова пълно игнориране на моята особа, след като ме предлагат за генерален директор на ЮНЕСКО.

Надвечер се събрахме пък всички и децата. Играха, пък и ние се повеселихме от сърце. Почти цял месец отсъствувахме. Елка била вече в Париж.

22.III.1987 г. [неделя]

Разходка с Коста [Тодоров]. Натиск върху [Христо] Христов. И от партийната комисия (Златков), че не си правел самокритика за [Георги Нанев] Вутев. Изглежда, че се иска окончателно да се потули работата, като случаят Г. Вутев се сведе само до ведомството, а не до по-горни инстанции и лица. За мотора на сина на М.[илко] Балев, който струва колкото един „Мерцедес", М. Балев казал, че това били негови (т. е. на сина) пари, а не на Г. Вутев. Сред финансовите среди имало голямо объркване, дори [Белчо] Белчев не знаел какво да прави. Всички се стремели да изживеят годината, да не попаднат под пресата, да не дадат повод за недоволство. И първият секретар на Варна, Димитър Попов сам потърсил Коста и му казал, че само към едно се стреми – да издържи някак си. Не му е ясно какво става.

По-късно продължих разходката с Цветан Николов. Той потвърди за положението в страната. Очаквал се пленум, но не се състоял. Говори ми

повече за това, как се възприема от ГДР това, което става в СССР. В икономическо отношение те са постигнали при съществуващата система с въвеждане на ред показатели това, което съветското ръководство предвижда за края на века. В идеологическо отношение те са на фронтовата линия – по цял ден западногерманската телевизия предава. Основното съдържание са нападките на дисиденти с доводи, каквито днес използуват в СССР. [Михаил] Горбачов говорел с езика на дисидентите. Във външнополитическо отношение Горбачов тръгнал по линия на постепенните отстъпки и по този начин откривал простор за допълнителен натиск от империалистите. Отгоре на всичко отговорностите за въоръжаването те прехвърлят върху нас.

Цветан е смутен не толкова от критиката (бил е в ГДР), но от това, че СССР взема за пример не нещо положително, изпробвано в ГДР и ЧССР, а само от нас или Унгария, което не е дало резултат. От нас били взели АПК, собственост-стопанин. А изяснени ли са тези категории? Какво са дали досега? Да не би в СССР работата да се сведе само до смяна на личността. Това би било ужасно за социализма въобще.

Разказах му какво съм чул в СССР.

23.III.1987 г. [понеделник]

Живко [Кабадаиев] дойде рано. Аксиния [Джурова] му казала, че баща ѝ се интересувал за мен. Той и [Петър] Младенов били за мен, противоречията с М.[илко] Балев били дълбоки, очаквали да го махнат.

При шивача – да поправи стария (всъщност нов, малко носен, но демодиран костюм) и да ми ушие два нови.

В Националната комисия за ЮНЕСКО. Мирчо Арсов ми разказа за срещата в Москва. Изникнала унгарска кандидатура на [Петер] Наги, но генералната секретарка се отрекла от нея, а Националната комисия не знаела нищо. Допълнително се получила телеграма, че УНР поддържат моята кандидатура. Подготвил цялата документация за изпращане. Очаква днес подписа на М.[ария] Захариева, за да я прати по [Милан] Миланов, който заминава за Париж и Лондон след обяд.

Бях при Милан Миланов. Той се оплака от Мария Захариева. В доклада, който му бил изпратен за годишното отчетно събрание, нямало една дума за мен и само едно изречение за него, че бил в Изпълнителния съвет. А за други – хвалби колкото щеш. Той бил много възмутен. Написал 4–5 страници бележки, които ми даде да прочета. Впечатлението му е, че М. Захариева не се радва на открилата се възможност да се постави моята кандидатура и прави дребни интриги.

Когато проверих след обяд при Мирчо [Арсов], Мария не подписала писмото, като заявила, че е редно да се подпише било от П.[етър] Младе-

нов, било от Г.[еорги] Йорданов. А П. Младенов същата заран замина за Москва.

Отидох при Л.[юбен] Гоцев и му разказах всичко. Той провери дали М. Захариева е търсила П. Младенов през последните дни. Оказа се, че не. А ако [П. Младенов] се забави и не се върне в понеделник – изтърврава се законният срок. Обеща лично да говори с П. Младенов още при посрещането му. Не се съмнявам в неговата далновидност. Но какво е бъзнало Мария?

24.III. – 2.IV.1987 г. [вторник–четвъртък]

(Почнах да пиша в Правителствената болница, където ни прехвърлиха на 9-я ден след като ни блъсна кола. Нищо не си спомням. Дойдохме в съзнание в „Пирогов“.)

24.III.1987 г. [вторник]

Заранта в издателството. Попаднах и на Директорски съвет. Уточнихме много неща.

В 14 часа – среща с М.[ария] Захариева в Националната комисия за ЮНЕСКО. Не изпратили досега [писмото], защото изчаквали да се изясни случаят с унгарците (станало ясно едва преди два дена). Тук излъга, защото Мирчо Арсов каза, че от Будапеща веднага телефонирали. След това ми каза, че възложила на [Милан] Миланов в понеделник, на връщане от Лондон, да се види с [Юрий] Хилчевски и още веднъж да обсъдят шансовете. Казах ѝ, че това ще е абсолютно безпредметно, тъй като срокът за връчване ще е отминал вече. Едва тук се сепна, защото разбра каква отговорност поема – да провали едно взето решение, без да може да се прикрие зад „случайни“ обстоятелства. Повика и М.[ирчо] Арсов и след като се увери, че последните възможности са самолетът в четвъртък или петък, нареди да се потърси познат пътник или да се командирова. И ми предложи да председателствувам събранието на Националната комисия.

В 16.30 часа – събрание в Клуба на културните дейци, посветено на гръцкия национален празник. Възложиха ми да говоря. От Атина пристигна [Йоанис] Галос.

Щом свърших, отидох при Й.[ордан] Йотов. Говорихме около час – за БАН. Докладът за преустройството бил връчен на [Тодор] Живков. Ударението е поставено на отделенията, с ограничен брой зам.-председатели, при пълна самостоятелност на институтите. Засега при него не са постъпвали именни предложения. Той е за провеждане на събранието с избор на ръководство. Като постепенно се осъществи преустройството. Надява се така да стане, но не е още сигурен. Освободен е от в-к „Работническо дело“. Казах му, че се говорело, че ме отхвърлят и като зам.-пред-

седател. Неговият отговор бе, че това ще бъде „провокация". Обещах му след срещата с Г.[еорги] Йорданов пак да му се обадя.

Оттам отидох при Ана, взех я и тръгнахме пешком. Вървяхме хванати за ръка, както винаги. Минахме по тунела и стигнахме до ул. „Незабравка". Беше към 18.30 часа. Друго не си спомням, освен че се събудих или дойдохме в съзнание в „Пирогов".

3.IV.1987 г. [петък]

„Пирогов". Приел ни доктор Гергов, който снел веднага епикриза, защото нищо не си спомняхме. Блъснала ни кола. Рани по главата. Много кръв и кал, но без счупване. Удар в краката, също без счупване, силен хематом в подбедреницата, боли ме коляното. Казаха ми, че имало скъсан лигамент, капачката е изместена. Ана по лицето е леко ожулена в слепоочието, но има силен удар в тила. Оплаква се от силно главоболие. Но се успокоихме, когато се видяхме двама един до друг. Дойдоха децата – Мая, Варчо, Енко [Стоян Тошков]. Събраха ни в една стая, след като ни зашиха раните, направиха снимки за счупено и малко поизчистиха калта.

Дойдоха на следващия ден Ангел [Ангелов], Мавроди и Лушка [Петрови], Пандо [Щерев], [Любен] Беров, Коста [Тодоров]. Пратиха човек от Правителствената болница.

Веднага тръгнаха слухове – за 5–6 месеца сме извън строя (Мария Захариева). От Румяна [Радева] научих, че източникът е била племенницата на М.[ирчо] Арсов, която работела в „Пирогов". Тя попитала офталмоложката, която ме прегледа набързо, и дала тази информация. Румяна ѝ казала, че след две-три седмици ще си бъда на мястото. М.[ирчо] Арсов проверил, лекарката при нас му била позната, тя му казала, че сме сравнително леко ударени – „малкият дявол".

Получихме поздравления от Георги Йорданов. В събота той посети тъст си в същото отделение. Отби се и при нас. На другия ден А.[ндрей] Луканов изпрати букет цветя на Ана и картичка с пожелания.

Ана върви след мен по оправянето. Не става въпрос за ударите, травмите, откритите рани, а за главоболието. Аз нямах главоболие освен главозамайване още на първия ден. Нейното главоболие продължи първите 6–7 дни като се прекъсваше сравнително лесно с лекарства – най-простото – аналгин. Но един ден сестрата ѝ отказа да ѝ даде аналгин в ампула. Трябваше да повикаме лекар. Въпрос на стотинки. Не можахме да разберем дали го крадат (както твърдяха повечето), или режимът на раздаването е толкова строг. Фактът, че ни донесе пак сестра, преди да се изпише, говори за първото.

Откараха Ана на скенер в Правителствената болница. Откриха ѝ контузионно огнище в челната област, което обясни и постоянните болки.

При удара в тилната част мозъкът се е сблъскал с челната. Казаха ни, че е малко, ще мине безследно, но се иска по-продължителен режим. Ще се наложи да удължим престоя в болницата и веднага след това да идем във Владая. Имаме на разположение целия април.

Откараха и мен на скенер. Няма поражения. Все пак главите ни се оказаха „дебели". Леко се отървахме, без нищо счупено. Ана си спомни, че при започване на слизането по стъпалата на ул. „Незабравка" на зебрата, ме помолила да сменя чантата от дясната на лявата ръка и преминала откъм дясната страна. Това се казва „ясновидство", се пошегувах, а тя ми е благодарна, че съм поел удара на колата. Нейните кости са наистина много крехки, а има много малко охлузени части. Ако не беше и ударът в тила, щеше да бъде чудесно.

На деветия ден [2. IV., четвъртък] ни прибраха в Правителствена болница. Бе четвъртък. В последния момент стаята, която ни подготвиха, бе заета за чужд гост, та първия ден бяхме разделени. В петък [3. IV.] ни събраха пак. Ана също се раздвижи. Ходим до тоалетната, даже се показахме на балкона. Оживяваме по малко.

В четвъртък ни посетиха Коста [Тодоров] с Цеца, Цеца Балабанова, Никола [Николов], Румяна [Радева] с Владо [Каракашев], [Николай] Хайтов с Жени [Божилова].

Н. Хайтов е подготвил писмен отговор. Ще ми го донесе.

Прочетохме във в-к „Работническо дело" продължението на критиката на доц. Андрей Тодоров за състоянието на математиците. Приключва неблагоприятно за монополизиралите властта на математическия фронт. Изразите и констатациите са много остри. [Благовест] Сендов и [Любомир] Илиев не успяха да създадат единен фронт срещу А. Тодоров и в-к „Работническо дело".

Получих писмо от [Нина] Смирнова. Иска да дойде на заседание на Бюрото на AIESEE. Отказах ѝ. Стават 3 съветски, докато Франция, ФРГ не идват с втори човек. Пък и албанците ще недоумяват или ще се ядосат.

Вчера са погребали Михаела Стайнова. Бързо развитие на остър панкреатит. Отиде си един способен човек и до голяма степен нещастен, поради някои нейни наклонности. Радвам се поне, че бях уредил най-накрая обявяването на конкурса ѝ за ст. н. с., който бе задържан три години, и че я защитих срещу кампанията, организирана от Здр.[авка] Мичева. Беше вдигнала цялата партийна организация срещу Михаела, отгоре на всичко и с нелепото обвинение, че Михаела била виновна за смъртта на дъщерята на Вяра [Мутафчиева]. Няма край човешката подлост, когато иска да унищожи някого. Прочувствено слово произнесла Н.[адежда] Драгова! Имаше нужда!

Водиха ме на EEG първи, защото сам се придвижвам. Ана намери, че съм бил много възбуден. Утре ще я дешифрират – Симончо Аврамов, консултант. С него ни свързват стари спомени. Бяхме много близки, оказах му някакво съдействие, когато бях вVIII Районен комитет, сетне постъпи в МНЗ. Но когато се надигнаха срещу Ана, той, въпреки предупреждението ни и разговора, подписа и публикува като председател на дружеството на EEG изложение срещу Ана. От низшите духом евреи.

В коридора срещнах Пенчо Данчев. Седнахме и говорихме. Той припомни, че когато за пръв път сме се видяли, аз съм му казал, че сме „съмишленици". Припомни и го и ми разказа, че вчера са го ругали на конференцията на писателите – Б.[огомил] Райнов, Т.[ончо] Жечев, обкръжението на Здр.[авко] Петров и някои други. А той не можал да отиде, защото изследват жена му, тежко болна тук. Но затова пък написал статия за З.[ахари] Стоянов в сп. „Септември", критикувайки и отхвърляйки позициите му от последния период и по отношение на Христо Ботев, и по отношение на Русия.

Вече ходя, но още не ми махат гипсовите лонгети от левия крак. Почнах да чета – главно вестници, а също и един роман на Симон дьо Бувоар „Tous les hommes sont mortels", преведено – „Всички са смъртни". Силна книга, която те кара да се размислиш за границите на човешките възможности и отговорности, за ролята на амбицията и на съвестта. Трудно бих я прочел в по-друго време. А тук имам време и много неща премислям.

Около ЮНЕСКО. Получи се още доклад от Ив.[ан] Марков, изпратен ми лично, защото бил спрян от Ч.[авдар] Дамянов. От 18 март. В него дава характеристика и разкрива шансовете на различните кандидати. Отделя няколко страници на моята особа – на положителните моменти, на слабите страни, видени от другите. Но започва с думи в кавички, че моята кандидатура, гледана първоначално „като алтернативна" и „като вадене на кестени заради другите", сега придобива реални шансове за успех. Интересно как са стигнали до него тези думи на М.[ария] Захариева и на М.[ирчо] Арсов, за да ги цитира така точно. Или се упражнява друг натиск?

[Милан] Миланов се срещнал с [Юрий] Хилчевски и с [Чавдар] Дамянов и потвърди сериозното отношение на първия и пълното безразличие на втория към всичко, което става в ЮНЕСКО. Поискал [Ч. Дамянов] в този момент да съкратят с двама души персонала ни в Париж. Да не останело нищо след него. Милан бе също така крайно критичен и към М. Захариева, която се държала към него по същия начин, както с мен. Увери ме, че друго било отношението на Г.[еорги] Йорданов към мен. Вече не знам кому да вярвам.

Размърдали са се историците – да спасяват археолозите по най-недопустим начин, с кампания срещу [Николай] Хайтов, с хулигански прояви

на студентите. Упражняват натиск да не излезе сборникът в издателството. Не разбират ли, че ще се надигне обществеността в края на краищата? Не може да се лъже безкрай.

Повиках В.[елко] Тонев – бях суров. Отначало той отстояваше (колебливо макар) другата теза, явно смутен от силния натиск. След това призна, че истината е печална и се съгласи, че защищаваната лъжа с всички средства може да забави разкриването ѝ, но колкото по-късно излезе, толкова повече хора ще повлече след себе си.

Не знам какво ще решат, но му дадох да разбере, че аз не ще се поддам на никакъв натиск. Готов съм да жертвувам всички позиции, защото публикуването на сборника е последният шанс БАН, историческата наука, пък даже и археолозите, да излязат с чест от блатото, в което са се озовали. Инициативата остава в техни ръце, но тя минава през очистването чрез самопризнанията и най-вече делата.

Повиках и Н.[иколай] Хайтов – той е подготвил две статии – едната за в-к „Отечествен фронт“, другата за в-к „Земеделско знаме“. Готви се да пише и трета. Казах му, че [Георги] Джингов е подел главната кампания из инстанциите, докато другите, включително и [Николай] Генчев, създават обществено настроение, подвеждат и подкокоросват студентите историци към хунвейбински действия (във факултета са окачили вече махзар).

EEG и очните дъна не показват големи промени. Но Ана е засегната. Едната половина, разтърсената, показва забавени реакции. Имаше и леки отлепвания на ретината, без да изискват намеса.

Развали се и времето – дъжд с гръмотевици, цяла нощ ни събужда. Всичко това се отрази на самочувствието на Ана. Поплаква си. Правя всичко, за да я успокоя.

Каквото и да приказваме – останахме живи, но ударът си е удар, загубихме съзнание няколко часа, възстановяването е бързо, но изисква продължителен режим. И все пак щастие е, че останахме живи, не осакатени. Дори се смяхме какво пищно погребение щяха да ни направят, и то тъкмо тия, които искат да ни удавят в капка вода.

Завършвам с констатацията, че се подобряваме физически, но Ана е силно депримирана от 2 дни – може би времето – дъжд.

Запознахме се с д-р Хр.[исто] Апостолов – бил е в ЦРК [Централна ревизионна комисия]. Разкри ни низ от предателства и има същото виждане за настоящето.

3–26.IV.1987 г. [петък–неделя]

В Правителствена болница.

Всъщност в болницата дните се влачат, общо взето, с такова еднообразие, че когато се върнеш назад, те се сливат в един сив поток. Сега вече

ми е трудно да си припомня даже в кой ден се преместих от „Пирогов“ в Правителствена болница, какво съм ял в „Пирогов“. Като си наложих и се напрегнах, можах да си спомня как ме обръщаха на една страна, за да мога, като се постави таблата с храната на леглото, да се храня сам. А Ана първите дни не можеше да си мърда много главата и сестра я хранеше. Спомням си бульона в термуса, донесен от Лушка [Петрова], а сетне и от Мая. И, разбира се, децата, които няколко нощи не спаха, за да ни обръщат и ни помогнат през нощта.

В стаята, в която ни настаниха, става много шумно. Поръчах да ни донесат тапи за ушите – и те не можаха много да послужат. След като една цяла нощ не спах, преместиха ни на горния етаж в стаята, която първоначално ни приготвиха. Успокоихме се, пък и изгледът към планината е по-добър. Заснежен връх, но долу е гора, цветовете се менят на слънцето – много красиво.

Започнахме да се движим. На мен правиха два пъти EEG, защото веднъж ме намират свръхвъзбуден, втори път нормален. На Ана пък констатираха, че каналите не работят, за да се направи проверка на двете семисфери. Първия път ѝ намериха разлики.

[Георги] Тодорчев също е тук, дошъл с инфаркт – от лоши жилищни условия, напрежение и вътрешно неудовлетворение, защото искал да се отдаде на писане – за [Роналд] Рейгън, Алеко [Константинов], за начина, по който живеят американците. Не му останало време, нямало къде да разположи докараните книги и за по-малко от месец след пристигането си получил инфаркт (втори, първия след смъртта на съпругата му).

Дойдоха ми много гости. Единствено Цанко [Стойчев] само по телефона се обади, след като жена му Душка го наругала, че почти два месеца [са минали]. Обади се и направи два гафа – че четвъртък все бил зает, събота и неделя строял, а за празниците по 1 май щял да бъде с Красен някъде.

За писателската среща – дойде [Мишо] Василев. Много силни думи – блато, пълно отричане на марксизма, „пещерно“ мислене – думи на Т.[ончо] Жечев, провинциализъм. Мишена този път бил П.[енчо] Данчев.

Аз пък прочетох статиите му – наистина бойки, точни, отхвърля явления и рецидиви в политическия живот, извършвани от писатели и литературни критици. Ив.[ан] Радев – за [Стефан] Стамболов – критична статия в сп. „Ново време“ (№ 1985) и в сп. „Септември“ за последния период на З.[ахари] Стоянов (срещу [Тодор] Абазов). Прочетох и изказванията на Б.[огомил] Райнов, [Тодор] Абазов, Т.[ончо] Жечев. Наистина затъване дълбоко.

На връх Великден ни донесоха известия на ДЗИ, че като виновни за нанесените повреди на кола еди-коя си, следва да платим по 200 лева.

Възбуди ни и ни разстрои. Изпари се съжалителното отношение, което ни бе обхванало, след като останахме живи. Написах писма – до [Йордан] Йотов, Димитър Стоянов и Г.[еорги] Йорданов. Йотов възложил на УБО да проведе анкета, Г. Йорданов пратил писмото в Министерството на финансите. Пратих писмо и до ДЗИ.

Още на следния ден дойде следователят. Ана едва не го изгони от вратата. Аз все пак го поканих, след като бе изпратен най-после да ни разпита. А той приключил делото! Давайки право на шофьора. Няма да влизам в детайли, но останахме с впечатление, че най-малко се е оставил да бъде подведен от шофьора, ако не му е станал съучастник.

Допълнително научихме, че имало и свидетели. Дъщерята на П.[етър] Слънчев. Случайно при разговор разбрали, кои били тези, които ни натоварили. Петьо ни каза, а децата му – на Върбан, че между мен и Ана е имало повече от 10 метра. По този повод написах и втора бележка с адресите на свидетелите до Й.[ордан] Йотов, след като 10–15 дни никой не поискал да им вземе показанията. Следователят се криел, за да ги отклони или обезкуражи.

27.IV.1987 г. [понеделник]

Най-после във Владая.

30.IV.1987 г. [четвъртък]

На 30 април в 11.15 часа ме повика Т.[одор] Живков. Донесоха ни чай. Той веднага се обърна към мен с думите: „Е, др. Тодоров, искаме да ви възложим отговорен пост.“ Нищо не му казах. Той продължи: „Да станете председател на НТС [Научно-техническия съюз].“ Отговорих му спокойно, че е станало недоразумение, че не съм инженер. Той добави: „Нали там влизат всички научни организации?“ Отговорих, че не е така и веднага продължих: „Др. Живков, идвал ли съм някога при Вас да ви питам или да искам някакъв пост? Постове не търся, моля Ви се, не ми търсете и Вие пост.“

Той ме изгледа дълго и махна с ръка. И веднага смени разговора: „Бил си в Китай? Какво ще кажеш?“ Казах му, че следят внимателно всички наши прояви, положителни и слабости; интересуват се от теоретични постановки и резултати от практиката. Ще го приемат много добре. Но не скрих, че сме закъснели, че и възможностите на Китай за износ не са неограничени. Между другото му споменах как са ме посрещнали и за Института за научна политика и управление. Той прояви голям интерес и поиска да му представя справка.

След това ме попита за ЮНЕСКО. „Май няма изгледи?“ – бе въпросът му. Казах, че зависи каква информация получава. Намират кандидатурата

ми за сериозна, но зависи дали страната и други ще застанат зад нея. Той се оживи и каза, че не бива кандидатурата ми да се представя само от социалистическите страни, а да се ангажират западни, други, за да се парира реакцията на САЩ. Той сам се заемал да осигури подкрепата на ГФР. Говорих му за Италия, Франция. Той поръча от негово име да ида при Г.[еорги] Йорданов и в най-скоро време да изработят план за действие по избора.

Минах при Й.[ордан] Йотов и му разказах за разговора. С тълкуванието, че „приятелите“ вече са се погрижили да ме изхвърлят от БАН и предварително са искали да ме обезвредят, като ме изправят пред Т. Живков. Вероятно са имали предвид СНР [Съюза на научните работници]. Че срещата е устроена от тях, не буди никакво съмнение, защото нито той, нито аз съм я искал. А Т. Живков ме повика в натоварен за него момент – два дена преди заминаването му за Китай. „Приятелите“ са знаели, че моето заминаване за Париж бе планирано за 9 май и следователно, това бе единствената възможност за среща. Как действуват!

Й. Йотов ми призна, че е възложил на своите хора също да се заемат с проучване на бъдещото ръководство, защото излязло вярно това, което му бях казал – че другите отдавна правят кабинети, обсаждат Т. Живков и гледат да ме изхвърлят от БАН.

След обяд имах среща с Георги Йорданов. Започнах с думите, че съм раздвоен по линията на ЮНЕСКО, тъй като определени среди, и то отговорни, очевидно искат да попречат на избора или изобщо да го сведат като лично мое дяло. При това положение аз също се чувствувам дезангажиран и ще действувам съобразно условията и както преценя. Дадох му достатъчно примери с опита да се провали поставянето на кандидатурата ми навреме, писаното в доклада на Ив.[ан] Марков като „цитат“, че „съм бил вадел кестените за друг“, че съм „алтернативна кандидатура“ и т.н. Дадох му пример за начина, по който се проведе обсъждането в НДК (уж нови идеи) и приемане на план, в който се иска от мен да обиколя света през последните два месеца.

Казах му и за това, което става в БАН, че мен са ме отписали, а помощникът на [Благовест] Сендов е говорил на всеослушание в БАН, че докато аз съм искал да махна неговия шеф, той ми е „отрязал главата“. Казах на Г. Йорданов, че все още главата ми е на моите рамене, че правя всичко, за да останат ръцете ми и съвестта ми чиста, и че не е постът в БАН, който ще ме промени.

Едва тогава му разказах и за разговора с Т. Живков.

Г. Йорданов, който слушаше през цялото време, тук каза, че той имал предвид СНР, че сам бил наредил да се огледат постовете и най-напред да помислят за мен. Но че не е той, който е внушавал на Т. Живков.

Така се разделихме – че щял да поиска да се видим още веднъж преди заминаването ми. Казах му, че отложих пътуването си за 16 май.

13.V.1987 г. [сряда]

След завръщането ми от Китай, на 13 март ме повика П.[етър] Младенов. Престоях при него около 50 минути. Говорил му Л.[юбен] Гоцев, когото бях предупредил, както и Г.[еорги] Йорданов. Но разговорът придоби по-общ характер.

И на него му казах, че съм раздвоен, защото явно се прави всичко от някои хора, за да бъда дискредитиран – казах например, че М.[ария] Захариева ми е казала, че и неговото мнение е било, че „сам съм си устроил" да ми се издигне кандидатурата. Аз отговорих на М. Захариева, че ако това е толкова лесно, защо не ме пратят и в ООН да организирам изборите.

Но П. Младенов веднага реагира, че не само не е вярно, но е имало решение на Политбюро на КПСС и на нашето Политбюро, че не бива да се поддавам на такива приказки. Въпросът е много важен и му се отдава голямо значение.

Тогава прехвърлих разговора към БАН, че нещата са достигнали до хумористични прояви – че съм бил викан вече от Т. Живков, за да ме изпратят някъде. И не пропуснах да кажа, че пръст има и [Благовест] Сендов, защото съм казал пред неговия покровител и приятел, че избирането на Бл. Сендов за председател на БАН е необосновано с нищо – аз не мога да го приема и ще си подам оставката. Казвайки му това, добавих, че вече са ме освободили. Но постовете не определят моето поведение.

П. Младенов ме попита какво е мнението ми за Бл. Сендов, отговорно. Казах му – кариерист без съдържание, имам предвид научно, готов на всичко, за да се издигне. С държавни средства прави само фойерверки и пуща бомбички, а не гони научни резултати. Опитал се е да впримчи и акад. [Евгений] Велихов, с когото са си допаднали не знам как, успял да помъкне и [Ангел] Балевски преди няколко месеца в Москва на среща с него, за да го убедят да съдействува за избирането му [за чуждестранен член на БАН] и изобщо за утвърждаването на авторитета му, който бил разклатен.

Казах му още, че Е. Велихов за груби грешки при Чернобил ще бъде освободен. Това са ми съобщили от Москва.

„Ужасни се вие академиците – подхвърли П. Младенов – „при нас дипломатите е по-добре." „Да – му отговорих – в известен смисъл, доколкото се спазва известна процедура при издигането на кадрите. Но Живко Попов?" Той ми отговори, че Ж. Попов дошъл отвън. На това му казах, че и при нас е така. Ние знаем кой колко струва и едва ли ще може дълго време да се прикрие. Но има случаи като Бл. Сендов, които също отвън се издигат и налагат.

П. Младенов се засмя. Така се разделихме.

15.V.1987 г. [петък]

Епилогът на цялата тази история настъпи на 15 май. Отидох в БАН. Там бяха [Димитър] Шопов, Л.[юбомир] Желязков, М.[ако] Даков, Ив.[ан] Василев. М. Даков ме попита за разговора ми с Т. Живков. Бл. Сендов му казал, че съм се отказал да поема НТС. Според М. Даков може и Т. Живков да е изхитрувал. Във всеки случай ръководството, предвидено за 26 май (когато бе насрочено Общото събрание на БАН с избори по нареждане на Т. Живков), се увеличавало. От трима станали петима. Изглежда, след проведените от мен разговори предвидили двама за обществените и хуманитарните науки, един за техническите – А.[нгел] Ангелов, за биологическите – Ив. Василев и М. Даков. П.[антелей] Зарев първоначално бил сам.

В 11. 30 повикаха [Димитър] Шопов в ЦК, за да му кажат, че Общото събрание се отлага за есента.

В 12.30 часа имах среща с Й.[ордан] Йотов. Той ми потвърди решението. [Ангел] Балевски не представил никакъв план за преустройство, а и около самото ръководство имало разногласие. Без да ми каже къде (изглежда пред Т. Живков) и кои са участвували (от БАН е нямало никой, защото А. Балевски е още в Китай, а П. Зарев по това време – в 12 часа – си беше изпросил среща при Т. Живков).

Й. Йотов ми каза, че Г.[еорги] Йорданов отстоял необходимостта да бъда зам.-председател поне, иначе това щяло да се приеме като дезавуиране и щяло да се отрази на отношението към моята кандидатура в ЮНЕСКО. „Следователно – казах на Йотов – „наистина ме бяха отписали от ръководството на БАН.“ „Да – бе неговият отговор – имаш приятели. Правят се предложения, но не всички се приемат.“

Говорихме и по други въпроси.

Пиша това преди заминаване. Пропуснах срещите и разговорите с [Алфонс] Благе, с когото обядвах на 1 май; с Мирчо Арсов, който самоуверено ме посети във Владая, но когато му изложих всички фалове на Националната комисия си отиде с по-друго настроение.

Видяхме се и с [Веса] Осиковска, съпругата на покойния [Уилфред] Бърчет.

На масата имахме един безкрайно забавен човек от УБО – Тончо Бамбалски.

Но спирам дотук, защото малкото време, което ми остана, отиде да говоря със следователя, който дойде вкъщи; да предам бележките си за института на Т.[одор] Живков; да напиша докладна записка за разговора си със Стефанак Поло и една малка статия. С последни усилия успях да свърша всичко.

16.V.1987 г. [събота]

Пристигнахме в Париж. Посрещна ни Ч.[авдар] Дамянов. Същата вечер се събрахме и със [Захари и Нели] Захариеви и Ив.[ан] Марков. Единодушното мнение е, че от София не е дошла никаква инициатива за провеждането на разговори. Дори останали с впечатление, че като че ли има смущение от издигането на кандидатурата ми. Само Ив. Марков намира, че и тук имало неоправдана пасивност, припомняйки случая със задържането на неговия доклад и някои подхвърляния, може би чути или внушени, отразени от него в доклада му.

Адаптацията ни не бе лека. Разлика в налягането след Владая, влага, умора преди тръгването. Отидохме до Булонския лес, попаднахме на състезания – крос на нормални и на осакатени, вероятно от детски паралич. Надбягват се с колела, движени с ръце. Отгоре на всичко един хеликоптер се движеше непрестанно в кръг да следи движението. Шум и тъжно. Не ни успокои. Едва надвечер малко се съвзехме. Така мина неделята.

18.V.1987 г. [понеделник]

Среща с [Томас] Келер. Обективен и благосклонен анализ. С неясен изход, но поставянето на кандидатурата ми се посрещнало положително от почти всички. В лично отношение всички са „за“, в политически кадър се боят или очакват общото развитие. Препоръчва ми да се видя с [Валтер] Гелхоф (ГФР) (явно Келер дори разчита при едно евентуално благоприятно решение да получи повишение – загатна ми го директно). Препоръча ми и да се изкажа.

След обяд – с [Юрий] Хилчевски. Не може да си обясни отношението на М.[ария] Захариева и проявената слаба заинтересованост от наша страна. Взимат инициативата и свикват в Монт (тяхната вила) специално заседание на представителите на социалистическите страни, за да се разпредели работата.

Вечерта с Кастелановци [Жорж и Ивон]. Жорж заминава за Югославия, но уточнихме датата за конференцията в София. Освен това ни предложи жилището на сина им за Върбан. Чудесно решение.

19.V.1987 г. [вторник]

Среща с [Иво] Марган. Аз го посетих. Смутен бил от избора. Той искал първоначално, но толкова били против него, че това придобило характер на политическо недоверие спрямо него от Белград и по-специално от Лазо Мойсов. Радва се в личен план. Не иска никаква конфронтация помежду ни. Дори се надява да намерим компромис.

След обяд едночасов разговор с мадам [Мари–Клод] Кабана (Франция). Какво по същество каза в едночасовия разговор – преглед на всички досегашни кандидати, като изрази предпочитание на азиатската група, но за съжаление не са представили досега подходящ кандидат. Якуб хан (Пакистан) имал качества, отличен дипломат, но му правели mauvais procès. Едва ли ще съумее да пробие, особено сред латиноамериканските, пък и сред другите страни. Допуща, че би имал повече успех синът на Ага хан [Садрудин], ако се представи – светски, с връзки, с опит. Но също не е сигурна, че и той ще успее. Кандидатите от другите групи не са получили признание, има противоречие между групите и могат да затруднят избора. За Иво Марган (Югославия) смята, че изкуствено е издигната неговата кандидатура, че някой стои зад нея. Моята кандидатура отговаря на френските изисквания, но Франция очаква развитието. Ще зависи много и от отношението на африканската група, към която Франция е много чувствителна. Амаду М'Боу не бива да бъде избран на никаква цена, Франция е против. Направило ѝ впечатление, че много рязко се посочва моята кандидатура като такава на социалистическите страни. Би трябвало да се прояви повече дипломатически такт. За [Тайсто Калеви] Сорса (Финландия) и [Енрике] Иглесиас – да не играят ролята на „дива" – това е риск.

20.V.1987 г. [сряда]

Сутринта ме посети [Мишел] Дебонкорс. Държа се непринудено, отговорих му със същото. Пред него развих мисълта, че ЮНЕСКО трябва да се преустрои от европейците, защото те създадоха тази организация. Кризата е породена обективно от изменената обстановка, от влизането на страните от Третия свят, от сблъсъка между Севера и Юга. Всеки друг подход означава прехвърляне на отговорностите. Казах му, че дори генералният директор да бъде от Третия свят, то от него, като първи заместник, ще търсят преди всичко отговорността, защото представлява Франция. Беше впечатлен от това разсъждение. Потвърждавайки, че Франция още не се е определила, той решително отхвърли версията, че Якуб хан се ползува с предпочитание.

В 10 часа дойде [Ананда] Гуруж (Шри Ланка). Ръководителят на 77-те (т. е. Третия свят). Той бе отегчително дълъг в изтъкването на моралните аспекти на положението, критиката към персонала. Призна, че азиатската група не ще е в състояние да излъчи един кандидат. Накрая ме попита за Иво Марган. Казах му мнението си. Той заяви, че поздравил Иво Марган, защото несправедливо е бил преследван от А. М'Боу. Всъщност А. М'Боу, който го гонел, станал причина той да бъде избран единодушно. И сега се надява А. М'Боу да се нахвърли сам и да насочи своите хора срещу него, та по този начин да остави азиатците спокойни.

След това дойде [Ахмед] Дераджи (Арабска организация за образование, култура и наука). Неговият анализ беше насочен към възможния изход. Борбата щяла да се води между двама-трима. Според него синът на Ага хан имал шансове далеч повече от Якуб хан. Но имало опасност изборът да се блокира и тогава да се намери изход било чрез А. М'Боу, което той по-скоро изключва, или чрез кандидат на Франция, ако тя директно поеме цялата отговорност за ЮНЕСКО. Казах му, че идвам като приятел, той ми отговори в същия смисъл. Разпита ме за произшествието, благодарих му за телеграмата. Той се похвали, че имал такава информация за всичко, което става в ЮНЕСКО и около ЮНЕСКО, каквато никой не можел да си представи.

Попита ме все пак за моите впечатления, след като съм пристигнал. Казах му, че имам ограничени впечатления, защото съм се видял само с [Мари–Клод] Кабана и между другото с някои други. Но разбирам, че сега всички опипват другите, няма готови позиции, очакват есента, за да декларират становищата си. Дотогава ще се опитат в рамките на своите групи да решат кого на първо място да прогласуват. Казах му още, че ми изказаха мнение, че може да се блокира изборът, за да се стигне до апел – било към него, било към друг, по-специално Франция. Такова е мнението на някои.

Той не ми каза направо, че не е кандидат и в такъв случай, но заяви, че след като е взел своето решение, той е напълно спокоен и наблюдавал с интерес развитието на нещата. Единственото, което го засяга пряко, е да не допусне ЮНЕСКО да пропадне или да измени на своите принципи. Тук се намесих, че и аз се чувствувам напълно спокоен, тъй като нямам в случая никакви амбиции, нито интерес, че в случай на обстановка, която наложи преразглеждането на неговото решение, аз ще снема кандидатурата си. Но дължа да му заявя, че като принципна линия, която отстоявам като кандидат за генерален директор, е запазване на постигнатото, отстояване на основните принципи на ЮНЕСКО, защита на интересите на Третия свят. И тук той ме прекъсна – и да не допусна манипулация от САЩ. За Иво Марган каза, че зад него стоят САЩ, че той имал доказателства и че подготвя книга, която ще разкрие всички машинации около ЮНЕСКО. С тази книга смята, че ще разобличи заговора за провала на цялата система на Обединените нации. В това вижда заслугата си и своята мисия.

Настоя да отстоявам кандидатурата си, да следя внимателно всичко, въпросите ще се решат през есента. Без ангажимент, но топло се разделихме.

Захари [Захариев] ми се беше обадил да мина през неговия кабинет. Предложи да вечеряме заедно. Нели премисли и ни заведе в новооткрит ресторант – ретро, около Бастилията – „Бо фингър". Беше и Милан [Миланов]. Разказах им всичко, говорихме и по други въпроси, смяхме се.

21.V.1987 г. [четвъртък]

Сутринта ме посети [Голеркери] Рао (Индия). Той бе най-оптимист. Смята, че кандидатурата ми е най-сериозна. Не допуща [Енрике] Иглесиас да постигне нещо, защото отдавна е работил в ЮНЕСКО, също и [Тайсто Калеви] Сорса. А сега и ролята на СССР е нараснала много, а мен ме имали като човек, мислещ със своята глава, и то многократно проверяван. Особено на последната Генерална конференция. Удивлява се на куража и нахалството на Иво Марган. Индия посрещнала с радост и облекчение обявяването на моята кандидатура. Съветва ме да се срещна със [Сваран] Сингх и [Арундхати] Гош (Индия).

Обядвахме с китайския посланик Жу Божинг и жена му Лай Ханг във високата сграда на Монпарнас – ресторанта на 56-ия етаж. Говорихме за Китай, за отделни случки и преживявания. Съпругата му е от Шанхай, а посланикът от Ханджоу. Приятно и забавно прекарахме. Без да поставя въпроса за избора. Той се заинтересува само от „случая“ Иво Марган, какво е могло да накара югославяните да вземат такова необяснимо решение.

Вечерта отидохме в съветското посолство на гала-представление на филма „Покаяние“. Говориха [Елем] Климов, [Рой] Медведев, [Тенгиз] Абуладзе. Последният благодари на Е. Климов и на [Едуард] Шеварднадзе, които осигурили поставянето и реализирането на филма, макар че две години след това не могли да го представят.

Гледахме го със същия интерес, разбрахме го по-добре. Безспорно е филм с изключителни достойнства. Убедихме се, че с един път не може да се схване всичката му дълбочина. Добре направиха, че са съкратили някои удължения и повторения.

22.V.1987 г. [петък]

Пленарно заседание. Иво Марган обяви, че съм пристигнал. Дойдоха да ме поздравят [Валтер] Гелхоф (ГФР), [Димитриос] Козмадопулос (Гърция), [Дуду] Диен. Последният ми каза, че искал да се видим по някои въпроси за „тактиката“, като добави, че имало само двама „sain“ в цялата история – Амаду М’Боу и аз.

Обядвах с [Ив] Брунсуик (Франция). Той ми изясни общото положение, но по-конкретно и по-ангажиращо от [Мари–Клод] Кабана. Посъветва ме да поговоря с представителите на Конго и Нигерия и с балтийската група – Швеция. Да потърся подкрепата на френските интелектуалци. Да напиша писмо на [Джон] Фобс.

На излизане от залата ме спря [Леон–Луи] Боасие–Палун (Бенин), който ми каза, че ме чакал за важни разговори. Уговорихме се за след

обяд. Срещнахме се в три часа в кабинета. Той предпочете да остане. Каза ми, че открито посъветвал А. М'Боу да се откаже окончателно, убеждавайки го, че нямал никакъв интерес, нито морален, нито материален. Че дори да бъде блокиран изборът сега и да се обърнат към него, само след няколко месеца ще направят престоя му ад. Смята, че го е убедил, макар че една група в администрацията около него го съветва да се бори докрай за поста.

При мен идва от името на африканската група, сигурно на франкофонската, но смята, че говори от името на всички. След като анализирали качествата на всички кандидати, обявени и необявени, стигнали до извода, че аз съм единственият приемлив за организацията и за тях. Изтъкна ми минусите на всички и моите предимства. Но поиска да знае дали моята кандидатура ще бъде отстоявана докрай, сериозно. Искат ясен отговор по този въпрос от името на социалистическата група. Да не стане накрая размяна на облаги и те да бъдат подведени. Основните изисквания, които те искат – да се запази постигнатото, ЮНЕСКО да не предаде Третия свят и новият генерален директор да не може да бъде манипулиран от американците – ето кое ги вълнува. И влезе в подробен разбор на изборната тактика.

23.V.1987 г. [събота]

До обяд се занимавахме с почистване и настаняване в апартаментчето, което ни предостави [Жорж] Кастелан (на сина му, който живее при новата си съпруга). Близко е до ЮНЕСКО, доволни сме за Върбан, че ще бъдем заедно и същевременно ще има през цялото си време подходящо жилище. Пък не е излишно да пестим малко от хотела, за да му оставим на него и за курсовете, и за литература.

След обяд се отбихме у [Захари] Захариеви. Побъбрихме си малко.

24.V.1987 г. [неделя]

Разходихме се в Парка около Обсерваторията. Този път без движение и коли, не както в Булонския лес. Малка разходка, но ни измори.

25.V.1987 г. [понеделник]

Днес сутринта Чавдар Дамянов получи възможност да пише в София. Беше безкрайно доволен и го адресира до П.[етър] Младенов и Г.[еорги] Йорданов, добавяйки, че може да добави на трето място и „нашата приятелка" [Мария Захариева].

[Юрий] Хилчевски прие много сериозно предложението на Л. Боасие–Палун. Поиска да говорим и с [Бен] Джамбга (Зимбабве), ръководителя

на африканската група, за да закръглим впечатлението. Каза ми, че пакистанският посланик посетил зам.-министър [Анатолий] Адамишин, за да му говори за Якуб хан и да иска поддръжка. А. Адамишин дословно му отговорил, че без да засяга личните качества на Якуб хан, социалистическите страни и СССР имат свой кандидат, който добре ще отрази пожеланията на тези страни за мир, хуманизъм и изобщо отговаря на напълно на критериите за един генерален директор. Молят Пакистан да подкрепи тази кандидатура. Посланикът отговорил, че Якуб хан също имал тези качества, но щял да доложи на своето правителство.

По телефона ми се обади Дими, а Върбан пък звъннал в мисията, че Машка с пълно отличие се класирала първа и открива списъка на приетите. Поздравиха ме и за [избора на] „народен деятел на науката". Това нито ме развълнува, нито ме удовлетвори. Защото знам какво е отношението на тия, които съзнателно, смятайки, че ме унищожават, най-провокационно ме зачеркваха от списъка няколко пъти, след като водех списъка, и то наистина флагрантно – одобрен от всички инстанции, вкл. и от отделите на ЦК, тогава, когато вече трябваше да изпращат съобщенията. Малко удовлетворение само ми доставя мисълта, че знам как им бе наложено включването на името ми, от реакцията, която бе получена още тогава. В БАН аз не допуснах да ми се постави името – нито чрез Института [по балканистика], нито чрез Центъра [по история], нито от ръководството.

Записах се за изказване. Всъщност текстовете бяха готови, уточнени и преведени през седмицата по два въпроса – но поработих вечерта още, за да ги сглобя. За културата и политизацията, казано най-общо.

Апартаментът е добър, но липсват отопление (дано утре го поправят) и телевизия.

26.V.1987 г. [вторник]

Прегледах и се съобразих с някои от бележките на [Томас] Келер и [Захари] Захариев. Добавих специално пункт за Европа. Бях изхвърлил пасажи за европоцентризма, но останаха всъщност само критичните бележки – за държавния контрол и приватизацията.

Днес пристига Г.[еорги] Йорданов, но не мога да го посрещна. След като обявих, че ще се изказвам, става невъзможно да отсъствувам от залата. Поисках среща утре заран чрез Ч.[авдар] Дамянов. Няма да съм свободен и за обяд утре, тъй като [Валтер] Гелхоф много силно настоя за среща най-късно утре. Изглежда, че и западната група уточнява позициите си, както и нашата, през този уикенд.

Силни изказвания направиха [Мария–Луиза] Паронето–Валие (Италия) и [Жозе Израел] Варгас (Бразилия).

Прием от страна на мадам [Мари–Клод] Кабана. Разговор с М. Миланов за Л. Боасие–Палун и за отношението на северните страни. Обядвах с [Андри] Исаксон (Ирландия) и Захари [Захариев], с когото са приятели.

Вечерта ни бе дадена вечеря на цялата група от пакистанския посланик в Париж в чест на министъра на външните работи на Пакистан Якуб хан. Действително полиглот, той се стреми да бъде привлекателен и да спечели или най-малко да неутрализира негативната реакция срещу своята кандидатура. Говори на английски и на френски за опасността от научно-техническата революция, въоръженията и мизерията; от друга страна – за хуманните принципи на ЮНЕСКО. Обръщайки се непрестанно към мен като към председател и на групата той ме застави аз да стана и да му отговоря. Казах му на английски, че не съм председател, но че изразявам, надявам се, общото ни задоволство, че има поканени на такава среща. След това продължих на френски, че изказаните мнения върху глобалните проблеми на човечеството и на ЮНЕСКО ни радват и дигнах тост за неговото здраве. След това продължихме индивидуален разговор – какво работя, за Османската империя, защо западнала и т.н.

Нашите останаха доволни от представянето ми, особено когато му казах, че без да съм полиглот, зная гръцки и турски професионално, макар че не са езици на ЮНЕСКО.

27.V.1987 г. [сряда]

Нанесох още някои дребни поправки за връзка, същото направи и Улд Али, когато помолих да прочете внимателно целия текст. Този път не стана нужно да работим заедно, тъй като той изцяло одобри, което му представих. Все пак бях подготвил текст по два пункта спокойно още в София, във Владая. И там преведоха текста хубаво. Тук допълних, съкратих и съставих единен вариант от десетина страници.

Изслушах [Жизел] Халими (Франция). Постави интересни въпроси, говори, както винаги, живо, чувствува се нейната солидна адвокатска школовка и красноречие. Атакува силно генералния директор за програмата за жената, като не пощади и Ю. Хилчевски. Развесели цялата зала.

Обядвахме с [Валтер] Гелхоф по негова покана. Разговор изцяло приятелски, искрен. Той се интересуваше как се е стигнало до моята кандидатура. СССР ще подкрепя ли докрай, не ще ли се повлияе от СФРЮ (Иво Марган) или от Финландия ([Тайсто Калеви] Сорса). Неговите разсъждения се сведоха до следното: още е рано, повечето страни опипват терена, изчакват появата и на други кандидати. Според него впечатлението му е, че за първа група (Западна Европа) още не е дошъл моментът да приемат в името на политиката на „гласност“ социалистически кандидат. Дори в неговата страна се изказвали опасения от развитието на този процес. Ня-

кои предпочитали сталинизма. Ако нещата получат по-бързо развитие в международен план, това би могло много да повлияе.

Съветва ме от опит да не вярвам на декларациите и обещанията до последния момент. Лично той е заявявал, че не е автоматична машина и че в рамките на Изпълнителния съвет ще гласува по съвест. Но не гарантира за позицията на правителството си. Смята, че независимо от крайния резултат, кандидатурата ми привлича вниманието и интереса на всички. Не може да си обясни защо бе поставена кандидатурата на Иво Марган, след като самата Югославия уведомила, че няма да издигне кандидат.

Видях се с Георги Йорданов. Той ме поздрави за „народен деятел на науката“ с думите: „Остава вече само небето.“ Засмях се и казах, че успях да го избегна, за да дочакам все пак киселите физиономии на моите „приятели“. Изразих му благодарност за Живко [Кабадаиев] за „заслужил деятел“. Той отбивал предложенията на МВнР (т.е. и на М.[ария] Захариева, която при това подписа писмото за него) за Юлия Владимирова и др. След като му разказах за Л. Боасие-Палун и съображенията, поради които не пратих грама, той напълно одобри това – да не съобщавам нюанси, да пазим тайна. Каза го и на Милан [Миланов]. Специално визира Мария [Захариева], която му се оплакала, че правела всичко, а аз съм бил недоволен, че дори П.[етър] Младенов ѝ направил забележка.

Той се срещнал с А. М'Боу и потвърдил кандидатурата ми. След това решили да се пусне съобщение в София, та по този начин да се съобщи и публично за моята кандидатура.

Изказването мина добре. Мислех, че е малко абстрактно в някои отношения (поне така ми подсказа Т. Келер: „Без да иска обиди Изпълнителния съвет“, както се изрази). Щом свърших, Ж. Халими първа отдалеч с ръце и глава ме поздрави, след това Ю. Хилчевски ми заяви, че ето, да видят какво значи интелектуализация, за която толкова говорят, а на Захари [Захариев], който седеше зад него, още по-листно ме хвалил заедно с другите двама съветски. Той направо ми каза, че в духа на новия курс съм се представил отлично в ЮНЕСКО, нека почувстват какво можем. Поздрави ме естествено и Мария–Луиза Паронето–Валие (Италия), поиска текста, а В. Гелхоф (ГФР) ми каза: „О, това беше и много добра кампания за избор.“ А. М'Боу, който беше излязъл за малко, ми изпрати бележка, че имал неотложна среща с министър на външните работи, но се запознал (казали му), че съм говорил за неговата дейност похвално и ми благодари. Поиска ми също екземпляр. Този път Ч.[авдар] Дамянов се бе сетил и накарал да размножат около 15–20 екземпляра, които бяха раздадени. Видях, че и турският посланик си потърси екземпляр. Захари с Чавдар ме изпратиха до кабинета, явно много доволни.

28.V.1987 г. [четвъртък]

Заранта се отправихме за Нант – съветското „поместье". Предвидена бе среща на представителите на социалистическите страни – около 20 души, но със съпруги и по двама, а някъде и трима, станахме около 50. Дневният ред бе дълъг, но мина стегнато.

Общи изводи. За Изпълнителния съвет – че минава спокойно, но до известна степен се оказва изкуствен натиск върху бюджета, насочен срещу генералния директор. Крайно остро изказване на японеца, противоречащо на другите – той ли поема ролята на САЩ? Няколко делегати явно говореха за А. М'Боу в минало време. По програмата – искане за концентрация, т.е. за изхвърляне по такъв косвен начин на всичко, което им звучи не както трябва – мир, социални проблеми, права. От друга страна – регионализация, т.е. изпразване от съдържание на ЮНЕСКО или поне на глобалните проблеми.

За Хавана – предварителни сбирки за изработване на обобщени доклади не са проведени за културата в София и природните науки в Братислава.

За генералния директор – че още се лутат, очакват кубинеца, че [Енрике] Иглесиас би предпочел да е след 2 години; разделили са се; неизвестно е дали е искане на М'Боу; [Елза] Кели (Аржентина) работела упорито за [Федерико] Майор (Испания). Азиатската група въобще не се е събирала и не щяла да може да издигне кандидат. [Юрий] Хилчевски прочете съобщение от ТАСС от Вашингтон, че Якуб хан бил замесен в препродаване оръжие през Пакистан за Афганистан за 3 милиарда долара и милиони задържал за себе си.

Казах и аз няколко думи, за да обясня защо през м. септември бях против и как приех сега; че ролята на социалистическите страни нарасна и че това е в духа на провежданата от социалистическата общност и от СССР активна, дори водеща роля в международните отношения. Юрий Хилчевски и [Сиома] Тангиян няколко пъти се позоваваха на моето изказване като успешно съчетание на политически постановки с конкретен проблем. Изглежда, че това им е направило най-голямо впечатление. Тонът и сравнението с [Иво] Марган.

Не щеш ли, след посрещането на Върбан направихме една дълга разходка и пред Ecole Militaire срещнахме Иво Марган с Пуниша Павлович. Те ме закачиха за изказването, че им трябвало време да го „прощудират" – световна култура, плурализъм, национализъм, индивидуализъм. Аз им посочих шлиферите и връзките и ги попитах: „А вие пък ми отговорете – що е това? Национална култура, космополитизъм или индивидуален вкус?" Смяха се и ние се смяхме. Явно не им бе по вкуса, както Ю. Хилчевски се изрази още на събранието: „Ето ви интелектуализация." Разбира се, и аз правих предизборна пропаганда.

30.V.1987 г. [събота]

Отидохме на изложбата на златото, открито от французите през 1939/1940 г. Как хубаво бе изложено. Като оставим настрана няколко големи скулптури, взети от Лувъра, както и някои по-малки предмети, златото е било предадено в Каирския музей. Но там нещата бяха толкова много и така натрупани, че човек остава заслепен от богатството и си спомня отделни само неща. А тук всяко украшение привлича погледа.

Докато отидем, минахме пешком от Тюйлери до Гранд пале, покрай булеварда. Такова шумно движение, че оглушахме, а на Ана и стана зле. След обяд остана вкъщи.

С Върбан отидохме на среща със [Василиос] Сфироерас и със сина на [Никос] Катифорис. Преди това се разходихме малко из Латинския квартал. Поканих ги на вечеря в един китайски ресторант.

31.V.1987 г. [неделя]

Събитието на деня – кацането на един малък самолет, без да бъде забелязан и спрян, на Червения площад. Немец от ФРГ, тръгнал за Хелзинки. Веднага са уволнени министърът на отбраната и още някакъв висш военен, а за министър назначили, както съобщиха по телевизията, „un simple général".

След обяд излязохме на малка разходка и на среща с [Спирос и Кети] Аздрахас. Дойде и Варчо, който целият ден бе разглеждал Бобур, Форума, La St. Chapelle, островите, и по „Сен Мишел" дойде на срещата. Не вечеряхме, само разговаряхме. Още от вчера благодарение на Иван Марков имаме и телевизия.

1.VI.1987 г. [понеделник]

Пленарно заседание за Генералната конференция. Цял преди обяд провален по чисто формални процедури – дали членът на Изпълнителния съвет или постоянният представител трябва да подписва писмата за дневния ред. И понеже има създадени лични отношения, то доста жлъч се изсипа.

Излязох, за да мога да говоря с [Леон–Луи] Боасие–Палун. Той се завърнал от Брега на слоновата кост, където се видял с президента. Разказа ми за обстановката в Африка. Тежка, бедност, колониална зависимост, за преодоляването на които нямало да стигнат няколко десетилетия. Причината – разчленяването на африканската територия и население на малко държавици, които нямат собствени ресурси, кадри. Докато запазването на по-големите единици, с федеративно устройство, би способствувало

за компенсиране на недостатъците. Дори Брегът на слоновата кост – найбогатата страна, в смисъл че съумяла да организира правилно своята икономика и кадрова политика, изпаднала в криза, поради машинациите на империализма. Получили заеми, организирали висококачествено производство, а когато дошло време да плащат дълга, изкуствено смъкват цените на продуктите на по-малко от половината цена. Известният трик с полските въглища.

След това Л.–Л. Боасие–Палун премина към ИС и обстановката тук – възможността да се „купят" някои страни в тежко положение, особено малките – тук включи и Заир. За хората в ИС гарантира. Не знае засега как ще действуват арабите, с които поддържа връзки, с изключение на [Камий] Абусуан (Ливан) – (приятел). Казах му за Мохамед Брахими [ел Мили] (Алжир), за Сирия. Най-интересно бе признанието, че е говорил с Амаду М'Боу, че той действително се е отказал, макар че някои от обкръжението му rêvent ([Дуду] Диен). Не изключва арабската и африканската група да прогласува поддръжката на А. М'Боу, но това нищо не значело. За африканските страни въпросът бил решен.

От мен иска едно – мога ли да неутрализирам САЩ. Той е под впечатлението, че нито една страна, вкл. и САЩ, не реагира негативно на моята кандидатура, нито НРБ представлява un épouvantail за тях. Но все пак известни усилия от наша страна биха били полезни и биха улеснили благоприятната дейност, щом отслабне или се отстрани негативният елемент, колкото и слаб да е.

Посъветва ме да не споделям разговора с него нито с [Дуду] Диен, нито с [Анри] Лопес (по едно време искал да се кандидатира). Имал среща с Л.[еда] Милева, но и с нея нямало да бъде откровен докрай, за да не се разгласи това, което се готви, и да започнат отрано да се месят допълнителни фактори. Спомнихме си как [Херберт] Бланкенхорн (ГФР) грубо заплаши африканците, когато ставаше дума да ме изберат за председател на Изпълнителния съвет.

Вечерта се разходихме около час и половина с Ана. Имахме страшна нужда от раздвижване.

2.VI.1987 г. [вторник]

Продължава пленарното заседание. Подготвих за София резюме от изказването си. Включих и писмото на [Иво] Марган с 8-те официални кандидати. Не ми става ясно по какъв принцип ги е подреждал. Има и статия в „Herald Tribune". Там се говори, че са били обсъждани в кулоарите и още 20-ина кандидати, някои от които могат да се появят до и по време на есенната сесия на Изпълнителния съвет. Но този път ме вдигнаха на второ място.

[Николаос] Папагеоргиу ме спря, за да ми разкаже за македонското издание на сп. „Courier“. Написали добавка с груби нападки срещу България и Гърция – иска и ние да направим нещо. Трябва да се срещнем с него, за да не помисли, че ние сега правим мили очи на нашата съседка.

Вчера имаше посещение на президента на Коста Рика. Няма да скрия, че се заблудих – помислих за Пуерто Рико, към което се добави и мисията му да спечели Европа за една уж мирна акция, насочена преди всичко срещу Никарагуа, но представена уж като акция, срещу която САЩ били против. Затова отказах да приветствувам и отидох със сивия костюм.

3.VI.1987 г. [сряда]

Прегледах плана от София. Направен е от излишни точки, няма ги обиколките на „скитника-евреин“, които ми предвиждаха, останаха по-разумни неща. Все пак направих някои бележки и излязохме с Ана на обиколка – да видим Форума на мястото на Халите. Впечатляваща архитектурна композиция – цял малък град. Какво ли няма, вкл. градина и място за децата, паркова обстановка и люлки; музеи, изложби, няколко кина, магазини. И най-важното – всичко е направено привлекателно, така че привлича и чужденеца, и местния.

След обяд бях в МВнР при посланик Ронийон, отговарящ за провеждането на конференцията на франкофонството в международните организации (правителствени и неправителствени). Около стотина души поканени, в лично качество. Ясно, че съм тласкан, за да ме видят. Правят го внимателно, провеждат линия, без външно да се ангажират. Ронийон е работил в ООН дълги години с Милко Тарабанов. Явно ще трябва да отида.

В съветското посолство – прием по случай заминаването на [Яков] Островски. Ана се видя с [Мария–Луиза] Паронето–Валие (Италия). След това говорихме с нея. Тя продължава да бъде категорична в моя полза, дори отговорила на пакистанския посланик, че тя е членът на Изпълнителния съвет, който гласува, и то тайно. Той ѝ заявил, че пакистанското правителство било за Якуб хан. Уговорихме се да се видим с нея и с [Алберто] Инделикато (Италия) преди разпущането на Изпълнителния съвет, за да уточним положението и тактиката.

Унгарецът сега призна, че виждал реални шансове. Според него А. М’Боу си дал вече сметка, че нямало да бъде избран и че не бивало да настоява. Това не ме успокои. Напоследък, колкото повече благоприятни шансове се откриват, толкова по-неспокоен ставам. Взех дори да спя лошо. И да се вдига налягането. Всъщност избирането ми ще ми причини само трудности – взрив от завист в София, и навярно спънки от разли-

чен характер по други линии (Института [по балканистика] и пр.), а тук е огромна и тежка работа плюс пълна изолация, защото няма на кого да се опра.

4.VI.1987 г. [четвъртък]

Дълъг доклад на генералния директор – от 10.30 до 12 и от 15.30 до 16.45 часа. Почти 4 часа. Отговаря на всички въпроси, големи и малки, отхвърля критика. Ако беше последно изказване от такъв род, може би щеше да се приеме. Но за него това е практика. Имал е около 3 часа и повече встъпително изказване. И няколко души ми казаха, че им е омръзнало да ги третират като лоши ученици (особено ярък бе в недоволството си канадецът [Ян Кристи] Кларк). Иначе бе точен, отстоя позиции, отговори аргументирано, но не бе синтетичен, не отдели главното. Трябва да му се признае, че широко се позова на Генералната конференция в София, много пъти цитира името на [Петър] Младенов наред с други имена, два пъти моето, специално за плурализма на културата и равните права на всички потоци.

Точно по обяд се състоя тържество за връчване награди, за пръв път, за заслуги в областта на физическото възпитание и спорта – професор от Западна Германия (жена), професор от Китай (пак жена, която поради възраст не присъствува) и представител от Нигерия. Освен това три институции – от Куба, Чехословакия и Кувейт.

Оттам отидохме на обяд в един ресторант с четири звезди – „Les deux signes“ – бивше абатство или част от него в Сен Жермен, почти до Сен Мишел. Препоръча ни го [Чавдар] Дамянов. Излезе сполучливо, макар и скъпичко. [Жозе Израел] Варгас със жена си и ние с Ана. Говорихме за Бразилия, за ЮНЕСКО, отбягвахме да говорим за генералния директор, но неизбежно и този въпрос се вмъкна в разговора ни. Главно по линия на А. М’Боу, дали наистина се е отказал, или има наум разни варианти пак да се прокара за генерален директор. Намираше нелогично за него да продължава да иска нещо, което за всички останали е абсурдно, но наблюдавайки политическите лица, Ж. Варгас заключи, че не познава никого, който сам доброволно да се е оттеглил.

До 6 часа А. М’Боу продължи [доклада си].

След това отидохме на прием на [Башир] Бакри (Судан) за няколко минути. Помогна ни това, че сварихме, че се снимат седем души с А. М’Боу с [Елза] Кели, докарана официално за среща със своя министър на външните работи. Бяха я оставили на самия край. Провикнах се: „Ето ти антифеминизъм, за който е нужна нова програма за жените“ – веднага въвлякоха и нас, прегрупирахме се, снеха ни и така можахме да напуснем веднага, за да идем при финландеца. Посрещна ни топло. Посланикът иска да се

видим, представи ме като голям приятел на Финландия. Допущам, че ще е във връзка със [Тайсто Калеви] Сорса. Може би е взел решение и е готов да се впусне в битката?

Забравих да спомена, че Ж. Варгас даде да се разбере, че ще гласува за мен, без да поема ангажимент за другиго от латиноамериканските страни.

5.VI.1987 г. [петък]

В 10.30 часа бях при [Елени] Арвайлер. Посрещна ме, както винаги, сърдечно и ми разказа следното за ЮНЕСКО. Още преди да се представят кандидатурите, е била сондирана настоятелно от най-близките хора на [Франсоа] Митеран и на [Жак] Ширак да си постави кандидатурата. Единствено тя би могла със своята личност да ги обедини за обща кандидатура, при това жена. Тя обаче отказала категорично. И се заела да прокарва моята кандидатура – като балкански човек, съчетаващ положителното на нашия регион, и като европеец, с призната международна известност.

Преди известно време заговорили за Садрудин Ага хан, след това замлъкнали, но сега отново заговорили. И то сериозно. Тласкал го чичо му, който го гласял за поста генерален секретар на ООН. Искал да използува ЮНЕСКО като трамплин. Целият „Ке д'орсе" го поддържал. Ж. Ширак се колебаел. А М'Боу бил решително против.

Поиска от мен списък с членовете на Изпълнителния съвет, за да види на кого може да повлияе. Имала възможност сред латиноамериканците. Съветва ме да ида на всяка цена в Гърция, защото Садрудин [Ага хан] се готвел да иде и да се срещне другата седмица с [Андреас] Папандреу. Препоръча ми тактиката – да проуча кои могат да подкрепят Садрудин и да се опитаме да въздействуваме върху тях. Много разчита на новата линия на [Михаил] Горбачов, която все повече впечатлява Западна Европа. Но смята, че СССР трябва сериозно да постави този въпрос на дъската.

След това имах среща с члена на Изпълнителния съвет [Сваран] Сингх (Индия). Попитах го за Якуб хан и за Садрудин Ага хан. Той е решително, а такова е и отношението на Индия, против Якуб хан. Човек, който е съдействувал активно за потискане на демокрацията, участвувал е в политическа разправа и до убийството на [Зулфикар Али] Бхуто и в Бангладеш, не може да бъде кандидат за генерален директор. Не бе по-ласкав и към Садрудин – космополит, аристократ, безнационален, а всъщност изцяло вкоренен в Запада, той можел да разчита само на Запада и на страните, които се поддадат на техния натиск. Смята, че трудно щял да намери поддръжка, за да се поставя кандидатурата му в Изпълнителния съвет. Заяви ми, че е за мен.

Обядвахме – българската делегация с [Жозе] Варгас (Бразилия) и [Ян] Кларк (Канада) Ж. Варгас отново се върна към А. М'Боу. Според него той имал няколко тактически варианта. На мен ми направи впечатление най-вече следният – да накара африканската група да подкрепи единия от кандидатите, който да събере най-много гласове, като елиминира останалите. След това този кандидат да се откаже в полза на А. М'Боу. Милан [Миланов] не го разбра добре и поиска да му припомня този вариант. Обеща да го включи в грамата за София.

Я. Кларк пък, на моя въпрос за статията във в-к „Хералд Трибюн“ в полза на Садрудин Ага хан, каза, че се подкрепя официално неговата кандидатура от [Джордж] Буш, Кенеди, Стейт Дипартмънт. Той позвънил на американския представител, който от своя страна поискал разяснение от САЩ. Той отговорил, че му е наредено да опровергава като невярно написаното. Известно им било и кой го е дал. Я. Кларк изрази уклончиво неодобрението си за една подобна кандидатура като неподходяща за ЮНЕСКО. За мен каза само, че много му допаднало моето изказване.

След обяд най-после ме посети [Алиун] Траоре (Сенегал). За състоянието на „Световна история на човечеството“ ми каза две неща – че [Елени] Арвайлер направила всичко, за да отблъсне своите арабски членове от редколегията, но те така разиграли работата, че тя подала оставка. Контрата останала у нея. Това почувствувах впрочем и от [Жан] Сиринели, председателя на Френската национална комисия; че югославяните гледат да се споразумеят с [Халил] Иналджък за т. V. За т. VI. вече разбират, че не могат. Поиска да свикаме Бюрото през есента. Не му възразих, напротив, окуражих го.

Що се отнася до изборите, направи ми аванс – че може би ще стане, защото африканците, поставени да избират между империалисти и комунисти, ще предпочетат вторите, т. е. мен. Но направи и друг ход, че генералният директор иска да освободи поста председател на световната история на човечеството и че може би аз ще бъда подходящ, но трябва да изчакаме резултата от изборите. Утешителна печалба?

Още заранта, току-що завърнал се от Алжир, ми звънна [Мохамед] Брахими ел Мили. Уговорихме се да ида у тях, щом свърша разговорите си в ЮНЕСКО. Той знаеше много и ми разказа за Якуб хан, за Садрудин Ага хан, с когото се срещнал, за останалите кандидати. В резюме Алжир е против Амаду М'Боу. Това той е изразил дори на тази сесия публично на среща с [Мари–Клод] Кабана, на която присъствували и други, включително араби. Изобщо, това той каза със съжаление, арабската група като цяло нямала възможност да се определи, защото не знаела позицията на африканските страни. Някои допущали дори преизбирането на А. М'Боу. Той лично е за мен, нямало защо да ходя в Алжир, но за другиго не мо-

жел сега да гарантира. Още повече, че чул, че А. М'Боу търсел подкрепата на арабската група. За [Иво] Марган отношението му е негативно, не се консултирал нито с Алжир, нито с Египет. Кандидатурата му е издигната било под външен натиск (САЩ), било под въздействието на ционистките среди в СФРЮ (има предвид [Драголюб] Найман, и др.). Препоръчва ми непременно да ида в Гърция, защото Садредин Ага хан щял да иде и да се срещне с А.[ндреас] Папандреу.

Вечерта прекарахме у Иван Марков, който ни покани.

6–7.VI.1987 г. [събота–неделя]

Двата дни посветихме на обиколка. За пръв път си позволих да ангажирам колата на ЮНЕСКО за два дни и за обиколка извън Париж с изключение на един път, когато отидохме до Реймс.

Този път посетихме Chantilly, двореца на Pierresfond и Senlis, където обядвахме. Времето се случи хубаво, можахме да разгледаме дворците обстоятелно, както казват руснаците, защото бяхме принудени да следваме groupes guides. Залите се държат под ключ. Няма да ги описвам, защото ги има във всеки гид. Но няма да забравим, че в групата, която се образува в Pierresfond, имаше няколко души слепи, които се водеха от едно момиче. Тя им четеше текстове, след това слушаха и без да виждат, обикаляха. Имаше и двама уж виждащи, но с такива изражения, че не виждам никакъв смисъл от такива обучения.

Вторият ден минахме през Руан, спряхме, разгледахме катедралата, хубава готика вътре, много красива отвън, минахме по улицата с часовника, разгледахме отвън Palais de la Justice, след което се отправихме към Fecamp и Etretat. Повече се разходихме в първия град, по крайбрежната алея, защото се наложи да изчакаме, за да обядваме – масите бяха заети. Но ги заведох до Фекамп, защото тук, в така наречената местност Иглата, се развива действието на един от романите на [Морис] Льоблан за Арсен Люпен. Започна да вали в Етрета, затова не можахме да се изкачим по хълмовете до крайбрежните височини, откъдето се открива чудесна гледка.

Затова пък ни остана време да заобиколим и да се върнем през Довил, като преминахме Сена през моста Танкарвил. Довил е разделен само от река и мост от друго градче, но той е големият курортен център с много забавления на плажа, с плажна ивица, дълга 3 км и много широка. Пущат ветроходи на колела, яздят коне и т.н.

През целия път на връщане валя силно. Имаше задръствания и катастрофи.

8.VI.1987 г. [понеделник]

Петдесетница. Празник. Използувахме този ден, за да свикаме социалистическата група в нашето посолство. [Чавдар] Дамянов откри заседанието с информация за това, какво е направено в София. От мен се поиска да говоря за състоянието на кандидатурите. Говорих около час, като дадох една реална картина за проведените разговори, какво може да се очаква, факторите, които влияят, възможностите на другите кандидати. С изводите ми се съгласиха. Приеха, че има реални шансове, но че трябва да се работи упорито както тук, така и в нашите страни. Изказа се [Юрий] Хилчевски – и умно, и конструктивно. [Петер] Наги подкрепи неговите изводи и ни обърна внимание да не подценяваме Иво Марган. За пръв път почувствувах, че има заинтересованост, че има желание да се постигнат определени резултати дори това да бъде само морална победа.

Вечеряхме с [Бен] Джамбга (Зимбабве) и съпругата му в ресторанта „Méditerranée“ на площада пред театър „Одеон“. Хубав ресторант за риба и морски прелести. Поръчахме едно плато, доставиха ни инструменти. Стана на всички весело и приятно. Б. Джамбга явно е искал да се видим. Неговата теза бе, че две групи имат право да издигнат кандидатури – азиатската и нашата; че предпочитание трябва да се даде на кандидати, поддържащи линията в защита на ЮНЕСКО, без да се пренебрегват интересите на Третия свят, но да имат подкрепата на своите групи. Хора, които нямат подкрепата на своята група или са безотечественици, не могат да спечелят доверие, за да им се предостави съдбата на ЮНЕСКО. Посъветва ме да ида в Зимбабве и да говоря с [Роберт] Мугабе, който възглавява необвързаните страни и има голямо влияние върху африканските държавни ръководители. Прие от своя страна поканата да посети София. Не скри положителното си отношение към мен, но се тревожи от позицията на Амаду М’Боу, който затруднява африканската група да се определи.

9.VI.1987 г. [вторник]

Г.[еорги] Йорданов се отби на връщане от Канада през Париж. Одобри идеята за Зимбабве. Прие да изпрати [Милан] Миланов в Адис Абеба. Поиска да му направим цялостен план, когато се върнем.

Останахме след това с Милан да пишем грами. Той – за срещата в посолството, аз – за разговора с Б. Джамбга и още една за последните срещи.

Обядвахме с гърците. Те ни дадоха допълнителни сведения, че [Андреас] Папандреу отказал да поддържа пакистанеца, защото те не поддържат гърците от Кипър, а турците. Оплакаха се и от македонската версия на сп. „Куриер“, в която вмъкнаха произволно своя статия за войните, насочена срещу гърци и българи. Бяха ми я дали да я прочета. Искат и ние да протестираме.

Прием на [Иво] Марган в 18.30 часа. След това при финландеца. Две уточнения. [Азис ал-Хадж] Хайдар тръгнал да твърди, че И. Марган е кандидат на социалистическите страни. Казал го на [Чавдар] Дамянов, който му отговорил, че само аз съм кандидат и в този смисъл групата е подготвила писмо, което днес връчва на ръководителите на всички групи. Писмото, подписано от Колбе и сие, изброява всички страни без Югославия и Албания, макар че Албания е дала потвърдителен отговор. От София също са съобщили, че в Кения югославянският посланик така представил И. Марган. Явно целят объркване.

Арабските делегати са възразили – Сирия, Алжир, Египет. Казаха ни да протестираме пред иранското правителство. Те не са били дори питани, а Хайдар злоупотребява с положението си на ръководител на групата.

Финландецът ме представи на новия им председател на Националната комисия като „приятел на Финландия“. Изрази желание да се видим. На Ю. Хилчевски пък каза, че президентът и ръководството на Социалдемократическата партия не искали да го пускат, макар че сам желаел.

10.VI.1987 г. [сряда]

Купихме дреболии – копчета за ризата. Ана ми наложи джунджурия за забождане на връзката. Стигайки до 600 франка, дигнахме ги до 1.300, за да ползуваме намалението с брава за Върбан и за себе си червило и молив. Поскъпнали са много стоките.

Вечерта – малък прием от португалския посланик в чест на техния кандидат. [Леон–Луи] Боасие–Палун ми показа в-к „Вашингтон пост“ – друга статия за Якуб хан, че искал да купи „Ауакс“, но от 28 май. Явно опит да се отдели. Онази [статия] бе от 17 май, така ми потвърди Ю. Хилчевски.

На кино – за пръв път. Уди Алън – филм от Кан, ретро, чрез мелодии от радиото разкрива детски спомени. Гледа се, но няма острота и сила в хумора.

11.VI.1987 г. [четвъртък]

Кратък престой при [Жизел] Халими (Франция), прием в „Клебер“ – Центъра за международни конференции. Разговор с [Жозе] Варгас, [Арундхати] Гош (Индия), [Мохамед] Брахими ел Мили (Алжир).

Оттам отидохме на вечеря у [Шарл] Моразе. Бяха поканили и семейство Tricot, началник-кабинета на [Шарл] де Гол, който искаше да въвлече повече страни в чествуването на неговата годишнина. Искаше да срав-

ним положението у нас и в СССР, за да разберял по-добре смисъла на това, което правел М. Горбачов.

Порази ни мадам Моразе, която на излизане ни каза, че е за нас, за избора ми, за да мога да я каня на всички приеми. Страшно обичала да ходи, да вижда хора и да узнава клюки.

12.VI.1987 г. [петък]

Много срещи. Пръв пристигна [Франсоа] Нордман – швейцарския посланик. Поиска да се разграничи от [Шарл] Юмел, който се проявил като консервативен и passionel. Казах, че навярно е така, но аз лично имах отлични отношения, може би защото се основаваха на съвместната ни работа в Изпълнителния съвет в миналото.

След това посетих [Лоренцо] Франа – папския представител. Той започна с това, че ме обяви за най-добрия кандидат в настоящия момент, че сам е внушил на [Яков] Островски да ми издигнат кандидатурата. Направил е това, след като се убедил, че единствено социалистическата група може да издигне сериозен кандидат. Разочаровал се от европейската [група], която кой знае защо се обявила за азиатската, след като най-елементарна оценка подсказва, че тази група не е в състояние да намери подходящ кандидат. Политическо лице, било то министър на външни работи, не могло да внуши доверие, след като политизацията на ЮНЕСКО е в основата на критиката, която ѝ се отправя. Сега пак продължават грешката си, като търсят нови кандидати за противопоставяне. Вместо да внесат единство, те внасят колебание и разделят. А изходът е европеец да поеме организацията. Разговарял с много лица и с правителствени кръгове на Франция. Въпросът се поставя единствено – да се намери представител на културната общественост или да се задълбочат политическите противоречия. Съветва и ние да обърнем внимание на този аспект. Смущава го, че Амаду М'Боу се колебае, а ограничен мандат не може да има, не е законно.

На обяд у [Мари–Клод] Кабана. Беше поканила италианците (Мария–Луиза Паронето–Валие, [Алберто] Инделикато), [Юрий] Хилчевски, постоянният делегат на Мадагаскар, нашите Милан [Миланов] и Чавдар [Дамянов], [Елза] Кели. Общ разговор за Англия – изборите. М.–К. Кабана обърна внимание, че победата на Маргарет Тачър окончателно заприщва възможностите за промяна на отношението на Англия към ЮНЕСКО и към Амаду М'Боу. Аз пък отбелязах, че тя даде допълнителен аргумент и в негова полза. Защо тя да може да поеме трети мандат, а той да няма право да стори това. Реакцията им – не били помислили, но се замислиха.

Преди излизане М.–К. Кабана ме задържа малко, за да ми каже, за самия мен, че големите африкански групи пред нея на масата са казали, че

не поддържат А. М'Боу и че на срещата в Адис Абеба едва ли ще се съгласят да настояват за трети мандат. Ще се ограничат с хвалебствия само.

Вечеря с [Жизел] Халими. Прие вечерята с удоволствие, посъветва ме да потърся контакти с президенството (отговорих ѝ че не виждам как); да се пазя от американското отношение; не намира, че пакистанецът има големи шансове, още по-малко Садрудин [Ага хан]; но не изключва трудности от [Иво] Марган, от самата Франция, която няма позиция, но засега се бои от социалистическите страни. Тя лично била за мен. Но беше разсеяна, явно уморена и доста не в курса на нещата. Отразява се липсата на кабинет, пък и контактите с М. Кабана са на ниско ниво.

13.VI.1987 г. [събота]

Дъжд. Въпреки това отидохме до Chartres. Отново разгледахме катедралата, пазарчето, уличките. Обядвахме и се върнахме. Вечерта отидохме на кино – „Името на розата". Като си прочел романа, можеш да разбереш филма. Вечеряхме в ресторант „Le Breton" – crêpes et cidre. Да види Варчо.

14.VI.1987 г. [неделя]

Хубаво време. За пръв път, откак излязохме от болницата, се разходихме цели пет часа с няколко кратки почивки. След това пък лежахме няколко часа.

15.VI.1987 г. [понеделник]

[Томас] Келер смята, че европейските страни все по-упорито се насочват към финландеца или уругваеца. Но ако не се удаде да прокарат един от тях, щели да се спрат на Иво Марган, та да заставят едновременно и социалистическите страни, и Третия свят да гласуват за него. Попитах го не опростяват ли нещата? Социалистическите страни като цяло – ако те бъдат блокирани така безпардонно – как ще реагират и как ще се отрази това на партньорството ни, след като се говори за взаимно съгласуване и избягване на налагането. А. М'Боу и африканските страни ще допуснат ли така да ги подведат? Към това добавих и отношението на [Бен] Джамбга и на [Лоренцо] Франа. Направи му впечатление, защото заговори със съвети – какво още да направя, с кого да се видя. Накрая потвърди, че между ГФР и НРБ работите вървят от добре по-добре.

Флора Люис поиска интервю – разговор. Тя била във Франция, преди това в Москва, явно обикаля из Европа. Чел съм доста нейни статии във в-к „International Herald Tribune", както и в американски списания. Опитен журналист, с богат спектър на интереси и не е груба в отношението си.

Ана утре си тръгва и нямам желание нищо да правя. Потиснато ми е настроението, не ми се ще да се разделяме, но няма как. Излязохме да се разходим малко.

16.VI.1987 г. [вторник]

Сутринта още – среща с Флора Люис, поискана от Ню Йорк. Напоследък тя пусна няколко интересни статии в „Интернешънал Хералд Трибюн", препечатани в „Ню Йорк Таймс" – за Москва, където е била. Прочетох и това, което писа за срещата на първите индустриални държави, т.е. на техните ръководители, във Венеция.

Бях озадачен – какво всъщност търси в ЮНЕСКО? Какво друго би могла да иска да узнае? Защо започва с мен? Кой ѝ е дал името ми?

На срещата разговорът (повече от час и половина) бе посветен на раздвижването в социалистическите страни и в СССР какво е общото, какви са различията, същността на комунизма може ли да бъде засегната, има ли бъдеще „доверието" между капиталистическите и социалистическите страни, докъде ще стигне „разоръжаването", ако няма „идеологическо разоръжаване и от двете страни" и т.н. Като че ли въпроси, които са по-скоро на човек, който подготвя труд и проверява своите изводи. Впрочем, така и се оказа. Тя е написала труд за Европа, а сега готви за социалистическия свят. Допълни, че участвува в някакъв институт, където унгарците са представени, и идва оттам. Бил и [Иван] Беренд, председателят на Унгарската академия на науките. Спомена името му и, между другото, и това на [Драголюб] Найман. Не я разпитах повече. Едва на излизане, и то отвън кабинета, ме попита за А. М'Боу – дали ще остане.

Бях и при Гариспи – лекаря. Каза ни, че можем да спрем дори лекарствата, след като се посъветвал. Отново ми даде ценни подробности за положението в ЮНЕСКО – ролята на лекарите, които подпомагат даже калпавите служители, отстраняване на добри и задържане на слаби през последните месеци, голям упадък на дисциплината и т.н.

Обядвах при италианците. Отдавна гласяха този обяд и настояваха да ида. Разбрах защо. Присъствуваха председателката на Италианската [национална] комисия, завеждащият отдел или зам.-директор в МВнР, отговарящ за ЮНЕСКО (с него се срещнахме в Лече), още един член на делегацията и трима французи – Жан Сиринели, Ив Брунсуик (председател и генерален секретар) и [Мишел] Дебонкорс. Интересното в случая бе, че вдигайки чаша шампанско, [Алберто] Инделикато заяви, че ми пожелава пълен успех в избора, че италианците искат именно такъв генерален директор като мен. Аз знаех за позицията на [Мария–Луиза] Паронето–Валие и Националната им комисия в моя полза още преди обявяването на кандидатурата ми. Те ми го казаха в Рим. Но тук те го обявиха открито,

явно след консултация, и то пред французи, за да им повлияят, без да дигат излишен шум.

Изпратихме Ана. И на нея, и на нас ни е тъжно. Последните месеци бяхме толкова заедно, че даже такава мимолетна раздяла ни причинява болка.

Вечерта отидох на приема на А. М'Боу без настроение. Все пак успяхме да завържем забавен разговор на централната маса с Ж. Варгас, Б. Джамбга, [Мицуо] Курода (Япония). С генералния директор се уговорихме [да се видим] за събота.

17.VI.1987 г. [сряда]

Посещение на [Вилхелм] Брайтенщайн (Финландия). Призна, че [Тайсто Калеви] Сорса закъснява и настоява до края на този месец да отговори ясно – да или не. Разбира, че сега не може да разчита на социалистическите страни, както по-рано, че ще има трудности и с другите страни, но скандинавските настоявали и дори смятали да издигнат евентуално друга кандидатура – (Швеция).

Тасинда – разговор с него за М'Боу. Готви книга. Много въпроси, последният – какво мисля за него като представител на Третия свят и Африка и как бих се отнесъл към негов избор. Казах му, че стесняват базата и ролята на А. М'Боу, особено сега, когато се е наложил като политическа фигура от висока международна класа.

В полското посолство – уточняваме въпросите на процедурата около избора в рамките на Изпълнителния съвет и на Генералната конференция. Обяд след това с Ю. Хилчевски.

След обяд – продължителен разговор с [Леон–Луи] Боасие–Палун (Бенин). Подробна грама [изпратих]. Основното – че иска да уточним тактиката. 1) Африканските страни да мълчат, за да не разкрият предварително позицията си, тъй като има слаби; 2) Да се измени резолюцията в поддръжка на А. М'Боу на срещата в Адис Абеба и да се заличи предложението за трети мандат, като се каже общо за качествата на новия генерален директор – учен, интелектуалец; 3) Ние да обърнем внимание на арабските страни; 4. За африканската група в Изпълнителния съвет гарантира, че ще гласуват за мен (черните). Усилията да се насочат към първия тур; 5) Зарадва се, че бих могъл да придвижа приобщаването на англоговорящата африканска група.

Отидохме за кратко посещение на изложбата на [Никола] Манев с Върбан и Й.[ордан] Пеев. Въвежда пирамидата и нови елементи – кръг, кръст, като търси символи, за да изрази настроенията си.

18.VI.1987 г. [четвъртък]

Пленарно заседание сутринта и след обяд. Имаше спорни въпроси и леки сблъсъци. Генералният директор избягна да говори по същество за състоянието на Секретариата – ръководството, и как структурата му отговаря на практическата дейност, а се впусна в излишни детайли как е организирана службата за безопасност и пр. Навън открито се недоволстваше.

Посети ме чрез посредничеството на [Валтер] Гелхоф представителят на САЩ [Ричард] Милер, наблюдател при ЮНЕСКО. Поставих му въпроса за отношението на САЩ към кандидатите, че се спекулира с евентуално негативно отношение от страна на САЩ или определени кръгове към моята кандидатура. Отговорът – критиката срещу ЮНЕСКО не била персонифицирана, очакват реформи и ще съдят по дейността на генералния директор. Друг е въпросът за А. М'Боу. Що се отнася конкретно до моята кандидатура, аз съм познат в САЩ, спрямо мен няма никакво отрицателно отношение. Бил готов да се срещне с всекиго и опровергае тези, които заангажират името на САЩ. Дори написал писмо до в-к „Интернешънал Хералд Трибюн", но го спрели – САЩ не били нито за Якуб хан, нито за Садрудин Ага хан.

Приближи се до мен посланикът на Куба, за да ми каже, че мексиканският представител [Луис] Вилоро заявил: „Защо, както върви към блокиране, да не се спрем на Н. Тодоров." Наистина важно съобщение.

Освен това [Мохамед] Брахими ел Мили (Алжир) ми съобщи, че югославският министър на външните работи [Раиф] Диздаревич не подкрепя Иво Марган. Казал това на министъра на външните работи на Алжир.

19.VI.1987 г. [петък]

Продължават заседанията. Както винаги, накрая става най-напрегнато.

Разговор с холандския представител – притиснах го за позицията на западните страни – да търсят министър на външни работи, а едва сега и [Федерико] Майор. Холандецът отговори: „Ех, вие да бяхте от Испания, всички биха гласували за вас." Отговорих му: „Нима до такава степен оставате политизирани, че не можете да допуснете социалистически представител начело на една международна организация?" Тук той се стъписа, защото му казах, че САЩ са по-осторожни и се съобразяват с изменената обстановка.

[Алфонс] Благе [Централноафриканска република – ЦАР], недоволен от позицията на СССР, критикува доклада на [Юрий] Хилчевски при политическите разисквания като най-твърд. Смята, че СССР заел позицията на САЩ. Интересно чии позиции прокарва. На А. М'Боу.

Вечеря при китайците. Покани всички представители от социалистическите страни в ИС, членове и постоянни делегати. Общ другарски разговор. Накрая членът на ИС дигна тост, че бил желал мен да види с чукчето в ЮНЕСКО. Спогледахме се Ю. Хилчевски. Пълна ориентация?

20.VI.1987 г. [събота]

Среща с Амаду М'Боу. Цял час. 1) Говори ми за това, че западните страни целят да създадат конфузия и тогава да прокарат свой човек; 2) Това не е непреодолимо, стига да се прояви постоянство. Направи преглед на всички кандидати и даде предимство засега на моята кандидатура; 3) На въпроса ми за неговото решение отговори този път ясно, че отказал на африканските и други страни, които настоявали да се обяви. Нямало да промени решението си. 4. Говори ми за трудностите на генералния директор. Vigilance и никакво доверие никому. Той лично се доверявал само на [Сиома] Тангиян.

20.VI.1987 г. [събота]

Пристигнах късно [в София]. Дъжд. Дъжд имаше и в Будапеща, и в Париж. Вече се изравнихме по климат.

Първото съобщение. Търсят ме съпругата и синът на [Павлос] Милонас. Тя дошла да постави три представления на фестивала в София, но декорите ѝ останали заключени на летището. Той, след инфаркт, но оправил се вече, дошъл да снема архитектурни паметници, най-вече къщи. Дъждът пречи.

Все пак около 12 часа си легнахме. Друго е у нас. Ана успяла да почисти къщата. Уютно, приятно. Остаряхме ли така изведнъж, или още не сме съвсем оздравяли?

21.VI.1987 г. [неделя]

Качихме се до Витоша, след като поуспокоихме мадам [Милонас], която отиде на репетиция. Горе имаше сняг. Макар и да си починахме, дадохме си сметка колко сме изморени. Час по-скоро трябва да се откъснем и да идем на почивка.

22.VI.1987 г. [понеделник]

Среща с Г.[еорги] Йорданов. Кратка. Поиска да му представя писмено какво следва да се направи по линия на посещенията, преди всичко моите.

След това в Националната комисия на ЮНЕСКО. М.[ирчо] Арсов постави въпроса за балканската среща по линия на плана за дългосрочно

сътрудничество в Югославия. Попита ме защо сме възразявали от Париж. Не можах да си спомня, но ми се стори нелогично да се бойкотира, след като е било уговорено на последната среща на балканските национални комисии. Такова било и становището на [Петър] Младенов и уредили командировка на [Любомир] Драмалиев и [Мирчо] Арсов.

От Милан [Миланов] разбрах, че всъщност се касаеше до искането на [Николаос] Папагеоргиу да се бойкотира срещата в Югославия по повод писаното в сп. „Куриер“ от македонците. Те решили да не идат и помолили и ние да ги последваме. Става неприятно. И той обеща да говори, но пропуснах да обърна внимание да се съобщи на Гръцката национална комисия за това, че наши хора ще отидат.

23.VI.1987 г. [вторник]

При [Иван] Попчев. Протестирах за спирането на книгата за гроба на Левски. Той ми обясни, че всички историци и археолози се обединили, а и [Ангел] Балевски отстъпил. Ръкописа го изпратили в Държавния архив. М.[ито] Исусов се сърдил за Живко [Кабадаиев], че го обявили за „заслужил“ [деятел на културата].

След обяд среща с М.[ария] Захариева. Много любезна, подробно ме запозна какво се прави тук, показа писмата, които Т.[одор] Живков, П.[етър] Младенов, Г.[еорги] Йорданов и Г.[еорги] Атанасов изпращат (десетина от президента и министър-председателя и тридесетина от другите двама). Уговорихме за 14 юли съвещание в МВнР. След завършване на срещата на социалистическите национални комисии за ЮНЕСКО в Хавана.

В Института за балканистика. Съвещание за и. д. директор до м. ноември. Р.[адослав] Попов, предложен от Стр.[ашимир] Димитров и като евентуален бъдещ директор, отказа, макар че и аз, и другите продължително настоявахме. Спряхме се на Л.[юбен] Беров, понеже и П.[антелей] Щерев не искаше повече да се занимава с института.

24.VI.1987 г. [сряда]

Президиум [на БАН]. Поставих въпроса за освобождаване, но не и на Л.[юбен] Беров като и. д., защото процедурата е дълга – иска се съгласуване с Гр.[адския] комитет и с ЦК. Каква усложнена процедура, която поглъща толкова време и сили.

При Й.[ордан] Йотов. Разказа ми, че при него били [Димитър] Косев и М.[ито] Исусов и страшно настоявали [за спиране на книгата за гроба на В. Левски]. Той обърнал внимание на Д. Косев за медицинската експертиза, но безуспешно. Все пак книгата не била спряна, но да изчакам, докато се размине събитието.

25.VI.1987 г. [четвъртък]

При Д.[ойно] Дойнов – да си взема ръкописа. Наистина повърхностно отношение и досега. За пръв път погледнал дневника на [Георги] Джингов и не се замислил нито за минута за вътрешните противоречия. Обвиненията към мен били абсолютно несъстоятелни. Не знае какво да каже, освен едно – защо нито един археолог не приема извода за препогребване – „защото не са имали и нямат достъп до аргументацията и данните, и защото се боят от афоресване".

Подготвих писмо до Йордан Йотов, с което протестирам за спиране на книгата.

26.VI.1987 г. [петък]

Бюро на Президиума – при [Ангел] Балевски. Прочетох изложението си и прокарах решение на Бюрото на Президиума, че потвърждава предишното си решение за издаване на сборника [за гроба на В. Левски]. Успокоих А. Балевски, че ще почакам да мине годишнината на честването на В. Левски и след това ще пуснем книгата.

Не можах да прочета изложението на М.[ито] Исусов, но на него ще отговоря допълнително, ако трябва.

В МВнР – за Зимбабве и Адис Абеба. Оказва се, че Велико Савов възразил срещу мотивировката за Зимбабве (за моето отиване) и предложил А.[лександър] Стрезов за Адис Абеба. Каза ми го Мирчо Арсов. Обадих се на Велико, той се разпсува, че се изнасяли данни от обсъждането, но се съгласи да се видим. Не дойде обаче на срещата, а изпрати своя заместник. Оказа се, че го знам, бивш посланик в Етиопия, отбивал се в Атина. Разбрахме се, след като му обясних, че посещението е препоръчано от [Бен] Джамбга, посланика им в Париж. За Ал. Стрезов аргументацията им е, че той като зам.-министър би могъл в друг кръг да действува, т. е. да подсили [Милан] Миланов. Казах му: „Това вече е ваш въпрос, преценете и решете."

Доста неприятен сблъсък с П.[антелей] Щерев. Научен съвет в Института – дълъг, мина добре. След това останахме малко сами в кабинета – тримата със Стр.[ашимир] Димитров. Подкачихме разговор за договора с Комитета за наука – [Благовест] Сендов. Подписал го Страшимир, което не е правилно, но не е правилно и самото съществуване на Комитета, който пое средствата на БАН в пълно противоречие с принципите на самоуправляващите се организации. Вместо БАН да разпределя на своите институти по плановите задачи, за същите планови задачи и в отделни случаи измислени дори изкуствено, но осъществявани пак от колективите на институтите, средствата се отпускат отгоре. С други думи никакво

преустройство на дело, само фразеология и допълнително объркване при нас. А казват, че в икономиката се стига и до разстройство. Затова не седнах да укорявам Страшимир в умисъл, че пренебрегва ръководството, а другарски обсъдихме какво може да се направи със средствата. В разговора се включи и Пандо, който, така ми се стори, видя, че Страшимир търси и още не знае как да използува парите. А и те са малко – за една специализация и за някаква техника.

На път обаче, след като уж разговаряхме спокойно, Пандо избухна. И по повод на това, че не се уреждало и. д., и по повод на „мнителността", че не той, а аз съм бил много по-мнителен, когато се отнасяло до мен. Ето и сега със Страшимир съм се бил уговорил предварително. Дошло му до гърлото.

Отговорих му, че на мен той не ми е дошъл до гърло, но щом аз съм му станал непоносим, нека скъсаме. И си тръгнах. Той ме спря, каза няколко успокоителни думи. Така се разделихме. Наистина в някои отношения боледува от чрезмерна мнителност.

Вкъщи Ана беше почти стегнала багажа. Този път решихме да пътуваме с Борис [Янчев], за да починем по пътя и напълно се откъснем.

Написах само и предадох на Мария Захариева текст от 5–6 страници за Хавана и една бележка до Г.[еорги] Йорданов, че за мен са достатъчни Зимбабве и Гърция, за Милан [Миланов] – Адис Абеба. Информирах го и за искането на отдела за Ал.[ександър] Стрезов, та да се намеси, ако е нужно.

27.VI.1987 г. [събота]

Потеглихме към 10 часа през подбалканския път.

28.VI. – 21.VII.1987 г. [неделя–вторник]

Във Варна. Еднообразни дни, малко хора. Почивка. Четене на романи и вестници. Никакво слънце. Не посмяхме да се къпем в морето – водата бе хладна в началото. Затова пък използувахме максимално басейна.

Майка ми е станала агресивна, претенциозна, като отхвърля чуждия човек, „снахата", но прехвърля отношението си и към Паруш. И понеже е чела много, лесно намира и примери от литературата, за да хапе по-силно. Боледувала бе от бронхопневмония, с умопомрачено съзнание. Няколко седмици Лена я гледа и върши всичко около нея. Когато ѝ привеждах това като аргумент, тя ми отговори, че не помнела нищо, следователно не знае дали Лена я гледала. Вече не е добре психически, макар че иначе гледа телевизия, чете. Задръжките не действуват, иначе разсъждава.

Отидох за един ден в София. Съвещание в МВнР на 13-и. Говориха пред ръководния състав на министерството – завеждащ отдели и пр. –

М.[ария] Захариева, М.[илан] Миланов и аз. За изводите от съвещанието в Хавана и около моята кандидатура. Съветските участници потвърдили, че ще се борят докрай.

Имахме малко обяснение с Милан [Миланов]. Мирчо [Арсов] му казал, че аз съм бил настоял за [Александър] Стрезов. Мария [Захариева] била потвърдила. Прие обяснението ми. Но изглежда, че плаща данък на свръхчувствителност, защото един от аргументите му бе, че и по ранг той стои по-високо – като зам.-председател на Изпълнителния съвет [на ЮНЕСКО] имал ранг на министър. Аз се засмях на това, но отхвърлих по-съществената му забележка, че искали да го поставят под опекунство.

Тежко събитие бе отвличането на две деца и опитът в хотел „Интернационал" да създадат политически проблем трима от сменилите имената си, членове на БКП, единият лекар със сина си. Хвърлили гранати, позиви. Убедили ги да напуснат Варна и по пътя ги ликвидирали.

Оправдава се това, което предвиждах, че след като премине шокът от смяната [на имената], ще се намерят лица, които ще се отдадат на отчаяни акции. Това ще засили репресивните мерки и ще протрахира процеса на асимилацията, вместо да го съкрати.

Прочетох много материали от вестниците – съветски, „Monde", донесени от Мая статии, литература. Няма съмнение, че макар и трудно, в СССР нещата вървят. Обсъждат се причините за трудностите, оголват се проблемите, „гласност" и „демократизация" са водещите звена. Юнският пленум на ЦК на КПСС може да се приеме като жалон на етапа, при който процесът може да се охарактеризира като необратим. Оптимизмът ни се споделя и бе подсилен от Стою Кьосев, който отговаря за СИВ и често е в Москва. Той ни даде много допълнителни данни и аргументи, които правят още по-печална нашата действителност.

Получи се материалът за пленума. С рядко единодушие почти всички, с които говорихме, посрещат материала с недоверие. Дори и Марий Иванов, който го намира не обещаващ, защото щял да допарализира съществуващите структури. А нас ни порази отсъствието на конкретен анализ на реалните трудности у нас и посочване на ясни мерки за отстраняването им. Вместо това, отново претенциозни философски обобщения за цялостен модел, където се напъхват всички недомислия от по-прежни и от последните години. С верни общи констатации, за които не се дават никакви гаранции за провеждането им. Декларативно е обявяването, че партията трябва да спре опекунството си над държавни и други органи и организации. Колко пъти сам Т.[одор] Живков го е казвал, а вместо да се намали това опекунство, то вече задушава всяка инициатива. Питам се дали не е тактическа маневра – в началото на лятото да се обяви такава програма като перспектива, която обаче уж ще се провежда на етапи, а на

дело да позволи да се упражни всестранен натиск върху кадрите. Нали сам Т. Живков казваше, че властта е неделима от първия човек. Но само той ли е сега на сцената, или се подготвя новият екип, който използува неговата мегаломания?

21.VII.1987 г. [вторник]

Мъчно ни е, че напущаме, но едва ли бихме могли още дълго да издържим. Макар че не се показвахме на слънце, само къпането през последните няколко дни и преобличането ни струва доста – Ана не може да спи, астмата ѝ започна да се обажда, аз също се принудих да вземам успокоителни. И все пак тук по-лесно се понасят горещините. Какво ще правим в София, освен да се блокираме през деня вкъщи.

Снощи вечерях със секретаря на швейцарската компартия, приемник на Арман Манян. Уравновесен човек, млад, дава си сметка за реалното положение и трудностите. Оптимистично настроен към [Михаил] Горбачов и СССР, но се отнася предпазливо към прогнозите, за да не се повтори грешката с предишните етапи, което е коствувало много на комунистическите партии. За швейцарската партия била по-лека адаптацията към стратегия и тактика, които не поставят революционни задачи и смени, защото още от основаването си е трябвало да се бори само за реформи и да брани самобитността си. Но ѝ е трудно, защото на дневен ред проблеми от материален характер, които да придобият програмен характер, нямало в Швейцария. Търсят в духовната сфера, общочовешки задачи, екология.

Развлякохме се след това с китайски филм – втора серия на манастирските монаси, борба без оръжия, хубави изгледи.

21.VII.1987 г. [вторник]

София. Горещината ни подхвана още от Варна, и то само, защото шофьорът на микробуса, който напълнихме, затвори прозорците, за да пусне охладителната система. Не се получи никакво охлаждане, а се сварихме и Ана щеше да припадне, ако не беше отворила прозореца.

Но това, което ни очакваше в София, се оказа неописуемо – пещ. С последни усилия се прибрахме до къщи и никъде не излязохме. Не ни накара да излезем и гладът. Едва късно надвечер отидохме до „Рила“, за да хапнем и купим това, което имаше – сирене и кашкавал. Вечерта Ана спа добре, а аз лошо.

22.VII.1987 г. [сряда]

Поразходихме се заранта малко до парка. След това се прибрах с намерение да поработя. Нищо подобно! Температурата се дигна, дигна се

и моето налягане и се проснах на легло. Предвиденото отиване до БАН отложих, като помолих тия, които искаха да говорим, да дойдат вкъщи.

Първа пристигна аспирантката Даринка Василева. Уреди се до м. октомври квартирата ѝ, подготвила е окончателно дисертацията си. Остава да ѝ осигурим бройка за назначаване.

След нея дойде [Стоян] Радев, иска да стане ст. н. с. I степен. И ние да го изберем. Раздвоен съм – трябва да проуча въпроса.

Атанас Димитров иска да привлече сътрудник юрист и да подготви дисертация.

Обади се от телевизията Ана Георгиева за филм. Подготвили материалите, план. Иска среща.

И ми звънна от Атина Спирос Врионис. Говорил с [Андреас] Папандреу, ще ми изпрати лична покана през м. август. От Варна телефонирах на Сп. Врионис да ми направи тази услуга, защото по каналните пътища нищо не излиза.

Ето как мина денят, без да мръдна, с постоянни болки в сърдечната област.

Можах да поиграя с малкото бебенце. Това бе отмората. Пъргаво, яко, направо ходи, като само се държи на пръстите ми, за да стои изправено. Анти е горда. Но всички са измъчени от горещините. Само Варчо се обадил от Париж, че е премръзнал, че ускорява завръщането си и мечтаел за топло.

23.VII.1987 г. [четвъртък]

При Йордан Йотов. Изразих възмущение от спирането на книгата – сборника с документи за Левски, археологически данни. Казах му, че това е своеволие. Той ми обясни, че само е задържан, не бил спрян, но му било трудно да постъпи иначе – при него дошли [Димитър] Косев и М.[ито] Исусов. Той им възразил, но те били много категорични. Не искал да спре сборника, но не му се щяло да влиза в конфронтация с историците. Посъветва и мен да внимавам, да говоря с тях, евентуално да внеса въпроса в Президиума [на БАН]. Предложи да се съберем при него. Аз отказах да се срещам и говоря с М. Исусов. Обещах да говоря с Д. Косев и отново да внеса въпроса в Бюрото на Президиума.

След това Й. Йотов ми говори за преустройството на науката, за вече набелязаните основни принципи. Според него и [Ангел] Балевски, и [Благовест] Сендов са дискредитирани и не могат да продължат да бъдат ръководители на БАН.

24.VII.1987 г. [петък]

Бюро на Президиума [на БАН]. Обсъждане на структурата – характера на институтите в условията на преустройството. Съгласиха се да

подготвим предварително текст, за да се вземе под внимание. За тази цел групата, която била работила предишните предложения на основата на ново постъпените текстове от няколко института да подготви в няколко страници „основни положения“.

25–26.VII.1987 г. [събота–неделя]

Горещини. Отидохме до болницата да вземем лекарства. Чувствувам тяжест в сърдечната област. По едно време дигнах налягане. Повечето време е ниско.

27.VII.1987 г. [понеделник]

Срещнах се с Ана Георгиева и Ана Петкова, на които са възложили да правят филм за мен. Говорихме. Какво могат да направят посред лято? Да заснемат някои срещи само.

28–29.VII.1987 г. [вторник–сряда]

Пленум на ЦК. Ден и половина. Изказванията са на ниско ниво. Усилия в една посока – да се възвеличи „човекът“ и чрез него да се осигури издигането или оставането в очертаващото се преустройство на първия ешелон.

Тон даде Ив.[ан] Панев и най-вече [Георги] Атанасов, в чието изказване нямаше нищо. Откроиха се изказванията на Й.[ордан] Йотов и на Н.[икола] Тодориев. И в тях силно бяха застъпени елементите на подмазването, но имаше и съдържание. На Йотов – за отношението партия–държава. Беше силен и ясен. (Единствен Р.[аденко] Григоров си позволи така да говори, но неговото бе лична атака. Разбира се, по-опасно и той бе „изпуснат“ от състава.) У Й. Йотов бе също силно, но теоретично и същевременно конкретно за нас, че без разрушаване на съществуващите структури на апарата и бюрокрацията няма никаква гаранция за спасяване от лична диктатура. Когато го поздравих, той ми каза, че носим в себе си толкова години антисталинизма и не можем да се примирим вече с неговото (на сталинизма) оставане, когато и в СССР се води такава борба.

Илчо Димитров единствен говори за възродителния процес и отдаде възхвала на Т.[одор] Живков, с което доказа колко дълбоко е съпричастен в изработването на проведената акция за смяна на имената и обявяването на всички за българи. Освен това силно наблегна на националните особености на модела, вмъквайки исторически елементи и от времето на Г.[еорги] Димитров.

За другите изказвания няма какво да говоря. П.[антелей] Зарев взе думата като зам.-председател да каже няколко думи за партията и без да спомене думичка за науката.

Видях се с доста хора, повечето от които първи изразяваха недоумение и се питаха какво ще стане. Бях честен с тях, но не влизах в детайли. Казвах им точно как оценявам съдържанието, кое е все пак положителното, къде са слабостите. Не им казах, че се повтаря изпитаният сценарий на Априлския пленум – да се вземе властта, като се използува една благоприятна конюнктура. С тази разлика, че сега вече властта е взета и се създава уж благоприятна политическа конюнктура, за да се наложи убеждението, че за преустройство са тъкмо тези, които сега са на власт. Уви сега, както и тогава, в партията никой не вярва, но сега нито интелигенцията, нито поколения комунисти и безпартийни могат да бъдат впрегнати, както тогава. Защото тогава още се надяваха и на промените в СССР, виждайки в тях гаранция, поне в някаква степен, на това, което става у нас. А сега – тъкмо обратното, всички усещат и са убедени, че ние напълно се разминаваме с [Михаил] Горбачов. Апатията е пълна. Най-добре ми я изрази Славчо Трънски, който направо обвини Т.[одор] Живков, че си играел с партията, с кадрите, със страната.

Същевременно се носеха слухове за О.[гнян] Дойнов, че се компрометирал в корупция (заснели го били от ДС, че японци му връчват чек, но се бояли да изложат материалите пред Т.[одор] Живков, за да не ги постигнела съдбата на [Илия] Кашев; че му правили обиск и открили злато, и т.н.); за Ст.[оян] Марков, че щял да бъде отстранен за некомпетентност; за Гр.[иша] Филипов, че също щял да бъде снет. Никой обаче точно не знае докъде вътрешните взаимоотношения ще вземат връх над общите интереси да се запази статуквото. Но че ще има сътресения, пролича и от доста заканителните думи на Т.[одор] Живков, които не бяха публикувани – че ще останат само тези, които отсега нататък докажат с отношението си към изграждането на „новия социализъм" и с изпълнението на плана, че могат да работят.

След обяд имаше заседание ревизионната комисия на фондация „Людмила Живкова". Инспектор от Министерството на финансите бе прегледал сметките. Направи впечатление, че постоянните клиенти, които ползуват с по няколко десетки хиляди лева, са [Благовест] Сендов и Ал.[ександър] Фол. А Бл. Сендов за конференция „Децата в информационния век" е взел 154 хиляди лева. Изобщо с обществени пари лесно се прави шум.

Щом завърши заседанието с [Фишер] Апелт, ректора на Хамбургския университет, отидохме в БАН. Запознах го с „Историята на световните цивилизации" и потърсих неговото съдействие. Той се заинтересува, зададе ми много въпроси, стана жива дискусия. През това време ни снемаха. Това им бе първият материал, защото всичко, което било изпратено от Париж, било захвърлено или пък така забутано, че било невъзможно да се издири.

30.VII.1987 г. [четвъртък]

Видях се със Стоян Михайлов. Връчих му отговора на [Ангел] Балевски на изложението на Мито Исусов. Трябваше да убедя А. Балевски на пленума. Прие, но ме накара преди това да говоря и със [Пантелей] Зарев. Накрая подписа.

Та, връчих го на Ст. Михайлов и му казах, че ще пущам сборника [за Левски]. Той ми отговори да почакам, защото са взели решение да го спрат изобщо. Попитах го тогава на какво основание си присвояват такива права, и то да приберат и ръкопис. Й.[ордан] Йотов, му казах, не така ми изложи въпроса – само са го спрели до моето завръщане. Едва тогава той ми каза, че искал да излезе сборникът, така щяло да бъде по-добре, но да съм чакал, да се видим в края на м. август. Да поговорим. Търсил ме. Казах му, че обратно, аз съм го търсил няколко пъти, но в продължение на една година нито веднъж не можах да се видя с него, докато с Г.[еорги] Йорданов се срещах десетина пъти, с П.[етър] Младенов – три-четири. „Помислих, че се боиш и затова престанах да те търся“ – допълних. Той ми отговори, че „не се боял от никого“ и че искал дори да услужи на [Николай] Хайтов. А защо не успял да се срещне с мен – навярно само защото често съм бил в чужбина. Засмях се.

Приехме в Института [за балканистика] следващия том на сп. „Балканистика“.

31.VII.1987 г. [петък]

Бюро на Президиума [на БАН]. Обсъждане на основните положения. Още не могат да се освободят от желанието да имат власт – непременно да се утвърждава изборът от Президиума. Говориха дори за „вето“. Изказах се и аз за пълна демократизация.

Ново напрежение. Получихме съобщение от СГНС – „Гробища“. Утре заран в 8 часа ще дигат костите на бащата и майката на Ана. Служебно.

Няма на кого да се обадим. СГНС отказват, не могли нищо да направят – закон! Намерихме едва в 13 часа без нещо А.[ндрей] Луканов. На него му били казали, но той не очаквал такова развитие. Звънна на Продан Стоянов да съгласува с него, за да поиска от Ив.[ан] Панев да спре изваждането и да се потърси ново място. Отидохме и при Ив. Панев. Разпореди се да се спре изваждането.

Наистина те оставят без изход. Не посочват място, но искат да вдигнеш костите. Вкъщи ли да ги отнесем? Нима за Върбан Ангелов не може да се намери място в Софийските гробища? При това е погребан на празни гробове, отстъпени от наследниците с потвърждаване. Срокът още не е изтекъл, лятно време не се изравят. Странно съобразяване с капризите на един човек, който не е бил и софийски жител, няма никого, прави

опити да заграби и други места, явно за спекула. [Александър и Петър] Бърневи предлагат да отстъпят идеалните части на Съюза на АБПФК, та срещу този човек да се бори инстанция. Ще видим ще даде ли нещо това, или наистина ще трябва да местим костите на старците. Какви скромни хора бяха, добре че не са живи да почувстват унижението, на което са подложени и след смъртта им.

1.VIII.1987 г. [събота]

Посетих Руска Гандева у дома ѝ. Не можах да ида на погребението на Христо Гандев, защото точно по същото време тичахме да попречим на разкопаването на гробовете на татко и майчето.

Говорихме цял час за Хр. Гандев, за нашите взаимоотношения. Руска специално напомни колко благодарен е бил Хр. Гандев и колко много ме ценял още от времето, когато започнах следването, обследването на факултета, по време на работата ми в Института за история и т.н. Държал на мен, защото откривал сродни качества за разлика от провинциализма на някои други. Тя пък ми напомни за Ана, когато била учителка в Първа девическа гимназия как попречили младите за нейното изключване. И оттам се прехвърли на Мая, колко способна била. Изобщо във взаимни хвалебствия мина разговорът.

След това дойде ред на оплакването, че Хр. Гандев дълбоко преживявал, макар и да не давал външен израз, това, че не бил избран за член-кореспондент. Обвини [Димитър] Косев и други анонимно, макар че последният път ние успяхме да обявим мястото, но [Любомир] Кръстанов беше категоричен – отряза всички, които бяха минали 60 години. За да не загубим мястото, накарахме В.[еселин] Хаджиниколов да подаде документи и така той мина. Поиска ми посмъртно да го направим академик. Не знам да има такава практика, казах ѝ го. Все пак ще проверя.

2.VIII.1987 г. [неделя]

Прегледах още веднъж статията на Ст.[ефанак] Поло. В.[еселин] Трайков е написал отрицателна рецензия, защото говорел срещу балканските монархии и апетити на балканските буржоазии, които се споразумели за ликвидирането на Албания и подялбата ѝ между Сърбия и Гърция. Било против нашите национални интереси, тъй като не бивало да се хвърля никаква сянка върху българската монархия и буржоазия, ръководени само от патриотични мотиви. Категоричен съм за пускането ѝ, още повече, че сме задължени да чествуваме от Секретариата годишнината от образуването на албанската държава.

3.VIII.1987 г. [понеделник]

В МВнР. Прегледах събраните грами. Не всички, а само отделените в три папки. Там бяха и на М.[илан] Миланов от Адис Абеба. Точно е определил – африканските страни потвърждават позицията си на подкрепа на Амаду М'Боу, но в рамките на подкрепата на всички африкански кандидати. Това означава, че искат да упражняват натиск и да използуват А. М'Боу като лост, а и като разменна монета за постигане, поне в ръководството, на поне една африканска страна. От другите грами се разбира, че са се разшетали силно и въпросът за генералния директор ще бъде предмет на нелеки пазарлъци и политически комбинации.

Разговор с Х.[ристо] Ковачев, помощник на Ив.[ан] Панев. Проявява пълно разбиране, подвижен ум. Дадохме му някои идеи. Той е решил да протака въпроса за гроба.

4.VIII.1987 г. [вторник]

В Института за балканистика. Директорски съвет и същевременно снимане на филма. Предварително подготвихме състава на организационния комитет и някои други въпроси с В.[ера] Кацаркова и П.[антелей] Щерев. Групата снимачи, журналистката и режисьорът останаха доволни, защото и въпросите бяха интересни. Между другото и за гагаузите. Донесоха ни една книга, издадена на гагаузки език в СССР със славянска азбука. Аз знаех, че там има около 200 хиляди гагаузи, ставало е дума за тяхното изследване, но не знаех, че вече се е създала литература. Ще трябва да подхванем и този въпрос.

Освен това синът на [Салватор] Израел продължава да развива връзките със сефарадските организации. Жалко, че нямаме достатъчно евреи за научна работа на историческия фронт.

5.VIII.1987 г. [сряда]

Сутринта рано бяхме в СГНС. Говорихме с Елен Петров – зам.-председател. Той ни повика, за да ни каже, че след съответна консултация са взели решение да не вадят костите. Ще съобщят това на единия от наследниците, който повдигна въпроса. Смята, че той ще води дело, но няма да отстъпят. Най-после една хубава новина. Ние му обяснихме, че наистина има основания, които не са леки за пренебрегване – едно от които е, че още две години не може да се разравя гроб, преди да са изтекли осем години. А и сме там не незаконно или с подвеждане, а с разрешение, и то на свободни гробове.

Среща в Националната комисия [на ЮНЕСКО] с М.[ария] Захариева, [Милан] Миланов и другите. Ще пътуваме за Москва на 25.VIII., ще

се върнем на 28-ми. Пристига у нас на 6-ти [Бен] Джамбга, посланикът на Зимбабве. Искат да подготвя подробно интервю, за да се изпрати във всички страни. И то бързо.

Отказах да ида на конференцията на експерти за европейско сътрудничество в Хелзинки, въпреки настояванията на Л.[юбомир] Драмалиев.

Вечерта спахме на вилата. Ще можем вече да я използуваме по-често. Подтик ни даде поканата на Яко Молхов и Катя да вечеряме заедно, по случай избавлението. Взехме вино, малко колбаси и кашкавал, бонбони, те пък направиха салата, сирене – прекарахме приятно. Спомнихме си за старците и техните предчувствия, и им отдадохме право. Яко също смята, че ще се разиграе нещо по-сериозно по върховете. Не току-тъй „първият“ е започнал такава акция, която засега му дава козове, но му създава в перспектива и трудности, ако не се освободи от неудобни хора. Без промени, и то значителни, горе, той сам рискува своето наследство и опит. Едва ли ще остави такъв риск, след като по своя път е разчистил толкова много.

6.VIII.1987 г. [четвъртък]

Разходихме се из планината около час и половина. Румяна [Радева] се върна, възложих ѝ няколко задачи, между другото да изясни историята с билетите. Ако разкрием това мошеничество, то може да повлече и някои още случаи.

7.VIII.1987 г. [петък]

Отново заседание на Бюрото на Президиума. Приемане на материала за правата на институтите. Този път бе добре направен. Конкретните ми бележки бяха по изкуственото разделяне на научния състав, при което извън хабилитираните, за останалите се иска определен брой представители. А 80% от институтите в БАН са под или около 100 души. Завърза се и дискусия около „вишестоящите органи“. Тя прерастна и за характера на академията.

[Благовест] Сендов нарече най-недемократично Събранието на академиците, които се самоизбират, без да се подновяват, като ЦК например. Възразих му, че академиите са възникнали късно и че те са взели модел от университетите. Именно те узакониха този корпоративен принцип в областта на науката и културата чрез пожизнено избиране на професорите и пълна автономия на университетите, на факултетните съвети. Никой не се е наел досега да оспори тяхния демократичен характер. Въпросът при нас е друг – как да се инкорпорира академичният състав към системата на толкова разгърната институтска мрежа с хиляден състав, с все по-налагащ се приложен характер за много от тях. Казах им, че виждам два начина – или да оставят академията само с ограничени функции, или

да се намери начин за прегрупиране на академиците за научно обмисляне с някои други функции, без да бъдат натоварвани с ежедневни оперативни отговорности. Само тогава в академичния състав няма да влязат хора без реален научен принос. Важното бе, че със започването на тази дискусия се реши да се отложи всяко внасяне на предложения за горна структура преди сериозно обсъждане. Готовият материал се реши да се изпрати до институтите.

8–9.VIII.1987 г. [събота–неделя]

Подготвих интервю за ЮНЕСКО. Дадох го за преписване на Р.[умяна] Радева. Около 8 страници.

10.VIII.1987 г. [понеделник]

Продължава снимането на филм в СИБАЛ. С участието на [Йоанис] Караянопулос и Живко [Кабадаиев]. Трая до обяд, защото ме накараха да говоря лично малко повече.

Тези дни минаха под знака на срещи и разговори с [Йоанис] Караянопулос и Елизабет, които пристигнаха като гости на БАН. Заведох ги на „Копитото“. Останаха много доволни. Имаше и музика – както Ана се изрази – от нашата младост. Мили хора.

А в събота дойде у нас и спа дори във вилата Коко [Кириякос] Сарандис. Остана 4 дни. Нещо, което не знаех – баща му е бил комунист и у нас, и в Гърция.

Варчо и Анти заминаха за една седмица във Варна. Ще бъдат на храна в БАН, където ще са и Й. Караянопулос. Ще ги разведат малко из околностите на Варна.

Отново се качихме на вилата.

11.VIII.1987 г. [вторник]

Половин ден разходка из планината. Изморихме се много. Но и се окуражихме, че можем да ходим.

След обяд пристъпих към окончателно четене на том I от „История на балканските народи“.

Хубаво е, когато сме заедно. Никак не ми е нужно ЮНЕСКО. За мен най-доброто решение е, ако М'Боу съумее да остане. Тогава легално бих могъл да се оттегля, макар че не ще бъде леко. А ако остана извън игрите на БАН, още по-добре. Колко ли ни остава да живеем, нека прекараме в по-спокойни условия остатъка от живота ни. Нямам право обаче да заявя

открито всичко това, за да не оставя ръцете свободни за недостойни комбинации на всички, които са готови за кариера да минат през разрушения на звена и хора.

Ето и за Ана – отхвърлили са всички предложения за участие с техника и научни разработки на медицинските звена, вкл. и Александър Гидиков. А нейният апарат е приет и дори за повече, а не само за единичен полет. Независимо от това не искат да я поставят начело на дружеството, което тя създаде, нито посочения от нея секретар, „за да не се усилвало звеното ѝ", както се изразили. [Христо] Христозов съобщи това на Ана, като се извинява, вместо да отстоява. На човек му идва да хвърли всичко – толкова едностранчиво се подхожда. И такива хора искат с всички средства да се задържат по върховете. Ще ни затрият.

12.VIII.1987 г. [сряда]

Четене и редактиране. Разходки и оправяне въпросите с телефона и отоплението.

13.VIII.1987 г. [четвъртък]

Отново вкъщи от заранта. Снемане в домашна обстановка до 13 часа. Свободен разговор. Не можеха ли, не искаха ли да поставят въпроси? Уж насочващите – от тия отвлечените, но сетне завъртяха около „нацията", историята.

След обяд – среща в БАН с Милен Семков и участниците в българо-френския симпозиум.

14.VIII.1987 г. [петък]

Отново снимане – този път по-конкретно за моята работа в кабинета и малко за семейната среда. Между другото навлязохме и в политиката. Казах им доста силни неща за Сталин и за положението у нас, като се започне от 9.IX.1944 г. Ели, която беше останала, ме обяви за „развратител" на съзнанието им, но предложи да снемат на ролка това, което съм говорил. Съгласих се и те приеха. Подбраха и снимки.

При [Ангел] Балевски само за няколко минути. Той не дойде на заседанието на Бюрото на Президиума. Имаше малко въпроси за решение – командировка за Гърция ([Спирос] Врионис каза, че чакали завръщането на [Каролос] Папуляс от островите, за да ме повикат); организационният комитет за Конгреса по балканистика, приет от Директорския съвет на института; разговор за документ за „вишестоящите" организации в БАН.

15.VIII.1987 г. [събота]

Отново в Драгалевци. Тук се спи добре. Преди идването предадох дял първи на Катя [Сарафова]. Сега гледам втория и статии за сп. „Балканистика".

Ана е погълната от четене на книгата на [Анатолий] Рибаков „Децата на Арбат". Даде ми да прочета няколко страници за вътрешната психология на Сталин, която му позволи да изработи своя психология за властта. Силни страници, вярно и честно описани. Още повече, че аналогии могат да се посочат, които само подчертават задълбоченото проучване на цялата обстановка и механизмите, които позволиха да стане това. Реших да прочета книгата още сега и аз.

Отби се [Надежда Бижева] Бижето с едната си дъщеря, на отиване за Витоша.

16.VIII.1987 г. [неделя]

Тя отново дойде с двете си дъщери. Обядвахме заедно. В разговор с Ана тя разказала доста неприятни неща за Милко Балев от [Георги] Радев и негови приятели. Имали са долно мнение – като изключително слаб човек, изпуснал дух и разум пред полицията. Ана добави и мнението на Душка и Цанко [Стойчев] за него, че „какво представлявал" в сравнение с Цанко, изказвано многократно. Какво точно се крие зад всичко това?

А на обеда и Бижето, и децата им казаха, че са убедени, че [Илия] Кашев е убит. Свързват го било с Милко [Балев], било с първия.

25–28.VIII.1987 г. [вторник–събота]

Москва. С М.[ария] Захариева за среща с [Анатолий] Адамишин – зам.-министър и председател на Националната комисия на ЮНЕСКО. На летището се оказа и [Захари] Захариев – директор на културната дирекция при Комитета за култура, по нареждане на Г.[еорги] Йорданов. За срещата и да огледа предоставения за културен дом в Москва – бившата сграда на българското посолство.

Посрещнаха ни [Борис] Борисов и Гончаренко, настаниха ни в „Октябрьская" – правителствения хотел до МИД и до Арбат.

([През 1961 г.] Тук бяха отседнали Т.[одор] Павлов и М.[итко] Григоров с Н.[ачо] Папазов. Последните двама ме викаха на обяснение за изказването ми пред студентите срещу Сталин и неговия режим. Бях им говорил два часа. Но студентите се похвалили и влезли в спор с проф. [Марко] Марков, философ, работещ в ЦК (помощник на Ст.[анко] Тодоров). Той пуснал докладна бележка до Т.[одор] Живков. Не можаха да ме спрат, защото с [Александър] Бурмов и [Христо] Христов тръгнахме за Москва за обсъждане на „История на Югославия". Дълго пътуване с влак

с премеждия. Та, повикаха ме в хотела на обяснение, уж обясних, мисля дори, че ги убедих, а като се върнахме, пуснали по цяла България до партийния актив циркуляр с името ми и това на [Бернар] Мунтян като хора, неправилно критикуващи Сталин. И почна обследване. Но не толкова дълго като трайчокостовското.)

Преди тръгване си говорихме с Ана пак за това – какво ще правим. Ударът от колата не мина даром, чувствуваме се изморени, нямаме желание за празна организационна работа, да тичаш, да се караш, да отстояваш. Тя е безкрайно отегчена от негативното отношение към нея, след като само тя работи и по програмата на мозъка, и по космоса. Единственият апарат, приет от СССР в медицинската част, е нейният, и то за много полети. Въпреки това, след като тя създаде и съюз, вместо да я поставят начело, макар че тя не искаше именно заради отношението, отказали „отгоре" да сложат дори секретар [Владимир] Пъчев от нейния институт, защото „се подсилвало звеното". Война, вместо подкрепа. Колко може да се издържи.

Същото отношение има и към нашия институт. От нас искат работа, а пречат на всяка стъпка. Колко може да се издържи? Наистина трябва да се оттеглим дори само за това да не доставяме удоволствие да ни газят повече.

26.VIII.1987 г. [сряда]

При [Анатолий] Адамишин в дома на Морозов, една от най-хубавите къщи на Москва. Взета от МИД, а близо е „Малая Бронная", където беше аспирантското общежитие при Академията на науките. На отиване в Китай там ни дадоха обяд с Ана.

А. Адамишин зае „крайна реалистична позиция", в смисъл че шансовете ни са малко и трябва да проведем разговор за [Тайсто Калеви] Сорса. Разбира се, изцяло одобри идеята и досегашните положителни резултати. Но изводът му се основаваше не на реален анализ, а само на страха от САЩ, че те подкрепят Якуб хан и той щял да мине. Следователно, отсега трябвало да му се попречи. Изказах се аргументирано защо Якуб хан има по-малко реални шансове дори от мен, че въпросът ще се реши от африканските и арабските страни, а това разкрива много други възможности, някои неизвестни. Бях обстоен и точен, зная нещата. Мария [Захариева] също допълни добре. И Адамишин заключи, че те не били добре информирани, че нямали план за по-нататъшна работа, че възлага съвместно да изработим план за това, което трябва да се направи през тези две-три седмици.

След обяд изработихме този план. Съветите поеха много, дано го свършат както трябва.

Вечерта бяхме на театър – „Последният посетител“ – за нравствения облик на кадрите. Публиката възторжено ръкопляскаше.

27.VIII.1987 г. [четвъртък]

По време на обяда [Анатолий] Адамишин ме повика настрана и ме попита дали е вярно, че [Милан] Миланов бил казал на Амаду М'Боу, че ще се оттегля, ако той реши да остане. Допускам, че това е станало по време на посещението на Г.[еорги] Йорданов. Те бяха обаче пред мен дискретни. А Съветите не искат на никаква цена М'Боу. И това знае и М'Боу, който бил тук и изобщо не повдигнал въпрос за своята кандидатура, а и те не са дали никаква възможност. На А. Адамишин казах, че не ми е известно, но на масата разказах за случая с [Жозе] Варгас, който ме бе попитал дали знам, че се говори за един уважаван кандидат, че дори след като бъде избран в ИС, щял да се оттегли в последния момент в полза на М'Боу. Мария [Захариева] от своя страна допълни, че успехът може да се осигури само ако СССР се заеме сериозно, защото възможностите на България са изчерпани, а и съюзниците не помагат. Разказах и за [Роналд] Сандерс (Антигуа). И отношението на САЩ, та по този начин да се разбере, че ние правим всичко възможно. Успокоили сме М'Боу дотолкова, доколкото смятаме, че ние най-добре можем да запазим и утвърдим това, което той е постигнал.

По препоръка на [Анатолий] Адамишин ме прие [Вадим] Логунов, зам.-министър на МИД. Той ме поздрави за Албания, на най-високо равнище били доволни от това, което направих. Известно раздвижване се почувствувало, макар че продължават да се позовават изцяло на наследството на Енвер Ходжа. Обърнах внимание на чувствителността на албанците по отношение на СФРЮ и страхът им от сближение с тях както от наша, така и от съветска страна. Успокои ме, че те няма да подкрепят никаква враждебна акция срещу Албания, а по отношение на Косово пазят линия на невмешателство, но не подкрепят политика на асимилация.

След това поговорихме и за преустойството у тях и у нас.

Имах среща с [Сергей] Тихвинский. За Париж – той ще дойде на заседанието на „Историята“ [на човечеството]; за Атина – разбрахме се, че не е толкова важно и мога да не присъствувам.

Обядвахме с хората от Националната комисия. Мария [Захариева] много ме разхвали – за минало и настояще. Наваксва изпуснатото порано. Насаме ми подхвърли, че имала предвид много неприятели, които правели всичко, за да ме изхвърлят отвсякъде, откъдето могат. Нищо не ѝ отговорих.

Ново заседание за приемане на текста. Намесих се един път, когато почувствувах, че съветските хора се увличат, а и Мария [Захариева] започна

да дава много назидателни съвети. Утилитарният подход не може да се прокара лесно, защото САЩ извличат от ЮНЕСКО и материална изгода – не директно, а косвено – парите, получавани от другите, се влагат в тяхна техника и специалисти.

28.VIII.1987 г. [петък]

Кратка разходка до Даниловия манастир, където ще се настани Руската патриаршия и до Донской – сега също го реставрират.

По обяд си тръгнахме обратно.

В София ни очакваше [Бен] Джамбга, посланикът на Зимбабве в Париж, зам.– председател на ИС и председател на африканската група. На заседание на Бюрото той каза, че ме посъветвал да ида в Зимбабве и се радва, че това се осъществява. Каза още, че африканската група държи на принципа – да бъде избран представител на регион, който не е дал генерален директор.

30.VIII.1987 г. [неделя]

Качихме се на Витоша и се разходихме, докато дойде Б. Джамбга. Обядвахме на „Копитото". Той ни даде картина на разговорите между ръководителите на регионалните групи. Отново настъпи смут в нас – тъкмо се бяхме поуспокоили, че няма шанс и ще си гледаме спокойно старините. А излиза, че определили мен с най-много качества и шансове, но се боят, че доктринерството, т. е. страхът от социалистическите страни сред някои среди, можело да вземе връх. Освен това А. М'Боу държал всички в шах. Ще трябва да напиша докладна записка.

(Написах я и я дадох на М.[илан] Миланов, който изпраща Б. Джамбга, и на М.[ария] Захариева.)

31.VIII.1987 г. [понеделник]

Мария [Захариева] настоя да ида на прощалния обяд в „Шератон". Луксозна обстановка, която не се покрива с достатъчно изискана храна – 35 лв. на човек (по-малко и по-лошо сготвено от „Копитото" – там 6 души [ядохме] за 75 лв.) Виното също – две бутилки „Врачански мискет", плодове – два пъти повече, и то хубаво грозде, а тук кисели ябълки и зрънца грозде.

Откриване и поздравление на Конгреса по епиграфика. Казах няколко думи на български – акустиката е отвратителна, видях че даже хората с апаратчетата ги снемат. Аксиния [Джурова] преди мен доста дълго ги поздрави – като домакин. Затова реших да бъда по-кратък. А накрая нещо ме накара да стана, когато В.[елизар] Велков говореше за реда и дру-

ги съобщения, и да предложа да им се подготви друга зала, тъй като в тази не ще чуват и ще се обливат в пот. Раздвижиха се.

1.IX.1987 г. [вторник]

При Стоян Михайлов. Един въпрос – за В. Левски. Той го постави. Показах му изложението си до Й.[ордан] Йотов. Той вече сам бе стигнал до извода да се пуска. Бил е принципен да отстъпи под натиска.

Отново в Националната комисия за ЮНЕСКО – М.[ария] Захариева, [Милан] Миланов. Беше постъпило изложение от придружителката [на Б. Джамбга] – държали се оскърбително в хотела. Поискали му надута цифра уж за закуските, но когато им дал парите, отказали да ги приемат, искали му бордеро. Човекът се възмутил: „В черна борса ли ме обвинявате?“ Успокоил придружителката, че нямало да съобщи този инцидент в доклада си до правителството.

Ч.[авдар] Дамянов поискал да му се възстановят 12.000 франка. М. Захариева рязко реагира, че това били много пари, Милан [Миланов] се разсърди, че бил ги обосновал с него и с мен. Защо не отбелязал, че той давал обедите. Аз казах, че сумата не е голяма. М.[ария] ме прекъсна, но аз настоях, че най-малко 5 хиляди франка съм изхарчил и толкова още са отишли за общите обеди, устроени от Чавдар с Милан. Мария пак не повярва. Тогава ѝ изредих китайския посланик, Жизел Халими, Жозе Варгас (4 хиляди), гърците, два пъти ЮНЕСКО (още 4 хиляди). Въпреки това щяла да докладва на министъра. Като излизахме, обърнах внимание на Милан да не се поддава на Мария, която иска да ни използува срещу Чавдар. Попитах го дали е чел докладната записка – може да се подсилват изразите, след като сумата не е голяма. Той призна, че ни използуват като буфери в отношенията помежду им.

В Института [за балканистика] – прегледахме текущи организационни въпроси. Изведнъж почувствувах, че ми става зле. Главоболие от високо налягане. Прибрах се полуболен. Изглежда, че съм и настинал.

Вкъщи ме очакваше страшна новина. Росен, момчето на Мавроди [Петров] загинал при злополука около Шумен. Заставен да иде като монтьор на автоколона, която не се охранявала. Поправил нещо и тръгнал да я догонва с мотор. Така го пресрещнал друг мотор, сблъскали се и двамата на място. Истинска трагедия за Мавроди и Лушка. Само преди две-три години загина внучето им. Сега синът. Погребението е утре.

2.IX.1987 г. [сряда]

Занесох ръкописа [за гроба на Левски] в издателството. Отбих се в БАН. Кратък разговор с М.[ако] Даков. Чете усилено съветска литерату-

ра. Старае се и тук да не бъде забравен. Вижда и разбира, но се пази да се ангажира. И той щял да дойде на тържественото събрание на САН [Съветската академия на науките]. Канени са чуждестранните членове и трима души още по наш избор. Определили се [Благовест] Сендов, [Мако] Даков, предложили и на [Пантелей] Зарев, но той отказал.

Погребението ни разстрои напълно. Върнах се нездрав. Къпах се, заливах се с гореща вана, Ана ме разтрива със спирт, взех лекарства за смъкване на налягането.

3.IX.1987 г. [четвъртък]

Оформихме окончателно първия циркуляр. М.[ако] Даков отказа да се обади за Борис Янчев, макар че подписа писмото до Комитета за труда. Обадих се на Георги Начев – любезно прие да уреди неговия въпрос да го остави при мен и след като се пенсионира.

4.IX.1987 г. [петък]

Бюро на Президиума. [Ангел] Балевски, за енергетиката – [Никола] Тодориев и за редакторско-издателската работа. Този път аз докладвах, подготвих и проекторешението за МС, предложих и правилника с уговорката, че ще се обсъди след няколко предварителни рецензии. Мина спокойно. Явно А. Балевски не иска директна конфронтация.

Вечерта дойдоха у нас Спирос и Кети Аздрахас. Тя разголена, с явно изразен комплекс на търсена красавица. Поведох ги в „Шипка", но там се оказа, че има коктейл. Тръгнахме за ресторант „София", но по пътя се отбихме на коктейла в Университета. Там ги оставих скоро след това. Спирос се беше срещал вече със Страшимир [Димитров] в СИБАЛ, за да уговорят издаването на тимарски регистри у тях, като съвместно дело.

Отбихме се при Денчо Знеполски. Мария се беше видяла с Ана, съветва се за дъщеря си Ана – търси ѝ работа – с повече движения и по-малко стресове. Денчо ни каза, че при тях дошъл някакъв лектор от АОНСУ, който така говорел, че ако той, Денчо, би казал само две сентенции, би следвало да го изключат. Направила му силно впечатление тази откровеност.

5.IX.1987 г. [събота]

Вкъщи. Прегледах статиите за сп. „Балканистика" и „Etudes Balkaniques".

Вечерта дойде Дочо Добрев. Доволен от всичко, но не успокоен. Смята, че думите не ще бъдат последвани от дела. Каза ни, че при тях в квар-

талната организация дошъл лектор от АОНСУ. Говорил така настъпател- но, че направил впечатление. Въпреки това, изказал се само един – бивш полковник. Той изразил задоволството си от промените, че ги очаквал и посреща с радост. По някои от моментите в доклада потвърдил казаното с общи изрази, без да дава конкретни примери. На следния ден изчез- нал от къщи. Никаква следа. След три дни съобщили, че е задържан. Под следствие бил 15 дни. Тогава свикали партийната организация, за да ѝ съобщят, че е изключен от РК. Съпругата на Венко Марковски поискала да го доведат и да присъствува на събранието, но била „сразяна“ от инс- труктора, че решения на висшестоящи органи не се обсъждат. Осъдили го за три години, че „приказвал“.

Изводът, който направихме, свързвайки двата случая, че с провокацион- на цел и за да сплашат хората, са пуснали лектори от АОНСУ.

В 12 часа, полунощ, потеглихме за Хараре.

6.IX.1987 г. [неделя]

След тричасов престой в Порто Лагос (на летището) пристигнахме в Хараре към 15 часа местно време. В 18 часа бе вече тъмно и хладно. Височината е 1.600 м. Навлякох жилетката, за да остана в двора, където е наистина много приятно. Посрещна ни Алик [Александър Атанасов], вече мастит посланик, приятен, весел, усмихнат, добродушен, с чувство за хумор, влиза в непосредствен контакт с хората. Има и свои проблеми. Настани ни в резиденцията. Почти 30 години не сме се виждали. Спом- нихме си Москва, 1956 г., отчасти 1955 г., Ема, Карло, Ина, Герта и Андрей [Луканови]. Какъв студ беше. Нямаха връзки с външния свят, а ние по- лучавахме покани за театри. Нагледахме се! Сега, изглежда, не се понасят със снахите.

7.IX.1987 г. [понеделник]

До първата среща – в 11 часа при министъра на образованието и пред- седател на Националната комисия за ЮНЕСКО – се разходихме из цент- ра на града. Хубав град, висока култура по улиците, в магазините. Много стоки. Английският отпечатък се е наложил и върху черните, които също са резервирани, учтиви, нешумни.

Д. Мутумбука, който беше пострадал и куцаше, ни посрещна първо- начално кисело. Нищо не му говорех, едва ли не помисли, че срещата е конвеционална, за общи приказки за сътрудничество между двете стра- ни. Повика и своя заместник-министър, сенатор Дис Калвъруел.

Аз пристъпих направо с изложение върху ЮНЕСКО и състоянието на избора. Спрях се на това защо социалистическите страни издигат канди-

датура и на положението с А. М'Боу. Тук той ме прекъсна, когато го попитах дали познава [Дуду] Диен. Той заяви, че познава не само Д. Диен, но и цялото обкръжение на Амаду М'Боу и самия А. М'Боу, пък и ЮНЕСКО отблизо, защото от години е свързан с организацията. След това изложи позицията на своето правителство, като започна твърде отдалеч. Според него А. М'Боу иска на всяка цена да остане в ЮНЕСКО. Това той показал още на конференцията в София, където нарушил грубо собствените си изисквания към африканските представители в Изпълнителния съвет – да не бъдат министри, защото постоянно отсъствували. Въпреки това той прокарал сенегалеца Иба дер Тиам. Освен това пробутал франкофонска страна от Западна Африка вместо Нигерия, което той определи като открито, нелоялно вмешателство във вътрешните работи на африканските страни.

По-нататък – той назначил на отговорни постове неподходящи лица, чието основно предназначение е да обикалят страните и агитират в негова полза. Той сам предприел редица обиколки, дошъл и в Зимбабве, но среща с [Роберт] Мугабе му била отказана. Тогава той изпратил назначения Мело Антунеш (Португалия) в бившите португалски колонии (Ангола, Мозамбик, отбил се и в Зимбабве и Замбия). По телефона го предупредили за мисията и тук му изяснили, че не са съгласни с трети мандат на А. М'Боу. Тогава бил предприет следният маньовър – убедили президента на Конго да настои за избора на А. М'Боу за ограничен период, докато бъде завършен вторият средносрочен план и приет третият – като гарант за отстояване на интересите на Третия свят и Африка. Това било несъстоятелен аргумент, защото плановете следват един след друг и не може да се свързват с отделна личност. Така се стига до лична диктатура, това е нарушение на демократичния принцип. А и А. М'Боу е бил вече 13 години – достатъчен срок да даде каквото можел.

В Адис Абеба, където министърът е бил, говорили много зад кулисите и общо било настроението да не се подкрепя А. М'Боу. Но ето, че се наложило Р. Мугабе да отсъствува за няколко дни и точно тогава се провело заседанието, на което президентът предложил да се подкрепи отново А. М'Боу. За съжаление това станало, макар и не така категорично, както се искало на А. М'Боу. Р. Мугабе открито заявил, че това е грешка. Африка имала отговорност за запазване и продължаване дейността на ЮНЕСКО, имала определени интереси и в други организации. Тя не трябва да пренебрегва общественото световно мнение, още повече, когато няма основание за това.

Резюмирайки накрая позицията, той я определи така: 1) А. М'Боу не трябва да бъде избран; 2) Редът е най-напред на социалистическите страни и на Азия; 3) Не трябва да бъде европеец и латиноамериканец; 4) Да се реформира и направи по-ефективна организацията. Да се освободят негодните, каквито и да са по раса и страна; 5) Да бъдем в постоянна връзка.

В хода на разговора си припомни за мен, похвали ме и ми каза, че съм бил excellent president и някои други комплименти.

Същия този ден отидох в един от кварталите на Хараре, отдалечен на 10 км, с 40 хиляди жители. Там бе открита изложба и проведен митинг. Вълнуващо – с вдигане на юмрук за ЗАНУ [Африкански национален съюз Зимбабве], за Р. Мугабе и сваляне на ръката долу, за смачкване на дисидентите, както тук наричат бандитите. (Във вестника имаше съобщение за убити 4 бели фермери.) Говориха от името на Зимбабвийско-българското дружество посланикът аз и след това хубава реч произнесе сенаторът, който бе сутринта на срещата при министъра. Вестниците отразиха събитието.

8.IX.1987 г. [вторник]

Отидохме на около 250 км извън Хараре до едно село, за да се връчат 4 шивачни машини на една шивашка кооперация. Придружаваше ни депутатката от този край Н. Ниватива, революционерка, зам.-министър на информацията. Стана мило тържество, жените пяха и танцуваха и връчиха на Алик [А. Атанасов] два петела. Той се опита да ги остави, но реагираха и той отстъпи. Тогава радостно се развикаха с пляскане по устата и провикване с език. Преди да идем в селото, навлязохме в Източните планини, към границата с Мозамбик. Красиви места, с много скали, изгладени от времето и нахвърляни камъни, с хубави естествени и изкуствени гори. Закусихме в един хотел „Манклер“ с всичко за реална почивка и забавление. Имаше бели. Върнахме се доста изморени.

За убийството на Самора Машел наистина е била изменена траекторията на летенето от WAP, но и летците били проявили голяма небрежност. Не са проконтролирали по другите апарати. Алик смята, че това е героичен край на един несполучлив живот. Той имал голяма отговорност за провала на икономиката на Мозамбик. И ние в това число, защото предлагаме форми, неосъществими в Африка. Навсякъде, където са били образувани комунистически партии и те са поели нашия път, режимът се е провалил.

9.IX.1987 г. [сряда]

Нова среща – с Д.[ейвид] Каримaнзира, министър на културата, младежта и спорта. Още в 8 часа. Той закъсня с около половин час, но даде обяснение, че в отсъствие на министъра на транспорта той го замества. Говори ни за политическите проблеми. Пристъпили са към изграждане на партия, засега масова, но щели да въведат две категории – членове и поддържащи. Едва по-късно, когато идеологически и образователно на-

селението се издигне, ще пристъпят към създаване на авангардна партия, със заявление за приемане.

Бил е в България. Разменихме мисли и по ЮНЕСКО.

В 10 часа – интервю за местния главен вестник „Herald". Дойде журналистка и ми зададе доста въпроси. Цял час говорихме.

Пропуснах да отбележа, че вчера отидохме и на откриването на националната изложба от президента на републиката. Сградата е много хубава, нова, изложбата ще бъде представена и в ЮНЕСКО. Секретарят на Министерството на културата изнесе доклад за значението на изложбата и съобщи моето име като председател на Генералната конференция сред „distinguished guests".

В 11.30 часа се състоя среща с посланиците на социалистическите страни. Работна и по случай 9 септември. Сервираха ни студен обяд, а аз им говорих за балканската политика на НРБ и за ЮНЕСКО. Останаха доволни, защото бяха получили директива за поддръжка на моята кандидатура.

След обяд отидохме в дома „Зимбабве", построен от югославяните. Нещо като НДК с голяма зала и изложбени помещения, ресторанти и други заведения от едната страна, доколкото разбрах и с хотел. Посетихме нашето участие в електронната изложба. Минава успешно. Направили са успешна сделка.

Вечерта вечеряхме с тях в двора на резиденцията. Смислени хора, виждат слабостите ни, разбират ги, не могат да ги преодолеят, защото системата ги е вързала. Разчитат още известно време на конюнктурата, но тя скоро ще свърши и ще трябва да се осланят тогава само на реална конкурентоспособност. Сега например продават за 10.000 рубли един компютър, няколко пъти над стойността му, а руснаците внасят цветен телевизор по за 200 лева. Ясно, че такова състояние е нетърпимо и не ще трае дълго.

Интересно нещо ни каза един от другарите от Радомир. Най-напред за завода, че бил построен на най-плодородния район в целия край, даже не и на хълма, а в равнината. Сетне, че са дали изключителни заплати на работещите там и въпреки това не са най-подходящите кадри. Трето, че не знаели за какво да използуват завода и техниката му. Едва сега се насочили към специални задачи и може би ще успеят да го изведат. И накрая – голям административен апарат. Един от японците, който посетил завода, попитал колко души го ръководят като административен персонал. [Георги] Панков го попитал: „А в Япония колко души биха били?" Отговор: „Петима." Нашият отговорил, че били шест. На следната заран японецът отишъл при него и му казал, че цяла нощ не спал и не можал да

измисли какво би могъл да работи шестият човек. А всъщност, административният персонал в завода възлизал на 300 души. Не било виц!

А.[лександър] Атанасов реши да ме използува докрай. Свика колектива по случай 9 септември и ме помоли да говоря. Не можах да му откажа. Но вместо поздравителна реч произнесох слово за сложния път на нашето развитие – трудностите около определяне характера на революцията на 9.IX.1944 г., отношението към самата война (империалистическа, задължителното ѝ отхвърляне от комунистическите партии и объркаността – Полша, Гърция, позивите у нас за посрещане на немците), култа към личността, Трайчо Костов, кооперативното движение и ТКЗС, новите решения (как се стигна до искане за всестранно преустройство, включително и на политическата структура, когато преди няколко месеца и при последните пленуми се казваше, че за разлика от други ние ще „оправим икономиката", „ще изчакаме да мине бурята и тогава ще се заемем с политиката и партията".) Слушаха с интерес, имаше и въпроси.

10.IX.1987 г. [четвъртък]

Посещение на университета и среща с ректора, проф. [Валтер] Камба, юрист. За „Историята на човечеството". Ще ми устрои среща с историците.

След обяд – посещение на зоопарка. Ана най-после видя много лъвове, леопарди, други животни. Още не е видяла слонове, жирафи. Утре ни предстои път до Great Zimbabwe, може би ще има там някъде национален парк. Онзи ден почти стигнахме до Ниангa, но трябваше да се върнем обратно. Лъвовете бяха много, с колата спирахме буквално до тях. Въпреки, че са свикнали с хора, не е много приятно да гледаш втренченото лъвско око, което те гледа, без да мигне.

11.IX.1987 г. [петък]

Тръгнахме рано. Води ни Мирослав Комаров, стажант тук. С нас дойде и Сийка Близнакова, която е на посещение при сина си Бойко. Припомнихме си ученическите години, Варна, варненци в София, стана дума и за евреите варненци, които се изселиха в Израел.

Пътят бе дълъг, но поради малкото движение и хубавата настилка колата се движеше с не по-малко от 120 км в час. Закусихме по пътя, обядвахме в хубав ресторант при историческите развалини. Поехме всички разходи, за да бъдем самите ние спокойни.

Въпреки умората от пътуването заслужаваше да се видят останките от дворците и зидовете горе на хълма и в долината. Изглежда, че това е може би единственият случай на така добре укрепено място, на хълм, образуван от големи каменни блокове. Те не са компактни, оставят свобод-

но място за постройки на хижи, за използването на места за складове, за пещи за топене на метал и пр. Нивата са различни, така че от много страни има чудесна гледка. Наблизо долу се намира и езеро. Стените са образувани от натрупани изгладени камъни, дебели над метър, някъде до два-три. Но, както отбелязах, жилищата са били от слама, замазана с глина, покрити с тръстика. Покривите от тръстика се използуват и до днес, защото отлично изолират от топлина. На върха на хълма живеел императорът. Свързано е с път, ограден със стени и покрив, на около два, може би малко повече км. Долу се намира укрепеното място на жените на царя. Запазени са само стените, високи не по-малко от 8 метра, които ограждали жилищата и охраната на челядта и жените на царя. Оттук надолу се простирал градът. Виждат се останали развалини от камъните, служили за укрепителни стени.

Периодът – XI-XV в. В музея са запазени изображения на птицата на Зимбабве, станала символ на новата държава; съдове, внесени най-вече от Китай, Индия; други материали, показващи наличието на контакти с външния свят. Четох за Африка дори по пътя и тук довърших една нова книга на Ибрахим Баба Наке, но повече за франкофонска Африка и за връзките на Африка с арабския свят. Тук, в Югоизточна и Източна Африка, развитието е вървяло по друга линия. Нямат писмени паметници и това налага повече съпоставки от всякакъв характер, за да се потвърдят и придобият достоверен характер устните предания с легендарен характер.

На обяд имахме интересен разговор с М. Комаров. Изцяло утилитаристичен подход, в основата на който лежи икономическото развитие. На това е подчинено всичко. Политическата свобода, социалната справедливост имат стойност само при висока материална култура: „По-добре по-късно да се освободила Зимбабве, щели да имат по-висока материална култура." Ето Южна Африка върви напред и там черните живеят като цяло по-добре, отколкото във всички останали свободни африкански държави. Сийка [Близнакова] пък ни каза, че той отхвърлял В.[асил] Левски (бил коцкар), Хр.[исто] Ботев (бил авантюрист) и т.н. А пред нас хвали Ст.[ефан] Стамболов.

В резиденцията ни чакаше деканът на Историческия факултет. Говорихме не много дълго. Човекът иска сътрудничество, прекарал е десетина години в САЩ, бил е в Англия, чувствува се, както и всички тук, пренебрегнати от франкофоните. Зимбабве всъщност е свободна само от седем години. Разбрахме се за сътрудничество по линия на „Историята". Ще му пратя материалите за световната история от Париж. Добре би било, ако съумея да му организирам идване в България. Това ще ни позволи и тук да организираме лекции, особено догодина във връзка с Освобождението на България.

12.IX.1987 г. [събота]

Отново рано сутринта [тръгнахме], този път със самолет за водопадите „Виктория“, на самата граница до Замбия и до Южноафриканската република (всъщност Ботсвана). Пътувахме с група инженери, дошли за изложбата в областта на електрониката. Повечето приятни хора. Но този, който ги води, не се е записал в туристическа група, тъй като е бил преди месец, а ще ги води сам по пътеката на водопадите и оттам през моста в Замбия, за да си купят маски и други дреболии, ако намерят.

Ние се записахме в туристическа група. Поеха ни и ни откараха най-напред във ферма за отглеждане на крокодили: от яйца до няколко метра. Отглеждат ги за кожи, а месото им дават за храна на туристите (деликатес), а останалото за храна на самите крокодили.

Оттам ни отведоха до водопадите. Нямало толкова вода, колкото преди месец. Но и в този си вид е много повече от Ниагара. Разликата е в това, че тук трудно се обхваща цялата широчина и освен това няма как човек да се приближи, да слезе покрай струята, за да почувствува съвсем отблизо нейната сила. Но зрелището е впечатляващо. Много вода, силна струя, която се разбива с голям шум, някъде пада направо на около стотина метра. На едно място по стъпала се спуснахме, така че можахме да видим как изглежда разцепването, или срутването, на това място на почвата от двете страни – черни от водата скали, които са се отделили на неголямо разстояние. Така, след като се изкачихме горе, минахме по целия отсрещен на водопада склон по каменна пътека. Тя върви близо до края, някъде съвсем се приближава. Оградите са паянтови, от прътове и съчки, съвсем несигурни. Направихме няколко снимки там, откъдето гледката е по-добра, но не смеехме да се приближим докрай. Главозамайване невероятно. Хубавото бе, че пътят върви из джунглата – т.е. имаше сянка, освен това водопадът изхвърляше толкова капки като че ли дъжд вали. Но наоколо бе толкова горещо, пък и водите намалели, че посрещнахме наквасването с вода като освежителен полъх. Само последните 500 метра до моста, който свързва през реката Зимбабве и Замбия, и обратно – по слънцето ни преумори. Ана щеше да припадне, аз дигнах пулс и отново минахме по същия път, за да се разхладим.

Добре, че имахме два часа за почивка по обяд. Седнахме в ресторанта – отлична храна, по вкус, избираш на място. А същевременно имаше много приятна музика. Трима души само, но пък изсвириха едни от най-хубавите мелодии на техни инструменти. Отидохме да ги видим – дървени плочки с кратунки отдолу, различни по големина, с отвор. Отгоре чукат. Чудесно беше и всички им ръкопляскаха.

Очакваше ни още едно преживяване. Два часа разходка по реката Замбези, която пресича цяла Замбия, образува водопадите и се влива в Тихия океан през Мозамбик. Слязохме за малко на сушата, колкото да видим следи от слонове.

Сред групата имаше и няколко младежи от Южноафриканската република. Разбрали, че сме от България, от „комунистическа“ страна, те се опитаха да ни убедят, че всичко е спокойно и нормално у тях. Предложиха ни да идем и да се убедим. Казахме им, че ние излизаме често, следим и чуждестранната преса за тях, така че нямаме опрощенско виждане. Трудностите си представяме, не можем да посочим изхода, успехите виждаме, но също не можем да приемем расовото господство. Бяхме любезни, бяха и те любезни. Прибрахме се доволни, уморени. Гледахме вечерта видео – „Кралицата на Африка“ с Кетрин Хепбърн и Хъмфри Богарт. Тъкмо прочетохме голямата статия за нея в сп. „Нюзуик“. Знаем я отдавна, най-вече от последните ѝ филми със Спенсър Трейси и Сидни Поатие, и с Хенри Фонда. Чудесна, сърдечна, любовна история с приключенски характер.

13.IX.1987 г. [неделя]

Днес тръгваме. Последни приготовления, стягане на багажа.

Напрегнати и уморени сме. Но само мисълта за „утре“ какво ни очаква, ни разваля настроението. Свикнах с мисълта, че няма да стане в ЮНЕСКО, не ми се иска. Голямо напрежение е, късно е за мен такава чест, ще ми съкрати живота, ако не ме убие. Колкото и да съм адаптивен. Когато ме налегнат мисли, че, макар и малък, има шанс, съзнателно взех да ги отхвърлям, за да спя спокойно. Заставих си да мисля как да изляза от това положение, преди да се стигне до гласуване. Да направя декларация, че се оттеглям, тъй като искам да денонсирам политиката, която се провежда около избора на ЮНЕСКО. Западните страни не могат да преодолеят издигнатата от самите тях изкуствена бариера. Щом европейските страни слагат по същество ембарго, вместо да подкрепят един интелектуалец, който е показал, че не е догматик, това показва колко е напреднал процесът политизиране. Именно за да открия изход, като решително възразя срещу опитите да се наложат политически лица за генерален директор, апелирам за повече мъдрост.

14.IX.1987 г. [понеделник]

Париж. На летището ме посрещна шефът на гаража на ЮНЕСКО с колата без Рене [Готие]. Отстранили са го от мен. Дело на [Томас] Келер. Защо – не ми е известно. Едва ли мога да се намеся, още повече, че ми остава толкова малко.

В самолета Милан [Миланов] ми разказа за срещата си с Т.[одор] Живков. Бил го повикал на разговор. Между другото станало дума и за ЮНЕСКО и за мен. Милан каза, че ме хвалил, че и досега България е спечелила, защото е привлякла световното обществено мнение с най-бла-

городната цел – да предложи подходящ кандидат за такава авторитетна организация като ЮНЕСКО. Т. Живков се съгласил.

Напомних обаче на Милан колко слабо са се ангажирали все още нашите. Едва напоследък, и то като обречени предварително на неуспех. Не мога да разбера какво искат – хем да ме няма в София, хем да не бъда избран. Най-доволни щяха да бъдат да ни изпратят с няколко венци на гробищата с поток от лицемерни излияния, дори и сълзи. Интересно, че Милан не каза, че преувеличавам, и визира направо Н.[икола] Стефанов, като крайно неприятен човек, който огражда Т. Живков и допуща само това и само този, когото иска.

15.IX.1987 г. [вторник]

В 9 часа – при [Томас] Келер. Помолих го да съдействува за Ана Петкова, режисьорката, която е командирована в Париж. Прие. Освен това го попитах за положението. Той бе много зает, но ми каза, че Амаду М'Боу реално се готви да бъде преизбран. Това е разстроило западноевропейците. Също, че не всички западни страни са за Якуб хан. Повече не задълбочих.

В 10.15 часа – среща с [Ахмед] Дераджи. Час и половина разговор. Изложи ми обстойно цялата обстановка около процедурата и конкретното развитие на възможностите на всеки кандидат при наличието или отсъствието на А. М'Боу като кандидат. Двама са засега лансираните от Запада кандидати – Якуб хан и Федерико Майор. Якуб хан, изглежда, не ще успее да остане единственият кандидат на Азия, макар че Китай също е обявил официално, че го подкрепя. Ф. Майор няма подкрепата на всички латиноамерикански страни. С други думи и двамата не биха могли да получат исканото мнозинство 25 + 1. Разчитат обаче на обикновеното мнозинство.

Амаду М'Боу явно е решил да кандидатствува според А. Дераджи, следователно около организирането на успеха и провала около тези тримата ще се разрази играта в ИС на първите турове. А как ще реагира Генералната конференция, ще приеме ли първия представен, ще се реши ли А. М'Боу да остане, ако мине с не особено високо мнозинство, ще се подложи ли на унижението да бъде отхвърлен? Африканските страни още не могат да се определят, арабските при всички случаи не ще гласуват за един кандидат, толкова силни са противоречията.

Намира, че безсъмнено аз съм бил най-подготвен, с политически опит, но дали ще допуснат комунист начело, трудно е да се каже отсега. Ще зависи много от това, дали африканските страни ще се решат да се блокира със социалист.

11.30 часа – при [Алиун] Траоре (Сенегал). Изясних какво се очаква от срещата. Пари всъщност има, но малко ред трябва да се постави, като се

намалят мисиите на А. Траоре. То и нужда няма да има, може би. Неговото мнение е, че африканските страни са решили да подкрепят социалистическите, ако А. М'Боу не мине.

Защо ли описвам всички тези неща? Навярно е интересно и за самия мен да надзърна в перипетиите на тази голяма игра, в която бях въвлечен въпреки съпротивата ми.

А. М'Боу даде обяд в чест на лауреатите за мира (награда на ЮНЕСКО откъм 1980 г.). Този път – швейцарка и латиноамериканска организация, водена от църковник. Иво Марган също присъствува. Не знае как да се държи. Аз се случих на добра компания. [Луис Фелипе де Маседо] Суарес, новият постоянен представител или втори човек на Бразилия, и немецът Шнайдер, който години работи в Секретариата. Поведохме интересен разговор с шеги за щяло и не щяло. Завиждаха ни от другия край на масата.

В 16 часа – при [Юрий] Хилчевски. В съветското посолство. Направи изложение за сегашното състояние в ИС. Според него трябва да насочим там усилията – т. е. да провалим Якуб хан и да наложим нашата кандидатура. Разбира се, картината е неясна и предложи в петък да се срещнем отново с молив в ръка. Арабските страни засега били разделени на две части – Алжир, Йордания, Кувейт – за Якуб хан; Сирия, Ливан, Судан – за А. М'Боу. Латиноамериканските – за [Енрике] Иглесиас, ако се появи, Ф. Майор, Н. Тодоров, И. Марган. Те са девет. Само трима души били верни на А. М'Боу – [Жозе]Варгас (Бразилия), [Едвар] Лукоо (Гвиана), Бде Реуна. Африка няма единна позиция. Азия – да се подсили индонезийският, за да не остане Якуб хан сам. Имал среща с [Ананда] Гуруж, който признава, че имало опозиция срещу Якуб хан. Китай обаче официално е обявил, че поддържа Якуб хан. Япония се чувствува задължена да поддържа Индонезия. Канада е за Якуб хан. Западните в различна форма са против А. М'Боу, без да казват нищо определено за мен.

Само на едно заседание на ръководителите на групите, когато Ю. Хилчевски им предложил да се абстрахират от възможните комбинации, а да преценят кандидатите по качества – всички били единни, че Н. Тодоров превъзхожда останалите във всяко отношение. Но държавните ръководители малко се интересували от качествата и ще дадат, както и дават, други инструкции. И. Марган открито флиртува с американците. Западните не го искат.

Поиска от мен да направя изказване. Дебатите свършват на 5-и, т. е. тогава би трябвало да кажа своята дума. Още не мога да преценя дали моментът е най-сполучливият, но ето че Якуб хан е изпратил до всички текст. Това подканва и другите да направят същото. Федерико Майор има също изложение и за него са изпратили цял текст с подписи. Така че мъл-

чанието би се изтълкувало превратно. Ще помисля до петък и уикенда ще използувам за това. Най-важното е да намеря темата, около която да завъртя изказването.

Ю. Хилчевски се нае да говори с Иба дер Тиам (Сенегал), [Елза] Кели (Аржентина), [Сваран] Сингх (Индия), шведката, етиопеца. От мен искат да уточня с [Димитриос] Козмадопулос (Гърция) (той бил получил инструкции да гласува за мен по думите на [Чавдар] Дамянов), с [Бен] Джамбга (Зимбабве), [Мохамед] Брахими ел Мили (Алжир), [Жизел] Халими (Франция), с Мария–Луиза Паронето–Валие (Италия). В петък ще направим по-точна равносметка.

Вечерта гледах по телевизията „Рио Браво" с Джон Уейн. Разтовари ме. Душно и влажно е, трудно се издържа през деня, а и нощем.

16.IX.1987 г. [сряда]

Започна заседанието на Бюрото на Комисията за световната история. Дойде и М'Боу, видяхме се, уговорихме среща. Говори малко [Шарл] Моразе, сетне [Алиун] Траоре с най-големи поклони към Иба дер Тиам, като че ли той бе единственият в залата. Ясно – предизборна кампания в полза на М'Боу.

Сетне продължи по реда на томовете. На мястото на починалия [Емил] Кондураки [Зигфрид] де Лаерт от Белгия предложи три имена, между които и на [Йоаким] Херман от ГДР, подпредседател на Академията на науките. Веднага подкрепих именно него и го приеха. Нямам никакви чувства, имам предвид положителни, към него. Немците и той нарушиха открито споразумението и изместиха България от Бюрото на Международния комитет на историците. Но пуста международна солидарност – нали сме комунисти! Казах обаче на техните представители, като му съобщят новината, да му кажат, че аз го направих, въпреки..., без да се доизказвам.

След обяд председателствувах. Ш. Моразе избягва да се претоварва.

В 18 часа – тържество, връчване наградите за мира. Как хубаво говори швейцарката. От еврейски произход, журналистка, калвинистка. Написала книга и филм за малките еврейки и арабки, затова че имат еднакви чувства, че войната е жестока и безсмислена. Силно изказване, възбуди и трогна всички. Имаше и концерт. На приема, даден от швейцарския посланик, предложих по време на Генералната конференция да бъде представен нейният филм. Приеха го с удоволствие.

След приема се разходих около час с немците от ГДР. Казах им каквото знаех. Те от своя страна съобщиха, че ГФР не приема Якуб хан, но смятат, че е рано още за комунист. Скандинавците били разделени, но твърдо решили да не издигат своя кандидатура, вкл. и на [Тайсто Калеви] Сорса.

Това променя картината и сега всички наши трябвало да се хвърлят още по-сериозно, защото нямат друга алтернатива.

17.IX.1987 г. [четвъртък]

Пак ми дадоха да председателствувам. Така върви по-бързо. Докладваха се другите томове. Успях да прокарам и Й.[оанис] Караянопулос като член на редколегията на т. IV, от който се отказа или подведоха [Елени] Арвайлер да подаде оставка.

Дойдоха и направиха снимки от нашата телевизия.

Интересно, че К.[ийт] Томас и Ромила Тапар направиха предложение нашият том VI. да мине напред, като отишъл най-напред в своята подготовка и същевременно да се пусне първият от поредицата и откъм края, за да се повиши интересът към изданието. Изглежда, че си промениха окончателно мнението или най-малко отношението към мен след генералния сблъсък относно характера на изданието.

На обяд у [Елза] Кели (Аржентина). Апартаментът ѝ е до Шан-з-Елизе. Интересно, приела е внушението на Ю. Хилчевски и ме покани на срещата на шефовете на избирателните групи, на която присъствувахме в повече – бъдещият председател на Генералната конференция и аз. Дадоха ни най-напред на нас думата след общия разговор. Аз бях кратък, казах само, че основният въпрос ще бъде изборът на генерален директор и че трябва да се състои нов избор. Всякакви палиативи като ограничен мандат per interim следва да се изключат и като противоуставни. Припомних им два детайла от София – английския ултиматум и благодарността след това на [Джон] Гордън. Дипломатично напуснах по-рано обяда.

Заседанието завърших по-рано. С Чавдар Дамянов дойдохме до хотела, където се преоблякох, бях много изпотен и по риза седнахме на ъгъла да изпием по една бира. Отби се при нас [Жорж–Анри] Дюмон (Белгия) с двама тунизийци от мисията. Около час и половина шеги и спомени. Той не може да забрави битката с него в Найроби, когато му отхвърлих предложението за подкрепа на „Бежар". На всички бе ясно, че го правя нарочно, че не мога да имам негативно отношение към тази балетна група, подкрепяна и от България. Но следяха с интерес диспута – около два часа – когато спечелих след драматични моменти и получих продължителните аплодисменти. Ж.–А. Дюмон ме попита защо? Казах му, заради неговия шеф, [Мишел] Ван Усел, когото безкрайно ненавиждах и презирах. Той ми призна, че също го ненавижда. От тогава станахме приятели. По-нататък, извън програмната комисия, не пречих.

Та, спомняйки си всичко това и много други работи, той ми разказа, че тази заран Франция е обявила, че подкрепя Якуб хан. [Мари–Клод] Кабана съобщила това и на А. М'Боу. Но добавила, че го правели за да

попречат на [Федерико] Майор. А истината била, че Франция безусловно не искала Ф. Майор като европеец, а да има развързани ръце за [Мишел] Дебонкорс, но още повече се бояла от А. М'Боу. Подкрепяйки Якуб хан, тя била искала да съкрати броя на гласовете, които биха разделили двамата – А. М'Боу и Якуб хан – та по-лесно да провали първия.

Но Белгия е против двамата и в този смисъл той щял да гласува. Негова била приказката – ЮНЕСКО се нуждае от генерален директор, а не от генерал за директор. Не го знаех, но е напълно възможно, защото Ж.–А. Дюмон се отличава с много тънък хумор и умни забележки. Слушат го винаги с интерес.

18.IX.1987 г. [петък]

Това бе денят, който внесе за мен яснота и смъкна товара от раменете ми. Най-изгодно за мен. Винаги казвах на Ана, че най-достойно ще се измъкна от цялата история, ако Амаду М'Боу в края на краищата се реши да се ангажира отново в акция за трети мандат. Имах среща с него – изпитах искрено състрадание към него и същевременно недоумение – толкова ли е властолюбив? Беше силно възбуден вътрешно, все още неуверен в себе си напълно, търсеше политическа обосновка на поведението си, която за пръв път използваше пред мен. На раздяла каза, че отново на мен ще съобщи първи своето окончателно решение, каквото и да бъде то.

Срещата бяхме уговорили на заседанието на „Световната история". Той ме посрещна и направо ме поведе навън на разходка. Първите му думи бяха за ЮНЕСКО – обща оценка, че се намира на кръстопът и че това за съжаление не се разбира от нито една от водещите групи на страните членки. Вместо реален анализ на проблемите в света, които непосредствено влияят и върху ЮНЕСКО, и съобразно с това да се види как да се спаси организацията, уважавани страни и от Запад, и от Третия свят издигат хора като Якуб хан и Федерико Майор. Якуб хан е само послушно оръдие на САЩ без никакво познаване на ЮНЕСКО, който може само да разстрои и смали значението на ЮНЕСКО до незначителна техническа организация. Ф. Майор бил безподобен интригант, свързал се с [Драголюб] Найман и Датуро, поради което А. М'Боу го изгонил от ЮНЕСКО. Нито учен, нито администратор, нито личност, безгласна марионетка в ръцете на американците, посмешище (все думи на А. М'Боу). „Случайно ли е това?" – се запита М'Боу. Не е, според него, защото е израз на сегашното разположение на политическите сили в света, на тенденциите, които все повече се налагат на международната сцена.

В продължение на повече от половин час ми разви своето политическо верую, което се свежда до следното. След Втората световна война се създаде една политическа система от европейците, която наложи и международни политически организации, в които те доминират. Въ-

преки привидните си противоречия САЩ и няколко европейски страни са обхванали целия свят и го държат здраво в своите клещи. Трябва да се измени коренно тази система. Ето и сега суперсилите ще се разберат. В резултат на какво? Благодарение на опортюнистическата политика на СССР. Нима има нещо ново в съветската политика? Нещо ново в американската? Вчера уж бяха разделени, днес уж се разбират – това са те, суперсилите, които доминират над света и искат да монополизират изцяло решаването на всички въпроси. В ООН узаконяват вече групата на 5-те като основен орган, даже не и Съвета за сигурност. Къде отидоха приказките за равенство, за еднаква загриженост и уважение към всички, за еднакви права? Доминира силата. Опортюнистическата политика на СССР допринася за това.

Обръщайки се към мен, той добави, че СССР и САЩ са се разбрали вече и за Якуб хан. Опитах се да му възразя както за Якуб хан, така също и за политиката на социалистическите страни спрямо международните организации, имайки предвид и статията на М. Горбачов във в-к „Правда". Той остана непреклонен с краткия отговор: „Ще видите след две-три години, не повече, големите политически сътресения, които ще изменят хода на нещата." И продължи с конкретни обвинения към СССР. Кога СССР е разбирал ЮНЕСКО? Не е ли бил против неговия избор, като отстъпил последен, след като разбрал, че всички го поддържат? Не е ли бил против принципа на консенсус, въведен от него в Изпълнителния съвет, докато едва в Найроби с общи усилия успял най-после да го наложи? Не се ли обяви СССР и сега против продължаването на неговия мандат, и то още откога? Защо е всичко това? Обяснението е, че или не разбира и недооценява политиката, която А. М'Боу провежда в името на реалния интерес на страните членки, или пък, че се нагажда към САЩ.

Всичко това А. М'Боу констатирал с огорчение и ако го споделя, прави го само защото имал пълно доверие в мен. Що се отнася до моя избор, то той искрено се придържал към изразеното от него становище – той не иска трети мандат. Дори вече се е разпоредил за преместване, очертават се много хубави перспективи за него в Африка. Обаче не можел да не сподели с мен и за засиления натиск, който се упражнявал върху него от много африкански страни. А през вчерашния ден по телефона му позвънил един уважаван глава на африканска държава, за да го убеди да даде съгласие да му издигнат кандидатурата. Иба дер Тиам (когото той вкара в Изпълнителния съвет в София против волята на други африкански страни) му чукал на масата, „за да изтръгне от него едно ‘да'". Но той заявил, че страните имат право да постъпват, както искат. Той си запазвал правото на отговор – когато и ако сметне за нужно да направи това. Ако види, че организацията отива към пропадане, би могъл да се съгласи, но със съжаление.

За моята кандидатура стана дума най-накрая, когато го попитах как я вижда в сегашната обстановка. Той я обяви като кандидатура, издигната

в името на „единството“, „в името на прогресивните сили“. Така са я схванали всички и ме поздрави за всички мои изказвания в Изпълнителния съвет и по случай 40-годишнината на ЮНЕСКО. Поиска да продължа в същия дух. Без да конкретизира повече. Тогава му казах, че на два пъти са ме питали дали е вярно това, което той бил казал, че един сериозен кандидат (имал предвид мен), дори и да бъде избран в Изпълнителния съвет, щял да се откаже в негова полза, преди да отиде в Генералната конференция. (Това той съобщил и в Адис Абеба.) Добавих, че съм се отнесъл към това запитване като към провокационно. Той само потвърди с клатене на глава и каза, че каквото му се довери конфиденциално, той не го изнасял. Повече не настоях.

Накрая стана дума за ООН още веднъж. Той смята, че цената, която трябва да се заплати, за да остане човек генерален секретар, е такава, че едно лице с принципи и здрав морал не може да приеме. Обмислял е това по-рано, но сега бил твърдо убеден, че неговите политически разбирания не му позволяват ни най-малка мисъл за ООН. Той вижда бъдещето на Третия свят и иска докрай да му служи.

Няколко часа след това при мен влезе [Леон–Луи] Боасие–Палун (Бенин). Не мога да кажа дали е имал възможност да се срещне с А. М'Боу, след като той се е видял с мен, дали той го праща или идва по своя инициатива. Каза ми, че ме потърсил, още щом узнал, че съм пристигнал.

Разговорът започна отдалеч – какво се е случило в Адис Абеба, за двусмислената постановка, която позволявала различни тълкувания. Но ето, че преди четири дни, т.е. на 14 т. м., му звъннал по телефона неговият приятел президентът на Брега на слоновата кост, който му поръчал да намери начин да издигне кандидатурата на М'Боу. Л.–Л. Боасие–Палун се опитал да възрази, че трябвало страна да направи това, на което получил отговор, че ако е нужно това още на следващия ден ще получи писмено потвърждение. Боасие–Палун отишъл веднага при М'Боу, който му потвърдил, че не е искал нов мандат, че е приключил вътрешно с този въпрос. Но все пак накрая му казал, че ако африканските страни издигнат кандидатурата му, би ли могъл той да изостави братята си? Ще бъде ли правилно? И заключил, че макар и със съжаление, ще трябва да приеме, въпреки своето нежелание.

Така че, заяви Л.–Л. Боасие–Палун, създава се нова ситуация, при която, ако А. М'Боу влезе в съревнованието, то африканските страни ще гласуват за него. Въпреки това положението било сложно. На какво можел да разчита А. М'Боу? Приемане с акламации е изключено. Имал сигурни десетина гласа в Изпълнителния съвет – африкански. А някои могат да не се подчинят, ако К.[енет] Каунда не се ангажира категорично докрай. Усмихнах се – нали М'Боу се е хвалил, че знае винаги кой как гласува – едва ли африканците ще изневерят на общия апел. Боасие–Палун също

се усмихна, но подхвана въпроса, че въпреки всичко не всички арабски страни ще гласуват за А. М'Боу, а може и англофонските да се въздържат. Не са забравили обидата, въпреки усилията на М'Боу да заглади нещата. Частично за него ще гласуват и латиноамериканските страни. Така че той не може да достигне лесно дори 20 гласа. Каква ще бъде при това положение позицията на социалистическите страни, която може да има определящо значение, да повлияе и на други страни? На първия или втория тур те били задължени да гласуват за мен, това се подразбирало. Но при окончателното подреждане на гласовете, може би при третия или четвъртия тур, ще се присъединим ли към А. М'Боу? Биха ли всички социалистически страни гласували за А. М'Боу?

Казах му, че не знам. Все още А. М'Боу не е поставил кандидатурата си, не знаем при какви условия ще стане това. Едно е сигурно, че социалистическите страни няма да гласуват за Якуб хан, нито, предполагам, за Ф. Майор. Как обаче ще оформят своята позиция, това ще е предмет на сериозно обмисляне и договаряне.

Тогава Боасие–Палун призна, че и за него все още обстановката не е ясна. Обещаното писмо толкова дни не е дошло, може би са възникнали някои трудности; ако дойде, веднага ли ще бъде обявено, или пък ще се чака; съдържанието му трябва да е такова, че да изключи всякакво колебание; ще има ли съпротива срещу избора на М'Боу и каква? И накрая Боасие–Палун добави – дали сам М'Боу няма да се разколебае, ако не в Изпълнителния съвет, то пред избора в Генералната конференция. Изреждайки тези въпроси, той подхвана изведнъж старата тема, че за А. М'Боу лично този избор е съвършено излишен. Опитал се бил през лятото да го доубеди, но изглежда, че обкръжението и някои вътрешни струни у самия М'Боу са взели връх.

Използувах тези думи, за да попитам как все пак гледат африканските страни на този стремеж, все пак личен. Не се ли злепоставят пред международната общественост, която е дала да се разбере, че предпочита А. М'Боу да излезе с чест, но още на тази Генерална конференция. Боасие–Палун отговори, че не знае точно какво мисли М'Боу, който е станал предпазлив и не споделя охотно бъдещите си планове. Но, според него, най-вероятно е М'Боу да иска да бъде избран и след това да обяви, че ще напусне, може би след 6 месеца или след година. Отново попитах Б.–Палун – не смята ли, че това е несериозно отношение към една международна организация като ЮНЕСКО и че в крайна сметка африканската общност ще понесе последствията – още при предстоящите избори в другите международни организации като ФАО, а и утре в самото ЮНЕСКО. Същевременно как самият той или правителството на Бенин, което той представлява, ще действуват – отказват ли се от кандидатурата си във ФАО? Няма ли раздвоение? Б.–Палун попита кога са изборите (а те са два или три дена след ЮНЕСКО) и добави, че бенинският кандидат бил

много сериозен, така се говорело. Но по този въпрос не се бил замислил. Той бил свикнал сам да се разпорежда, без да се допитва до никого. Но въпросите съществуват, те се нуждаят от изясняване и това той ще гледа да направи тези дни. Обеща да ме държи в пълно течение на всичко, което става.

И изведнъж, кой знае защо, се спря на Франция. Публичната декларация в полза на Якуб хан, зад която стоят груби материални интереси – сделка с доставка на оръжие – е раздразнила африканската общественост. Надяват се, че Франция няма да отиде по-далеч от първия тур в гласуването. Африканските държави не могат да допуснат еднопосочно използуване на франкофонска Африка от Франция. Този етап вече бил приключен и Франция щяла да бъде заставена да следва африканските страни в избора на А. М'Боу. Тук пак попитах – дали е постигнато съгласие и с англофонските страни? Отговорът бе съвсем условен. Уви, контакти нямали или били съвсем слаби. Разчита на К. Каунда и на прословутата африканска солидарност.

19.IX.1987 г. [събота]

Писах цяла заран. Излязох само за около час да пазарувам плодове и да се разходя малко.

Имах кратка среща с [Жорж] Лори, брат на балканиста [Бернар] Лори, който ще замести [Жорж] Кастелан. Работи във в-к „Jeune Afrique". Иска да прави портрет на четирима кандидати – Якуб хан, Федерико Майор, Садрудин Ага хан и на мен. Казах му само няколко думи и му дадох текстовете от своите изказвания. Знам ли колко и какво ще пише, нека сам си избере.

Обади ми се Чавдар [Дамянов] да идем на кино. Съгласих се.

20.IX.1987 г. [неделя]

Гледахме новия филм с Джеймс Бонд. Подбрали са наистина добър актьор, по-човечен и самият филм е проникнат с повече човещина дори в професионалните и още повече в човешките отношения. Фонът е едва ли не взаимното уважение и сътрудничеството със съветските професионалисти от новата вълна срещу безогледните сталинисти, дори когато искат да бягат на Запад. Важното е, че се гледа.

Отбихме се след това да пием по една бира в Монпарнас в заведението „Select". Платих и като съм прибирал портмонето, то изпаднало от джоба ми. Забелязах едва когато стигнахме в хотела. Макар че ни се стори безнадеждно, все пак се върнахме. За наше безкрайно удоволствие със самодоволен жест ни поканиха вътре и касиерката ми върна портмонето с около 300 франка.

Пиша и се смея – дадох аргумент на Ана окончателно да прибере портмонето (тя и без това му хвърли око и постоянно го присвоява) и да не ми даде да нося пари в джобовете. Любимият ѝ израз е: „Като варненски бандит." Вярно е, че много пъти е намирала пари в джобчето на ризите, дадени за пране, и в панталоните.

Днес готвя изказване!

Обади ми се Милан [Миланов]. Попита ме за Чавдар [Дамянов]. Отишъл и писал за CREE, без да го дочака; писал и моята. Казах му, че вчера съм го търсил, за което свидетелствува бележката ми в хотела. Чавдар дойде и каза, че е по-добре да се изпратят грамите в понеделник рано, а и другарят е дежурен, така че не може да ги оформи в неделя. Не виждам нищо лошо в това. В края на краищата той е постоянният представител. Този път материалът е такъв, че не може да бъде включен в друга грама, както съм правил обикновено. Що се отнася до изводите за нашата тактика, редно е да се видим, да обмислим, преди да съобщим каквото и да било в София. Аз имам някои идеи, не съм ги писал, чакам най-напред да изработим своя, българска позиция, след това във вторник (както сам предложих) обща социалистическа и тогава чак да пишем в София. Той се съгласи да се видим днес след обяд.

Наистина много амбициозен. Аз досега не съм пратил грама, с изключение на една, приподписана от Ч. Дамянов. Всичко съм давал на тях двамата. Те, и най-вече Милан [Миланов], което е естествено, праща, без да ми ги показва. Така стана и със срещата с Ю. Хилчевски. Той изпрати грамата. Разбирам безпокойството му – какво съм писал за А. М'Боу. Понеже се оказва, че той или Г.[еорги] Йорданов, тук или в Адис Абеба, са поели ангажимент да оттеглят кандидатурата ми. А въпросът не е така лек. Ако социалистическите страни не приемат автоматически условията да подкрепят А. М'Боу, какъвто ангажимент, изглежда, са поели нашите, то тогава? Цялата тази игра трябва да остане в сянка, да не би в някаква степен някой да се изложи. Свикнали са всичко да поемам аз. И аз съм свикнал, не ми е за първи път. Но не мога да играя ролята на глупак. Нещата ще бъдат казани такива, каквито са. Това направих с разговора си с А. М'Боу. Няма какво да го идеализираме в ущърб на интересите на самата организация и на отношенията ни с другите страни. Ние сме направили достатъчно за него, много повече, отколкото той за нас. Тук не става дума за лично отношение. Нужното уважение ще му окажем. Но няма какво да се прехласваме. Нима не беше същото с [Константинос] Караманлис? Дружбата си е дружба, но пренебрегването на А.[ндреас] Папандреу можеше да ни костува много. Не плати ли скъпо и СССР за преклонението си пред Жискар д'Естен и обидата, нанесена на Ф.[рансоа] Митеран? Имам предвид постъпката на [Константин] Черненко.

Трябва всестранно да огледаме обстановката, трябва да преценим своята роля и да установим точно какво очакваме в бъдеще от един или

друг кандидат, пък било той и М'Боу. И да поставим своите условия. А М'Боу е вече заслепен! Той смята, че ЮНЕСКО пропада без него. А кой знае? Може би мисли само за себе си и нищо друго не го интересува.

21.IX.1987 г. [понеделник]

Прочетох текста на Милан [Миланов], хареса го. Да видим как ще се преведе. Дойде Розе Мари – написа писмото, с което възразявам срещу опита в мое отсъствие да се преразгледа решението за избора на [Йоаким] Херман от ГДР. Нямам никакво основание да го обичам, но не мога да не доведа докрай избора му.

Захари [Захариев] се е върнал от Казахстан. Чувствувало се там напрежение.

Обядвахме с Бюрото. [Ян] Кларк (Канада) ме покани утре на обяд.

Анри Лопес – искаше да разбере какво става с „Историята". Убеден е, че [Алиун] Траоре (Сенегал) интригантствува и харчи безсмислено пари.

Става интересно и скучно. Милан [Миланов] се е замислил каква цена да поискаме за подкрепата. Аз на няколко пъти подхвърлях това в София. Сега той ми го напомни, като деликатно ме попита дали не бих желал да стана заместник-генерален директор. Напуши ме смях. Казах му, че аз генерален директор не искам да стана, камо ли заместник. „Било важно, откривали се перспективи." Предложих му той да стане. Захари [Захариев] пък иска да се организираме още по-добре, за да не изпуснем шансовете – той все още ги вижда, защото не вярва, че Якуб хан ще мине. Трудно би било и за А. М'Боу.

А аз се чувствувам безкрайно облекчен.

22.IX.1987 г. [вторник]

Съобщиха от София, че и Ана, и режисьорката [Ана Петкова] пътуват утре.

При А. Траоре – уредихме по същество въпроса с Й. Херман, в смисъл че говорих със Цулехер. Той няма възражения, стига да уредя с [Шарл] Моразе. Писмата ги пуснах до тримата – Ш. Моразе, Цулехер, А. Траоре. Щом поговоря с Ш. Моразе ще депозирам и второ до членовете на Бюрото.

Подготвих и останалите писма до [Питър] Матайас, до Ф. Иглесиас и до членовете на редколегията. Също и за Фишер Апелт. Утре ще ги подпиша.

Обядвах с [Ян] Кларк. Поздравява ме за председателството, ако могло да се преизбира, биха го направили с най-голямо удоволствие. Но за

генерален директор – взели са политическо решение – преди всичко да не бъде Амаду М'Боу, защото това означавало катастрофа. Разчитат на здравия разум на самия А. М'Боу, но още повече на африканските държавни дейци. Направили пакет – да гласуват за ФАО, при положение че тук бъде избран Якуб хан. Бях много ясен – че с Якуб хан политизират генерално ЮНЕСКО, че поради антипатия спрямо него ще бъде избран А. М'Боу. Замисли се и съвсем накрая ме попита – не би ли могъл Иво Марган да спре М'Боу. Изглежда, че търсят компромисна фигура. Но искат, изглежда и под влияние на Франция, слаб генерален директор, за да правят каквото си искат чрез [Мишел] Дебонкорс.

В 15 часа се събрахме в нашето посолство – участващите в Изпълнителния съвет и монголците – за генерален преглед. Аз им разказах за разговорите си с М'Боу и Л.–Л. Боасие–Палун. Ю. Хилчевски е имал пресконференция за М. Горбачов. Задавали му въпроси и за мен, в края на краищата за кого биха гласували социалистическите страни. Той им отговорил само с утвърдителното – за Н. Тодоров, отбягвайки негативните отговори. Куба казала, че ще гласува за А. М'Боу, Етиопия – също.

Милан [Миланов] се ядосва, че нашите не са взели под прицел няколко водещи страни като Сирия, Конго, Етиопия, за да им се постави сериозно въпросът, както правят това пакистанците и други. Станало му и на него неудобно, че нашите формално отчитат дейност, без да се хванат сериозно за работа. Неудоволствието му бе причинено, защото секретарката му телефонирала по обяд да прати материал за Адис Абеба. След като е изпратил три телеграми – не по-малко от 5–6 машинописни страници. Толкова ли не могат да извлекат от грамите основните положения?

Общото мнение е – да се съберем отново, за да обмислим цялостно тактиката. Оказва се, че социалистическите страни стават определящи за окончателния избор. Ще се насочат ли към А. М'Боу? Това ще е плесница на западните страни, която заслужават. Но при сегашното съотношение на силите накъде все пак ще се наклонят съветските хора? Биха ли предпочели някой друг или самия Иво Марган в краен случай?

Срещнах и Л. Боасие–Палун. Каза ми, че отива в Матиньон, за да разбере окончателната позиция на Франция. Утре ще ми предаде отговора. Голямо раздвижване сред африканците.

23.IX.1987 г. [сряда]

Подписах всички писма до членовете на редколегията и до Фишер Апелт.

Обядвах с [Мохамед] Брахими ел Мили (Алжир). Той беше пределно ясен. Поддръжката на Пакистан е случайна, помолен бил президентът от

пакистанския президент в Кувейт, казали му, че от Третия свят той имал най-големи шансове, дал съгласие. Това било продиктувано преди всичко от негативното отношение към А. М'Боу.

Най-напред по принцип Алжир е против всеки трети мандат. Оттеглили са своя кандидат във Виена само защото му предстоял трети мандат, въпреки настояванията на много страни.

Но възразяват и по същество. През последните години се е компрометирал с личната си политика и има голяма отговорност за неблагополучията на ЮНЕСКО. И сега, вместо да осигури намирането и прокарването на най-подходящия кандидат, той сам се представя и още повече затруднява организацията. Как може да се поддържа такъв човек – той става опасен за международното сътрудничество. Алжир е решително против. Подходящо лице трябва да се намери чрез директно обсъждане с другите, но преди това трябва да се осигури отхвърлянето на А. М'Боу. Той лично щял да гласува за мен в Изпълнителния съвет, ако не го изпратят в мисия (такава на 6-и е била предвидена), но за по-нататък ще зависи от обстановката. Смущава го отзоваването на няколко постоянни представители – Югославия, Египет, Мексико. Изказа се и за И. Марган – защо не си оттегля кандидатурата, след като никоя група не го поддържа и нито дори собственият му министър на външните работи.

Уговорихме вечеря с [Мария–Луиза] Паронето–Валие (Италия) за утре. А имаме обяд с [Бен] Джамбга (Милан [Миланов] и аз).

А сега тръгвам за летището да посрещна Ана. Добре, че сам А. М'Боу, след като говори около час и половина, поиска почивка. Дали има намерение да прави нова декларация, или пък просто искаше почивка? ВВС съобщило тази заран това, което отдавна (от няколко дена) се говореше – че ще му се постави кандидатурата. Всички се възбудиха, а Боасие–Палун обедини около себе си [Дуду] Диен, другите африканци, [Башир] Бакри, та и Улд Али, и ги разпрати навсякъде.

А. М'Боу пак говори известни детайли – скучно, скучно! Д. Козмадопулос демонстративно заспа, други също се измъчваха. Аз написах бележки за София и ги предадох на [Чавдар] Дамянов – за М. Брахими ел Мили и за Д. Козмадопулос. Не е получил инструкция от своето правителство. На Пакистан било отказано заради Кипър и заради това, че кандидатурата на Якуб хан била издигната от Турция. Но липсата на инструкция му пречела активно да се ангажира за мен.

Холандецът – постоянният представител – ме закачи, че съм си намерил занимание. Казах му, че използувах говоренето на А. М'Боу като равномерен шум, който заглуши всичко наоколо. Свърших си работа. Той пак се обърна към мен и каза: „Ако Холандия беше член на Изпълнителния съвет, то биха гласували за мен, бил съм най-добрият и при това обективен." Ясно, неангажираща похвала, но е приятно да я чуеш.

24.IX.1987 г. [четвъртък]

Посрещнах Ана, настанихме Ана Петкова в хотел с упътвания как да се разходи до Айфеловата кула. А ние се прибрахме в добро настроение, доволни, че се събираме пак, че няма да се разделяме. Тъй като за нас е абсолютно безсмислена тази история с избора.

Влизането на А. М'Боу ме облекчава напълно и пред нашите, които, „скрепя сердцем", приеха кандидатурата ми и не направиха много за нея (даде ми допълнителни данни по тази линия и [Милан] Миланов). А сега ролята ни се повиши, пък нека измайсторят позиция, която да не ни скара с никого. Най-лесно е за нашите да кажат, че ние сме за А. М'Боу, но Западът е невероятно ожесточен. Франция не разигра добре своята позиция и даде допълнителни козове в ръцете на африканците. Ще съумее ли да преглътне хапа „М'Боу" и как ще отговаря за положението пред западните страни, или ще се заангажира с тях докрай, което пък може да влоши отношенията ѝ с някои страни от Африка. Повечето разчитаха на нея, че тя ще съдейства за отстраняването на А. М'Боу.

Видях [Георги Димитров] Гошкин, днес се завръща. Поговорихме за Сияна.

Уредих билетите за връщане.

Сега отиваме на обяд с [Бен] Джамбга (Зимбабве). Да видим какво ще ни каже.

Кандидатурата на Амаду М'Боу е официално обявена, получени са писма от министъра на външните работи на Зимбабве, а [Кенет] Каунда е изпратил писмо до Иво Марган. Снощи африканците се събрали на заседание. Заранта Иба дер Тиам (Сенегал) най-сърдечно ме поздрави, доволен от себе си, явно в стихията си. Аз го определих като носорог – дай му мишена и го пусни. Назад няма да иде. Един такъв носорог няколко дена не допускал да излети от летището един самолет (разбира се, от малките). Макар, че и голям може да пострада. Самолетната злополука в Бразилия през миналата седмица е била причинена от не голяма птица.

Първи реакции и в пресата. [Драголюб] Найман атакува във в-к „Herald Tribune" Амаду М'Боу най-остро. „Canard eychaine" пък ругае Франция за Якуб хан.

[Бен] Джамбга бе по-ясен дори отколкото по-рано. Явно бе смутен от неочакваната кандидатура на А. М'Боу. Иба тер Тиам разпространил, че той не бил искал да свиква заседание на африканската група, за което му поискал обяснение. Групата се събрала, но се появили много въпроси относно личните намерения на М'Боу, позицията на Замбия обвързва ли другите страни, може ли [президентът] Кенет Каунда да прави предложение от името на ръководството на групата за африканско единство.

В края на краищата той декларира, че поддържа нашата кандидатура. Това е форма на негативен вот спрямо А. М'Боу и същевременно израз на общо разположение към мен, което е констатирал у всички. Щял да гласува за мен и ще осигури гласа на Свазиленд. Помоли да запазим тайна.

На връщане през ЮНЕСКО отново ме видя Иба дер Тиам. Спря се и каза, че искал да говори с мен. Приех с ясно изразено желание, но му отказах това да стане същия ден и в петък, като се оправдах, че съпругата ми е дошла и на нея посвещавам този ден. Уговорихме се за понеделник.

Вечеряхме с [Мария–Луиза] Паронето–Валие в ресторант „Mediterranee". Както винаги с нея прекарахме приятно и забавно. Но ще се спра само на отношението ѝ към избора. Тя смята решението на Амаду М'Боу за безотговорно, с негативни последствия за ЮНЕСКО, които могат да се окажат фатални. Позоваването от страна на К. Каунда на Африка като континент поставя в неудобно положение африканските страни. ЮНЕСКО не се дели на континенти и опитът по този начин да се наложи изкуствено една нежелана кандидатура може да отблъсне страните, които и без това не виждат някакъв особен интерес в организацията. Тя сподела и за своето правителство – то е напълно дезинтересовано от ЮНЕСКО и все едно му е дали съществува или не. Поради това трябва тия, които милеят за ЮНЕСКО, да организират отпор и да провалят А. М'Боу. Особено се бои от Боасие–Палун, който може така да манипулира процедурата, че да подведе Изпълнителния съвет.

Тя ще гласува за мен, ще се опита да поговори и с други. Трябвало да постигнем определен успех на първия тур, за да се ограничи броят на гласовете на А. М'Боу и Якуб хан. А нашите да настояват малко повече върху социалистическите страни. Но най-интересното бе, когато видя шофьора ми – черен. Ето, la fraternité се проявява. Имаше предвид отстраняването на Рене [Готие] и поставянето на човек, който още по-внимателно да следи моите стъпки.

(Какво има да се учудвам, когато Борис Янчев едва сега ми призна, че когато го взех за мой шофьор в БАН, е бил повикан от сътрудник на ДС за БАН, който му поискал да записва каквото говоря и да му го предава. Борис отказал, толкова години е бил партиен секретар. Намери кураж. Докъде обаче изпаднахме? „Държавна сигурност", а с какво се занимава? Не бяха никак радостни и новините, които Ана донесе за БАН, а те отразяват и общото положение.)

25.IX.1987 г. [петък]

Дадох на [Томас] Келер текста на изказването ми, да го прегледа. А той направи пред мен бележка кой как ще гласува. Изкара 18 за А. М'Боу,

4 за Якуб хан (Пакистан), 6 за мен (не му казах за никого, но той сам добави Италия и Гърция), 1 за Иво Марган, 4 за Ф. Майор, 3 за [Шейлах] Соломон (Тринидад и Тобаго). Неопределени 9, включително скандинавците. При отбелязване на името на [Зигфрид] Кемпф (ГДР) той вмъкна: „Може би ще имате още един немец." И ме покани за неделя у тях, щял да бъде там и [Валтер] Гелхоф (ГФР).

След това имах продължителен разговор с [Димитриос] Козмадопулос. Наистина е нямал възможност да получи инструкции, но зав.-отделът му е казал да гласува, както знае – и се уговорили, че това ще бъда аз. Той също смята да говори с няколко души.

Чакахме дълго, докато службата по снимане дойде в кабинета, за да ни снеме с [Милан] Миланов и [Чавдар] Дамянов. Остана да дойдат още веднъж в понеделник заран.

В 3 часа бяхме в резиденцията на ГДР. Там също се направи преглед [на гласовете]: М'Боу – 18, Якуб хан – 9, Н. Тодоров – 8/9 (скрихме Б. Джамбга, макар че Ю. Хилчевски настоя, позовавайки се на информацията от Зимбабве). Добавени бяха Швеция и Исландия, които били обявили, че ще гласуват за мен.

Уточнихме, че ще се гласува за Н. Тодоров до балотажа (първите три или четири гласувания), а след това, съобразно излезлите, ще се определи как – ще гласуваме за някого „за" или „против" други. Допуска се да се увеличат на второ гласуване – А. М'Боу до 24 гласа, Якуб хан до 15 гласа.

Разпредели се работата по говорене с хора, които още не са определени.

Отбих се за малко в мисията и в кабинета. Срещна ме [Мария–Луиза] Паронето–Валие. Търсела ме два пъти, за да ми съобщи, че [Леон–Луи] Боасие–Палун разпространявал като новина, че Якуб хан бил решил да се откаже в полза на А. М'Боу, ако не получел достатъчно гласове, отговарящи на неговото достойнство. Тя се пита – маневра ли е това, за да се внесе объркaност сред противниците на А. М'Боу и да стегне редовете на своите хора от страна на Б.–Палун, или е ход на самия Якуб хан да подплаши Запада. Едно е ясно, че изненади от този род ще настъпват всеки ден и тя иска много тясно да си сътрудничим. Съобщих това на Милан [Миланов], за да държи той по-тясна връзка с нея.

26.IX.1987 г. [събота]

От сутринта тръгнахме из Париж пешком. Повече от четири часа. Набиха ни се краката, мускулите ни заболяха. Но пък останахме много доволни, ръка под ръка, разтоварени, весели, безгрижни. Нито мисъл за ЮНЕСКО. Прочетохме двете информации във в-к „Herald Tribune"

и „Monde“, насочени против А. М’Боу. В първия, декларация на Англия и на представителя на САЩ в ЮНЕСКО (наблюдател), че не е личността на генералния директор, който ще ги накара да се върнат, но личността на А. М’Боу закрива напълно тази възможност. А в-к „Монд“ критикува западните страни, че с избрали Якуб хан, с което облекчават преизбирането на Амаду М’Боу.

Това стана вечерта, когато дойде и Захари [Захариев], за да се съветва с Ана за Елена. Просто психически стрес, не допуснали да влезе в Художествената академия мъжът ѝ, като преместили скулптурата му, където е най-силен. Та, Захари повдигна въпроса за нежеланието на редица африкански страни да подкрепят А. М’Боу и за това, че нашите като държава и в политически план не правят нищо или недостатъчно. Дори сред социалистическите страни не поставят [въпроса] с нужната сериозност. Предварително са решили, че сме обречени на неуспех. Та нали и Г.[еорги] Атанасов ми каза: „Те не искат, ще допуснат теб?“ На което му отговорих само, че нещата не са така прости. Какво – да седна да се натискам? Заиграва само хазартното настроение и ми се ще да дадем урок на А. М’Боу, разглезен от прекомерни ухажвания. Говори, че е антиимпериалист, а оставя нещата да се развият така, че те да доведат до най-западния представител. Не намери една дума да каже положителна за мен. Защо пък да се чувствувам задължен да го подпомагам?

27.IX.1987 г. [неделя]

Излязохме рано и пешком по старите улички на Париж с хубавите хотели от XVII и XVIII в. се отправихме към „Сен Жермен“. Пресякохме я и по „Бонапарт“ стигнахме Сена и Лувъра. Каквото знаех, показвах на Ана, посочих и кафенето „Aux deux magots“, за което бях чул, че искали да го прекръстят. На което Ана отбеляза, че все пак тук едва ли ще изпаднат до положение да прекръстят всички заведения на „Хоремаг 1“, та да има „Хоремаг 2“ и т.н., та да се обезличи всичко, като че ли живот преди нас е нямало. Разказах ѝ за отношението на французите към Наполеон и за начина, по който сега иронизират Френската революция, че извън Франция отдават по-голямо значение на Наполеон. Тя се съгласява с французите, защото намира, че той се погаврил с революцията. Не иска заради ефимерно величие да се забравят злодеянията, имайки пред очи винаги Сталин, и разбира се, нашите мащаби и нашите величия.

Около два часа разглеждахме Лувъра, новата подредба на античните колекции, отбихме се отново и при италианците – Леонардо да Винчи, Рафаело, видяхме холандците. Излязохме уморени, но доволни. Упътихме се да обядваме в „Crêperie“ покрай Монпарнас, където си бяхме намислили да идем на кино. Особено ни харесаха палачинките с конфитюр от кестени и крем.

Гледахме филма „Les yeux noirs“ („Очи черные“) на Никита Михалков с Марчело Мастрояни – съветско-италианска продукция. По-скоро ни натъжи, макар че се гледа много, дори и от любопитство. Не е по Чехов, макар че са използували мотиви, особено „Дамата с кученцето“. Чехов не унижава, дори когато е огорчен. Не е и сатира, защото няколкото сцени в Русия, които целяха да покажат колко дълбоки корени имат бюрокрацията и личното самозабравяне и самоизтъкване, баровското отношение към хората, бяха поднесени много гротескно. А циганската музика не прозвуча като елемент на тази разпуснатост, а по-скоро внесе сантиментална нотка. Като си помисли човек, че чрез такива филми се въвеждат в руската действителност, ни стана мъчно.

И няколко часа си спомнихме за минали срещи с белогвардейци у нас – аз във Варна, Ана в София. Тя, разбира се, много, защото завърши училището на Кузмина със златен медал, след като поискаха да я изключат като комунистка от I девическа гимназия и тя благоразумно се записа в руската. Припомни си и как я е ухажвал един студент руснак Ростик Климов, който, като разбрал, че е ремсистка, прекъснал връзките си с нея, но ѝ казал, че е сътрудник на полицията и я посъветвал да се пази. Заминал за Русия в състава на белогвардейските части, организирани от немците. Аз пък си спомних как, отивайки за Варна, с големи усилия скоро след 9 септември [1944 г.] успях да доставя билети за спални места. И как един възрастен човек (колко ли е можел да бъде? – 50–60 годишен, с брадичка, но представителен) започна да се тюхка, че няма място и какво ще прави. Говореше на руски и по едно време тръсна, че е съветски гражданин. Аз бях готов да отстъпя да влезе той в купето, но Ана ме изгледа с такива очи, че пресече желанието ми. Такъв си бях, наивничък. И сетне на ухо ми прошепна: „Не виждаш ли, че е от белогвардейците“.

28.IX.1987 г. [понеделник]

Рано заранта ме заснеха нашите из ЮНЕСКО, сетне навън около сградата, пред Айфеловата кула, Сена. Обядвахме в китайски ресторант тримата. Всички останахме доволни. Велика е китайската кухня.

С Милан [Миланов] изкарахме малък спор. Той застана на позицията, че трябва да спрем до четвъртия тур и сетне да се определим за Аmаду М’Боу, като имаме предвид симпатиите на „голямото началство“ към него. Отговорих му, че не съм разменна монета за симпатии, а на интереси. Моята кандидатура е поставена от социалистическата общност, следователно ние нямаме право да изменяме на общите интереси. Какъв смисъл имаше тази кандидатура, ако ние се обезличим като общност? Нали смисълът е да се освободим от унизителното положение само да пригласяме на другите? Именно тази позиция накара другите да се вглеждат в нас и дори се заговори за шансове. Аз лично нямам никакъв интерес, но реши-

телно възразявам за всякакви преговори зад гърба ми. Милан [Миланов] възрази, че отделям себе си от него, но по позициите се съгласи с мен.

След обяд имах посещение последователно на Иба дер Тиам и на Леон–Луи Боасие–Палун. Излагам тезисно най-същественото от 40-минутния разговор с първия и час и половина с втория.

Иба дер Тиам заяви, че от всички кандидати само Н. Тодоров познава ЮНЕСКО; той е чист интелектуалец, ползува се с авторитет и сред Запада, и сред Третия свят. Африканците са за него. Но Западът стои на позицията от 1945 г., а и сега иска да върне ЮНЕСКО назад. Въпросът не е до личностите, а по същество за характера на международните отношения и ролята на международната организация. Затова африканските страни отхвърлят принципа „решават господарите, слугите се подчиняват". Ето защо са за Амаду М'Боу – в името на достойнството на африканските страни. Той може да мине само с помощта на социалистическите страни. Ако те не се съгласят, то ще има голямо разочарование сред африканците. Те ще загубят доверие в социалистическите страни и в себе си. В името на антиимпериалистическата борба да бъдем единни.

Без да влизам в спор му казах, че африканците досега пасуваха, макар че ни тласнаха напред – и [Дуду] Диен, и А. М'Боу. Защо, ако има такова взаимно разбиране, да не се обединят усилията в полза на социалистическия кандидат. Още повече, че имаме законно основание – социалистическите страни не са били досега.

Иба дер Тиам веднага се преориентира: „Гласувайте за нас сега, за да демонстрираме нашата сила, а ние поемаме ангажимент след 2 или 3 години да ви прокараме като кандидат единодушно." Казах му, че аз не съм повече кандидат, но че ще предам добросъвестно неговата позиция и предложение.

Л.–Л. Боасие–Палун бе далеч по-нюансиран, по-ловък и хитър, но и съзнателно заблуждаващ. Добре, че имахме няколко срещи досега, което ми позволи да го притисна. И мисля успешно.

Той започна с изяснение откога и защо обстановката се е променила. От Адис Абеба. Там именно приели политическо решение – отхвърлили аргументацията на капиталистическите страни що се отнася до А. М'Боу – gestion, déficit budgétaire, domestication, politisation, communiste – т. е., че всички тези обвинения не са били доказани, което било възприето като отношение към африканец. Ето кое предизвикало общия протест. Страните от Африка поставили въпроса за преизбиране. А. М'Боу не можел да откаже. Социалистическите страни трябвало да помогнат.

На това отговорих, че след София цели две години няма никаква критика срещу А. М'Боу. Освен това знам точно какво е станало в Адис Абеба и по собствените му думи през м. май, и сега. Така че аз не мога да бъда подведен. Няма никакво политическо решение, а емоционално, основано

на честолюбие, и то чисто на А. М'Боу. Именно той и неговото обкръжение са обработили няколко африкански лидери. Отговаря ли обаче това на самите африкански интереси? Какви ще бъдат последствията? Маргинализация на ЮНЕСКО, защото дори никой да не излезе, западните имат право две години да не плащат вноски, т. е. да замразят и разлагат ЮНЕСКО. Това, което искат американците. Западните, пък и ние, също имаме честолюбие. Но то трябва да бъде изключено, когато се отстояват международни интереси. Юмручното право е обречен метод, не се печели вече с него. Ако толкова високо стоят антиимпериалистическите цели, защо не дойдоха да обсъдим заедно този ход, пък да преценим дали в настоящите условия не би могъл социалистическият кандидат да постигне успех.

Какво всъщност направи А. М'Боу през тази година за нормален изход от кризата по избора? Обрече на пасивност африканците и сетне ги манипулира. Те всички виждат това. Рене Майо, който не обичаше А. М'Боу, постъпи по-честно спрямо организацията и своя наследник, отколкото М'Боу.

Боасие–Палун тук отстъпи и призна, че той сам виждал добре цялата история, но имало вече решение. А. М'Боу не можел да остане целия мандат, вероятно африканските държави ще отрезвеят и сами ще поискат да го сменят, може би след 6 месеца, а може би след година. И тогава само мен щели да изберат.

Отговорих, че това не е сериозно отношение. Още отсега ще му дам оценката, която ще получат не малко африкански страни и лидери – политическа незрялост (manque de maturité politique). Що се отнася до мен, качествата ги имам и сега, и сигурно повече, отколкото А. М'Боу, когато го избираха и аз лично помагах. Но аз нямам желанието да бъда генерален директор нито сега, нито утре и няма да се оставя на амбицията си да вземе връх. Но не мога да си затварям очите, когато ЮНЕСКО рискува. Аз на мястото на А. М'Боу не бих постъпил като него. Попитах Боасие–Палун: „А вие?“ Отговор: „И аз.“

Тогава преминахме към конкретни данни. Според него А. М'Боу ще вземе на I тур 18/19 гласа, на II тур – 23. Якуб хан – максимум 14; Федерико Майор – 12, Н. Тодоров ще удвои (т. е. около 8). Съобщи ми още, че Франция се била извъртяла – [Жак] Ширак не бил известен за Якуб хан, това било дело на по-ниски нива. (Истината е обратна и А. М'Боу е бил известен от мадам [Мари–Клод] Кабана.) Но не мога да си представя, че Франция ще направи такъв volte-face, че да стане смешна. Макар че може да изостави Якуб хан. Някой ми казваше, че всеки французин е макиавелист. Все повече се убеждавам.

29.IX.1987 г. [вторник]

В 10 часа дойде [Зигфрид] Кемпф (ГДР) да ми каже, че в моето CV са пропуснали да впишат, че съм председател на Генералната конференция.

Използувах случая да му разясня тактиката, защото те явно искат да отстъпят още на третия тур.

В 11 часа – с Ю. Хилчевски. Разказах му предварително африканските предложения и се разбрахме окончателно, че сме за промяна (т. е. против А. М'Боу) и решително против Якуб хан. Ф. Майор също не ни отърва. Нямаме обаче нищо против да се договаряме за общ кандидат. Нека посочат. Ние предлагаме своя, без да го налагаме.

В 3 часа в посолството. Видях разстроен [Чавдар] Дамянов. Г.[еорги] Йовков го наругал, че провеждаме тези срещи в посолството. Глупак. Когато представял нашето искане в „Ке д'Орсе", изпратил трети секретар, или, както Ана се изрази, сбъркал е. Може би Величко, шофьорът, щеше да свърши работата по-добре. Досега не се е заинтересовал какво става, дори на един разговор не ни е поканил.

Дадоха ми и на мен думата. Казах, че вече моралната победа постигнахме. Остава политическата. И ние ще я постигнем, ако ясно поставим стратегическата цел и съответно тактически се нагодим. А именно? Какво искаме? Да не бъдат избрани нито А. М'Боу, нито Якуб хан. Не виждам защо и Ф. Майор. Следователно ние поддържаме своя кандидат до IV тур. На петия се въздържаме, за да не бъдем обвинени, че се нагаждаме било към африканските, било към западните страни. При известни условия бихме могли и да гласуваме отрицателно. По този начин на Генералната конференция ние единствени ще сме с изцяло чисти ръце, за да търсим изход, който да удовлетвори на настоящия етап интересите на всички.

Последваха непродължителни дискусии все в този дух – Ю. Хилчевски, Милан Миланов много добре се обосноваха. (Ю. Хилчевски нарече кандидатурата на А. М'Боу кандидатура на разкола, а Милан – вредна.) Преодоляха се известни колебания на монголеца и на ГДР, и те приеха, че тази тактика е най-изгодна за социалистическите страни. Формулираха предложенията и решиха да съобщят това като окончателна позиция до своите правителства. Милан беше доволен: „Постигнахме първата голяма победа."

Вечерта – прием в китайската мисия. Ще съгласуват позицията си със СССР и с нас. Не са за Якуб хан, но е приемлив; и за мен.

30.IX.1987 г. [сряда]

Снощи потърсих [Бен] Джамбга в резиденцията му. Той ми даде телефон. Уговорихме се тази заран да го посетя в посолството на Зимбабве. Посрещна ме като „brother". Казах му за решението на социалистическата група. Беше безкрайно доволен. Настоя да направим всичко възможно, за да не допуснем А. М'Боу. Това щяло да бъде голям морален и политически удар за африканските страни, ще загубят авторитет. Разказах му и

за разговорите с африканците Иба дер Тиам и Л.–Л. Боасие–Палун. Той още повече се зарадва, че им показах необмислеността на тази постъпка. Разчита и на срещата на африканските представители с нашите членове на Изпълнителния съвет. Изрази съжаление, че не съм отишъл в Замбия, че и те не са дооценили докрай наглостта на А. М'Боу и това, че сериозни хора ще се хванат на уловката му. Поиска отново да се видим. Предложих му в неделя. Той ни покани на вечеря в резиденцията.

В 10.30 часа дойде [Жорж] Кастелан. С него уточнихме програмата на конференцията за Френската революция. Всъщност тя беше готова, направена в София. Трябваше само да направим едно разместване – [Мишел] Вовел не можеше да пътува с другите. Потърсихме възможност да се добере в София рано сутринта в понеделник със спане в Будапеща в неделя вечерта.

Посети ме [Сваран] Сингх (Индия), поиска да знае позициите ми. Явно ще ме подкрепи. Дали са му право той да постъпи, както прецени. Иска му се аз да спечеля. Това най-добре отговаряло на интересите на Индия. Казах му, че засега виждам само възможността да разчистим.

Най-неприятният случай бяха думите на [Димитриос] Козмадопулос, че дошли при него африканците и му се присмели, че гласува за мен. Бил съм купен от тях, защото България е обещала да гласува за него [А. М'Боу] и тя щяла да разстрои единството на социалистическите страни. Дори му подарили къща за отдих. Опровергах. Но заедно с това се замислих и за поетите с лека ръка ангажименти от нашите, пръскане на пари по симпатии. Но не изключвам и африканско нахалство и диверсия.

1.X.1987 г. [четвъртък]

Доуправих текста за изказването си в понеделник. Улд Али, комуто дадох да го прегледа за езика, го намери толкова буквално и незвучащо на френски, че написа текст, добър на френски, но значително отдалечен от това, което исках да кажа. Разбирам го, защото аз сам, като си поиграх отново, просто изхвърлих или преработих няколко пасажа и отделни изрази. Захари [Захариев] също оправи някои изрази. Предадох го на Улд Али, той остана недоволен, че не взех неговия текст. Но как да го взема, когато неговият език бе изцяло юнесковски, а тук исках да бъда повече аз.

[Жорж] Кастелан ми предложи да ползувам тяхния апартамент. Посъветвахме се с Ана, тя веднага прие. Ще се местим утре.

Иба дер Тиам пожела да ме види след обяд.

В 11 часа имаше връчване на награди на спортисти, които са проявили извън спортните си постижения доблест спортна, човешка. Наистина ху-

бави примери бяха посочени – футболист, който е играл в първи отбори няколко десетилетия без никаква забележка (англичанин); унгарци, които отстъпват своята регата на югославяни да продължат, а сами се заемат да изправят тяхната и губят половин час и т.н. Приятно бе да се чуе. Един немец ме разпита за [Владимир] Стойчев, за [Крум] Лекарски.

От обяда избягах, отидох, махнах си името и се извиних. Макар че спахме, общо взето, достатъчно – до 4.30 часа, след което си дрънкахме. Затова се прибрах да почина малко.

Сега, след обяд пиша по време на заседанието. Откровено казано, скучно ми е. Затова и отказах на [Петър] Младенов, когато ми предложи да приема да стана отново член на Изпълнителния съвет. Нещо, което съм постигнал и изпитал, защо да го повтарям. Животът ни не е толкова дълъг, за да го влачим от заседание на заседание.

Вече съм доволен от постигнатото. Когато казах на срещата, че постигнахме морална победа, имах предвид отношението на всички групи, на хората тук в ЮНЕСКО. Уважение и внимание! Какво повече искам! Това всъщност се дължи на мен и на тия, които издигнаха моята кандидатура, като още повече привлякоха вниманието върху ми. Мислех, че това би могло да се отрази отрицателно. Стана обратното. Засега имам още повече авторитет и се надявам, че ще изляза с чест. Mieux qu'une victoire! Ето докъде съм стигнал и с това не леко произшествие в моя живот. Да съм доволен на половината път, без да искам крайна победа! Нито ми е нужна, нито ще ми продължи живота, остатъка на който искам да изкарам в спокойствие, с децата, с внучетата, с Ана. Не мисля, че се лъжа, макар че всички казват, че било тежка самотата вкъщи. Аз не съм от тях, който не ще успее да намери с какво да се занимава.

С едно ухо слушам какво се говори. [Алберто Вагнер] де Рейна (Перу) говори за откриването на Америка и значението на това събитие. Не били африканците, а европейците, при това именно Христофор Колумб, който бил при това евреин. Така Америка за щастие била приобщена към европейската култура. Японецът [Мицуо] Курода заплаши М'Боу и ЮНЕСКО, че няма да се оправят финансите, ако няма обновление. Шведката [Биргита] Улвамар пък направо заяви, че е безнравствено една група да се опитва да наложи своя кандидат. [Жорж–Анри] Дюмон (Белгия) направи каламбур: „Il y a des candidats; certains des candidats ne sont pas demandeurs; il y a des demandeurs qui ne sont pas encore candidats“ и т. н.

Нямаше повече изказвания. Така че групата ни се събра. Присъстващите не членове на Изпълнителния съвет – Полша, Унгария, Чехословакия – бяха запознати с позицията ни от [Милан] Миланов и от Ю. Хилчевски. Приеха я. Имат резерви за V тур. Чехословакът заяви, че може би ще трябва да се подкрепи А. М'Боу пред Якуб хан и Ф. Майор. Унгарецът възрази решително срещу А. М'Боу.

Отново не отидох на Курбозие – честване. Чувствувах се задушен от спадане на налягането и настъпващата горещина. Да седя два часа в зала май е голяма жертва за човек, който наистина не е demandeur.

Излязохме с Ана да се разхождаме така, безцелно, без да гледаме къде вървим, без да говорим нищо определено, така просто, хванати за ръце. Ето какво било щастието...

В хотела ме чакаше изненада. Бяха пуснали в кутията предварителен отпечатък от статията във в-к „Jeune Afrique“ за състоянието около изборите. При мен беше идвал [Жорж] Лори, журналист, една събота заран, говорихме доста откровено. Направи ми портрет крайно благосклонен. Представи ме малко по-добродушен, отколкото съм. Но Захари [Захариев] ми каза, че за такава характеристика, дори да заплатя, едва ли някой друг ще се съгласи във Франция да я пусне. Така че не ми остава друго, освен да се радвам. Не мога да не отбележа, че правилно ме цитира, имам предвид критичната бележка спрямо А. М'Боу и за ЮНЕСКО, и ООН:

„En 1977 et 1980 nous avons massivement soutenu M'Bow. Mais le monde a changé, l'UNESCO aussi. Nous rendons un grand hommage à M'Bow. C'est dommage qu'il n'ait pas eu une politique de succession.“

“Todorov ne s'est jamais rejoui du départ des Etats-Unis de l'Organization et rappelle volontiers que de savants americains continuent à participer aux activités de l'UNESCO, qui est „la maison des intellectuels“. Laissons les hommes politiques a l'ONU.“

Ще има реакция. Нека. Иначе вътре ме определя като обигран, добродушен, разчорлен (де коса!?), известен професор, с чувство за хумор, обичащ шегите и шоколада.

2.X.1987 г. [петък]

Тази заран се преместихме в апартаментчето на [Жорж] Кастелан. Той беше така любезен да ни го предложи, че без стеснение приехме. Купихме си и едно радио за развеселяване.

Абсолютно разтоварен се чувствувам.

Снощи на групата на социалистическите страни още веднъж говорих след Милан [Миланов], че моралната победа я имаме, а политическата зависи от обстоятелствата извън нас и от дейността на тия, които трябва да убедят други да гласуват, т. е. от политическия фактор и от аргументацията на участвуващите в гласуването. Бях внимателен, за да не мислят, че върху тях хвърлям отговорности, които не са техни.

Сега, когато мога да подведа изводите, макар и предварителни, не мога да не изтъкна, че основната дейност се разви тук, в Париж, с кадрите на ЮНЕСКО.

Показателно за настроенията в посолството е отношението на посланика [Георги Йовков]. Той не намери за нужно нито веднъж да ме покани да поговорим, да попита дали трябва да се направи нещо. Възложи на секретар да поднесе нотата с моята кандидатура в министерството. На съветника Томов (на мястото на [Димитър] Вандов), който би трябвало да бъде най-добре информиран, а може би точно затова, защото гледа само вътрешните работи и отразява именно вътрешните настроения, първите думи, когато пристигнахме, пред [Чавдар] Дамянов и [Милан] Миланов били, че едва ли не си играем на кандидатури без никаква перспектива и смисъл. Изобщо, капитулантска позиция!

Никакъв натиск над социалистическите страни, сред арабския свят или Африка. Формално предложение да обикаля три континента в един месец, а когато им пратих оттук телеграма да устроят посещение в Зимбабве, Гърция, арабска страна, нищо не бяха направили. Какво можех да направя, освен да повторя, че не съм скитникът евреин, за да ме подхвърлят уж с най-добри пожелания точно в най-горещия месец да тръгна на обиколка без никаква предварителна подготовка. Впрочем, оказа се, че материалният аспект на въпроса не бе решен. Но това узнах по-късно. Така че вече ще имам лице да натрия муцуната на всеки, който се опита да ме закачи.

Моралната победа ми е достатъчна, ще бъда доволен, ако тя получи някакво отражение и в гласуването. Не аспирирам за много гласове, но ако удвоя до три гласа над в такава трудна обстановка – и срещу А. М'Боу, и срещу Якуб хан – това ще бъде и политическата ни победа. Защото нашите смятаха за безусловни победители М'Боу и предварително отстъпиха. Но психологически капитулираха и пред Якуб хан. И двамата бяха обявени за безусловни победители. Даже и [Анатолий] Адамишин в Москва така бе докладвал и бе очертал като задача №1 – да намерим подходящ кандидат още отсега. И посочи [Тайсто Калеви] Сорса.

Новият кандидат за член на Изпълнителния съвет от Финландия Mme Маргарета Миквиц ни покани на обяд – Милан [Миланов], [Зигфрид] Кемпф (ГДР) и мен. Финландците явно лансират женския фактор. Впрочем това е линия и на шведите. Но финландците са по-успешни в подбора по линия на чара.

Потърси ме Боасие–Палун за съдействие по процедурата. Казах му личното си мнение, но отказах всякаква интервенция от моя страна, тъй като не е мой въпрос дори като председател на Генералната конференция. Той повдигна и един друг въпрос – че членовете от социалистическата група се ориентират към следващите турове на гласуване към Федерико Майор. Навярно е имал предвид ГДР. Казах, че това е смешно. И веднага парирах със слуховете, които разпространяват по наш адрес черните.

Изказа се Милан [Миланов]. Добро изказване, не беше разхвърляно по много теми. Не се реши да говори дори косвено за кандидатурата ни. Беше дипломатично, но аз бих намерил да кажа нещо, така че да постигна някакъв положителен ефект, ако бях на негово място.

Вечерта – среща с П.[етър] Младенов. Посрещнахме го на летището, въпреки нежеланието на Г.[еорги] Йовков. Ние пристигнахме, когато посрещащите бяха вече там, насядали. Ръкувахме се, но не ни поканиха да седнем. На празни столове бяха поставили – на единия цветя, а на другия чантата на съпругата на Г. Йовков. В продължение на двадесетина минути се разхождахме напред-назад с [Чавдар] Дамянов.

П. Младенов предложи да се видим още тази вечер в посолството. С него беше Евгени Александров. Едва три дни преди тръгването ми за Париж научих, че той отново е поел поста началник-кабинет на министъра. Взехме го с нас в колата и някои неща му разказахме пътьом.

П. Младенов поиска да му обясним ситуацията. Разказахме с Ч. Дамянов. Явно не бе получил нищо от Мария [Захариева]. Нищо не знаеше за проведените разговори с А. М'Боу, Боасие–Палун, Бен Джамбга. Поиска ни и по-конкретна информация. Казахме му възможните крайни резултати. Той не очакваше, че Якуб хан не се котира като безспорния лидер. А ние се изненадахме, когато ни попита дали СССР няма също да подкрепи Якуб хан. Главният му източник и основен партньор, с когото разговарял, е бил [Ханс–Дитрих] Геншер. А той му казал, че ГФР гласувала за Якуб хан, тъй като само той можел да спре А. М'Боу. Иначе нямали нищо против мен, но не съм можел да мина.

Ето какво прави умело проведената пропаганда. Тук двама посланици помагат на Якуб хан, а нашият посланик сам разпространява слухове, подпомогнат от своите помощници, че това била празна работа. Той е казал и нещо още по-лошо. Милан [Миланов] обаче не пожела да ми го процитира, но било неприятно. Какво да правя, печеля и омраза, особено у някои наши среди. Завист разбирам, но защо омраза?

Стана дума и за Иво Марган. П. Младенов, за разлика от другите в София, зае принципна позиция: „Ако И. Марган стане обединяващата личност против А. М'Боу, ние ще гласуваме за него." Накрая той обобщи, че издигането на наша кандидатура е важен политически успех за България, поздрави ме специално за положителните реакции досега от толкова много места. Изтъкна, че самият избор ще отрази политическото съотношение на силите в света и не може в никакъв случай да се приеме като неуспех било за нас като страна, било за Н. Тодоров като личност.

(В тази връзка искам да отбележа, че допреди известно време средствата за масова информация на Запад обръщаха малко внимание на моята особа, освен че нямам никакви шансове, защото съм близък на СССР. Сега вече в-к „Jeune Afrique" пише по-иначе, а ето, че и в-к „Monde" смени

тона: „Г-н Н. Тодоров е толкова добре оценен, че некомунистически страни съжаляват, че западно вето пречи на един източен европеец да застане начело на един от най-важните механизми на планетата на ООН.“)

В справката, която му предадохме [на П. Младенов], отбелязахме следните приблизителни гласове, установени от групата: А. М’Боу – 17/18, Якуб хан – 9/10, Н. Тодоров – 9/10, Ф. Майор – 7. И редица уговорки какво движение би могло да се получи още на I тур.

3.X.1987 г. [събота]

Отидохме в Mantes la jolie, съветското имение. Прекарахме весело. Бях в настроение, смяхме се, имаше шеги. Групата на социалистическите страни – СССР, ГДР, Монголия и ние. Нямахме конкретни разговори освен информацията на М. Миланов за разговорите с африканците. Любезно се разделили, но Иба дер Тиам декларирал накрая, че ще прокарат А. М’Боу и без нас. За мен – само положителни изявления. Но смятат, че социалистическите страни са задължени да гласуват, както винаги, за африканците. Не допускат, че би трябвало и би могло да вървят малко повече с нас.

Времето ни мина в шеги, в добро настроение, в повишено самочувствие от това, което пишат вече вестниците за нас. Това изтъкнаха всички. Във форма на шега, предизвикана от Милан [Миланов], подхвърлих, че някои и у нас не ме искат много. Имах предвид това, което ми каза Милан заранта, че посланикът [Г. Йовков] грубо се изразил за нашата акция и още нещо – че писмата, подготвяни от МВнР за Т. Живков до някои президенти, били спряни. Поне до заминаването. Едва ли ще са пуснати и след това. На два фронта – вътрешен и външен – не е леко.

След като се прибрахме все още по светло, излязохме да пазаруваме с Ана, разходихме се из пазара и по улиците.

4.X.1987 г. [неделя]

При [Томас] Келер. Той успя да събере внушителна група – хора от Секретариата, двадесетина души от Изпълнителния съвет (западни, арабски, соц. страни, Индия, Китай, Иво Марган).

Най-интересен бе разговорът с [Валтер] Гелхоф (ГФР). Той призна, че дълго време се колебаели. Но за тях първата задача е да не допуснат А. М’Боу. А им било представено, че Якуб хан е фаворитът, който може да осигури това. Сега виждат, че не е така. Но същевременно той лично и правителството му смятат, че още е рано за социалистически ръководител на ЮНЕСКО и изобщо на международна организация. Личното му мнение е, че съм бил най-подходящият сред представените и се радва, че това си пробива път. Затова той преди няколко дена казал, че ще гласува

за мен, ако изляза втори след М'Боу. Казах му, че на това трябва да се помогне! Защото със своя кандидат западните се опитват да ни предизвикат или да се отнесат с открито незачитане на чувства, мнения, легитимност. А може ли едностранно да се осъществява единна позиция? Видяхме как СССР и САЩ се разбраха, а тук Западна Европа не дава гласове само защото не иска да види напред социалист. Това неизбежно ще задълбочи поляризацията и може да доведе до нежелателни последствия. Освен ако Западът е решил да маргинализира ЮНЕСКО, както искат САЩ. В. Гелхоф ми каза, че това не е желанието на тяхното правителство. Но вече в Бундестага е постигнато запитване какви мерки ще се вземат, ако бъде избран А. М'Боу.

Въпреки уверенията, които не са съвсем ясни, мисля, че В. Гелхоф все още се надява на успех на Якуб хан. Не вярва на Федерико Майор.

[Ив] Брунсуик (Франция) пред [Андри] Исаксон (Исландия) отбеляза, че Франция не води успешно работата и губи своята водеща роля. Съгласен е, че Якуб хан не е особено подходящ кандидат, не прави чест на Запада. Но се надява, че нещата ще се оправят на Генералната конференция. Предвижда увеличение на моите гласове. А. Исаксон обещава да премисли. Между другото И. Брунсуик каза, че Франция изключва каквато и да било възможност за Иво Марган. Той бил доказал, че не може да ръководи.

Стана дума за Иво Марган. Той дойде преди навалицата, както и ние. Приближи се до мен и още веднъж изрази желанието си да запазим приятелски отношения. Вече знаел, че кандидатурата му била издигната, за да се провали влиянието на СФРЮ. И по-специално сред арабските страни – Алжир, Египет, Сирия, но и Индия, Китай, Етиопия. Ето и работа на нашите – да мислят и да действуват. Освен това обвини Лазо Мойсов, че заедно с [Драголюб] Найман са отдавна обвързани със Садрудин Ага хан, играели и пари, и че Белград бил решил да подкрепи именно С. Ага хан.

[Башир] Бакри (Судан) – за демагогия или за заблуждаване – ми каза, че много ме обича, че искал да се видим, за да поговорим за голямата стратегия, защото не Изпълнителният съвет, а Генералната конференция е тази, която решава. Всъщност, цялата им стратегия е ясна – да прокарат още на I тур А. М'Боу, а сетне – масиран натиск. Опитах се да я разтълкувам на западните. Ще я разберат ли? Чувствувам, че се упражнява голям натиск и върху [Мария–Луиза] Паронето–Валие, а [Алберто] Инделикато (Италия) отбягва да говори с мен.

Прибрахме се и легнахме. Половин час след това звънна телефонът [Чавдар] Дамянов ми каза, че [Бен] Джамбга се намирал в посолството и оттам ще ме потърси. Едва затворих и звънна Б. Джамбга. Затурил бележката с адреса. След това ми разказа, че по телефона му отказали да му съобщят къде съм, нито му дали телефона на Ч. Дамянов. Дошъл пред

посолството, чукал, не искали да отворят, викал им, че е приятел. Най-после го пуснали. Така се свързал с нас. „Страхотна бдителност“ – бе изводът му.

Минахме по обиколен път, за да стигнем до тяхната резиденция – 12, rue de Marnes, Garches, до Версай. Поговорихме, вечеряхме. Твърдо ще гласува за мен, ще осигури и гласа на [Муса] Нсибанде (Свазиленд). Смята, че един избор на А. М'Боу ще има отрицателно влияние за самите африкански страни и особено за ЮНЕСКО. Това, според него, не трябвало да се допусне и посъветва да упражним въздействие върху Камерун и Сирия, които показвали колебания на заседанията на африканската група.

5.X.1987 г. [понеделник]

[Чавдар] Дамянов се отправи направо за посолството да съобщи в София последното развитие. През това време ние се видяхме един по един в кабинета ми. Информирах ги за разговорите при Т. Келер. З. Кемпф ми каза, че [Едуард] Лукоо (Гвиана) бил убеден да гласува за А. М'Боу, а не за [Шейлах] Соломон (Тринидад и Тобаго). Също, че Италия се колебаела, т. е. имало натиск върху А. Инделикато от [Джулио] Андреоти на всяка цена да гласува за Якуб хан.

Предадох на [Милан] Миланов съдържанието на разговорите. Той пък се оплака, че от София няма отговор на нито един от отправените въпроси. На практика са ни оставили сами тук да се оправяме, както можем. Не бил получил досега нито една инструкция или указание. Засмях се – та при нас (в Изпълнителния съвет) все така е било с изключение на случая, когато взехме разумно решение – да отправим покани до всички зам.-генерални директори, вкл. и А. М'Боу. Абсолютно нормална протоколна процедура. Но по съвършено друга причина [Жан Пиер] Маен беше решил да не идва в София. Нашите, ужасени, възлагат на [Любомир] Драмалиев да изяснява по телефона чрез Секретариата това ли е причината за отказа на Маен. Глупава и неетична постъпка, която вбеси Л.[еда] Милева. Аз пък оправих нещата с директен контакт с Маен.

Обадиха ми се гърците. [Николаос] Папагеоргиу ми обясни, че останал в Атина, за да дочака връщането на [Каролос] Папуляс. Станало въпрос за отношението към мен. Снощи се получило и писмено нареждане.

Ана слуша в залата. Като я гледам, и на мен е по-леко. Защото ми е ужасно наскучало. Но изказването на Иба дер Тиам дигна скуката. Наистина демагогско, грубо, но богато на изрази, с доста верни неща. Когато обаче говореше за Амаду М'Боу надмина всички граници – такава култовска реч дори у нас няма. Позволи си да сравни А. М'Боу с [Патрис] Лумумба. Другите изказвания не бяха на такова ниво, което впрочем ми позволи тези няколко дена да пиша спокойно по време на заседанията.

Колебанието относно [Мария–Луиза] Паронето–Валие мина. Казали ѝ, че министърът телефонирал, оказало се невярно. Не че не могло да има нарочни инструкции, но единствената цел сега е да не се допусне А. М'Боу. Тя явно е запазила своята позиция и в този смисъл е говорила и с [Валтер] Гелхоф. Ще искат да запазят, ако е възможно, фасадата на Якуб хан, но вече не разчитат на него да спре възхода на А. М'Боу. Това до известен смисъл направил Иба дер Тиам, който отблъснал много повече, отколкото спечелил.

Точно това ни разказа Милан [Миланов], когато излязохме да хапнем нещо и да изпием по една бира в близкото бистро – че [Мбела] Мбела му казал, че се скарал с Иба дер Тиам, че критериите, които изреждал, повече подхождали за мен, отколкото за А. М'Боу. Той възразил и срещу монополизирането от една държава на правото на африканските държави да имат своя собствена позиция затова, което отговаря на интересите на африканския континент. Увеличава се кръгът на моралните поддръжници, но това ще се отрази ли на вота?

Така в разговори, писане, слушане мина времето до вечерното заседание. Бяха останали четирима, между които и [Жозе] Варгас (Бразилия), [Елза] Кели (Аржентина), [Аурелио] Айербе (Колумбия), чийто куфар изчезна в София, и накрая аз.

Прочетох си изказването. С малко колеблив глас и Ана почувствувала как притръпва сърцето ѝ. Но съм изложил със сигурен глас всичко. Абсолютна тишина, напрегнато внимание. И накрая, без текст, произнесох няколко прощални думи: „Puis que c'est la dernière fois que je prends la parole au Conseil Executive, je voudrais exprimer mes remerciements à vous tous, à vous M. le Président (беше Ян Кларк, но добавих и името на Иво Марган), à vous M. le Directeur Général, et à vous chers membres du CE – pour l'amitié que vous m'avez témoigner tout au long de mon mandat.“

И стана нещо неочаквано. Изпратиха думите ми с ръкопляскания от всички страни, продължителни. А тръгнаха и да ме поздравяват. Всички казваха, че такова нещо не се е случвало в Изпълнителния съвет – да ръкопляскат. Разчувствувах се. Дойдоха до кабинета Милан [Миланов], Чавдар [Дамянов], към които се присъединиха Юрий Хилчевски, [Владимир] Гай. Дойде и Анри Лопес – заместник-генералният директор. Доволни, предоволни. Ю. Хилчевски специално изрази радостта си, че „нашият кандидат доказа по блестящ начин, че е най-добрият“. Видях [Мария–Луиза] Паронето–Валие, [Жизел] Халими – също развълнувани.

Не можах да видя реакцията на черните – когато погледнах А. М'Боу, видя ми се напрегнат, подпухнал. Но те направиха всичко, за да създадат подходящ фон за моето изказване. Всъщност и подтика ми даде А. М'Боу, а след него и [Леон–Луи] Боасие–Палун, които с такава нахална безцеремонност се отнесоха към нас, към България и към мен – „купени“ – с как-

во? Нашите сами се подложиха с обещания, лигавщини, прехласвания, унижения. Та не се ли опитаха многократно да унижат и мен? За своя чест ще кажа, че реагирах остро. А на А. М'Боу нищо не дължа, дори някаква благодарност. Благодарен трябва да е той и още не се е издължил. Отгоре на това увеличи борча си с отношението си досега.

Като се връщахме пешком Ана най-накрая ми каза, че била горда с мен. Ето и най-голямата похвала, която може да получи човек, когато причини радост на близкия си.

6.X.1987 г. [вторник]

В ЮНЕСКО. Имам да прегледам някои документи. И сетне ми се ще да излезем на въздух. Днес започва изборът. Но по-голямата част от времето ще отиде по разправии за процедурата. И си спомних какво ми каза [Димитриос] Козмадопулос: „Трябва да прокараме таен вот по всички въпроси, ако искаме да постигнем успех. Тайният вот прокарва пътя към предателството." Мисъл, достойна за Одисей. Милан [Миланов] веднага си я записа.

Свързах се с Атина, със [Василиос] Сфироерас. Уговорихме се как да процедира. Ще ми връчат документа, а докладът ще изнеса по-късно [за доктор хонорис кауза на Атинския университет]. Деспина [Катифори] била тежко болна. Пристига за операция в Париж. Утре ще се обади дали ще я приемат и приблизително датата на отиването и телефон, къде да я търся.

Обадих се в София и за билета на Ана. Става неприятно – вписали връщане на 7 ноември, а аз искам да се върна на 23 октомври. Тя не може да пътува с мен. Пропадали тези пари, трябва да се закупи нов билет. Хиляда лева в повече. Помолих да видят какво могат да направят, могат ли да ни накарат да стоим толкова време? Не искам на никаква цена.

Намислих да прекараме уикенда в Амстердам. Искат да ни бавят за виза десетина дни. Обърнах се към протокола, но не можах да им дам паспортите, защото [Владимир] Владимиров, който ги държи, е на летището – връща изложбата. Ще успеят ли за два дни да уредят визи? Пратих и лично писмо до посланика. Да видим какво ще излезе.

В Изпълнителния съвет заседават. По процедурата. А може би ще проведат и първия избор? Останахме вкъщи. Поспахме си. Иска ни се за излезем, но вече е 18 часа – навън дъжд, а може и да ни се обадят.

Току-що звънна [Чавдар] Дамянов. До късно са дискутирали по процедурата. Не са постигнали съгласие по това кога може да се издига кандидат от член на Изпълнителния съвет; може ли това да стане, след като изборът е започнал. Разделили са се. Записани били още 23 души за обяснение.

Но бомбата била [Жизел] Халими. Тя обявила, че си продава оставка, депозирала писмо и напуснала заседанието. В писмото обвинила правителството, че издигнало и подкрепило кандидатурата на Якуб хан, човек реакционер, от диктаторска страна. Тя не била съгласна и в знак на протест напуща.

Ето едно объркване, което беше неизбежно, след като Франция с лека ръка се зае да подкрепя най-реакционното решение за ЮНЕСКО. Това ще засили ли позициите на А. М'Боу? Едва ли, защото самата Франция не може така леко да се прехвърли към другата крайност, след като е била съпричастна в крайното осъждане на А. М'Боу. Целият Запад е против него.

7.Х.1987 г. [сряда]

Цялата преса е пламнала. ЮНЕСКО, декларацията на [Жизел] Халими и нейните изявления пред журналисти, предадени по радиото и намерили частично или пълно отражение във вестниците. Срещу Якуб хан – като реакционер, окървавен, и срещу Пакистан – страна диктаторска, с правителство, дошло след преврат, осъдено от цялата международна общественост. И това, което почти на всички западни казвах, че именно те политизират ЮНЕСКО и нямат повече никакво морално право да дават уроци на другите. Ж. Халими го каза открито, че отказва да се подпише под такъв политически акт, след като е изложила всички свои съображения пред правителството.

Ето какво казвах на Ана – завиждам, че в рамките на системата, в интерес на страната и своята партия, дадено лице може да изрази своето отношение, да внесе корективи и да протестира открито, ако не се вземе предвид. Това у нас не се допуща, защото всичко е подчинено на една личност – и предложението, и корекцията трябва да изхождат от нея, да имат един и същ автор. Поляците отиват по-напред в това отношение. Ще мръднем ли и ние?

Дойдоха [Милан] Миланов и [Чавдар] Дамянов, за да ми кажат резултата. М'Боу – 18 гласа; Якуб хан – 16; Федерико Майор – 6; Н. Тодоров – 6; Индонезия – 2; Иво Марган – 1; Шейла Соломон – 1. Нашите са и доволни, че се изравнихме с латиноамериканската кандидатура, поддържана така енергично от западната преса. Всъщност Ф. Майор е западен кандидат, а не латиноамериканец. И са недоволни, защото уж сигурните Мария–Луиза Паронето–Валие и [Андри] Исаксон са гласували за Якуб хан. Проверих по телефона при [Бен] Джамбга. Той се зарадвал от резултата. Поздравява ме. Не успял да говори със своя приятел. Т. е. не сме подведени от нашия съсед, както помислиха за известен момент нашите.

Седнах да правя анализ на обстановката.

8.X.1987 г. [четвъртък]

Ето моят анализ, какво писа пресата, и какви разговори имах до обяд.

– За Якуб хан – 5 западни страни (Франция, ГФР, Италия, Канада, Белгия) + Япония, Австралия и Пакистан – общо 8. (Т.е. развитите капиталистически страни поддържат антисъветизма, за да се харесат на американците.); 4 арабски страни (Алжир, Кувейт, Йордания, Ливан); 2 азиатски (Китай, Бангладеш); 1 Исаксон (Исландия с помощта на [Джон] Фобс); 1 африканска страна. Общо 16.

Извод – Западът постави над всичко класово-идеологическия принцип. Продемонстрира пълна привързаност към САЩ. Пое риска да разстрои ЮНЕСКО, но да наложи своята хегемонистична политика. Въпреки това половината азиатски страни не са с тях, а няколко европейски страни се колебаят.

– Амаду М'Боу – от 20 възможни е получил 18 гласа. Но има точни данни, че за него са гласували Р.[оналд] Сандерс (Антигуа), [Сваран] Сингх (Индия), Жозе Варгас (Бразилия), [Муса Нсибанде] (Свазиленд) (не е бил предупреден), т. е. 4. Следователно 4 страни има отвън и би трябвало да има 22 гласа, а той е получил само 18. Избягали са му 6 страни – Алжир, Кувейт, Йордания, Ливан, Зимбабве и още една африканска страна.

Извод – негово положение е разклатено. Ще съумее ли да ги върне и да добави още 4 гласа, за да мине горе-долу достойно, или ще чака V тур?

– Федерико Майор – 6 страни (Мексико, Венецуела, Колумбия, Аржентина, Перу и Швеция). Ще расте ли и доколко?

Общ извод – трябва да се продължи.

Заранта имах среща с [Димитриос] Козмадопулос. Иска да изтръгнем гласове от Якуб хан. Намира ги заслепени и зарадвани от резултата. Искат да продължат с натиска. Не могат да разберат кой е гласувал за мен. Моли Юрий Хилчевски да заплаши западните, че ако продължат с Якуб хан, групата ще гласува за Амаду М'Боу.

Среща със социалистическите членове на Изпълнителния съвет. Настроени са бойко след първия тур. ГДР иска този път да окажем натиск върху африканците. Ю. Хилчевски е получил инструкции да продължим в същия дух. Той е имал разговор с [Мари–Клод] Кабана. Тя го попитала дали ще гласува още за мен. След отговора му попитала дали накрая не бихме се присъединили към А. М'Боу. Ю. Хилчевски отговорил: „Ако ни поставите пред такъв избор, сигурно да". На въпроса: „А готови ли сте да търсите компромисен кандидат?", той казал: „Ако и те са готови да правят компромиси." [Мари–Клод] Кабана отговорила, че лично тя е съгласна, но очаква да узнае позицията на Матиньон.

Разпределиха се кой на кого да говори. Поискаха да говоря с [Мохамед] Брахими ел Мили, но него го нямаше. Прецених, че не е удобно

да стоя и очаквам резултата в ЮНЕСКО. Помолих да говорят с тях М. Миланов и Ч. Дамянов. Каквото можах, направих. Ако гръцкият глас е колкото на нашето ръководство, толкова и мой, то на Зимбабве е изцяло мой. Нека се прояви и някакъв друг актив. Ще се радвам да видя, че пораженческата политика, която съпровождаше изцяло моя избор, ще даде и някакъв друг резултат.

За да бъда оставен на спокойствие и се освободя от дългите часове на очакване и непрекъснати разговори какво ще стане (дотук се изчерпа моята роля!), уредих да прекараме уикенда в Амстердам. Потегляме утре в 15.00 часа и ще се върнем в неделя вечерта.

Току-що пристигнаха Чавдар [Дамянов] и Милан [Миланов]. Раздвижването започна. А. М'Боу запази същия брой – 18. Също и аз – 6, както и останалите И. Марган – 1, Шейла Соломон – 1, Индонезия – 1. Якуб хан спадна на 12 гласа, Ф. Майор се покачи на 9. Появи се и един бял. М.–Л. Паронето–Валие, Жорж–Анри Дюмон, Андри Исаксон (Исландия)– гласували за Ф. Майор.

Разговорите с групите минали спокойно. Както Милан [Миланов] се изрази – никаква искреност от наша страна. На африканците казали да поддържат те своя кандидат, ние – нашия, и тогава отново ще разискваме. Иба дер Тиам бил спокоен, признали с [Алфонс] Благе (ЦАР), че е трябвало по-рано да ни уведомят. Но не и че трябвало да кажат за нашия кандидат нещо положително предварително. Боасие–Палун бил по-нахален, поискал веднага да се присъединят нашите 6 гласа към А. М'Боу. Ю. Хилчевски му казал, че те са дадени за Н. Тодоров и не се знае колко ще се прехвърлят към А. М'Боу.

Скандинавците поискали да гласуваме за Ф. Майор. М. Миланов им казал, че не вижда защо, след като нашият кандидат е по-добър. При това нека се види какво ще излезе и от него – краят е още далеч.

Д. Козмадопулос казал на М. Миланов, че вече се канел de glisser vers Mayor. Утре ще трябва да го озаптявам.

Ана говори с [Бен] Джамбга. Той се случил на телефона, но тя поискала мадам. Тя благодари за хубавата книга днес. Отговор: „Може би ще получите две-три утре, все така хубави."

Остана Чавдар [Дамянов] да говори с [Петър] Славчев тази вечер.

В някои вестници като „Figaro", „International Herald Tribune" се съобщава, че Ф. Майор получил 6 гласа, а останалите били разпределени между 4-мата кандидати! Но все пак някои предадоха достоверни цифри, вкл. и за мен. В това число и в-к „Monde".

Дойде заранта [Томас] Келер, искаше да узнае кой е гласувал за мен. Не му казах, но казах да предупреди [Валтер] Гелхоф, че с поддръжката и упорството за Якуб хан, гласовете на социалистическата група ще отидат за А. М'Боу. А в Генералната конференция имаме 20-ина, които могат да

се окажат решителни. На политизацията от страна на западните ние също имаме начин да отговорим, като им стоварим отговорността да провалят ЮНЕСКО. Дадох му за пример и печата. Показах му възмущението си, което нямаше нужда да подсилвам.

9.X.1987 г. [петък]

Сутринта имах много работа. Трябваше да се справя с [Димитриос] Козмадопулос най-напред. Той наистина ми призна, че бил решил да гласува за Ф. Майор. Гръцкият посланик в Мадрид (дали не е Георгиос Мазаракис?) бил обещал да осигури гласа на Гърция за Ф. Майор и приятелят му Д. Козмадопулос обещал. Не само това, но го заявил пред западната група и вече не му било удобно. На моите аргументи не можа да отговори с отказ, но ме помоли да не разгласявам – той ще гласува за мен, а нека да се смята, че е бил за Ф. Майор. Не се съгласих. Накрая капитулира, особено когато видя, че при мен идва [Мохамед] Брахими ел Мили. (С него се уговорихме да се срещнем заранта. Потърсих го, защото така се бяхме разбрали. Не исках да го викам преди решителния трети тур.) Д. Козмадопулос, преди да излезе, ме попита дали да го смятам задължен да гласува за мен и на следния тур. Моят отговор бе, че аз продължавам – това е принципна позиция. Не мога да го задължа, но бих го разбрал само ако има основателни съображения. Нито в Гърция, нито у нас ще приемат игра на гласуване – днес „за“, утре „не“. Тогава той ми призна още нещо – че се чувствувал лично задължен към Садрудин Ага хан и би му се искало да гласува за него, ако се представи и ако се прецени, че аз нямам никакви шансове. Тук вече нямах аргументи, които той да разбере – от по-висшата наша стратегия и тактика. Затова му предложих да ми устрои среща със Садрудин Ага хан. Той веднага се свърза с него и пред Брахими ел Мили каза, че принцът е готов да дойде при мен, но аз предпочетох да се срещнем в хотела.

[Мохамед] Брахими ел Мили започна с това, че не е гласувал за Якуб хан, а за А. М'Боу. Не разказва гласно, защото нямал на кого да дава обяснения. На втория тур не ми каза за кого е гласувал, само обясни, че мислел за мен да пусне гласа си, но искал да се видим. (Дали бялата не е неговата?) Попита ме докога ще поддържам кандидатурата си. Имал пълномощие от правителството да гласува гъвкаво съобразно обстановката. Така той не последвал първото внушение и гласувал вместо за Якуб хан за А. М'Боу. Сега щял да гласува за мен, като щял да уведоми правителството. Но трябвало да се убеди, че ние не ще допуснем и Ф. Майор, и че целта ни остава А. М'Боу да не бъде избран. Той гласувал за А. М'Боу, защото се боял да не отиде нагоре Якуб хан. [Жизел] Халими му била помогнала. Не се съгласих с него.

При Садрудин Ага хан. Приятен на вид, млад още мъж, с изучени маниери – вдига вежди като артист, прави умело комплименти, но и разсъждава. Той ме изслуша, съгласи се с мен, че на този етап трябва да бъда подкрепен и че такава трябвало да бъде политиката на демократичните и прогресивните сили. Досега не можел да разбере лекотата, с която западните се хванали за Якуб хан, който бил излязъл неподходящ. За себе си още не може да определи кога да се представи. Иска да избегне да представлява една група страни, а да се намерят от няколко страни хора, които да го поддържат. Да не бъде късно, но да не е и рано. Казах му в Изпълнителния съвет да се представи след внимателен анализ на гласовете, за да не бъде леко преодолян от Амаду М'Боу и да не остане зад другите кандидати. След III тур може би ще е добре, да види и след четвъртия, а би могъл да почака и Генералната конференция.

Видяхме се и с [Ахмед] Дераджи. Той е съгласен да говори с някои от арабските страни да гласуват за мен. Разколебани били и не им се щяло много да гласуват за А. М'Боу. В това време влязоха представителите на социалистическите страни в Изпълнителния съвет. Ю. Хилчевски подрани няколко минути и проведе разговор с А. Дераджи.

Пред А. Дераджи и сетне насаме нашите бяха с висок дух. [Зигфрид] Кемпф (ГДР) си направи дори шега – най-стабилни са А. М'Боу, Н. Тодоров и Иво Марган с единия си глас. Решиха да отстояват и да се проведе акция за увеличаване на броя на гласовете. Казах им за очакваните или обещаните на мен гласове. Ю. Хилчевски заяви, че индонезиецът бил съгласен на четвъртия тур да гласува за мен. Иска и на третия да продължи да отстоява своя кандидат. Разпределиха се да говорят с Индия, Сирия, ГФР, Кувейт и пр. Китайският член на Изпълнителния съвет – [Фусан] Джао – поканил на обяд само Ю. Хилчевски и З. Кемпф. Явно иска да говори с тях за привличането им нанякъде, иначе не би изключил М. Миланов. Може би ще се получи някакво покачване за изненада и безпокойство на западните. Ф. Майор няма реални шансове и колкото по-рано бъде разбрано, толкова по-добре. Да има време за сериозен размисъл.

Точно когато си тръгвах, позвъни ми [Алиун] Траоре „по личен въпрос". И тръгна да идва, макар че секретарката му казала, че закъснявам за самолета. Наистина не го дочаках, тръгнах, отбих се за няколко минути да сложа нещо в устата се и да взема Ана и тръгнахме за Амстердам.

Амстердам. Хотелът ни е на две крачки от площада пред двореца в посока обаче към музеите и към лодките. Веднага излязохме на разходка из улиците. Чудесно осветени сгради, голямо движение, пъстър народ. Ана остана много доволна от видяното. Допадна ѝ градът с не високите си къщи, с атмосферата си на не голям, провинциален град, с привлекателната архитектура, с многото канали. Прибрахме се изморени и за да дочакаме телефона от Париж.

Към 20 часа се обади [Чавдар] Дамянов. Якуб хан се отказал в полза на Амаду М'Боу. Прочели писмото му. Африканците поискали веднага да се гласува, но останалите отказали. Следващият избор ще се проведе във вторник.

Така безславно завърши ходът на западните, които сами погребаха Якуб хан, оставяйки му един възможен изход – театралния жест да се откаже в полза на М'Боу. Чисто платоническо решение, защото едва ли мнозина ще го последват.

Излязохме отново, за да вечеряме. Доволни, че напуснахме Париж, защото цялото ми време щеше да бъде изпълнено с разговори, планове около избора. А аз имах безкрайна нужда да се разсея и отморя, че ме чака и откриване на Генералната конференция. А не можех да готвя словото, без да изчакам развитието на избора.

10.X.1987 г. [събота]

Цял ден в Амстердам. Най-напред в музея „Ван Гог", сетне в останалите два. Но не попитахме за часа на отварянето им. Чакахме около един час, седнали на пейка пред същата поляна, която е обикновено покрита от килим разноцветни лалета (така я бях видял преди две години, такава е и на снимки, навярно сменят цветята). Сега бе ситна, разкапана. Изглежда, бяхме и изморени, отвикнали да ходим. Седяхме така, отпуснати и малко напрегнати. Историята около избора ни държа напрегнати, изисква още усилия. Не е лесно да отхвърлим всичко назад и само да се наслаждаваме. Нужно е време.

Музеите ни заеха почти целия ден. Богати, хубаво подредени. Прочетохме още веднъж живота на Ван Гог. Наистина само трагедия. А как действуват картините му. Ана намери и обяснението: ритъма на петната, които той нарежда – нагоре, настрана, и небе – винаги намръщено. Успяхме за около 50 минути да видим и музея на Амстердам. Хубав.

Излязохме късничко, едва да се качим на лодка и да направим тура из каналите. Беше хубаво, но гидът не ни допадна. Прибрахме се психически и физически уморени, пренаситени. Починахме малко и излязохме да купим вестници, да се ориентираме за пътуването за Хага и да вечеряме. Влязохме в най-осветеното заведение в центъра, на площада пред двореца. Поръчахме това, което видяхме да правят и някои други – миди. Донесоха ни две пълни тенджери, пълни с черни миди, сварени, и хубави подправки. Аз преодолях количеството, но Ана се стъписа. Когато се сетих да започна да броя това, което остана на дъното – имаше още 30-ина. Ана ги пресметна на 150, като изостави доста. Гала-вечеря, която се запомня за цял живот. Въпреки опасенията спахме добре.

11.X.1987 г. [неделя]

Хага. Задоволихме се с кратка обиколка на центъра и посещение на два музея: до парламента им Mauricus, благотворителен от кралското семейство на Вилхелм Орански, и съвременния новооткрит музей на другия край на града. Отидохме пешком, но капнах. Повече от половин час заседнахме в ресторанта на музея.

Колкото интересен ни се видя първият – с холандската си и немската си колекция, толкова вторият ни остави чужди. Подходът е интересен наистина: духовно-мистичното в изкуството, разпределено на четири секции – космос, зараждане на живота, вибрация, геометрия. И картини от известни и неизвестни автори, които илюстрират този подход. С много зали за филми, обяснителни, или пък за живота и творчеството на художници. Вторият музей – в същата сграда, с невероятно разчупена архитектура, която позволява всякакви комбинации – е посветен на бита, облекло, мебели (столове, канапета), музикални инструменти, къщи кукли с миниатюрни стаи, но всичко е в тях.

Изчерпвайки всичките си сили, качихме се на трамвай, оттам на влака, на летището, където накупихме шоколад за всички деца с картинки и по една тенекиена кутия какао и се върнахме в Париж в 10 вечерта. Доволни и предоволни.

В самолета нахвърлих нещо за изказването. Критика за политизацията.

12.X.1987 г. [понеделник]

Заранта – в мисията. Милан [Миланов] ми разправи какво е писал за София. Че позицията ни на отстояване е най-изгодна, но за всеки случай е дал минусите и плюсовете (четири варианта).

При мен дойде [Томас] Келер, за да ми каже, че са ме освободили от една досадна история – vérification de pouvouirs – което предизвиква обикновено спорове. Оставили са го на новия председател. Така че моята процедура по председателстване ще завърши още първия ден. Казах му още да предаде на своите, че рано са капитулирали. Освен ако наистина целта им не е да ликвидират ЮНЕСКО, като използуват за тази цел създадената и от тях самите ситуация – африканците да се хванат за А. М’Боу на чест.

Отидохме до болницата при Деспина Катифори. Там бе и мъжът ѝ Никос Катифорис. При тях почти всяка неделя се отбивах, когато бях в Атина през 1963–1964 г. Играех с децата и се пренасях вкъщи. Оттогава останахме най-близки приятели, дружба, която се пренесе и към децата.

Болна, с болка в коремната част и гърба, засегнат черен дроб, констатирали някаква маса на скенер, неопределена още. Отново я изследват

тук, смятат да я оперират. Утешават ли я, смятат ли, че може наистина да не е толкова напреднала болестта, най-вероятно да е рак. В четвъртък ще знаят повече. Тогава ще идем и ние отново.

Среща с африканците. Този път отидох и аз. Те бяха четирима, ние – седмина. В три часа се събра само нашата група. ГДР получиха вече писмени указания да поддържат докрай нашата кандидатура. В никакъв случай Ф. Майор. На нас не ни казаха, но Ю. Хилчевски ни съобщи, че имали указания, ако се издигне кандидатурата на Иво Марган като компромисна – да я подкрепят. Ю. Хилчевски потвърди, че отново са одобрили следваната тактика. Само Милан [Миланов] отговори, че нищо не е получил от София, с известна ирония.

След това заедно отидохме в една зала, където почти едновременно с нас влязоха и африканците. Първи говори [Жан] Пинг, дошъл специално – началник-кабинет на президента на Габон, член на Изпълнителния съвет. Той заяви, че при всички големи битки сме били на една страна, че гласовете, които спадат към едната страна, трябва да се приближат и да се слеят. Че А. М'Боу представлява Третия свят. Използува и израза „avant l'heure ce n'est pas l'heure; après l'heure c'est ne pas l'heure; l'heure c'est à l'heure." Апелира да се присъединим към А. М'Боу на третия тур.

З. Кемпф отговори, че ще потвърди аргументите, които е казал и по-рано. Че ние отстояваме принципи, че отблъскваме опита да ни увлекат в машинации, но че имаме всички основания да продължим гласуването за Н. Тодоров. Подкрепи го [Ханс Юрген] Мишеел (ГДР) с думите, че ние увличаме и други гласове и с нашата последователност разкриваме още повече несъстоятелността на другите. Милан пък каза, че няма логика да се откажем отсега, когато всички виждат, че нашият кандидат е най-добър. Това би означавало да признаем, че сме сбъркали. Ю. Хилчевски също добави, че отстояваме принципна позиция на нашата група, че такива са указанията на правителствата ни.

Отново взе думата Ж. Пинг (Габон), след него Боасие–Палун, които настояха да не се делим, защото обстановката се е променила коренно (bouleversée) след оттеглянето на Якуб хан; че всяко забавяне може да открие слаби места, да предизвика ерозия; че могат да се появят допълнителни кандидати – [Абдуе] Салам (било подигравка), [Енрике] Иглесиас (демагогия); да не допуснем чувствата да вземат връх. И се спря на предисторията, че имал поне три срещи с мен, че А. М'Боу искрено се отказал по-рано, затова те посрещнали с радост моята кандидатура; че и сега А. М'Боу не желаел, но бил заставен от натиска на африкански държавни глави, защото те не искали да бъдат третирани от позицията на колониализма.

Взех думата и аз. Само припомних, че не от друг, а от [Дуду] Диен ми бе внушено един месец преди декларацията на А. М'Боу да започнем да

готвим прогресивен кандидат. И веднага след това отхвърлих тезата за някакво рязко и объркано положение, което налага веднага да се присъединим към А. М'Боу. Всъщност нещата се развиват нормално – западните се разобличиха, отпадна Якуб хан, сега е редът и на Ф. Майор. Лъжат се африканците, ако смятат, че това е само тяхна заслуга, без твърдата позиция на социалистическите страни. Якуб хан можеше да излезе. Нито победата над Ф. Майор – такава, че да засегне западните – е възможна без нас. Самият факт, че африканците не са могли да съберат всички гласове на своята група, е показателен, докато ние имаме два гласа от западните (тук излъгах – само единият е от западните страни), с което държим в напрежение другия лагер. Що се отнася до А. М'Боу, той си е осигурил минаването. Ако успеят да съберат гласове и го прокарат още на третия тур, ние ще ръкопляскаме; ако не съумеят (и нашите гласове не ще помогнат, защото някои ще отпаднат, ако ние се откажем от самостоятелна позиция), то предстои четвърти и пети тур, които ще позволят да задълбочим дискредитирането на Запада с провала и на втория им кандидат, и на третия. Това е нашата принципна стратегическа цел, защото не само африканците, но и ние сме безцеремонно отхвърлени от Запада, като че ли нямаме никакво законно основание и нямаме подходящ кандидат.

Това настъпление (както ми казаха нашите и тримата, много им допаднало) внесло нов елемент в разговора ни с африканците – че ние имаме своя политика и не могат, както досега, автоматично да ни увличат накъдето искат. Африканците нищо не казаха повече – разбрали стратегията ни, очаквали, че ще бъдем все пак заедно.

Прибрах се в кабинета и почнах да готвя изказването си на Генералната конференция, когато влезе Алиун Траоре. Поиска да говорим извън ЮНЕСКО. Основната му мисъл, която разви в продължение на един час, бе, че държавниците на Африка са ангажирани, защото е въпрос на чест за тях този избор. Не е личността на Амаду М'Боу, която ги привличала. Достатъчно е да бъде избран, след една, най-много две години те сами ще се откажат от него и той ще си върви. И най-важното, на него му звъннали от Африка – професори и други лица – да го накарат да говори с мен, че левицата е заинтересована да мине А. М'Боу, защото така завинаги ще имаме и те ще имат обществено мнение на своя страна. Та, моли ме да се срещна с Иба дер Тиам. И накрая, направи опит да ме подкупи с предложението на генералния директор да ме направи председател на Комисията за „Световната история на човечеството". Възрастовата граница освобождава Шарл Моразе.

Казах, че не приемам такива предложения, особено в такъв момент. Обидих се.

Прибрахме се и към 9 часа ми звънна Бен Джамбга. Поиска да идем у тях. Било важно. Не беше леко да намерим такси, защото валеше. Поговорихме си. Б. Джамбга ни каза, че англофонските страни са половината

в Африка и че по-голямата част от тях не желаят А. М'Боу. Постоянно го държали в течение за последствията за ЮНЕСКО от избора на А. М'Боу. Той се уплашил да не би да отстъпим, та да остане само неговият глас за мен. Прибрах се полузаспал. Б. Джамбга ни върна.

13.X.1987 г. [вторник]

Сутринта имахме среща с Юрий Хилчевски. Разказах им за разговорите с африканците. Ю. Хилчевски искрено се възмути за безцеремонното отношение към нас, към социалистическите страни, от страна на М'Боу и другите африканци. Възмути го, както се възмути и Милан [Миланов] от просташкия подход да се предлагат подкупи наляво и надясно. Впрочем, не се ли научиха от европейците?

Милан [Миланов] за пръв път призна, че в София Г.[еорги] Йорданов казал на [Алфонс] Благе, че ако А. М'Боу се появи, ние ще си оттеглим кандидатурата. Ето откъде идва и наглото самочувствие на африканците и особено на А. М'Боу. А Чавдар [Дамянов] добави, че А. Благе се извинил, че сбъркали, като не ни казали своевременно, че А. М'Боу възнамерява да постави кандидатурата си. Само това.

След малко, докато продължавах да работя, влезе при мен Д. Козмадопулос. Разтревожен. От Атина му казали, че се готви указание да гласува за А. М'Боу. Казах му да обясни, че ние продължаваме да отстояваме позицията си, че тя е единствената солидна, която не ни заангажирва с нито един от лагерите, което е в интерес и на Гърция. И понеже има писмена инструкция да гласува за мен, да се скрие, пък да гласува и тайно. Между другото ми разказа за проведения току-що разговор с американците. Якуб хан в цялата преса бе представен като le poulain на САЩ, т. е. жребецът. Казал им, че избрали не poulain, а le mauvais cheval, и че това не било никакъв кон, а троянски кон и вътре – Франция. Не можахме да не се залеем в смях, и то такъв, че той добави: „Ама че хубаво се смеем, ще разстроим цялата подслушвателна апаратура". Повиках Милан [Миланов] и той си записа думите на гърка.

След обяд останах вкъщи. Направен бе нов опит да ме срещнат с Иба дер Тиам. Дошъл някой да ме търси, без изобщо да сме уговаряли каквато и да било среща.

Вечерта дойдоха при нас вкъщи Чавдар [Дамянов], Милан [Миланов] с Д. Козмадопулос. Показа ми телеграма, подписана от [Каролос] Папуляс – да гласува за А. М'Боу. Препратена от [Янис] Куцохерас. Милан говорил с тях, те стоварили отговорността на Д. Козмадопулос не без основание. Но Д. Козмадопулос се отнася с подчертано презрение към Я. Куцохерас, когото нарича „гата", роден в началото на века, и прави една нула. Освен

това добави: „Une grande puissance moyenne peut se ridiculiser, mais pas la Grèce.“ Казах му, че Гърция отблъсква и Западна Европа, и социалистическите страни без реално да помогне на А. М'Боу.

Резултатите от гласуването:

А. М'Боу – 23 (+ Франция, Гърция, Бангладеш, Бразилия, Алжир, Пакистан. Може и да са други, но поне трима от групата са défaitistes).

Ф. Майор – 18 (западни – 6, латиноамерикански – 6, Япония, Австралия, Китай, Кувейт, Йордания).

Н. Тодоров – 5.

Индонезия – 3 (+ И. Марган тук или А. М'Боу?).

Ш. Соломон – 1.

Заминаха да пращат грами: за София – М. Миланов, за Атина – Д. Козмадопулос. Ч. Дамянов се върна, за да ми разкаже подробности около гласуването. Каза, че Милан Миланов много силно поискал интервенция в София. Гръцкият президент и [Каролос] Папуляс трябва да са там от вчера, а може би днес. Освен това ми каза, че преди три дни Милан му казал за разговора на Г.[еорги] Йорданов с Алфонс Благе (ЦАР). Така си обяснява и самокритиката на А. Благе, че от своя страна те не направили и най-малкия жест дори да ни уведомят какво се подготвя. Явно Милан е търсел подходящ момент, за да ми каже истината. Помогнало е и обстоятелството, че нещата са се развили не както са си ги представяли в София, а също и категоричната позиция на СССР и Ю. Хилчевски, към които Милан е чувствителен. Жалко, че нашите постъпиха така, че водят двойно счетоводство, което ги обрича на непоследователност.

14.X.1987 г. [сряда]

Отбихме се при Нели да вземем текста на изказването, по-скоро частта, която ѝ дадох. Оттам прескочихме да купим един куфар в „Лафайет“. Върнах се в ЮНЕСКО. Поговорихме и с Чавдар [Дамянов] за текста. Прибрахме се късничко.

Не можах да си почина на обяд, макар че имах нужда, защото Бен Джамбга (Зимбабве) ме събуди. Получил нови инструкции за блокаж. Разбрах, че е принуден да не гласува за мен, но заедно с това иска да продължим борбата срещу А. М'Боу. Предупредих нашите.

Гласуването даде следните промени – А. М'Боу се смъкна от 23 на 21; Ф. Майор от 18 се качи на 19 с гласа на Бен Джамбга; аз останах с 4 гласа; индонезиецът се покачи на 4 гласа; Шейлах Соломон остана с 1. Има и 1 бял.

Дойдоха нашите разтревожени, аз ги успокоих, че това бе неизбежно. След като си поговорихме и си отидоха, отново Б. Джамбга ни повика, да идем непременно. Този път повикахме Величко. Върна ни Б. Джамбга пак.

Всъщност ни обясни, че получил инструкция да гласува за Ф. Майор, за да принуди А. М'Боу да се откаже, като види, че гласовете му намаляват. Него го видели, че гласува за А. М'Боу, но неговият приятел, министърът, го посъветвал да действува, както намери за целесъобразно. Така той на своя отговорност гласувал за мен. Благодари ми, че не допуснахме да се разкрие тайната.

Върнахме се пак късно. Напоследък не си доспивам.

15.X.1987 г. [четвъртък]

От рано сутринта в посолството. Кратка среща с посланика, защото отидох по-рано. [Георги] Йовков знаеше само едно – организацията пропада; А. М'Боу трябваше да бъде избран. Без да ми каже директно, мисълта му се въртеше около това, защо ни трябваше да поставяме кандидатура. Той не може да не е чел вестниците и да не знае как се посрещна тя, но здраво свързан с настроенията в София, той не може да прикрие неудобството си, че се е излъгал. Затова обвини и Жизел Халими. Разбира се, казах му, че утре американците ще поискат със заплаха да преобразуват и ООН, както ЮНЕСКО. По тази логика трябва да капитулираме – днес с Якуб хан, утре със следващия провокационен кандидат другаде. А М'Боу вече вървеше по американската игра.

Срещата със социалистическите страни мина бурно. Първи говори Юрий Хилчевски. Без да привеждам всички негови аргументи, изводът му бе, че трябва единно да гласуваме за Ф. Майор. За да отхвърлим А. М'Боу. Не се ограничи обаче само с това, а разхвали Ф. Майор, че бил десноцентрист, че можел да отклони организацията надясно, но бил демократичен, оставил хубаво впечатление в Москва, говорил с Ч.[ингиз] Айтматов.

Зигфрид Кемпф и [Ханс Юрген] Мишеел (ГДР) веднага подкрепиха и се изказаха дори ласкаво за него по случая Щулц. З. Кемпф съобщи, че е получил предложение да поиска отлагане на гласуването. Подкрепихме идеята.

Позовавайки се на предишните разисквания да гласуваме с въздържание, монголецът заяви, че той ще се въздържи, а ние да постъпим, както искаме. Милан [Миланов] също напомни за изработеното становище за въздържане и каза, че не вижда причини да се поддържа [Ф. Майор] именно от класови позиции. Ю. Хилчевски възрази, че никога решение не е взето, на което Милан каза иронично, че може да е глух.

Изобщо напрегната обстановка, която аз също разгорещих доста с аргументи интернационалистически, оставайки на втори план националните. Изнесох данни за обещанията на африканците, които отхвърлих, и добавих, че не виждам причини да се компрометираме със западен кандидат. Западът не ни протегна ръка и обещанията им за някои уж отстъпки ще бъдат заплатени скъпо. [Ханс Юрген] Мишеел (ГДР) отговори, че

нямали изгода да поддържат Африка – освен Конго и Мали, докато със Запада искат и могат да постигнат много. Така се разделихме. Вместо 30 минути, престояхме два часа и нещо.

Отбих се за кратко в ЮНЕСКО, защото имах уговорена среща с [Мохамед] Брахими ел Мили и [Ахмед] Дераджи. Но отидох късно. Затова пък ме посети [Леон–Луи] Боасие–Палун (Бенин). Той молеше да гласуваме за А. М'Боу – да мине, макар и с един глас, за да се удовлетворят амбициите на африканските ръководители. След това той сам щял да обиколи всички франкофонски страни да ги убеждава да се откажат от него. Отговорих му да не си прави илюзия, че при създадената обстановка социалистическите страни могат да гласуват за него. В най-добър случай биха могли да се въздържат, но и това не е сигурно. А що се отнася до обещанието, то едва ли може да се вярва на А. М'Боу, който не се поддаде досега на никакво увещание, нито логика. Той ще използва и единия глас да изнудва. Боасие–Палун призна, че вечерта отишъл да го види, но А. М'Боу наистина не искал да чуе за оттегляне и казал да продължат борбата. Казах му да отложат избора.

Дойде и [Алиун] Траоре с клюки и със старите аргументи, за да ме увещава да гласуваме. Казах му, че не мога да му осигуря нито един глас, защото не гласувам, а позицията ни не е вече за поддръжка на А. М'Боу. Би трябвало и те да се замислят, ако милеят за организацията.

В 5 часа се срещнах с М. Брахими ел Мили и А. Дераджи. Разменихме мисли за ситуацията. Разказах им за нашата позиция, която не ги удовлетворява много. Но им обясних да се хванат за отлагане на избора, пък и нека действуват и за убеждаване на А. М'Боу да се оттегли, ако не иска да си замине, отхвърлен с гласуване.

Вечеря при Шарл Моразе. Приятно прекарване, защото се случи още един гост от Националната комисия на Франция, постоянен делегат в Близкия изток и Индия от години наред. Разказа ни интересни неща за Бангладеш и Якуб хан, за истории, свързани с [Шарл] де Гол, [Франсоа] Митеран, [Жак] Ширак. Обвини Ж. Ширак за цялата бъркотия в позицията на Франция около ЮНЕСКО.

Повика ни М. Брахими ел Мили за още един разговор. Беше и А. Дераджи. Говорихме за близката тактика – как да не се допусне да изплува Ф. Майор.

16.X.1987 г. [петък]

Сутринта – среща с Б. Джамбга в кафенето до нас. Пристига нова делегация. Дадох му информация. Изолиран е, няма никаква информация, а и френският не му е достъпен.

Оттам в мисията. Прочетох на Милан [Миланов] текста, който написах на руски език, за срещата си със социалистическите страни. Той го одобри, но ми каза, че е получил последователно две телеграми, той и Ч. Дамянов, да се гласува, както кажат съветските хора, т. е. за Ф. Майор. Казах му, че аз ще изразя протест. Той ме помоли да не го поставя пред неудобно положение. Тогава поисках среща с Ю. Хилчевски. На него лично да прочета текста. Прие да се видим. На тръгване Милан каза, че преди два дни е получил телеграма на петия тур да гласуваме за А. М'Боу. Не искал да ми казва, за да не ме разстройва. И той не е убеден, че това е правилно, но е нареждане. Снощи и тази заран го променили за Ф. Майор.

Прочетох дословно всичко на Ю. Хилчевски. Но той помоли да взема и кажа само положителните страни и съмненията, които изказвам общо. Но все пак да говоря за единството ни сега. А после ще видим защо да не провалим и Ф. Майор, но на Генералната конференция. Виждаше се обаче, че е ангажиран с Ф. Майор. Не скри, че е получил нареждане да гласува и да поддържа Ф. Майор. Впрочем това вече съветските хора и най-вече той бяха разгласили широко. СССР събира все повече всички инициативи и ги използува.

Така е – особено когато нашите всичко правят с половин уста и дори не го искат. Тук бе М.[илко] Балев – не се заинтересува какво става. Защо ли пък? Когато спряха всякаква официална интервенция извън МВнР. Дори в-к „Работническо дело“ не публикува интервюто ми и нито едно наше лице не излезе с публична изява, че имаме кандидат. Дори Милан [Миланов] не се реши да спомене това в своето изказване, макар че се държа достойно през цялото време. Колебанията му в тактиката бяха обусловени от знанието на позицията най-горе – вкл. и на Т.[одор] Живков, Г.[eорги] Йорданов.

На срещата на социалистическите представители, на която присъствуваха всички европейски, председателствуващият [Петер] Наги възхвали успешната стратегия и тактика, проведена досега от социалистическите страни. Отдаде заслуженото и на моята личност, за да заключи, че съм спечелил всеобщо уважение. Но ни остава да доведем докрай отстраняването на А. М'Боу, като запазим единството.

След него взе думата Ю. Хилчевски, който силно ме хвали, като изтъкна, че благодарение на правилния избор социалистическите страни останаха извън дребнавата политика на интереси, проявена от западната и от африканската група. Успяхме да се издигнем до стратегическо ниво и за пръв път в историята на международните организации социалистическите страни да станат едва ли не решаващият фактор при решаването на такъв важен въпрос. Изказа желание да бъдем твърди пред африканците, за да не им създадем илюзии пред тях.

Взех думата, за да изтъкна, че безусловно сме постигнали вече и политически успех, който не е малък; че трябва да останем единни, защото в

това е нашата сила. Но заедно с това напомних, че постигането на нашата първа победа над Якуб хан, основната стратегическа задача, се дължи най-вече на африканците и на второ място на нас. Това ни задължава да бъдем внимателни към африканските държави, да не теглим бразда между тях и нас. За А. М'Боу да проявим твърдост.

Чехът си направи самокритика, че настоявал за А. М'Боу.

В 12 часа имахме среща с африканците. Отидохме уж единни, но подходът ни бе различен. Докато аз бях за един разумен вот, който да не предопредели още от сега избора на Ф. Майор, то ГДР в лицето на [Ханс Юрген] Мишеел заяви, че Ф. Майор вече е кандидат и на Третия свят – латиноамериканците, а Ю. Хилчевски ми подхвърли, че не вижда нищо лошо в това, ако Ф. Майор бъде избран, както и в това, ако бъде провален. Само че второто бе казано повече проформа.

И срещата беше кратка. За пръв път видях Иба дер Тиам така умерен. От нас поиска само да гласуваме въздържали се, като заяви, че те не искат нищо повече. Дори ако всички не могат, то поне някои. Обоснова искането си с принципната постановка, че не може да се допусне отделни страни да налагат мнението си със заплахи. Ю. Хилчевски ми подшушна на ухото, че предварително му казал, че имаме позиция да не гласуваме за А. М'Боу. Иба дер Тиам помоли да не засягаме в разговор личността на А. М'Боу. Затова предложи да не се изказвам. Взе обаче думата Зигфрид Кемпф и каза нещо, което не разбрах, но не беше утешително за африканците. Отговори А. Благе с нюансирана заплаха.

Щях да пропусна. Съобщих на нашата група, че М. Брахими ел Мили (Алжир) се готви да предложи отлагане в духа на предложението на ГДР. Ю. Хилчевски отговори, че не е актуално – никой не го е искал, нито латиноамериканската, нито западната група. Възразих му, че черна Африка и арабите ще го поискат, а това са две групи.

Вечерта, когато М. Брахими ел Мили и други поискали отлагането, Ю. Хилчевски бил между първите, които го подкрепили. Гъвкав е, използува ловко обстановката. Но явно се е нагодил към избора на Ф. Майор.

Отидохме и в болницата при Деспина [Катифори]. Постояхме доста при нея. Щели да я отворят, още не назначили ден за операцията. Явно е рак, но не знаят колко е напреднал. Беше дошла и сестра ѝ. [Никос] Катифорис е трогателен, глади ѝ крака, за да ѝ отвлече вниманието и болката и да я успокои. Преживява тежко.

Ян Кларк (Канада) ми разказа, че Ж. Варгас (Бразилия) отишъл с още двама при А. М'Боу да го убедят да се оттегли. Той ги изгонил, като им казал, че очаква 30 гласа. Явно го държат съвършено изолиран. Как се е оставил до такова положение. Срещнах и [Камий] Абусуан (Ливан), който ми стисна ръката с думите: „Voila un outsider heureux, et d'autres candidats

qui sont malheureux“ – и ми разказа същата история, че А. М’Боу приготвил и торта за 30 души.

17.X.1987 г. [събота]

Имах разговор с М. Брахими ел Мили и с А. Дераджи. Видяха ми се доста самоуверени, защото постигнали успех. А. М’Боу обещал да си оттегли кандидатурата, но щял да иска да направят това страните, които го предложили. Задължили Л. Боасие–Палун да му подготви категоричен текст, който да не оставя съмнение, за да имат възможност след това да поискат отлагане.

Както после узнах по радиото, от Милан [Миланов] и от тях – това не станало. Писмото му наистина било двусмислено. Това предизвикало дълги дискусии. Иба дер Тиам представил писмо, че Сенегал оттегля неговата кандидатура, но в хода на дискусиите нещата се изострили и, разбира се, за да бъдат сигурни, противниците на А. М’Боу решили да проведат гласуване. Упоритостта и разправиите довели до това, че и колебаещите са гласували за Ф. Майор. Така изборът приключил с 30 гласа „за“ и 20 „против“ Ф. Майор. Франция гласувала за Ф. Майор.

Пристигна Мария [Захариева]. От нея разбрахме, че решението за гласуването на V тур за Ф. Майор било взето не от [Анатолий] Адамишин, а от [Петър] Младенов, комуто позвънил [Едуард] Шеварднадзе. А нашите освен това трябвало да съгласуват с Т.[одор] Живков, който поддържал А. М’Боу. Изглежда, че решението за гласуване за него е взето след съгласуване с Т. Живков. А на мен не ми се каза дори, че има такава телеграма, защото бих я отхвърлил като несъстоятелна от гледна точка и на стратегията, и на тактиката (разбира се, на думи). Защото П. Младенов гласува, а и той е на обратното мнение, но няма как – правителствено нареждане. Щом им се нареди, веднага си смениха мнението. Добре, че те сториха това. Друг е въпросът за въздържане. Тук се допусна безспорно грешка.

О, ако бяхме гласували ние така, по наше предложение, макар и с тяхно съгласие, но М’Боу беше минал! Щяха да ни извадят душите.

18.X.1987 г. [неделя]

Тези два дни бяха и най-приятните може би в Париж. Часове се разхождахме по улиците – Шан-з-Елизе, булевардите, Монпарнас, около Сена. Отидохме и два пъти на кино. Единият филм развлекателен – австралийски, другият – „Медея“ на Пазолини с Калас. Хубав, интересна е обстановката – каменни къщи в скалите, изглежда като в Грузия и Кападокия.

Ана каза, че това са може би едни от най-хубавите дни в Париж. Слънчево. Двама. Без проблеми. А когато е сама, Париж ѝ ставал противен.

Наистина не е удоволствие да бродиш сам из улиците. Толкова пъти съм го изпитвал, че само мисълта, че може да ми се повтори, изигра не малка роля за отказа ми да стана член на ИС.

19.X.1987 г. [понеделник]

Още веднъж прегледах текста. Смекчих го за А. М'Боу. Махнах казаното за amour propre froisser, макар да е вярно. Чувствителни са, макар че сами си го докараха – да бъдат по този начин притиснати. Дали А. М'Боу е искал било да остане на всяка цена, било да разстрои организацията? Той не пожела да се видим, аз също не го търся. Обидно ми е и на мен за начина, по който ме „продадоха" нашите, и както го използуваха черните. Западните или някои от тях наистина са били подплашени, че ние водим изцяло играта на М'Боу. [Едуард] Лукоо (Гвиана) дори казал, че отишли при него да го натискат да гласува за Ф. Майор, защото А. М'Боу имал още резерви, и Н. Тодоров, България, които щяли да разбият единството на социалистическите страни, за да попречат на избора на Ф. Майор. Тогава Изпълнителният съвет оставал без кандидат, а африканците реално не го били оттеглили [А. М'Боу], тъй като [Кенет] Каунда още не се бил произнесъл. Именно с нас плашели пропадането на избора на Ф. Майор, което реално можеше да стане, ако бяхме се въздържали и ако бяхме увлякли още един-двама (Индия и пр.).

Вечерта се срещнахме с Г.[еорги] Йорданов в посолството. Той толкова държеше за А. М'Боу, че в началото, преди да ни изслуша, едва ли не смяташе, че ние провалихме избора му. Доказахме му, че не е така, че самите африканци – черни и араби – не го желаеха и че тук действуват други фактори. Той прие, но подхвърли, че трябваше да се въздържим на последния тур. На което и Милан [Миланов], и аз отговорихме, че това бе наше твърдо убеждение, че дори се колебаехме как да гласуваме. Но дойдоха две, едно след друго по-категорични нареждания да гласуваме единно, а второто ясно и за Ф. Майор. Г. Йорданов промълви: „Нямаше да е зле да се въздържите." Но Милан, който нищо не каза, добави, когато останахме: „Как да не гласувам, когато има нареждане и на министъра, и на член на Политбюро." Мария [Захариева], която също се почувствува засегната, защото бе тук по време на гласуването и можеше да поеме отговорност, направи следната реплика: „Изкомандуваха ни, нямаше как." Г. Йорданов нищо не посмя да каже повече, впусна се само в това, че в СССР е трябвало да се съобразят с нашите специфични интереси...

20.X.1987 г. [вторник]

Откриване на Генералната конференция. Прочетох словото си. Наложих се над [Томас] Келер – да го прочета от трибуната, така също и

другите. На Иво Марган бе изключително слабо. На генералния директор бе смислено, но твърде общо – за цялата система на ООН, като се разбираше, че ЮНЕСКО е поставена под ударите на сили, които искат промяна в своя изгода.

Моето изказване стана ключово, защото открито говорих за политизацията на изборите, за опитите за налагане на едностранно политическо решение, за европоцентризъм – 24 години все техен генерален директор.

Реакция – нашите са възторжени. Изразиха го всички. От другите – първи дойде [Валтер] Гелхоф (ГФР) до мястото, където бях седнал, с думите, че дълбоко цени приятелството ни и се радва, че го има. Изцяло съгласен. [Жан] Сиринели (Франция) каза със съжаление, че Франция игра лошо, запази авторитета си сред африканците франкофони, но загуби международния си престиж. Холандците – и шефът на делегацията, и постоянният представител – искат да се срещаме всеки път, когато съм тук. Финландците с министърката – изцяло одобряват критиката и съдържанието. Латиноамериканците – председателят на тяхната група и други – ме поздравиха за блестящото изложение и за честността. Представителят на Европейската общност посочи, че излязох от стереотипа и казах ясно нещата. Още някои (да, Я. Кларк (Канада) и Ж. Варгас (Бразилия)) ме похвалиха, че излязох от досегашния стил на декларации и апели, и се спрях на проблемите. И ме заговориха за бъдещето на ЮНЕСКО. [Андри] Исаксон (Исландия) намери речта ми за блестяща, но поиска да си изясня какво разбирам под европоцентризъм. Казах му без никаква двусмисленост. Насочено ли е към бъдещето? Отговорих му, че аз говоря за миналото, на което дадох оценка. За бъдещето отговарят нов президент и Изпълнителния съвет. Д. Козмадопулос поиска речта да я чете спокойно. Много му е харесала. Пак повтори от своите духовитости, че предпочита вместо лимони и краставици Гърция да изнася елинисти (имаше предвид и голямата акция по възстановяне на Александрийската библиотека). М. Брахими ел Мили (Алжир) – че речта ми била помогнала да се съвземат духовете на афро-арабската група. Сега ще видят дали може да се образува ядро, което да постигне нещо. Пакистанският посланик го попитал дали Якуб хан можел да възстанови кандидатурата си. Посъветвал го да не прави това. А [Алфонс] Благе (Централна Африка) направо ми каза, че са разбрали le message. [Башир] Бакри (Судан) останал невероятно доволен, казал го на Ана. И т.н.

Изобщо, прескочихме и финала с отличен резултат за нас. Това повдигна самочувствието на всички, пък и откриването с един хубав филм от София, където ги имаше всички, включително и [Жизел] Халими (Франция). Не вярвам това да е доставило удоволствие на мадам [Мари–Клод] Кабана (Франция).

Бях се преуморил все пак, имаше и вълнение, така че с удоволствие си починах малко.

След обяд имах разговор с Иба дер Тиам (Сенегал). Изяснихме се, разсеях колебанията му относно нашето отношение към африканските страни. Казах му защо не можехме да гласуваме за А. М'Боу и защо трябваше да бъдем единни. Прие, ще си сътрудничим и по-нататък. Казах му да се срещне с Г.[еорги] Йорданов и Милан [Миланов]. Още не се бе отказал от мисълта, че е трябвало А. М'Боу или да се откаже по-рано, или да продължи борбата докрай, та и поражението да се използува за политическа цел. Изобщо борец, отстояващ яростно своите позиции като носорог, но не винаги достатъчно обмислено. Ужасно възмутен от западната преса, която невярно предала и неговите думи. Оказа се вярно и това, че А. М'Боу е скривал от него намеренията си и го поставил пред свършени факти. След като той е дошъл в Париж, няколко дена преди Изпълнителния съвет. Но като верен син на Африка и много чувствителен на тема колониализъм той изведе африканците на предна линия. Сега търси реванш. Ще успее ли да направи нещо? Или Западът ще разложи отвътре африканското единство. Ще видим през следващите дни. Западът има още една възможност да ги раздели и успокои – с ФАО. Неизвестностите тук са Франция, част от арабите и част от латиноамеринците.

21.X.1987 г. [сряда]

Малко тържество в мисията. В мое отсъствие, а след това пред мен. Г.[еорги] Йорданов ми връчи едно копие от филма, който представиха. С много топли думи – дано има и други подобни случаи на такова всестранно възтържествуване и морално и политическо, и интелектуално. И не само за НРБ, но и за цялата социалистическа общност. И т.н. плюс подчертаване на приятелството.

Бях поканен на обяд, но използувах закъснението, за да се измъкна – толкова работа имах вкъщи да разчистя книжата. След това отидохме с Ана на кино – Ал Капоне. Жесток филм, каквото е било и времето. Достегнахме багажа. Наложи се да купим още един куфар.

22.X.1987 г. [четвъртък]

Среща с [Милан] Миланов. Уточнихме въпросите и позициите си. Казах му, че вчера случайно срещнах [Анри] Лопес (зам.-генералния директор от Конго), който ме попита дали съм съгласен с предложението на А. Траоре за председател на Международната комисия за история да бъде назначен [Луи] Базен. Отговорих му, че ме учудва, гдето А. Траоре прави предложение без консултация с никого. Но аз не мога да се съглася, тъй като Л. Базен е лингвист-филолог, тюрколог, не познава работата и освен това е обидно за член на Международната комисия да предлагат човек извън техния кръг. Аз лично, спазвайки логиката на последователност-

та, смятам, че трябва най-напред да се потърси сред зам.-председателите. Бих бил кандидат, но без да налагам себе си, ще бъда решително против Л. Базен. Имам и други съображения, които обаче не уточних.

Всичко това разказах на Милан [Миланов], като добавих защо Л. Базен не бива да бъде избран и че аз при всички случаи ще си подам оставката. Луи Базен е участвувал в Турция на симпозиума за малцинствата и е толкова мекушав, че ще бъде лесно манипулиран. Милан ми каза, че по принцип ще настоява да ме поставят мен начело. Разбрахме се все пак целта да бъде другият да се отстрани.

Обяд с [Шарл] Кечкемети. Кой знае защо останал с впечатление, такова било и мнението на някои от Секретариата, които много ме искали, че СССР не бил поддържал кандидатурата ми докрай и не ме искал. Опровергах го, но у него остана съмнение.

В 3 часа ме повика Амаду М'Боу. Беше много любезен. Връчи ми дипломата за златния медал, който ми бе поднесен от него при откриването на сесията. Разменихме любезности. Спомена, че се е срещал с Г.[еорги] Йорданов. Припомни София. Опита се да се изплъзне от конкретен разговор за изборите, като декларира, че нищо не знаел, стоял настрана. Накрая ме попита дали познавам [Луи] Базен, препоръчали му го за председател на Международната комисия. Отговорих му, че „да", и че моето мнение е отрицателно по две причини – че е лингвист, а не историк; че няма нивото за този пост. Добавих, че имам и аз претенции в интереса на работата. А. М'Боу ми възрази само, че би трябвало да бъде от Франция. Напомних му, че и в двата случая за председател бе избран не французин, а бразилец, а французинът стана по силата на това, че бе подпредседател. Той обеща да помисли върху това, което му казах.

Оттам отидохме в музея „Ке д'Орсе". Няма да говоря за музея, защото се случи нещо, което ме вбеси. Тъкмо пристъпвахме към разглеждане на импресионистите и още почивахме в кафенето, там ни намериха. Търсили ме по спешност от ЮНЕСКО. Слязох. Оказа се [Алиун] Траоре. Търсел ме за консултация за председателя на Международната комисия. Казах му, че не е избрал подходящия момент. Той отговори, че го правел по поръчка на генералния директор. Казах му, че имах среща с него и му дадох мнението си. Не останах с впечатление, че познава Л. Базен, следователно той [А. Траоре] го е препоръчал. За тази цел по-редно е да се спази уставът. Отговор – това правел по телефона. Аз му отговорих, че това не е консултация, но въпреки това в предварителен порядък му казах, че не съм съгласен с Л. Базен. Отговор – това той правел по нареждане на А. М'Боу, вече имал моето становище. Тогава му казах, че не съм съгласен с такава постановка, защото и аз си поставям кандидатурата. Той ми каза, че наистина [Е.] Менделсон (САЩ) и аз сме били най-подходящи, но

трябвало да бъде французин, защото Международната комисия оставала без представител на Франция. „А защо да не бъде французин зам.-председателят?“ – му отвърнах. А. Траоре най-нахално продължи да настоява за Л. Базен и аз му затворих телефона, като преди това му напомних, че той лично ме е уговарял.

Оттам отидох до ЮНЕСКО. Потърсих среща с А. Лопес и след това с Т. Келер. Изложих им цялата история и изразих остър устен протест за неспазване на процедурата и нахално държане на А. Траоре. Казах им съображенията си да бъда против и конкретно, поради професионални и политически основания, и заради личността на Л. Базен. Освен това добавих и за интереса, който проявявам към този пост по силата на приемствеността. Дадох им право да използуват всички мои аргументи, освен тези за политическите съображения, които оставям на българската делегация, ако го сметне за нужно. А. Лопес ми разправи, че той предварително не се съгласил с А. Траоре и му отказал да подпише писмото до [Шарл] Моразе. Освен това изпратил писмено мнение до А. М’Боу – да не се заангажирва сега с тази история. След разговора с мен разбрал, че това може да причини допълнителни трудности на ЮНЕСКО. Аз не ги успокоих – казах им, че съм дълбоко възмутен, че по време на хода на изборната кампания А. Траоре ми предложи, ако не стана генерален директор, то А. М’Боу щял да ме назначи за председател на Международната комисия. Използувах и думите, че това може да стане „Ирангейт“ за някои личности в ЮНЕСКО.

А. Лопес обеща да говори още заранта с А. М’Боу и ми каза, че А. Траоре е този, който настроил А. М’Боу срещу него. А Т. Келер ми предложи да напиша веднага писмо до генералния директор. Не се съгласих, докато не видя, че устното ми възражение не е дало резултат.

Последна добавка – срещата в съветското посолство на 19.X. на всички представители на социалистическите страни, по 2-3, около 50 души. [Анатолий] Адамишин председателствуваше. Откри с няколко думи. Информирах ги за следваната от нас стратегия и тактика и за това, че трябваше да бъдем единни – гаранция за авторитет и успех. Но сега да изясним, успокоим и привлечем афро-арабската група.

[Петер] Наги (Унгария) специално ми благодари. Същото направиха и другите изказващи се, [Казимирж] Жигулски (Полша) и пр. Интересно, този път се изказа и М.[ария] Захариева. Започна с думите, че издигането на кандидатурата е огромен политически факт. Знаехме, че не можем да успеем да ни изберат. Но никога досега такъв успех не е имало и утре това ще се оцени още повече. И се спря на необходимостта да приобщаваме към нас силите на Третия свят в името на политиката на А. М’Боу, която ние не отричаме. Тези думи намериха силната подкрепа на кубинския

шеф на делегацията, който се обяви почти открито срещу Ф. Майор и издигна лозунг да се търси с Третия свят нов подходящ кандидат.

Накрая А. Адамишин заключи с думите: „Лучший кандидат был Н. Тодоров. Это стало всеизвестно. Только стереотипное мышление не позволило западным странам перешагнуть линию и выбрать Н. Тодоров. Иными словами, имеются резервы для внедрения нового мышления. ...“ Изказа след това гореща благодарност с много думи.

Така завърши и това приключение.

23.X.1987 г. [петък]

От Париж тръгнахме много рано, бояхме се да не ни задръстят. Пътувахме с групата историци за симпозиума, посветен на Френската революция – Жорж Кастелан, [Рене] Жиро, [Жак] Тоби, Пол Дюмон – все стари познати, и [Жан–Пол] Берто – секретар на Националната комисия на Франция за чествуване 200 г. от Френската революция. Посрещнаха ни и ни изведоха всички през VIP’а.

Вечерта в ресторант „София“ имахме вечеря. Стана удачно, защото имаше и шоу програма – не лоша, малко танци, разголени, фокуси, акробатика, пеене.

24.X.1987 г. [събота]

Семинара започнахме в СИБАЛ. Тесен състав, интимна обстановка, но със сериозно отношение и дискусия. Утре им предстои пътуване – едните за Рилския манастир, другите за Велико Търново. [Жан–Пол] Берто говори за излязлата литература – интересен преглед на основните тенденции; Ж. Кастелан използува Пуквил; Л.[юбен] Беров добре проследи използуването на идеята за Френската революция през XIX–XX в.; Р.[осица] Ташева е работила върху членовете на Якобинския клуб – социален произход, поминък въз основа на префектурните описи. Имаше и дискусия върху реалното влияние на Френската революция и етапите. Аз направих встъпително изказване и проследих директното и косвеното влияние на революцията.

25.X.1987 г. [неделя]

Няма отопление, нито топла вода вкъщи. Затова всички се събрахме на обяд в „Рила“ – децата и внуците. Още веднъж се убедих, че са жизнени – със запазени чувства на хумор, упорити и амбициозни в добрия смисъл. Няма да се оставят да ги газят.

Разходихме се с М.[ишо] Василев. Малко нещо можа да ми каже. Че [Тодор] Живков бил викан [в СССР], че се върнал смутен. Бистра Ав-

рамова беше казала вече на Ана, че от него са искали обяснение и са му обърнали внимание, че е предизвикал хаос в страната с преустройства, за които населението не е подготвено. Парализиран е животът. Преустройство не може да се провежда, без партията да се ангажира изцяло. А не е такъв случаят у нас. Няма демокрация, нито партийна, нито друга. В съветското посолство ежедневно се хвърляли огромен брой писма за намеса. Критикували са го за употребата на „модел". Какво означавало това, искаме и на другите ли да натрапваме своето? В икономическите отношения никакви „поблажки". Ясно и категорично. Попитали го дали е подготвил смяна. Отговор – Милко Балев. Ако не било дословно, то изцяло в този дух.

М. Василев говори в този смисъл, без да добави нищо. Но потвърди объркаността. Предлагат нови постове, хората отказват, застой горе във върхушката. Още по-голяма демобилизация с отлагане на партийната конференция. Пак се говорело за смяна на [Петър] Младенов. Укрепил се Огнян Дойнов. Илчо [Димитров] се борел за възстановяване на МНП [Министерство на народната просвета] или за отиване в БАН.

[Тодор] Живков – чули го да говори: „Кой ми подхвърли тази идея"; да се отказва от неща, станали изцяло по негово внушение. Изпокрили се Г.[еорги] Атанасов, Ч.[удомир] Александров. Положението ни се било рязко влошило през последния месец и половина. Излизат материали – някои критични, някои двусмислени.

Ще трябва да се срещнем и с други, защото говорят, че „циреят е пред пукване" – толкова са наболяли въпросите.

Повикаха ме на среща с гръцка делегация от фондация „Олимп" – Писанос, бизнесмен, Кидониатис, архитект, с жена му Николаиду от първия му брак. Имат дъщеря журналистка, избрана била за професор. Искат да построят в подножието на Олимп античен град, посветен на разбирателството между хората. Доста утопична идея, но осъществима, ако намерят средства. Казах им плюсовете и минусите на проекта, както ги виждам.

26.X.1987 г. [понеделник]

Продължихме семинарът. Мина добре. Методологическите доклади на Ж. Тоби и [Рене] Жиро ни направиха силно впечатление. Ж. Кастелан се опита да иронизира по този повод, но аз ги защитих, защото наистина и в политическата история, особено в международните отношения, се въвежда комплексен подход, като се избира една тема, уточняват се нейните елементи и се проследяват в няколко страни в различни отрязъци от време. Съпоставката дава интересни наблюдения. Жиро и неговият институт са обединили усилията на голям екип върху Puissances. Какво е Puissance обективно и субективно – Англия, Франция Германия, Италия за годините 1938, 1948, 1958, 1968-а.

Разделихме се удовлетворени – и ние, и те. Устроихме им две лекции – в Института [по балканистика] (Жорж Кастелан) и в Университета (Жан–Пол Берто) за утре. Завършихме обаче дискусията късно, защото един час ни отне телевизията. Заснеха ги с оглед на филм, който готвят за мероприятията около Френската революция.

Вечерта посрещнах, а всъщност аз отидох половин час след началото на вечерята, групата начело с [Юрий] Петросян за източни ръкописи – [Елена] Метревели, към които добавих Пол Дюмон и [Андреас] Тице.

27.X.1987 г. [вторник]

Рано сутринта открих заседанието на групата, като поканих да вземат участие и пристигналите от Белград [Никола] Тасич, зам.-директор на Балканоложкия институт, и [Климе] Джамбазовски с готовия том „Сръбски материали (документи) за българската история“. Чудесен том. Поздравих ги и ги представих взаимно с другата група.

Сетне трябваше бързо да бягам до летището, защото „Балкан“ писал на билетите 13, вместо 11.30 часа. Събрахме се 8 души за тържественото чествуване на ВОР [Великата октомврийска революция] в САН [Съветската академия на науките]. Поканили са чуждестранните членове [на САН], председателя и главния секретар на Академията. Обаче нито [Ангел] Балевски, нито [Благовест] Сендов дойдоха.

Среща с [Владимир] Волков. Най-интересен беше въпросът с избора в техния институт. Той получил 113 гласа, [Генадий] Литаврин – 67, [Владилен] Виноградов – 52/3. Гласуват за всеки поотделно. В Отделението – Литаврин 15, Волков 14, Виноградов 8 (пак гласуване поотделно). Сега принципиален въпрос – чий вот е меродавен – на Отделението ли или на института. Това е първият институт, където се провежда избор.

За [Михаил] Горбачов – че в Мурманск демонстрирал орязана програма (свидетелство, че бил притиснат може би и от своите), в Ленинград бил по-твърд. Нещо непривично – възложил ръководството на пленума на [Борис] Елцин, кандидат-член на ПБ, а не на член. Не му приели първия вариант, но изглежда, че все нещо прокарал.

Борбата продължава да се изостря, но ако се съди по ангажираността на привържениците му, то няма изгледи този процес да бъде спрян. Например срещата на Б. Елцин с пропагандистите на Москва – цели 5 часа. Той [Волков] присъствувал. Говорил им открито, по-скоро като кмет на града, но засегнал и политически въпроси. Попитали го защо така бавно върви преустройството, вярно ли е, че критикувал [Егор] Лигачов, имало ли покушение срещу М. Горбачов и т.н. Отговарял открито. Бавността се дължала, защото не се подхваща от всички. Изобщо да не се очаква бързо преустройство, когато трябва да се преустрои и самият човек.

28.X.1987 г. [сряда]

Сутринта дойде Акоп [Улунян]. Донесе ми книга, в която е поместена речта на [Константин] Симонов, непубликувана, по случай 20 години от края на войната. Точно и пълно отразява онези чувства и мисли, които вълнуваха голяма част интелигенцията още след смъртта на Сталин и особено при Никита Хрушчов. Честно изложение. Акоп ми каза, че бил евреин, най-малко полу. А. Рибаков, авторът на „Дети Арбата“, също. Няма две мнения – способен народ, а сега и нация. Друг въпрос е за външната политика на Израел. И държавата им е успяваща.

След обяд – на тържествено събрание в „Большой театр“. Присъстваха членове на Политбюро начело с [Николай] Рижков. Мако Даков си беше забравил пропуска и отиде с кола да го вземе. Понеже се забави, ние решихме, че няма българин в Президиума, и отправихме Сава Гановски. Та станаха двама.

Докладът на [Гурий] Марчук беше посветен на основните достижения на съветската наука. Не дълъг, около 50 минути.

След това ни показаха новия балет „Макбет“. Добри балерини, т. е. мъже, защото именно балетът бе мъжки, с една дама – лейди Макбет. Танцуваше леко, макар и 60-годишна. А и мъжете бяха добри. Но не можех да се освободя от съпоставката със „Спартак“ на [Арам] Хачатурян, който е една класа по-високо по мелодичност и разнообразие на масовите сцени. И тук имаше танц на сабите подобно на там. И все пак не беше същото. Макар че не мога да кажа нищо лошо. Спектакълът ще се задържи и ще се усъвършенствува.

29.X.1987 г. [четвъртък]

Сутринта не отидох на посещение в изложбата, останах, почетох. След това имах среща с [Сергей] Тихвинский. Поговорихме си, стана дума и за Световната история. Те се възмутиха и по своя инициатива решиха да действуват. Не щеш ли, едва съм си излязъл и [Алиун] Траоре им звъннал да се „консултира“. Те, т. е. [Александър] Чубарян, му казали, че ще се обади след половин час. А. Траоре не предложил Л. Базен, а друг. Но те проверили при [Шарл] Моразе, той не го приел и казал, че трябва да бъде един от зам.-председателите. В този смисъл и те ще пратят телеграма и ще искат интервенцията на Ю. Хилчевски с оплакване от А. Траоре и отлагане на въпроса за реална консултация на Бюрото. В този смисъл изпращат телеграма до останалите членове на Бюрото. Подлеци! Трябва да махнем А. Траоре. Ще трябва и аз да реагирам писмено.

В Президиума – среща. Делови доклад изнесе Г. Марчук. Сетне се изредиха последователно с обръщения всички представители на социалис-

тическите страни. Последен говори Мако Даков. Кратко, за значението на Октомврийската революция и нашето бъдеще, което е свързано с нея.

И нещо ме бъзна. Може би, защото ме бяха отегчили повече от час поредните обръщения. И станах с въпрос – „Децентрализация и демократизация, обявени от Гурий Марчук (комуто благодарих за деловия доклад), как да се разбират? Институтите са основното ядро, директорът се превръща в централна фигура, от него се иска концепция, структура и т.н. Кой го избира? Отделението е ли също звено в децентрализацията и в какво отношение стои над институтите? И могат ли да се местят хората от един в друг институт?"

Залата веднага се раздвижи. Г. Марчук отговори, явно доволен, че и той се раздвижи. Определи само контролни и координиращи функции на Отделенията без право на намеса в конкретната работа, финансиране и пр. Но директора Отделенията потвърждават. Дойдоха всички да ме поздравят, че съм поставил централен въпрос, който явно занимава умовете. [Николай] Басов тръгна с мен и си спомни за работата ни, докато бях начело на Дружество „Георги Кирков". [Пьотр] Федосеев заразпитва за София; Г. Марчук също се чука с мен. Особено доволен бе председателят на Полската академия и на Унгарската. Дълго се прощавахме.

Мако Даков отстъпи на югославяните да се изкажат преди него и това много им допадна. А в състава на делегацията бе акад. Любиша Ракич, който работи с Ана. Когато го приближиха нашите, той пред всички заяви, че има връзки с БАН, и то с Ана Върбанова. Нашите веднага възкликнаха и ме изтикаха напред. След това седнахме на една маса, взаимно се поканихме. Той обаче настоя непременно да идем през пролетта.

К.[онстантин] Симонов:

„Не буть 1937 года, не было бы и лета 1941 года, и в этом корень вопроса."

„Сталин несет ответственность не просто за тот факт, что он с непостижимым упорством не желал считаться с важнейшими донесениями разведчиков. Главная его вина перед страной в том, что он създал гибельную атмосферу, когда десятки вполне компетентных людей, располагавших неопровержимыми документальными данными, не располагали возможностю доказать главе государства маштаб опасности и не располагали правами для того, чтобы принять достаточные меры и ее предовращению."

„Незадолго до войны, после паметного сообщения ТАСС о слухах о якобы враждебных намерениях Германии, были арестованы и погибли командующии ВВС Рычаков, главный инспектор ВВ Смушкевич и командующий противовоздушный обороны страны Штерн."

„Сталин оставался на пороге войны верьным той маниакальной подозрительности по отношению к своим, которой в итоге обернулась потерей бдительность по отношению к врагу."

„...Истинная правда заключалась как раз в том, что мы „отошли до берегов Волге“... А нас привели не те или иные неприятные случаи, а куда более грозные исторические причины, связанные с тем, кто мы теперь называем культом личности.“

30.X.1987 г. [петък]

На обяд отидох у Акоп.[Улунян]. Там беше вече Владимир [Волков], а с мен влязоха и Нина [Зуева] и Витя [Зуев]. Вътре бе и Артьом. Майката на Акоп отново бе подготвила невероятно изобилие. И накрая кафе и сладко с орехи, зелени, цели. Разказах им за заседанието на Президиума. Волков беше доволен, че въпросът е бил поставен директно и пред С.[ергей] Тихвинский лично, и сетне по този начин в Президиума.

Изведнъж звънна телефонът. Лиза съобщи, че Президиумът е избрал В. Волков за и. д. директор. Ясно, че Президиумът не е искал да допусне сблъсък между Отделението и института още в началото на преустройството. При това цялата Академия е развълнувана от произходящото в Института славяноведения и балканистики и го следи, за да види докъде отива демократизацията. В. Волков смята, че и моят въпрос пред Президиума е изиграл роля, защото е заангжирал вниманието на Президиума, който също бил разделен по въпроса за преустройството. Например, един Николай Басов бил за пълни права на институтите. Обясних си сега защо Н. Басов ме пое в залата на президента, заговори ме най-любезно за миналото, чукахме се с вино и го повтори пред Гурий Марчук. А [Пьотр] Федосеев цели двадесетина минути ме разпитва. Дали е така или не, няма съществено значение. Може би стечението на някои обстоятелства е помогнало, но реално В. Волков лично има голямата заслуга, че е успял да се пребори с интригите и да излезе с програма, която убеди половината гласове на Отделението, които за първи път го виждат, да гласуват за него. И аз се зарадвах много, тъй като този случай ще се отрази положително на процеса на демократизацията.

На няколко пъти Г.[еорги] Близнаков и Мако Даков ме заговорваха за БАН. Изходните им позиции са еднакви. БАН се затрива. Нещо трябва да се направи. [Ангел] Балевски не иска и отхвърля всякаква инициатива с думите: „Какво не ви харесва!“ Но над всичко пред тях стои въпросът – да не се допусне [Благовест] Сендов. По този пункт са категорични и другите двама – Л.[юбомир] Илиев и Иван Костов, а и Е.[вгени] Матеев.

Но М. Даков продължава и по-нататък – иска от мен да действуваме и за освобождаването на А. Балевски. Всеки друг освен Бл. Сендов би бил по-добър за БАН, според него. Но иска да сме сигурни, че Бл. Сендов е отпаднал. Имало сигнали в тази насока, но не е сигурен какво ще направи „първият“. Напоследък изглеждал объркан. Залагал и губел своя автори-

тет за пропаднали личности. Излязъл само с Огнян Дойнов на празника на просветата – откриването на учебната година и на 9 септември.

Г. Близнаков също отива по-нататък. Той иска да подготвим екип, който да противопоставим на тези, които също излизат с екип – като А. Балевски, [Пантелей] Зарев или Бл. Сендов. Подхвърли ми, че обстановката се е променила, че сега условията позволяват на един хуманитар да бъде председател. Казах му, че искам да помисля и отложих разговора за София.

31.X.1987 г. [събота]

Посрещна ме Ана с Машка. В добро настроение. Явно излиза от психическата депресия, каквато още имаше в Париж. Почнала е работа. И това веднага ѝ се е отразило.

2.XI.1987 г. [понеделник]

Сутринта слушах речта на М. Горбачов. Явно бе развълнуван. Дали защото не е успял да наложи свята линия на преоценка? Или се е вече примирил и отвътре го гложди от разочарованието, което ще предизвика сред своите най-близки сподвижници? За Сталин бе не само неясен, но го провъзгласи за гений. Даде, разбира се, негативна оценка за репресиите, но анонимна. Обяви само, че комисия в ЦК разследва случаите. Какво може да следва от това? Че ще реабилитират жертвите. А оценката за този, който причини толкова нещастия, липсва. Дори не бе спомената оценката на Ленин за Сталин, докато за Бухарин – жертвата – го процитира.

Вечерта слушах българския текст. Разбрал съм неправилно за гения на Сталин. Затова прегледах сутринта и вестника. Нещата са казани ясни, що се отнася до репресиите. И отговорността на Сталин за това престъпление. Но по-нататък минава към анонимност, макар че се разбира за кого се отнася. А хвалбата за ролята на Сталин във войната, която не е балансирана с критиката за неговата отговорност, така добре охарактеризирана от К. Симонов (че без 1937 г. нямаше да има 1941 г.; и с отстъпленията и пораженията), оставя впечатление на опит за издигане на Сталин над критиката и осъжданията.

3.XI.1987 г. [вторник]

След Научния съвет снощи в Института [по балканистика] – с два избора и няколко атестации – имах среща с целия колектив. Говорих им за ЮНЕСКО, за да разберат по-добре цялата обстановка. След това им говорих за преустройството в САН и за избора в Института; казах им и отношението си на историк към някои проблеми, свързани с оценката на Сталин в доклада на М. Горбачов. Споменах за германо-съветския пакт,

давайки право на М. Горбачов, но припомних дезориентацията, която се бе получила и у нас. Та нали се заговори да посрещаме с доверие немските войници у нас. Не можейки да преодолеем негативното отношение и поради водещата се война, като ученици още в гимназията, в Морската градина, вдигахме юмрук и викахме „ротфронт“ на срещащите се групи войници. Колко все пак бяхме наивни.

Хората останаха доволни – поне така ми говориха. Имаше и въпроси.

4.XI.1987 г. [сряда]

В издателството [на БАН]. Сборникът за Левски [„Археологически данни по спора за гроба на Левски“] е набран. Търси се. Бях написал – в тираж 2.000 броя. Оказа се, че мрежата го иска със заявки над 7.000 екземпляра. Мисля все пак да го ограничим в 5.000, за да не дразним излишно. А [Иван] Гърбучев се излага – наредил да се печата брошура на [архимандрит] Горазд, без да спазва каквато и да било процедура.

Помолиха ме да прегледам книгата на [Георги] Настев, много е популярна за такъв обем – 600 страници. Нямаше как, съгласих се.

Подновихме с Ана редовните ни разходки в парка.

5.XI.1987 г. [четвъртък]

Извадиха ми нови три зъба. От удара върху колата окончателно съм разклатил протезата долу и ми оголиха цялата дясна част. 3 сега и 1 преди – четири зъба. Полага ми се да фъфля като [Стоян] Романски и Любен Василев. Не е никак приятно. Попитах дали на Запад не избягват това? Отговори ми се, че са много напреднали и в тази област, както и в другите. Но у нас няма как още да ги внедрят и да ги „поливат“. Козметиката, която правели, била примитивна.

Среща с Йордан Йотов. Пита ме за Париж; за Москва – САН. Не одобрява и той ролята на Отделенията, които се запазват като върховна инстанция вместо Президиума. Пита ме и за събитията около Б. Елцин и други. Казах, че реакцията му е била породена от усилията да се спре преустройството и гласността. Съгласи се.

Накрая му казах, че мисля да се оттегля от БАН – във връзка с поставянето на възрастови ограничения и с несъгласието ми да бъда заместник на А. Балевски или на Бл. Сендов. Той ми подшушна, че и двамата няма да бъдат председатели и ме посъветва да не предприемам засега нищо.

Среща с Г.[еорги] Йорданов. Решили за трима – той самият, аз и Светлин Русев – да идем в Есен, ГФР, на заседание на Бюрото на фондацията [„Людмила Живкова“]. Ще отсъстваме от пленума на ЦК.

Той също ме разпита за Москва – за Академията и общо. Но го свърза с тук. Попита ме кого имат предвид за председател. Отговорих му, че чакат, така са свикнали, но не искат двама – Бл. Сендов и А. Балевски. „И все пак кого искат?“ „Не знаят кой ще се хареса и кой ще се ползува с благоволение от природните науки“. И добавих, че са ми правени аванси, в случай че се приеме за председател човек от обществените науки. Аз не поставям своята кандидатура. Той само кимна, че за обществените науки е ясно.

Що се отнася до СССР – той ме попита най-напред, а след това, излизайки от кабинета – ми каза, че е разочарован от М. Горбачов за отношението му към жертвите – да не намери по същество една положителна дума за любимеца на народа Н. Бухарин; да спести думите на Ленин за Сталин и да заиграва с него. Песимист е и за това, което става у нас. Ясно, че с друг не може да се разговаря по тези въпроси. Казах му, че се говори за наследника на Т.[одор] Живков – М.[илко] Балев, че така го представил уж в Москва. Първоначалната му реакция беше – това не може да бъде, а след като се замисли, каза – всичко е възможно, толкова е хитър първият.

За ЮНЕСКО ми съобщи, че се връщаме с нараснало самочувствие. Имал среща с А. М'Боу, казал му, че не трябвало да се отказва, защото ние сме щели да гласуваме за него. С Иба дер Тиам се разбрали, оценили поведението ни. Имал среща с испанеца [Федерико] Майор, който признал, че съм бил най-подходящият кандидат, но все още времената били такива, че трудно си пробиват път от социалистическите страни и най-добрите. Но специално благодари за подкрепата. „Всички се нагаждаме вече“ – заключи Г. Йорданов.

6.XI.1987 г. [петък]

[Ангел] Балевски беше насрочил разглеждане на проектоустава. Аз го изучих внимателно, поисках и мнението на [Анета] Динева. Написах 5–6 страници. Когато отидохме с М.[ако] Даков и Г.[еорги] Близнаков при А. Балевски – секретарката ни върна с думите, че няма да има обсъждане. Предния ден при него са били Г. Близнаков и Л.[юбомир] Илиев. Изведнъж си променил мнението, без да ни покани дори.

Останахме трима и доста подробно анализирахме устава. Г. Близнаков бе най-категоричен, че с него се прави опит да се концентрира всичката власт в малко ръце и демагогски да се подведе научната общественост, че уж се дават права, широки и демократични. По същество се унищожава Президиумтъ, нищо за академичния състав, задържат го до 70 години. От сегашните само трима могат да поемат ръководна длъжност с въведения възрастов ценз – [Благовест] Сендов, Иван Тодоров, [Кирил] Серафимов. И скорострелно избиране на нови. Бл. Сендов бил казал, че подготвил

революционен устав, а принципите били одобрени от [Евгений] Велихов, с когото поддържал тесни връзки.

Преди това пък прегледахме отчета на М. Даков за посещението ни в Москва. Вярно е дал, но беше засилил някои пунктове, които коригирахме. Е.[вгени] Матеев специално наблегна на обясненията на Г. Марчук на моя въпрос.

След обяд коректурите на сборника за Левски. Половината е при мен. Убеждавам се, че ще предизвика интерес.

7.XI.1987 г. [събота]

Отидохме с Ана на Витоша – „Алеко". Сняг – разхождахме се около час и половина. Там хапнахме в закусвалнята. Цените наистина не са достъпни за хората. Разбирам защо и нашите деца си мъкнат по един-два сандвича и си поръчват само кафе. Но си спомних – не правехме ли и ние това? Кога сме ходили на ресторант, докато бяхме студенти и млади специалисти?

След обяд имаше прием в съветското посолство. Странно, любезно се ръкувахме с [Добри] Джуров, [Атанас] Семерджиев, [Васил] Зикулов. А сетне дойде и Димитър Стоянов.

С „подпорите" на властта съм добре сега. Само хората, пряко свързани с властта, които ѝ дават тон около Т.[одор] Живков, ме ненавиждат. Излезе сборникът за Людмила [Живкова] „Летописът"; махнаха и името ѝ от Института [по балканистика], от което съм още по-доволен, защото по този начин ни освобождават от всякакво пряко съучастие в дейността на Никола Стефанов – поеха върху себе си всичко. И големите хонорари. Казаха ми, че на Мито Исусов му платили 25 хиляди лева за участието в биографията [на Тодор Живков] и му пратили една ракла с два родопски килима. (Не разбрах лично ли Т. Живков, макар че така ми го казаха.) Участвувал бил и в писането на речите. Ето двуличието. Подразбере нещо и го използува – за Тр.[айчо] Костов и т.н., хвърляйки прах в очите на хората. Къде е истинският Мито?

8.XI.1987 г. [неделя]

Цял ден коректури. Работата по сборника напредва.

9.XI.1987 г. [понеделник]

В издателството. Разговор с [Иван] Гърбучев – отново са го погнали за отпечатването на една кола и половина „Мисли и пословици" от архимандрит Горазд. Че е глупаво да се обвързва с такава личност като Горазд, е ясно, но пък да искат административно и партийно наказание, когато в неговите права влиза възможността да отпечатва до 3 коли акциденция

– не го разбирам, освен като лично отношение на [Валентин] Караманчев. Освен това го натиснал и П.[енчо] Кубадински.

Уточнявахме с [Петър] Арсов сборника, върнах коректурите. Бяхме с [Вера] Гьорева. Друго недоумение – наказват ги за извънредно раздаване на издателска обработка на ръкописи, застояли с години. Ликвидирано бе натрупването, но нормата на заплащането е била повишена. Окачествили го „щета“ и искат да заплатят по няколкостотин лева В. Гьорева, Иван Гърбучев, Тодор Рангелов. Говорих с Олга Такева, пак от счетоводството – оспори правото на ревизията.

Изобщо у нас се забелязва засилен натиск по разчистване на лични сметки или за отношение.

10.XI.1987 г. [вторник]

Подготвих бележките по устава на БАН, като ги допълних още малко и ги пратих на А. Балевски.

Дигнах налягане и останах вкъщи. Полежах няколко часа. Поразходих се, спадна.

11.XI.1987 г. [сряда]

Бюро на Президиума. Дневен ред – разглеждане и конкретизация на подписания от [Стоян] Овчаров рамков договор със СССР за съвместни научнопроизводствени организации с международен характер (за производство, търговия и т.н.) Предвидили са въвличането на научни институти. [Георги] Панков вече конкретизирал областите и ни изпраща писмо-предложение, подписано от няколко академици по направления.

Аз дори не прочетох документа, мислейки, че той се явява резултат на предварително обмислена и съгласувана акция. Оказа се, че не е така. Д.[имитър] Шопов, Г.[еорги] Близнаков, Ив.[ан] Василев посочиха, че имаме известен научен интерес, но въпросите трябва много внимателно да се проучат и да се видят нашите реални интереси. Това ме накара да прочета материала и се убедих, че имат право, а М.[ако] Даков иска да претупа нещата. Накрая и аз се изказах критично, като напомних, че преди известно време беше внесен в Президиума материал за превръщането на БАН във филиал на САН. Тогава това се отхвърли, няма ли сега да затънем?

Ив. Василев се зае да докладва преписки, които му бяха връчени. М. Даков и тук се прояви – поиска тези въпроси да се разглеждат преди това от Секретариата. Ив. Василев много се ядоса и хвърли листата с думите, че не иска да бъде секретар на Секретариата. Д. Шопов го успокои, аз също. Но подхвърлих по повод на станалото – че Сталин със Секретариата угроби Политбюро, нашият Секретариат няма ли да угроби Президиума?

След обяд събрах по въпроса за печатницата и издателството [Димитър] Ляков и [Емил] Емануилов заедно с Ив. Гърбучев, [Петър] Цанев, А. Василева, [Петър] Арсов. Благодарение и на присъствието на инженерите намери се общ език за преодоляване на застоя в снабдяването на печатницата с техника.

12.XI.1987 г. [четвъртък]

Днес пътувам, но преди това ме повика П.[антелей] Зарев. Всичко за пари – няколко книжки на „Литературна мисъл“ излезли току-що, но не са хонорувани. Казали му, че нямало средства, което впрочем е истина. Та иска да уредим заплащането.

След обяд отпътувахме за Есен (ГФР) на заседание на Бюрото на фондацията „Л. Живкова“. Само за един ден – петък. Събота – обратно, от заранта, без да имаме възможност да посетим нито един музей.

13.XI.1987 г. [петък]

Конференцията се откри в дома на Круп, превърнат в центъра на фондация „Круп“, с изложба за историята на семейството; зала за конференции; библиотека; голяма банкетна зала; лятна градина. Сградата е сурова, внушителна, дъб масивен. Строена е по скица на самия Круп под английско влияние, но с още по-подчертан немски дух – за грандиозност и величие. Без да има лекотата на дворците оттатък Рейн. Човек се чувства потиснат с изключение на залата, където ни дадоха обяд. Тя впрочем е била създадена, за да се закачат в нея 9 гоблена. Една от Круп (Берга?) ги купила в началото на века. Направени били по рисунки на Рафаел, останали дълго време затулени и през XVIII или по-скоро XIX в. били изработени в Белгия за Мария Терезия. Тя ги подарила някому, той пък ги продал.

Музеят за живота и дейността на Круп е интересен – няколко генерации, сега вече изчезнали. Последният Круп починал от рак на 60 години през 1967 г., създавайки фондация, която включва и концерна, и културната дейност.

Заседанието мина делово. [Евгени] Кирилов изнесе приличен доклад, след това аз докладвах ревизията и финансовата проверка, както и рамков бюджет за три години. Имаше изказвания.

Този път поговорих повече с [Никита] Михалков. Представи се по-добре, отколкото миналия път за преустройството, преживяваше за Б. Елцин, боеше се, че процесът може да спре. Настроен решително против [Егор] Лигачов.

Вечерта ни водиха на концерт, последван от прием в сградата на Висшето училище за театър, музика и танци. Интересни скечове с маски (модернизиран античния театър) и едно блестящо „Фламенго“.

Никакво време за разходка. Успях да се отбия само до една аптека, за да купя лекарството за бащата на Анти.

14.XI.1987 г. [събота]

Обратно – от заранта.

С Г.[еорги] Йорданов имахме продължителен разговор. Намира доклада на М[ихаил] Горбачов за компромисен и неудовлетворителен, а случаят Б[орис] Елцин – грубо потъпкване на демокрацията. Т. е. и там щом нищо не става, и у нас не може повече да се очаква. Не вярва в реалните възможности на перестройката, макар да я смята за абсолютно наложителна.

От Париж пристигна Милан [Миланов]. Разказа ми, че Мария [Захариева] поела пътя на големите клюки и интриги срещу него, срещу Ч.[авдар] Дамянов, срещу мен, срещу Г.[еорги] Йорданов. Че сме похарчили парите на Националната комисия с пътувания, обеди; че съм се бил заслепил и вярвал, че щяли да ме изберат; че той бил донасял на съветските хора, а на други казвал, че това правел Ч. Дамянов; няколко клюки за Г. Йорданов. Казал всичко това на Г. Йорданов, който ми повтори казаното и поиска и от мен да говоря с [Петър] Младенов, на когото той щял да обърне внимание. Приех с готовност, защото Мария наистина прекали. Не стига, че през цялото време пречеше, вместо да помага, защото смяташе, че ние трябва да подкрепим А. М'Боу. А за хвърляне на прах – изготви план за обиколки из целия свят и поиска бюджет от 100 хиляди лева „за моята кандидатура“. Това аз отхвърлих и отидох само в Зимбабве. Какво щеше да бъде, ако се бях поддал на уловките ѝ. Толкова ли е изпаднала? Че винаги е интриганствувала, това е известно. Но такава злоба не беше влагала.

15.XI.1987 г. [неделя]

Продължителна разходка. Коректури.

16.XI.1987 г. [понеделник]

В издателството.

17.XI.1987 г. [вторник]

В Института за балканистика. Около конгреса. Текущи въпроси.

Нова среща с Г.[еорги] Йорданов. Командирова ме в Париж, за да се срещна с генералния директор и поставя някои наши искания. Включително и за зам.-генерален директор.

18.XI.1987 г. [сряда]

Среща на Д. Ляков и Е. Емануилов с Ив. Гърбучев и нашите инженери. Протоколирахме разговора, защото исках да се сложи край на прехвърляне на топката, а да се стигне до конкретно решение. Срещата мина по-успешно отколкото сам очаквах, защото инженерите намериха общ език. Разбра се, че Ив. Гърбучев наред с фаловете „успял да насочи правилно дейността към модерното, без да спира досегашната дейност, която обаче е на изживяване". Най-важното – изведоха се на преден план средствата за тази година и за доставката на пристигналото в Пловдив, митницата и очакваното в началото на годината.

Нови неприятности. Изпратихме значителна делегация в Мюнхен. [Георг] Майер покани лично Мая и [Никола] Мушанов, а ние допълнихме с още 3–4 души от Института за история, СУ и нашия Институт. Върнаха се, не им приеха докладите, а Мая дори не представи. Обаче Г.[еорги] Евтимов, въз основа на сведенията на [Димитър] Езекиев, кореспондента, пуснал грама, че българската делегация пасувала, а когато ги попитал – получил отговор, че такива били указанията от МВнР. Това се оказа, че го казала Елена Грозданова. И наистина при инструктажа имало разяснение, че не трябва излишно да се изостря обстановката. Обади ми се Тодор Иванов Живков, който се зае да отбие и двете обвинения. Поиска отчетите.

19.XI.1987 г. [четвъртък]

Бях при Ев.[гени] Александров. Уточнихме всичко. Получих докладите на Мая, Валери Стоянов, Даринка Василева. Пратих ги. Наистина, всичко е било, както трябва. Всяко изхвърляне би нанесло вреда. Защото се оказа, че нямало остри изказвания, дори от тези, които миналата година се държаха зле. А турският участник от Анкара, изгонен от университета (по-скоро сам напуснал в знак на протест срещу уволнението на негови колеги), не казал нищо антибългарско, а, напротив, защитил българските учебници като най-обективни.

Впечатлението ми е, че и около тази национална кампания се нареждат групи кариеристи от две посоки и се стремят с абсурдни тези да изострят нещата. По този начин искат да станат герои. А страната затъва, защото не се извършва приобщаване, а отблъскване, което води до саботаж, до пълно разстройство на вече разстроеното селско стопанство, до бягство и до открита съпротива. Всичко това можеше да се избегне.

Прав е [Салих] Бакладжиев, когато казваше, че стадото е останало без чобани и сега го ръководят кучетата от Анкара и Истанбул. Чобаните бяха партийната интелигенция и партийната маса, свързани реално с нашата власт, които постепенно се сливаха с нас и сигурно щяха да повлекат и останалите, приели да останат да живеят в България.

Може би и това е утопия. Но сигурно процесите можеше изцяло да се развият за всички ни по-добре, ако беше надделяло разумното становище, изработено още от [Иван] Башев и по-късно от [Александър] Лилов. (Бяхме цяла група – Ст.[оян] Михайлов, Й.[ордан] Йотов, Б.[ойко] Димитров, Ив.[ан] Ганев и аз.)

20.XI.1987 г. [петък]

Отново се отложи Бюрото на Президиума [на БАН]. В последния момент. Поканени били на лов – [Ангел] Балевски и [Пантелей] Зарев.

Това пък ми позволи да продължа зъболечението. От удара се бяха разклатили мостовете ми на долната челюст. Правени от Боянов. Докато бях в Правителствената болница след удара с Ана, ми извадиха кътника и съкратиха протезата. Но и останалата част беше разклатена и хирургът ми даде да разбера, че няма да трае. В Париж не исках да усложнявам себе си и да се компрометирам в ЮНЕСКО, издържах, но ето че ми извадиха още три зъба от едната страна, а сега срязаха част от протезата и от другата страна. Приготвих ми долна протеза, частична, и ми я поставиха в устата. Да видим как ще се адаптирам.

21–22.XI.1987 г. [събота–неделя]

Разходка и подготовка на изказвания – за албанската сесия, посветена на обявяването на независимостта на Албания; за балканската среща на преводачите; за конференцията „Култура и общество".

23.XI.1987 г. [понеделник]

Открих конференцията, на която присъствуваха Башкир Рама и Дед Прека, представители на МВнР, отдели на ЦК, Борис Велчев и нашите албанисти. Дори Надя [Данова] и Върбан подготвиха съобщения.

Във встъпителното си слово поставих въпроса за характера на Балканския съюз и на войната, доколко можем да правим генерализирани изводи, отнасящи се за всички балкански страни, когато дадена характеристика не е приложима за една или няколко страни. И, от друга страна, – доколко една страна има право прилага своето право на оценка, изхождайки от собствените си интереси и претенции. И заключих за необходимостта от въвеждане и тук на двойствена характеристика.

В докладите на В.[еселин] Трайков и Кр.[ъстьо] Манчев ударението беше поставено на българското отношение, противопоставено остро на сръбското, което с основание беше разкритикувано. Но заедно с това Сърбия бе така жигосана, че тя едностранно пое всички негативни аспекти на последствията от Балканските войни. Това наложи да взема още веднъж думата. Направих преглед в европейски мащаб на националните държави и трагичните последствия за малцинствата във всяка една от тях, като започнах от Франция.

След обяд отидох в Комитета за балканско разбирателство. [Любомир] Шопов, завеждащ балканския отдел, говори за посещението на [Петър] Младенов в СФРЮ. За пръв път македонският въпрос бе изтеглен назад и не бе поставен по време на официалните разговори. Смятат, че се извършва известно преориентиране на югославката политика на Балканите и Европа.

24.XI.1987 г. [вторник]

Този пък ден поднесох приветствие на конференцията на балканските преводачи. Поканен бях от Леда Милева. Говорих им общо за Балканите, за мястото им в европейската цивилизация и за печалната слава, която противопоставя и довежда до взаимно игнориране на културните потоци на балканските народи. Спрях се на Асоциацията [за Югоизточна Европа] и ги поканих на конгреса през 1989 г.

Излязох веднага за зъболекаря. Почти два часа ме оправяха.

След обяд – Научен съвет в Института. Решихме да допълним сп. „Балканистика“ със статии за Френската революция.

25.XI.1987 г. [сряда]

Нова конференция – „Култура и общество“, организирана от секцията „Културна история“ с Шуменския педагогически институт.

Бюро на Президиума. Прокарах решение за доставка на техника за печатницата – отпускат се средства, остава да се получи разрешение за купуване.

Вечеря в „Москва“ с Леда Милева и чуждите преводачи.

26.XI.1987 г. [четвъртък]

Заседание на редколегията на сп. „Родолюбие“. Разменихме си любезности със Соня Бакиш.

27.XI.1987 г. [петък]

Заседание при председателя за устава – продължителна дискусия. Защитавахме правата на институтите с [Георги] Близнаков и ограничаване на центровете за разлика от [Ангел] Балевски и [Пантелей] Зарев. Те пък отхвърлиха възрастовата граница.

Приеха да се изкаже благодарност на Института за балканистика за албанската сесия. Подкрепи [Иван] Попчев, заради решението на Секретариата и високата оценка, която ни се даде.

Среща с Милчо Брайнов – за прокарване решението за полиграфически център на БАН. Направи всичко възможно. Поиска да знае мнението ми за [Благовест] Сендов, като сам го определи като краен кариерист, но поддържан от Т.[одор] Живков.

Обяд на Витоша, на „Копитото“, с турските преводачи – писатели.

28–29.XI.1987 г. [събота–неделя]

Качихме се на Витоша. Разходихме се из парка.

Подробности около конференцията в Университета. Н.[икола] Попов обосновал съществуването на криза на социалистическата система и специално в България. Недялко Белев подкрепил и прехвърлил разговора върху съществуването на култ на личността у нас. И казал името. След това разширил – че за този култ той [Тодор Живков] сам съдействувал с въвличане на семейството си – поставил Л.[юдмила Живкова] наред с Хр. Ботев. И т. н. в този дух, за порядките в Университета, за Сл.[Ярослав] Радев и др. Срещу тях се обадила Мара Молдованова. Освиркали я. Изказал се и Ал.[ексанър] Янков нагаждачески – каквато му и природата – че трябвало да излязат продължително надалеч, за да разберат колко е напреднала НРБ. Отговорил му един физик. А В.[асил] Иванов се присъединил към критичните бележки. Влязъл в пререкания с ректора М.[инчо] Семов, който го обвинил, че бил началник-кабинет на В.[ълко] Червенков и бил против „априлска“ България. На което В. Иванов отговорил, че 4-те години при В. Червенков били най-интересните и се гордеел с тях. Критикувал и Ал. Янков. (Уж забравих и не искам да хвърля сянка върху него [В. Иванов], още повече, че е имал тежки семейни удари, но той бе този, който изнесе доклад срещу мен и Б.[ернар] Мунтян за критиката срещу Сталин през 60-те години. Дълга история.) Изказал се критично и Николай Василев, синът на Кирил Василев.

Изключили ги от партията с предложение за уволнение и пенсиониране на Н. Попов. Пред ГК се държали добре тримата, Николай [Василев] обявил, че бил подведен.

Разчуло си из София; слухове за казаното; смут около реакцията отгоре – разпускане на организация; изключване. Питат се дали не е провокация. Същевременно са наплашени – в навечерието на студентския празник.

30.XI.1987 г. [понеделник]

Пътуване за Париж.

Случих се в един самолет с Чудомир Александров и делегацията за конгреса на ФКП. Ч. Александров най-любезно влезе в разговор за ЮНЕСКО и за Гърция. Бил там на почивка и след това обикалял из страната. Не може да се нарадва на станалата промяна – сърдечно посрещане, приятелски чувства. Гръцкият народ е станал нашият най-добър съюзник, това бе неговият извод. Не е бил само в Атон и островите, по-отдалечените в Егея.

Бойко Димитров седна до мен. Надява се само на външния фактор. Наоколо всичко мълчи, затворило се е, гледало да не попадне под око. Бил на пленума и се убедил, че „нашият" човек вече сдал. Концентрирал се до десетина минути след това подхващал стари мелодии. Според него периодът на декаданс може да се изведе от решението на смяната на имената. При нормални реакции той не би допуснал такава екстрена мярка, толкова неблагоприятна за България. Следи внимателно това, което става в СССР. Разчита на по-силен вятър от там.

1.XII.1987 г. [вторник]

Среща с [Шарл] Моразе. Дълбоко възмутен, той отправи протестни писма до новия генерален директор и до [Анри] Лопес. Прати ми и телеграма. Разчита на мен, за да се намери решение.

Обяд с [Томас] Келер в ресторанта на ЮНЕСКО. В голям подем, след като е провъзгласен за зам.-генерален директор. Има намерение да помага искрено на [Федерико] Майор. Смята, че е доброкачествен и се надява да не се остави да му бъде завъртяна главата.

Отправи ми няколко комплимента. Беше впечатлен, когато узна, че Зимбабве ме е поддържала, смятал, че е Етиопия. Можел съм да разчитам на него.

Най-интересна ми се видя срещата с [Лоренцо] Френа, папският нунций при ЮНЕСКО. Той също беше в ресторанта. Когато ни видя, стана и дойде при мен, ръкувахме се. Попита ме дали ще се срещна с генералния директор. След отговора ми хвърли реплика, която много ме озадачи: „Ah, M. Todorov, venez plus souvent, ce gosse à besoin des conseils de la part des hommes comme vous."

Ходих на кино – „Последният китайски император“ на Бертолучи. Хубав филм, особен след като бяхме в Пекин и посетихме дворците – много нещо ни става понятно.

2.XII.1987 г. [сряда]

Среща с А. Лопес. Най-напред за „Историята на човечеството“. Проф. [Андре] Микел се отказал. Разбрахме се да остане Ш. Моразе до нормално предвидената конференция на Бюрото или международния комитет. Той да представи въпроса за разглеждане и за предложение. Разпитва ме за А. Траоре, разказа ми за отношението на А. М'Боу към него – коренно променено под влияние на А. Траоре.

А. Траоре, от своя страна, който ме задържа около два часа, се опита да се разграничи от А. М'Боу. Представи се за човек на Иба дер Тиам. Освен това и случката с музея обясни като опит „да ме информира“ за готвеното от генералния директор, за да отреагирам. Голям жонгльор. Казах му, че ако това е вярно, не ми остава нищо друго, освен да му благодаря. Но все пак за мен остават доста неизяснени неща – защо нищо не се каза на Бюрото; защо беше нужно да ми се правят предложения в хода на кампанията, един вид като утешителна премия, в случай че се отдръпна от изборите; и защо се изчакваше последният момент преди заминаването ми да ми „се сигнализира“, когато вече реално нищо не можех да предприема. Добре, че генералният директор сам ми бе казал, та на него решително възразих. А. Траоре можа само да добави, че той не знаел, че съм имал среща с генералния директор и че действувал по негова инструкция.

3.XII.1987 г. [четвъртък]

Подписах картички за всички в ЮНЕСКО, изпратих също за САЩ и западните страни.

Обяд с Улд Али. Говори ми за отношението на персонала към мен – положително, надявали са се, изхождайки от настроенията тук, в ЮНЕСКО. Но подценили политическия елемент. Още се вглеждат в новия генерален директор. Направил бил някои първи крачки, посрещнати добре. Можел да спечели симпатиите, ако запазел същия тон в отношенията си с хората. Напуснал сградата, обявил целия първи етаж за културни мероприятия. Премахнал решетките на вратите.

4.XII.1987 г. [петък]

При генералния директор Федерико Майор. Скицирах точките, по които ще направя отчет в София. Няма да ги повтарям. Ще отбележа само, че

беше любезен безкрайно, че търси да приобщи около себе си хора, които биха могли с идеи и авторитет да укрепят неговото положение. Не мога да направя никакви по-определени изводи за него.

Попита ме и за „История на човечеството". Подхвърли, че му казали, че аз съм най в течение. Обясних му позицията да остави Ш. Моразе, да му възложи той да излезе с предложение.

Разделихме се приятелски. Той настоя да поддържаме директна връзка. Към А. М'Боу не беше никак милостив. Положението в ЮНЕСКО намира за критично.

Срещнах се с Ш. Моразе. Разказах му всичко. Вечеряхме заедно. Беше безкрайно благодарен, че се намери достойно решение за него, без да става нужда да прави скандал.

5.XII.1987 г. [събота]

В самолета беше Л.[юбомир] Левчев. Говори ми за свой роман, където застъпил някои исторически моменти. Предложи ми да го прочета.

6.XII.1987 г. [неделя]

Написах докладната записка. Вкъщи отпразнувахме Никулден и Аниндeн – двама Николаевци и две Ани на тортата.

Продължителен разговор за Сталин и за станалото в Университета. Въпреки всичко истината за Сталин се налага. Нашите не спират, както преди, превеждането на материали от съветската преса и книги. Почти всичко, което излиза, се препечатва вкл. и „Дети Арбата". Смисълът за мен е ясен – с това искат да покажат, че перестройка у тях е нужна; докато у нас – ние сме разобличили култа колкото трябваше, без да отиваме до крайности. Сега е редът на СССР да ни достигне, а сетне ще видим кой модел е по-добрият. Затова са решили да не изпуснат положението – с всички средства да запазят себе си от критика в името на ръководната роля на партията срещу буржоазната стихия.

7.XII.1987 г. [понеделник]

Докладът ми за Плевен е препечатан.

Получиха се отговори от [Милутин] Гарашанин; [Питър] Матайас мълчи. Ще проведем заседание на AIESEE в средата на април. Повиках организационния комитет и уточнихме програмата.

С П. Матайас ще бъде по-трудно. Навярно ще се наложи ние да идем при него. Получил е висок административен пост и ще му бъде трудно да се откъсне още в самото начало.

8.XII.1987 г. [вторник]

В Плевен. В театъра – тържествено събрание. Много поздравления за доклада. Ана също го хареса. Плевенци особено и го изтъкнаха няколко пъти.

Дадоха вечеря. Присъствуваха [Николай] Овечкин – художникът, който прави Панорамата. Припомнихме си за настояванията ми да се намери повече място за румънците. Първоначално Й.[оно] Митев беше против като основен консултант. Панорамата отразявала един локален само участък. Но художникът се съгласи и вмъкна зарево от пожар – стрелба в далечината, където румънците се сражавали, макар и това да не могло да се види, а също и едно платно от шестте, оставени за индивидуални сцени. Въведе и румънски главнокомандуващ сред тези, на които Осман паша връчва сабята си. Освен това казах на залата нещо, което и художникът не знаеше, че поканих внучката на Осман паша (в момента забравих името ѝ), професор в Истанбул, с която много се бяхме сближили, за честването на 100-годишнината от Освобождението на България. И тя прие поканата, дойде на честването и посети Плевен. Остана доволна от Панорамата.

Ген.[ерал] Орджоникидзе – син на [Григорий] Орджоникидзе – ни разказа, че 19 души от рода му са били избити [от Сталин]. Той останал жив като дете на 7–8 години, скрит от близки. За Орджоникидзе в Тбилиси, при които се бяхме отбили – Циола и сестра ѝ историчката – даже не може да каже дали са далечни роднини. Но вмъкна една горчива бележка – на истинските Орджоникидзе не е било разрешено дори да следват. Изтребване и унищожаване по възможност докрай. Смята, че днес има силен национализъм в Грузия, затова се хващат и в защита на Сталин, макар че относително – Грузия е изстрадала повече от другите.

10.XII.1987 г. [четвъртък]

В издателството – последни уточнявания, разместване на снимки, налага се да удължа увода, за да допълня страницата [на сборника за гроба на Левски].

Институтски въпроси.

11.XII.1987 г. [петък]

Обяд при германския посланик на тези, които са били в Есен. Г.[еорги] Йорданов е впечатлен от статията на Н.[иколай] Хайтов. Казвал им – не се хващайте с него, не ще ви се размине леко. Наистина не ще им е леко да открият полемика; да доказват, че са прави в казаното; или да се откажат от него? Интересно как ще реагират? Могат само да го обвинят, че цитира [Желю] Желев, преди да е отпечатано. Да, но все пак се разпространява.

А ако бъде отпечатано – това ще влоши още повече положението на останалите.

След обяд – час и половина къртене на един корен. Главата ми се наду.

12.XII.1987 г. [събота]

Пристигна Паруш – след Тошко. Редуват се, за да има някой от тях там. Майка ми продължава натиска срещу „чуждия" човек – Лена.

Поговорихме си вчера, днес. Следо бяд си тръгна. Жив човек, образна памет и реч.

Казаха ни, че УБО – и то на високо ниво – разпространява слух, че премиерът казал, че се оттегля на предстоящата конференция и щял да остави А.[ндрей] Луканов. Тълкувания са възможни, но едно е ясно – че по този начин се прави предварителен опит за ликвидиране на Андрей. От самия него, с помощта на окръжението. Предупредих А.[нрей Луканов] чрез [Николай] Хайтов, който се беше отбил за малко у нас.

13.XII.1987 г. [неделя]

На погребението на Й.[ордан] Заимов. За месец-два – изяден от рак, без да разбере, без болки. Силна жена излезе Василка [Тъпкова–Заимова]. Много ѝ се събра. Но запазва самообладание.

14.XII.1987 г. [понеделник]

В съда. Не издържах – избухнах. Отново се отложи [делото], защото обвиняемият [Жечо Каличин] не се явил. Председателката на съда най-спокойно ни отпрати за 4.II. И запита за адреса на месторaботата му, т. е. на Института за органична химия. Изразих протеста си, че на това заседание се пита адрес на институт на БАН, когато това е толкова лесно да се намери. Тя ме обвини, че нарушавам реда. Аз ѝ възразих, казах ѝ, че буржоазният съд по-добре работи от този, народния съд. Тя ми каза да напусна залата, аз ѝ казах, че напущам с удоволствие и с думи и жест изразих презрението си към такъв съд. За удоволствие на свидетелите.

Оплаках се устно и писмено на първия зам.-министър на правосъдието [Иван Евтимов]. За безсмисленото разкарване на толкова хора. Но се развълнувах и цял ден ме боля глава, пък и сърцето трябва да пазя. Ана и Върбан много се разтревожиха и ми забраниха повече да се явявам на съда.

15.XII.1987 г. [вторник]

Крум Милушев с Владо Виденов ми дойдоха на гости за ходатайство.

В Института – уточнихме оформянето и изпращането на тома „Балканистика“ за предстоящото заседание на РИС.

Връчихме книги на класическата гимназия. По покана на директорката казах няколко думи – за подкрепата на историците, нали съм класик.

[Николай] Хайтов ми каза, че съобщил на Андрей Луканов за пуснатия слух от УБО, че Т.[одор] Ж.[ивков] се готвел да напусне поста си и предвиждал уж Л.[уканов] за заместник.

16.XII.1987 г. [сряда]

Специално внимание от Косьо [Косев] и Илчо [Димитров]. Поканиха ни да обядваме заедно. Поговорихме общи работи. Присъедини се и Стойко Колев. Казаха ни, че всички изгонени от Университета са постъпили на работа. Но някъде друг АБПФК задал въпрос какво са говорили в Университета и сам развил аналогични тези. Та и с него се занимавали сега.

К. Косев не иска да напусне отговорната работа горе. Предпочита я пред директорството на институт и е против нов институт по обща история. Казах му, че аз не съм против нов институт, но той да бъде към Университета, където реално ще се запълни времето на научните сътрудници и с преподаване.

17.XII.1987 г. [четвъртък]

Френският посланик де Латард ме посети, за да ми връчи покана да участвувам на конференция в Париж за културната европейска идентичност. Първоначално била замислена само като външна на ЕИО, но решили да поканят и представители на европейските социалистически страни.

Окончателно уточнихме тома за Левски.

Подготвих за Бюрото на Президиума и предложение за покана на китайска делегация от Академиите за обществени науки. Оттам искат отделно споразумение. В това се убедил Косьо [Косев], който втори път посети Китай със [Благовест] Сендов. Явно за разходка, защото бе известно, че искат те да дойдат.

Здр.[авка] Мичева ми каза, че целият материал от посещението на Л.[юдмила] Живкова [в Гърция] – снимки, покани, програми, доклади и пр. – бил прибран някъде. Не могли нищо да намерят в МВнР. Според нея го задържал Милко Балев. Напълно възможно, за да не пусне нищо, което говори, че сме имали някакви контакти Затова в „Летописа“ няма нито една снимка от Гърция. А тя имаше купчина, вкл. и с К.[онстантинос] Караманлис, и с други. Но не ги поискаха от мен.

18.XII.1987 г. [петък]

Областна партийна конференция във Варна. Пътувах вчера след обяд, върнах се в събота по обяд.

Вечеря с Гр.[иша] Филипов, Д.[имитър] Димитров, Д.[имитър] Попов, Д.[имитър] Атанасов и някои други в „Дружба". Разговор около месото и храната. Д. Попов каза, че в НРБ има един милион софиянци и осем милиона вегетарианци. П.[етко] Данев – на варненец се падат по 28 кг месо, а в София – 72 кг.

Конференцията – по-старому, с няколко хубави изказвания. Гр. Филипов отблъсна всички с назидателния и заповеднически тон и лишената от съдържание абстрактна лекция.

В стаята на деловия президиум – пита ме той за сладкарница „Ориент". Като арбитър, без да знам още за какво. За удоволствие на публиката отхвърлих мисълта, че това название подхранвало негативни чувства спрямо възродителния процес. И за обедняването на езика ни като отхвърляме турцизмите. „Чавдар" значи „ръж"; оттам трябва да се започне [прочистването].

Н.[ачо] Начев – за Т. Живков, че той бил възвърнал изключените от СУ. Слух създава – когато той е ръководен секретар за това решение.

Всички гледат вестниците за Чехословакия и се питат ще последва ли [Густав] Хусак?

Хубави, приятелски разговори с Левака [Георги Богданов] и други варненци.

Слънчево време, приятно ми е във Варна. Разбира се, вечерта става студено, защото и при слаб вятър студът пронизва.

При Тошко [Парушев]. Хубаво бебе, радват му се родители и Паруш с Лена. Хубаво си подрънкахме.

1988 г.

30.XII.1987–3.I.1988 г. [сряда–неделя]

Още от заранта потеглихме за Велинград. Взех си десетина дни отпуск. Безкрайно се изморих, а преди няколко дни получих за първи път пълна аритмия, та се наложи да прекарам няколко дена и на легло.

В станцията почти нямаше хора. Дойдоха много малко за посрещане на Нова година. И сред тях нямаше близки. Попаднахме на една маса с Г.[еорги] Стоилов, та с него посрещнахме Нова година. Разговорихме се. Смята се за жертва на завистта и некадърността, което не му пречи да развива активна международна дейност.

За тези няколко дена прочетох книгата на [Димитър] Панчовски за В. Левски – около 450 машинописни страници. Помоли ме Н.[иколай] Хайтов. Аналитичен труд с критично отношение към всички извори и становища за последния период на Левски – обира при Д.[имитър] Халача и трагичния случай с момчето, убито от Левски; обира на хазната от Д.[имитър] Общи; провалите; разстройството на ловчанската организация; предубежденията и обвиненията в предателство. Застъпват се известни становища, но с голяма вещина се привеждат аргументи и контрааргументи и се оспорват обвиненията за предателството изобщо от ловчанци и от поп Кръстю.

На времето, когато бях секретар на сп. „Исторически преглед", за пръв път се сблъсках със статията на [Илия] Еврев, който оспорваше предателството на поп Кръстю. Публикувахме я, с отговор на Ив.[ан] Унджиев. Тогава мнението отново наклони срещу поп Кръстю, благодарение на тълкуването на [Васил] Шанов и неговия превод на телеграма, че в Ловеч е „доносник" един поп. Сега се дава ново тълкуване чрез нови прочитания и съпоставяне с други документи, които показват, че е произволна интерпретацията срещу поп Кръстю.

Смятам, че трябва да се пусне книгата. Впечатлението ми е, че е писана от самия Николай Хайтов.

Около една седмица преди заминаване нищо не отбелязах, а имаше някои събития, заслужаващи внимание.

В Института [за балканистика] проведохме дълъг Научен съвет. Висока оценка получиха трудовете на М.[аксим] Младенов за румънските говори в Румъния и на И.[рена] Ясенова (Мемова) за българските заемки в турския език. Предложих да ѝ се открие процедура за ст. н. с. Бяха ѝ спрели кандидатската дисертация, Е.[мил] Боев я гони, оставиха я без ра-

бота и тя достойно се бори, като отиде и чисти клозетите на София, но не преклони глава. Пак Г.[еорги] Сапунджиев помогна да я изведат от този батак и ме помоли да я приема в Института, което направих с готовност.

Освен това предложих внесения сборник изследвания за XV–XIX в. да се оформи като „Сборник за османистични изследвания". Искаме да утвърждаваме страната като водеща в тази дисциплина, а се боим да обособим поредица с такова обозначение. Прие се.

Трудности създаде атестацията на С.[тоян] Рачев. Написали бяха и така се гласува, че имал продукция за ст. н. с. I ст. с препоръка. Казах открито мнението си, което се сподели от някои. А Сл.[авка] Петрова напомни, че на времето са отказали на Ж.[оржета] Григорова да се обявява конкурс без докторска дисертация. А С. Рачев бе провален още в Научния съвет, а сетне и във ВАК.

В БАН – имаше Президиум, на който [Георги] Бранковата оставка се прие без разискване. Излязлата статия във в-к „Работническо дело" се прие от повечето хора добре (но от тия, които познаваха малко-много нещата). Сред доста хора се създаде обратно впечатление, че се гонят и академиците след професорите в Университета.

[Ангел] Балевски капитулира пред него, макар че му знаеше цената, тъй като Г. Бранков организира цяла кампания срещу решението на Бюрото на Президиума два от етажите да се дадат на библиотеката на БАН, средствата на която той бе отклонил за себе си. Прати за подпис отменяне на решението. Аз не го подписах и отидох при него. Пред мен зае примирителна позиция, че се е съгласил временно да не се настани библиотеката и е готов отново да преразгледа решението, но ако тези, които възразяват, присъстват, за да оборят контрааргументите. Приех. Така наистина става трудно да се работи в БАН.

Върнах в БАН, в Центъра за демографски изследвания Юлиян Минков, когото бяха изхвърлили от Института за социология заедно с Величко Добриянов и Кръстю Горанов. Сетих се за него след среща с Павел Матев и Бистра Аврамова, които ми поискаха да ускоря обработката на натрупаните материали за българите в чужбина.

Дадох на Цв.[етан] Николов, който със съгласието на Д.[ичо] Атанасов, ми поиска докладна записка по някои трудности, възникнали около осветляването на исторически проблеми. Освен [Йоанис] Сардзедакис, говорил е и министърът на Северна Гърция. По своя инициатива дойде Ал.[ександър] Фол и ми каза някои подробности, които не знаех. Но на мен ми бе ясно, че ще стигнем дотам, след като сме се заели да игнорираме изцяло гръцкото антично влияние и подчертано подценяваме ролята на Византия. Не толкова в научни трудове, колкото в музеи, популярна литература, публицистика.

Заседание на Комисията за пропаганда в чужбина. Там отидох след заседание в РИС, където трябваше да се решат три спорни въпроса – въз-

ражението на Ф.[ани] Милкова срещу [Мария] Манолова, съдбата на ръкописа на Ст.[оян] Радев, съкращаване на ръкописа на Г.[еорги] Настев. Взеха се правилни решения, но трудностите с тях ще продължат.

4–6.I.1988 г. [понеделник–сряда]

Мисля си, колко слабо е застъпена дискусията у нас. Прочетох ръкописа за В. Левски, ръкописът навярно ще бъде публикуван, но ще се разгърне ли истинска дискусия? За това е нужно да се подхване въпросът и от двете противоположни страни, да се запознаят солидно с аргументите и дори когато не са съгласни, да не го премълчават, а да ги отхвърлят, нека дори да се обиждат, но да спорят по същество. А това не се прави. Не се оставя диспутът да продължи, колкото общественият интерес го понася или го иска, или докато се наложи едното мнение, ако е възможно, като принуди другата страна да млъкне. У нас бързо се иска арбитър да наложи отгоре становище, което най-често е фарисейско или просто спира дискусията като ненавременна, отклоняваща вниманието от големите въпроси. Поради всичко това дискусия у нас не се води и по научни въпроси. Оставам настрана другия аспект – за политическото недоверие, което поражда страх да не се изтърве човек в спора и с това да породи негативна интервенция отгоре.

Два примера – как нашите спорят и как общественото мнение приема спора. Най-напред с археологическите данни от църквата. Направи се обсъждане, с общо съгласие се реши да се публикуват материалите. Въпреки това направен бе най-долен демарш до партийни инстанции да се спре издаването на сборника и наистина ръкописът бе иззет от печатницата. И [Димитър] Косев и [Димитър] Ангелов, и М.[ито] Исусов са ходили къде ли не. Същевременно те публикуват статии – Д. Косев и археолозите, отстояващи позиции, които са архаични, не държат сметка дори за признатите от тях допълнителни факти, които се основават на издирените снимки. [Николай] Хайтов опроверга една от тях за „Св. Петка", че имало друга църква и той се бил подвел. Никакво впечатление, никакво обсъждане на неговите аргументи. Д. Косев го „съкрушавал" със своя доклад отново въз основа на Петър-Боевата „експертиза" и мнението на археолозите, без сам да погледне дори дневника. И пише, че костите били строшени от миналите през тях колове. Пита се какво ще направи сборникът? Ще накара ли заинтересованите да погледнат по-сериозно на въпроса като прочетат поне материалите или пак ще се задоволят с голо отричане?

И вторият случай – с публикуването на статия във в-к „Работническо дело" срещу Г.[еорги] Бранков и съвпадането по време на статията на Н.[иколай] Хайтов срещу Н.[иколай] Генчев, Хр.[исто] Христов и [Желю] Желев. Обстоятелството, че излизането на тези материали последва с няколко дена изключването на Н.[икола] Попов, Н.[едялко] Белев, В.[асил] Иванов и Н.[иколай] Василев и уволнението им от Университета, се отрази най-странно – не малко хора критични, порядъчни, реагираха неадек-

ватно. Дойдоха да ме питат дали това не е разправа с академичната мисъл и със свободомислещите. И Павел Матев, и университетски преподаватели, и други хора ме питаха. Когато им разкрих какво представлява Г. Бранков, те ми благодариха, защото били възприели другата итерпретация и я отстоявали. А Н. Генчев написа един псувателен памфлет и с помощта на приятели масово го разпространяваше из София. Безкрайно циничен, с обидни епитети, без да разглежда по същество поставените въпроси. Целта е явна – по този начин да се предизвика намеса отгоре, която да сложи точка и преустанови възможността за реална дискусия. Ето в какво положение се намираме ние. Никакви усилия за създаване на атмосфера за дискусия нито сред научни среди, нито сред писатели и публицисти, които да подхванат някои наболели проблеми. Изнасят се частични въпроси, критично. Но не се подхващат, а само се отчитат като бройки.

Междувременно прочетох с удоволствие скоро издадените „Античнироманиˮ. За любовта, съпружеската вярност и приключенията – задължително с хепиенд. Прочетох и в кн. 6 на сп. „Панорамаˮ превода на Варчо на [Микис] Теодоракис. Добре го е подбрал. Дано се прочете повече, защото Микис е силен в отхвърляне на бюрокрацията, авторитарността, какъвто и цвят да има. Хубави са и другите автори.

Попадна ми и една статия за старостта, където са записани следните думи на [Василий] Сухомлински – „Старостта не може да бъде щастие. Невежи са измислили думите „щастлива старостˮ. Старостта може да бъде спокойна или мъка. Старостта е спокойна тогава, когато я уважават, а когато забравят стария човек и го изоставят да живее самотен, старостта се превръща в мъка, в горест.ˮ

Записах всичко това, защото мисля все още не в личен план – помислих си за пенсионираните от нашия институт. Странно, но нито [Ашер] Хананел, нито [Ели] Ешкенази, нито Салватор Израел се почувствуваха откъснати от института. Държах ги в постоянен контакт – възлагахме им задачи. Не така е с [Петър] Миятев и Ст.[ефан] Великов. Имат си лични причини – семейна обремененост, която ги задържа далеч от института, но и ние не им подадохме ръка. Трябва да се направи нещо.

А нашите проблеми, докато сме заедно с Ана, са от друг характер. Кога и как да се отдръпнем, за да не станем жалки. Тя преживява повече от мен. Но и на мен ми омръзна формалното заемане на длъжност. И да не е така какво ли може да се направи, след като реално не се иска никаква промяна отгоре, пък и отдолу. Имам предвид създадените навици, които се явяват не просто пречка, а съюзник на неподвижността, станала стил. Най-малкото отклонение, малко повече страст, несъгласие – веднага получава квалификация и реакция от страна на членове на Президиума [на БАН]. Дори и такива, които се смятат за „демократичниˮ, не конформисти. Трябва да чакаме, но колко?

7–9.I.1988 г. [четвъртък–събота]

На няколко пъти разговаряхме с Н.[иколай] Ирибаджаков. Пълно съвпадение на възгледите за положението тук и за СССР. За тук той смята, че сме във фазата на общите приказки без никакво реално покритие. Липсата на научна разработка на проблемите и изобщо на научен подход отрича и най-доброжелателно формулираните положения на неуспех. Даде пример на привлечени учени при изработени тези, за които се иска само по-убедителна обосновка. Но даже и в тези случаи анонимността унищожава инициативността, а и доверието. Сега Т.[одор] Ж.[ивков] говори за групи, но кои са те, кой ги знае, каква им е отговорността пред обществото. Докато партията не се превърне в авангард и тя не започне отгоре преустройство, то преустройство отдолу не може да има. За СССР е по-оптимист, в смисъл че [Михаил] Горбачов започва реалистично да гледа да не се откъсне от масите, да не пренебрегне условията. Намира го безкрайно енергичен, дал доказателства, че познава конкретната действителност в СССР. При това е поставен в твърди рамки – и горе, и от апарата. А и масите, както винаги, се оглеждат, рядко подхващат инициативи отгоре, отнасят се с недоверие към обещанията. Дълго уточнявахме кой прави революция и кога може тя да се осъществи.

По този повод прехвърлихме разговора и за Левски, за абстрактните понятия – революционен народ, интелигенция и пр. Чел е Н.[иколай] Генчев, възмутен е от писанията му, отхвърлил му статия, може би ще се намеси в спора. Знае [Христо] Христов като еклектик. Не приема идеализацията на В. Левски, при което Хр. Ботев се оставя на заден план. Но без да подценява неговите републикански идеали, които и ние не сме могли да осъществим. Дълбоко уважава Н.[иколай] Хайтов за Петко войвода – филм, излязъл, когато национализмът у нас се бе развилнял. Но намира, че и той си служи с абстрактни категории – народ, революционност, добродетели – отхвърляйки неправилните позиции на другите, но защитавайки своята теза със същите по характер аргументи. Имахме ли „революционна интелигенция" в годините на Втората световна война; или „революционен народ"; в какво се изразява тяхното участие? Конкретните носители са си друго нещо. Партията е авангард, а писателите – някой от тях реагира ли като Антон Страшимиров или Гео Милев? А другите творчески отряди? А народът – някой излезе ли да заплюе някого от извергите – като народ? И т.н.

Дойде и ректорът М.[инчо] Семов. Безкрайно любезен. Всъщност компрометирането е пълно – и вътре в страната и в соц. лагера, и международно. Два пъти отлагали събранието за съобщаване на решението – според Н. Ирибаджаков. От страх, че хората ще реагират. Имало объркaност и не знаят как да се оправят – нито напред, нито назад.

Обади ни се и един младеж (по нашите показатели) – Спартак Дюкмеджиев. Сега е в „Балканкар", икономист, идвал и в Гърция. Познава

Коста [Тодоров]. Мисли добре, наясно е по всички въпроси. Баща му бил изключен от партията и реабилитиран като трайчокостовист.

10.I.1988 г. [неделя]

Качихме се на Витоша. Това се оказа нашият зимен ден за Нова година. Два часа вървяхме покрай сняг – пътят бе разчистен, но наоколо сняг – от „Златните мостове“ нагоре. Надолу – пак голо. След обяд се видяхме за малко с децата – полуболни.

Съобщиха, че Венко Марковски е починал. Беше заболял, чувстваше края си. Все пак млад – но и много преживял. У нас се върна през 1965 г. Още щом узнах, го потърсих. Той познаваше добре бащата на Ана, заедно бяха в лагери. Познавахме се и ние отпреди 9.IX.1944 г., но малко. Но исках да му доставя радост, припомних му как посрещнахме неговите поеми и го поканих да прекара с нашия колектив Нова година. Бяхме в Синагогата. Той декламира. След това вече много пъти се срещахме. Писах и рецензия за него, когато другите още се бояха да общуват с него.

Погребението се насрочи за понеделник заранта.

11.I.1988 г. [понеделник]

П.[антелей] Зарев го нямаше пак. Говориха Ефрем Карамфилов и Любомир Левчев. Прегърнахме се със съпругата му Султана. Тя ми прошепна: „Николай, отиде си един приятел.“ Вярно е, той на няколко пъти ме е защитавал пред Т.[одор] Живков и други, когато са ме злепоставяли.

Пътуването ми е насрочено за днес – 15 часа.

11-15.I.1988 г. [понеделник–петък]

Париж. Конференция, посветена на европейската културна идентичност, организирана от МВнР на Франция. Още вечерта [Шарл] Моразе ме покани у дома си. Доволен е от срещата си с [Федерико] Майор, който му дал „карт бланш“ за подмяна на секретаря на комисията, т. е. [Алиун] Траоре. Въпросът му сега е как да намери друг. Говорил на Ф. Майор за мен като за най-подходящ председател на комисията. Възразих на Ш. Моразе, че тази чест ще ми донесе само неприятности и по-добре е той да продължи още известен период. След като работите потръгнат – да се потърси друг пак от Франция.

На следващия ден имах среща с [Морис] Глеле – завеждащ-отдел в ЮНЕСКО за културата. Разбрахме се по всички въпроси. Оказа се приятен човек – международник, юрист, преподавател в Сорбоната.

Също среща с [Юрий] Хилчевски. Току-що се върнал от Москва. Подкрепя изцяло линията, възприета от [Михаил] Горбачов, който по необходимост бил принуден да лавира. Но сега бил събрал сили и в скоро време щял да премине в настъпление. Трудностите не са малко, но предвижданията са благоприятни.

Уточних и срещата в Кембридж – вместо през м. март през м. април.

Докато се движех с колата, прочетох на един от надписите – светещи, разположени на улиците на Париж – „La vie est trop et pas assez. La vie est un poème inachevée.“ Elie Wiezel.

Прибрах се в хотела. Освен бележките, които взех със себе си, нищо не можах да подготвя. Програмата, която получих преди тръгване и дадената ми при пристигането, не предвиждаше нашето участие. Посочени бяха към четирите заседания (полудневни) четири встъпителни изказвания, след което по 2–3 съобщения пред всяка пауза (т. е. два пъти в полуден), последвани от дебати. За дебатите също бяха вписани по 4–5 имена с многоточия... т .е. за такива като нас, поканени, каквито имаше два-три пъти повече от записаните.

Ясно, че това е било замислено като мероприятие чисто вътрешно на Европейската общност, която подготвя преминаването от чисто икономическо и военно сътрудничество в сътрудничество от ново качество – Европейска общност без граници. Подготвяйки се за прекрачването на такъв важен праг, те искат явно да създадат условия за поемане ръководеща роля в европейските работи. Затова пристъпиха към културната сфера. Вече са заложили в програмата „Европа“ подготовката на техника за превеждане на много езици, която, именно запазвайки езиковото разнообразие на Европа, да може да тласне процеса на сближението, изолирвайки до известна степен първенствуващата роля на английския език.

С организирането на тази конференция се преследваха две цели – едната бе вътрешна, другата – международна. Вътрешната – управляващата десница, въвеждайки в действие и МВнР, иска да докаже, че и в културната област тя решително надминава социалистическото правителство и левицата. За тази цел тя мобилизира всички възможни инстанции. Само един ден преди началото на нашата конференция завърши друга, също много представителна, за правата на човека в широкия смисъл. А два дни след конференцията за културата се свиква конференция на Нобеловите лауреати за разискване на XXI в., свикана по инициатива на [Франсоа] Митеран. Явно – състезание за авторитет. Същевременно и опит да се изтъкне Франция като основна сила в Западна Европа, генерираща идеи. Загубвайки икономическото съревнование пред Западна Германия, Великобритания и дори Италия, Франция избира друг терен, за да наложи водещата си роля – културата. Оттук и голямото значение на конференцията – по начина на провеждане, по оказаното внимание, по събрания състав.

Вторник вечерта прекарах с [Амаду] М’Боу. Повече от час и половина говорихме по какви ли не въпроси, но не и за ЮНЕСКО. Той още не се е устроил. Напуснал е Париж, но не е изтеглил багажа си. Живее в Мароко, в Рабат. Предложили му да остане там като професор. Засега приел да жи-

вее там, но се колебае трайно да се установи. Чака да види какво ще стане с Дакар. Още не е освободил жилището си. Жена му също била купила. Възнамерявали да ги продадат и тогава да видят дали да си купят ново. Явно очаква някакво разрешение там, преди окончателно да се определи било там, било другаде. Още не е започнал да пише. Но систематизирвал материалите си.

В самолета пътувахме със секретарката на посолството, аташе по печата Vrisak, която присъствувала на конференцията. Беше успяла да си запише основната част от изказването ми. Намира, че направило силно впечатление.

16–17.I.1988 г. [събота–неделя]

Качихме се на Витоша. Този път на „Алеко". Много хлъзгаво, та се отклонихме по пътеки със запазен сняг. Видяхме Жоро [Георги Йосифов] със семейството си – снахата немкиня, внуците. Снахата с голямо самочувствие ни разказа вицовете, които обикалят из страната за премиера. Дали наистина ни взимат на подбив?

18.I.1988 г. [понеделник]

В издателството [на БАН] – подписах писма до Юридическия факултет за [Мария] Манолова (безкрайно нахален човек) и поръчах да се обадят на Стоян Радев за четвъртък след обяд. През останалото време писах и довърших докладната записка за конференцията в Париж.

Отказах да ида в Япония (предложение на [Ангел] Балевски и [Благовест] Сендов).

Грижа ми беше да уредя Юлиян Минков за и. д. директор на Центъра за демографски изследвания, след като го върнах в БАН. Философите са узнали вече за връщането му и за това, че ще става дори директор на центъра от Елка, която казала на един-двама. Юлиян бе и малко разтревожен. Успокоих го и пуснахме писмо до Бюрото на Президиума под форма на докладна записка от мое име с искане да мине и през кадровата комисия. До вечерта всичко бе готово, приготвихме и проекторешение за Бюрото на Президиума.

Кадровичката ми съобщи, че е дошло потвърждение за Жоржета Григорова. Много забавиха нейния отговор, срокът за конкурса отдавна бе изтекъл. Поръчах веднага да ѝ съобщят, за да набележим рецензентите – приех да стана единият от тях, за да мине всичко бързо.

Освен това кадровичката ми представи преписка на Марин Маринов, бивш директор на Института за гората, смъкнат за злоупотреби и негод-

ност въпреки защитата на Мако Даков. И сега той сложи своя резолюция да му се продължи срокът, тъй като е приет преди десетина дни за АБПФК – пета категория. Все пак колективът трябва да си каже думата.

Навремето около такъв случай се запънах и уредих статута на активните борци – да ги оставят до 70 години без да ги подлагат всеки път на унизително оглеждане. Защото сварих безпрецедентно отношение именно към АБПФК. Недоволни от директора, след като целият колектив опитвал всички средства да се освободи от него, няколко души активни борци решили общо да идат при председателя [на БАН] и да поискат да се обследва състоянието на института. А. Балевски ги приел, какво им е казал не знам, но пред Бюрото на Президиума изрази открито възмущението си, че дошла при него група, която имала нахалството да заяви, че се състои от АБПФК. Откога и в БАН си позволявали такива неща – да се позовават на това си качество. Не знаех тогава нищо повече, подметнах само, че наистина може би се е създала такава обстановка в института, когато само активни борци имат смелостта да надигнат глава. А А. Балевски и някои други подхвърлиха, че от тях идвали и трудностите по пенсионирането.

Тогава вече се заех и установих, че в БАН има само стотина АБПФК, от тях 30 са на пенсионна възраст, докато няколкостотин безпартийни са преминали пенсионна възраст и срокът им е продължен. Изнесох данните и така се преодоля едно ненормално, изкуствено положение на създаване настроение срещу цяла категория заслужили другари. Друг е въпросът за отделните случаи, но в коя категория ги няма. Та ето сега и М. Маринов, изведнъж иска да получи облагите на категорията, след като се бе компрометирал. Затова пратихме писмо за мнение на колектива. ([Георги] Близнаков изцяло подкрепи идеята и подписа писмото като отговарящ по кадрите).

След обяд внезапно, след като към 11 часа бях поискал среща, ме повика Г.[еорги] Йорданов. Сбито му докладвах за характера на конференцията и за това, че се видях с Амаду М'Боу.

Докато чаках, влезе Бл.[аговест] Сендов. Той току-що се бе завърнал от Москва, където го избраха в ръководството на Фонда за съхранение на човечеството. Поздравих го искрено, защото смятам, че всяко наше признание отвън подпомага издигането на ролята на интелигенцията. Той не ми каза как е бил поканен, но ясно е как са се обединили усилията на неговите близки – Г. Йорданов оттук и [Евгений] Велихов оттам.

Но затова пък ми съобщи, че Ф.[едерико] Майор предложил и той да влезе в ръководството на фондацията, а след това му поръчал да ме поздрави и да ми изрази чувствата, които изпитвал към мен – на уважение и доверие. Бл. Сендов заключи, че се избират и признават хора, които се знаят.

19.I.1988 г. [вторник]

Преглед на текстовете, посещения. Обяд в посолството на ФРГ. Покани ме посланикът [Карл Валтер] Левалтер и жена му – с Ана и Мая. Случайно се бяхме запознали, т.е. представи ни френцузкият посланик на приема при албанците. Немският посланик току-що бе пристигнал, бяхме се видяли един път при изпращането ни за Есен. Разговор общ – Мая и Ана говориха немски, аз – френски. По-скоро протоколен разговор. Още не са навлезли в българската тематика. Сега четат.

Директорски съвет в Института [за балканистика]. Решение за командировката в Гърция; за нови конкурси; за обсъждане материалите по преустройството на института, изпратени от профорганизацията и писмото на [Ангел] Балевски.

При М.[ария] Захариева. Иска ми мнението за докладна записка на [Георги] Панков относно международно чествуване на Деня на славянската писменост. Обещах ѝ – естествено ще бъда негативен. Повече от това, което правим за Кирил и Методий, както и деня, който сме въвели като най-хубавия празник (24 май), не бива да се прави, защото Източното православие не обединява всички славяни. Това, че има разногласия и между запазилите славянската азбука, няма да се преодолее с допълнителни опити да наложим своята първенствуваща роля, като използуваме ненаучни аргументи.

Поиска още да ѝ дам специалист за проверка на един дар от Италия – от натурализиран българин Рудолфо Златарев – етруски надписи в златен оригинал. Предложих чл.-кор. В.[еселин] Бешевлиев.

Поговорихме малко и за ЮНЕСКО.

20.I.1988 г. [сряда]

Среща при Цветан Николов. Даде ми екземпляр от текста, който му бях връчил. Смята, че ще има промени, но кога и кого ще смени, ще реши премиерът [първият]. Засега бил дигнал мушката срещу [Добри] Джуров. М.[илко] Балев не се чувствувал така всевластен, както преди. Г.[еорги] Атанасов се укрепил като втория човек. Чудомир [Александров] също отишъл назад. Но основното е, че Т.[одор] Живков се смята за фаворита на съветските хора, държи се като че ли се е разбрал с [Михаил] Горбачов. Допуща дори, че при смяна на П.[етър] Младенов може да се издигне дори Д.[имитър] Станишев, за да закрепи доверието (М. Горбачов демонстративно го прегърнал пред Т. Живков).

21.I.1988 г. [четвъртък]

Евгени Александров дойде при мен. Два часа разговор за контактите, които трябва да се осъществят навън, за да притиснем турските учени. Използувах досегашния опит. Казах му в кои области би могло да стигнем до взаимно разработване без сблъскване с турските учени, т. е. и те да почувстват изгодата от разработването им. Имах предвид – приемствеността на съществуващите отношения от новоизграждащата се османска държава; за характера на исляма на Балканите и в България; за реформите през XIX в.; за революционните движения и кемализма. Доказах му, че ние не можем да излезем с такива научни трудове, които да доказват абсурдни тези или да снемат политическия аспект на проблема. Той може да отпадне само когато остротата на въпроса изчезне от нашата действителност.

Потърси ме и Иван Ганев – иска среща и разговор, за да подготвим нещо за предстоящата среща на високо равнище в Белград (министрите за безядрена зона).

Евгени Александров се усмихна. На него връчих докладната записка за Мария Захариева.

След обяд в издателството. Убедих Стоян Радев да преустрои труда си. Дава превод, встъпителна статия и след това наблъскал друга студия. И за да раздразни всички – обявил го за монография с глави. А собственият му текст е по-малко от 1/3 от превода на унгарски фолклорист и етнограф, който е писал за България.

Поговорих малко и с [Петър] Цанев, директора на печатницата. Недоволството се шири не толкова срещу общата линия на [Иван] Гърбучев, но че всичко предоставя на [Илинка] Димитрова и ѝ се доверява. [Тодор] Рангелов пък играе – ту „за“, ту „против“ Ив. Гърбучев и вън от издателството говори срещу него.

22.I.1988 г. [петък]

В 10 часа при МВнР. С [Веселин] Бешевлиев. За пръв път отвориха получения предмет. Според В. Бешевлиев е оригинален етруски – пет златни листа като книга, всеки с орнамент и няколко реда, изписани. Предложих да се възложи на Бешевлиев да направи научно съобщение, след което да се предостави на Националния исторически музей. Бешевлиев прие с удоволствие. Не беше много ласкав за етруската теория на Вл.[адимир] Георгиев.

След това при [Петър] Младенов – двама с Мария [Захариева]. Докладвахме му резултата. Основният му въпрос бе дали е оригинал. Казах му, че са възможни най-фантастичните фалшификации в Италия. Наистина, но В. Бешевлиев по рисунки, оформяне на знаците ще може да опреде-

ли, доколко е автентичен подаръкът. При това, както ни каза Бешевлиев, имало само един ръкопис в Загреб и около хиляда каменни надписа.

П. Младенов се заинтересува от конференцията в Париж, поиска също да помисля за срещата в Белград; одобри това, което бях дал за отношенията в Гърция, каза ми, че го използувал сбито (т. е. му го дали сбито от отдела), но Политбюро одобрило и за античното гръцко наследство и за Византия, и за траките в неговата постановка.

При [Ангел] Балевски – Бюро на Президиума. Направен бе опит за нарушение на процедурата, за да се даде възнаграждение на няколко и. д. генерални директори – юрисконсулти, завеждащи международни връзки и т.н., но [Георги] Близнаков се противопостави основателно. Подкрепихме го и други.

Устно докладвах за конференцията в Париж. Мина и за Юлиян Минков за внасяне в Президиума.

След обяд дойдоха културният съветник при френското посолство заедно с аташето по печата. Заминава за Париж на следния ден, искал да чуе моите впечатления. Казах му открито мнението си за ограничените опити за политизация, но все пак за излишно самодоволство и опити за възкресяване на отминали категории, за да омаловажат или заобиколят настоящото съществуване с всички недостатъци още, но на една нова европейска формация, която не иска да забрави миналото, но няма намерение да се връща назад, а ще върви напред, откривайки свои хоризонти. Още по-добре, ако това става в сътрудничество със Западна Европа. Дадох му да отнесе текста.

Поставиха ми въпроса за поканване на Юлия Кръстева. Би могла да бъде полезна за разширяване на научните ни връзки с Франция. Казах, че ще проуча възможностите.

Дойде дъщерята на Пано, брата на Пинула и Софка, за съдействие. Нямала постоянна работа. Знаела добре френски. Развела се. Пано умря от рак скоро след 9.IX.1944 г. Обясних ѝ, че единствената възможност е издателството – там става с конкурс, когато има място. Ще подаде заявление.

Вечеря у Стоян Заимов. През зимата се е настанил у зет си Н.[иколай] Конакчиев, който бил изпратен в Чехословакия, защото бил обвинен, че въвел съветската телевизия в България. Ст. Заимов говори за миналото, за предстоящи промени, за това, че Т. Живков успял да подведе дори [Леонид] Греков, който бил критикуван от своите хора. Интересно, без да е убеден докрай и без да изключва играта на [Никола] Гешев, той смята,че Трайчо Костов е реално свързан с някои грехове с миналия режим (от млади години или по-късно). Разказа ни наистина невероятна история

– че сестра му не била негова сестра, а осиновено от майка му в Шумен дете на рускиня. Тази рускиня най-после (цял низ просто фантастични съвпадения) разбира, че дъщеря ѝ е жива, изпраща заверени нотариално документи и ѝ завещава свой имот в Австралия. А самата сестра се оказала безкрайно практична и успяла да се сдобие с два апартамента в София и всякакви други имоти и облаги. Аз я знам като първата съпруга на [Евгени] Чемширов и я посетих след 9.IX.1944 г., когато живееше там, където е сега хотел „София".

Каза ни, че ръкописът на Благой Попов бил изнесен не от Стефан Богданов, а от брат му Методи Попов, но Стефан поел вината върху себе си, за да го оневини. Елена [Димитрова] се самоубила между другото и затова, че не могла повече да издържа на обвинения и позор, и това заставило Стефан да признае. Смята, че с този ръкопис оправдали Ван дер Любе. [Георги] Димитров неправилно го бил обвинил. Б. Попов критикува Г. Димитров. Аз не съм чел тези спомени.

Прехвърли се и върху акад. Методи Попов. Доказан немски агент и разобличен от Съветите още през 20-те години (той бил подготвил фалшифки върху Коминтерна, за да даде материал за избиване след Септемврийското въстание и през 1925 г.). [Василий] Ардаматски описал всичко това, но книгата му била иззета у нас. Но съветското посолство, което било построено на ул. „Методи Попов", поискало да се смени името на улицата, затова тя била прекъсната там.

23.I.1988 г. [събота]

Повиках Денчо Знеполски. Прекарахме няколко часа заедно, остана да обядва у нас. Какъв човек – сърдечен, топъл, без никаква мегаломания, с чувство на хумор, справедлив в оценките си, без никакви превземки. Говори ни много из собственото си минало, за различни случаи, в повечето от тях изтъквайки чисто човешката страна. Спря се на отделни личности – на Йонко Панов (говори възторжено за него), на Т.[одор] Живков (оспори заслугите му и конкретно, и като цяло – позова се на натиска, упражнен върху Славчо Трънски да преправи казаното от него в „Спомените" си). Но и Славчо се поддал и започнал да пише и говори несъществуващи неща. Според него Т. Живков държал Д.[обри] Джуров и Ж.[елязко] Колев „вързани", макар че Д. Джуров бил упорит и можел да прояви характер. След разгрома при едно от сраженията Д. Джуров бил ранен и за известно време се оттеглил с Ж. Колев на юг. На едно тържество Т. Живков пред доста хора казал, че тях ги били осъдили на смърт, но се разминало. Не мога да кажа, доколко те са зависими от него. Аз имам впечатлението, че той е зависим като че ли повече от тях. Оплака се и от Славка Петрова, че без да се допита и провери, произволно интерпретира негов собствен документ, за да докаже, че нямало Трънска дивизия и

че тя е създадена след отряда „Чавдар“. И Й[ордан] Йотов в биографията твърди, че Т. Живков като инструктор обучавал, давал указания и т.н., когато той бил изпратен именно при Славчо Трънски, който да го обучи и въведе. Така и сам Славчо писал в първото издание. А Денчо също го знаел и от Здравко Георгиев (Владо) по това време, с когото били заедно.

Изобщо правим си биографии, както се разкрива от публикациите и за Сталин.

24.I.1988 г. [неделя]

Пленум на ЦК. Кратък. Т.[одор] Живков говори 15–20 минути. Два основни въпроса:

1) „Нова обстановка“. Изкара я по-революционна и от 9.IX.1944 г. – по обективни условия. Необходимост от генерални изменения във всички области – икономика, социални условия, духовно развитие. Сега е изработена концепцията, знае се целият модел, какво искаме и сме готови за действие.

Как да се разбира всичко това? Толкова дълбоки ли са противоречията и различията? Ако е така, с такава политика ли ще променим нещата? Имало било модел – той е толкова общ, колкото и когато се взе властта на 9.IX.1944 г. Но първото условие бе да се измени характера на властта, за да се започнат и промените. А сега се иска това да стане отдолу, без да се пипа отгоре. Как ще се увлекат масите, „милионите“, за които говори той и без които този път нищо не може да стане, щом партията, която ги представлява, сама не дава пример?

2) За БКП. Съвършенно нова роля имала да играе; изцяло по новому. За това трябвало да се формира „политика отдолу“, там, където хората работят, и да се получи двупосочно движение – отгоре и отдолу – и то равнозначни по сила и значение.

Как ще се получи това, когато всички указания и действия говорят за обратното?

М.[илко] Балев ме видя, когато говорех с Цв.[етан] Николов, но почти демонстративно насочи поглед настрана, ръкува се с друга група и се върна. Ако мисли, че ще ме засегне, лъже се – аз имам още по-лошо мнение за него, отколкото той за мен. При това толкова безразлични ми са станали всички тези истории, такава скука ме е налегнала, като ги гледам, така ми се ще на мен да се отстраня, че дори започвам да се безпокоя дали наистина не съм изведнъж се състарил.

Прочетох статия за [Василий] Ключевский от К.[ирил] Петров по случай преиздаване на съчиненията му. Узнах, че той въвел понятието „култ на личността на царя“, когато изследва Иван Грозни. И обяснява, че неслучайно е бил използуван този термин за Сталин, защото съществувало „безудержное возхваление Ивана Грозного в сталинскую эпоху“, което се

основавало на „същите безнравствени принципи на управление“. И критикува историческата наука, че човешкият фактор все още не е осенил с присъствието си историческата наука у тях.

25.I.1988 г. [понеделник]

Почнах да пиша статия за конференцията в Париж. Настоя съветникът на посолството. Оказа се, че докладът ми не е пригоден за печат, но нещо от него влезе.

Рано след обяд – заседание на секцията „Балканите при капитализма“ [при Института по балканистика]. Обясних им характера на изпратените документи и искане от председателя на БАН за становище на института по преустройството. Предложих да се проведат такива заседания поотделно с всички секции, за да заангажирам по-активно състава с въпросите, които преустройството поставя. Затова, след доста обяснения и отговори на въпроси, оставих ги изцяло самостоятелно да изработват своя собствена позиция, тъй като те ще работят при новите условия.

След това имаше Научен съвет, набелязване рецензенти, информирах ги също за решението на Директорския съвет да отклони искането на [Костадин] Палешутски да се обяви конкурс на Стоян Радев за ст. н. с. I ст. без докторска дисертация.

26.I.1988 г. [вторник]

Посети ме [Васил] Мулешков и ми връчи новоизлязлата си книга. Снабдил я е с резюмета на чужди езици и я изпратил в чужбина чрез библиотеката на Университета и Народната библиотека. Връчил един екземпляр в кабинета на [Михаил] Горбачов (учил с него, били в една стая), а Славчо [Ярослав] Радев го уволнил с висше одобрение още на 55-годишната му възраст като АБПФК. След това изпратил книгата си на Политбюро и на Н.[икола] Стефанов с посвещения. Това на Н. Стефанов гласяло, че му изпраща книга, която отхвърля тезите му, с които подвеждал генералния секретар на партията. А на Т.[одор] Живков написал, че книгата му не била в духа на това, което той застъпвал, подведен от своето обкръжение. В този смисъл. Ще гледам да прелистя поне книгата, за да разбера какво мисли и какво е написал.

При [Ангел] Балевски с юрисконсулта за намаляване на материалната глоба, наложена от финансовия контрол на В.[ера] Гьорева и на [Тодор] Рангелов – цяла заплата. При това материална щета няма, тъй като те са разчистили застоялата продукция, а и работата е завършена. Но имало норми – редактори не могат да вземат над определен %. Става въпрос за други, не за тях. Те не са се възползували от това. Сега предлагат нама-

ление до една трета от заплатата. И двамата са се оплакали на по-горни инстанции.

А. Балевски се оказа при [Благовест] Сендов. Там беше и [Георги] Близнаков. Тъкмо се беше увлякъл към миналото. Задържа и мен – говореше за себе си, какво заварил преди 18 години, какво направил, за да спаси БАН. Вместо да вземе страна било на [Любомир] Кръстанов, било на [Иван] Попов, които представляваха тогава наистина двата полюса – фундаментални и приложни науки – той оставил науката да се саморазвива, защото нямало на света човек, който да може да управлява науката. Наистина той с масивността, мекотата си отказа да отговаря и възразява, но и нищо да не прави, парализира и обезсили Иван Попов (разбира се, той вече залязваше и бе отстранен). Останах с впечатление, че А. Балевски вече сдава, че е загубил всякаква надежда да остане и иска да си осигури почетно излизане и запазване на някакъв пост.

На излизане Г. Близнаков ме повика насаме, за да ми каже, че са били на лов (или в събота, или в неделя след пленума) с Т.[одор] Живков – Й.[ордан] Йотов, Г.[еорги] Йорданов, Г.[еорги] Джагаров, А. Балевски, [Пантелей] Зарев и Н.[икола] Стефанов. Т. Живков се уединил с Й. Йотов, Г. Йорданов и Н. Стефанов и им възложил в най-скоро време да приключат с преустройството в областта на културата и след това с науката. Като че ли практическото осъществяване на тази задача възложили на Г. Йорданов.

Посети ме унгарският посланик В.[илиора] Дьобай. Донесе ми книги и ме покани на вечеря с Ал. Лилови. Приех поканата, но му казах, че би могъл да навреди на А.[лександър] Лилов. Имало слух, че е викан от Т. Живков. Всяко странично събиране може да породи съмнение сред обкръжението, което силно недолюбва Ал. Лилов и да има последствия за него. Основание – от една страна, с мен, и то при унгарския посланик, за когото вече се говори, че активно се изказва по нашите работи, като не одобрява много неща от нашите постановки. Посланикът призна, че са искали да му попречат да кани Ал. Лилов, но това той сторил на два пъти – първия никой не се приближил до него, втория път на вечеря, когато дошло време за кафето [Димитър] Станишев говорил с него около ½ час. Но след като поприказвахме още известно време, накрая отправи покана само до мен с Ана. Направих го и за самия него, защото знаех, че открито изразяват недоволство от неговите действия и приказки – и в ЦК, и в МВнР. Излишно е да усложняваме отношенията с формални манифестации, когато разговора си го проведохме.

Той е умен човек, знаем се откогато е бил директор на унгарския Институт за международни отношения, а аз на Института по външна политика. Той ми каза за трудностите на политическото преустройство. В Полша сериозно мислят да възстановят социалистическата партия, което

ще разедини силно Полша, ако се реши и някоя от останалите страни да я последва. Защото полската компартия би могла да загуби властта. В Унгария се били отказали да възстановят друга партия. Най-удобната – селската, те са я ликвидирали и било късно да се предприема нещо. Щели да опитат с профсъюзите и Народния фронт да създадат контрасила, която да балансира своеволията и увлеченията на партията.

Мая дойде и ни разказа за интересно партийно събрание, предшествувано от лекция и разговор със съветския аташе по печата при посолството. Евлоги Бужашки окачествил като груба политическа грешка случая с изключването на преподавателите, а и другите гласували единодушно да се даде информация и да не се свързва въпросът за проверката на боеспособността им с партийната конференция.

27.I.1988 г. [сряда]

Отидох за документите на партийната конференция. Взех си и новия паспорт (предишният бе запълнен) от консулската служба. Оттам – в издателството. Подписах колите (около ⅔) на сборника [за гроба на Левски], хапнах за две-три минути и проведох заседание с двете секции – на Стр.[ашимир] Димитров и културната. Едва към 5 часа се прибрах в БАН. Там довърших статията за в-к „Народна култура“.

Вечерта прочетох статията на Ил.[чо] Димитров. Намеси се с апел за толерантност – не когато се хулеха [Николай] Хайтов и тия, които не бяха съгласни с историците, а когато Н.[иколай] Генчев затъна, хванат натясно от статията на Н. Хайтов във в-к „Литературен фронт“ и невъзможността на Н. Генчев да отговори освен с псувни. Написана в спокоен тон, но също с безапелационно отхвърляне на другата теза, с позоваване на общата солидарност на историците, на статията на Д.[имитър] Косев и на това, че недоумявал, защо самата църква не се заангажира с отстояване на тази теза, която толкова я ползува. За него е обичайно българинът да не се интересува от гробове.

28–29.I.1988 г. [четвъртък–петък]

Национална партийна конференция. Имаше няколко добри изказвания, засегнати бяха доста проблеми. Явно ако процесът не бъде спрян, то неизбежно въвлечените в него, в реализацията на производството, ще бъдат принудени да реагират. Това дадоха да се разбере някои от ръководителите на асоциации, дори на административни единици, вкл. и окръзи – Михайловградски – Трифон Пашов. Но имаше, и те бяха, които даваха тон – венцехвалене, подмилкване. Общо за всички бе, че не се търси отговорност. Приема се, че сме в такъв подем, че ни остава само да направим

нов скок – макар че при конкретното изброяване на трудностите се виждаше, че не може да се намери изход с обичайните средства.

Най-ясно това положение охарактеризира Чудомир Александров. Изход ще даде само преустройството. То трябва да обхване всички. Но етапът на оценка е завършен, сега навлизаме в етап на реализация. Това зависи от изпълнителите и ръководителите. Амнистия на всички отгоре. Ако има промени, това ще бъде само въпрос на целесъобразност и той ще се решава там, горе, когато и за когото се реши, пак там.

Така буквално не се каза, но това бе повече от ясно и Димитър Попов [първи секретар на Варна] дойде да сподели с мен. Опитал се да говори с някои други, но те по-иначе го схванали. Потвърдих му впечатлението със свой анализ. Още повече, че самоуправлението бе обявено от Чудомир Александров буквално за вълшебния ключ. А не каза нищо за югославския четиридесетгодишен опит – кое е удачно, кое не е. Ние фетишизираме преминаването на собствеността, а сам [Тодор] Живков призна, че никой не я иска. Още по-малко приемат и обявената данъчна политика. Хората искат промени, надяват се, че ще се осъществят, очакват началото.

30.I.1988 г. [събота]

Прочетох спомените на Благой Попов. Не можех да повярвам на Стоян Заимов. И наистина в тях няма нищо антидимитровско. Говори, че Г.[еорги] Димитров знаел немски, че без да е обвинен пряко, че е подпалвал, но че е бил с Ван дер Любе още от първия ден, че със своето държане, съобразителност и настъпателност станал централна фигура на процеса. Привежда достатъчно данни за героичното му държане. За себе си отрежда роля на комунист, който достойно се държи пред съда, отрича, не се поддава на уловките, без да се самоизтъква и без да засенчва в каквато и да е степен Г. Димитров. Що се отнася до реабилитацията на Ван дер Любе, не виждам също в какво е засенчила Г. Димитров. Оправдан е от несъстоятелно обвинение.

31.I.1988 г. [неделя]

Тази заран, макар и облачно, се качихме на Витоша. Сняг нямаше, но това всъщност бе първият зимен ден, малко ветровито, студено, замръзнало, хлъзгаво и горе един-два сантиметра сняг. Все пак създаваше илюзия, че вървим на бяло.

1.II.1988 г. [понеделник]

Сутринта рано бях посетен от ръководители на Националната банка и Инвестиционната – от името на [Васил] Коларов. Искат да им помогна

да се създаде една книга на съветски автор от СИВ. За създаване на общ пазар, социалистически, за конвертируемата валута, изобщо тематика актуална, неизяснени проблеми и още по-малко решени.

След това влезе млад мъж, мустакат, поиска да говори с мен няколко минути. Оказа се този, който ни блъсна с колата – Ж.[ечо] Каличин. Не предразполага, бих казал по-скоро обратното. Започна с това, че не искал да ни удари; че съжалявал за ДЗИ – отишъл да плати, но те спрели процедурата след нашето оплакване; валяло, затова приблизително определил 3 метра. Разговорът бе няколкоминутен, свързан и с отговори на мои забележки. Напомних му, че делото е наказателно и не ние го водим, и че досега у мен предизвиква недоумение решението на първия следовател, който общува с него, да прекрати следствието. Казах му още, че реагирах на неговата обструкция на съда – нас ни разкарват, а той не благоволява да се появи. Отговори ми, че пишел дисертация. Не влязох в никакви пререкания и разговор. Казах му само, че аз не ще се явя на делото. Почувствувах как въпреки всичко дигнах налягане.

Отидох в болницата – взех медицинско и лекарства за Ана.

След обяд – РИС [редакционно-издателски съвет]. Прибрахме се с Ана. Тя е болна, тресе я.

2.II.1988 г. [вторник]

Останахме в къщи и двама. Ана е със замаяна глава, взима лекарства, но грипът (ако е грип) не я е налегна пълно. Може би ще се съвземе. Аз съм в начален етап – не мога да работя. Чета каквото ми попадне.

Спомних си, че в неделя след обяд ни посети М.[ишо] Василев. Донесе ни една новина, че Н.[едялко] Белев бил написал писмо до [Михаил] Горбачов,в което обрисувал конкретно култа на личността у нас, сега, с портрет на Т.[одор] Живков. Но го дал на [Леонид] Греков, а той го предал на нашите. Освен това поляризацията напредвала и хората не се задоволяват от „обединяващи“ позиции, които замазват нещата. Така именно негативно била посрещната статията на Илчо [Димитров]. Трудно ми е да се произнеса за впечатлението, с никого не съм говорил.

Унгарският посланик Вилиора Дьобай ме покани на вечеря. Разговорът ни бе за трудностите около преустройството, породени от недостатъчната разработка на проблемите и от тежкото икономическо положение, в което се намират социалистическите страни. Това не им позволява свободно да маневрират. Трябва да се върви напред с рискове. Между другото ми каза, че американците очакват през тази година взрив в една от социалистическите страни, че се готвят за това. Дори американските посланици в социалистическите страни се събрали наскоро на съвеща-

ние в Букурещ. Три страни биха могли да създадат трудности – чисто хипотетично – Албания, СФРЮ, Румъния. Но и всяка от тях би могла да ги избегне. По-важно е перестройката да успее в СССР. Ако там пропадне, цялата ни система ще претърпи сътресения. А за да пропадне там, не се иска много, 2–3 години никакво развитие напред, задръжка, а и възможно влошаване на положението на населението. Досега се разкриват недостатъците, но увлечените в перестройката не са много нито в хоризонтален, а още по-малко във вертикален разрез. Отделни части от прослойки, главно интелигенция, и то не изцяло, и то в центъра. Периферията се съпротивлява. Това бяха общите ни разсъждения.

В Унгария са решили твърдо да изправят отношението към науката. На академиците са дали министерски заплати, секретар и кола на всеки един. Постепенно ще стабилизират и положението на професори, доктори, кандидати. А у нас непрестанно се говори, че трябва да се отнемат и мизерните надбавки на кандидатските.

3.II.1988 г. [сряда]

Цял ден останах вкъщи. Ана не е добре – грипът я мори вече силно. Прехвърли се на по-силни лекарства. Хванах се да пиша рецензията на Жоржета Григорова. Подготвих я изцяло, като използувах и около страница и половина от рецензията ѝ за докторската дисертация. Описах малко по-подробно как дойде в института [по балканистика] и нейната всеотдайна дейност по утвърждаване на направлението „Съвременни Балкани“.

4.II.1988 г. [четвъртък]

Днес се гледа делото. Както ми разказаха, този, който ни удари, развил съвършено различна версия от дадените показания при първия и втория следовател, и съдийката го притиснала. Държала се любезно. Имало и представител на по-горна инстанция, явно [Иван] Евтимов е обърнал внимание. Ана отговаряла кратко, спечелила с държанието си. Адвокатът ѝ признал, че се страхувал от нея, имал явно предвид моето избухване, но тя с кратки и ясни отговори спечелила настроението на съда и присъствието – казала, че не е видяла светофар, който е бил срещу нея, но че дошла така, както е била облечена и не получила никакъв удар и рана от контакт с кола. А шофьорите от Силистра ни наричали дядото и бабата, докарани като трупове, за да затворят капака. С тях бил някакъв човек (допущат да е бил в колата на шофьора, който ни ударил), който ги карал да минават на червено само за да стигнели до „Пирогов“ преди да умрем. Видели го при първото гледане на делото, но той не се записал за свидетел.

Аз останах у дома. С медицинското се освободих и от оставане на заседанието на Националния съвет на ОФ за изборите в НС.

5.II.1988 г. [петък]

Събрахме се при председателя [на БАН – Ангел Балевски]. Инициатор [Благовест] Сендов, с поставено лице Л.[юбомир] Желязков – за създаване Клуб на приятелите на Фонда за оцеляване на човечеството, създаден в Москва. Бл. Сендов е член на Бюрото. Предложи се А. Балевски да го възглави. Средства да се търсят от обществени организации.

Текущи – възразих срещу несъстоятелни командировки – впрочем още [Димитър] Шопов изрази съмнение (за М.[ихаил] Бъчваров); а аз добавих и Д.[имитър] Ангелов. Изведнъж [Георги] Близнаков обяви, че имал поръчение, макар и не в тържествена обстановка, но официално, да ми връчи знака и удостоверението на „Народен деятел на науката". Прегърна ме. Аз казах само няколко думи на благодарност към колектива, който именно със своята упоритост издействува тази почест. Но добавих, че съм станал може би и аз причина да се закрият тези звания.

След обяд четири часа дискусии в издателството с печатницата – заедно партиен комитет и ръководство – за да преодолеем лошите настроения. Отпуснаха се, казаха се много горчиви истини, оголиха се нещата – в смисъл че се видяха обективни и субективни прояви и причини. Ако намерят сили да си подадат ръка и да притъпят сблъсъка между старото, което, уви, не може да се изхвърли при нашите условия, и новото, което не може да се наложи бързо, макар и нужно, поради липса на средства, ще бъде добре.

6.II.1988 г. [събота]

Късно през нощта, т. е. към 2 часа след полунощ ни събуди Варчо. Звъннал му Грозев по поръчка на Здравка от Драгалевци, че крадци се вмъкнали в нашата вила. Звъннал и на милицията, но те не могли да изпратят същия момент хора. Облякохме се с Върбан, свързахме се с милицията, там ни прехвърлиха на милиционерска кола и се отправихме към Драгалевци. Стъклото наистина бе разбито, но то е армирано и не е успял да се провре през него. По-сетне разбрахме, че Здравка се провикнала и крадецът се отдалечил. Но светлината у Яко Молхов ни озадачи и отидохме там. Вратата беше разбита, но нищо като че ли не беше взето. Милиционерите допуснаха, че крадецът се е измъкнал, когато усетил, че приближаваме – колата спряхме по-долу, но все пак тя вдига шум. Видяхме и на друго място светлина, оказа се, че и там е разбито, и то изпотрошено – телевизор и други работи. Спряхме се на още едно място – в самото село. И там разбита врата, бъркано. Имат предвид някои лица, но не могат още да ги уловят. Така почти осъмнахме.

На следния ден отиде Върбан с милицията – на оглед.

7.II.1988 г. [неделя]

Излязохме само на разходка до Хелен [Иванчева]. Отразява ѝ се болестта. Все пак – здрав организъм – такава упорита и продължителна съпротива.

8.II.1988 г. [понеделник]

В Правителствена болница – за преглед. Снемат ми статус на сегашното положение.

Преди това открих конференцията, посветена на годишнината на акад. Вл.[адимир] Георгиев. Говорих за личността на акад. Вл. Георгиев, как го познавах, какво ни свърза.

9.II.1988 г. [вторник]

Направиха ми запис в радиото. Предаване за мен, и отговор на въпроси за ролята на обществените науки. Подготви го Сматракалева. Дадох ѝ автобиографични материали и изказването си на Учрежденската партийна конференция преди една-две години.

10.II.1988 г. [сряда]

Бюро на Президиума. Този път поех ръкавицата. М.[ихаил] Бъчваров си уредил два пъти да ходи в Лондон, за да уреди провеждането на една конференция с участието на десетина души. [Димитър] Шопов още възрази и уж се разбраха да му се удължат 2–3 дена. И сега П.[антелей] Зарев внесе предложението, явно подработвайки преди това А.[нгел] Балевски. Завърза се дискусия остра, при която успях да докажа, че и двете искания са несъстоятелни. Но П. Зарев накрая постави специално въпроса за [Димитър] Ангелов като личен – бил поел вече ангажимент.

Спор се появи и по повод на [Румен] Катинчаров. [Валентин] Антонов възразяваше да му се даде съвместителство, защото музеят не върнал монетите. Напомних, че аз поставих въпроса, дори за съд и пред Народния контрол, но там, където инстанциите са безсилни, няма защо да се разклащат личностите.

Разделихме се и по случая Ковачев, защитил докторска дисертация, но Елена Савова с А.[заря] Поликаров отказали да му обявят конкурс за ст. н. с. I ст.

След това всички казаха, че това било първото заседание на Бюрото на Президиума, където наистина се спорило.

11.II.1988 г. [четвъртък]

Сутринта – в „Работническо дело“. Интервю по темата „България преди 110 години и сега“ (от Руско-турската война до безядрената зона). Но въпросите се преплетоха и се получи жива дискусия между Ж.[оржета] Григорова, Г.[еорги] Стефанов и мен.

Отново при зъболекар – час и половина.

Не отидох на годишнината на Найден Петров [„Тайната“]. Изморен бях, пък и не смятам, че заслужаваше.

12.II.1988 г. [петък]

Заранта при Л.[юбомир] Павлов в телевизията. Разпитва ме за Гърция. Предстои му заминаване. Дадох му докладната си записка, която връчих в ЦК. Под ухо ми каза, че вчера имало голям митинг в Русе – този път срещу български завод. Отишли П.[етър] Петров от Разград и Гр.[иша] Филипов. Освиркали ги. Това става за пръв път. Интересно как ще реагират. Могат ли да заставят хората да се израждат, като ги държат насила при такива условия. Вестниците са започнали също да пишат за Русе. Но само румънците ли са виновни?

Получих писмо от А.[рбен] Путо от Гърция. Иска да му отправя покана – на него, на Ст.[ефанак] Поло и Т.[ома] Мурзаку. Повиках Живко [Кабадаиев], за да подсилим СИБАЛ, тъй като заседанието на AIESEE се прехвърли в Букурещ.

Посети ме [Йежи] Русек от Полша. Оплака ми се от [Иван] Дуриданов, който го атакувал, че признава съществуването на македонски литературен език. Но това е официална полска позиция и той не е в състояние нищо да измени. А той развива българистиката и нейното значение не се изчерпва от едно признание на съвременен македонски език, за което и И. Дуриданов пишел. Успокоих го, колкото можах, защото в Полша никак не ни е леко. Симпатиите им са към Югославия.

Случи ми се да говоря с техния [бивш] министър на външните работи [Стефан] Олшовски, професор по история. Той е бил много пъти в Югославия и ми каза направо, че не сме прави. Опитах се да отстоя миналото, но и там той ми се видя, че е отишъл толкова далеч, че не му се връща назад.

Посети ме гръцкият посланик Георгиос Христоянис, току-що пристигнал. Оказа се, че имаме общи приятели – [Леандрос] Вранусис, [Василиос] Сфироерас. Той е от Янина. Занимавал се е с преводи, литературни статии. Но не знаеше, че Вранусис е отдавна уволнен. Обеща да помогне за осъществяване на филмирането на сесията и на снимки за мен в Атина и Солун.

Среща на зам.-председателите [на БАН]. Почерпих ги, както обещах, по случай връчването на знака – орден за „народен деятел на науката". Всички бяхме в добро настроение.

След обяд тръгнахме за Велико Търново.

13.II.1988 г. [събота]

Заседание на Националния комитет за честването на университета. Мен са ме включили като един от основоположниците. Времето се случи отлично, разходихме се из града. Истинска почивка и разтоварване.

В 11.30 ч. предадоха по радиото 15 мин. за мен заедно с отговори за преустройството на обществените науки. Ана го харесала много.

14.II.1988 г. [неделя]

Пак ме налегна хрема. Взех лекарства, останах в къщи. Обадиха се Лушка [Петрова], Живко [Кабадаиев] – харесали много предаването.

15.II.1988 г. [понеделник]

Продължителен разговор с Г.[еорги] Настев, за да го убедя да съкрати книгата си. Разпрострял се е излишно обстоятелствено. Също с [Весела] Чичовска. Постигнах все пак нещо – около 300 страници от двамата (по 150 на всеки).

Разговор между зам.-председателите [на БАН] за устава. Л.[юбомир] Желязков е представил нещо много сурово. Въпросът е да установим принципите и конкретните постановки. Напредваме доста бавно, но по някои въпроси постигнахме съгласие. Засега ни разделя въпросът за ЕЦ [Единните центрове]. Л. Желязков иска те да бъдат структурна единица с юридически права и т.н. Най-остро реагирах аз, но и Шопа [Димитър Шопов] бе твърд. Отзад се обади [Божидар] Динков, че директорите на ЕЦ до един били за запазването, без М.[илко] Борисов. На два пъти се намеси, докато му креснах да не се обажда, тъй като това не е негова работа, а мнението пък на директорите на институти е съвършено друго, а и те са мнозинство.

В Института за балканистика – по тематиката на конгреса. Уточнявахме как да я представим на заседанието на Международната комисия в Букурещ.

21.II.1988 г. [неделя]

Пиша в неделя. Цяла седмица мина под знака на устава. Събрахме се още два пъти. Трябваха ни доста време и усилия, за да постигнем съ-

гласие. Ако не предизвиква спор въпросът за ролята на институтите, то разногласията се проявиха около запазването на междинните звена. И тук се вижда как трудно се преодоляват инерцията и навикът даже у хора, които са демократични по природа. Единни бяха всички при определяне функциите на Президиума и главния научен секретар – отхвърли се от [Димитър] Шопов разбирането, че той е първият помощник на председателя, и всички се съгласиха с мен, че не трябва да допуснем да бъде и зам.-председател. [Ангел] Балевски направи гримаса, а [Пантелей] Зарев каза, че той специално си го издействувал, а го нямало никакъв и за пръв път спомена името [Благовест] Сендов. Накрая оставиха на мен и на Д. Шопов да представим текста за междинното звено. Шопа помоли аз да го направя, че е зает много, а аз взех, че закъсах.

В продължение на няколко дена прегледах около 15-на коли от сборника на Левски, уточнявах сигнатурите на илюстрациите, които сега бяха преномерирани под обща номерация. Това ме измори, защото трябваше да ходя и по обяд, нямах минута време за почивка. Случиха се и през тази седмица – Бюро на Президиума след обяд, срещата на зам.-председателите, единия ден в Института за балканистика и единия в издателството. Имаше момент, когато почувствувах, че не ще издържа и излязох да обиколя „Ал. Невски“, за да изправя гръб и да поема въздух.

След интервюто в „Работническо дело“ притиснаха ни и от в-к „Земеделско знаме“. Дойдоха в Института за балканистика. Съученик на Мая – [Борислав] Костурков, и синът на Харалампи Трайков – нямаше как да им откажа. Пих едно кафе, за да се освежа. И си спомням, че тази седмица прекалих с кафетата – освен сутрин и на обяд със сандвичите – и след обяд, за да издържа.

Обадиха се и от в-к „АБВ“ за някои подробности. [Стефанос] Пападопулос е писал за мен и за участието си в чествуването на стогодишнината от Освобождението на България. Едва го бях убедил да дойде, действувах и пред посланика. Пратиха го само като наблюдател, но след като се изказа турският професор [Осман] Окяр (друга история него как докарах), беше невъзможно да мълчи. Така само югославски представител не дойде и не взе думата на тържествата.

Сега грижата ми е конференцията в Солун и Янина. Обади се и [Константинос] Зволопулос. Помоли ме да дойда в Мецово, защото там ни кани [Евангелос] Авероф, а в Янина щял да бъде [Каролос] Папуляс. Обърнахме програмата – ще се открие в Янина, а в Солун ще остане групата. Аз ще си тръгна, за да сваря Букурещ.

Резултатът от тази напрегната работа (плюс редакция на книгата на Христо Йонков – много внимателна, защото съм отговорен редактор) ме доведе до болницата. Остър сърдечен пристъп – легнах, взех съответни-

те лекарства, но Ана настоя да идем до болницата. Там поискаха да ме оставят, но аз предпочетох да се прибера. Няма инфаркт. Силен предупредителен сигнал. Нужен е покой. Легнах вкъщи. Цял ден не мръднах в събота. Спах, наистина с лекарства, но до 9 часа. Днес вече, неделя, съм по-добре. Още лежа, но ето, че и пиша, пък и всички ще дойдат, защото Върбан е на 30 години. Малко тържество и най-вече отново ще се съберат всички. Как да бягам в болница?

Четох, събрах вестник „Монд“ от един месец, натрупани бяха материали от съветски вестници и списания. Преоткриват Бухарин. И за мен е нещо ново литературният му талант, но не и политическата му мисъл, защото по наше време ние от неговите книги усвоявахме азбуката на комунизма, след това минавахме на Плеханов и Ленин.

Изглежда, че преустройството в неговата гласност не ще могат да спрат, но и могат да го сведат до личността на Сталин, за да не се отиде по-надълбоко. Съпротивата е силна. Отговорът на историците на пиесата на [Михаил] Шатров е именна такъв. Те имат право да твърдят, че В. Ленин е принизен. Но това не е защото Шатров го прави, а защото следовниците му Сталин и пр. така очерниха делото на Октомврийската революция, че Ленин не може да възкликне отрицателно и да не бъде потиснат. Съди се не Ленин, а това, което е станало след него, след Октомврийската революция. И не може да бъде Ленин оптимист, когато вижда, че изправянето на грешките още е поставено под въпрос и в СССР, и в останалите социалистически страни, а гаранции за успешно извеждане на социализма към нови пътища и подем няма. Не е изключено противодействуващите сили да успеят да се наложат, да протрахират изоставането, да причинят нови страдания.

12.III.1988 г. [събота]

Пиша отново в събота, 12 март, преди тръгване.

Междувременно успях да устроя окончателно Юлиян Минков. Мина през Президиума и е и. д. ръководител на Демографския център. Освен това поисках среща с Й.[ордан] Йотов. Той ми обясни същността на подготвяното преустройство в областта на науката. Убеден е, че се провежда изцяло принципът на демократичността. Когато му казах, че [Ангел] Балевски не ни е дал да прочетем изработените „Съображения“ при него, той ми ги даде.

За това, как прекарахме в Тунис, Гърция, писах отделно, в тефтерче, което взех със себе си. (Мислех да използувам това тефтерче за бележки, но по-късно реших да го оставя за чужбина. Удобно е за писане.)

12.III.1988 г. [събота]

Пътуване за Тунис – конференция, организирана от центъра на [Абделджелил] Темими „Интелектуалният живот в арабските провинции на Османската империя“. Покани ме да участвувам с нещо аналогично за Балканите. Избрах за тема „Формиране на интелигенцията на Балканите“ през същия период. Поиска също да говоря и за СИБАЛ, защото си поставяме приблизително същите задачи. Желанието му е да осъществим и нещо съвместно. Това е четвъртата конференция, която организира. С публикуване на материалите – той създава и материална база на института си. Но е получил, както сам ми каза, значителна финансова поддръжка както от собствената си страна, така от Турция.

Ние имаме интерес да сътрудничим, защото това е засега най-широк канал за контакти с арабските и еврейските учени, занимаващи се с османска тематика.

Тръгнахме по обяд за Рим, където бе предвидено да се срещнем с [Ренато] Гриспо. Посрещнаха ни и ни настаниха в хотел – „Collona Plaza Palace“ – до италианския парламент. Съвсем близо до мястото, където бе намерен убитият Алдо Моро. Тогава се случихме с Ана в Рим. Страшно преживяване. Затова може би не започнахме обиколката оттам, а потеглихме към хотела „Gueze“, където бяхме настанени първия път. Оттам отидохме до P. Navona, поседнахме с удоволствие. Пъстра публика, много немци. Капучиното ни хареса, макар може би не бе същото, както преди 15 години, когато то бе поднесено на Ана с думите „Bella Dona“ (макар че отказаха да ѝ разкрият секрета на приготовлението). Оттам се прехвърлихме по познатите места – Пантеона, отбихме се и купихме от най-хубавото кафе в торбички чувалени, насочихме се към фонтаните „Trevi“, изобщо обиколихме цялата тази част за няколко часа и се прибрахме когато се стъмни съвсем, за да починем малко преди вечерята.

На вечерята бяха седем души, извън нас. Заведоха ни в известен рибен ресторант. Освен архивите бяха поканили новия председател на Италианския национален комитет за AIESEE.

13.III.1988 г. [неделя]

Излязохме рано и тръгнахме покрай р. Тибър (Tevere). Целта ни бе да се разходим и да се отбием в „Св. Петър“. Това до обяд. Но излязохме на реката малко по-нагоре. Разгледахме аеропага на Октавиан Август. Значително възстановен, което подсили у нас мисълта, че може да се допущат по-цялостни реставрации. Времето облекчава тяхното възприемане. След това, хванати за ръка, цели два часа вървяхме, докато си дадохме сметка, че сме излезли далеч извън центъра на Рим. Но беше толкова приятна разходка, че не се промъкна у нас никакво съжаление. Стигнах-

ме около обед в Събора „Св. Петър“. Влязохме вътре, изслушахме служба с пеене, пообиколихме, разгледахме още веднъж площада и се прибрахме. Обядвахме в една пицария – зеленчукова пица.

След обяд бяхме с кола. Най-после можахме да влезем и видим термите на Каракала. Разходихме се из парка „Боргезе“, отидохме и до паметника на Гарибалди. Приятен ден, но и уморителен.

14.III.1988 г. [понеделник]

Напуснахме стаята. Това бе първата хотелска стая, едната стена на която бе заета изцяло с огледало. Смяхме се доста по този повод, без все още да се отрази на самочувствието ни такъв лукс, който може да бъде наистина обременяващ – да се гледаш с неудоволствие.

В 10 часа – среща в архивите. Явно на домакините тежеше идеята да се свика цяла конференция за публикациите. Отменихме я. Също така дадоха нова постановка за конференцията за дипломатическите документи. Това промени коренно участието на представителите от Източна Европа и балканските страни. Поех ангажимент внимателно да определим представителите, които трябва да се изкажат по даден кръг въпроси по същество, а не като представители на страни само. Така че подборът по географски принцип трябва да бъде подчинен на тематична селекция. А и броят се намалява на 10–15 души, а не 20–30, както бе предвидено. Освен това направих коректури на изказването си, взех и на нашите участници да проверя. След това имахме среща с проф. [Доменико] Какамо. Уговорихме как да се осигури участието на италианци на конгреса по балканистика. Оставих му списъка със заявената досега тематика.

Потеглихме за летището по-ранничко във връзка и със затрудненията – стачкуват. Съобщиха ни половин час преди изтичането на времето, че самолетът ще лети, но тръгна с час и половина закъснение. Автобусът беше заминал за Hammamet (Хамамет), нямаше никой, който да ни упъти. Бил изпратен втори, за да прибере пристигащите пътници с по-късни самолети. За нашия самолет им съобщили, че бил отменен. Посрещна ни П.[етко] Димитров от посолството. Всички бяха заети с делегации – П.[етър] Танчев, придружен от А.[нгел] Димитров, Л.[юбомир] Попов, Кръчмарски – преводач и т.н. Отведоха ни в х-л „Хилтън“, останахме там. Нямаше как да ни прехвърлят същата вечер.

15.III.1988 г. [вторник]

Това пък се оказа неудобно, защото нямахме програмата. Когато пристигнахме в Хамамет, групата беше заминала за Загуан, където се намира центърът на Абделджелил Темими. Заранта се разходихме из турис-

тическия комплекс. Хубав хотел, добре гледани градини с много цветя, басейн с бар и легла за слънце, а пясък, два пъти по-широк от „Златните пясъци". Целият район, или по-скоро покрай брега, е изпълнен с хотели. От посолството ни казаха, че Хамамет има два пъти повече хотели и капацитет от „Златни пясъци" и „Слънчев бряг" взети заедно. Миналата година са получили 700 млн долара печалба от туризма (толкова от платени групово и разменени). Една трета получава държавата, две трети собствениците на хотелите. Видяхме и цените. Ниски, общо взето, а извън сезона намаляват няколко пъти. До 31 март – двойка стая пълен пансион на човек, с таксите, е 15 динара, т. е. под 20 долара (около 19). Толкова се предвижда за Ана като съпровождащ. Моите разноски се поемат от организаторите.

След обяд се запознах с трима тунизийски професори – двама млади, третият по-възрастен – декан на Факултета за хуманитарни и социални науки в Тунис. Оказа се, че той е писал частта за Магреба в „История на Африка". Поговорихме доста, допадна ми. От ляво настроените, с негативно отношение към мюсюлманските предразсъдъци. Препоръча ми обаче друг за източните арабски страни. Заседанието започна наистина с неговия доклад, последван от още няколко до 8 часа вечерта. След това вечеряхме. Системата тук е шведска, self-service, и сутрин и на обяд, и на вечеря. Изобилна и добре сготвена. Сладките им не са така силно подсладени, както в Турция.

16.III.1988 г. [сряда]

Много стегнат ред – по 15–20 минути доклади, след половин ден обсъждане – последователно, с превод на арабски, френски и английски. Това удължава времето за дискусиите. Резюмета от 1–2 стр. на двата езика за тия, които не следят единия, но също на разположение има и резюме на езика, на който се изнася. В техническо отношение безспорно добре организирана конференция. Но в научно – не. Защото бяха събрани над 100 души, всеки с доклад или повечето. За издание – добре. Но за слушане е отегчително, защото повечето са по конкретни частни случаи, макар и интересни.

Изказах се по доклада на туркинята, която обобщи в едно Танзимата, Мидхат паша, конституцията, младотурската революция, панотоманизма и пантюркизма – като опити за запазване на единството на империята, и кемализмът като запазване на истинското национално турско единство след пропадналите опити за спасяване на империята. На пръв поглед вярна теза, но изпразнена откъм съдържание и смесване на явления от различен характер.

Това доведе до реакция най-напред на арабите. Няколко души станаха да протестират, че са охарактеризирани като „малцинства". Аз обясних, че не може да не се отчете и социалното съдържание, което предизвиква

последователно революционни надигания, национални по своя характер, но и общи в редица случаи, дори с турци, като младотурската (турци, българи, албанци) и най-накрая чисто турска революция, което окончателно ликвидира османското начало без помощта и участието на другите балкански или арабски народи. Присъстващите турци се раздвижиха.

След обяд ни поведоха към Тунис. Прием във Факултета за исторически науки. Оттам в Медина, в къщата на някакъв голям местен богаташ в миналото. Великолепна. Но без външен контакт. Чувстваш се напълно изолиран. С много хубави керамични плочки от Италия, а над тях великолепно изрязани от гипс блестящобели декоративни плочи. Не знаех, че изрязването става ръчно, на място, докато гипсът не е изсъхнал. Много помещения от хубави по-хубави. А мазето и конюшнята са превърнати сега в културен клуб, където няколко десетки души, млади, идват да работят, да четат, чертаят и пр. Има си и барче за кафе. Целият дом се използува за културен център. Поздрави ни от името на президента министърът на културата.

Оттам ни поеха за резиденцията на френския посланик в селището Картаген, най-луксозното предградие днес в Тунис. Върху античния град Картаген са построени хубави къщи, заети главно от администрацията и артисти. Тук е дворецът на президента, резиденцията на американския посланик. Разбира се, не всичко е върху античния пунически град, но поне дворците са там, защото отвън са останали само термите от римско време. Римляните били унищожили всичко картагенско и застроили отново града.

Френското посолство е малко настрана от тази част и е по-близко до пристанището. Може би е една от най-хубавите сгради в този арабски стил. С много предмети – мечове, ками, поставени по масите. Изобщо колонизатори, които усвояват и представят в най-добра форма постиженията на външната и вътрешната магребска архитектура.

Представиха ме на турския консул. Беше любезен, формално. Затова пък изведнъж пред мен изскочи председателят на АЛЕКСО, арабската организация за култура, чийто представител в Париж е [Ахмед] Дераджи. Сега я ръководи суданец, с когото много се сближихме. Той ме прегърна, целуна, както се полага, за голямо учудване на присъстващите. Уговорихме се да го посетя в петък, тъй като в събота щял да замине.

17.III.1988 г. [четвъртък]

Тази заран дойде моят ред. Разделих полагаемото ми се време на две – резюме на съобщението, което сведох до три страници, и кратко обяснение – защо, след като не съм арабист, участвувам на тази конференция. Изтъкнах личните съображения – познаваме се с А. Темими от десетина години, когато пристъпих към създаването на СИБАЛ. Обясних какво представлява нашият център и дейността, която развива. Дължах

това посещение на Темими, който е член на Международния комитет на СИБАЛ. Но се спрях и на професионалния интерес към тематика, която изисква комплексен подход и сравнителни изследвания. Казах, че една от големите теми на конгреса по балканистика е въпросът за националното съзнание и националноосвободителното движение, както и ролята на интелигенцията. Препоръчах да продължи и задълбочи сътрудничеството за разкриване на по-глобални изводи и избягване на едностранния подход, който води до национализъм и неправомерни съждения. Накрая им съобщих за темата „Упадъкът на Османската империя" на конгреса в Мадрид и учудването ми, че никакъв арабски участник не се е обадил сред 30-те вече представени от националните комитети на историците.

Не знам кое се хареса повече, но турците веднага се отпуснаха, даже започнаха да ме ухажват. Това ми позволи да изпълня плана си. Представих на единия цялата тематика на конгреса по балканистика, набрана на компютър, с молба да я проучат и набележат турските участници. Вече бях получил от Яшар Юджел телеграма, че турчин ще участвува на съвещанието [на AIESEE] в София. Така че да имат време да се подготвят и да не се оправдават, че допълнително ще отговорят след консултации. Съобщих им, че прехвърлихме заседанието в Букурещ. Така че наистина няма как да изклинчат, както направиха с конгреса по балканистика – не били държани в течение. Освен това пратих и плана, който подготвих за упадъка на Османската империя, за да нямат основание за формален бойкот, какъвто възнамеряват да осъществят, като са поискали дори [Халил] Иналджък да се оттегли от съорганизаторите на тази тема, установени от Международния комитет на историците.

Пратих по друг от Истанбул писмата, които ми прати Любен Беров до турски специалисти по стопанска история. Обадиха ми се и някои арабски учени. От Ливан трима. Единият ме помни от Страсбург, когато полемизирах с Кемал Карпат по демографски въпроси за семейството и пр. Вторият пък от Мюнхен, поискал книгата ми и съм му я изпратил. Той също ми пратил своята миналата година, но аз не можах да си спомня да съм я получил. Третият пък се оказа този, когото ми препоръча тунизиецът за „Историята" на ЮНЕСКО. Пъргав, опитен, многократно е бил в СССР и у нас, знае слабостите на режима. В ръководството на Българо-ливанското дружество. Направо иска да го включа като автор и да установим сътрудничество между историците. Досега е вървяло само с писателите. Помогна ми да завържа връзки и с алжирския председател на новосъздадения съюз на историците. Искат да установят тесни връзки с историците на социалистическите страни. Ето как се разшири кръгът на хората, които потърсиха тясно сътрудничество с институции, договор да подпишем за размяна и т.н.

След обяд се измъкнахме за няколко часа – да разгледаме града Хамамет. Отидохме с такси до центъра на града, всъщност до крепостта и

Медина – стария град. Чисто – в сравнение с всичко видяно от нас арабско (не много наистина – Египет, и то само луксозни хотели, но малкото време в Кайро ни беше достатъчно). Въпреки силния вятър, който ни напълни уши, нос, а пясъкът се разстла на вълни на улицата и почти закри бордюра. Разгледахме „музея“ в крепостта – картини на овцемахия и образи с овчи рога. Още по-примитивен бе муниципалният музей. Но хората учтиви, дори когато предлагат нещо, не са нахални. И други ни казаха, че тунизийците са по-меки, по-достъпни за контакт, не били арогантни, войнствени. Обичат търговията, но търсят в това и удоволствие, а не само печалба. Такива бяха и нашите впечатления от тази първа разходка в Хамамет и в тунизийския град.

Вечерта бяхме поканени от губернатора на този окръг, чието седалище е Набюл, на 15 км от Хамамет, но плажовете и хотелите се свързват. Отново в хотел – един от най-големите. На почетната маса – до заместника на губернатора. Интересен разговор за състоянието на земеделието. Опитват се да предотвратят бягството от селото. Но използват различни подходи. В този окръг дават средства за пътища и за строеж на къща на собствената земя. Подпомагат със заеми, за да се обработва цялата собственост, защото обикновено селяните нямали възможност да се справят дори с половината земя, която притежават. Другият подход бил да се строят жилища, събрани вкупом, т. е. почти цели нови селища, за да бъдат електрифицирани и им се осигури вода. Това обаче бил по-неподходящ метод според моя събеседник. Откъснем ли веднъж селянина от мястото, където е израснал, той след това трудно се застоявал на едно място, гледайки все към града.

Показаха ни и танци – фолклорни. Тъжна картина – друсане и въртене до прималяване. Трите жени бяха цели в пот. Но се искаше наистина и голям тренинг да държиш на главата си ваза и да се въртиш бързо, и тръскаш задник на една страна.

18.III.1988 г. [петък]

В Тунис. Срещата в АЛЕКСО не се състоя, защото хората от посолството бяха заети до към 11.30 часа, а след това там нямаше никой. След обяд нямаше смисъл, защото пък ние искахме да завършим малкия си пазарлък. Обядвахме в града, обикаляхме из улиците на центъра, докато отворят магазините в 15.30 часа. За два часа и нещо накупихме подаръците – на децата полички, раница, шоколад, течен, кафе на всички и потеглихме обратно.

Този път вечеря ни даде историческото дружество в Тунис, в хотела. Но бяха докарали музика, която изпълни много арабски песни от Магреба, които не са турските маанета. По-живи. Когато попитахме, обясниха

ни, че това са андалузки песни, от мавърско време. Приятни, но оркестърът от 3–4 души бе много близко, та ни заглъхнаха ушите.

Вечерта – конфиденциален разговор с Ирен Меликоф. С нея се посрещнахме сърдечно още първия ден. Тя и с Ана говори много интимно и за СССР, и за турците. С явна симпатия към арменците. Но този път разговорът бе за друго – за бъдещето на организацията, създадена от нея – за „Предосмански и османски изследвания". Конференция със заседание ще се състои в САЩ – Минеаполис. Моли ме да дойда, за да помогна Асоциацията да не попадне в ръцете на [Жан–Луи] Баке–Грамон – бил кариерист, несериозен. И аз нямам високо мнение за него от срещите и разговорите, които съм имал. Сега е във френския институт в Истанбул, съорганизатор е на няколко манифестации в Турция срещу България по повод смяната на имената. Достатъчно безскрупулен е да води двойна игра, защото е потърсил контакти с нашите в Истанбул. Оттам го препоръчаха на Живко [Кабадаиев]. Аз му казах да бъде внимателен с него. Имах предвид и мошеничеството, което прояви спрямо мен в Страсбург под влияние на Б.[истра] Цветкова. И ето сега И. Мелихоф иска да се попречи той да стане председател на АСЕРО. Кандидатът на И. Меликоф и на [Робер] Мантран е [Георг] Хазай, но се боят, че няма да мине, имало настроения срещу него. Р. Мантран разбрал това и понеже напуска, решил да не ходи в САЩ, макар още формално да не е отказал. И И. Меликоф ме вика на помощ за Пол Дюмон. Това би било наистина голям успех за нас, защото отдавна сме приятели с него. Дори той преведе книгата ми на френски с майка си. Но заслужава ли да се вплитам в тези разправии? Трябва добре да обмисля положението; да не би пък с евентуално присъствие да подплаша турците. И. Меликоф не сподели тези опасения, напротив – щял съм да ги респектирам. Трябва да се премисли от всички страни. Да не беше лято поне!

19.III.1988 г. [събота]

Разплатихме се, сбогувахме се и с кола от посолството потеглихме за Тунис. Минахме обаче през Нюбел – център на керамични изделия, ръчно производство. Купихме една ваза за спомен и кожени чантички за прикачване на колана през лятото. Продължихме още малко по крайбрежието и се отбихме рано в Тунис – направо в музея „Бардо". Защо така се казва, не можаха да ми обяснят – имало цял квартал с това име.

Но музеят е много богат – мозайки от цял Тунис и доста други археологически придобивки – стели, не много статуи, саркофази и т.н. Много може да се види и проучва за стил и особености. Ние се спряхме по-продължително на останки от пуническо време – финикийското творчество. Мозайките представляват голямо разнообразие – откъм епоха, стил, композиция; имаше изящни (не много), повечето големи; хубави бяха с

орнаменти – растителни и други, и няколко портрета – много живи. Около час и двадесетина минути разглеждахме.

След обяд вече с П.[етко] Димитров – единственият арабист, син на варненка (партизанка с името Вихра, род. през 1924 г.). Вероятно се знаем. Баща му е бил в консулската служба в Цариград доста години. Разведе ни да видим терасите на Картаген, внушителни останки, пострадали обаче от времето и от хората. След това ни разведе в живописния квартал на хълма над морето и над дворците – Сиди бу Саид. На тераси – бели къщи със сини первази и прозорци. Походихме пеш, спирахме се на няколко пъти, за да се любуваме на красивата гледка. Тук е и прохладно, затова е и любимо място за разходка. Обиколихме и няколко хубави хотела. Поговорихме си за конференцията (той си взе бележки), за положението у нас и в СССР (завършил е ИМО в Москва). Мислещ и търсещ мозък. Хареса ми.

Ана на излизане ми обърна внимание, че тук луната е обърната, не както у нас.

Прибрахме се в резиденцията, където ни предложи стая Хр.[исто] Марков – той бе дясната и вършещата ръка в посолството при Д.[ичо] Атанасов [в Париж]. С него поговорихме главно за Унгария – бил е там, а и жена му е унгарка. Разказа ни доста и за Тунис. Предостави ни кола за неделя – да идем Thugga („Дуга“ по арабски).

20.III.1988 г. [неделя]

С П. Стоянов, който е вторият шофьор, но всъщност жена му Бистра служи в посолството като преводачка, и тяхното дете се отправихме за Дуга. Първоначално не им се ходеше, явно все са ходили на брега по курортните части. Но природата ги очарова. Хубава почва, навсякъде засадено и поникнало, зелено като в Англия. Още малко щяло да бъде така, но ни очакваха почти 100 км такъв пейзаж. При това леко хълмист. Приятно дори само за обикновена разходка. А нас ни очакваше голяма изненада – Дуга. Оказа се не един амфитеатър, а цял град, запазен, какъвто няма в Гърция, дори в Италия. Виждат се ясно пуническият град, римските къщи и постройки, предимно къщи, пазари, терми, мавзолей, арки, храмове, византийска стена, укрепителна, около централната част на града. Внушителен храм на Зевс, площад, на който са означени ветровете, и стрелка, за да ги насочва, агора и аеропаг. Час и половина с гид обикаляхме из града. Тук е била житницата (или едната от тях) на Рим. Видяхме и пътя, свързващ Дуга с Картаген. В града този път е канализиран – на всеки няколко метра има отвор с камък за евентуално почистване на канала, където се изтичали и водите от къщите. Видяхме и запазени цистерни – градски и жилищни. Всички останахме невероятно доволни.

Обядвахме в хотел „Дуга“, обиколихме още малко града, минахме отново покрай Картаген и крайбрежния път – къщите и хотелите – и се прибрахме напълно задоволени от видяното и порядъчно изморени.

Вечерта имахме продължителен разговор с [посланика] Христо Марков и неговата съпруга – унгарката. Той има явно добър организационен похват. Спомням си го от Париж, където движеше цялата посолска работа по времето на Дичо [Атанасов].

21.III.1988 г. [понеделник]

Цял ден в път. Но се оказа не толкова уморителен, защото тръгнахме един час по-късно от Тунис, а и в Рим стояхме по-малко. При това се оказахме в компания – [Александър] Бърнев чакаше от заранта на летището (Милано не приело самолета, нито околните градове, та кацнали в Рим). И [Асен] Марчевски, който се готвеше да настоява в София за откриването на италиански културен център, за да се уреди въпросът с дома на Борис Христов.

22.III.1988 г. [вторник]

Половин ден за стягане за път [за Атина]. Всъщност Ана се зае, но този път е по-леко, че пътуваме с кола. Аз пък трябваше да ида в издателството, за да довърша всички открити въпроси по транскрипцията на имената за „Демографското състояние на Балканите XV–XVI в.“. Не бях прегледал превода и трябваше да довърша изправянето, преди да тръгнем.

[Константинос] Зволопулос се беше погрижил. Настани ни в х-л „Електра“. И на покани на вечеря – наел апартамента на [Николаос] Пантазопулос (изглежда го купил). Бяха той, майка му, Н.[иколаос] Муцопулос със жена си и В.[асилики] Папуля. Всичко добре приготвено, а съпругата на Муцопулос се оказа сладкарка. Общ шеговит разговор, майката ни учудваше – изцяло бе поела домакинската работа. Сетне ни обясниха, че младите се развели, но не тя била причината, т. е. майката, а съпругата. В. Папуля разигра свойствените си комедии – „само да опита уж“, но Н. Муцопулос този път добре я осмя: „За линията нали?“ – попита и на нейния отговор „да“ добави: „Линия Мажино“.

23.III.1988 г. [сряда]

Пътувахме при лошо време. Но в Атина отново светна. Настанихме се в хотел „Каравел“. Вечерта ни пое В.[асилиос] Панайотопулос. Синът му е пораснал вече. Поканих го да дойде у нас. Василиос обеща да го доведе. Поговорихме за издание на кондиката, намерена от Надя [Данова] и Върбан. Съгласи се да я издаде в Гърция.

24.III.1988 г. [четвъртък]

В посолството. [Петър] Славчев ни каза, че [Петър] Младенов отказал да приеме [Георги] Караманев. Оставал за още една година. Този път бе по-разпоредителен – веднага устрои вечеря на академиците. Те приеха да дойдат. Трябваше да се осигури превоз, защото таксиджиите стачкуваха. Дойде [Дионисиос] Закитинос, [Манолис] Хадзидакис, [Михаил] Сакелариу със съпруга, [Солон] Кидониатис – зам.-председател също със съпруга, [Йоанис] Караянопулос. Малко преди това пристигна и екипът от телевизията, та можаха да заснемат цялата група. П. Славчев не ги почерпи дори с чаша вино.

25.III.1988 г. [петък]

Сутринта пак снимки на Атина – от покрива на хотела. Оттам със [Василиос] Сфироерас отидохме до Пирея. Обиколихме го и се настанихме в „Зорбас“ на мастика и мезе. Пуснах групата за Сунион, а ние обядвахме на терасата на х-л „Хилтън“, поканени от ръководството на историческото дружество: [Йоанис] Караянопулос, [Спирос] Троянос, [Спирос] Лукатос, [Мария] Теохари (съпруга на акад. [Периклис] Теохарис). Вечерта пък бяхме с Леандрос [Вранусис], Спирос [Аздрахас] и Ф.[илипос] Илиу в една таверна до Генадион. Припомнихме си миналото, говорихме и за бъдещето. Дружба повече от 25 години! Изведнъж ни стана тъжно, когато си тръгнахме с Ана по-рано, и почнахме да се връщаме към събития с 20–30–40 години давност.

26.III.1988 г. [събота]

Тръгнахме рано с проф. [Панайотис] Вокотопулос, за да се присъединим към групата, която беше тръгнала вчера от София и преспа в Солун. Срещата бе уговорена в Каламбака. По пътя отново правихме снимки на морето при Камена Вурла (убедих се, че названието е българско). Повечето от групата (40 души всичко – 30 за конференцията, 6–8 туристи) останаха в Каламбака да видят манастирите, а десетина души, повечето гърци и няколко от нашите, останахме да нощуваме в Мецово. И тук се разделихме – едни в хотел, други в къщата на [Евангелос Авероф] Тосица. Изцяло реставрирана – от XVI в. Били се изселили от Мецово, получили баронска титла. Е. Авероф успял да убеди последния наследник да остави имота си и да завещае значителни средства за Мецово. Но това могло да стане само чрез осиновяване и така Евангелос Авероф станал Авероф–Тосица. Природа сурова, почти през целия път. Мецово също е изцяло планинско селище, своеобразно, интересно с пропасти и планини, но нито е Търново, нито напомня на родопските планински селища. Тук е по-диво всичко.

Вечерта деца ни играха техни танци. Поискаха да ги снемат. А нашата телевизионна група се беше заблудила – едва намери пътя. Изморени, но все пак направиха удоволствието на децата. Снеха ги как играят в носии на паликарета заедно с мустакатия учител.

27.III.1988 г. [неделя]

Още няколко часа път, по не по-малко страшни завои, урви и стигнахме в Янина. Същата заран се откри конференцията.

Едва вечерта открих, че съм забравил превода на текста, с който трябваше да изляза – за значението на досега проведените срещи, анализ на докладите с някои изводи. Но стана по-добре. Защото [Константинос] Зволопулос избра същата тема и говори след мен по същия въпрос. Може би щеше да има разлика в анализа, но едва ли щях да спечеля вниманието на аудиторията, а щях да поставя и в неудобно положение и К. Зволопулос. Поработих малко вечерта и си направих план не толкова за съдържанието, а как започнахме тези срещи и как да продължим – като се спрях на десет проблема, които пораждат необходимост от тяхното съвместно обсъждане, за да избегнем недоразумения. По мнението на всички, особено на Ана и на Румяна [Радева], излезе сполучливо. Около 30 минути говорих без текст, проблемно, както обичам. Телевизията ни записа всичко, така че ще възпроизведа текста и за сборника с известно редактиране.

Получихме приветствие от К.[аролос] Папуляс, който се извини, че не може да дойде, защото съвпадна с посещението на [Ханс–Дитрих] Геншер. Получихме и телеграма от М.[елина] Меркури.

На обяд ни покани [Мария] Ністазопулу–Пелекиду. След обяд продължиха докладите и кръглите маси. Вечерта на ресторант ни покани [Николаос] Муцопулос.

28.III.1988 г. [понеделник]

Посетихме острова в езерото, където Али паша е бил убит. Разгледахме няколко манастира, които се случиха да бъдат все „Св. Никола“. Та публиката взе да се шегува, че нарочно съм организирал тази екскурзия за своя патрон – светец. След като хапнахме набързо, потеглихме обратно. С нас дойде и [Василики] Папуля. Минахме по път, неизвестен за нас и недосегаем за дипломатите. Покрай Грамос и високите места, където се водиха най-ожесточените битки по време на Гражданската война. Имало е албанско население – вече изселено. Както и българското. Пък и гръцкото е оредяло. Планините наистина са впечатляващи и човек не може лесно да ги забрави – нещо диво, недостъпно, страшно има в тях.

Прибрахме се [в Солун] изморени от впечатления и от дългия път. С нас вървеше и колата от телевизията. И те не намираха думи, за да изразят учудването си и удоволствието си от видяното.

29.III.1988 г. [вторник]

Сутринта дойде рано Таки [Димитриос Тракидис]. Донесе ни писмо до Вързан. Да го убеди да развали или по-скоро да не допусне женитбата на сина си с една благоевградчанка. С реален анализ на финансовите аспекти. Наистина, като среден адвокат, както сам се определи, той няма реална възможност да поддържа още един син студент и в продължение на 5–6 год. да подпомага младо семейство – жилище и пр. По-скоро той би имал нужда от помощ, за да натрупат средства за откриване на зъболекарски кабинет и набиране на клиентела за Панайотис. „Да беше поне Мерилин Монро" – по едно време подхвърли Таки. Хуморът никога не го напуща.

След това бяхме при министъра на Северна Гърция – [Стелиос] Папатемелис със Стойчо Даскалов. Прие ни добре. Сам автор на книги, разговорът се оказа лесен.

Правихме си снимки покрай алеята до Кулата, където тя е разширена. На връщане взехме [Йоанис] Караянопулос с нас.

30.III.1988 г. [сряда]

Преспахме в София и рано сутринта потеглихме за Букурещ – заседание на Международния комитет на Асоциацията [AIESEE] за конгреса.

Заседанието започна с чествуване на 25-годишнината от основаването на AIESEE. Добре говори [Милутин] Гарашанин. Всъщност от присъствуващите тогава основатели на AIESEE бяхме само трима – [Андрокли] Косталари, [Камий] Абусуан и аз. След това пристъпихме към одобряване на тематиката и новите предложения, които направих за организация на конгреса. Пленарни заседания по секции, секциите да са с общ координатор и няколко отговорници за общо ръководство на работите до началото на конгреса и след това, без едно заключително заседание, три полудни на общи заседания за запознаване с общите резултати и с предложение за бъдеща работа по някои проблеми и т.н. Прие се. Продължихме на 1 април преди обяд. Гледах да завършим, защото трябваше на всяка цена да се върнем за сватбата на Тошко на 2 април.

Имах отделен разговор със Стефанак Поло. „Започнали са да говорят" – нищо повече нямало в Албания. Щели да дойдат в София през юни, ако нещо друго не попречи. Направило силно впечатление писмото ми, с което поканих него и [Арбен] Путо от името на СИБАЛ.

Интересно бе държането на двамата турски професори – Семавъ Ейдже, когото познавах отдавна, а другият каза, че ме знае, но аз не съм го запомнил. Дойдоха със специално поръчение да участвуват активно, да правят предложения за включване на турци и накрая се обърнаха

към мен да предложа да бъде приет за зам.-председател на AIESEE Яшар Юджел – председателят на Турското историческо дружество – най-високият научен пост в Турция. Направи впечатление на всички участници, че турците се обърнаха именно към мен да представя турския кандидат и да го предложа.

Даде ни обяд [Йон] Драган – румънският секретар на Националната им комисия [за ЮНЕСКО]. Държа се безтактно и нахално и накрая ме принуди доста безцеремонно да му направя забележка да престане да ми чете анотации за ЮНЕСКО и какво трябва да правим. Другите двама присъствуващи – професори, единият от които [Щефан] Щефанеску – явно не одобряваха неговото държане, но не смееха да кажат нищо.

Не пиша за Букурещ. Явен е стремежът да се превърне в балканска столица с център, какъвто няма в нито една друга страна. Подозирам, че [Николае] Чаушеску е решил да поиска първата среща на държавните глави на Балканите да стане в Букурещ.

22.IV.1988 г. [петък]

София. Можах да седна да впиша нещо едва днес – на връщане от Ловеч. Изморен не толкова от пътуването, колкото от напрегнатите три седмици. Легнах, поспах откъм 11 до 14 часа и реших да си отбележа основните събития от 2 до 22 април.

1. Ще започна с преустройството на БАН. Като се запознах с подготвяния материал при Й.[ордан] Йотов, не можах да не отговоря с няколко страници бележки. Основната идея – утвърждаване на самостоятелност на институтите, но разбрано в рамките на БАН, така че те да бъдат свободни от всякаква защита пред настъплението отгоре. Създава се Асоциация, единственият резултат на което ще бъде снижаване ролята на БАН до нивото на Медицинската и Селскостопанската академии; след това на Комитета за наука и висше образование, който разполага със и разпределя средствата, установява приоритетните области и т.н. И отгоре – министерство, т. е. трифазна надструктура и още по-голямо бюрократизиране. Посочих конкретните противоречия, обърнах внимание на опасностите от ликвидиране на ролята на БАН като цяло. Защото това е убеждението ми, че се иска институтите да бъдат по-удобно привличани към чисто приложни цели за краткосрочен, но бързо проявяващ се ефект.

След около седмица проверих – Л.[юбен] Николов не беше получил бележките. Поиска ми ги и ми каза, че е доволен. Показах ги също на [Димитър Шопов] Шопа и [Любомир] Желязков – те също се съгласиха изцяло с тях. А преди няколко дена [Иван] Попчев ми каза, че чел и бележките, и съпроводителното писмо. Поздрави ме за „мъжеството“. Докъде изпаднахме – да кажеш най-нормални бележки и това да се окачествява като някаква особена проява. Вярно е само едно – че ако искат да

затрият Академията, достатъчно е да запазят съществуващите центрове и да обезличат Президиума – това ще доведе до самозадушаване на БАН. А някои не го разбират като Л. Желязков например. Той е направил проектоустав отново с Отделения, които имат оперативни свойства и разполагат с бюджет. При една среща с Чудомир Александров разговорът ни засегна и БАН. Той отправи критика, че БАН не е източник на идеи. Отговорих му, че причината е горе – именно за да попречат на БАН да стане генератор на идеи, създадоха административни звена, центровете, които изключиха възможността на академичния състав да се събира. За десетте последни години нито веднъж академиците, нито като цяло, нито по отделни направления, нито сами, нито заедно с член-кореспонденти и професори не са се събрали, за да разискват какъвто и да било проблем. Освен за избори. Той не искаше да повярва – доказах му го с примери и с думите, че тъкмо тези направления, които най-крайно проведоха сливането и тази идея, те са най-зле – математиката и правото. Ликвидираха и катедри, и институти под формата на сливане, противопоставиха хората едни на други, прогониха повечето мислещи.

По този въпрос се изказах и на партийно събрание по докладната записка на Т.[одор] Живков. За събранието ще пиша отделно. Но говорейки за преустройството, казах, че БАН е застрашена и отгоре, и отдолу. Отгоре – със стремежа да се лиши от възможността за надигане на глас и вземане на отношение по глобални въпроси като колективен, авторитетен орган, от името на целия академичен състав. Затова се прави всичко да се смени, унижи и попречи и по организационна линия реалната власт на ръководството на БАН. Отдолу – от категорията обюрократизирани научни работници, които са сраснали с административната служба и черпят сила само от поста. Искат центрове, право да разполагат и разпределят средства, да командуват, да правят лична политика.

2. Излезе сборника „Археологически данни по спора за гроба на В. Левски. Документи и становища“. Купих 50 екземпляра. Раздадох 40 – на нашите, Живко [Кабадаиев], Пандо [Пантелей Щерев], Надя [Данова], във Варна. Дойде и Димо Трендафилов – и той ми поиска. И сетне на [Йордан] Йотов, Ч.[удомир] Александров, пратих и на Д.[имитър] Стоянов, П.[етър] Младенов, патриарха, на Ст.[ефан] Продев, на Р.[адослав] Радев от в-к „Работническо дело“, на Марко Семов и на други, които ми поискаха било от БАН – [Димитър Шопов] Шопа и останалите зам.-председатели, било приятели. От историците дадох само на Илчо Димитров.

Реакцията им досега не знам. Но такъв яростен противник на [Николай] Хайтов като [Пантелей] Щерев, който винаги смяташе, че съм се увлякъл, прие книгата и се убедил, че има работа най-малкото с мошеници. Смята, че на места съм суров към археолозите, макар че са си го заслужили. А Варчо охарактеризира книгата като изследване на криминален

случай „ала Агата Кристи“. Първият тираж се разграби просто. Сега ще излезе по-лошият, с българска хартия, която се чупела. Още не е стигнал в провинцията. Но не дават да се пише нищо за него. Опитал се да пусне информационна бележка М.[ихаил] Василев, но не са му я пуснали във в-к „Отечествен фронт“ и във в-к „Новини“. С Н. Хайтов не сме се виждали, той пуща за печат част от дневника си, изглежда, и друга книга.

3. Имах няколко срещи. Споменах вече за първата с [Йордан] Йотов за БАН. Казах му, че докато [Атанас] Малеев, [Цено] Хинковски, М.[инчо] Семов организираха цялостни обсъждания, у нас такова нещо не стана. И му развих някои принципни положения, които трябва да се имат предвид. Той ме увери, че всички усилия са насочени към демократизация и пряко ръководство на науката, освободено от административна намеса. Било преодоляно негативното отношение към БАН като цяло, но липсвало доверие в ръководството на БАН – нито [Ангел] Балевски, нито [Благовест] Сендов.

При втора среща с него говорихме по-обстойно за някои явления на идеологическия фронт. Неговата постановка бе, че някои, с екстремистки изказвания, дават възможност на заинтересовани да се намесват и пречат на процеса на преустройство. Позова се на Н.[икола] Попов, когото уважавал и с когото били близки. Аз изразих учудване, но той настоя, не съм бил чул изказването му. Отговорих му – защо не го дават, за да се убедим в това. Попитах го за Ст.[оян] Михайлов – каква е тази мярка. Допуснал бил грешка. Казах му, че други са допускали по-големи грешки, специално и за Русе, а не се наказва никой. Обществеността няма да разбере тези мерки и от това партията ще загуби още повече своя авторитет. Не ми отговори. Дали и той си дава сметка и се съобразява със създалата се сложна обстановка горе, или вече властта го е разяла?

Казах му още, че Георги Йорданов ми поиска разработка „Опасността от Турция“, като ми посочи портрета, че той бил заинтересован от този въпрос. Данчо ми отговори: „Защо Г. Йорданов, та това е въпрос на П.[етър] Младенов и МВнР.“ Поиска да му дам копие. А работата стана така. Преди тръгване за Атина, на 23 март, ми съобщиха, че Г. Йорданов настоятелно ме търсил. Казали му, че заминавам след обяд и той ми фиксира час в 14.30. Отбих се при него и той ми зададе най-напред следния въпрос: „Какво мисля за председател на БАН, кой би могъл да бъде?“ Казах му, че не мисля, защото други ще решават, в това число и той. Не мога да имам мнение, което да изкажа, защото не знам критериите, на които искат да отговаря един председател тези, които ще го назначат. Що се отнася до лично мнение – имам, както и съм убеден, че ако оставят на БАН сама да си избира председател и ръководство, това тя ще може да направи успешно. Тогава ме попита дали биха избрали [Благовест] Сендов? Отговорих с категорично „не“, освен ако заложи БКП авторитета си, но и това

не е сигурно, тъй като вотът е таен. Г. Йорданов ме попита трети път: „А има ли някои от ръководството, който би могъл да бъде избран? Казах му категорично: „Шопов [Димитър Шопов], защото сериозно се е захванал с проблемите на приборостроенето. Би могъл и Г.[еорги] Близнаков“. Но преди още да произнеса името му Г. Йорданов махна с ръка с думите: „Той е изчерпан, минало.“

След този кратък разговор на въпроси и отговори Г. Йорданов ми поиска да му напиша материал за опасността от Турция. Като свързах по-късно този въпрос с един разговор, че мнозина се запитвали дали е било оправдано споразумението с турското правителство за хуманитарни случаи (отговорен човек от ДС), започнах да мисля, че се касае за игра на гоненица във висшия ешелон. Дали не искат да вземат мярката на [Петър] Младенов или някому другиму?

Чудомир Александров пък, след като ме поздрави (не разбрах защо – узнах по-късно, че в решение на Политбюро за ЮНЕСКО ми се дава висока оценка), заговори за необходимостта партията решително да се освободи от всички, които ръководят с административни методи, които, вместо да издигат авторитета на партията със своята дейност и личен принос, ѝ пречат и принизяват нейната роля. И взе за пример ректора на СУ М.[инчо] Семов, когото почти нарече хулиган. Познавал го лично и се учудва как го поставили за ректор като че ли нямало там подходящи лица. Това става преди партийната акция срещу „зелените“.

Видях се и със Стоян Михайлов. Говорихме десетина минути. Дадох му книгата. Още не бе известно решението. Аз го поздравих за проявеното мъжество и го попитах не се ли опита да му помогне Й.[ордан] Йотов. Той ми отговори, че винаги идеализирвал Й. Йотов, поддържал най-тесни връзки с него, давал най-широка информация, но не му е известно какво се готви за него. Когато му казах, че Й. Йотов на мен ми каза, че бил допуснал грешки (Ст. Михайлов) и му приведох примера с Никола Попов, той се засмя. Всъщност за печата отговарял не той – Ст. Михайлов – а Й. Йотов. А за Светлин Русев – най-малко Секретариатът [на ЦК] можел да го озапти, когато на него свише от самия Тодор Живков и Г. Йорданов му били дадени права да не се съобразява с никого и с никаква инстанция.

4. М.[ария] Захариева ме повика в Националната комисия [на ЮНЕСКО] за предварително обсъждане на предложения за ЮНЕСКО по повод решението на Политбюро. Милан [Миланов] се разболял, та останахме с Иван Марков и В.[еселин] Василев. Предлага да се изработи програма до м. септември. Възразихме, че това не е възможно преди края на годината с оглед и на ЮНЕСКО, и на обстановката у нас. Освен това за съвещанието на Националните комисии на Балканите предлага тя да не отиде, съставът да бъде от Иван Марков, Милан Миланов и аз, с ръководител – огледа и попита кой (мисля, че бе само ход), изчака Л.[юбомир] Драмалиев и Иван

Марков да кажат единодушно Н. Тодоров, за да добави и тя, че това било и нейното мнение. Обяснява го с мнителността на М. Миланов. Може би има право, но едва ли до такава степен.

М. Миланов съобщил, че иска да се видим и обядваме заедно. А Ив. Марков – че Ф.[едерико] Майор предложил да бъда включен в журито за правата на човека – дават се награди през две години. Вече бях получил и аз писмо. Новото, което тук научих е, че Ф. Майор обявил, че ще се подготви програмата до края на годината, а от началото щял да възложи на група sages [мъдреци] да я обсъдят, внесат корекции и т. н. Бил съм включен в тази група.

5. Видях се с Яко Молхов – генерала. По сведения, които събрали, впечатлението му е, че се водела борба между Чудомир Александров и Георги Атанасов кой да стане вторият човек и евентуално да заеме поста първи секретар. Всички се кълнели в Т.[одор] Живков, но също така виждали, че той все повече се компрометирвал и вече се очертало мнение да го ограничат в изявленията му, защото се излагал. Компрометирало го и неговото обкръжение, особено М.[илко] Балев. Затова ботевградчани и чавдарци се били събрали, за да набележат мерки как да предпазят Т. Живков. Една от тях била да се ограничат правата на М. Балев. Отнели му идеологическия фронт, но той продължавал да свири главната цигулка. А обединен с Г.[еорги] Атанасов и Гр.[иша] Филипов, и ползувайки се с пълното доверие на Т. Живков, той бил злият гений на днешния етап. И на всичко съветско и против преустройството. Съветите разбирали това, уж се били ориентирали към Ч. Александров, но и там силите, противодействуващи на преустройството, били силни. И специално органите на властта и силите на реда. Така че всичко това благоприятствувало за пълния имобилизъм и дори настъпването на реакцията у нас. Сам Яко се чувствувал не толкова изморен, но безкрайно отегчен от безсмислието да говори, да предлага инициативи, когато няма кой да ги подхване. И всичко върви само по линията на корупцията и посредствеността.

Всичко, което каза, е вярно и отговаря и на нашето състояние. Безкрайно изморени от тъпчене, от безсмислено говорене – никой не ти обръща внимание, освен ако надигнеш повече глас или глава, за да се подплашат и те ударят. Никаква загриженост за страна, партия, народ. Все повече затъваме по линията на заплахите, изключванията, на парализиране всяка мисъл, камо ли действие. Последната история със зелените явно го показа. След като подведоха хората, че отгоре не могат да се справят с румънците, че имат нужда от обществена подкрепа, пристъпиха към яростна разправа срещу хора, които развълнувани от видения филм, решиха да издигнат открито глас на протест полза на Русе. Факт е, че докато населението не се надигна, всички мерки, които се вземаха отгоре, бяха само на ограничаване и забрана на изселването и попречване

с всички средства да се узнае истината. И не само да се види румънската вина, но да се признае и да се вземат мерки срещу нашите нарушения. Наред с абсолютна забрана да се информира обществеността. Естествено такова състояние не можеше да продължи – пропука се мълчанието, направен бе документален филм, хората плакали, когато го гледали, решили да създадат организация. И веднага целият апарат за репресии се приведе в движение. Всичко заизглежда на провокация. Защото се проведе повсеместна акция на партията за сплашване с неофициално обявеното прогонване от партията на 10–20 хиляди! от София. Текстът на Т. Живков, пълен с празни приказки и противоречия, елементарни и с обидно за слушане съдържание, се чете от подбрани емисари по партийни организации. До какво положение изпаднахме.

Доколкото разбрах, за тази настъпателна акция изиграло роля и съобщение от нашето посолство в Москва, че нещата там се развиват в неблагоприятна насока за [Михаил] Горбачов. Писал го [Георги] Панков по повод на голямата статия на сталинистите във в-к „Советская Россия". Разбира се, отговорът не закъсня, но във върховете у нас, пък и общо е мнението, че все още хората за преустройството са малцинство и в ЦК, и сред апарата, и сред общественото мнение в СССР. Внесе известен смут очерталата се открита конфронтация и острата реакция на М. Горбачов и на интелигенцията. Но това не спря нашите, а само ги застави да смекчат малко тона на публичните изяви. По вътрешна линия натискът се провежда с неприкрит цинизъм. Достатъчно е да приведа две изказани мисли на М.[илко] Балев пред Института за социология и на Иван Панев пред тесен софийски партиен актив. М. Балев заяви, че нямало гласност по Русе само защото не искали да злепоставят СССР, тъй като техниката, която причинява тези недостатъци, била съветска. Освен това той обвини организаторите, че действували конспиративно и били „чужди оръдия". Когато запитали „чие оръдие?" – той млъкнал. С такива инсинуации от най-лошия етап на сталинския период си служат днес, за да не допуснат никаква критика горе срещу тези, които са отговорни за толкова безобразия, носители на най-голяма корупция, в някои случаи и на престъпления. По-страшното е друго – че не правят нищо, за да отстранят някои от тях, най-компрометиралите се, а се сплотяват срещу цялата партия и народ. А Ив.[ан] Панев внесъл за разглеждане въпросите за научното развитие на София, ангажирал анонимно група специалисти и взима решения от капитално значение с насочване на милиони левове, без да благоволи да направи елементарна консултация с БАН и с другите заинтересовани институти. На внимателния въпрос: „Защо така?" – последвал отговор – „Партията и само партията ще решава! Никой да не си въобразява, че ще бъде иначе." Явно действува по указания отгоре. И то по старому.

В нашия институт [за балканистика] събранието [партийно] мина спокойно. М.[арин] Жечев ми се обади за събранието. Казах му да вземе

мерки младите да не се изказват. Той ми отговори, че се страхувал повече от „старите“. Успокоих го, че те имат опит. И наистина Нина [Антонина] Желязкова, която бе подписала на събранието изложението за помощ на Русе, излезе след гласуване „по семейни задължения“. Председателствува Ж.[оржета] Григорова. Тя ме подкани настоятелно да взема думата, защото всички мълчаха. П.[антелей] Щерев се опита да ме извади от неудобното положение, като изказа мнение, че директорът не трябва да бъде нито пръв, нито последен. Трябваше бързо да решавам и прецених, че най-добре ще се справя все пак аз, за да освободя Института от предубежденията, с които се сблъсква непрекъснато – напоследък отново и по възродителния процес, а и изобщо. Подхванах спокойно, че мога да говоря по 15 най-малко въпроса по 10–15 минути, но материалът предполага да бъде прочетен още веднъж внимателно, че се предвижда обсъждане на страниците на в-к „Работническо дело“, че ще има пленум, след това отново обсъждания, така че на това събрание могат да се изкажат или най-общи, или конкретни бележки. Спирам се на някои от тях, тъй като изброих десетина. Пропуснах само за Русе, като го поставих в друга светлина.

Започнах с това, че неправилно е била пренебрегната духовната сфера. Загубени са три години, уж с оправяне на икономиката. А се говори, че икономиката, за да се оправи, трябва да се опре на науката, да се изработят нови стимули, нов подход. Добавих, че приемам самокритиката, дано да се навакса пропуснатото. След това се спрях на „самоуправлението“. Защо ни се представя като чудо, което само по себе си ще реши въпросите? Има ли и ако има, защо не се съобщи, а ако няма, защо не се прави анализ на положителните и слабите страни на самоуправлението в Югославия. Те са първи, които са го въвели, и са строили общество, което отричахме, а сега пълноценно приемаме за социалистическо. Кое е положителното и кое отрицателното в опита на тази страна? Редица „първооткривателства“ у нас там отдавна се прилагат – изборност, мандатност и т.н. Възразих остро срещу опита да не се тегли краен извод за сталинизма. Вярно е, че степента на репресиите варира в различните страни, но у нас и при В.[ълко] Червенков репресиите не приеха размаха на една Унгария, Чехословакия. Той сам отиде при Сталин и преустанови арестуването на 800 души, целия тогавашен актив. Така че сталинизмът не е само репресии, а цялостна система, която трябва да се преустрои, а това предполага да се премахнат много неща, с които сме свикнали, които са наложени отгоре. Обърнах внимание на липсата на критика срещу корупцията в материала, а това е страшна язва, която не се лекува лесно. Така се прехвърлих и за БАН – за [Георги] Бранков, който е спасен отгоре и т.н. Говорих и за бюрократично-административния подход в БАН, оттам се прехвърлих нагоре, за случая с творческите съюзи и СБХ. Като отбелязах, че у нас, особено в хуманитарните и обществените институти,

а и в голяма част на другите, не е възможен монополизъм в такава форма поради самото естество на работата, попитах: „Издигането на личностите, които застават начело на такива съюзи, както и начело на БАН, не е дело на първичните организации; тези хора не са и на отчет при тях. Защо тогава не се търси отговорност за станалото в съответните инстанции и не се предвижда нищо за създаване на контрол, на механизми, които при нормални условия да действуват? А в документа се предвижда само нарастване ролята на първичните организации. Какво може да направи една низова партийна организация, която има срещу себе си цяла система вишестоящи организации и ЦК? Убеден съм, че и Св.[етлин] Русев ще е в състояние да приведе достатъчно доказателства, че е покрит за почти всички свои действия от органи на ЦК. Трябва за това да се помисли, в тази насока да се извърши преустройство.“ В този смисъл говорих още малко.

След това взе думата В.[ера] Кацаркова, която отхвърли употребените в документа думи, че се касае за „демагози“, след като се вижда, че ЦК нищо не е предприел предварително, а всички набелязани мероприятия имат пред себе си думата „ще“, т. е. са след акцията на гражданството в Русе и в София. Изказа се и Ж. Григорова, която разкритикува материала за силно настъпателно действие срещу форми, които правителството, пък и ЦК се е налагало и ще се налага да използуват. Резултатът може да бъде само пълно стъписване и никой вече няма да иска да се ангажирва. Присъствуващите „отгоре“ отчетоха, че събранието минало добре и в този смисъл направиха протокол и се подписаха.

Цялата тази демагогия, двулична атмосфера, на явни и потайни удари, вече ме измори. Не че нямам желание да се боря, но не виждам конкретен смисъл, защото в БАН, където би трябвало да бъда полезен, нещата не се подхващат. За какво да стоя повече? Да се срамувам и аз, и децата ли?

6. През тези дни преживяхме няколко събития, свързани с т. нар. възродителен процес. Най-напред сватбата на Тошко, сина на Коста [Тодоров], с девойка от Кърджали, от сменилите си имената. В първия момент Коста го преживя силно, но го успокоих. Сватбата се състоя на 2 април. Родителите са симпатични, активни комунисти, дори бащата е дете на активни борци, сравнително млад – дъщеря му е първото дете, има син войник. Видяхме се на сватбата. Почувствувах, че са малко безпокойни. Докарали бяха роднини от Кърджали, Силистра, София. Естествено – всички затворени в своя кръг. Поговорих малко с него. Успокои се, че знаем, че това никак не ни смущава, че няма момичето да бъде гледано накриво. И малко по-късно отидох при бабата, която не знаеше български. Представиха ми я, че не чувала, разбрах защо, но като мобилизирах запаса си от турски думи, успокоих я. Жената чак се просълзи и сетне ми махаше с ръка. А бащата дойде при мен и ми разказа няколко случая от

своя живот на такава липса на доверие, на подчертано едностранно отношение, че се чувствува дълбоко наранен. Няма какво да ги описвам, те са толкова много и на такава едностранна основа е поставена идеологическата работа по приобщаването на това население, че сами си създаваме допълнителни проблеми.

Преди няколко дни се проведе голяма конференция, организирана от Духовната академия и Църковноисторическия институт. Откри я патриархът. Поканиха ме в деловия президиум с Любомир Попов като шеф на духовните дела при МВнР, както и на вечерята. По едно време чужденците изразили недоволство от някои постановки и се изказали, че се извършва много гола пропаганда, а темата е била положението на християнските народи под османско господство, което предполагало по-цялостна трактовка. Та, Л. Попов поиска да ида на Кръглата маса с чужденците, за да се намеся, ако стане нужда. Отказах му. На вечерята помолих Ст.[ефанос] Пападопулос да отговори на словото на патриарха от името на групата. Той прие.

Проведохме и заседание на проблемния съвет по възродителния процес, чийто председател е Стр.[ашимир] Димитров. Той започна добре, изказа се и В.[еселин] Хаджиниколов, че етническото съзнание в етапа на националното си оформяне и след това не е толкова стабилно, както се представя; че политическото, социалното и пр. съзнание могат да играят в редица случаи определяща роля; че трябва да изработим концепция за българската нация и българското национално съзнание. Срещнахме известен отпор у Б.[орис] Аврамов и Т.[одор] Ганчев, които се бяха наострили и търсеха вина и отговорност от науката. Даже по време на почивката се сблъскахме. Взех думата на два пъти, като припомних някои обстоятелства, свързани с изселването, спирането на В.[ълко] Червенков, увлеченията по създаване на турски училища; другата крайност – да забравим всичко турско като прокажено. Използувах и изказването на представителя на Социологическия институт, който говори, че докато делим народа си на „ние" и „вие", то няма да постигнем единство. Напомних също, че отговарям за строго ограничен периметър, а зам.-председателят, който следи този процес, е акад. П.[антелей] Зарев и М.[ихаил] Бъчваров, който присъствуваше.

По този въпрос ще си имаме неприятности, защото и горе вече се проявяват различни тенденции, тъй като международната обстановка се развива неблагоприятно за нас. На срещата казах, че не външната обстановка ще е определяща, а снемането на този въпрос у нас. Но какво става у нас не знаем или може би мен държат в пълно неведение. Във всеки случай разбирам, че нещо е мръднало, но и усложненията са се увеличили.

7) Бях за един следобяд в Ловеч. Направило е силно впечатление на Н.[иколай] Цонев и Л.[азар] Дончев решението на Политбюро за ЮНЕС-

КО с упоменаване на моето име. Бяхме с [Иван] Гърбучев, за да установим окончателно поредицата. Вместо томове енциклопедии приеха на съвещанието при [Валентин] Караманчев самостоятелни томове. Те се приемат отделно от едно или друго издателство. Разгледахме първите два, уточнихме характера и на следващите два. Работили са сериозно, но е нужна и помощта на службата „Енциклопедия“ при БАН.

И по този въпрос най-после постигнахме единство. Дойдоха при мен [Валентин] Караманчев и Л.[юбен] Василев. Уточнихме всичко и го пратихме при М.[илчо] Брайнов, за да осигури излизането на постановление.

23.IV.1988 г. [събота]

Около три часа се разхождахме с Мишо Василев. Разказа ни за това, което става сред писателите, и редица други неща. Твърди, че са му показали и видял декларация на М.[илко] Балев.

След обяд пристигна у нас Юлиян Минков. Впечатленията му в СССР от разговорите, които е имал, са, че откритата конфронтация ползува Горбачов.

24.IV.1988 г. [неделя]

В Драгалевци. С децата. Почваме да се подготвяме за по-продължително стоене. Сега е още студено. А има и работи за довършване. Ана уговори работник за м. май – Иван, който много нещо ни е направил.

25.IV.1988 г. [понеделник]

Останах до обяд, за да довърша писаното дотук. След обяд в 3 часа предадох текста на проектоустава на Л.[юбен] Николов. Той поначало смята, че е преждевременно неговото изработване преди пленума. Едва след това ще се установят критерии и дори без устав би могло да се започне с провеждане на избори за ръководства на институти. Обърнах му внимание, че трябва да се узаконят някои положения, дори да се въведе новото ръководство на БАН, за да се извърши някакво, пък макар и половинчато, преустройство. Той ми възрази така, че се учудих на наивен ли се прави или мен прави на наивник: „Трябвало да се осъществи отдолу преустройството, за да се преустрои и горе ръководството.“ Не му отговорих с общи оценки за преустройството, а запитах и аз: „Нима вярваш, че може да се избере за председател човек, който не е предложен от Политбюро?“ След като поклати глава, подхвърлих: „Защо е нужно тогава да се поддържа в такова безсмислено състояние БАН?“ В друго отношение бе по-категоричен, че [Благовест] Сендов не се ползувал с благоволение;

че не е сигурно кога ще завърши преустройството в духовната сфера – планирано е до ноември, но и този срок не бил реален.

26.IV.1988 г. [вторник]

Довърших докладната си записка за „Опасността от Турция". Пратих я на Г.[еорги] Йорданов. Стана доста голяма. Предадох и другите докладни записки – за Тунис, за [Евангелос] Кофос. Подготвих и нова – за честване на 100 години от падане на България под турско господство до Г. Йорданов. Добавих и проведените разговори по този въпрос с председателя на Международния комитет по византология И.[гор] Шевченко и членовете на Бюрото – [Генадий] Литаврин, [И. П.] Медведев, [Йоанис] Караянопулос и [Мария] Нистазопулу, които изцяло подкрепиха идеята.

В Института уточнихме някои въпроси, свързани с международното сътрудничество – институтите го поемат под външен натиск – СССР, Полша.

Набелязахме началото на м. юни за обсъждане на том първи [на Многотомната история на балканските народи].

Потърси ме човек от I политическо на Държавна сигурност. В Ливан [Салах] Стетие е заел отговорен пост в МВнР и се представил като мой близък приятел. Поиска по-точна характеристика и съгласие да го приближат и от мое име.

27.IV.1988 г. [сряда]

Снощи в БАН стана тържествено връчване на книги за Александрийската библиотека. Още щом получих обръщението на [Федерико] Майор, докладвах в Бюрото на Президиума и организирах акцията. Дойде и телевизията. Оказа се, че сме ако не първите, то едни от първите.

Президиум за социална политика в БАН заедно с профсъюза на учителите. Добре подготвен доклад, с желание да се помогне. Изложи се Цанко Стойчев. Както винаги, той заяви в положителен аспект, за да балансира, че положението не е толкова лошо, и сетне предложи да се осигури терен по-близо до институтите. След изказването си излезе. Въпреки това го опровергаха лекарят и още по-силно П.[анка] Бабукова – новият председател на профсъюза на учителите. А [Ангел] Балевски подхвърли, така че го чуха всички зам.-председатели и [Благовест] Сендов: „Цанко си е подмазвач."

28.IV.1988 г. [четвъртък]

В отдела – при Т.[одор] Ганчев и Б.[орис] Аврамов – час и половина се изяснявахме. Чух претенциите им, те изслушаха моите, зачервихме се,

изморихме се. Разбра се, че има разнобой между нас, но и нещо подразбраха може би – че има наука, има и пропаганда, а също и политика, която държи сметка за много фактори. Насочих ги към П.[антелей] Зарев като основен отговорник за БАН [по възродителния процес]. На мен са оставили ограничен сектор и моля да не ми търсят отговорност за неща, за които не отговарям. Тогава се прехвърлиха към трудовете ми, че ги фалшифицирали, но аз не съм отговорил. Поставих им въпрос – как да отговоря, когато се говори само зад гърба ми. Създава се настроение, но досега никой не ми е дал черно на бяло да видя как ме използуват и как ме фалшифицират. Почвам да смятам, че и това е кампания, с каквато не за първи път се сблъсквам. За сведение им показах сборника „Положението на българския народ под турско робство" от 1953 г. и за „Демографското състояние на Балканския полуостров" от 1960 г. с извода, че преди другите съм се ориентирал и изявил със сериозни трудове. Попитах ги – те, отделът – къде са били по това време? А сега са се изолирали те сами, опрели са се на няколко души и се боят и ругаят всеки, който мисли не съвсем като тях.

Подхвърлиха ми, че М.[илко] Балев всяка седмица ги питал къде е „тежката артилерия", какво прави!? И естествено те хвърляли всичко върху БАН и върху мен. Това ми даде право да мина в настъпление. Защо не визират акад. П.[антелей] Зарев, който отговаря за институтите по философия, социология, език, литература, а само срещу мен насочват удара, след като сами признават, че историците най-много са свършили? Това им даде повод за лична нападка – че аз съм авторитетният, моите трудове се използували, а аз не отговарям.

Своя авторитет съм използувал достатъчно – им отговорих – и като учен в международни срещи, и като политическо лице – на срещи с журналисти са викали не друг, а мен – и по време на конгреса на БКП, и по време на Генералната конференция на ЮНЕСКО. Що се отнася до фалшификации – само се шушука и се създава настроение – никой досега не ми е показал текст. За всичко ме викат, а по този въпрос не ме викат да ми покажат – реално ли е, вярно ли е. Аз видях как ме фалшифицира и обвинява Кемал Карпат и му дадох рецензия, за да изправи невярното си твърдение във втория си том. Ако не го направи, ще го критикувам. Но ако става въпрос за данни – това са данни, черпени от официални извори, широко известни, и срещу тях нищо не може да се направи. Моята позиция в това отношение е лесна, защото пиша за период до Освобождението – като заявя, че турците са се оттеглили по време на войната. Как ще се справят обаче с данните след Освобождението?

При това – им добавих – възразявам по още една причина. От мен да правят отговорника на БАН по този въпрос. Аз съм с единия крак отдавна извън БАН. Даже Т.[одор] Живков е бил обработен и ме вика да ми намери работа извън БАН. Не могат да не го знаят, да не би и те да

наливат вода в полза на тези, които искат да ме махат, с претенции за дейности, за които не отговарям? Тук косвено се опитаха да ме притиснат. Най-напред казаха, че това са въпроси извън тяхната компетентност, но веднага заявиха, че знаят за моите думи пред Живков за липса на документация и за възможните последствия (казах му, че ще се създадат 10 хиляди кариеристи, а масата още повече ще се затвори, тъй като и той не може да докаже с документ, че преди двеста години родителите му са били българи).

Така стигнахме до националното съзнание – че то се подценява от тях и не са подбрали най-добрия път да стигнат до него. Що се отнася до мен, аз имам достатъчно чувство на отговорност и знам своите задължения, но никой не може да ме накара да пригласям в пресата на П.[етър] Петров или на мюфтиите.

Разделихме се недоволни един от друг.

В 15.30 часа дойде при мен пребиваващият у нас от Ереван [Рубен] Сафрастян. Мислещо момче, когато го разчоплиш, като всеки арменец. Разказа ми за СССР – умерен оптимист или по-скоро му се иска да е така. Но засега никакво движение нямало извън Москва.

Дойде и съветникът на съветското посолство [Евгений] Катков, за да ми съобщи, че ме канят като почетен гост в СССР по случай хилядагодишнината от покръстването на Русия.

29.IV.1988 г. [петък]

Дадох за печат на Мира текст, който подготвих за Враца. Съчетах няколко извода за епохата, които звучат актуално. Искам да съм спокоен, защото, щом се върна, ми предстои изнасяне на лекция.

Посети ме съветникът на съветското посолство – вече отбелязах – но призна пред мен, че наистина съветското предприятие не било на висота. Смята, че съотношението на силите се развивало все по-благоприятно за [Михаил] Горбачов въпреки трудностите. Той си заминавал вече – изрази доверие в новия посланик, който се отличавал коренно от [Леонид] Греков (без да се конкретизира). Връчи ми и една статия на [Нина] Смирнова за Албания – преустройството там. Помоли ме при среща с някой от албанците да видя каква ще бъде реакцията им.

Бюро на Президиума – приеха се докладните ми записки за Великата френска революция (какво е направено), за 500 години от Великите географски открития – по искане на испанците (посочих спорните моменти в употребяването на този термин) и за 600 години от падането на България под турско господство – за чествуване с научна конференция във Велико Търново.

След обяд заминахме за Чепеларе с Варчо, Анти и малкия. Малко хладно. Решихме там да прекараме трите дни около първи май.

30.IV. – 1.V. 1988 г. [събота–неделя]

На 30-ти времето бе хладно. Обиколихме града, след това отидохме в Пампорово, Смолян, отбихме се и в Широка лъка. Малкият Ники се държи чудесно – издръжливо дете. И яко, играе, радва се бурно с възклицания.

На 1 май направихме голяма обиколка из баирите. Минахме през площада, имаше хора. След обяд отидохме до Обсерваторията; оттам тръгнахме за хайдушките поляни, но ги подминахме и слязохме до с. Лъки и оттам под Наречен – на Югово ханче. Голяма обиколка, но видяхме и част от необлагородените Родопи, които не са по-малко впечатляващи.

2.V.1988 г. [понеделник]

Минахме през Забърдо. Варчо видя свой приятел, с когото са служили заедно в Плевен. Хубав разговор с партийния секретар. Селото е богато, но няма работа за младите. След разстройството на ТКЗС-то не могат да се оправят. Почти една трета е напуснала. Сега са останали към 850 души, гледат да ги задържат.

Отбихме се и при [Николай] Хайтов, но него го нямаше.

3.V.1988 г. [вторник]

Събрах Копчев, [Тодор] Кехайов, Късметски да осигурят компютър. По общо признание имаме работа с мошеници, които правят каквото си искат. Имат предвид и ИТКР, и Правец. Но разчитат на положителното отношение към нас.

С Иван Марков. Уточнихме програмата за Анкара. Искат с Милан [Миланов] да вземат жените си. Аз им казах, че пътувам при всички случаи с Ана.

На погребение – майката на Душка Станева. Стояхме само в залата, защото навън пекна силно слънце и беше невъзможно да се издържи с гола глава. За около 15–20 минути. Заболя ни глава и мен, и Ана. Дигнах и налягане. Прибрах се и полегнах.

След обяд довърших прегледа на документи за Лондон и Париж.

Дойде и [Стилиян] Данов – даде ми не много честна характеристика на Цветан Николов и на [Парашкев] Парушев.

Надвечер се поразходихме с Ана из парка и на прибиране срещнахме Цоло Кръстев. Няколко месеца не бях го виждал. С побелели мустаци и

нахлупена ушанка, имаше странен вид. Разказах на Ана за него и неговите патила. Преди няколко дена пък срещнахме Груди Атанасов. Останаха малко старите ветерани. Ще дочакат ли времето да видят промяната, да получат удовлетворение?

4.V.1988 г. [сряда]

Пътувам за Лондон и Кембридж – за историята на ЮНЕСКО, том VI.

На летището в Лондон ме посрещна [Петър] Шопов. Тъй като нямахме друго свободно време веднага отидохме за палто. Цената на кашмирените беше 220–250 лири. Други хубави палта нямаше. А не ми се даваха толкова пари. И ето, че в най-големия им магазин бяха изложени на разпродажба останали 4 палта по 100 лири (180 нормално). Стана ми и макар че повече от 80% е вълнено, купих го с чиста съвест.

5.V.1988 г. [четвъртък]

Снощи Шопов ме отведе до Оксфорд – Софийската филхармония имаше концерт. Приех – все пак отмора. В театъра като ротонда пред Бодленианската библиотека – хубаво изпълнение с диригент [Емил] Табаков. Затворена зала, изпълва се с музиката, не както в Атина, в големия амфитеатър, където звуците излетяха във въздуха. Тогава имахме странно усещане, че има ръкомахания без звуков ефект. Опитахме се деликатно да го кажем на диригента Константин Илиев, но той ни изгледа от високо и не пожела да обърне внимание.

Изведнъж видях Росица, на Стойчо Николов съпругата. Махнахме си с ръка за поздрав. В почивката дойде при мен и ме разцелува. Жената издържа престоя си в Атина, като всеки ден е свирила по няколко часа, за да не забрави. Помогна ни много за установяване на контакти с музикалните дейци в Гърция.

В 10 часа – среща в British Council със зам.-председателя Андрю Пейн и секретарката Маргарет Тедман, отговарящи за социалистическите страни. Привлякох им вниманието за необходимостта от контакти на по-високо равнище – нашите българисти са по-добри от техните и имаме много възможности за контакти с тях, както те с нашите няколко изучаващи английски език и литература. Говорих им по-специално за конгреса по балканистика и за двустранните срещи, както и за причината да съм в Лондон – „История на световните цивилизации“. Оказа се, че след една седмица той щял да идва в София.

Обядвахме с [Ричард] Клог, председател на Английския комитет за AIESEE в „Атенеум“. Беше и Шопов. Определиха Мая за истинска английска лейди. Много я ценели и обичали. Говорихме за конгреса, за Гърция, за перестройката, за [Кръстю] Раковски. Питаха ме и за Трайчо Костов.

В 6 часа пък имаше нещо като парти в кабинета на Майкъл Броуч. Там бяха освен Р. Клог още шестима, между които Колинс, един американец – географ, с когото се бяхме видяли в Харвард, и други. Проведохме разговор за конгреса и за разширяване на двустранните срещи към многостранен подход, но който да включва представители, които биха допринесли нещо научно на срещата. А не нескончаемо повтаряне на една и съща тема от постоянните клиенти на срещите. Разнообразие на тематиката при последователното ѝ провеждане с разнообразие на участниците. Допадна им това и обещаха да съдействуват и за конгреса, и за следващата двустранна среща.

Вечерта отново на концерт. Този път на Лондонската филхармония, в Барбикан. Заведе ме Кирчо Костов, братът на Мишо [Михаил] Костов, който е сега търговски представител. Той е основател на „Balkan & Black Shipping Company“ с подразделение в Пирея. Бил е капитан на кораб, виждахме се в Атина – изобщо приятен човек. Току-що се оженил за 20 години по-млада от него (Бебека, както я наричал Паруш). Видях по този начин и новия културен център в Лондон, пък и се запознах с представителите на фирмата „Ранк Ксерокс“ – ще идват тези дни в София. Тази фирма пое финансовите разходи за концерта. Тук е така – дори гостуването на нашата филхармония или изложби, след като е включено в културните конвенции, се осъществява само, ако се намери кой да го финансира – било в Англия, било от нашата държава.

6–7.V.1988 г. [петък–събота]

Среща в посолството с посланика [Стоян Жулев]. Този път беше много любезен. Припомни си първата ни среща в Ню Йорк през 1968 г. И ме покани на закуска у дома си, като натовари своя шофьор да ме откара до Кембридж.

Закуска изобилие, почти обяд, сервирана от Милка – за пръв път я виждам. Изглежда любезна, усмихната. но не мога да забравя първата му съпруга, с която се запознахме в Ню Йорк. Рядко мила и симпатична жена. Тя ни разведе тогава с Ана. Почина няколко години след това.

Поговорихме с Жулев и насаме. Не мога да кажа, че не беше критичен – без да го предизвиквам изрази негативно отношение към Милко [Балев], към подготвяната смяна в МВнР, към отношението към „перестройката“ у нас, вкл. и към [Благовест] Сендов.

Към 11 часа потеглихме за Кембридж. Пътят бе чист и стигнахме за около час и половина. Чакаше ме писмо от [Питър] Матайас. Отидох при него към 3 часа. Изглеждаше много смутен. Най-напред, защото съпругата му Ани внезапно заболяла. Била на вечеря и вече цял преди обяд непрекъснато повръщала. След това ми разказа перипетиите около организирането на срещата и отправи доста упреци към [Алиун] Траоре.

Успокоих го, че съм дошъл малко по-рано, за да уточним всички въпроси и излезем с обща позиция. Това малко го успокои, и той предложи да ме разведе из колежа – „Downing College“ (по частното име на главния благодетел) – с основни сгради от XIX в., чист неокласицизъм. Освен това, за разлика от другите колежи в Кембридж и Оксфорд с паркова част, заградена от четирите страни, тук парковата част е огромна и не затворена. Само неговият дом, Master's Lodge, разполага с 2 хектара зелена площ, дървета и градина.

След като поработихме малко и му показах изработената схема, той се успокои. Уговорихме се да продължим утре, а той ми предложи да ме разведе из града. Обиколихме около два часа основните колежи – „King's“, „Trinity“, „St. Jones“ – и накрая вечеряхме в Университетския център, до моста, който единствен си спомнях от идването ми тук с Ана през 1968 г. плюс, разбира се, катедралата на „Кингс Колидж“.

8.V.1988 г. [неделя]

С проф. [Ф.] Иглесиас закусихме и излязохме заедно. Отидохме на служба, за да чуем знаменития хор и орган на катедралата в „Кингс Колидж“. Църквата е красива, с дантелена обработка на тавана – без подчертаната готика. В средата хора с дървена, добре оформена в черно част за службата, хора, религиозните лица. Не така пищно, както в Испания, но красиво. Постояхме около час и половина. За съжаление надделя службата над изпълнението. „Кирие елейсон“ в различни вариации, близки до нашите. Всъщност, черковната музика е била въведена от източната част на империята, Византия, затова е и толкова хорова, запазили са се припевите на гръцки.

Обядвахме в ресторанта на хотела. След обяд продължихме да работим. Успяхме да уточним още веднъж имената на отделните глави – автори и отговорници и се разбрахме П. Матайас да председателствува първия ден. Оплака ми се от А. Траоре, че той искал да политизира. срещата, като я свърже с оттеглянето на Англия. Затова вдигал толкова шум. Попита ме дали имам нещо против, ако той разграничи историята от излизането на Англия. Разбира се, съгласих се.

9.IV.1988 г. [понеделник]

Освен [Семьон] Микулински, за когото бях предупреден от [Анатолий] Шилов, който в последния момент се отказа, като се извини с телеграма до хотела, и [Бригите] Шрьодер от Канада, всички останали бяха налице. – Ф. Иглесиас от Бразилия, Жи Шули от Шанхай (специални поздрави за Ана – много я ценели в Китай), С. Ал Муджахид от Пакистан, Иба дер Тиам – Сенегал и ние двамата с П. Матайас.

Заседанието мина успешно. Одобриха изцяло плана като съкратихме само главата за архитектурата и я отнесохме при културите, Иба дер Тиам внесе някои уточнения към заглавието, направиха се някои допълнения за автори. П. Матайас излезе по-рано и замина за Лондон. Ние продължихме. Поискаха от мен ново разпределение на страниците. Направих го вечерта. Сутринта го съгласувах с П. Матайас. Това ни даде възможност да напреднем и да завършим във вторник до обяд.

10.V.1988 г. [вторник]

П. Матайас ни устрои обяд в колежа си, но обяда даде в най-тържествена форма – с картички и пр. Плаща се от ЮНЕСКО. Както А. Траоре се изрази, за пръв път му се случва нещо подобно.

След обяд поведох цялата група на разходка. Пак пострадах, но полеко. Влизайки в сляпа улица, пред входа на един от колежите, цялата ни група вървеше по платното. Внезапно зад нас изсвири клаксон, подскочихме към тесния тротоар. Но през това време ни задминаваше велосипедист, с който се сблъсках. Аз се озовах на земята, велосипедистката на тротоара. Станахме и двамата без наранявания. Чукнах само коляното и малко ме боля.

Вечерта говорих с Ф. Иглесиас. Прие идеята ми да запазим [Шарл] Моразе като почетен президент, да добавим други двама като зам.-председатели – него и Иба дер Тиам – и да запазим комисията от нови сътресения. Той е за смяната на А. Траоре. Самият А. Траоре дълго ме обработва за себе си, да помогна да се изживеят настроенията и да възстановим реномето на комисията. Критикува [Амаду] М'Боу, че го бил използувал, че не оценил подкрепата, която му оказал, и не направил нищо, за да му осигури бъдещето. Опитали се да го махнат. Но цяла Африка се вдигнала в негова защита.

11.V.1988 г. [сряда]

Потеглихме с такси за летището – Иба дер Тиам, А. Траоре и аз. Имаше задръстване и пътуването ни трая около 2 часа. Най-напред говорихме за тома. При мен дойдоха Жи Шули и Ал Муджахид – обясних им предисторията и доуточнихме сътрудничеството. Стана дума за заседания на малки групи специалисти, на цялата редколегия в началото на следващата година. А Иба дер Тиам предложи да свикаме бюрото в Дакар. Той си подал оставката като министър и е готов да дойде в София за лекции.

След това преминахме към миналото – избора на Ф. Майор. Иба дер Тиам изцяло одобри моите анализи. Оказа се много добре информиран за всички наши позиции – че Монголия и НРБ са били за Амаду М'Боу, че ГДР и СССР за [Федерико] Майор, че аз съм настоявал за въздържа-

не докрай, което било най-правилно, и той не разбрал защо не са ме послушали, след като и той изложил това искане накрая – за принципа да се подкрепя прогресивен кандидат пред консервативния, ако не може докрай, то поне да не се гласува „за противника". Обясних му за безизходното положение, в което самите африкански страни бяха поставили своите съюзници, опитвайки се оставят Изпълнителния съвет без кандидати и поставяйки Генералната конференция пред открита криза. Прие критиката ми, но с добавката, че СССР и ГДР декларирали на западните страни пред последния тур, че ще поддържат Ф. Майор. Дълбокото разочарование спрямо социалистическите страни не прераснало в отношение – само благодарение на това, че не сме настояли пред африканските страни да гласуват като нас в нито един от туровете, и че двете страни сме имали коректно държане докрай.

Той също прие плана ми за председателството на комисията. Впрочем, той и публично много ласкаво, със силни думи, благодари и ни поздрави за извършената работа по тома.

Париж. Първа среща имах с [Анри] Лопес. Той не понася А. Траоре, но иска окончателно мнение. Обядвал с [Шарл] Моразе. С Ш. Моразе уговорихме среща утре.

12.V.1988 г. [четвъртък]

Празник – Възкресение. Излязохме на разходка с Иван Бояджиев в Булонския лес край езерото. Повече от два часа. Поиска ми да говоря с Чавдар [Дамянов] за него, да не го смята за човек на Мария [Захариева]. Имало някакво недоразумение от времето на [Едуард] Сафиров.

При Шарл Моразе – заварих го отегчен, обезкуражен. Поговорихме, показах му плана, авторите, моите промени, изложих му идеята си за председателството; казах му, че имам втора среща с [Анри] Лопес. Всичко приема с радост. Само с едно не може да се примири – с А. Траоре. Даде и допълнителни аргументи, но от научен характер, липсата и на култура. Готов е на заседание на Бюрото, но само след като А. Траоре бъде сменен. В понеделник имал среща с Ф. Майор, уговорена вече. Обещах да му се обадя след разговора.

Вечерта на кино със Захари [Захариев]. Пихме и по една бира. Разказа ми, че Ф. Майор подготвил съвсем неудачна скица-план за тематичния план, която опълчила всички страни извън западноевропейските. Мина и [Зигфрид] Кемпф от ГДР. Подхванах го за Ф. Майор – те се бяха увлекли по него. Не му стана приятно, че му припомних.

13.V.1988 г. [петък]

В 10 ч. – среща с [Юрий] Хилчевски. Донесе ми рецепта за Ана (жена му също бе катастрофирала). Уточнихме позицията си по „Историята". За съветския посланик у нас – че бил човек на [Юрий] Андропов и силен. Имал гости – [Фьодор] Бурлацкий. Казах му да го поздрави за статиите. Смята, че критичният период е превъзмогнат, но не ще е леко. Ядосан е на своите, че не изпратили [Семьон] Микулински, че продължават да се държат формалистично. Идват само като туристи в Париж, нищо не правят и в Москва.

В 11 часа – среща с А. Траоре. Накратко. Даде ми парите за трите дни в Париж и пак ми повтори своя урок – Ш. Моразе е компрометиран пред африканците и специално пред Иба дер Тиам; че опитите да го махнат били спрени, че сам Ф. Майор се подплашил.

След обяд прегледах текста за покръстването. Преводачката тук много подобри френския превод. Не мога да обвинявам нашите, защото беше правен за един ден.

Купих играчки на всички внучета – от най-малкия до най-големия.

Пак на кино, този път с Чавдар [Дамянов]. Нито снощи, нито таз вечерният филм бяха нещо особено, но държаха в напрежение. Единият – „Гелго" – холандски, другият на Роман Полански. Задържах Чавдар в една бирария. Хапнахме си и си поговорихме за миналото.

14.V.1988 г. [събота]

Тази заран телефонирах на [Шарл] Моразе. Остана изключително доволен. Повтаряше непрекъснато: „Enfin vouz avez porté de la lumière". Успях да му дам и име на човек, препоръчан ми от Захари [Захариев], на мястото на [Алиун] Траоре – индус, отлично подготвен, Изар. Оказа се, че го знаят добре и нашите. Отидохме да пием кафе и там уточнихме детайлите – около по-нататъшната му работа.

Узнах, че Милан [Миланов] няма да пристигне днес – заболял.

Отидох в посолството на среща с Дичо Атанасов. Страшно недоволен, просто негодува от Милко [Балев]. Парализирва всичко, нищо не придвижвал. Една цел – да дига шум и да интриганствува – ту срещу [Петър] Младенов, ту срещу [Димитър] Станишев, за [Атанас] Малеев. За Ст.[оян] Михайлов смята, че той гледал и да се измъкне, за да не се омърси напълно. Например единствен той се изказал остро срещу [Георги Нанев] Вутев – да се доведе работата докрай, когато се оказало, че трябва да се спре, за да не паднела сянка върху ръководството. За положението

у нас Дичо е песимист. Има предвид хората, които са поставени начело и около премиера.

Тръгвам след обяд.

Пропуснах да отбележа срещата с [Жозе Израел] Варгас, председател сега на Изпълнителния съвет. Оплака ми се от Ф. Майор. Правел всичко възможно, за да се провали. Опитал се да го убеди да не залага на предложения от него документ, защото се създавал обединен фронт срещу него. Намира го лековат много.

15.V.1988 г. [неделя]

Пристигнах снощи. Изпреварихме часа на пристигане и трябваше да дочакам Ана 15 минути. Легнахме късно и станахме късно. Обадих се на Н.[иколай] Хайтов и отидохме веднага след обяд у тях на ранно кафе. Той ми разказа, че дал книгата [сборника за Левски] на Г.[еорги] Атанасов, но той я бил получил вече и се изказал, че тя давала възможност за сериозно отношение към спора. Взел си бележка и за дневника на [Георги] Джингов.

След малко дойдоха и Андрей [Луканов] с Лили [Герасимова] (видели ни с Ана). Той току-що се бил върнал от САЩ. Разказа ни за впечатленията си. Посрещнат е бил много добре, имал разговори на много високи равнища, отнасяли се със симпатии към България, без да се ангажират конкретно. Въпреки организираната кампания от турска страна, въпросът със смяната на имената бил поставен между другото. Той изтъкнал политическите съображения, свързвайки ги с реваншизма на Турция – Кипър, Гърция. Имал успех. Това е, според мен, единственият начин да се излезе от положение, защото не се вмества в днешната логика на съвременните международни отношения такова наивно посегателство над правата на личността да носи, избира или сменя името си доброволно. Андрей също смята за липса на необходимост и необмислено вземането на такова крайно решение. Сега обаче не вижда възможност за връщане назад. Но процесът на приобщаване, който бе започнал, сега е върнат назад и ще се осъществи много по-трудно.

Прехвърлихме се и на вътрешнополитическите въпроси. Не му зададох никакъв конкретен въпрос, за да не го поставя в неудобно положение. И той не говори конкретно за нито една личност. Но даде едно силно обобщение – че всички са готови да забравят своите дребни или по-големи различия, щом някой отвън подхвърли за колите „Мазда“ или за вила, окачествяват го като престъпление и са готови заради една количка да извършат престъпления – към които отнесе и действията спрямо университета и интелигенцията. А Лили добави, че вече гледали Андрей накриво, защото

не си е купил „Мазда“. Той се похвали, че при обсъждане на последната докладна записка се отнесъл критично за отношението към съветската перестройка и по-специално за десталинизацията като общо задължение към едно бедствие, което е засегнало всички комунистически партии и социалистически страни. Реплика му направил лично Тодор Живков: „Нека те го кажат открито, че е престъпление, не ние.“ И добави Андрей: „Добре, че след 2–3 дни излезе отговорът във в-к „Правда““. Според него на никого от нашите в идеологическо отношение не можело да се разчита.

Говорихме за Раковски (Кръстю); за репресиите; за отношенията между балканските страни; затова, че не се изпращали подходящи посланици (той говори за [Георги] Караманев с насмешка, че не е за Атина); спомена, че един от турските министри, с когото се срещал скоро, ме нарекъл „баща на балканистиката“.

16.V.1988 г. [понеделник]

В 11 часа ни повика председателят [Ангел Балевски] на заседание. Според Борис [Янчев] той бил поканен от Т. Живков на лов, но под някакъв претекст отказал. Отишъл само П.[антелей] Зарев. Това пролича и на заседанието. П. Зарев беше най-категоричен, че трябва да се заемем с уреждане на заплатите, така че да покажем диференциран подход и без да се колебаем, да пристъпим към съкращения. [Благовест] Сендов е бил при Г.[еорги] Йорданов и изясни задачата – касае се за даване на 80% над началната и искане да се започне преустройство с въвеждане на заплатите, без да се гледа дали има, или няма пари. За БАН ще бъдат нужни 8 млн лева, а разполага с резерви около 1.5 милиона. Не могло да мине без съкращения, още повече, че имало институти произволно уголемени. И тук П. Зарев подхвърли: „Защо ни е такъв голям Философски институт? Какво ни е дал?“ Ясно – отклик на някакъв разговор при Т. Живков. Съставихме комисия, влязох и аз.

След обяд свиках заседание за доставка на компютър, за уреждане на финансовите въпроси, за залите на конгреса.

Без предупреждение дойдоха да ме посетят Д.[имитър] Овчаров и Ст.[амен] Михайлов поотделно, защото и мотивите им бяха различни. Д. Овчаров започна с това, че никога не се е чувствувал по-засрамен така, както след излизането на сборника. Това бе завоалирана критика. Откритата – защо съм дал думата за възражение на Н.[иколай] Хайтов. И че подготвяли отговор. Казах му пределно ясно, че те не си бяха дали труд да прочетат, въпреки многократните ми напомняния, натрупаната документация. Че дори и от „Дневника“ не всичко бяха прочели. Въпреки настоятелните писмени искания не се погрижиха да осигурят документацията, а тълкуване не дадоха на повдигнатите въпроси, някои от които

основателни, а възраженията, които им бяха предоставени – те не погледнаха. Добавих, че не критикувам археолозите въобще, но ако те се опитат и продължат по същия начин – ще изляза и аз в пресата и никак не ще бъде лесно този път не само на ръководството, но и на тях.

Очаквам отхвърляне по същество и дискусия по документацията и изводите. Шантаж ли беше това? Опит за предупреждение? Но отговорът ми бе категоричен – на всяка акция, която избягва научния спор, ще отговоря остро.

Ст. Михайлов искаше да доуточни нещо – беше поискал да се изправи текстът – това [Вера] Гьорева вмъкна. Разисквахме това, убеди се, че е направено. Благодари ми, че съм вмъкнал неговия текст (впрочем Д. Овчаров възрази пред мен за това) и се разделихме любезно.

17.V.1988 г. [вторник]

При [Милан] Миланов. Почувствува се засегнат, че неговото идване по-късно се изтълкувало като „болестно състояние“ (това бе казал Дичо [Атанасов]). Имал бил зложелатели. Само Мария Захариева го смята за хипохондрик, казва го направо. Но може би това не е далеч от истината; по-скоро М. Миланов е болнав, със силна мнителност. Както на него, така и на Иван Марков разказах за разговорите в Париж.

В 11 часа се събрахме, за да уточним критериите за заплатите, които да изпратим в Министерския съвет. [Димитър] Шопов се беше подготвил. Другите се изказаха, уточнихме принципите, остана да се оформи.

Директорски съвет на Института за балканистика. Много въпроси.

Открито партийно събрание, на което присъствува и Пл.[амен] Живков. [Бойко] Маринков изнесе смислено за какво е докладвал Ч.[удомир] Александров. Но това не удовлетвори Пламен. Той го каза на закритото партийно събрание, което последва. Изказаха се няколко души, включително и аз, за да се разбере защо не можеше иначе. Пламен си взе думите обратно при този отпор. Добре защитиха Бойко и Ж.[оржета] Григорова, и Сл.[авка] Петрова.

Вечеря с акад. П.[авлос] Сакеларидис. Първо посещение в България. Много е доволен. Запозна ме с материалните условия на академиците в Атина – получават внушителна сума, както те, но още по-интересно, така изобщо и професорите. Според неговите наблюдения за краткото си посещение – около два пъти са по-добре от нас. Според него ние получаваме колкото да поддържаме един жизнен уровен на затворен домакински живот.

Но признава същественото развитие в други области и предлага – в отговор на отправеното му послание да разширим научните контакти

– да създадем второ дружество за научно-техническо сътрудничество. Интересно предложение, което заслужва пълна подкрепа.

18.V.1988 г. [сряда]

Посети ме съветникът при [съветското] посолството [Евгений] Катков. Получило ли се е писмото в БАН за покана в СССР по случай покръстването. Трябва да си избера дати – официалното честване съвпада, изглежда, с датите на пленума (10–11-ти), ако не се отменят.

Президиум – разширено заседание за определяне на наградите по направления.

19.V.1988 г. [четвъртък]

Враца. Лекция пред архивните и музейните работници от областта. Говорих им за някои специфични черти на Възраждането – епохата на Ботев. Остро реагирах срещу „роба българин“; показах отношението към турското население; и по още някои въпроси. Имаше въпроси – дали с тази теза не давам материал на турската пропаганда. Това ми позволи да се разгърна още около 50 минути. Фактът, че след това ми ръкопляскаха по-продължително, а секретарят по идеологическите въпроси остана с мен още 2–3 часа, говори, според мен, че съм заставил аудиторията най-малкото да се замисли. Говорих им и за броя на революционери, на активни борци, за обидното отношение към народ, интелигенция с анонимно позоваване, за безнравственото отношение към Русия с оглед на Берлинския конгрес, за реабилитация на буржоазията.

Бяха Добрин Мичев и Петър Петров – одобриха лекцията и изказването ми. С Добрин пътувахме заедно, взех го с мен. Разграничи се решително от Мито Исусов. Освен това ми разказа някои подробности, свързани с [Георги] Димитров – видял ги в документацията. Сталин бил наложил на Г. Димитров и Трайчо Костов даването на автономия на Пиринска Македония „въпреки това, че те говорят български и общото минало“ – казал Сталин. Също той наложил „диктатура на пролетариата“ в доклада на Г. Димитров на V конгрес [на БКП]. Под въпрос е „ленинизацията на БКП“, защото по досегашните данни т. нар. ленинизация изцяло съвпада със сталинизацията и започва с едно въстание, срещу обявяването на което е бил Ленин. И нещо най-страшно, което не знаех – при сключването на Германо-съветския пакт няколкостотин комунисти и антифашисти, изтръгнали се лапите на Гестапо и емигрирали в СССР, били събрани от месторабота, а мнозина и от лагери, и предадени на Гестапо. Без предупреждение били отведени до граничната река и там били пуснати по моста. Изведнъж се озовали пред гестаповци – някои се хвърлили в река-

та, други били разстреляни, останалите вкарани в немските концлагери. Това разказали на Добрин оживели, въпреки ужаса на лагерите, няколко десетки души в Берлин, когато събирал сведения за Г. Димитров.

Излизат един след друг все по-ужасяващи факти, които изискват от нас безпощадно отърсване от това минало, ако искаме да запазим нещо от комунистическия идеал.

Изненада ме и проф. П.[етър] Петров. Него го изпратили да говори със затворниците във Враца – тия, които отказали да се примирят със смяната на имената и по различен начин реагирали. Говорили откровено, настъпателно. 15–20% приемали теорията за българския произход, поддали се на аргументацията, може би имали и скрити спомени, но голямата маса била непримирима, озлобена. Обобощавайки, П. Петров обвини нашето общество, че се държи възмутително спрямо тях, презира ги, не допуска свободно да изповядва религията си и т. н.

Иначе Враца ми хареса и хората също – поне музейните работници, които работят с въображение, търсят нови подходи и успяват да издадат нещо хубаво. Новият Етнографски музей е доказателство. Колекцията е представена около една идея – годишните времена – с комплексен набор от предмети (облекло и неща, свързани с най-типичното – Коледа, Великденски празници, работа през лятото, сватба през есента). И Историческият музей е хубав. Но у всички, включително и у партийния секретар, почувствувах горка обида – не за това, че там не е седалището на областта – а за откритото пренебрегване и недоверие от партийни и други органи. Било започнало, когато убедили [Тодор] Живков, че са искали да го убият, като препънали и застреляли някого, който искал да връчи на Т. Живков едно изложение. Каза ми го жената на прокурора, който разследвал случая.

Освен това за доказателство, ми казаха още, че починал Цоло Кръстев на 5-и май (премазан бил от кола – съобщено така, че да породи съмнение), но не разрешили дори да се съобщи в града – никакъв некролог, никакво съобщение във вестниците. Останах изненадан, защото само един или два дни преди това видях бай Цоло. Стават неочаквано и неоправдани неща у нас...

Вечерта отидох на срещата с делегацията на СССР за редовната конференция, състояла се в Благоевград (този път бе нашият ред). Това бе единствената възможност да ги видя отново – акад. [Максим] Ким, [Ирина] Достян, [Павел] Сохан, Акоп [Улунян], [Владилен] Виноградов и др.

20.V.1988 г. [петък]

В 9.30 часа – среща с Вл. Виноградов и П. Сохан за конгреса.

Снощи пък ни съобщиха (всъщност аз най-късно научих), че Хелен [Елена Иванчева] е починала в болницата. Ана се зае да организира поръчването на венец. Погребението бе насрочено за днес в 15.30 часа.

До обяд бях зает в БАН. След тази среща имах и други. Разговор с Ив.[ан] Василев, който говори с [Димитър] Шопов. Приеха предложението ми и заявихме колективно, че се отказваме от заплатите си. Заседание на Председателството. Докладвах за Етнографския институт. Продължих работата в БАН – около организирането на събрание, посветено на 110 години от Призренската лига – отложихме го за 14 юни; говорих с М.[илчо] Брайнов за решението на издателството и т.н.

Тежко ми бе на погребението. Хелен първа ни напусна – имам предвид нашата медицинска група. А бе най-жизненият човек, с хумор и всеотдайност, каквито рядко се срещат. Не можах да дойда на себе си целия следобед и вечерта.

21.V.1988 г. [събота]

Рано – в издателството. Разговор с [Иван] Гърбучев. Остава да прередактирам материала за Президиума. По обед си легнах. Спах дълго.

Вечерта бяха у нас Акоп [Улунян] и [Ирина] Достян, оптимисти са, но казаха много нерадостни неща.

И този ден ми беше тежко. Единствено удовлетворение, че не се поддадох на натиска и отказах да говоря по телевизията в „Панорама" за БАН, във връзка с отпечатания проект за преустройство на науката. Искаха ми от телевизията направо по внушение на [Любомир] Желязков, а на следния ден, т. е. преди обяд, от страна на самия Л. Желязков и на [Димитър] Шопов.

22.V.1988 г. [неделя]

Излязохме на разходка в парка. Срещнахме [Йордан] Радичков. Той ни каза, че Ст.[анко] Тодоров бил отишъл да възразява или по-скоро да си подава оставката при Т.[одор] Живков, но той не я приел. Според Й. Радичков цялата история на зелените и около Св.[етлин] Русев била монтирана, за да бъде въвлечен в нея и [Александър] Лилов, та да се обяви наличие на фракционна група, която иска да завземе властта. Каза ни доста, с образни сравнения, за преустройството в СССР и за „укрепването на властта" у нас.

Любомир Попов потвърди казаното и го разшири, че П.[етър] Младенов щял да става председател на НС, а Г.[еорги] Йорданов – министър на външните работи.

А след обяд Мишо Василев ни доказа, че от горе до долу, на градския пленум, горе в ЦК, имало само един лозунг : „Ще смачкаме всеки опит да се завземе властта“. За това говорили Иван Панев, Чудомир Александров, Тодор Живков пред военни и пред тесен кръг на МВР. Оттук и повикът срещу интелигенцията, да избият всякакво желание за по-интензивна или организирана дейност по търсене на отговорности или намеса в устройството на горния ешелон. Целта е той именно да остане незасегнат от преустройството.

23.V.1988 г. [понеделник]

Прекарах цял ден вкъщи, в тихо семейно щастие. Едно по едно дойдоха децата, внучетата, пък и дойде дълго, дълго писмо от Мая. Ана глади, аз на бюрото, гледахме и глупави филми, този път по телевизията. Но заедно. Изморихме се вече. Тежи ни ръководството на институтите, участието в безсмислени заседания, поемане на отговорности, когато знаем, че няма да се изпълнят, защото предварително са осъдени на неуспех.

Казах го на [Любен] Беров, подготвям и [Пантелей] Щерев – да се замислят и те за нов директор. Предупредих на два пъти на партийно събрание, че напущам директорството. Реагираха емоционално. Но с излизането на проекта виждат вече, че трябва сами да решат. Дано и сами се заангажират, за да не изпадне в застой институтът.

24.V.1988 г. [вторник]

Като изключим затвора, не си спомням да съм изкарвал 24 май в такова напрежение. При това в най-благоприятните условия – три дни свободни; без някаква неотложна задача; без доклад за настоящата среща (своя бях представил в Болоня). Виновен съм си аз, защото оставих за днес редактирането на доклада на издателството за Президиума на БАН. Спах не особено добре, събудих се с налягане, което не спадна с хапчета. А и времето не благоприятстваше – вчера бе 10 градуса. Излязох надвечер с пуловер, таке и шлифер и пак ми беше студено, защото и в къщи настинах, макар че си навлякох два пуловера. А днес навън е 20 градуса, а вкъщи е още хладно.

Почнах да редактирам текста, сравнително късно. Уж леко, защото бяхме уточнили с [Иван] Гърбучев промените, които предлагам, но ми отне доста време.

Ана ме помоли да разчистя етажерката с книги. Направих го с помощта на Варчо.

Остана ми да прочета частта, която той бе написал на машина.

Тъкмо седнах, звънна Л.[юбомир] Илиев. Поиска да дойде да ме види. Настоя, тъй като той пък след няколко дни заминавал за Москва. Уж за

кратко, но минутите текат. Не можах да разбера защо точно дойде. Не ми каза нищо ново, освен една подробност. Отнася се за [Благовест] Сендов. Още веднъж ме увери, че не той, а [Благовест] Долапчиев го привлякъл. И че той бил казал, че всяко негово издигане ще предизвиква вътрешни и още повече международни усложнения. Че е опасен човек, без граници на своите амбиции, подкупващ се и мислещ само за себе си. Обвини други, че са го издигали – като декан, ректор, зам.-председател и отговорен секретар на БАН, председател на Комитета за наука. Сега нещо са разбрали, че не е за отговорен държавен пост, и са го отстранили от Комитета за наука. Не знае обаче дали си дават сметка, че БАН е още по-отговорен пост, а той се стремял за председател, подпомаган от своите приятели, Илчо [Димитров] на първо място. Иска да съм предупреден, че той не е за такава работа, че е безогледен кариерист и може да причини зло на хора, на БАН, на страната. Не беше конкретен освен за себе си и сина, че са преследвани от него, и че цялата математическа колегия, Съюзът на научните работници и академичният състав то ненавиждали. Единственото, което не знаех, и пак не съм много сигурен, че бил на събранието за Русе и там се бил изказал. И че без разрешение заминал за СССР, провел някакви срещи и след като се върнал, никой не искал да го приеме. Дори [Ангел] Балевски, та Бл. Сендов се оплакал, че председателят вече за нищо не го бивало.

Почерпих го глътка уиски, при това „Чивас Ригал“, пих и аз също глътка. Дали от това, но изведнъж ме тресна глава, без да вдигна особено налягането.

Ана се разтревожи, поуспокоих я по пътя, но на летището не можахме да си кажем нито дума, защото там бяха А. Балевски и немският посланик – посрещаха немска научна делегация начело с председателя на техните научни дружества.

Едва в самолета, като поспах малко, ми мина и главоболието. Пиша, но се люшка много – облачно. В Париж ще взимам самолет за Барселона.

24–30.V.1988 г. [вторник–понеделник]

Андора.

В Барселона ме посрещна Ф.[илип] Волф, който беше събрал вече 5–6 души, очакваха мен и [Василики] Папуля. Микробус ни пое. Каза ми, че се разтревожили за визата, пратихме им телеграма, че искат да забавят (чисто технически, но неприятна грешка – вместо редовна поискали транзитна виза) и щях да изтърва срещата. Когато се обадили в Министерството на външните работи, оттам казали на андореца: „За Н. Тодоров ли? Как може да се случи подобно нещо?“ – и веднага наредили да се даде виза. Кой ли е бил? Ясно е, че е във връзка с ЮНЕСКО.

Тръгнахме все пак по светло и можахме да се насладим на пътуването, което се оказа дълго. Андора е на 200 или малко повече километра от Барселона в центъра на Пиренеите. Както ни обясни гидът, асистент в университета, андорците говорят каталонски език, но рано са си издействували независимост, гарантирана от епископите, а по-късно и от владетелите на съседните две страни – от север и от юг. Не ставало въпрос за Испания и Франция, но се подразбирало, тъй като дадените на времето привилегии се спазвали по специална процедура, която давала право на президента на Франция например да бъде гарант като наследник (условно) на конт дьо Фоа (Compte de Foix). Тук се били събрали главно пастири, които си разпределили оскъдната земя покрай реките, както на по-достъпните места направили това местни благородници и църковни дейци. Били обединени около paroisse, основната институция в Андора.

Това, което най-много ме впечатли, беше планината „Mont Serat" – наистина забележителна със своя назъбен профил, стръмни склонове. Тук се намирал и манастирът с известната черна мадона. От пътя не се вижда.

След това продължихме през долина, за да навлезем през невероятните проходи на Пиренеите. За да направят път, са секли скали. Пътят към Смолян е красота, живописно за гледане; тук е страшно, като че ли всеки момент могат да се изсипят върху главата ти тонове камъни. Впрочем това се е случвало и сега на едно място правят нещо подобно на това, което видяхме, когато прекосихме Симплон в Алпите – изкуствен тунел.

Вечеряхме по пътя в един приятен бар-ресторант в Понс... В Андора стигнахме в 2 часа през нощта.

25–29.V.1988 г. [сряда–неделя]

Конференцията. Настаниха ни в хотел „Delfos", а с автобус ни заведоха в един културен дом със зала за симултантен превод. Това бе нововъдението, за пръв път тук ни осигуриха такава възможност и това много ни облекчи – откъм време и яснота. Говореше се на три езика – френски, немски и английски. Поздрави ни министърът, говори ни за историята и проблемите на Андора. След като всеки след обяд ни развеждаха из града, околните баири (които се усвояват за жилища, защото повече терен в долината няма, а кв. метър го изчисляват с милион) и из околностите – да видим новите туристически обекти и романските църкви, както и някои други селища, разбрахме, общо взето, и миналото, и настоящето на Андора. Излишно е да го описвам, защото ни снабдиха с материали.

Основното е, че до 30-те години няма никакво придвижване, след това – засилваща се емиграция, която свежда андорци до под 20.000 души; днес има обратен процес – завръщане на младите, утрояване на населението – 60 хиляди жители с 800 студенти на Запад, които намират вече работа. И голям наплив на туристи – 10 милиона души годишно. Движи

ги предимно интересът – купуват евтино, тъй като населението не плаща данъци и над стоките няма такси. Оттук и разширяване на другите служби – културни, спорт, много хотели, а и магазините са първокласни, на които може да завиди всяка столица. Но сам по себе си градът не привлича, потиска. По няколкото улици – непрекъснат поток от коли; склоновете наоколо са, общо взето, неприветливи – стръмни, със сипеи; отгоре на всичко през цялото време, с изключение на няколко часа сутрин (а ние през това време заседавахме), беше облачно, ръмеше или направо валеше. Това не бе само мое усещане, всички се чувстваха потиснати и никой не пожела да приеме любезната покана да остане половин ден повече. Всички се насочиха към Барселона. Това не означава, че останахме недоволни. Напротив, даже обратното. Приятно бе да се види този необичаен напредък, просто скок, за какъвто ние не можем и да мечтаем още, да превърне тази страна от бедна в напреднала, модернизирана, където всичко е механизирано, включая и селската работа. Видяхме по пътя как засаждаха тютюн, малките трактори, изобилието от селска техника в магазините. Но и мерките им са интересни, за да запазят производството. Разрешават да се внася тютюн и цигари само толкова, колкото се произведе.

Конференцията избра няколко души – от Андора, Румъния, Франция. Дойдоха и такива, избрани в Хелзинки. Така че имаше доста нови – от Португалия, от ГДР, от Англия. Но този път дойдоха почти всички, даже със съпругите си – така беше отправена поканата от Филип Волф, който е избрал Андора и тук се е настанил да живее с жена си. Изглежда и лекарите са му препоръчали. Два пъти е бил опериран през 10 години – мозъчен тумор.

След това бяха представени докладите, приготвени за тази среща. Над десетина. Без да се даде думата за встъпление, натоварени бяха по двама за всеки доклад да ги докладват критично с право на отговор от автора. На мен ми дадоха докладите на [Сергий] Вилфан и Д.[есанка] Ковачевич, а също и на [Виктор] Рутенбург, който бе само на руски език. Накрая се обсъди обобщаващият доклад на Франческа Боки. Изказах се и по него, но задържах критичните бележки, за да ѝ предам готов текст, който да включи. Така се разбрахме. Все пак ѝ обърнах внимание, че се недооценява целият Югоизток – Византия, славянските средновековни държави и това, което става с Балканите в условията на османското господство.

От съветска страна присъстваше Е.[лена] И. Дружинина. Не бях я виждал може би от 1974 г., когато тя дойде с [Евгений] Жуков на честването на 200 години от Кючук-Кайнарджийския договор. Състарила се е, но се радва на живота. Изнесе доклад за Одеса – имах много какво да кажа – но времето не стигна. В общата дискусия само засегнах въпроса – за Украйна, че в исторически смисъл не може да се говори за Украйна до Черно море, а трябва да се държи сметка за населението, живяло там

столетия. Дадох за пример, по повод християнизацията, Киевска Рус, а не Украйна. И добавих историята с опита да бъде помюсюлманчен княз Владимир от българите на Казанска България и как описват това руските хронисти. Че не предимството на християнската религия, но неудобствата на мюсюлманската, решили въпроса – „руснак не може да не пие". А българите се взаимно неутрализирали – приятелят княз, глава на българската държава, мюсюлманин, и една от жените на Владимир, българка християнка. Публиката се смя и ръкопляска.

Неочаквано за мен, поставиха ме пред свършен факт. На мястото на починалия [Виктор] Рутенбург Бюрото ме предложи и ме избраха с ръкопляскания като подпредседател, без да дадат възможност дори да си кажа мнението. Но нямаше как да откажа, защото вторият зам.-председател трябва да е от социалистическа страна, а нямаше как да изберат друг – и чехът току-що избраха в Комисията [по история на градовете], а унгарецът вече няколко пъти не идва. Казаха, че бил болен.

На времето отказах решително да ме изберат за председател, препоръчах [Сергий] Вилфан. Кандидати бяха двамата – западногерманец, който никой не искаше, изглеждаше суров, и Т.[омас] Рийс – когото искаше да наложи Ф.[илип] Волф, но мнозина се противопоставихме, защото нямаше опит, съвършено млад, току-що избран в Комисията. Него включихме като зам.-председател да се обиграва. Директно казах на Т. Рийс защо съм против. Стана му тогава неудобно, но сетне ми призна, че съм имал право.

Мнозина питаха за Мая с уважение и топли чувства. Явно я приемат за своя. Говорих с няколко души, че скоро ще се оттегля и може би ще предложа нея, не виждам засега други възможни кандидати. Приеха това като напълно естествено и с външна радост. Може би догодина или по догодина, щом Мая се върне от САЩ.

30.V.1988 г. [понеделник]

Барселона. Оказах се тук с датчаните и шведката. Разходихме се и вечеряхме в стария град. Побъбрихме приятелски.

А на заранта пратих писмо на Ана по случай годишнината ни. Само един или два пъти не сме били заедно на 31-ви май. Толкова години вече. Пуснах писмото и излязох да се разходя и да ѝ купя някакъв подарък. Разходката направих бързо, защото всичко ми се беше врязало най-подробно в паметта, а отворени музеи няма. Подарък не можах да купя. Страшно много неща от утилитарен характер, нямах обаче сили да избирам и не бе такъв случаят. За нещо скъпо – нямах достатъчно пари. Не купих нищо и за себе си. Останах с двете играчки, които купих в Андора – за Николайчо и Парушчо.

Дано сваря всички здрави и в добро настроение! Пратих оттук писмо и на Мая. Него го писах в Андора.

След малко напускам и хотела. Рано е, тъй като самолетът тръгва в 7 часа, но не ми се ходи по улиците повече, не ми се стои и в хола. Вече е три часът.

Изчетох вестниците за посещението на [Роналд] Рейгън в Москва. Проследих всичко, което се пише за Унгария и за тезисите на [Михаил] Горбачов. Явно процесът става необратим. Радвам се, но нямам желание да започвам всичко отначало. По-скоро съм отегчен, отколкото изморен.

Пристигнах на летището рано, въпреки това попаднах на млад един, който объркa билета, разкара ме да почакам, натрупа се опашка, но пак имах час и половина чакане. Паспортната проверка е най-бързата във всички европейски страни – и на идване, и на излизане.

[Елена] Дружинина ме е запомнила добре, защото разказа как през 1954 г. се настаних на първия ред на залата, където се провеждаше дискусията върху генезиса на капитализма и манифактурното производство в Русия с главни опоненти [Милица] Нечкина и Заозерская. Председатели и ръководители – Е. Дружинина и [Вера] Панкратова. Участвуваха всички най-добри специалисти. Седнах напред за да чувам – руският език не ми беше лек, особено при полемика. Тогава, изглежда, ме забеляза Е. Дружинина, седна до мен, разпита ме откъде съм и започна да ми обяснява кой какъв е. След това ме представи на акад. [Николай] Дружинин, който се отнесе много любезно към мен. Подари ми свои книги, разпита ме какво работя и установих с него контакт, който продължи дълго. Имам и писма от него. Писах му и аз. Узнах късно, че е починал, случайно ми попадна стар вестник „Правда“. Не се осмелих със закъснение да изкажа съболезнования. Последната връзка с Н. Дружинин бяха неговите спомени и наставления, които получих с писмо от негово име, но писано от жена му. Сетне узнах, че е ослепял и не приема никого. Когато Е. Дружинина разказа на финландката, че се познаваме повече от 30 години, тя се ококори и ме попита на колко години е Дружинина. Разбира се, настрана. Не можах да ѝ отговоря. Изглежда много стара, но очите ѝ гледат изпитателно, пък и походката ѝ не ѝ дава годините, които може би има.

Сближихме се още повече с Франческа [Боки]. Тя е може би активна комунистка. Останах с такова впечатление в Болоня. Това се потвърди от разговора, който имахме. Попита ме за положението в СССР, Румъния, Югославия. Разпита ме и за самия мен. Когато ѝ казах, че съм бил в затвора, реакцията ѝ бе остра и странна „Кога?“ – бе спонтанния ѝ въпрос. Отговорих ѝ и тя, без да казва нищо, само ми стисна ръката с едно „браво“. Сетне ми се похвали, че тя ме предложила в Бюрото. Попитах я защо не е поговорила предварително с мен. Не искала, за да не откажа, пък и не желаела да вдига шум, без да знае резултата.

Продължих четенето на вестниците. Направиха ми впечатление две новини от СССР: манифестация на арменци с лозунги срещу [Егор] Лигачов, към които се присъединили и руснаци в Москва, и демонстрация с плакати и викове против начина на избор на делегати в Ленинград – били избирани противници на „перестройката". Посещението на [Роналд] Рейгън се коментира изцяло положително във всички статии на в-к „International Herald Tribune", което е рядко явление за този вестник.

Отложиха тръгването на самолета с 40 минути. Така можах да довърша историческия очерк за Андора. Оказва се по-сложна историята на тази малка страна – и външнополитически, и вътрешнополитически. Външнополитически – Анри IV преди да стане крал на Франция е крал на Навара и конт дьо Фоа.Така че от него датира връзката с Франция. Но той потвърждава създадените привилегии, които след това биват потвърдени и от неговия син Луи XIII, и т.н., макар че в няколко случая на Андора се отразява стратегическото ѝ положение – близостта ѝ до Испания и до Франция. В нея търсят убежище политически емигранти. Войните не я засягат. Затова не леко се преодоляват вътрешната инерция и традициите. Оказва се, че имало доста остри конфронтации между двама епископи ръководители – единият от които представлява църквата, другият – светската власт. Наред с тях съществували и органи на управление – съвет от 5–6 души, и втори орган – от по двама представители на всяка paroisse; и от трета страна – на населението. Населението е представено едва от 30-те години, след като дига въстание и задържа в правителствения дом управниците (посетихме го – там е седалището на властта и на законодателния орган /18 души/ и на правителството един вид /6 души/, и на върховния съд, и на затвора). В затвора не задържат. Ако са съдени чужденци, веднага ги отпращат да излежат присъдите си в своите страни, а андорци отбягват да съдят на затвор – главно с глоби. Така задържаните управници капитулират и се съгласяват да допуснат избори, но само за мъже. През 1940–1947 г. тази конституция се суспендира, но отново се въвежда, като през 60-те години най-после получават право на глас и жените. Сега самочувствието им е оправдано – имат вече своя интелигенция, която се завръща. Влязоха със свой представител и в нашата комисия. Поднесоха ни много прилични издания. Но отрекоха да са каталонци. „Андорци сме – от IX–X в.", но се гордеят с факта, че са запазили през вековете каталонския език като официален.

Любезно ме каниха да дойда и втори път. Разбирам, че това е учтивост, но те искат да засилят контактите. Устроиха концерт на съпругата на фламандския представител – психолог и певица – която избра доста сложна програма, но беше притеснена. Макар и учила, все пак не е професионалист. Заслужава, според мен, да се пресече Андора един път от Франция към Испания. Но едва ли това ще се случи на нас.

Влязох само в един магазин за играчки и в книжарницата за вестници. Невероятно изобилие на всичко, на повечето европейски езици. В. Папуля си купи регистратор-диктофон, който работи само докато говориш. Няма нужда непрекъснато да се щрака. Японско производство. Дадох ѝ да ми купи и на мен – 250 френски франка. Аз имах един, но го завляхоха децата. Може би ще имам нужда сега повече, защото ме домързява да пиша подробно още от първия път. Иска много време. Не се научих да пиша на машина. А през последните години много ми помага Мира. Диктувам ѝ, тя го написва. С една или две редакции текстът е готов. Ще трябва да търся изход – утре ще напускам академията.

31.V.1988 г. [вторник]

Посрещнаха ме късно. Закъсняхме при отлитането, но наваксахме по пътя. В София съобщили, че ще пристигнем едва в 11.30 часа, а кацнахме около 11.00 часа. Добре, че Ана и Борис [Янчев] от опит тръгнаха порано. Въпреки това, докато си изприказваме това-онова, стана 2 часа след полунощ.

Заранта нямах предвидени срещи. Но доста натрупани преписки – прегледах, отправих и горе, и долу, разчистих. Не се прибрах на обяд, за да довърша текущата работа.

След обяд – Научен съвет в Института [за балканистика]. Преди това се видях със [Ърнест] Скатън от САЩ, гост на българистиката. В НС приехме трудовете на Боряна Велчева и на Дженгиз Хаков, избрахме двама научни сътрудници, защитили кандидатски дисертации – Д[аринка] Василева и Сн.[ежана] Ракова, имаше и текущи. Аз бях като на сън – пих две чаши кафе, за да се поддържам – налягането ми бе спаднало на 100 горна граница тогава, когато цяла седмица го поддържах с хапчета около 100 долна граница. Атмосферни изменения – в Барселона температурата бе около 25 градуса на сянка, тук около 10–12 при дъжд.

1.VI.1988 г. [сряда]

Посетиха ме сутринта К.[онстантин] Телалов и Юлий Бахнев. Поднесоха ми решение на Секретариата и докладна записка на М.[илко] Балев и Ч.[удомир] Александров до Политбюро за създаване на Комитет за правата на човека. Разказаха ми и няколкогодишната предистория на въпроса. Най-напред МВнР взело инициативата, внесло документ. Отхвърлили предложението, защото била много очевидна връзката и зависимостта от министерството. След това П.[енчо] Кубадински се заел, дори съставил ръководство и така внесъл предложението. Пак го отклонили. Тогава решили да създадат независим комитет, който да се регистрира направо като такъв. Взето било решение и възложили на инициативен комитет

да проведе събрание и излъчи комитета. За председател на инициативния комитет определили мен, но понеже ме нямало, провели заседание и уточнили датата и мястото – петък в 16 часа в салона на БАН. К. Телалов ме „успокои“, че всичко е наред, защото Е.[фрем] Карамфилов два пъти питал инстанциите дали всичко е съгласувано. На заседанието на инициативния комитет не отишъл Валери Петров, бил болен. Аз се усъмних в това. За себе си попитах – какво се иска от мен? Отговориха ми – да председателствувам събранието в петък. Казах на К. Телалов, че не бих искал да участвувам в Бюрото. Той ме успокои, че ме нямало в предварителната „растановка“.

След обяд – Бюро на Президиума. Внесени бяха два материала за издателството – за материалното обезпечаване и за реорганизацията на РИС [редакционно-издателски съвет] и цялостно за издателството. Имах среща с М.[илчо] Брайнов – досега Министерският съвет не ни отговаря и ни даде да разберем – да се обърнем към Ст.[оян] Овчаров. Играели роля вече и личните амбиции – кое министерство следва да вземе решение. Затова не можехме повече да изчакваме.

Заседанието бе бурно. Не проявяват разбиране, придържат се стадно към старото (между другото и като реакция срещу опитите да ни „преустроят“, без да ни питат). Накрая приеха основните положения. Това ни развързва ръцете да подготвим някои допълнителни проучвания и да обосновем пред Президиума по-цялостно преустройството на РИС. [Димитър] Шопов се ориентира, другите още не могат, но направиха жест и приеха изводите.

Вечеря. Която разкри някои положения относно замисъла за „преустройство“ горе. Освобождаване от Ст.[анко] Т.[одоров] и някои други, за да се закрепи положението на оставащите начело с М.[илко] Б.[алев] чрез вкарване на по-млади и с това да се приключи на този етап и с очаквания, и с разговори за промени. Пленумът се отлага за неопределено време – най-вероятно за есента. [Михаил] Горбачов дал обаче да се разбере, че не желае да остане М. Балев. Това казал и по-рано, когато „първият“ го назовал сред други двама като евентуален заместник.

2.VI.1988 г. [четвъртък]

Заранта – в Института за балканистика. Обсъждане на том I [на Многотомна история на балканските народи] от 8.30 заранта до обяд. Сериозно разглеждане на отделните части на общата структура с конкретни бележки. Ще се съберем четиримата следващия понеделник да преработим разпределението на дяловете, за да избегнем обособяването в трети дял на икономическите въпроси и социалните проблеми, да помислим и за културата – т. е. да предложим по-хомогенна структура.

По обяд посетихме изложбата на размножителната техника. Имаме нужда за СИБАЛ. Разбрахме от какво нямаме нужда. Оставихме за по-късно отново да се заемем с този въпрос.

Доклад във Външнотърговската банка. Приеха ме добре. Връчиха ми много цветя и един медальон. Говорих им за Ботев, Левски, Освобождението.

3.VI.1988 г. [петък]

Среща с [Ангел] Балевски, който замина по обяд за СССР. Убедих го, макар че той не искаше, да вляза и аз в групата, която подготвя поправките за Устава на БАН.

Събрахме се четиримата зам.-председатели, на които допълнително се реши съвместителството като директори, т. е. да ни се заплаща и на нас, след като всички други получават допълнителни възнаграждения. Аз бях убедил [Димитър] Шопов и Ив.[ан] Василев да не получаваме това възнаграждение до въвеждане на новата заплата поне, за да не попаднем и ние в категорията на някои, станали печално известни със злоупотреби. Но [Георги] Близнаков, който отсъстваше, поиска да му обясним мотивите. Не остана убеден. Той предпочита, макар и за 2 месеца, да ги остави депонирани. Вярно е, че е законно, но идва в неподходящ момент. Нека се уредят заплатите на всички, тогава можем да допуснем да се изправи една несправедливост. Въпросът е, че нямаш възможност да обясниш, а мълвата ще те разнесе така, че няма възможност да се опровергае.

След обяд – събранието за Комитета за правата на човека. Препълнен салон – звънели са от отделите на ЦК. М.[илко] Балев. [Владо] Калайджиев, Л.[юбомир] Попов, митрополит Арсений, [Елена] Лагадинова и др. са в Президиума. Ръководих с малко хумор. С кратко встъпително слово, в което казах, че въпросът за правата на човека е критерият, който определя дали едно общество е демократично, независимо от строя. Мен ме нямаше в списъка на Бюрото, не стана нужда да се отказвам. Валери Петров отказал да влезе в Бюрото, но остана в списъка на 50-те, както и аз. Говори [Костадин] Телалов около 10 минути, след него Б.[орис] Спасов, Л.[юбен] Кулишев, Кр.[ъстю] Петков. След избора на Бюрото – аз предложих то да се нарича Изпълнителен съвет или нещо подобно, но не Бюро – К. Телалов за втори път взе думата, за да благодари. И тук излезе от контекста на характеристиката на функциите на комитета, както бяха определени. Няколко минути говори за възродителния процес и едва ли не сведе задачите на комитета до тази задача. Направи го, за да се хареса на М. Балев.

Такъв си е бил винаги К. Телалов. Няма да забравя случая с него, когато Б.[орис] Велчев ни повика в кабинета си. Предстоеше среща с [Вел-

ко] Влахович и [Кръсте] Цървенковски и той искаше да чуем неговия план. Беше събрал [Иван] Башев, [Николай] Минчев, още някой и мен – т. е. участвувалите на срещата в Белград. Първата подобна среща на правителствено ниво. Докато чакахме, във вестибюла влезе К. Телалов и се обърна към нас с думите: „Е, как сте, предателите на нацията?“ Никой нищо не му каза, но щом ни поканиха и седнахме на масата при Б. Велчев, аз станах и казах, че не искам повече да участвувам в подобни срещи, щом секретар на ЦК си позволява да охарактеризира нашата мисия в Белград като предателска. К. Телалов се зачерви, Б. Велчев му се скара, а Ив. Башев набра кураж и протестира, че в информационния бюлетин на ЦК е било публикувано съобщение за посещението в Белград без да му го покажат на него – министъра и главата на делегацията. Изобщо линията на К. Телалов бе да създаде в ЦК отдел по-мощен от МВнР, да измести по този начин Ив. Башев и след време той да стане министър. Амбиции за издигане на всяка цена.

4–5.VI.1988 г. [събота–неделя]

Продължителна разходка и спане след обяд. Чувствувам се много отпаднал от резките промени във времето. В неделя за пръв път се качихме на колата след произшествието. Нямам неприятни усещания. Отидохме до Драгалевци (майсторите не дойдоха) и обядвахме с Лушка и Мавродия [Петрови]. Имат не леки семейни проблеми със снахата.

При Цеца Балабанова. Има си внуче. Увлечена е в семейни задължения.

6.VI.1988 г. [понеделник]

От сутринта до обяд разглеждахме като главна редакция том I [на Многотомна история на балканските народи]. Изказаха се всички – наложи се да преструктурираме тома. Решихме да направим това четиримата – В.[асилка] Тъпкова, Стр.[ашимир] Димитров, Л.[юбен] Беров и аз. Събрахме се отново и пак се задържахме до обяд. Но свършихме работа с готовия материал, като запазихме тематичния и комплексния подход в два хронологически раздела. Вдигнах обаче налягане, там взех допълнително лекарство.

Обядвахме с Джон Лампе. Говорихме главно за Унгария и преустройството в икономиката. Каза ми, че в Будапеща са създали школа за мениджъри с лектори и организатори от САЩ, с участници унгарци и отчасти от социалистическите страни. Оценката им е, че преустройство ще има в СССР, но трудно ще се осъществи, поради това, че не се знаят, нито се изследват задълбочено предимствата и неудобствата от прилагането на

един или друг метод. А механичното копиране нищо не може да доведе. При това рязкото повишаване на производителността на труда в ЕИО, което се очаква в следващите години, ще затрудни още повече достъпа ни на европейските пазари. Говори ми и за Югославия, която познава добре. Вписа за конгреса тема за търговията между САЩ и СФРЮ.

След обяд – среща със [Благовест] Сендов за устава на БАН. Уточнихме общата си позиция по основните въпроси.

Публикуваха статията ми „Покровителството на Русия" във в-к „Работническо дело". Вечерта ми се обади един непознат – „приятел на ваш приятел" – за да ми съобщи, че статията ми предизвикала доста широко недоволство сред писателските среди, че и той останал недоволен, че съм хвалел Византия. След това ми звънна М.[ишо] Василев, че чул и видял как Веселин Йосифов говорел възбудено на Слав Караславов, дочул откъслечни фрази, сетне попитал един от близкостоящите – били ядосани, защото съм анулирал българския принос; дал съм път на Византия; недоволствували, че в-к „Работническо дело" пуснало такава статия.

7.VI.1988 г. [вторник]

Надя Данова е във възторг от статията. От МВнР [Бочо] Бочев ме поздрави за нея. (Свързах се, за да му съобщя, че албанците са приели поканата ми и идват за честването на 110-годишнината от основаването на Призренската лига.) Говорих с Радослав Радев. Те изцяло одобрили статията – в редакцията на вестника – допаднала им изцяло по съдържание, защото представих покръстването като акт на включване на югоизточната и източната част на Европа в изграждащата се европейска средновековна цивилизация като равноправни части на общоевропейската култура. А не като култово явление. Това дало възможност на партийния орган да публикува статия за покръстването на Русия, и то именно с такова заглавие. Не го смути съобщението за Веселин Йосифов.

Имах среща с Г.[еорги] Йорданов. Пленумът щял да се състои в началото на юли. Казах му за статията и за реакцията. Той я бил прочел и изцяло я одобрява. За В. Йосифов махна пренебрежително с ръка. Насаме ми каза, че за министър на външните работи са слухове; че той сам не искал „такъв батак"; че може би се говорело всичко това като димна завеса. Смущавало го сегашното състояние на работите.

В Института за балканистика. Одобрихме реструктурирането и одобрихме Хр.[исто] Матанов. След това имахме Директорски съвет. И посещение на един палестинец, който издава книга (трето издание) срещу Турция. Свързах го с нашите да му дадат материал.

8.VI.1988 г. [сряда]

Заседание с Дойно Дойнов, [Димитър] Минцев, Ю.[лиян] Минков за поредицата „Извори за миграциите“. Уточнихме заглавието, сроковете, предвидихме нова среща през следващата седмица. На излизане Дойно Дойнов ми каза, че „Сборникът“ е с умерени изводи, а критиката срещу археолозите от страна на Н.[иколай] Хайтов е напълно оправдана. Но това да не се разгласява.

В 10 часа – среща със [Ърнест] Скатън. Превел е книгата на Б.[оряна] Велчева, негова книга пък се издава у нас. Ще дойде на нашия конгрес.

В 10.30 часа – заседание на всички ангажирани в конгреса с обстоен план за конкретните дейности. Прие се, оформиха се отговорници. Реши се и въпросът за компютърната група.

Говорих отделно с Хр.[исто] Матанов, когото предложих за член на редколегията на том I от балканската история. Уточнихме неговите задачи. Той става втори средновековист и византолог в редакцията на този том. Василка [Тъпкова] искаше дълго време да бъде сама.

Не присъствувах на заседанието на Бюрото на Президиума, където се разисквал въпросът за осигуряване на материалите за преустройство на БАН – устав и пр., както и въпросът за заплатите – не стигат парите. Срещнах се накрая за малко с останалите зам.-председатели. Мако [Даков] ни разказа за срещите на М.[илко] Балев и Гр.[иша] Филипов с активни борци и партиен актив, които реагирали достатъчно ясно.

Обадиха ми се от Университета, че им харесала статията – Кр.[асимир] Станчев, П.[етър] Динеков, М.[илен] Семков.

Късно вечерта дойде М.[ихаил] Василев. Разказа ни за реакцията на активните борци с много въпроси, и то остри, на които М. Балев отговорил частично, дори се ядосал, а след това предложил да отговори на друга среща. Много имало около русенската история, възразявали срещу изключването на Соня Бакиш, а също и за професорите. Според М. Василев Милко Балев нападнал предизвикателно и обидно Н.[едялко] Белев, който го бил дал под съд. Дали е присъствувал там Н. Белев, не можах да разбера, макар че М. Василев твърдеше, че дори на място той се бил изказал срещу Милко Балев.

Тръгнаха нови слухове по повод пленума – за М. Балев, че ще се опита да укрепи положението си, че Огнян Дойнов е вече на мушка за последните злоупотреби, че Станко Тодоров бил в настъпление – щял да критикува и т.н.

9.VI.1988 г. [четвъртък]

Нещо става, щом на срещата при [Ангел] Балевски в 10 ч. Пантелей Зарев за пръв път така обобщаващо отрече икономическата политика на страната. Охарактеризира я „мегаломанска“ с два примера – радомирския завод и увлечението по електрониката. Подигра изявленията, че сме станали световна сила в тази област. Д.[обри] Джуров пък казал на А. Балевски да му изпрати изложението за Търну Мъгуреле – баража, поддържал ни изцяло.

Изобщо в такъв критичен дух се изказаха всички. А бяхме събрани по друг повод – за космическия ни полет. (А. Балевски ни повика след завръщането си от Байконур – [Александър] Александров, нашият космонавт, вчера отлетя в космоса). Но и тук се прояви мегаломанията – заминаха оттук 150 души! в Москва. Та им ушиха и специални облекла, подплатени, че не можаха дори да ги облекат. Ана, която има самостоятелен уред [на кораба], не отиде, защото разбра смешката и несъстоятелността да се включи в такава група от хора, които нямат никакво реално участие. Това е – мярка нямаме, липсват ни задръжките.

Получи се окончателната телеграма със състава на албанската делегация и часа на пристигането им. Ще участвуват на събранието, посветено на 110-годишнината от Призренската лига. Но телеграмата е изпратена до мен като генерален секретар на СИБАЛ и подписана от Тома Мурзаку, директора на албанските архиви. Ако това означава, че ще влязат и редовно в СИБАЛ, това ще бъде чудесно. Докладчикът у нас ще бъде [Кристак] Прифти, а третият е посочен като проф. [Джамил] Фрашери. Още един успех на балканистиката ни.

9–13.VI.1988 г. [четвъртък–понеделник]

Москва. Конференция „Християнизацията на Русия“.

Съветското посолство връчи на [Ангел] Балевски лична покана за мен от патриарх Пимен. Очаквах, че ще има и други – било от БАН, било по друга линия. Пристигнах, попитах съпровождащия – не знаеше. В хотела узнах, че други българи няма освен проф. [Тодор] Събев. Срещнах го случайно, продължава да е секретар на Международния съвет на църквите със седалище Женева. Той ми каза, че църковната ни делегация в състав патриарх Максим, митрополит Панарет и Любомир Попов е тук. И това не е всичко. Когато ме регистрираха, видях, че ме водят към ЮНЕСКО и съм вписан като зам.-председател на Националната комисия за ЮНЕСКО – явно, за да избягнат недоразумения с другите ни инстанции. Никой не би сметнал, че се пренебрегва Мария Захариева.

Още щом пристигнах, звъннах на Акоп [Улунян], за да му предам подаръците, които му носех – свои и чужди. Той бе кратък – и защото бе

късно, и защото нямаше какво да каже. Бои се, както и всички, от партийната конференция. Впечатлението е, че съставът не бил в полза на [Михаил] Горбачов. Същевременно правело впечатление нарасналото му самочувствие и външно спокойствие. Питали се – дали вече не е нещо уговорено.

Видях вечерта [Дмитрий] Оболенски. Поговорихме за конгреса. Ще дойде. Срещнах се и [Антоан–Емил] Тахиаос. Поздравих го за избора му в Софийския университет „доктор хонорис кауза" и се извиних, че не можах да ида. А той ме попита дали са ми казали, че сред първите имена, допринесли за сближението между България и Гърция, споменал моето. Оплака ми се, че не пускат Михаила Апостолова, дъщеря на М. Апостолов, който бил завършил Атинския университет преди войната и служеше в църквата (починал вече), не ѝ дават възможност да се отзове на неговата покана. Застъпили се за нея М.[ихаил] Коларов и [Иван] Генев – безрезултатно. Какво означава това? Обещах да проуча – без ангажимент да преодолея задръжката.

10.VI.1988 г. [петък]

Сутринта започна с трудност. Вечерта едва успяха да ме регистрират и да ми дадат стая. Никаква документация. Само съобщение, че в 9.00 часа трябва да се отправя за Большой театър. Успях да прибера чантата с поканите и другите книги и подаръци, видях, че са много красиви, за да ги смачкам из джобовете си. Като слязох, попитах дали ще ме пуснат да вляза само със знака за самоличност. Още повече, че билети нямаше в чантата. Стигнах, вмъкнах се през двойната верига пазачи, църковна и охрана, но вътре се натъкнах на последната непреодолима трудност – искат билет иначе не пускат. Завъртях се в колебание какво до правя и се сблъсках със С.[ергей] Л. Тихвинский. Но и той бе песимист. Посъветва ме да ида с кола до хотела. Отказах, защото знаех, че няма билети в чантата, а съпроводачът ми кой знае къде се бе заплеснал. С. Тихвинский все пак поговори с един от организаторите, от „пазачите", който ми предложи да чакам до 10 часа. По това време чу разговора един от църковниците, хвана ме под ръка, заведе ме до контрольорката и с гръмовен глас се разпореди: „Пуснете този човек." Застанаха мирно и влязох. А на ухото ми пошепна – в партера не може да няма места. И наистина така се оказа. Дори до мен седна [Анри] Лопес от ЮНЕСКО, който представляваше ООН – директор. Поговорихме, докато го повикаха за президиума. [Федерико] Майор е категоричен, че е против [Алиун] Траоре, но иска да се забави малко смяната.

Доклад изнесе митрополит Ювенал. Явно културен човек, ловко маневриращ в историята (най-малко), много повече в литературата, с примери от световната и най-вече от Достоевски, за да се спре на ролята на

църквата. В исторически разрез – за да покаже културната и патриотичната ѝ роля в миналото, вкл. и във Втората световна война, и реалния ѝ принос за нравственото преустройство, към което се стреми М. Горбачов. С много думи на благодарност към установения директен диалог със съветското правителство и М Горбачов, с открит апел да се поддържа перестройката и новото мислене. Патриархът специално поздрави Раиса Горбачова. Това стори и Ювенал. Тя беше в президиума.

Сред изказванията едно-две се откроиха. Откри нашият патриарх – слово, в което не каза нищо за българския принос, освен че двете църкви са братски, славянски. А в руските слова направо се говори за Византия, чрез която се приобщиха към европейската цивилизация, а се спомена веднъж и за гърци. Не съм сигурен вече кой спомена кирилицата, дали патриархът или Ювенал.

От другите изказвания много внимателно, но положително, беше това на председателя на папската академия. С много пестеливи думи приеха, че има промяна, но че това няма да остане само начало. Внесе смут в общата насока изказването на единствената жена – от Латинска Америка. Говори за религията, но наруга САЩ, както отдавна не съм чувал, и свърза ролята на църквата със социалната борба, а не въобще с абстрактни призиви. Интересно се изказа сирийският глава на християнските църкви – малко нравоучително с дидактически уклон, но мисълта му бе ясна – преустройство и обновление са нужни навсякъде, където има власт и йерархия. „Взлет в вселену, да, но важнее обеспечить, что каждой жил в достойнстве."

Интересно е все пак да добавя някои цифри, които ми направиха впечатление – 30 милиона християни покръстени; 47 години е средната възраст на духовенството; нужно е да се установят „мостове".

След обяд, за концерта вече си осигурих билет. Хорове и оркестри, с бърза смяна, въртящи се сцени, при което за минути се появяват няколко десетки хористи, заели места и включващи се веднага. Хубави изпълнения. Апотеоз на първата част – увертюрата на Чайковски – 1812 г. и на втората, и накрая – Глинка с много камбани, тъпани. Публиката пощуря от радост, възбуда, удоволствие. На мен най-силно ми подейства, защото ме върна към младежките години „Вечерной звон". Спомних си и отново преживях студентските години, затвора, където Митко пееше, а ние му пригласяхме „сколько звук", „сколько дум". И не можах да се върна към настоящето. Всичко възприемах през призмата на миналото. И пак ме обхвана тъга, не мога повече да издържам на суетата, да си на отговорен пост за самия пост, без да твориш нещо, без да оправдаваш стоенето си. Трябва да се махна. Може би най-леко, без сътресения и демонстрации, ще мине, ако поискам да честваме 25-годишнината от основаването на института [по балканистика] и да обявя, че напущам института.

11.VI.1988 г. [събота]

Дълъг разговор със [Жан] Сиринели, председателя на Френската национална комисия за ЮНЕСКО – за [Шарл] Моразе, за [Федерико] Майор (много са разочаровани). Разказа ми, че единодушно било мнението във френското МВнР, че аз съм най-подходящият за ЮНЕСКО, но моментът бил такъв, че не могли по принцип да допуснат ръководител от социалистическа страна. Призна, че ме познавал и ме заобичал от Найроби, когато ръководех комисията за култура, образование и информация. Обясних му положението с „История на човечеството", не знаеше точните обстоятелства.

Имахме и дълъг разговор с [Анри] Лопес, който е тук с жена си.

В 10 часа ни отведоха в Кремъл на среща с [Андрей] Громико. Събрахме се в залата на Върховния съвет – амфитеатрална, снабдена с микрофонни устройства. След кратко изложение, започвайки с израза „ойкуменизъм", той говори за ролята на покръстването и патриотичното дело на църквата. След това се прехвърли на съвременната обстановка. Говори кратко с единични позовавания било за миналото, било за съвременността – Византия, САЩ, Европа, мир, всеобщо приобщаване.

Тълкувания предизвика неговото споменаване на ойкуменизма, което той свърза с древния Рим. На следващия ден вестниците го изправиха „латински израз", макар че не е и латински. Но от това се възползуваха представителите на мюсюлманските църкви, за да поискат равенство на отношението към всички религии, а не господството на една. Поставиха искания за мечети (както местни, така и външни мюсюлмански глави), използува го и [Аугустино] Касароли, който водеше папската делегация. Най-напред постави въпрос – дали държавата се консултира с църквата и съобразява с исканията на църковните дейци при изработване на закона. Отговорът на А. Громико бе положителен. След това се спря на „универсалността", с което подхвана идеята на ойкуменизма, за да подкрепи началото на промяната, настъпила в СССР. Така обясни и наличието на толкова внушителна делегация от запад – католическа, каквато никога досега не е идвала в Русия. Костуваха ми доста усилия, за да накарам да предадат бележка, та да дадат думата и на А. Лопес. Умно и въздържано говори, малко дълго. Опита се да компенсира недостатъчното участие на ЮНЕСКО пред размаха и признанието, което получи хилядолетието и от стана на съветската държава, и от международното участие.

Оттам ни поведоха на прием в Георгиевската зала. Няколко думи каза от името на Министерския съвет завеждащият културните въпроси, но не към МВнР. Масите бяха разположени по цялото протежение на огромната зала. Понеже бях седнал с Лопес на втория ред зад православните патриарси, близо до Максим, излязох с него и така в разговор прекосихме

разстоянието до Георгиевската зала. Не искам да повтарям Алеко Константинов, нито Бай Ганю, нито известния филм „Голямото плюскане" – просто беше изискано преяждане с черен хайвер, широко представен в големи купи, разнообразни риби, раци, скариди в изобилие и т.н. За всекиго имаше място, макар и правостоящ, да бъде до масата, да разположи на нея чинията си и да яде до сврьхнасита.

Патриархът отново ме поздрави за „Сборника за гроба на Левски", която прочел за една нощ. Митрополит Макарий, с когото се знаем от Гърция, ме попита какво мисля за новата теория, която разпространявал Слав Караславов. Попитах го дали има предвид това, което Нестор Смолянски публикувал? Той възкликна, че го е спирал досега, защото много неща му се видяли необосновани. Не можахме да говорим повече, защото заприиждаха хора да се ръкуват и поздравят с патриарха. Но мога да кажа, че има верни неща и догадки или редица неточности в статията на Нестор, която прочетох в самолета на идване. Публикува я Веселин Йосифов. Стремежът е да се изкара покръстването българско дело и за да се покаже това, се пренебрегват целият исторически контекст и значението на покръстването в района между Киев и Черно море, и в Европа. Без да съм специалист, знам, че бабата на Владимир е ходила в Цариград и е водила със себе си свой свещеник, т. е. 30–40 години преди покръстването; че десетина години преди покръстването е имало 3.000 руски войници християни в императорската войска на византийския василевс, с която е нападнал Крит; и не по-малко важното, че България по това време е завладяна от Византия, а горе съществуват три държави – Киевската – най-малка; Хазарска империя, която изтиква постепенно българите към Дунава и нагоре по Волга, където те основават силната държава Волжска България с укрепени градове като Болград и Казан. Русите са проникували и по на юг – по това време има и варяжките руси, не само славянските. Дали някои, останали в хазарската държава, не са приели юдейската религия? Константин Философ там осъществява първата си мисия, но толкова остро спорят с мюсюлманския си събрат, че въпреки апологетиката, мисията завършва с неуспех. Хазарският хан ги попитал дали има нещо, по което не спорят. И двамата отговорили – старият завет. И така потръгнало на юдеизма. Впрочем това е може би единственият случай на юдейски прозелитизъм, на разпространение на юдеизма извън еврейско население. А Владимир не се покръства през 988 година, а няколко години по-рано от византийците, на които той, като техен съюзник, завзема и отдава Херсонес, а те от своя страна извършват акта на покръстването и дипломатическото и политическо последствие – въвеждането на Русия в средновековна християнска Европа. Ето какво не искат да разберат нашите – че се касае за държава.

След обяд се видяхме с [Владимир] Волков. Нямаше много сведения. Но ми изясни добре обстановката. Битката се води на всички нива, и

то организирано. Ако М. Горбачов има добър екип, който настъпва непрекъснато, крачка по крачка, то противниците му са заели не по-малко удобни позиции. Открито се противопоставя на придвижване на перестройката ленинградският обком. Всъщност, известната статия в „Советская Россия“ била негово дело. В. Волков смята, че решенията на Политбюро и публикуваните тезиси отразяват неблагоприятно съотношението на силите и ако така продължи още известно време, то перестройката ще бъде задушена, без да става нужда да ѝ се противопоставят открито. Става дума за радикалното изменение, което да доведе и до политическо реструктуриране.

12.VI.1988 г. [неделя]

Отидохме в Даниловския манастир. Бяха разположили скели със седалки. Обаче ръмеше и беше студено. Издържахме около два часа и се изтеглихме с [Елени] Арвайлер и [Жан] Сиринели. Завърза се в хотела интересен разговор около перестройката с Арвайлер и младите, в присъствието на Сиринели. Приятно ми стана, че докато изяснявахме нещата и дори спорехме, оставихме накрая на двамата съветски съпровождачи да се произнесат. Те взеха открито моя страна и дадоха допълнителни аргументи. След това Сиринели още ме разпитва. Сближихме се с него. А по-късно, на приема в Арбат, ме приближи Наташа Загалская, съпруга на редактора за науката във в-к „Литературная газета“, за да ми каже, че съм на страната на младите, на преустройството и ме попита дали са много, които мислят като мен у нас.

Вечерта прекарахме с Е. Арвайлер у [Александър] Чубарян. Говорихме и за историята на ЮНЕСКО, и за другите събития на историческия фронт. Смятат, че [Сергей] Тихвинский ще бъде принуден да напусне. Няколко членове на Президиума си подали оставката, между които и [Пьотр] Федосеев. Като цяло Академията бавно се преустройва. Самият [Гурий] Марчук не бил за дълбоки промени.

13.VI.1988 г. [понеделник]

Обяд в дома на МИД до Малая Бронная от [Анатолий] Адамишин – на [Анри] Лопес и всички светски лица, които бяхме обединени [от ЮНЕСКО] ([Жан] Сиринели, [Елени] Арвайлер, [Жозе Израел] Варгас и аз; от съветска страна – [Юрий] Карлов, [Борис] Борисов, Ч.[ингиз] Айтматов – повечето със съпруги). Задушевна атмосфера. Говориха А. Лопес, Ж. Варгас и А. Адамишин. Аз вдигнах тост за Ч. Айтматов и за съветските писатели. Започнах на руски, поискаха да продължа на френски. Ръкопляскаха, защото включих и А. Лопес като писател и говорих за съветските писатели като съвестта на перестройката.

След това ни отправиха до Загорски. Станал е неузнаваем. Всичко светнало, а и цветовете – синьо и златно – при хубавото време създадоха празнично настроение. Показаха ни покоите на патриарха, където и Петър I се е крил, посетихме и църковния музей.

Тук попаднахме на един фанатизиран монах, който започна да славослави православната църква, руския клир и икони така неграмотно, но с такъв апломб, без да се съобразява, че накрая трябваше да се намеся и без да засягам правилата на гостоприемството, на няколко пъти му опонирах с реплики, които се приеха добре и от присъстващите съветски хора. Имаше икона от IX в., с черен Христос, която се оказа, че е от Южна Италия, рисувана от грък, т. е. когато и Сицилия е арабска. Превъзнесе руските икони като най-прекрасни, защото отразявали истината. Излишно е да посочвам репликите. Накрая вече, когато се обърна директно към мен с въпрос пред една икона, знам ли нещо по-прекрасно от нейното изображение – отговорих му: „Фрина“. Публиката се засмя, а отговорникът на Националната комисия ме изпрати до изхода на комплекса (аз си тръгнах, другите останаха на вечеря) и ми благодари.

На летището се срещнах с Л.[юбомир] Попов, а [в самолета] седнах до зам. зав. отдел „Деловодство“ Паскалев – току-що защитил кандидатска дисертация. Побъбрихме си доста за науката. И общо за бюрократизацията. Подхвърли ми само, че до него идват всички сведения, включително и анонимни или донесения против. Знаел колко е имало и срещу мен. Но едно от условията на работата е нищо да не излиза навън. Освен в краен случай.

14.VI.1988 г. [вторник]

В 11 часа приех албанската делегация: Кристак Прифти – докладчик на събранието; Джамил Фрашери – родственик, сестрин син или нещо подобно, но вече втора генерация; и Тома Мурзаку – бил съм му рецензент на дипломната работа. Уточнихме програмата, удължихме престоя им с още една седмица. Трудности имаше с билетите, но ги оправихме – помолих унгарския посланик да интервенира и така се уговорихме и да се срещнем. А Дед Прека се зае да им намери места за Варна. Удовлетворихме ги по всички линии.

Събранието се състоя в Големия салон на БАН. Без насилствено докарване на хора, но с мобилизиране на института, СИБАЛ и архивите, събрахме 150 души. Прифти говори половин час, другите трима – Стр.[ашимир] Димитров, В.[еселин] Трайков и Б.[ойка] Соколова по 15 минути. Аз самият ги представих и казах няколко встъпителни думи – 5–6 минути. Свършихме преди 6 часа. А около 6 някои заизлизаха за мачовете.

Вечеряхме заедно. Създаде се сърдечна обстановка – на взаимно уважение, припомнихме си други срещи – по конгреси, в Атина (дойде К.

Прифти) – вдигаха няколко пъти тост за мен. Въпреки това, кой знае как, когато стана дума за Сталин, Дж. Фрашери подскочи като ужилен. Щял да умре с убежденията си – не вярвал нито на дума на изнесеното, плод на опортюнизма в СССР. Казах му, че не се касае до ревизия на отношението на Сталин към Албания, че се осъжда [Никита] Хрушчов за това – никакъв резултат. Разговорът бе отклонен дипломатично от Дед Прека. Но на излизане Дж. Фрашери ми стисна ръката, заяви че ме обича за проявеното отношение към Албания през целия този период, но за Сталин и за СССР е неотстъпчив.

Поговорихме сетне с Живко [Кабадаиев] и Бойка [Соколова] – и с тях е било същото. Според Бойка те не били информирани и трябвало да се говори по-внимателно. С второто съм съгласен, но информация им се дава, само че съответно обработена. В това се убедих, защото им споменах за [Рихард] Зорге, за съдбата на семейството му, за някои други неща, по-отдалечени от чисто дипломатическата или вътрешнополитическата дейност – но безрезултатно. Имаха свои обяснения. Имам впечатление, че не искат да застанат на терена на обсъждането, за да не изпуснат почвата из под себе си.

15.VI.1988 г. [сряда]

От 9 до 12 часа – в Националната комисия на ЮНЕСКО. Преглед на материалите за срещата на балканските национални комисии с М.[илан] Миланов и Иван Марков. Уточнихме и подробностите около пътуването. Техните съпруги идват само до Истанбул.

Обяд с унгарския посланик. Дадох му справката за албанците, обеща да уреди въпроса. Разказа ми доста подробности около пленума. Янош Кадар една седмица пред конференцията капитулирал и приел да остане председател. Обаче повикал мандатната комисия и им връчил списък на членовете на Политбюро и ЦК, в които оставил всички свои съмишленици. Това окончателно решило въпроса – делегатите не само гласували, но публично декларирали, че са за извеждането от Политбюро и ЦК на редица членове. Известни са резултатите, но и знаех, че петима или шестима досегашни членове на Политбюро не са били избрани дори за членове на ЦК. Подходили са умно и по друг въпрос – вкарали са в Политбюро този, който би могъл успешно да организира опозиция около себе си срещу партията. Давайки му възможност да се изказва и действува в партията, те по този начин обезсилват евентуалното противопоставяне отвън на партията. Каза ми и за срещата на Г.[еорги] Атанасов с председателя на Президиума на УНП – 50 мин., от които 45 за трудностите и нито веднъж не цитирал Т.[одор] Живков. Това направило впечатление. Според тукашните дипломати очаквали А.[ндрей] Луканов да стане министър на външните работи. Слухове.

След обяд – текущи работи – писма до Бр.[игите] Шрьодер, до [Питър] Матайас, преглед на документи; разговор за организиране на компютърното обслужване на конгреса; молба за преместване от ФМФ във ВИФ на едно гърче; да стана рецензент и т.н. Прибрах се безкрайно уморен и късно.

По пътя ме срещна Ангел Илиев – когото съвършено забравих. Бях му помогнал да го пуснат да замине за Франция – беше се залюбил с една холандка от ЮНЕСКО. Забременяла, оженил се, вече имат и бебе. Та ми благодари – на мен и на други, които помогнали да го пуснат.

16.VI.1988 г. [четвъртък]

Разговор с [Шарл] Моразе и Секретариата за „Историята“ [на човечеството]. Не съм получил още протокола от Кембридж. Та трябваше да подготвя писма до отговорниците, които определихме по глави, за да бъдат еднакви, както ми писа П. Матайас. Подготвих текст до него, та заедно да ги подпишем, като всеки от нас включи личния елемент като добавка.

Излезе във в-к „Литературен фронт“ статията на М.[ихаил] Василев за сборника за Левски. Вестник „Отечествен фронт“ се беше уплашил да я помести. Умно направена, под заглавие „Урок по научен спор“. Веднага ми се обадиха, видяли я мнозина, съобщили и по радиото. М. Василев, на когото благодарих, ми каза, че в Университета била посрещната много благоприятно, защото не били виждали такъв труд – да могат сами да си съставят мнение. Наистина къде у нас има полемика?

Голямото събитие на този ден бе поместеното интервю на директора на Института по медико-биологични проблеми в Москва, който се занимава с космоса – [Анатолий] Григориев (той е заместник на [Олег] Газенко).

Той заяви: „Програмата за медико биологични изследвания за българо-съветския полет е принципно нова. За кратък срок от време бе подготвена оригинална апаратура, с помощта на която за първи път в космическата практика се провеждат важни изследвания. Такива са изучаването на структурата на съня по време на полета ...“. И следва, че „експериментът и апаратурата са изработени в Института за изучаване на мозъка при БАН“.

И всичко това на фона на неуспеха, постигнал цели 6 други програми, за които бе съобщено, че била изчезнала дискета. Всъщност, наивно обяснение – явно не е заработил микрокомпютърът. Излагането е голямо – 160 души стоят там за реклама. Ана с основание не отиде. А Ирина [Стоилова] ѝ се обадила, че всички били в траурно настроение. Щом такова е било настроението на Ирина, когато нейният, т. е. на Института [за изучаване на мозъка] опит върви успешно, представям си самочувствието

на останалите. А само за показ военните искаха да вземат и експеримента на Ана, като използуват английски апарат, непригоден за тази цел. Отиват, ангажирват се, без да знаят за какво. Може ли да се постигне научен успех без да имаш някаква цел, нещо, към което да се стремиш? Но така работят мнозина за съжаление.

17.VI.1988 г. [петък]

От 9 до 11.30 часа в Балканския отдел на МВнР – [Любомир] Шопов и Д.[ончо] Пеев. Говориха ни за развитието на отношенията с Турция; че има известно спадане на напрежението, по-внимателно подбиране на атакуващите материали; че навярно правят преоценка на постигнатото досега и ще действуват съобразно изводите. Могат отново да предприемат акция, но едва ли това ще съвпадне с нашето отиване. Не допущат провокации, но не изключват някои опити да бъдем затруднени, по-скоро аз, от журналисти и др. Дадоха ми един нов доклад, където се изброяват като антибългарски и такива трудове, които говорят за османо-турско присъствие чрез паметници, чрез запазени имена, топоними. Дори такъв труд, на българи, запазили турски имена, се разглежда като антибългарски. Нашите сами създават психоза.

След обяд – в Националната комисия [за ЮНЕСКО] – заседание на Бюрото по различни въпроси. Отчете се Милан [Миланов] за Изпълнителния съвет. Достатъчно пълно и ясно.

Вечеря с албанския посланик. Оказа ни голяма чест, като ни покани в „Ню Отани", оказвайки ни предпочитание пред появата си на общия форум на дипломатическото тяло, намиращо се в Правец. Вече е посланик от един-два дни, официално признат у нас. Вдигнахме взаимни тостове. Той говори с искрено задоволство за настъпилата промяна, която дава възможност да се развиват нормални отношения, и че очакват в Албания нашите албанисти.

Вкъщи ни посрещна Върбан с в-к „Известия", където има подробно интервю на Ана. Всички се радваме вкъщи на това признание на нейните усилия. И за оригиналност, и за очертаващата се трайна перспектива за сътрудничество.

18.VI.1988 г. [събота]

Михаил Василев ми телефонира, че Евлоги Бужашки и Величко Георгиев го нападнали за рецензията. Явно са искали книгата да заглъхне в мълчание. Особено ги нервирало заглавието на статията му и заключението. Нарекли го и него „гробар". Толкова ли са потънали в омразата си към [Николай] Хайтов и желанието на всяка цена да защитават честта на мундира?

На другите въпроси – само разговори от впечатления върху странични обстоятелства. Така, оказва се, че любовници имали и М.[илко] Балев, и Н.[икола] Ст.[ефанов], и Н.[ико] Яхиел. Съпругата на М.[инчо] Драганов, шефа на Ели, го напуснала: „Да имаше любовница или да беше любовник, щях да му простя, но сводник – не.“ Квартирата се ползувала от М.[илко] Балев. Въпросът е за морала и корупцията на тази категория хора.

20.VI.1988 г. [понеделник]

За Турция – конференция и заседание на националните комисии на ЮНЕСКО. Заминахме Иван Марков, М.[илан] Миланов и Б. Белев, уредили съпругите си да дойдат до Истанбул. Пристигнахме после в Анкара. Посрещнаха ни и от посолството, и от организацията на конференцията – автобус.

21.VI.1988 г. [вторник]

Откриването и провеждането на конференцията бе предвидено в една от залите на „Хаджътепе Университеси“, доста дълбоко в земята, за да бъде хладно. Откри проф. [Суат] Синаноглу, който спомена проф. [Бедретин] Тунджел, [Иво] Марган и моето име като трима бивши зам.-председатели на Генерална конференция на ЮНЕСКО. Кратко слово произнесе министърът на образованието и на културата или обратно. Дадоха пауза, по време на която до мен се приближи Емел Дограмаджи, бивша ректорка на същия университет, с която се разбрахме или най-малко тя прояви широта в Мюнхен. Прегърна ме и се целунахме. Представих я на Ана, която седеше със съпругата на [Суат] Синаноглу. Попита ме за Мая.

Излязох навън и бях нападнат от представителите на радиото и телевизията. Зададоха ми въпроси за учебниците. Отговорих най-спокойно. Още повече, че знаех мнението на нашите за турските учебници, че не намират материали, настройващи населението срещу нас. А за нашите вече знаех мнението на един от експертите, който беше казал на Мая, че нашите учебници предизвикват най-малко претенции от турска страна. Но трябваше да минат още няколко минути, за да разбера, че интересът не е така естествено отправен към мен. Зачестиха интервютата – 5–6 от вестници и списания. Внимателно поставени въпроси, без раздразнение, без опити да се злепоставим, но настойчиво – не сме ли против, имаме ли задръжки, какви? И след това – изненадата, че, напротив, ние сме „за“, че отдавна работим, че изцяло подкрепяме инициативата това да се извърши и на двустранно, и на общобалканско ниво. Ясно ми стана, че масово е било разпространено, че България е против ревизия на учебниците, че е било пуснато най-малко такова мнение сред журналистите. В резултат

– показаха ме по телевизията, наред с представителката на ЮНЕСКО и югославския представител, но във всички вестници еднозначно обявиха, че НРБ не е против прегледа на учебниците.

След този проявен интерес и получените отговори напливът на журналисти спадна изцяло и повече не се говори за нашата конференция. Попитах [Суат] Синаноглу по време на екскурзията как се чувствува, доволен ли е от хода на работите. Той беше безкрайно откровен. Благодари ми за получената подкрепа (на няколко пъти това се наложи) и каза, че въпреки някои противоречия той се чувствувал по-близък с нас, отколкото сред своите, където бил реално самотен. На Националната комисия гледали с недоверие. Управниците нямали поглед към международната дейност, привлечени са хора самонадеяни, които мислели, че всичко знаят, отнасят се арогантно към неговата генерация и всеки свободомислещ. Не вижда много светли перспективи за сътрудничество, ще бъде нужно време, за да се създаде отново климатът, който въодушевлявал прогонената от университетите интелигенция, заменена до голяма степен с неподходящи лица. Сам той се чувствувал изморен, но нямало на кого да остави катедрата си. Унищожен бил интересът към класическото наследство.

Забягнах малко напред, за да бъда по-кратък нататък. [Суат] Синаноглу беше идвал с Е.[нвер] З.[ия] Карал и [Тарик Зафер] Туная в Атина, за да разискваме въпроси на „Световната история" и нашето сътрудничество. Знаех неговата роля, но не смятах, че толкова дълбоко е засегнато неговото самочувствие.

Сложиха ме първи председател – за приемственост от предишната сесия в София, на която турци не взеха участие. Проведох полагащите се избори, дневен ред и предадох на Синаноглу председателството. В краткото си поздравление споменах заслугите на Е. З. Карал, което се прие много добре от присъствуващите, и изразих задоволството си, че най-после заседават заедно всички балкански национални комисии. (Албанците дойдоха за първи път – между тях и Ст.[ефанак] Поло.) Споменах, че съм с Ана, 40 години след първото ни идване в Анкара, за да освежим старите ни спомени или да направим по-младежко сегашното си пребиваване.

По първата точка бях докладчик, т. е. представих доклада на Националната ни комисия, която обобщи цялостната дейност за изминалия период. Бях кратък, защото материалът бе раздаден предварително. Но разисквания имаше по въпросите за учебниците и изобщо превъзмогването на различията. Тук се наложи на няколко пъти да вземам думата, за да посоча и реалните възможности за придвижване на работата по прегледа на учебниците, и недостатъчността на тази работа, ако искаме да постигнем взаимно опознаване и сближаване. Развих доста идеи, защото всички се изредиха да ме поздравят.

22.VI.1988 г. [сряда]

Заранта още бях повикан при Яшар Юджел. Видял ме по телевизията и когато нашият секретар от посолството – Симчо (бивш мой студент) – отишъл да види защо не ми определят среща (бях я поискал още от София), Я. Юджел го извикал и му поръчал веднага да ме доведе. Срещнахме се най-сърдечно, прегърнахме се, нарече ме ходжа, беше и Ана там, което не го стесни. Той заговори за досегашните ни контакти, попита за института, за СИБАЛ; съобщи ми, че са подготвили списъка с турските участници на конгреса по балканистика. Разбрахме се да разпределим по време превеждането и на двете мероприятия, които се предвиждат в Турция – по социално-икономическа история на Турция, и втората – за Танзимата. Съгласи се те да се проведат след конгреса у нас. Връчи ми свои книги, оплака ми се, че не получава редовно книгите, които излизат у нас. Казах му и аз същото. Уговорихме се за директно изпращане и контрол на получаването.

На конференцията този преди обяд герой бе [Милан] Миланов, единственият член на Изпълнителния съвет от балканските страни. След обяд, за културното десетилетие, той пак беше докладчик, но по конкретните предложения се наложи да се намеся енергично. Турците внесоха предложение за културна европейска история. Изглеждаше самонадеяно и беше посрещнато на нож от гръцката делегация. Мотивировката обаче беше добра, целта благородна и аз я подкрепих, като обясних, че приемам проекта като идея, която да се реализира от Европейската общност, защото всички досегашни истории носят белезите на едностранно освещение. Именно като идея, изхождаща от нас, но реализирана общо, стига да се приеме. Наложи се да взимам и по другите проекти думата, което утвърди нашия авторитет. Като най-запознати с механизмите на ЮНЕСКО и същевременно искрено стремящи се да тласнат към резултатни дейности националните комисии на Балканите. По различен начин почти всички участници изразиха своите чувства към нашата делегация и към нас, имам предвид и Ана. Дори нашите ни кръстиха „пионерската двойка“, за да подчертаят жизнеността ни.

23.VI.1988 г. [четвъртък]

Заседанието бе кратко. Отделиха време за обиколка из града, посещение на музея – с гид, мавзолея на Ататюрк и т.н. А ние с Милан [Миланов] удължихме разходката и с посещение в стария град, където направихме някои покупки – тави бакърени за използуване като масички.

На заключителното заседание отново трябваше да се уточняват някои положения, да се преодоляват противоречия. Най-конструктивни отново бяхме ние.

Официална вечеря, на която също поговорихме доста интимно със [Суат] Синаноглу и с албанците. Ст.[ефанак] Поло отново потвърди, че има някакво раздвижване, но слабо. Въпреки това неочаквано за него констатирал възраждане или по-скоро незагаснали религиозни чувства.

24.VI.1988 г. [петък]

Рано заранта потеглихме за Гьореме и за Кападокия. Пътувахме приятно. Видяхме много неща, които се бяха заличили в моята памет. Природа и жилища. Обаче едва сега, когато по-отблизо и по-продължително разгледахме селищата, разбрахме, че се касае освен за пещерни килии за монаси или помещения за складове, за други стопански и др. цели, но и за жилища. Не издълбани, а строени на етажи, като използуват терена за разширение и за навлизане навътре за повече хлад. Но турците не са могли да усвоят целия жилищен фонд, нито земята наоколо. Рушат се изостаналите къщи. Може би ще се засили заселването с туризма. Но и изискванията стават по-други. Едва ли ще оживеят тези места, кипящи с живот и благоденствие до 20-те години, когато биват прогонени гърците. Колко добре са се запазили подземните градове, от които са открити само 2–3, когато те били не по-малко от 30. Както ни призна официалният гид, за тези градове станало известно едва преди 20–30 години, макар много къщи да са били свързани с подземни тунели с общо подземно селище. Най-неприятно впечатление ни направи видът в монашеския комплекс, където още в началото е построено мюсюлманско тюрбе, за да даде повод на гида да ни говори, че мюсюлмани и християни в пълна свобода заедно са ползували свети места и видяното тук е свидетелство за братско съжителство.

А по-късно, на следния ден, когато посетихме джамията на Ахмед (т. нар. „Мавъ“) и „Ая София“, веднага се хвърлиха на очи усилията да се затъмни красотата на „Св. София“. Изоставена, нереставрирана, отгоре на всичко накичена със стиховете, посветени на Аллаха – бутафорно нагласени да прикрият красотите на храма и да развалят впечатлението от него. Ана, пък и другите, излязоха потиснати.

25.VI.1988 г. [събота]

Тръгнахме съвсем рано за Истанбул. Поговорих с нашите, които за пръв път посетиха Турция. Явно са били под впечатление на пропагандата, очаквали са разруха и недоверие и едва ли не нападения върху нас, затова и единият се поколебал да вземе със себе си съпругата.

В Истанбул им бе нанесен окончателен удар, когато видяха почти 10-милионния град. Нарочно настоях да посетим азиатския бряг, където е застроен нов град за около 2 млн души. Туристическа кола ни пое – без-

платно, която работи с български групи. Води ни турчин от България, владеещ до тънкости българския език. Когато в продължение на няколко часа обикаляхме из улиците с къщи, каквито няма в София, когато с километри са магазините, каквито у нас има само на „Витошка", нашите се увериха, че към Турция не трябва да се отнасяме с лекомислено недоверие или пренебрежение.

Бяхме в Топкапъ, по Босфора, разгледахме подробно манастира „Хора" (Кахрис) – чудесно запазен.

26.VI.1988 г. [неделя]

Този ден посветихме на българските паметници. Църквата „Св. Стефан" след разчистването около Босфора изведнъж получи пространство, налага се изчистване и боядисване, за да блесне. Бяхме и в Екзархията. Останали са около 700–800 души български поданици. Там беше и бившият домоуправител на Екзархията. Живее на Принцовите острови. Станало печално там. Настанили се само турци, когато по-рано 90% от населението било гръцко; постоянно свирели мандолини; хората пеели. Отлично живеели и българите, които имали също там къщи – около 10%. Спомни си, че там отишъл едно лято татко с майчето [Върбан и Мария Ангелови]. Пък и ние се отбихме. И ме съветва да се сближаваме с гърците и да не вярваме на турците. Те били не само упорити, но и коварни. Единственото нещо, което възприели от византийците, било хитростта и я използували срещу нас всички по-добре от византийците.

Вечерта консулът ни заведе на представление в казиното. Там се срещнахме със секретарката на Гръцката национална комисия. Майка ѝ избягала от Цариград, когато била шестгодишна. Беше пълно с гърци и те бързо завладяха сцената. Имаше кьочеци, но играеха прилично.

27.VI.1988 г. [понеделник]

Докато компанията се насочи към „Капалъ чарши" аз обиколих улиците на стария град, седнах тук-там; припомни си доста неща, пък и се поразмислих за бъдещето. Цариград все повече ще се превръща в притегателен център, който свързва Турция с Европа. Също и Егейското крайбрежие. Как ще се отрази това на контактите, на икономическото развитие, на притегляне на население от съседните райони?

Едва можахме да хапнем и да се озовем на летището, след като бяха закрили гишето. Но все пак приеха багажа, а и хората. Аз, който бях за по-късен самолет, трябваше да изчакам около половин час в хола, за да се открие гишето на „Air France".

Дали толкова съм остарял, или още изглеждам представително, но при входа ме повикаха настрана и ми връчиха горна класа билет срещу

моя, който бе предаден след това на един турчин. Ясно, че свободни места е имало само в първа класа, а търсещият не е бил в състояние да плати, та сами си направиха избор с оглед на влизащите пътници. До мен нямаше никой, така че се разположих добре и можах да прегледам спокойно всички вестници и няколко списания.

28–30.VI.1988 г. [вторник–четвъртък]

Конференция „Християнизацията на Русия“ в ЮНЕСКО – Париж.

Пътувахме трима – Д.[имитър] Ангелов, [Тодор] Шиваров, ректора на Духовната академия, когото предложих на [Морис] Глеле, а ЮНЕСКО от своя страна ме покани и мен.

Още при откриването ми оказаха честта да ме поставят в Президиума, заедно с митрополит Филарет, възложиха ми и председателството след това. Ф.[едерико] Майор освен това ме цитира единствен от участниците. Явно така му бяха подготвили текста. На откриването той не присъства, а произнесе слово при закриването. С прием.

Сесията мина спокойно. Говори се достатъчно за България от всички съветски представители в различна степен, но се призна ролята ѝ. Силно впечатление направи един украинец, от белите, останал във Франция, който говори за византийската църковна музика и постави начело на истинското църковно песнопение Йоан Кукузел. Обяви, че е българин, и демонстрира някои негови песни.

Присъстващият македонски историк в доклада си беше внимателен, допусна едно-две упоменавания на Македония, но при реакцията ни под форма на въпрос той се уточни, че има предвид географското понятие Македония. Това не удовлетвори [Елени] Арвайлер, която на следващото заседание използува пак едно подобно изказване, за да го атакува, че по това време географско понятие Македония няма, а само административно и темата Македония обхваща Източна Тракия. Председателствуващият католически представител не ѝ даде да продължи и тя демонстративно напусна. Но се върна на другия ден, защото на нея ѝ възложиха да председателствува заключителното заседание. Както ми каза след това, използувала го, за да каже на Ф. Майор, че трябва да изгони [Алиун] Траоре.

[Юрий] Хилчевски ни устрои прием в новата сграда на съветската мисия за ЮНЕСКО.

1–3.VII.1988 г. [петък–неделя]

Прибрах се след доста продължително пътуване. Посрещна ме Ана. Вкъщи си полегнах.

Вечерта гледах московската телевизия. В събота отидохме за череши. В неделя останах вкъщи. Макар че малко се изложих на слънце, боля ме глава. Гледахме отново телевизия.

Впечатлението и чувствата ми са смесени. [Михаил] Горбачов овладя положението; наложи се; ясно е, че той е признатият ръководител; цялата [партийна] конференция се кълне в името на перестройката. Но изказването на [Егор] Лигачов, който демонстративно се обяви срещу [Борис] Елцин и неговото искане за ревизия на оценката, дадена му от пленума, разкри ярката поляризация на позициите и това, че поне ⅔ от конференцията одобрява неговото изказване и дори демагогски похвати. Той използва това, за да напомни, че перестройката и борбата срещу корупцията е започнала преди Горбачов, когато всичко това е било свързано с риск. Посочи себе си, [Виктор] Чебриков, [Андрей] Громико, [Михаил] Соломенцев – тъкмо тези, които са били обвинени за сътрудничество с [Леонид] Брежнев. Освен това се нахвърли грубо срещу в-к „Московские новости". Така че по линията на гласността и демократизацията показаното е безспорно. Но достатъчни ли са уверенията на Лигачов, че той и тия, които го поддържат, са за перестройката? Та нали се смята за доказано вече, че в икономиката и политическите взаимоотношения реформената дейност нито в миналото, нито през трите горбачовски години е дала резултат. Това и М. Горбачов го призна, когато, обвинявайки Б. Елцин, не можа да защити тезата, че има вече революционни по същество придобивки. Следователно как ще натежат Е. Лигачов и тия, които го поддържат на баланса на задържане перестройката, доколко чрез въвеждане на приетите преобразувания ще съумее М. Горбачов да ги изтласка – от това ще зависи общият ход. За нас нека се надяваме, че моментът на подем, който неизбежно ще настъпи независимо за колко време, ще позволи на съветските хора да погледнат и насам.

В момента няма други сериозни слухове. Каза ни се само, че нашият президент е бил повикан за един ден в Москва сам, без да остане вечерта. След това последвало съобщението за пленума на 19-и.

А Юлиян Минков във връзка с Бюрото на Президиума [на БАН] за Центъра ми съобщи, че уж било решено – такъв бил слухът, пуснат отгоре – че [Благовест] Сендов и [Константин] Косев били набелязани за ръководство отгоре, дори да бъдат привлечени преди пленума. Не ме вълнува вече – макар че за честта на БАН и науката би трябвало да се попречи на такова решение. Смятам го за не много вероятно, но безспорно „мафията" би се опитала да го прокара.

4.VII.1988 г. [понеделник]

Посрещане на китайската делегация за подписване на договор с Академията за обществени науки в Пекин. Те имат две академии в самия Пекин – за природни и за обществени науки, които са общи за цялата страна. Освен това имат академии в много области, които не са в същинс-

кия смисъл на думата филиали, защото имат право сами да подписват договори, а и не са в повечето случаи разделени.

Дадох им обяд в х-л „София“. Изглежда, че са настъпили промени, защото този зам.-председател е нов; бил е сред сътрудниците на Мао Цзедун, посетил София през 1953 г. Говорихме общо – опипвахме се. Исках да разбера какво точно са готови да приемат. Оказва се, че са подписали различни по характер договори и от друг човек с Унгария, ГДР. Нас са ни свързали с Югославия. Дошли са само за общ договор. Не им се иска още да се ангажират с тематика.

След обяд работа по уточняване на втория циркуляр [за конгреса по балканистика]. Междувременно се получиха списъците на съветските, на турските, на италианските участници. Съветските са към 80 души, турските – 36 (чрез турския посланик), италианските – над 20. Става внушително международно участие.

5.VII.1988 г. [вторник]

Официално заседание с китайската делегация. Възразяват за подготовка на млади специалисти – минава по друга конвенция, изключват на този етап всякаква съвместна работа, с което и ние сме съгласни. Възникнаха някои трудности с материалните условия – оставихме да ги решават отделите. Приеха 20 седмици обмен, повече, отколкото с Югославия.

В издателството. Закъса генерално наборният и машинният парк. Порано, отколкото очаквахме. Ще изпратим делегация в МС – Л.[юбомир] Желязков и [Иван] Гърбучев. Излезе и сигналният брой на „Демографското състояние на Балканския полуостров“. Отново уж грешка. Сложили са мека корица. На 1.500 екземпляра ще сложат твърда.

В Института [по балканистика]– Директорски съвет. Уточнихме и организационния комитет за конгреса – неговият състав.

Качихме се в Драгалевци да спим. С надеждата, че ще е по-хладно. Уви, стените и къщата са така затоплени, че не почувствувахме никакво предимство. А Ана се събуди посред нощ и не можа да мигне. Горещото време ни удължи времето за четене, като съкрати времето за спане.

Прочетохме всички изказвания и резолюциите на партийната конференция. Във вестниците по иначе звучат думите и на Е. Лигачов, и на Б. Елцин, и на останалите. Поляризацията е очевидна, настроенията на конференцията клонят към консервативното крило. Но позициите са изложени ясно и приетите резолюции са безсъмнено крачка, и то не малка, в сравнение с предварителните тезиси. Особено в светлината на изказванията на различни нива срещу гласността. Нещата ще вървят напред. Изглежда, че съпротивата е такава, че на М. Горбачов не остава нищо

друго, освен да прибегне до външни сили, за да сломи противодействието на партийния апарат. Налице е вече странният парадокс – партията се превръща като институция в негативна сила. Примерно във всички социалистически страни и сега с отношението към преустройството. Но най-вече в Полша, където се видя, че армията и отделните комунисти изведоха страната от кризата. А сега и М. Горбачов атакува с православните в крепостта – Русия и Украйна, и изобщо с религиозни институции и с вярващите. А на партийна конференция се приема решение на всички нива партийните ръководители да се избират като ръководители на съвети чрез общ вот, т. е. и с безпартийните. Това ще е доказателство за доверие и по отношение на партийния пост. Т. е. да се отстранят тези партийни ръководители на съвети, които се противопоставят на перестройката. Замисълът е добър и навярно ще даде резултати в редица случаи. Но има ли достатъчно гаранции, че обществото ще се раздвижи? Кой се е обявил истински за преустройство, и то в аванс, прокарвайки пътя – това е интелигенцията, и то част от нея. Широките маси са били толкова лъгани, пресата върху тях е била такава, а и продължава да е, при това няма и никакви конкретни материални придобивки, че трудно ще се решат да се ангажират открито с нещо, което е още в сферата на обещанията и общите слова. Но така или иначе движение има.

6.VII.1988 г. [сряда]

Уточнихме във фондацията [„1300-години България“] въпросите, свързани със заседанието на Бюрото и съвета. В ЦК – при [Костадин] Чакъров, непознат за мен човек, за Емил Александров – да го устроим в Центъра за демографски изследвания. Той е поел върху себе си изглежда много неща, за да спаси други. Излежа присъдата, без да е в затвор. Сега търси работа. Има вина – това, което аз лично знам – че зает с административна работа до уши, се зае да прави и научна кариера. А пътят е трасиран – намираш някого, комуто е трудно излизането, пращаш го да събере материали, да напише след това ръкопис, подписваш го. Той си беше избрал Сава Пенков, който му подготви ръкописи, един или два. А навярно е имало и други. Това не бе тайна и му отнеха званията. Да видим как ще се оправи в тази насока.

Бюро на Президиума. Доклад за Центъра за демографски изследвания. В Научния съвет при разглеждане работата с българите в чужбина прехвърлиха върху БАН отговорностите и във финансово отношение, поемани досега от Комитета за българите в чужбина. Обработени са около 100.000 фиша за напуснали България след 9.IX.1944 г. Невинаги достатъчно удачно. Но оттук нататък обработването на данните ще погълне още толкова, а може би и повече пари – говорят за 1 милион, а сигурно и

повече – защото имат предвид и българи, отдавна живеещи в чужбина. Откъде да вземем тези пари, след като отново орязаха бюджета на БАН. Ще останем със средства само за заплати.

Освен това Л.[юбомир] Желязков поиска да разкажа за християнизацията в Русия – участието ми в Москва и конференцията в ЮНЕСКО, както и за Турция.

Този път можахме да идем на приема в [посолството на] САЩ. Макар и в двора – бе много задушно, претъпкано с народ. Години наред не бяхме ходили. Вече имат нов посланик. [Георги] Джагаров представляваше висшата власт. Казах му, че го потърсих, и то, за да му предам една книга – в продължение на два-три месеца не получих отговор. Не знаеше какво да ми каже и съчини набързо измислицата, че бил болен „от невралгия“. А Ана каза, че бил се напивал всяка вечер, не се прибирал и вкъщи – по оргии. Деградирал човек.

7.VII.1988 г. [четвъртък]

Продължително заседание за конгреса в СИБАЛ – с Деянов, своего рода предприемач, който ще вкара в компютър програмата на конгреса. Уточнихме и циркуляра. Продължават да идват заявките. Вече се оформя голям конгрес – около 500 души от чужбина.

8.VII.1988 г. [петък]

Заседание на Контролния съвет на фондацията [„Людмила Живкова“]. Пристигна Ф.[ишер] Апелт. Въпросът за печатницата намира решение – оправда се, общо взето, защото задължават фирмите у нас да работят с нея. Изглежда е изгодно, макар че някои възразяват. А както ми обясниха – недоволни са тези, които са лишени от командировки – да уговарят печатането у нас, да отнесат материали, да идат още един или два пъти на разходка в чужбина. А на предприятията печатането у нас излиза около 40 до 50% по-евтино, и то във валута. Дори да им дават преувеличени цифри, то няма съмнение, че страната печели. Друг е въпросът, дали така трябваше да се организира и за какво ще се използуват печалбите.

Смущават ме големите суми за „Знаме на мира“, и то една голяма част за самолетни билети – вече стигат 1 милион и 350 хиляди лева. Предложих поне да се обърнат към някоя авиокомпания, която би могла да даде изгодни тарифи. Нашите не правят никакви намаления дори за фиксирани полети.

Смущава ме и историята с „Колежа“ [в Аркутино]. Това ще се окаже бездънна финансова пропаст, която ще погълне средствата на фондацията, а и ще усложни взаимоотношенията с много хора. Самите американци се притеснявали и не давали още отговор.

9.VII.1988 г. [събота]

Цял ден с фондацията. С Бюрото – сутринта, с Управителния съвет – след обяд, вечерта – прием. На Бюрото бях по-обстоен, казах за разноските и за билетите. След обяд бях по-кратък. Изясних и за „Колежа“ мнението на присъстващата представителка от САЩ. Въздържат се още, защото трябвало да внесат 15 милиона долара. А и не знаят как ще тръгне. Наистина – 100 души учащи се, двадесетина преподаватели, откъснати от културния живот – ще искат двойни заплати. А външната страна поемала само половината сума. Явно авантюра. Говорих отделно с В.[асил] Коларов, директора на банката, казах го и на Г.[еорги] Йорданов. Замислиха се и заявиха, че ще прегледат най-внимателно сметката. Но Г. Йорданов бе по-искрен и каза, че идеята се е формирала сред средите, които зная, както и много други идеи, и нищо не можело да ги вразуми – имаше предвид не само семейството [на Тодор Живков], но М.[илко] Балев и някои други.

10.VII.1988 г. [неделя]

За череши в Драгалевци. С децата. Починахме.

Видях се и с Яко [Молхов]. Разочарован е от своите – никакво желание за преустройство. Очаква нещо. То стана така, че всички очакваме, а горе окончателно се дооплита. Но все пак трябва да мръдне, защото развитието го изисква. Ето, все пак се събират в Прага, за да догонваме Западна Европа като общност. Изтъкват пазарните отношения, трябва да определят нашите икономически взаимоотношения, но още не се решават да проведат, а оттатък премахват границите вече. И не само това – ще погълнат в една общност още двадесетина страни и ще образуват Европа, на която кой знае колко време ще бъдем придатък. А може някои от социалистическите страни да потърсят и друг изход – Югославия, Унгария, ГДР и т.н. Въобще много изостанахме и продължаваме да изоставаме.

Слухове много, всичко в духа на спасяването и задържането на нещата. В такъв смисъл се говори и за БАН, и за икономиката, и най-вече за политическата промяна. Всичко друго, но не и промени. „Пробиви“ се очакват и се търсят, без политическата система да претърпи промяна. А тъкмо оттам трябва да се започне. Колко типично за положението и за настроенията – след пълния провал на ректора М.[инчо] Семов, за да успокоят премиера или за да демонстрират, че ще продължат така докрай – на него възложиха да придружава [Фишер] Апелт, ректора на Хамбургския университет, при Т.[одор] Живков и така ги показаха по телевизията. Леко подхвърлих това на Ф. Апелт, той веднага се досети, щом ми каза: „Значи съм манипулиран?“

11.VII.1988 г. [понеделник]

Рано изпратих делегацията – китайската. Доволни са. Ръководителят ми каза, че констатирал много свободомислещи хора у нас; че за съжаление развитието страда от недомислия, последствията от които се компенсират много бавно.

Заседание при Д.[ойно] Дойнов за тома с документи за българските миграции.

Посрещнахме [Федерико] Майор. Тържествено. Първата вечеря в „Ню Отани" я дава М.[ария] Захариева. Цялото сегашно и бивше ръководство на Националната комисия за ЮНЕСКО присъствува. Мария произнесе дълга реч. Тук Майор в отговор съобщи, че ме бил избрал сред малцината за sage [мъдреци] – няколко души, които по кореспондентски път и в Париж щяли да дават съвети и отношение по някои основни въпроси на ЮНЕСКО и програмата. Явно иска да ни използува като буфери между себе си и Изпълнителния съвет. Не му зададох въпрос в какво ще се състоят задълженията ми. Обаче проведох интересен разговор с него. Оказа се, че е каталонец, познава отблизо [Федерико] Удина, бившият шеф на архивите – човека, който помогна на СИБАЛ. Споменах и му и за конгреса на архивите и му препоръчах той лично да го поздрави. Дадох му и съвет да покани председателя и генералния секретар на Албанската национална комисия за ЮНЕСКО в Париж, а Милан [Миланов] добави да направи това за заседанието на Изпълнителния съвет.

Приятната новина, която Ф. Майор донесе, бе отстраняването на [Алиун] Траоре и същевременно назначаването на този пост на [Селия] Захер, с която много се обичаме. Поздравих сърдечно Ф. Майор за решението му.

12.VII.1988 г. [вторник]

При Института за органична химия – Фитоцентъра. Там [Ангел] Балевски посрещна Ф. Майор, след което ръководството на БАН даде обяд на Ф. Майор във „Форум". А. Балевски беше внимателен, каза няколко сладки думи и 2–3 вица, но общо не беше във форма.

Докато бяхме насаме, оплака ми се, че искат да опозорят БАН и че няма да ни оставят да си идем спокойно. Само преди два дни той със [Благовест] Сендов ме повикаха да ме убедят да се изказвам на пленума. Но бяха повикали и [Пантелей] Зарев. Аз внимателно им отказах, като заявих, че не искам да правя традиционна изказване. Досега няколко пъти на пленуми на ЦК са се изказвали сам той, П. Зарев, Бл. Сендов, М.[ако] Даков. Ако се иска равносметка на работата на БАН, това е дяло именно на същите хора. А да предлагам преустройство – ще се схване като пред-

изборна агитация. И без това името ми се скланя. Не искам да говорят за мен нито предварително, нито след избора на ново ръководство с насмешка. А. Балевски ме попита дали е добре той да се изкаже? Отговорих му, че на негово място не бих се изказал. Сендов също се обади, че е нужно по-ново изказване, нови идеи. Отговорих, че аз си запазвам правото да реагирам, ако наистина неоснователно бъдат атакувани науката и БАН. Но за това не е нужно да заявявам предварително, че ще говоря. Само в краен случай. Тогава Бл. Сендов каза, може би съм го записал, защото втори път го спомена, че по думите на [Йордан] Йотов щели да закрият Министерство на науката, културата и просветата, и щели веднага да пристъпят към осъществяване на преустройството в БАН, без да уточни дали това или ново ръководство ще го прави. А [Любомир] Желязков с [Димитър] Шопов заранта, когато се отбих в БАН, ми казаха, че Бл. Сендов бил определен за действуващ или бъдещ президент, че имало набелязани още един-двама за бъдещо ръководство.

Още в петък бях поискал среща с Й. Йотов. Той ми определи понеделник, но не се осъществи. Каза ми и за днес, че не може. Затова казах с няколко думи на Славка Петрова за общото състояние на духовете в БАН, да внимават все пак да не допускат груба намеса, защото това може да деморализира още повече състоянието на процеса на преустройството, който още не е започнал, дори и на книга в БАН.

Вечеря – тържествена – в „Шератон“ от Г.[еорги] Йорданов – 20–30 души. Г. Йорданов, В.[ладимир] Живков, други от министерството, [Стоян] Романски, Бартоломео – падрето от Испания, испанският посланик, М.[ария] Захариева, И.[лчо] Димитров, Б.[лаговест] Сендов, [Любомир] Левчев, [Милан] Миланов, дъщерята на [Роберт] Максуел, [Панка] Бабукова и т.н.

Само по едно протоколно слово, на което Ф. Майор ме изненада. Той заяви, че сред присъствуващите се намира акад. Н. Тодоров, който превъзхождал всички кандидати и бил желаният генерален директор [на ЮНЕСКО], но такъв бил моментът, че това не могло да се осъществи, и едва тогава бил избран той. Изреди още няколко комплимента, за да заяви, че искрено и дълбоко ме уважавал и искал да съм до него. Такава публична декларация ме изненада, защото не виждах смисъла ѝ, но ми достави удоволствие – да го чуят още веднъж и Мария Захариева, и някои други, които дълго време не можаха да вникнат в смисъла на издигането на кандидатурата и трайното ѝ въздействие върху политиката на социалистическите страни спрямо ЮНЕСКО.

13.VII.1988 г. [сряда]

В 9.00 часа в СБП – представяне на книгата на Ф. Майор. Няколко встъпителни поетични думи каза Л. Левчев. На мен ми бе възложено да

я представя с кратко изложение. Наблегнах на науката и някои други въпроси, свързани с приложната научна дейност, информацията. Ана ми беше извадила 4–5 негови цитата. Използувах ги, добавих още, стана 3 машинописни страници и бе посрещнато много добре. Самият Ф. Майор остана доволен, защото споменах хистолога испанец [Сантяго] Рамон-и-Кахал, нобелист, когото той много цитира, но за когото сме учили и ние. Аз, разбира се, нищо не си спомням, но Ана ми каза, че [Асен] Хаджиолов го цитира в лекциите си и те учили по него. Казвам, учили, защото аз при А. Хаджиолов на лекции не бях ходил и в изказването си подчертах този факт.

По обяд отново ни събраха в НДК за подписване на aide-memoire от Ф. Майор и Г. Йорданов.

А след обяд имахме Президиум с текущи въпроси и Бюро на Президиума [на БАН]. На Бюрото бе включен в дневния ред докладът на Ана за успешното ѝ изследване в космоса. Направен бе опит за удавяне в мълчание на нейния успех, защото всъщност само нейната апаратура действува, докато всички останали програми, медико-биологични, пропаднаха. Цанко [Стойчев] дълго се колеба как да го представи. Трябваше Ана да го раздруса по всички показатели и Л.[юбомир] Желязков да го подкани, за да каже дори повече, отколкото бе написала Ана – че е имало неразбиране, опити за дискредитиране на нейната научна работа в миналото, докато работеше в областта на хипербарните условия със съветските хора, та дори и при организиране на космическото ни участие. Военните хвърлиха долари, и то много, за да купят английски апарат, и бяха подкрепени от някои съветски, които искаха да се доберат по този начин до техника. Но акад. Олег Газенко настоя и се прие както апаратът, така и оригиналната програма на Ана. И резултатът е налице.

Иван Василев предложи да се приеме докладът, да се изкаже благодарност, да се подкрепи продължаването на изследванията и да се приеме предложението на съветската страна за нов петгодишен договор. Всъщност изследванията продължават с другите космонавти. Останах много доволен. И Ана също, когато ѝ разказах. Започна признанието ѝ. Това е нашата действителност. При реални резултати не можеш да получиш похвална дума, а тия, на които опитите, при това наистина без реален принос в науката, са пропаднали – ходят, разнасят снимки от Байконур, говорят глупости, че били загубени дискети, и мълчат за Ана, за това, че нещо все пак е станало. Обидното е, че такова е отношението на [Борис] Бонев и ИКИ [Институт за космически изследвания]. Но се оказа, че там мислят и по иначе – самият [Александър] Александров е горещ застъпник на Ана.

По време на заседанието разбрахме (Л. Желязков ми каза), че са повикали А.[нгел] Балевски при Т.[одор] Живков, дори изпратили неговата кола.

Вкъщи заварих Юлий Бахнев, с когото си припомнихме някои неща около [Иван] Башев, [Петър] Младенов. Според него П. Младенов, макар и умен, нищо не е направил за МВнР. И едва ли някой щял да съжалява за него. Разбира се, щяло да зависи кой ще бъде наследникът.

14.VII.1988 г. [четвъртък]

Днес заминаваме за Варна. Излязох за малко да свърша някои текущи неща. Разчистих бюрото, приготвих се за път.

Звъннах на Л.[юбомир] Желязков, за да разбера за какво е бил викан [Ангел] Балевски. Съобщили му името на неговия заместник – [Благовест] Сендов, и че трябвало да се свика Общо събрание на БАН на 25-и т. м. Ясно, че „мафията“ е в настъпление и бърза да си осигури всички постове. За мен беше ясно това, като гледах развитието през последните седмици. Само от едно се тревожа – да не ме оставят зам.-председател. Ако последователно прокарат възрастовия белег – от само себе си ще отпадна. Ще ми бъде безкрайно неприятно, ако решат да ме оставят и да трябва да си правя открито отвод. Не ми се ще конфронтация от такъв род в настоящия момент – това ще рефлектира върху Института [по балканистика]. И без това се опитват да го ликвидират, и то много упорито, на думи. Какво им пречи да го направят и на практика?

15.VII. – 5.VIII.1988 г. [петък–петък]

Варна. Имах голяма нужда от почивка и си починахме. Дойдохме физически добре, не както миналата година, когато самата светлина ни беше нетърпим дразнител. Още от самото начало си наложихме кратки разходки сутрин из „Златни пясъци“, около час и малко повече. Къпахме се редовно в морето. Водата беше топла. Ана редовно се потапяше по нейния маниер – над половин час – и след обяд. А аз сторих това няколко пъти, като следвах нейния пример – да ида до струята с топла вода, да се затопля и отново в морето. Не се пекохме на слънце и не почерняхме. Въпреки това Ана я хвана слънцето. Но децата почерняха – особено Машка, която предварително прекара десетина дена на море на юг. Този път взехме с нас Анюнка и Машка. И се разбираха, и се ревнуваха. Но го правеха дискретно, не споделяха с нас, макар че се джавкаха от време на време. Алик играеше добре с Ники. Не виждаше в него опасност за авторитета си, не се опитваше да му се налага и се забавляваше добре и търпеливо с малкия. А той пък беше атракцията – усвои бързо терена и създаваше доста работа на Анти и Върбан да го гонят из тревата, поливните системи, люлките. От морето странеше. Насила го намокриха няколко пъти.

Отпразнувахме годишнината на Парушчо и рождения ден на Ана. Станахме вече много хора – приятно ни е да виждаме около себе си млади

хора. Но се замислих за това, едва когато разбрах, че и понятието „млади“ е относително. Енко и Мая са в категорията на средната възраст – около 40 г., другите – около 30. А ние ги гледаме още като деца.

[Запис от касета]

Първите реакции на новината, която ми съобщи по телефона Любомир Желязков, а именно за разговора между Тодор Живков и Ангел Балевски, бяха следните. Но най-напред трябва да съобщя какво ми каза Л. Желязков: „Както предполагахме, така е минала и срещата. Ангел Балевски казал, че чакал отдавна тъкмо този момент и го посрещнал с голямо облекчение. Предложението било за Благовест Сендов.“ И оттук заключението на Л. Желязков: „Няма що, ще трябва да поддържаме.“ За никого другиго не било ставало въпрос, освен за насрочване на датата на Общото събрание на БАН – 25-и. Добави накрая, разбира се, и условната уговорка: „Е, Николай, нали знаеш, може би това да не е още най-последната дума.“

Това ми се каза малко преди да тръгна за самолета за Варна, тъй като заранта се отбих за съвсем малко в Академията и не дочаках никого.

Във Варна Мако Даков само ме поздрави вечерта, без да се задържи, на другия ден заранта също и аз не сметнах за нужно да му кажа това, което става в София. Едва по обяд се видяхме в сладкарницата, където отидохме да пием кафе. Той най-напред се похвали, че го предложили да стане председател на Комитет за защита на природата. Много доволен от перспективите за новия пост – малко се чудеше как ще съвмести тези няколко дейности. Когато му казах за срещата Живков–Балевски, неговата единствена реакция беше „Ами!“ и след това възкликна: „А ние?“ Казах му, че за „ние“ няма нищо, но вероятно по силата на възприетата възрастова характеристика нас ще ни елиминират, което е на този етап естествено. Още повече, че го попитах: „Ти лесно ли би се съгласил да работиш под ръководството на Бл. Сендов?“ Той не ми отговори пряко, само каза, че не можем така да бъдем оставени без кабинет, без секретарка, даже и без кола. Аз му отвърнах, ако иска да говори с Л. Желязков за повече подробности, но моето мнение е, че въпросът е вече предрешен и това ще облекчи до известна степен обстановката, защото няма да се наложи да излизаме на открита конфронтация.

Наистина говорил е очевидно с Л. Желязков, защото тъкмо си бях легнал и след като той му е предал буквално същото, което и аз му казах, М. Даков на два пъти ми звънна, и то все със същия въпрос: „Какво става с нас? Ти помисли ли? Мислиш ли нещо да направиш?“ Казах му: „Не.“ Едва на следващия ден се появи вече успокоен. И то успокоен поради това, че говорил най-напред с Пенчо Кубадински, който му казал: „Да, ставало е въпрос за теб и въпросът е окончателно решен, тъй като ти ставаш председател на този комитет, който има много важни обществени

функции, ще има подразделения и т.н.“ Следователно, той за себе си се успокои. Попитал за другите, П. Кубадински му отвърнал, че въпросът още не е решен – изглежда, че или не е могъл, или не е искал да му каже нещо повече по този въпрос.

Вечерта тръгнахме заедно с Атанас Стойков на разходка, разказах му за разговора между А. Балевски и президента. Отговорът на Наско бе категоричен: „Нима не можа да се намери друг учен в цялата Академия и се взима един човек, който не се ползува със симпатиите, напротив, ползува се с антипатиите на почти всички. При това не е дал доказателства, нито сериозни научни, нито организационно-административни – просто е обидно. Би трябвало, както смятам, че гласуването ще бъде тайно, решително да изразим нашето несъгласие с такова предложение.“ Това беше реакцията на Атанас Стойков.

Изглежда, че той е казал на [Николай] Ирибаджаков, защото Н. Ирибаджаков на другия ден ме потърси да ми попита какво знам по този въпрос. Казах му това, което вече казах на М. Даков и на А. Стойков, като допълних, че това сведение окончателно се е потвърдило след звънването от страна на М. Даков на П. Кубадински, макар ние да не сме получили съобщения отделно. Може би чакат да се вземе решение или писмено ще изпращат съобщения – ще видим. Ирибаджаков отговори така: „Това е. Избира се човек, който изцяло предполага или създава условия да бъде манипулиран. Човек, който е най-чужд на нашата власт, най-чужд на нашата действителност. Като че ли не можеха да изберат друг човек от системата на БАН.“

Малко по-късно дойде на масата ни, където седяхме с М. Даков, и Атанас Малеев. „Какво бе, Николай, носиш новини за ново ръководство на Академията? – попита той и добави – Е, това е. Бл. Сендов безусловно е най-неподходящият. Аз съм се опитвал два-три пъти да говоря, и то случи се в присъствието на Г.[еорги] Йорданов, обаче Г. Йорданов решително се застъпи за него, изтъкна и ми изброи неговите качества, настоя, че в тях надделяват именно положителните аспекти, което не е вярно. Така че моите усилия да повлияя се оказаха, изглежда, без резултат. Според мен това е грешка.“ След това, като повървяхме заедно, той заяви категорично: „Аз ще гласувам с едно „не““. Мако Даков каза, че и той ще гласува с „не“, аз се присъединих също и казах, че ще гласувам с „не“. „Е – каза Малеев – три гласа „не“ най-малко си е осигурил, но е жалко, жалко за Академията.“ Сам за себе си заяви, че или ще напусне, ако въведат стриктно възрастовата граница, или пък, ако се приеме, че там мандатът важи, тъй като са били проведени избори, то в такъв случай може и да остане.

С други думи тук се очерта вече едно, общо взето, не особено благожелателно отношение към Бл. Сендов, което, разбира се, в никаква степен не може да повлияе, ако се запретнат да го назначат. Ясно е обаче, както се изрази Н. Ирибаджаков, че опитът да се наложи ново ръководство,

изработено изцяло отново в апарата без никаква дискусия, без оглеждане на качествата, без изслушване на програмните позиции на един или друг кандидат, ще отблъсне интелигенцията и ще окаже голяма вреда на цялостното развитие на процеса на обновление, от какъвто толкова много се нуждаем. Засега обаче това е картината.

И последното съобщение – донесе го пак Мако Даков. Говорил е със [Васил] Сгурев, който му съобщил и състава на зам.-председателите вече – за обществените науки се предвижда Александър Янков и Добрин Спасов, за другите науки – Асен Хаджиолов (младши) и за главен научен секретар Иван Илиев, който беше избран за председател на Плановата комисия. Вероятно с това ръководство ще излязат пред Общото събрание.

Ние с Ана посрещнахме изключително спокойно това решение, тъй като то беше вече предвидено всъщност в документите. Въпросът беше, че имаше опасност да се реши за Бл. Сендов под някаква друга форма и да бъдем поставени в обстановка да излизаме на открита конфронтация, която на дадения етап, когато всъщност чисто демагогски се говори за каквото и да било преустройство, а преустройство на дело досега няма, означаваше влизане в конфликт без никаква реална перспектива за положително въздействие. Така завърши този първи етап.

Ще видим сега в София какво ще дадат разговорите, които се надявам, че ще имам, и каква трябва да бъде съответната тактика. Но едно е ясно, че ние трябва да излезем от този водовъртеж – въпросът е докъде трябва да идем, докъде да спрем – за да не допуснем пък вземане на окончателен връх и в конкретните области на „мафията“, която би отишла на саморазправа. Саморазправа в моя случай – с нашия институт; саморазправа и в случая с Ана. Независимо от постигнатите успехи – в края на краищата нейният опит, нейният апарат, нейната програма по същество единствени от медицинските работят – срещу този успех беше организиран не просто заговор на мълчанието, а опит да се омаловажи и едва ли не да се зачеркне. С големи усилия успяхме да прокараме един доклад, който беше приет от Бюрото на Президиума с положителна оценка. Но това, което тя ми съобщи, говори за наличието на определена омраза и желание да се пренебрегнат постигнатите резултати от страна на самия Институт за космически изследвания, които практически нямат нищо общо с медицинските изследвания. Освен ако говорим, че те са виновни с недоброкачествена апаратура за провала на останалите програми. Друг е въпросът за качествата на тези програми.

Що се отнася до положението в нашия институт, неслучайно [Пантелей] Щерев ден или два преди да се разделим, обезпокоен ми каза, че упорито се носели слухове за опити да се закрие институтът, да се създадат по-големи единици или да се пренасочат хора другаде. Така че и тук вероятно ще се опитат може би под някаква форма да посегнат на това,

което сме направили. Следователно нашето поведение и изводите, които трябва да направим, докъде да запазим определени позиции, за да попречим да се ликвидира нещо, което е постигнато с толкова усилия – това ще го разискваме и решим допълнително.

Първия, когото сварих в София, след като заминах от Варна, бе [Иван] Попчев. Той бе отишъл малко по-рано, както и аз, в Бояна [на пленум на ЦК, 18–19.VII.]. Той подходи към мен малко извиняващо се за това, което се проектира и един вид е станало едва ли не като решение, както той ми каза, и се опита да хвърли отговорността отчасти върху сегашното ръководство на Академията, че то не е избързало да излезе с някои собствени идеи за преустройство, дълго е задържало консервативния подход, което е дало право на определени среди да изпреварят – и по-специално някои от тези, които са свързани с Университета, и без да го назове, с Никола Стефанов, който отдавна е развивал мислите, че Академията всъщност не може да бъде единствен, даже основен, център на научни изследвания. Той изказа пред мен съжаление, че са набелязани за ръководство хора, в някои отношения неподходящи, че Академията се предоставя на един Бл. Сендов, който по много показатели не отговаря за тази длъжност.

Аз не влязох в по-специален разбор и разговор с него. Изразих му само учудването си, че може да се вземе една такава рязка позиция, при която в една Академия академиците и академическият състав да бъдат изцяло игнорирани практически като участие в нейния научен живот, затова, защото отреждането им само до обикновени участници в научни съвети без никакви реални права в никакъв случай не може да се каже, че би удовлетворило или би отговаряло на действителната роля, която академиците би следвало да играят в живота на науката и при определяне на основните направления на науката. Те имат, общо взето, значителен опит, заслуги и виждания, разбира се с известни изключения, независимо от това, че могат да не са пригодни за конкретна оперативна работа. Така [Иван] Попчев се отдалечи, като ми каза, че е определен за изказване [на пленума] и Бл. Сендов.

Втория човек, когото видях, беше Добрин Спасов. Ръкувахме се сърдечно с него, попитах го приел ли е предложението, като побързах да кажа, че считам за удачно неговото включване в системата на Академията, независимо че той е странял винаги от административна работа, и изразих увереността, че той ще бъде един катализатор на линията, която отговаря на същността на преустройството. Той ми благодари за доверието, но заедно с това ми каза, че си е направил отвод пред Йордан Йотов, и то решителен отвод. И смята, че този отвод ще се приеме, макар че не беше много сигурен, че отводът му е бил възприет.

Сблъскахме се след това с Илчо Димитров, който се задържа по-продължително време около мен, поговорихме за това-онова, за различни-

те фронтове и даже като влязохме, седнахме един до друг на последния ред в залата и продължихме да разговаряме и по време на изказванията. Оказа се, че на него му е възложено първи да се изкаже. Аз го попитах дали е верен слухът, че ще го правят секретар на ЦК, той ми се закле, че нищо не знае и не знае дори дали ще има втора организационна точка. Изобщо говорели се много неща, но тия неща са засекретени до степен да не бъдат доведени до знание даже тогава, когато се отнасят до самите хора. И в един момент се наведе към мен и каза: „Проведен ли е разговор с теб?“ Попитах го: „Какъв разговор?“ „Ами, предложиха ли ти нещо?“ Казвам: „Какво да ми предложат?“ „Ами, например председател на Съюза на научните работници, нещо друго...“ Отговорих му: „Илчо, ти знаеш, аз имах даже среща с др. Живков и СНР в никакъв случай не ме интересува, а и не смятам, че би трябвало даже когато се извършват известни промени, които отговарят на определена линия и политика, непременно да се търсят постове на тия, които бъдат засегнати. Ние сме научни работници, имаме си местата. Друг е въпросът дали са основателни, или не са основателни тези промени, в каква степен засягат този или онзи. Но в края на краищата не в това се състои проблемът и той не е в удовлетворяването непременно на амбициите на всеки един зам.-председател или председател, които са били за определено време ръководители в случая на БАН или пък даже и на институт. То ако тръгнем така да търсим винаги компенсации, доникъде няма да стигнем.“

Илчо обаче се опита с комплименти да очертае моята роля, че би трябвало аз да поема едва ли не председателството на Националния комитет на историците; че имам енергия, възможности, авторитет голям и даже подхвърли, че на самия Бл. Сендов щяло да бъде много трудно, ако той се лиши от съдействието на редица хора. Аз му казах, че подходът, който е упражнен, практически лишава Бл. Сендов от помощта не, а от участието в работата на БАН на академиците и смятам това за дълбоко неправилно. С това долу-горе приключи разговора, който имахме с Илчо.

Дадоха почивка и по време на почивката видях, че Йордан Йотов се оказа почти свободен и се приближих. Там при него беше [Добри] Джуров и му стискаше ръката, за да го похвали за неговото изказване, което изказване според мен беше падение, нищо ново не даде и просто го погреба в очите на хората като ръководител на идеологическия фронт. Обърнах се към него и го попитах дали са взели реално под внимание състоянието на научния фронт – имах предвид и Академията, и Университета и т.н., и същевременно защо отново допускат едно пълно игнориране на академическия състав. „Какво искаш да кажеш?“ – ме попита той. Най-напред му обърнах внимание, че те, с въвеждането на тази мандатност, свързана с невключване на хора от пенсионната възраст, предопределиха и едни избори, които се искаха от определени хора. Той каза: „Ти знаеш моите чувства към Бл. Сендов и знаеш, че не аз го издигнах.“ „Да – отговорих

– в това отношение не се съмнявам, но нека не говорим за Сендов – ясно, че въпросът е свършен, други са го наложили – но критериите, които са позволили той да бъде наложен, са били изработени може би от теб или изработени така и в такова едно време, че не позволяват никакви други решения.“ И му казах да помисли за ролята на Президиума, за мястото на академическия състав в органи, които не са с оперативен характер. Т. е. мандатността в никакъв случай не трябва да прикрие двойствения характер на определени звена или форми на ръководство на науката. Едно е председателят и зам.-председателите, друго са органите, които могат да бъдат не административни, но полезни при определяне научното развитие.

Обаче Йордан Йотов, вместо да ме разбере, съвсем самонадеяно отговори, че основното, „революционното“ ядро в цялото преустройство това е мандатната система и тя трябва да се проведе докрай. Опитах се да го накарам да разбере, че без да става дума непременно за 100–150 души академически състав от академици и член-кореспонденти, мандатната система поставя в много тежко положение и институтите, защото след като има мандатност, защо старши научни сътрудници и всякакви други заслужили в науката да не могат да бъдат избирани поне за четири години; или пък защо да не бъдат освободени този вид втори дейности от такива възрастови ограничения. Той вдигна рамене: „Не, не“, и аз тогава не се стърпях и му казах, че ако си въобразява, че извършва „революционно“ преустройство, започвайки с науката и характеризира като излезли от обръщение и излишни хората, които са над определена възраст, над 50–55–60 и дори 65 години – това е в края на краищата най-неудачният пример за пристъпване на такова революционно преобразуване. Защото научните работници са много по-малко застаряващи и много по-малко опасни, даже и да са застаряващи, за обществото, отколкото политическите дейци. А политическите дейци в случая остават извън всякакво един вид революционно преустройство и извън всякакви такива ограничения. Какво си въобразяват? Той ме погледна и се зачерви, нищо не каза и така се разделихме, но подхвърли: „Ще си помисля, ще си помисля.“

С други думи за себе си поне си направих извод, че той е явно човек без достатъчно въображение, изграден малко или даже много догматично, който се хваща за отделни постулати, превръщайки ги във фетиш, без да ги съгласува с конкретната обстановка. А както виждаме, преустройството в Съветския съюз изисква такива ходове, които излизат от и влизат дори в противоречие с установени досега, примерно казано, основни положения на марксизма. То е друг въпрос, доколко могат да бъдат основни, но така или иначе са закрепени и в устави, и в програми, и сред инстанции. А тук той въвежда положения, които практически ще доведат до вътрешни конфликти и до израждане на самата идея на преустройство.

Върнах се и докато бях така, малко раздразнен, Бл. Сендов се приближи до мен. Още веднъж ме попита дали няма да се изказвам. Казах му,

че нямам намерение да се изказвам и че бях прав, когато отказах да се изкажа, затова, защото тук всичко е нагласено, както виждам, и затова и самият пленум върви по този трафаретен път на безсмислени изказвания и тюрлюгювеч, който практически нищо няма да даде. Той заяви, че ще трябва да се изкаже след това решение, което се направило и което било дошло и за него като изненада. Отговорих му, че не е било изненада, защото доколкото ми е известно, то се е готвило отдавна. Друг е въпросът, че е срещало някаква съпротива. Сега трябва да се види как ще се приеме от научната общественост и много внимателно трябва да се процедира, защото може да доведе наистина до отхвърляне и парализиране дейността на Академията.

Той пред мен веднага реагира, че въобще не е приемал възрастовите ограничения. Мандатната система – да, говорили сме и даже я прокарал в онзи вариант – в рамките на ръководството на Академията този принцип да има само мандатност без възрастови ограничения, защото последните, след като има мандатност, могат само да попречат. Може даден учен да е неизбежен и неговото избиране да се наложи, защото е с програма, защото е създал школа и затова не може примерно един ръководител на катедра или на секция да го лишаваме от възможността и по-продължително време да бъде преизбиран, щом води развитието на науката напред. Това не е оперативна работа от кръга на декана примерно на един факултет, където трябва да се движат общи въпроси, засягащи нещата откъм техния административен аспект. С други думи Бл. Сендов се писа в случая по-революционен и по-разбиращ, отколкото Йордан Йотов.

На обяд се видяхме с [Иван] Велинов, партийния секретар [на БАН], който изрази открито недоволство от начина, по който се процедира. И то по специално от това, че след като се говори за ролята на партийната организация, на него нищо не му било съобщено и трябвало да узнае за взетото решение от самия Бл. Сендов, който му казал, че е определен един вид за осъществяване на преустройството в Академията и за председател. Възложили са му също така да повика партийните секретари на институтите, което и направил, и те са изразили своето недоумение и възмущение, че им дават само 4–5 дни срок да узаконят едно решение, което явно противоречи на общата линия на провеждане избори отдолу нагоре, за съобразяване с по-голяма демократичност, с по-голяма гласност за издигане на повече кандидати. С други думи прави се уж преустройство, а предварително с решение на Политбюро се определя един състав на ръководство, което не удовлетворява и в никакъв случай взетите решения не подпомагат демократичното съставяне на ръководство. Такава била позицията на партийните секретари. Това смущава и самия Ив. Велинов, който ми разказа някои истории около своя избор, даде оценка на различни хора, решително възрази и намира, че Сендов е най-малко подходящият кандидат в такъв един сложен период, че трябвало да се създаде едно наистина

колективно ръководство от мислещи хора, а не от хора, които са лишени и от организационен опит, и най-вече не познават условията в Академията.

Иван Добрев – Странджата, който ме пое с колата си, изрази недоумение от това, че сме елиминирани, и каза: "Не можаха ли да намерят един комунист да възглави Академията на науките, а е трябвало този пост да се даде на човек със съмнително минало? Че това не е ли в настоящия момент обидно за всички, за цялата академия, за цялата наука? Нима продължават безпартийните да бъдат водещи? При това доказано ли е, че са по-добри?"

А Дичо [Константин Атанасов], който е смятал и това било неговото убеждение, че или [Георги] Близнаков, или аз е трябвало да възглавим Академията, направо изрази не само недоумение, ами заговори за възможността да бъда определен за посланик в Париж. Попита ме дали бих възразил, ако той направи такова предложение, без гаранции, защото не знае какви могат да бъдат другите кандидати, но е убеден, че по-подходящ от мен няма. Аз нямах време да помисля по-задълбочено, но по интуиция, като минаха още няколко минути, му отговорих положително. Казах му, че ще се опитам още веднъж да се видим утре, за да му дам по-окончателен отговор, като премисля вечерта. На следващия ден му казах, че по принцип приемам, да постави въпроса, пък да видим какво ще излезе.

Като се върнах във Варна, дълго се колебах дали да отида на насроченото за 25-ти юли Общо събрание на БАН или не. И тази заран Ана окончателно ме разубеди с аргумента, че или трябва да отида и тогава да взема отношение открито, или най-малко да се задоволя с една демонстрация чрез отсъствие. Не исках да участвувам на тази подигравка с изборността и да дам да се тълкува моето присъствие като одобрение на процедурата. [Николай] Ирибаджаков също избяга, не отиде и Ст.[ефан] Ангелов. Всъщност за мен беше ясна цялата игра. Може би изигра известна роля за стигане до такова процедиране и категоричното ми изказване, че не бих могъл да бъда зам.-председател на [Благовест] Сендов.

Най-важното събитие в този период бе пленумът на ЦК на 18–19 юли. Обявен с една точка на дневния ред – за „духовната сфера“ – той завърши и с организационни въпроси, които ще определят неговото значение.

Й.[ордан] Йотов произнесе встъпително слово, което блестеше със своето безсъдържание, унизителни поклони. Той сам се стесняваше като го чете, или може би така ми се е сторило. Изказванията бяха банални. Само едно-две можеха да се слушат. Такова безпомощно събиране показва колко хората са отегчени от празни говорилни и не се опитват да си дадат труд да направят дори впечатление със свежа мисъл, да подхвърлят някоя идея. Дори напротив – гледаха да не се хвърлят на очи с нещо не толкова обичайно – не знаят накъде ще задуха вятърът. Общият тон беше като на „мъртвило“.

Заключително слово произнесе Т.[одор] Живков. С голям апломб, самочувствие, познатите въпроси, с неизменния въпрос накрая: „А пари откъде?“ И за науката, и за образованието, и за преустройството. Говори около час, доволен от себе си. И закривайки откритата част на пленума в 12.40 мин., предложи след десетина минути да продължим със закрито заседание. Явно искаше да го претупа за 10–15 минути. Така го бяха инсценирали за провеждане – с неговото заключително слово и по време – 13 часа, време за разделяне. Но не стана така. Че последвалото развитие изненада ръководството – бе очевидно. То не беше подготвено за това, което се случи.

Т. Живков обяви предложенията на Политбюро за извеждане от състава на ЦК на Светлин Русев, от Секретариата на ЦК на Ст.[оян] Михайлов с по няколко думи, че първият загубил качествата си на член на ЦК, а вторият, че се изпращал на друга работа. И продължи със Станко Тодоров и Чудомир Александров, че се освобождават от Политбюро по тяхна молба – единият за лошо семейно обкръжение (Ч. Александров). „Мисля, че не необходимо да влизаме в детайли, можем да гласуваме. Иска ли някой думата?“ – това бяха думите му, явно не очакваше възражение.

Но преди да обяви гласуването, Стоян Михайлов поиска думата и говори може би повече от 30 минути. Той отхвърли казаното, че го изпращат на друга работа, тъй като винаги е бил професор и се е занимавал с научна работа. И постави въпроса за цялостна оценка на неговата работа. Ако се касае за провал на идеологическия фронт, то защо не се иска оценка от члена на Политбюро и от кандидат-члена на Политбюро, които по партийна и държавна линия отговарят за състоянието на идеологическия фронт и с които е съгласувал всичко? Продължи, като изтъкна безпрецедентния случай с отношението към него – публично осъждане преди всякакво разглеждане. Заключи, че това е лично отношение, точно датирано и породено от изказванията му на заседание на Политбюро.

След това подробно се спря на своите изказвания. Отбелязвам само три пункта – първия, че икономическото ни развитие не е вървяло по възходяща линия, че е имало големи изоставания. Но това се премълчава и се издига несъстоятелен тезис за „изчерпани възможности“, когато се касае за провал. А отговорност за доказани провали в икономиката не се търси. Другия – че на Юлския пленум се излезе с програмен документ, който преповтаря неща, приети на конгреса, а не с конкретен документ, който да предлага решения на наболяли въпроси. И третия – че е възразил срещу противопоставянето ни на преустройството в СССР, което би означавало да открием фронт с ръководството на ГДР срещу ръководството на СССР. Въпросният пасаж в представения текст бил снет след неговото изказване.

Т. Живков загуби самообладание, нахвърли се грубо срещу Ст. Михайлов. Обвини го в лъжа, че съчинявал, че бил лековат, че не бил ни-

какъв научен работник, че когато се видели, такива работи не бил говорил, само отказал да стане директор на институт, както му предложил Т. Живков. Това предизвика намесата на Н.[иколай] Ирибаджаков, който, милаим-милаим, обърна внимание за по-точни характеристики – че Ст. Михайлов е учен, имал добри трудове, както всички със слабости, но това не е основание да се зачерква, защото е допуснал политически слабости. Той не се произнасял по политическите оценки, но сам е препоръчал Ст. Михайлов за партийна работа и не бива, след като му се предлага дори да става директор на институт, сега да му се отричат качествата на научен работник. И поиска да се дадат повече данни по всички случаи, за да се гласува с чиста съвест.

Т. Живков взе отново думата и с повече детайли говори за останалите, което предизвика Станко Тодоров да вземе и той думата, а след него и Чудомир Александров. Ст. Тодоров отхвърли обвинението и решението за изключване на Соня Бакиш, запазвайки искането си за освобождаване и от Политбюро, и от Народното събрание. Ч. Александров се възползува от изказването на П.[анка] Бабукова в негова полза, че му вярвала, че не е знаел за миналото на жена си, за да спечели симпатиите на събранието. Това предизвика реакцията на П.[енчо] Кубадински, който го обвини в лъжа и поиска изваждането му от ЦК и организационни изводи. Прочетоха материалите за бащата на жена му, полицай, с голям отрицателен актив, ликвидиран от наши другари, недоволни от присъдата и скорошното му освобождаване от затвора.

Тогава именно се прояви и реакцията на Вера Начева и Стоян Караджов. Те възразиха срещу кадровата политика, която води до такива положения, та почти всички, които се издигат на най-ръководна длъжност и като евентуални приемници на поста генерален секретар, се оказват неподходящи. „Докога ще се решават въпросите само с вдигане на ръка и мълчаливо гласуване?“ „Кой ще замести сегашния генерален секретар – не се вижда такъв след членовете на Полибюро“ – заяви Ст. Караджов. И на него злобно отговори Т. Живков, че той виждал провокатор и настоявал, че А.[нтон] Югов и Г.[еорги] Чанков били такива в годините на култа. Ако не бил той, Т. Живков, като председател на комисията да ги защити...

Изобщо конфузията бе пълна, у всички възникнаха въпроси и колкото повече се разпалваше дискусията, толкова по-ярко изпъкна лошата кадрова политика и безперспективността на това Политбюро и изобщо на сегашното ръководство. Сам Т. Живков изглежда, че почувствува това и се отказа да предлага каквито и да било промени за попълване на Политбюро или за други размествания. Към 4 часа пленумът бе закрит.

Но това не означава връщане назад или разколебаване на сегашното ръководство. То държи властта и на всяка цена ще иска да я задържи и при новите условия. Не ще се спре пред нищо. Отлагайки решението

по някои кадрови въпроси, то ще се опита да подработи тяхното „безболезнено“ приемане. Засега, въпреки внесения смут, демонстрацията на затягане изиграва своята роля. Всички говорят по двама, дават си сметка, че това става известно на трети, но отказват всеки колективен разговор. Идеята за съпротива още не витае във въздуха, разчита се на спорадично изникващи ситуации. Големите въпроси чакат – било да се разгори спор около кадровите промени, ако такива настъпят или се намесят отвън Съветите, било конгрес, когато става неизбежна равносметката и известно разместване на пластовете.

На тръгване от Варна отново се отбих при майка си. Вече се бяхме видяли два пъти. Смалила се е, още ходи, сама се грижи за себе си, т. е. придвижва се, но вече е грохнала старица. Не беше толкова агресивна. Защото е в старата къща с една врата само до двора. Въпреки цялата бъркотия, разхвърляност, все пак е у дома си – но за малка, само за лятото. Скоро пак трябва да иде в апартамента. Отново ми говори срещу снаха си, че е зла, почти със същата настойчивост, че и Паруш [Тодоров] я мразел, но не с такава категоричност. Почна да съчинява истории срещу тях. Възразих ѝ, този път се получи диалог. Попита ме дали съм говорил с Паруш. Казах ѝ, че да; че ще наемем и жена, която да идва при нея за няколко часа за разговор и евентуална помощ. Ще изпратя пари. Тя ми отговори, че пари имала, но прие предложението с уговорката, ако има нужда.

Така мина и това лято. На летището всичко бе спокойно, като че ли нищо не е имало. А предния ден катастрофирал самолет от служебните „Як“ и всички с изключение на двама-трима души загинали. Цели семейства. Между тях и синът на Левака [Георги Богданов] с жена си и детето. Самолетът не се отделил от пистата и се разбил.

8.VIII.1988 г. [понеделник]

Този ден се местих. Целия преди обяд прехвърляхме книги, а след обяд и преписки от БАН в СИБАЛ. Там ги натрупаха в една стая, та да мога допълнително да ги разпределя.

9.VIII.1988 г. [вторник]

Дойде Живко [Кабадаиев], говорихме с него за СИБАЛ и за предстоящия конгрес на архивистите.

В 14 ч. – среща със [Благовест] Сендов. Подчертано любезен. И той се поставя пред свършени факти, без да крие задоволството си, че е вече избран за председател на БАН. Имаше предвид запазването в Президиума с даване на помещения и на [Ангел] Балевски, и на [Пантелей] Зарев; и несъгласието му да се провежда мандатната система с изборно начало и

възрастова граница до всички звена. Искал да запази правото на академичния състав да заеме поста председател на научен съвет. Казах му, че аз лично нямам намерение да поемам и този пост.

Бл. Сендов ме попита за Ал.[ександър] Фол като директор на Археологическия институт, за възможностите да се слеят някои институти. Отговорих му, че единствена възможност виждам при Институтите по етнография и фолклор, между Кирило-методиевския център и на Р. Павлова от Университета евентуално с [Центъра по] българистиката. Попитах го има ли намерение да посяга на други – отказа; сред другите науки посочи Института по генетика, Лабораторията по хелминтология, Института по биология и имунология на размножаването – изобщо техническите. Има намерение да създаде Институт по психология. Подкрепих го. Обясних му, че искам да избързам с провеждане на избор за директор на нашия институт, за да има повече възможност за реален избор. Не възразява. Остава ми да реша въпроса с партийните инстанции, което е по-сложно, защото още нямат изработена позиция какво и как ще се прави.

На път за Института [по балканистика] срещнах Никола Попов. Здрависахме се най-сърдечно. Цял час се усамотихме в градинката до музея на бул. „Руски“ и говорихме за всичко. Възстановили са го, него и другите, с оглед на честването на Университета, но според него разривът между интелигенция и партийно ръководство е пълен. Смята, че сме влезли в най-опасен момент от нашата история, когато се провежда почти открит антисъветски курс.

В Института най-важен бе разговорът с М.[арин] Жечев – партийния секретар, и П.[антелей] Щерев. Разсеях всякакви илюзии относно оставането ми като директор. Предложих да се обединим около П. Щерев. Той не възрази открито. Когато останахме насаме, той продължи да настоява, че е възможно да се отложи провеждането на избор при нас, и същевременно си направи отвод.

10.VIII.1988 г. [сряда]

Събрах групата за вкарване на данните в компютъра. Всъщност нямаме компютър, тъй като доставеният от Правец се оказа дефектен. Рекламация е направена, но замяна едва ли ще стане. Добре, че вкарват данните в компютрите на съответните институти. Напреднала е работата с циркуляра, но още не го печатат.

В 10.30 ч. дойде Ж.[оржета] Григорова. Разстроена, снощи ми се беше обадила по телефона – с плач. Отново неудача с дъщеря ѝ. Кандидатства за задочничка, изкарала много добре, получила поздравления, но ѝ писали 5, с което отново я обричат. Според Жоржета – потвърдено от Филип Панайотов и други. Касаело се за маневри, предварително устано-

вени и съгласувани. Като имах предвид трагичната обстановка – майка болна, умираща; мъжът ѝ – изпаднал в пълен сенилен делириум с вкарване в психиатрия, реших да се обадя на Илчо [Димитров]. Намерих го. Той се дръпна – но аз настоях, че още списъците не са обявени и следователно не е късно за намеса. Съгласи се да му пратя писмо и Жоржета него да търси.

В 11 часа дойде [Иван] Гърбучев. Живее с илюзията, че могат да продължат срока му. В този смисъл говорил със Сендов, като настоял и мен да задържат още една година за председател на РИС. Бл. Сендов му бил казал, че би могло да се говори с Й.[ордан] Йотов. Обясних му, че въпросът стои точно обратното – че него ще го пенсионират още на 1 януари, и ако не се премести по-рано в институт, ще загуби правото си да работи в БАН с издействуваното от мен продължение на активните борци до 70 години. Не му скрих, че е станало дума за това при Бл. Сендов, и той ме помоли да внуша на Ив. Гърбучев, за да не стане след това недоразумение. Накрая се убеди и поиска да го оставим нещатен зам.-председател на РИС, а директор на издателството да стане Вера Гьорева. Въпросът е да убедим В. Гьорева, а първото условие може да се реализира и лесно може да стане невъзможно – зависи от общия ход на работите в издателството.

В 15.30 ч. – среща в Учрежденския партиен комитет с Иван Велинов и организационния секретар [Атанас] Атанасов. Бяхме с Ана. Те са недоволни и отегчени. Засегнати от проявеното незачитане и недоверие на партийния актив за най-елементарни въпроси. На последното съвещание им била предадена инструкция (на [Йордан] Йотов, мисля, косвено) да считат, че няма структури на БАН – и да започнат всичко да изграждат наново. Нямат дати, не им се дават указания – да започват или не; най-общо, искат концепция, искат устав; говорят и за други документи, но всичко се работело извън БАН. Каква е и каква ще бъде ролята на партийната организация и на отделния комунист, не могат да разберат. Как ще се преустройва БАН и науката, когато целият колектив се държи настрана от процесите, които очакват, че трябва да се появят или ако се работи в името на това преустройство – това вършат други, не винаги и дори най-често не добре обмислено и искат след това механично изпълнение. А начело се поставят некомпетентни хора. Смеят се на новото ръководство. Разказах им за разговора си със Сендов. Те очакват инструкции, говориха за слуховете, които не могат да проверят дали няма да се окажат верни.

В 17.30 ч. – среща с Андрей Соколов. Оказа се вярно, че зад махането на Ч.[удомир] Александров стои гласуваното му доверие от СССР и желанието им да се запази с оглед на бъдещи преустройства. Това отстраняване пораждало много въпросителни и за кадровата политика, и за ориентацията на нашата страна. Очаква се идването на [Александър] Яковлев не

като почивка, а като задълбочено изясняване на отношенията. Никому доверие освен на [Добри] Джуров.

11.VIII.1988 г. [четвъртък]

Разговор с П.[антелей] Щерев и М.[арин] Жечев за бъдещия директор [на Института за балканистика]. Казах им, че трябва да избързаме с провеждане на събранието и издигане на кандидатурата на Щерев, ако искаме да избегнем и в този случай механичната роля на възрастовия фактор. Но искам ясен отговор от П. Щерев, за да не предприемам грозни ходове. П. Щерев се колебае и на този етап се отказа. Но оставихме да се видим и окончателно да решим след размисъл от десетина дни. Ще се върна от Париж на 27 т. м.

Е.[милия] Иванова от „Енциклопедията" ме посети. Подкрепи идеята за Вера Гьорева. Ще я търся довечера, дано се е прибрала.

М.[ихаил] Василев, с когото случайно се срещнахме, говори за вътрешно разслоение и симптоми на борба. Ударът се насочвал срещу Г.[еорги] Атанасов и А.[ндрей] Луканов. [Петър] Младенов отказал да става председател на Народното събрание.

12.VIII.1988 г. [петък]

Заседание за т. I [на Многотомната история на балканските народи] – Л.[юбен] Беров, Хр.[исто] Матанов и аз. Доуточнихме разпределението на материала на последната глава. Проблеми с културата.

Обядвах със Стефан Василев. Каза ми за М.[илко] Балев, че не знае дали е подписвал декларация [на полицията], което много се говори, но му е известно, че си е присвоил чужди заслуги, вкл. и на брат си, че е въвлечен в много афери. За [Илия] Кашев, който се опитал да го разобличи, ми каза, че при аутопсията открили 4 куршума. Изключва самоубийство. Подиграва се с новото ръководство на БАН. Там бе и М.[ако] Даков. Смята, че Ст.[анко] Тодоров е трябвало да напусне Народното събрание, а не да се унизява пред цялата българска и световна общественост.

15.VIII.1988 г. [понеделник]

[Вера] Гьорева дойде. Проведохме разговор за бъдещия център за полиграфия на БАН, да го възглави. Дадох ѝ аргументи дори ѝ подхвърлих, че би могло отново да се върнем към идеята за енциклопедии и справочници, т. е. да се обединят БАН-ското издателство с издателство „Петър Берон". Идеята я съблазнява, но се бои, че няма да намери поддръжката, която им давах. А в БАН нямало разбиране за значението на издателско-

то дело – само натискали и ругаели. Плаши я и вътрешният климат. Не ѝ поисках окончателен отговор, нека мисли, докато я потърсят. Пък и знам ли дали няма да се обърнат ветровете и някого другиго да наложат.

Същия ден заминах за Париж – конгрес на архивите. Имахме ден на СИБАЛ. Това пребиваване мина съвсем без емоции. Проведохме успешно нашия ден – при доста голям брой посетители. Обявихме приемането на албанците. [Игор] Васанов от името на СССР обяви, че архивите вече изцяло подкрепят СИБАЛ. Живко [Кабадаиев] направи посещения в ЮНЕСКО. С други думи мина делово и без напрежение. Този път не излизах да се разхождам, освен един полуден покрай Сена. Почивах си повече, гледах филми. Даже не отидох на приема във Версай.

С [Жан] Фавие имахме разговор – дойде на нашето заседание, аз отидох на тяхното.

Интересна бе срещата с [Франьо] Билян. Той си направи самокритика, поиска да забравим миналото и да намерим начин Югославия да влезе в СИБАЛ. Казах му, че вратата на СИБАЛ винаги е отворена за тях. Той обеща да направи нужното, за да се преодолее лошото начало.

Освен това имах продължителен разговор с [Жан–Луи] Баке–Грамон, който поиска съдействието ни да изследва мюсюлманските гробища у нас. Събрах сведения за него – не го обичат. По този случай написах докладна записка, за да не изпаднем в крайности – да се изплашат тук излишно и да вдигнат повече шум, отколкото трябва. Говорих и с [Александър] Попович, който пък се е захванал с турската преса.

Отказах да ида в Италия, до Бари. Става голяма компания за едно просто откриване. Разбрахме се с проф. [Ренато] Гриспо. Като че ли и той остана доволен, че няма да ходи в Бари.

Бях леко облечен и студувах. Необичайно за този сезон.

27–28.VIII.1988 г. [събота–неделя]

Върнах се късно вечерта. Посрещна ме Ана с Върбан. Казали им обаче, че ме нямало в списъка, та случайно се сблъсках с Варчо отвън – той се връща за последна проверка, аз – от неудачен опит да намеря такси.

Веднага се успокоих. В Париж този път нямах никакво желание нито да се разхождам, нито да ходя по музеи.

Затова и цяла събота се разхождахме [в София]. Срещнахме Ж.[елязко] Колев. Наговори ни много за „преустройството", но повече за миналото. Недоволствува, смята, че затъваме. Боли го, че няма възможност, както при други случаи, да се приближи до „началника" и да му каже някои неща, за да го предпази. Вярва му още, но го намира заслепен и се бои от обкръжението му.

Отидохме и в Драгалевци. Набрахме сума вишни за компот. Ана ги прави чудесни.

29.VIII.1988 г. [понеделник]

В МВнР – среща с Евгени Александров. Уточнихме някои подробности около позицията на [Петър] Младенов. Той бил решително „за" [преустройството], но днес до голяма степен въпросите се решават в едноличен порядък изцяло, и то много пъти съвсем необосновано. Потвърди ми, че след като преди известно време, след операцията, П. Младенов казал на Т. Живков, че е готов да напусне своя пост, получил отговор да почака. През м. май т. г. му казал, че сега е дошъл моментът да се изпълни неговото желание. И му поискал списък на кандидати. Този път обаче на П. Младенов не му се искало вече да напуска министерството. Макар и да не говорел открито, чувствувало се, че се съпротивлява. По време или след пленума Т. Живков му казал, че нямало да има смяна, да „потърпи". Разказах на Евгени, че сред някои среди се говорело, че П. Младенов бил казал: „Тия, които искаха да ме пратят в НС, те може би ще идат там." „Това ще развесели министъра" – бе отговорът на Евгени. В по-интимна обстановка той призна, че П. Младенов бил затруднен да предприеме по-цялостно преустройство и дори загубил интерес, когато толкова институции и хора се бъркали в неговата работа. Но своите задължения той изпълнявал акуратно и ефикасно. Сега отново се чувства блокиран. Поставил важни въпроси за придвижване – никакъв резултат.

Отбих се в Балканския отдел. [Георги] Караманев се готви за заминаване, но [Петър] Славчев се задържал до края на м. септември. [Васил] Митровски е крайно критичен към П. Славчев. Очакваното посещение на Т. Живков по средата на м. септември, което кара П. Славчев да отложи на всяка цена връщането си, изглежда, че ще се отложи. [Андреас] Папандреу е в Лондон, още не се знае дали ще бъде опериран, но щом се е стигнало дотам, едва ли ще му се разреши активна дейност така бързо.

2–5.IX.1988 г. [петък–понеделник]

За Бърно. Вчера бях при Б.[истра] Аврамова за кратка инструкция и получаване на програмата. Предвижда се и еднодневна конференция, на която съм основен докладчик. На другия ден – посещение в ТКЗС и обратно през Прага.

В Прага ни посрещна доц. Борис Каменев, политзатворник и партизанин в Словашко, останал в Чехословакия, председател на Българското дружество. Приятен човек, уравновесен, честен, отворен, с виждания и подход. Все още не е загубил доверие от многото пречки. Оплака се от неразбиране и у нас, и от страна на посолството. Но имало вече придвиж-

ване и се надява, че ще се оцени най-после достатъчно какво значи една българска маса от 10 хиляди души, сред които голямата част е съставена от висшисти и хора с определено социално положение. Тревожно е положението с младежите. Получили са най-после принципно съгласие за средно училище. Имат добра организация – в това се убедих.

За Бърно пътувахме в дъжд. На другия ден бе студено и облачно, но ние заседавахме в хотела. Моят доклад „Освобождението на България и нейното развитие до днес" мина много добре. Разбраха го, особено нашите, но и живущите в Чехия, а също и акад. Паулик Аморт, и председателствуващият Хейл. Говорих, но бях си приготвил бележки добре, така че не стана нужда дори да ги поглеждам. Зададоха ми и въпроси. И аз останах доволен. Всички заявиха, че експериментът изцяло се оправда и поискаха подобни периодични срещи. Става дума, че винаги досега срещите са се провеждали с ядене, пиене, фолклор. А сега решиха да мине с доклад.

За съжаление по втория въпрос – преустройството – дадоха 15 минути. Говори Здравко Райков, помощник на Й.[ордан] Йотов. В личен разговор изглежда разумен, макар и не много ориентиран по нашите въпроси (имам предвид сложното ни развитие след 9.IX.1944 г.). Но по актуалните въпроси в изказването си бе безкрайно общ, самоуверен, за всичко имаше отговор. Най-често употребяваната дума бе „ще стане". Опитах се след това да разчопля неговата категоричност, за да разбера какво се крие зад нея – убедеността на „неофит", че щом е казано отгоре, успехът е сигурен; недоверие към критичното мислене. Но същевременно по конкретни житейски въпроси има трезв поглед. Не се реших да ида по-надълбоко. Казах му за БАН какво мисля, за [Благовест] Сендов и за присъствието на двама членове на Политбюро, след като той ми каза колко изненадан останал от получения материал за миналото на Бл. Сендов. Съобщих му също за проектираното събрание в Института [по балканистика]. След малко ще стане дума за това.

Остана ни единствената възможност за около час и половина-два с кола да обиколим Бърно. Добре, че го направихме, защото изцяло го бях забравил, макар че през 1969 г. бях на конференция, организирана от Хейл. Беше ми останал споменът само за крепостта Шпилберг и затвора в нея.

На другия ден посетихме Микулчица. Не подозирах, че се касае наистина за голямо селище, разкрито в последните десетина години. И това, че са намерени предмети. Между другото – металическа със златно изображение книга, каквито са намерили няколко във Великоморавия и само в България. Касае се за връзки от езическо време преди християнизацията. В този смисъл написах и няколко думи поздравление за археолозите на Бърно в почетната им книга.

След едно гостуване в село, чието ТКЗС носи името на Георги Димитров и е побратимено със с. Поповци, Пазарджишко (полагане на венец, обяд), се върнахме късно в Прага.

На 5-и заранта [понеделник] потеглихме за София.

7.IX.1988 г. [сряда]

Сега ще разкажа за институтските работи. Във вторник бях предупредил [Пантелей] Щерев, че ще обявя, че си подавам оставката. Реших да го направя, за да прекъсна слуховете около мен и пасивността на институтския колектив, където всички очакват, че аз ще разсея всички облаци около Института [за балканистика]. А какви ли не слухове се пускат за това, кой иска да стане директор или ръководител на секция отвън, че ще ни отнемат отделни звена или ще присъединят целия институт към Института за история. Това го говорели на различни нива – и в БАН, и сред партийния институт, и в апарата на ЦК. Така поне са представяли работата пред нашия институт. Включително и М.[ито] Исусов.

Успях да го убедя [П. Щерев] да не се противопоставя. Той само ме предупреди да не би да се приеме като демонстрация. Успокоих го, че не е това целта ми. Но заедно с това аз искам да посоча, че и аз самият искам да сложа край на отговорност, която не мога да изпълнявам и само сковавам института. Дадох му да разбере, че нито мога, нито бива да се захващам и с преустройството на вътрешния живот, когато няма сам да се заема с неговото провеждане.

Както очаквах, реакцията в Директорския съвет бе неприемане на оставката, по-скоро на идеята. Убедени бяха, че ще мога да отложа по различни причини, че и те са готови да тръгнат по разни линии, за да убеждават. Само Жоржета [Григорова] ме разбра и подкрепи, мисля че и Ечка [Дамянова], но тя не се изказа. Предложих им да съберем колектива, да изложа обстановката и това, което предстои да се направи в близките седмици, за да не бъде само голословно обявяване, че не ще бъда директор.

На следния ден се видях с Иван Илиев, главен научен секретар на БАН, комуто обясних какво възнамерявам да направя. Той го одобри, но помоли да не подавам формално оставка, докато не се подготвят съответните документи и становище на ръководството. Смята, че това ще стане до края на м. септември или през октомври, ако Общото събрание отклони за преработка концепцията и устава.

Подготвих документа за оставката, както го бях прочел пред Директорския съвет, със забележка за срещата с Иван Илиев – че отлагам изпращането му в Президиума на БАН, който именно освобождава директорите – и депозирах копие в института за съхранение в личното ми досие.

Събранието бе насрочено в 15.00 часа, но само до 15.30 часа, защото салонът бе зает. Предшествувано бе с няколко обаждания. Най-напред Иван Илиев – какво съм насрочил днес. Отговорих му, както се уговорихме – да раздвижа колектива. Този път ми обясни, че го питали дали знае, че съм възнамерявал да избирам директор, на което отговорих, че сме се разбрали да се насочи вниманието на колектива към няколко души.

В института обаче М.[арин] Жечев в 14.30 ч. ми каза, че към 13.30 са го потърсили от Учрежденския партиен комитет и му искали обяснение защо е допуснал свикването на събрание, без да е получил инструкции. (Не е бил [Иван] Велинов, който е в отпуск, а зам.-секретарят, който знаеше по същество за далечните ми намерения.) Казах на М. Жечев, че съм съгласувал с ръководството, като му изложих и мнението на Иван Илиев, че е изпратил писмо до всички институти да обмислят преустройството си и да отговорят до 28. IX. – помогнал му и нашият разговор.

На събранието изложих накратко същността на въпроса – необходимостта от активното участие на всички в обмислянето на подготвяното преустройство и подмяна на ръководните кадри. Поставих задачи пред сегашното ръководство и секциите и предложих комисия, която да поеме някои координационни функции по изработване на предложенията. Славка Петрова, съпругата на [Йордан] Йотов, се възпротиви на комисията. Същевременно, настоятелно бяхме помолени да освободим салона. И аз вдигнах събранието.

Поисках от партийния секретар да свика партийно събрание през следващата седмица. Там имам намерение да поставя отново въпроса за комисия. Освен това проведох кратък разговор със Славка [Петрова]. Тя ме попита кое наложи събранието? Казах ѝ – напрежението на колектива пред слуховете за съдбата на Института и нежеланието ми да бъда обвиняван, че чакам или подканям хората на института да тръгнат да се борят за задържането. „Какво лошо видя в събранието?“ – я попитах. Отговори ми: „Нищо.“ Но веднага се върна към събранието, че вчера дошла в Института, видяла обявата и когато попитала, казали ѝ, че това събрание съм го свикал аз, за да подам оставката си. Тя го казала на Й. Йотов, който останал много учуден, че не съм знаел, че кандидат-член на ЦК и член на ЦК не могли да си подават оставката. Не ѝ отговорих, че и те трябва да бъдат уведомявани, когато ги освобождават, какъвто не бе случаят с мен, пък и с М.[ако] Даков. Но ѝ казах нещо по-силно – че не очаквах двама членове на Политбюро да се ангажират да прокарват личност като Благовест Сендов, срещу която настроението е общо. Особено след случая с Чудомир Александров. Тя мина в настъпление, че съм знаел, че това не е дело на Й. Йотов. Дигнах рамене – аз го знам, но за всички останали не е така. Излезе ядосана. [Пантелей] Щерев я поздравил, но тя даже не го погледнала.

Три секции се задържаха да разсъждават по поставените проблеми.

Прочетох „Спомени“ на Лев Разгон – писател, задържан, инквизиран, но оживял след 10 години. Поднесени много човешки, за другите пише, които срещнал и които са били забравени. Също и за [Алексей] Аджубей, за Н.[икита] Хрушчов и за събитията, пречупени през неговия собствен поглед. Засяга и периода, който ние знаем. Вижда се на чия страна е бил, но има доста места, където не звучи искрено.

Поляризацията е налице. Това се вижда от [съветската] преса. В едни [вестници] преобладават материалите, които безкомпромисно ратуват за гласност. Увеличават се обаче тези, които се опитват да дадат балансирана картина на миналото, да запазят позициите на взелите властта, като увеличават и трудностите по пътя на икономическите преобразования. Верен път да създадат недоволство. Дали процесът е необратим? Това е мнението на повечето, вкл. и на [Юрий] Хилчевски, с когото се видях в Париж. Но той не е сигурен дали [Михаил] Горбачов ще вземе връх. Очаква есента партийната реформа.

А ние какво очакваме? Теренът се разчиства, за да остане един, реално един, с некачествен пълнеж. До конгреса на всяка цена, до честване стогодишнината от основаването на партията. Да свърже името си с това събитие, да наложи още веднъж своето обяснение за развитието на партията и страната, като ангажира всички живи историци, и така да попречи за дълго на всеки опит за ревизия. Тогава би могъл и да се отдели, прехвърляйки отговорността върху подбраните от него. Разчита на вътрешните борби, които ще последват и които ще отклонят вниманието от него.

А настроението е гробовно. Поне засега. Всички са настръхнали от апарата, милицията. Търсят жертви. Това се чувствува дори около БАН, където винаги е било относително по-спокойно. Дори Живко [Кабадаиев] се е стъписал, макар че му си привижда светлина на края на тунела.

8.IX.1988 г. [четвъртък]

В Националната комисия за ЮНЕСКО. Приехме план за Изпълнителния съвет – само зам.-председателите и Иван Марков с хората си. Добре приготвен, с критични бележки по разпределение на задачите и известно сбиване.

Разискванията станаха по три въпроса. М.[ария] Захариева се оплака, че [Чавдар] Дамянов си приписал дейност, не отчитайки заслугите на Националната комисия; М.[илан] Миланов се оплака, че в МВнР казали (той бил писал?) – малко се съмнявам – че били постъпвали грами главно от него [Ч. Дамянов] и [Николай] Тодоров, а не и от М. Миланов. Не се намесих, защото ми се видя абсурдно – взаимни обвинения – та не бе ли Мария Захариева, която го обвини публично, че нищо не правел, не се ли

опита да му блокира средствата и не беше ли Милан, който дотърча до Есен, за да обвини Мария в нелоялност?

Другият въпрос – за [Благовест] Сендов – да се настоява от името на ръководството Ч. Дамянов да упражнява натиск, за да бъде Бл. Сендов избран за подпредседател на Комисията по информатика. Аз възразих и казах, че не съм съгласен, като пожелах да се протоколира. Не може председател на БАН да се кандидатира за всякакви международни комисии и подкомисии. М. Миланов ме подкрепи. Тогава Мария заяви, че е нареждане на Г.[еорги] Йорданов, тъй като скъпо сме платили за съгласието на поляците да отстъпят, за да се кандидатира той за председател. (А се знаеше, че няма да мине.) Та затова го предлагат за заместник-председател. Отново възразих – една грешка не се заплаща с втора, още по-голяма.

Третият въпрос – да се иска от [Анри] Лопес да прати отговорен човек за конгреса на славистите, ако той лично не можел да дойде. Казах им, че не бива да прекаляваме, още повече, че Славянският комитет не благоволи да стане неправителствена организация при ЮНЕСКО. Това приеха.

А А. Лопес снощи ми телефонира, че [Алиун] Траоре е сменен, но започнал война и срещу него, и срещу Многотомната история [на човечеството]. Искал Африка – черна и арабска – да бойкотира историята. [Анри] Лопес поиска да говоря с [Шарл] Моразе и да дам някои съвети.

9.IX.1988 г. [петък]

Преди обяд – на разходка. Разговори с М.[ихаил] В.[асилев] и А.[ндрей] С.[околов]; с Н.[иколай] Х.[айтов].

Едно е ясно – че Т.[одор] Живков е овладял горе положението. Остава основен разпоредител, като обещава спокойствие с цената на пълно раболепие. Очаква се пленум дори по кадровите въпроси. Вероятно за да изпревари една по-друга ориентация на север. Така или иначе, със или без промени, по-скоро козметични, за да осигури спокойно провеждане на конгреса и свързването му със 100-годишнината от основаването на БРСДП и с неговото име. Достатъчна гаранция за трайно осигуряване на установените трактовки поне за едно-две десетилетия, с което да направи почти невъзможно преразглеждането на „белите петна“. Те да загубят актуалност. Това той казвал. Сподели го с мен и Д.[авид] Елазар. Ще преформулират някои само постановки. Дори да се оттегли – възможен вариант – той ще запази достатъчно лостове за въздействие. И най-важното – ще се опита да осигури достойна смяна... Знаейки, че е притисната отгоре, без собствен ореол, тя ще бъде принудена да поеме известния път на натиск и компрометиране, което ще отвлече далеч вниманието от него и неговото пряко управление.

Разбира се, това са само разсъждения, и то елементарни. Искам само да фиксирам своето мнение, че в никоя сфера нашият пръв ръководител

не е отработвал такава многостранно обмислена стратегия, както осигуряването на своята лична власт.

Прогнози никой не може да даде – така динамично се развиват международните отношения въобще, между СССР и САЩ, в Европа, в нашата система. За „европейския дом“ след [Михаил] Горбачов заговориха западноевропейските страни. И то с намерение да уточнят своя стратегия и тактика, като включват и отношенията със социалистическите страни. Франция се активизира и гледа да възстанови своята роля. Тя (по-скоро социалистите, които са сега на власт) е направила своя избор – Унгария, Полша, Чехословакия. Но едва ли ще пренебрегнат Балканите, макар че тук се чувствува все по-силно влиянието на ГФР – Турция, Албания, България, Югославия. Как гледа на всичко това СССР? Ще издържи ли на силно обявената ненамеса във вътрешните работи с отказ от миналото, дори и тогава, когато се касае до въздействия върху позиции, реално застрашаващи интересите на социалистическата общност? Не става дума за вкарване на войски, но на морално въздействие под форма на несъгласие, критика, отказ да се поддържа. Досега на практика всичко у нас се представя, че се приема и одобрява от съветската страна, макар че излязоха няколко критики дори в пресата. Например за гласността у нас – че се научават за промени в Политбюро и ЦК от сведенията по „BBC“ и радио „Свободна Европа“, че се касае за премахване на сторонници на реформи у нас (в сп. „Новое время“ – каза ми Н.[икола] Инджов). А по телевизията [Владимир] Кабаидзе в интервю с [Петко] Бочаров заяви, че от всички социалистически страни ние имаме най-некачествено машиностроене и че той ще развали договора за сътрудничество с нас (Иваново–Радомир–Ст. Загора).

Трябва ли да се дочака остра криза, за да задуши повика за преустройство и да направи преодоляването на трудностите още по-мъчително? Аз самият не знам накъде могат да се развият нещата – толкова силен е натискът отгоре – централизация до крайна степен, страх от най-малката самостоятелност. В трамвая на висок глас един отговорил на въпрос на свой приятел как работи: „При плаваща заплата в потъваща държава“. Никой не взел отговора за хумор. Такова ли е общото положение?

Н. Хайтов ми каза, че имал разговор с [Пантелей] Пачов – I секретар на Пловдивска област – който му казал, че е истинско наказание днес да бъде някой I секретар. Разкрит бил Бисер [Славчев] (аз отсъствувах от София, когато вестниците писали за този случай, но всички говореха за огромни злоупотреби, страшна корупция и морално падение). Направен бил сполучлив опит да се спре следствието – централните следствени органи, прокуратурата в София отказали да се месят, не им изпратили специалисти – финансисти. Въпреки това [Пантелей] Пачов с пловдивски следователи решили да продължат делото. Казах на Н. Хайтов: „Кой не се е обаждал от София със съвети или пряк натиск.“ Той обаче решил да

отиде докрай, въпреки всичко. Обнадеждаващ фактор? Сам по себе си – да, но О.[гнян] Дойнов продължава да е в силата си, с пълната подкрепа на „първия“, дори Ст.[оян] Марков отново бил почнал да се издига...

Посрещнах Ана, върна се от конгрес в Щутгарт. Къщата отново светна. Не сме вече за оставане сами, не леки мисли ни налягат, старост – макар че сме жизнени. Но не е само отегчение от прекомерно и най-често безсмислено натоварване. Наистина, времето ни отминава, влизам в генерацията, която се нуждае от повече спокойствие, по-малко вълнения, разходки и чисто интелектуални занимания, в това число четене и писане.

11.IX.1988 г. [неделя]

В Драгалевци. Върбан постави гръмоотвод на покрива, аз скубах тръни. Брахме круши и сливи. След това се отбихме при Мавродия и Лушка [Петрови]. Отново разговаряхме надълго за отношенията им със снахата. Тя се отнася грубо, използува слабостта им към децата и не ги дава да ги видят, а мъжът, с когото живее, не е стока, криминален. Съветвахме, доколкото можем. Във всеки случай мисля, че ги отклонихме от идеята да осиновят ново дете. С примера на Дичо Атанасов и с възрастта им. Казахме им, че снощи сме били при Милка Шопова – болна е от лимфогрануломатоза. Какво си въобразяват – не сме ли всички вече под всякакъв възможен обстрел – здраве, смърт – та да поемат риска да осиновяват дете, което могат да оставят сираче? Не виждаме ли, че силите ни са на изчерпване? Не можем на собствените си внучета да се радваме. Нито сили, нито нерви. Добре ни е, когато родителите им са с тях, даже когато са при нас.

12.IX.1988 г. [понеделник]

Подготвих информация за разговорите, които имах в Париж около инициативите на [Жан–Луи] Баке–Грамон (и неговият избор за председател на СИЕПО) и на А.[лександър] Попович. Дадох го на [Стоян] Савов, при когото отидох да го помоля да ускори издаването на паспорт на Енко и децата за САЩ. Беше много любезен и ме задържа един час. Разговаряхме за БАН. Той изрази недоумение и недоволство от избора на [Благовест] Сендов начело на БАН. Смята го за неправилно, всички комунисти протестират, а и той смята, че подвеждат Т. Живков. Жалко, че се оставял. Говорихме в неговия кабинет.

13.IX.1988 г. [вторник]

Повика ме Бистра Аврамова на заседанието на Комитета за българите в чужбина, председателствувано от П.[авел] Матев. Беше и Ст.[оян] Ка-

раджов. Него специално поздравих. Разказах им за впечатленията си от срещите в Бърно и т.н.

След обяд Директорски съвет. Получи се писмото на Иван Илиев. Анализирах го и предложих как да процедираме. Прие се да докладва на партийно събрание писмото и задачите М.[арин] Жечев, който преди това насрочи и заседание на партийното бюро. Аз поех задачата също да говоря.

Поставих пред Директорския съвет и искането на Дед Прека, който ме посети в СИБАЛ за подписване на договор между нашите академии, с обозначаване на Института по балканистика и глобалните проблеми – екология и прочие. А пред Живко [Кабадаиев] говори за удивлението на дипломатическия корпус, че не ме били избрали за председател на Академията. Казах му, че аз никога не съм бил кандидат, пък и не отговарям на текущите изисквания. Не хуманитар е нужен начело на БАН.

14.IX.1988 г. [сряда]

Днес се състоя партийното събрание. Мисля, че успях да раздвижа колектива. Не става въпрос да ги накарам да си променят изработеното отношение – който работи, той няма нужда от подканяне; мързеливият и негодният не се оправят с подвикване. Но разбраха, че ме боли и държа за института; че не съм преставал да се боря за неговото доизграждане, укрепване, за реструктуриране, когато се е налагало. Прочетох им предложението за откриване на ново направление, споменах имената, на които го предадох и по чиято поръчка отидох в СССР; отговорих и на опитите да не се види промяната, което налага наистина преосмисляне на структурата с оглед развиване на нова проблематика, поради изчерпване на този етап. Не се отделих от колектива, но им дадох да разберат, че не могат да разчитат на мен да тегля колата, следователно нямам право да настоявам решително да се приемат моите разбирания – те сами да определят насоките, по които искат да работят. Така прокарах в името на демократизацията и предложение за комисия, начело с партийния секретар, без участници от ръководството да прегледат и вземат отношение към предложенията на секциите преди да се внесе материалът в Научния съвет на института.

15.IX.1988 г. [четвъртък]

Днес бе ден също с емоции. Заранта отидох в НДК за откриването на Конгреса на славистите. Връчиха ми покани за откриването и коктейла. При влизането ме посрещнаха учтиво зам.-директорът на дома и един от протокола, които очакваха официалните гости. Казаха ми да се кача на 7-ия етаж. Насочих се към залата, но милиционерът (цивилен от УБО)

при вратата не ме пусна. Показах му и другата си карта на ЦК: „И тя не важи!?!“ От натрупалите се на вратата наши и чужди хора се чуха възгласи с името ми. Принудих се да скъсам поканата, да я хвърля в краката на милиционера и да си замина. Но ми провървя.

Тъкмо зам.-директорът при изхода ме спря, за да разбере какво не върви, зададе се и Йордан Йотов. Като влезе, той ме видя, подаде ми ръка с въпроса: „Накъде?“ Казах му, че си отивам, защото не ме пуснаха с аналогичен пропуск и му тикнах в ръката пропуска за коктейла, посочих му и картата на ЦК – че и тя не смекчи усърдията на охраната, и докато той се обърна да разпита какво значи това, аз напуснах НДК. И мога да кажа задоволен от получената демонстрация.

В 11 часа бях при албанския посланик. Покани ме на кафе. Поднови въпроса си за сключване на договор между двете академии и сетне надълго ме заразпитва за М. Горбачов и за това, кое кара съветските ръководители и преса така яростно да нападат Сталин.

Преди това за малко се отбих в МВнР по срочно повикване на Евгени Александров по повод подготвяната от Аксиния Джурова изложба, в която помества и около 50 документа от византийските, иззети през войните (Балканската или Първата световна) от един манастир край Серес. [Петър] Младенов поискал да му дам аргументирано изложение. Аз многократно настоявах за уреждане на този въпрос. Условията, предложени на времето от акад. [Линос] Политис и [Дионисиос] Закитинос и връчени на Т. Живков при посещението му в Родос, бяха приемливи и взаимно изгодни. По неизвестни причини не се изработи становище у нас и отговор не се даде на гръцката страна, докато на последната среща на високо равнище [Йоанис] Сардзедакис, гръцкият президент, не постави пред Т. Живков този въпрос. Тази година по време на юбилейната сесия на Българо-гръцкия симпозиум Е.[вангелос] Кофос от името на К.[аролос] Папуляс се обърна към мен да обясня на нашето ръководство от какво политическо значение ще бъде уреждането на този въпрос. Отново ми повтори същото с допълнителни аргументи за положителното въздействие и негативните последствия от забавяне или отказ в Анкара. А само преди 2–3 дена получих по пощата писмо със снимки от Кападокия и добавката, че „един жест на предстоящата среща от страна на Т. Живков ще има по-голям отзвук от десет други споразумения“. В този дух написах докладна записка до П. Младенов, като добавих, че ако се въвлече въпросът за византийските документи в пресата, наелектризирана от дейността на Мелина Меркури по връщане на гръцките паметници, това би могло да зачеркне не малко от постигнатото до сега.

След обяд се поразходих с Ана в градината – този път по-рано от обикновено.

16.IX.1988 г. [петък]

В Института [по балканистика] – да определим заплатите съгласно указанията. На всички даваме минимума, т. е. основното увеличение. Направихме изключение за специалистите – този път увеличихме на Славка Драганова – к. и. н. с три книги, на [Валентина] Лапатова – не ѝ достигат три месеца, за да получи тригодишното увеличение, и на Светла Тодорова от сп. „Etudes Balkaniques".

По обяд – прием в посолството на ГФР по случай конгреса – среща с германската делегация. Беше и А.[нгел] Балевски. Покани ни на маса с него. [Петър] Динеков се извини за случилото се в НДК – сменили решението, но оставили там двама, които уж да помагат – секретар на ЕЦЕЛ и не знам кой си. Но хвърли вината върху пазачите на вратите.

Стана дума за загубата, още веднъж, на исканото така силно от някои домакинство за Зимните олимпийски игри. Реакцията на населението е станала широко известна – нескрита радост, поздравления и черпене, дори по институти.

В 4 часа – среща с [Виктор] Фридман от САЩ, председател на Балканския им комитет. Говорихме за конгреса. Дадохме му необходимите обяснения и материали.

Пропуснах да отбележа, че във вторник вечерта дойде у нас Владимир Волков. Прекарахме заедно 3–4 часа. Разказа ни подробно за това, което става у тях, за трудностите. Затова му допада центристката позиция на М. Горбачов. Струва му се, че крайностите дават аргументи на противниците, че настъпва анархия, и по този начин влияели на широките слоеве.

Съобщи, че в скоро време той ще стане представителят на СССР в Асоциацията на мястото на [Владилен] Виноградов.

17–18.IX.1988 г. [събота–неделя]

Разчиствах бюрото си, натрупано с материали от няколко месеца. Тази оборка – разпределение на книжа, книги – ме измъчва много и най-важното всеки път ме заболява сърце. Та помолих Ана и дори малко се поразходихме преди обяд, докато стана време за заминаване. От Националната комисия за ЮНЕСКО ме натовариха да поздравя две конференции във Варна – по хидриложката програма за водната ерозия с организатор П.[енчо] Пенчев и К. Иванов, и втората екологическа на представители на академиите на балканските страни, провеждана в резултат на решенията на Белградската среща.

За първата си приготвих и изказване, дадоха ми и текст от около една страница. Преведох го на френски. На втората реших да не ида, защото се оказа, че освен М.[ако] Даков – организатор или отговорник – там щял

да даде прием и да участвува Бл.[аговест] Сендов, а от името на БАН приветствие щял да поднесе и А.[нгел] Балевски. Сметнах, че ще бъде крайно недостойно да увеличим броя на присъствуващите с още един от бившето ръководство, когато там е и председателят на БАН, и един от зам.-председателите – Ал.[ександър] Янков. Само повод за насмешки. Съобщих, че уважителни причини налагат да се върна в веднага в София. Аз бях настанен в МОЖ, а не в „Жолио Кюри" и това съвсем облекчи отказа.

Но при пристигането констатирах, че целия пакет с документацията съм забравил в самолета. Успях да позвъня да ги намерят и Ана ми съобщи къде да ги потърся на връщане в София на летището.

19.IX.1988 г. [понеделник]

Снощи бях у Паруш [Тодоров]. Майка ми се опита да се оплаче от отношението към нея, но не настоя този път. Прехвърли въпроса, че нещо ѝ било обещано, но Васа не ѝ го дала, уж оставено от Ана. Не ѝ възразих – явно вече е склонна да фантазира и да обвинява. Само ѝ казах, че Ана не е намерила това и е обещала да купи. През лятото се нахвърли върху мен и Паруш, защото сънувала лош сън. Но този път бе спокойна – хапна си добре, вслуша се в разговора и когато разбра, че Тошко е написал хубава дисертация, се възгордя. Четирима историци все от нея са взели нещо. Може би е права, защото не мога да ѝ отрека любознателността.

Поздравих конференцията – пълна импровизация, която се пое добре, без да засегна конкретната им тематика. За това говориха [Пенчо] Пенчев, представителя на ЮНЕСКО, а след мен и К.[ирил] Мишев. С К. Мишев се разходихме около час. Чувствува се невероятно засегнат от подхода към академичния състав, към самия него и се изказа безкрайно неласкаво за зам.-председателя, който отговаря за тях. Аз пък не го познавам.

20.IX.1988 г. [вторник]

За малко в МВнР – при [Йордан] Величков. Дадох му изложението на Н.[иколай] Кочев – за дъщеря му. Завършила немско училище, иска да следва немска филология в Берлин, има разрешение от Висшия съвет на образованието, но консулът ѝ отказва, понеже там бил дядо ѝ, а не баща ѝ. Поговорихме и по „Демографското състояние на Балканите". Щели да го купят за нашите мисии в чужбина. Посъветва ме аз да дам на някои от посланиците. Ще дам на трима, с които съм близък – на ГФР, който ми поиска, на Франция и на Гърция.

Целия ден – с П.[антелей] Щерев. Приготвихме текста на ръководството по преустройството – циркуляра на Иван Илиев, изхождайки от материалите на секциите. Прибрах се не на себе си от умора. А няма топла вода вкъщи от десетина дни – нещо се е повредило в квартала.

21.IX.1988 г. [сряда]

Поканен бях на обяд от посланика на ГФР в чест на проф. [Райнхолд] Олеш – почетен доктор на СУ. [Петър] Динеков ми каза, че след случая с мен сменили режима на свободно влизане, а въпросният служител, който не ме бе допуснал, бил уволнен от [Иван] Панев.

22.IX.1988 г. [четвъртък]

Поздравление на участниците на Комисията по ръкописите. С.[игурд] О.[тович] Шмидт е председател. Благодарение на конгреса и на откриването на Славяно-византийския център „Иван Дуйчев“ – за пръв път има толкова представители и такова качество. Авторитетът на СИБАЛ расте. Да видим как трябва да продължим, за да осигурим качествени издания във всички сектори и укрепване на работата в Комисията за архиви. Нужна е известна гласност сред научната общественост. Поговорих с Фр.[енсиз] Томпсън, Имре Тот, [Райнхолд] Олеш, със съветските участници, с представителката на Дъмбъртън Оукс, която ми донесе много поздрави от Мая.

По това време дойде и Фр.[ансоа] Конт, авторът на дисертация и книга за [Кръстьо] Раковски, който ми подари единия том в Париж. Оплака ми се, че не го поканили на конференцията за Кр. Раковски. Допуснах, че е станало недоразумение, затова го свързах с Ф.[илип] Панайотов. Така и излезе. Е.[лена] Савова обещала да го вземе, без да каже къде и той не я дочакал, а отишъл на конгреса на славистите.

Когато го запознах със С. О. Шмидт, оказа се, че той знае много добре Светлана, дъщерята на Н. Бухарин и Светлана, дъщерята на Кр. Раковски. Баща му също е бил близък с Н. Бухарин, а оттам намериха много общи личности, та ги поканих и двамата на обяд – да се наприказват. Отидохме в ресторант „София“ рано, седяхме дълго, говори се много, аз повече слушах. Почнах да се питам дали и Фр. Конт не е по потекло руски човек. Но не му зададох този въпрос гласно пред С. О. Шмидт. Оставих това за друг път. Колко много френски интелектуалци са полуруси или изцяло – като Ален Боске – слушал съм го по телевизията, четох и негови изявления така хубаво написани към съветските интелектуалци. Оказва се, че съвсем като дете напуснал Русия, установил се временно в България и оттук се прехвърлили във Франция. Високообразована, чувствителна, своенравна, капризна е руската интелигенция, но има свой чар, който привлича, прави я обичлива. Не са студени, високомерни хора.

В същия ресторант влязоха и А.[нгел] Балевски, [Петър] Динеков и [Благовест] Сендов и след малко [Дмитрий] Лихачов със съпругата и дъщеря си. Те се спряха при нас, защото С. О. Шмидт работи от години с Д. Лихачов и сега е в редколегията на тяхното списание „Наше наследье“. Разменихме няколко думи.

Преди обяд се обадих на Йордан Йотов, както се уговорихме. Той ме прие веднага. Казах му, че повече не мога да остана директор и да чакам с пръст да ми посочат кога да напусна института. Не искам да изглеждам засегнат от промените, но ще бъда принуден да отстоявам позиции, които в някои случаи ще бъдат по-емоционални, отколкото ми се ще, ако остана в това зависимо положение. Той одобри това, което правя – явно търсеше да оправдае обажданията от кабинета си до БАН или по-скоро да ги извини с тези думи – че Институтът [по балканистика] е основополагащ, че е с големи заслуги, че трябва да се утвърди и развива, а аз да продължа да отстоявам неговото име; да си казвам мнението, както и досега; да включа към института и да говоря за необходимостта от съвременно направление, за положението днес в балканските страни. Посъветва ме да не връчвам още оставката си в Президиума. Засега е достатъчно, че съм го заявил, да почакам да се приеме концепцията, което нямало да закъснее. Искат в БАН всичко да приключи към началото на м. декември.

Разпита ме за ръководството. Казах му възможно най-ясно и категорично. Той остана изненадан. Признавам си – и аз останах изненадан. Подвеждат го и го водят за носа, а той при такива възможности да се информира, не го прави. Дали не ще излезе прав П.[антелей] Щерев, когато казва, че той не ме обича, а ме търпи и търси само доколкото има собствен интерес? Едно е ясно, че по отношение на [Благовест] Сендов чувствата му не са се променили, но зад едно неясно и несигурно бъдеще за БАН той ще иска да се скрие зад Сендов. На няколко пъти ми повтори, че е бил против него, но обстоятелствата и някои интереси го изтиквали, но това било временно. Натърти на тази дума, каза, че го е съобщил на всеослушание на събранието на БАН, че и [Тодор] Живков го казал на срещата с научните работници във Варна. Отговорих, че най-трайни се оказват временните решения, тази аксиома многократно е доказана от историята. Обясних му, че не дойдох на събранието в БАН, за да не стана съпричастен на нещо, което не мога да приема. А начинът на провеждане – открита конфронтация с Политбюро – изключваше и най-малката дискусия.

Съобщих му, че узнах от Д.[ичо] Атанасов и след това сам проверих, че П.[етър] Младенов е говорил пред Т.[одор] Живков за изпращането ми за посланик във Франция. Посрещнал го благосклонно. Нямало още решение, изобщо не се говорело навън. Й. Йотов ме попита от кого съм узнал. Отговорих – от Евгени Александров. При това положение дадох съгласие. Втори въпрос от Йотов: „Аз съм „за", ще подкрепя. Няма ли възрастови ограничения?" Отговорих му с думите на Дичо, че в случая за такива като мен, възрастовата граница е по-висока. Това го успокои и той изрази и доверие, че там наистина мога да бъда много полезен. Поисках му да съдейства, като говори и със самия П. Младенов. Обеща. Мисля, че изигра роля и това, че Й. Йотов не знае какво да прави с мен.

В Института [по балканистика] – разширено заседание на Научния съвет с целия колектив. Мина оживено. Прочетох документа, подготвен от мен и П. Щерев. М.[арин] Жечев прочете своя, отредактиран и от мен в някои части. Няколко души се изказаха. Имаше и обидени. Обобщих предложенията и прочетох поправките, които внесох в текста. Накрая направих предложение за въвеждане на нова обобщаваща тема – „Балканите в Европа". Говорих разпалено, прие се. Обърнах внимание на приоритетните моменти в направлението „Съвременни Балкани" – всестранно за Гърция и Турция, целенасочено за Албания, диференцирано към СФРЮ, Румъния. И накрая за методологическите проблеми, които поставя изучаването на националните взаимоотношения в днешното общество. И какво решение може да даде съвременната национална държава или федеративното устройство.

За мен това бе прощална среща с колектива. Не го казах никому, но бях предварително помислил да направя и едно изказване във връзка с приемането на материалите до ръководството на БАН.

На влизане в малката зала – само състава на Научния съвет – В.[асилка] Тъпкова ми каза, че съм се разпалил, че било интересно и че тя се убедила, че съм намерил някакъв начин да не изоставя института. Разочаровах я, но тя си държеше на своето. Казах ѝ, че е по-важно да се мисли кой ще стане директор. За нея това е Страшимир [Димитров] – най-подходящият. Вечерта и П.[антелей] Щерев ми каза, че съм бил екзалтиран и че това се било възприело от тези, които знаели, че съм бил при Й. Йотов като доказателство, че нещо сме се разбрали. И на него му обясних – че се касае за най-простото – прощална среща с целия колектив.

Събранието продължи дълго – та пропуснах всички покани – и в италианското посолство, и във френското, и венецуелския прием. Но затова пък спах добре.

23.IX.1988 г. [петък]

Отидох на откриването на Центъра „Иван Дуйчев". Хвърлили са много средства, създали са го с размах, благодарение на войниците-строители. Аксиния [Джурова] пое голям риск и дори не много честно постъпи, като изложи гръцките документи, задигнати в миналото и уж намерени в архива на [Иван] Дуйчев. Хората знаят истината и рано или късно това ще се разрази не в наша полза. При пристигането ме прегърна, насочи ме към лентата. Видях се с американския посланик, там бе и Марин Пундев със съпругата си. Видях се и с много други, но веднага напуснах, за да довърша многото работа, която ме очакваше.

Утре тръгвам за Париж. Трябваше да изтегля пари, да подпиша докладната записка, която написах за срещата с албанския посланик Башким Рама, да прегледам и бързо да изпратя исканото изложение за Иинститута.

24.IX.1988 г. [събота]

Днес тръгвам за Париж – два дни по-рано по искане на [Селия] Захер. Явно нещо става.

24.IX. – 1.X. 1988 г. [събота–събота]

В Париж. Първите три дена – за Многотомната история [на човечеството]; вторите три – за журито за определяне наградата на ЮНЕСКО за правата на човека (éducation, action, etc.).

Със С. Захер се видяхме още в неделя от 14 до 18.30 часа. Оплака ми се от [Алиун] Траоре. Набелязахме план за придвижване на работата. Заела се е енергично. Не е доволна и от [Анри] Лопес, колебаел се, гледал да не се заангажирва, страхувал се от Иба дер Тиам.

На следващия ден заранта отидох при [Жорж] Кастелан – за неговата конференция и за Бюрото на AIESEE – отложихме го за София през м. януари.

Отново при Захер – разговор и с [Питър] Матайас от Кембридж, с [Сергей] Тихвинский, с [Е.] Менделсон от САЩ . ВместоVI том предложих в Загреб да се събере VII том. Отложихме Бюрото за м. май, след Загреб. Оказа се, че и китайците много настояват да ида отново в Шанхай. При това с Ана. Не си дават сметка какво струва един билет.

[Шарл] Моразе ни покани на вечеря – С. Захер и мен. С. Захер им поднесе голям букет от орхидеи. Вечерята се състоя в сряда, след като имахме заседания на журито и официален обяд. По време на този обяд, на който бяха поканени посланиците на присъстващите членове на журито – Испания, Мексико, Египет, Индия, България – посланичката на Индия [Арундхати] Гош ме запита какво става със Световната история, толкова ли е плачевно състоянието, както го описвал Иба дер Тиам (по телефона от Сенегал). Обясних ѝ нещата, стана дума и за А. Траоре, казах ѝ, че са неоснователни обвиненията му в расизъм спрямо Ш. Моразе и [Елени] Арвайлер; че Иба дер Тиам подвежда и че отстраняването му от „Историята" се дължи и на други грешки, които е допуснал като функционер и които са дали основание на [Федерико] Майор да го отстрани.

Съобщихме това на Ш. Моразе, за да се съгласи той или поне С. Захер от негово име да действуват. Прояви колебание и накрая той лично отказа да действува (сметнал е, че тук са намесени други сили, може би и Франция е срещу Ф. Майор), но не възрази С. Захер да използува случая посвоему. Това тя стори. С писмо до генералния директор.

1–15.X.1988 г. [събота–събота]

Върнах се днес. Няколко дни до 10 октомври. Не можах нищо да запиша, защото направих постъпки за Москва и няколко дни не излизах от

къщи. Простудих се силно. Отгоре на това и отопление нямаше в нашия квартал.

Единствено произшествие – поздравих участниците в семинара по османска палеография и дипломатика, организиран от СИБАЛ, и поканих на обяд Пол Дюмон и Ж.[ил] Венщейн.

Посещение при [Благовест] Сендов. Исках да уточня дали е пенсионирал само Иван Калайков, или е обща мярка срещу АБПФК. Оказва се, че е действувал съгласно решението отгоре. Ив. Калайков ми се обади, обясних му. Той ми изпрати изложение, протестно, срещу това решение, че е дискриминационно спрямо него. Пратил го и нагоре. Не мисля, че ще постигне нещо, а и ние не можем да направим нищо, защото не можехме да изключим правото на ръководството на инститите, взето по съответния ред, да може да освобождава и АБПФК. Имахме и прецедент, когато единодушно бе преценено в един от институтите, че дадено лице трябва да излезе в пенсия, поради невъзможност да изпълнява елементарни задължения.

Вечерта заминахме за Москва. Налагаше се да ида, за да уточним някои неща по „Историята“ [на човечеството]. Нагласих да замина в сряда, за да не участвувам на Общото събрание на БАН по концепцията. Съзнателно. Но не можаха да ни осигурят билети и ни пратиха със самолет, който пътува през нощта от 11 до 1–2 часа. Докато се стигне до града – стана почти на зазоряване.

Москва. В хотела пристигнахме в 4 часа. Успяхме да поспим малко. Още същия ден се състоя по обяд срещата в Отделението за исторически науки. Уточнихме задълженията по общата и регионалната част на т. VI на историята; участниците на няколко конференции; конгреса по балканистика.

В околностите на Института [славяноведение и балканистики] отидохме на кино – „Малката Вера“. Силен филм – няколкото еротични сцени ще накарат всички да се изредят да го видят, но действуват със специалните си аспекти.

При [Тофик Муслимович] Искандеров в сряда. В редакцията на сп. „Вопросы истории“. Спомнихме си за предишни срещи при [Евгений] Жуков. Говорихме за преустройството на историческия фронт.

Среща и с [Владимир] Волков. Продължителен разговор. Той активно въвлича Института и хората си в преустройството, включително и с анкети. Смята, че процесът е вече необратим, но не е сигурен в крайния му успех. Голяма е съпротивата – съзнателна и по навик. Освен интелигенцията още нямало сериозна социална опора.

Един полуден обикаляхме с [Александър И.] Рогов из манастирите. Ана за пръв път бе с него и ѝ се откриха очите. Поканих го на конгреса,

прие. Даде и хубава тема. А. Рогов ни каза, че е достоверно, че Сталин бил изгонен от Семинарията за кражба. По-късно хайдутувал и така се свързал с болшевиките.

Последната вечер прекарахме у Акоп [Улунян]. Дойдоха и Витя и Нина Зуеви, а беше и братът на Акоп. Говорихме за Армения. Констатирах, че общо е недоволството от отношението към тях, макар че мнозина не одобряват момента. Боят се, че това може да разпали руския национализъм, който, по думите на В. Волков, винаги е бил крайно агресивен.

Върнахме се в събота на 15 октомври.

17.Х.1988 г. [понеделник]

Срещнах се с Л.[юбомир] Желязков, който ми разказа как е протекло Общото събрание на БАН. [Георги] Джагаров се нахвърлил върху [Благовест] Сендов и новото ръководство. Казал много верни неща, но с кафеджийски тон, което ги обезсилило. Бл. Сендов направил добро въвеждащо изказване, разграничил се от внесения материал, два пъти употребил думата, че БАН се намирала „в кома“. Сетне признал пред Л. Желязков, че това били думи на Т. Живков, че бил критикуван и от него, и от Й.[ордан] Йотов. Направило вече впечатление, че отбягвам да бъда в БАН – на общите прояви.

18.Х.1988 г. [вторник]

Цял ден в Института. Текущи въпроси. Историята. Посещение на Дед Прека. И т.н.

19.Х.1988 г. [сряда]

Среща с Крум Василев. Показах му излезлия труд „Демографското състояние на Балканския полуостров“. Хареса го и каза, че ще се обади да бъдат купени екземпляри.

20.Х.1988 г. [четвъртък]

Посети ме културният аташе на Франция в СИБАЛ. По въпроси на Френската революция. Подхвърли ми, че техният лектор [Андре Курибе], който живее у Ташо Ташев, разпространил, че щял съм да отида посланик в Турция.

21.Х.1988 г. [петък]

Свиках организационния комитет за конгреса. Поставих задачите, уговорихме се да привлекат нови хора. Убедих се, че Деянов от Центъра

по българистика ни подвежда, и затова отхвърлих опита да ни бъде прехвърлен с бройка от [Стоян] Радев.

24–29.Х.1988 г. [понеделник–събота]

Потеглих за Париж. ЮНЕСКО и конференция за Френската революция.

Продължение на историята с [Шарл] Моразе. Той отправил писмо до [Федерико] Майор и с това счел въпроса за изчерпан. А [Селия] Захер открила скрити документи от [Алиун] Траоре, с които окончателно направила невъзможна всякаква негова стъпка – поети ангажименти през главата на Секретариата и други компрометиращи документи, които заставили самите африканци да се оттеглят.

С. Захер предложи заседание на Бюрото в Мали в края на м. януари, на което да се разисква въпроса за смяната на председателя на Международния комитет. И други неща от организационно естество.

Остана да се уредят само взаимоотношенията с Иба дер Тиам. Ч.[авдар] Дамянов го покани, присъствува и [Милан] Миланов. Иба дер Тиам имаше намерение да направи демонстрация срещу Федерико Майор, като използува и случая с А. Траоре. Обясних му обстановката, той прие, че слабости има, но че те не заслужават скандал – а когато и Милан му разкри все още градивното отношение на социалистическите страни към Ф. Майор, то той се отказа от демонстрация, за да не доведе до изолация африканските страни. Разбрахме се, че ще отстоим прогресивната тенденция в историята и че ще прокарваме обща линия по кадровите промени. Той настоя да приема председателството на комитета, аз отказах. Така че случаят А. Траоре приключи без инциденти.

С. Захер обаче ми каза, че югославяните се държали агресивно и предизвикателно спрямо мен в Загреб. До такава степен, че тя трябвало открито да възнегодува. Според нея само твърдостта ѝ и отказът ѝ да обсъжда каквото и да било, което ме засяга, ги накарало да отстъпят. Искали да имат югославянин и в Бюрото. Тя отхвърлила и това тяхно предложение. Най-странно ми се видя поведението на [Милутин] Гарашанин, който не се държал достойно и хвърлял обвинения, отнасящи се до функционирането на Секретариата, срещу мен. Наложило се тя да го обвини, че той не си гледа задълженията като член на Международния комитет; да поиска от там информация да се оплаче, че нямал документация.

Имах среща и с [Дмитрий] Кундюба. Оправих получаването на средства за СИБАЛ, а също и за Института, във връзка с провеждане на заседанието на Бюрото.

27–28.Х.1988 г. [четвъртък–петък]

Белфор. Всички в мисията се заблудихме – Белфор не се оказа предградие на Париж, а град на границата с Швейцария и ГФР. Добре, че уз-

нахме достатъчно навреме, за да купя билет и стигна в Белфор направо за сесията след 4 и половина часа пътуване с влак.

Във влака се запознах с журналистката фон Бюлоф, немкиня, както тя се изрази – живуща и натурализирана във Франция. Та цяла група стигнахме в хотела, където бяха настанени вече около 200 души (част от тях дойдоха и от други хотели) в очакване на откриването. Отбих се в стаята, колкото да сменя ризата си и седнах някъде по средата на залата. Не видях познати, очевидно дошли от Париж, те бяха сред организаторите и около министъра.

Откри конференцията с няколко думи новият председател на Националния комитет [Жан–Марсел] Жанени, млад сравнително човек. След това проф. [Мишел] Вовел, председателствуващият, даде думата на министъра [Жан Пиер] Шевенеман. Той благодари на присъствуващите и обяви, че ще спомене само няколко имена с лично обръщение – Мишел Вовел, Р. фон Таден, още един немец, депутат–социалдемократ от ГФР, и изведнъж заяви на висок глас: „Не знам дали е тук акад. Н. Тодоров, известен международен деятел, но държа да го поздравя." Естествено вдигнах ръка, за да види, че съм тук, и след това веднага ме изтеглиха на председателската маса.

Няма да говоря за същността на конференцията – написах отчет от 4 машинописни страници. Ще засегна само лични моменти.

Макар че бях предвиден по програма за втория ден, когато се разискваше въпросът за влиянието на Френската революция извън франко-немската общност – изкараха ме без предупреждение на трибуната. Не се отказах да говоря – но обосновах отправената ми покана с това, че се игнорира Югоизточна Европа като регион със своя специфика. Добавих и формалните основания – част, и то голяма, от Балканите под австрийска власт, а в другата – френски език, господствуващ сред интелектуалците и със значителна емиграция, която възприема директно влиянието на Френската революция. Прие се добре от аудиторията.

Водиха ни да видим калкана на една голяма къща – на двете крила са нарисувани образи в човешка големина дори гледани от разстояние – около 30–40 личности от немски и френски произход: Алберт Айнщайн, Пиер Кюри, Марлен Дитрих, Ерих фон Щрохайм, Луиза Мишел от Парижката комуна и пр.

Вечерта имаше голям прием – вечеря с места в двореца крепост. С десетина души бях на централната маса срещу Ж. П. Шевенеман.

На другия ден отново бях на трибуната. За своя доклад направих изказване, а се наложи от място да взема думата, когато се заговори за отношенията Изток–Запад. Германка от Берлин, настанена в Париж, историчка, отправи въпрос във връзка с посещението на [Хелмут] Кол и се изказа, че трябва да се упражнява постоянен натиск върху социалистическите страни, за да се либерализират и демократизират. Нямаше как, трябваше

да отговоря и реагирах, като припомних пътя на самата Френска революция, Реставрацията и ролята на демократична и либерална Англия. След това припомних, че има Октомврийска революция и две системи, но оспорих правото всичко това да се включи в изкуствени категории – географски, а им се влага политическо съдържание; от политическото съдържание на отживяли времето си категории се правят съвременни изводи; и накрая, че имаме и ние самите различни политически системи, които не се подлагат на механична унификация, и най-малко Балканите и Югоизточна Европа могат да бъдат отнесени към Източна Европа, след като 4 от всичко 6 страни там не принадлежат към Варшавския договор. Заключих, че искаме протегната ръка, а не заплахи.

31.X.1988 г. [понеделник]

Вече се настаних трайно в СИБАЛ. Живко [Кабадаиев] и [Тодор] Кехайов се постараха да обзаведат кабинета ми. Каквото, разбира се, има на пазара. Но стана. Очаквам да ми прекарат и телефон.

Отидох при Е.[вгени] Александров. Той ми каза, че П.[етър] Мл.[аденов] не е сигурен, както и другите, какво ще стане. Затова изчаквал. Посъветва ме да намеря начин за лично уреждане чрез пряк контакт. Казах му, че това не е възможно, но се съгласих, че и проста намеса на П. Младенов, ако не е подготвена почвата, няма да даде резултат.

1.XI.1988 г. [вторник]

При Д.[имитър] Станишев. Предадох му поздравите на [Жан Пиер] Шевенеман. И говорихме за Франция. Очакват височайше посещение. Трябвало да се смени посланикът, но още очакват пленума с разместванията. Текущите въпроси за решаване се задържат. Казах му за мнението на Е.[вгени] Александров. Той решително се възпротиви за каквато и да било среща или на директно поставяне на въпроса. Той сам щял да има грижата. Говори ми за Москва, където е бил. Самочувствието му е повишено.

2.XI.1988 г. [сряда]

[Благовест] Сендов свика академиците – [Димитър] Косев, [Христо] Христов, [Димитър] Ангелов, [Веселин] Хаджиниколов и мен, за да говори за смяната, която трябва да попълни академичния състав. Явно свика тази среща, за да обяви решението за пенсиониране от 31 декември на навършилите, т. е. всички, но всички останали. И същевременно да има съгласието ни, за да прокара за нови своите приятели. Но не мина така гладко, както искаше.

Най-напред имаше известно мърморене по пенсионирането, но не и открита реакция. По въпроса за нови избори пръв взе думата Д. Косев, за да настои да се изберат повече член-кореспонденти, за да се смени сегашното съотношение 6:3 между академици и член-кореспонденти. Подкрепих го. Разговорът се завъртя около бройката – още поне трима. Тогава Бл. Сендов поиска да нахвърлим и имена. Аз напомних, че в предварителни разговори, които сме имали, ръководството е изхождало от мисълта, че има достатъчно кандидати сред историците, като на първо място са били сочени [Александър] Фол, младия [Константин] Косев. Бл. Сендов потвърди и поиска още имена. Д. Ангелов спомена В.[елизар] Велков, подшушнах му Стр.[ашимир] Димитров, предложи го. Тогава добавих Радослав Попов. Хр. Христов посрещна това с възгласа: „Прави ти чест, че го предлагаш." Ясно, че са създавали настроения у Радослав. Набелязаха се около десетина души. В. Хаджиниколов и Хр. Христов предложиха да се увеличи бройката. Аз и Д. Косев настояхме да се поискат четири места.

Тогава Бл. Сендов предложи да се включи в списъка и Н.[иколай] Генчев. Хр. Христов веднага подкрепи. Д. Косев обаче възрази, че неговите текстове били отхвърлени и от Многотомната история на България, и от Енциклопедията. Тогава Хр. Христов настоя, че Н. Генчев бил поканен от Сорбоната. Д. Косев пак взе думата с репликата: „А защо е поканен?" и продължи – „Защото отхвърли руското влияние върху Възраждането и отдаде всичко на френското. Нещо повече, Н. Генчев е единственият историк в България, който отрича освободителната роля на Руско-турската война." (Това аз не знаех.) Бл. Сендов реши да се коригира, че го предложил, за да не се обвини ръководството, че го отхвърля. Това не значело, че трябва да бъде избран. Затова пък продължи с предложенията за академик – Илчо Димитров. Аз възразих, в смисъл че ние отбягваме да правим избор на лица, които са на отговорна партийна и държавна работа. Хр. Христов настоя, Д. Косев мълча, Бл. Сендов отново настоя. Тогава предложих да се увеличи броят на член-кореспондентите на 5 и ако се съкращават, да се започне с академичните места, за да не се допусне по-малко от трима член-кореспонденти. Д. Косев подкрепи.

5.XI.1988 г. [събота]

Посетихме Ст.[ойко] Божков. Починала Вяра, съпругата му. С тях летувахме два пъти, докато Ели и Варчо бяха малки и не можехме да идем на станция. Запомнили сме случай в Созопол, когато Ели ни убеждаваше да идем на кино, защото вече ѝ била обещала леля Вяра. Когато се срещнахме и я попитахме, Вяра малко се изненада, но Ели побърза да парира с думите: „Каза, лельо, каза." Оттогава колкото пъти я виждаше, дори голяма, ѝ подвикваше: „Каза, лельо, каза."

Вчера срещнах Демир Янев пред хотел „България". Ръкувахме се и той ме представи на един добре облечен човек с добре подстригана брада, цивилен, не висок. Обяви го: „Нашият червен поп, сега настоятел на църквата „Св. Петка"." И добави, че вадел чисти 500 лева от подаяния на набожници, и не само той, но няколкото попа в тази църква. Разприказвахме се и аз попитах свещеника дали идват, защото расте набожността, или се касае за нещо друго. Отговорът бе такъв, че нищо не можах да отвърна: „Вярата ги води, защото загубиха вяра във вас."

8.XI.1988 г. [вторник]

Научен съвет в Института [по балканистика] за приемане на решение за конкурс – за Дж.[енгиз] Хаков. Съветът се раздели – искат да защити преди това докторска дисертация. Предложих пробно гласуване – 9 на 9 с моя глас за защита. Исках да не се получи мнозинство, което да доведе до противопоставяне на повечето хора от института. Обещах да проверя каква е тенденцията в ЦК – към либерализация на режима и тогава да решим.

Провървя ми. Кадровикът в БАН ме познавал отдавна (май от Генералната конференция) и издейства веднага да ни се даде списъкът на поисканите от нас конкурси, за да ги обявим – 4.

10.XI.1988 г. [четвъртък]

Заминах за Варна. Покани ме Стоян Георгиев – Съча да говоря на среща на ремсисти от нашата генерация с младежите комсомолци по случай 60 години от основаването на РМС.

Вкъщи майка ни изглеждаше успокоена; топло, храни се добре; не се показа нито потисната, нито изнервена. По-спокойни са и Лена, и Паруш.

11.XI.1988 г. [петък]

Говорих на митинга пред къщата, където е бил основан РМС. Приеха добре изказването ми.

„В разговор с др. Ст.[оян] Георгиев уточнихме, че няма да произнеса реч – като много задължаваща – а слово, което позволява да се влезе в по-интимни подробности. Съгласих се, че не е леко, тъй на крак, да се говори по случай 60 г. от основаването на революционната организация на РМС. Нито е възможно една генерация да си присвои правото да се отъждестви с десетилетната многостранна и богата дейност на РМС, изпълнена с такъв героизъм. От своя страна и аз самият не съм в състояние да дам пълна картина даже на своята генерация. Затова предварително се извинявам, че ще бъда за съжаление едностранен, ще спомена хора, с които лично се познавах и работих.

Ще започна с един факт. Когато постъпих в гимназията през 1936 г., от 1.200–1.300 ученика не по-малко от 1.000 бяха обхванати от легиона. Лесно можехме да ги видим, строени на плаца, където е Военното морско училище, да маршируват и пеят. Мъжката гимназия, за която се говореше от ухо на ухо като „червената гимназия“, беше претърпяла тежък удар. Стачката с барикадиралите се прогресивни ученици в началото на 30-те години бе смазана. Мнозина бяха изключени. Младежкото движение след моряшкия процес преживяваше криза. Но само 2–3 години след това обстановката коренно се промени. Раздвижването на РМС обхвана както Мъжката гимназия, така и Девическата, където учеха и класиците. Отговорник на всички ремсисти от класическите класове беше Росен Олянов. Той продължаваше да бъде връзката ми и с РМС през лятото, когато водех две ремсови квартални групи. Затова споменавам най-напред Росен Олянов, с когото по-късно се намерихме в затвора, оказахме се в Окръжния комитет на РМС, след това в Околийския комитет.

Искам обаче да открия двама души, които бяха и за мен, и за други още приживе осеяни с ореол – Стоян Добрев и Георги Григоров. Единият със своята дейност по създаване и укрепване на РМС, другият – с участието си в Българо-съветското дружество и първата съветска изложба. И двамата загинаха като герои. Г. Григоров бе избран за патрон на варненската комсомолска организация. Бъдете достойни за негово име – отличен ремсов деятел и изключителен герой на съпротивата. Други двама, също по-възрастни другари от нас, тогава студенти, макар и не варненци, бяха в пряка връзка с ремсистите от гимназията, които от своя страна се включваха в университетските акции. Става дума за Николай Чернев от Ямбол, по-късно нелегален и партизанин, с когото животът ни събра отново в София, и Сергей Нивянин, поет, който загина като партизанин. В тази връзка не мога да не спомена и Марко Вълканов, пребит от легионерите заедно с Нивянин през онези години.

В гимназията с обаяние се ползуваха Илия Диков и Марин Бангиев, ръководители на ремсовата ни организация, съвършено различни по характер и темперамент. Един ден преди разпускането ни през 1941 г., на 23 май, Илия Диков бе арестуван, инквизиран и почина наскоро, а неколцина ремсисти бяха предупредени от прогресивната учителка Мусманска да напуснем манифестацията на 24 май и да се скрием.

С голямо уважение се ползуваше Милка Пеева, една от първите, принудени да минат в нелегалност и първата жена партизанка на X въстаническа оперативна зона, секретар на Окръжния комитет на РМС от 1942 до 9.IX.1944 г. Мога ли да не говоря за Жечка Карамфилова – такава всеотдайна личност, за смелата Сийка Трифонова, с която израснахме като непосредствени съседи, за Сийка Близнакова, за Коста Янков, Мария Баждарова, Цонко Николов, Иван Добрев, Лазко Маринов, с които ни свързваше не само съвместна работа, но и дълбоко приятелство. Бих

могъл да добавя още много имена, но ще се огранича с още едно – Здравко Бомбов. В нашата гимназия, класическата, освен Въздържателното дружество, с което всъщност се разпореждаше РМС, по една случайност успяхме да вземем и дружеството на Червения кръст. Д-р Пашев, училищният лекар, ми предложи да го оглавя. Приех, след като въпросът бе обсъден от ръководството на РМС, и когато напуснах гимназията и града за София, предадох дружеството на Здравко Бомбов. Това бе последната ми среща с него.

В Плевенския и Варненския затвор се срещнахме познати от по-рано и непознати, на моя възраст, по-големи и по-млади. Видяхме се с Дичо Атанасов, запознахме се с Ангел Георгиев [Бомбата], Атанас Николов, Георги Аргиров – Хищника, Стоян Георгиев – Съча, Иван Арнаудов. Сетне и с много, много други.

Споменах, мисля, не малко ремсисти от онова време, за да мога да направя някои изводи.

Ако трябва с една дума да обобщя на какво се дължи масовизирането на РМС или по-точно утвърждаването на РМС като организация с въздействие върху широк кръг младежи, които се отзоваваха на нашите акции и ни подкрепяха – това беше резултатът от провеждането на Димитровския курс на партията. Не е нужно да излагам неговата същност. Искам само да подчертая, че се касаеше за съвършено принципно нова идеологическа платформа на изграждане стратегията и тактиката на партията. Ще напомня само, че става дума за масова работа с най-разнообразни форми сред всички слоеве на населението. Резултатите, които се постигнаха за такъв кратък период – по-малко от десетилетие, включително и вземането на властта, са най-яркото доказателство за успеха на този курс.

Едно от първите следствия за нас бе конкретната работа с много младежи на основата на разнообразната дейност, най-вече четенето на книги, общуването, дори използуването на т. нар. „журове“ за разширяване кръга на нашите симпатизанти и за приобщаването им към нашето дело. В нашия клас от 25 души, както казах смесен, като наши симпатизанти се водеха не по-малко от половината, при трима организирани ремсисти. С няколко други проведох разговор, но те не пожелаха да се обвържат организационно. Наистина бе рисковано, ние обаче не ги изолирахме, продължихме да общуваме.

Четяхме много. Мисля, нямаше ремсист, който да не бе проучил няколко основни книги на класиците – Маркс по-малко, Енгелс, Плеханов, Ленин – отчасти, на български бяха преведени само няколко от неговите книги. Задължителна бе „Азбука на комунизма“ на Бухарин и Преображенский. Все още се намираше левосектантска литература по националния въпрос, по други основни въпроси на комунистическото движение. На особена почит бе историята на Френската революция, която се из-

ползуваше за да се обясни, оправдае или критикува произхождащото в СССР. Нека не забравяме, че у нас открито излизаше троцкистката литература, а около процесите в СССР буржоазната преса излизаше с обилни сведения за обвинените личности. Какви ли не възхвали писа тя за [Михаил] Тухачевски, [Василий] Блюхер и другите пострадали съветски военни ръководители.

Не мога да кажа за другите, но почти до началото на Втората световна война и дори до Германо-съветския пакт у мен не се породи съмнение в провеждания курс в СССР и по отношение на Сталин. Вярата ни в СССР бе безусловна. Масовите акции по случай идването на кораба „Сванетия", посрещнат от почти целия град, прожекциите на съветски филми на Червения площад, окончателно завладяха умовете и сърцата на огромното мнозинство варненци и на населението.

Трябваше да излезе брошурата на Тодор Павлов „Против объркването на понятията", отпечатаното в брошура писмо на Фьодор Разколников, за да се появи първото съмнение, че не всичко може би е наред в СССР, без обаче ни най-малко да се разколебае вярата ни в несъкрушимата сила на съветската армия. Всички бяхме изненадани от първоначалните, главоломни успехи на немците. Но без това да внесе униние, напротив, на преден план тогава излезе чувството на солидарност, на безкрайна преданост към делото на великия Октомври; заговори се с още по-голяма сила за любовта към руския народ. Всичко това се преплете с дълбоко вкоренено в съзнанието на българските комунисти чувство на интернационален дълг, което позволи на партията и РМС да мобилизират всички сили против войната, против антинародната и антисъветска политика на българската фашистка буржоазия.

Бих могъл да завърша тук. Не мога обаче да прескоча десетилетията след 9.IX.1944 г., които поставиха пред нас съвършено нови задачи, коренно различни от времето на борбата срещу буржоазната фашистка диктатура. Всеки от нас според силите и възможностите си се включи в социалистическото строителство, в разнообразните форми на обществения живот. Постигнатото е значително, но и допуснатите слабости не са малко. Партийните документи разкриват вече различни страни от деформациите в икономическия живот, в политическата система, потъпкване на нравствените идеали, които ние сами бяхме обявили и на които служихме. Ние, нашата генерация, не бягаме и не можем да се отклоним от отговорност, защото пряко и активно участвувахме в изграждането на това, което е сега нашата страна.

Вече се постави въпросът за коренно преустройство, ако не искаме безвъзвратно да изостанем от капиталистическата система с най-тежките последствия за бъдещето на социализма. Началото е поставено, но очевидно е, че не е нашата генерация, която ще осъществи налагащото се преустройство.

За да се скъса с командно-бюрократичния метод на ръководство е нужна такава гласност, когато външните задръжки бъдат решително отхвърлени, но и когато вътрешните задръжки бъдат преодолени. А това е безкрайно трудно. Няма по-страшна цензура от автоцензурата, възприета като същностна позиция, защото тя подхранва мълчанието и откритото противопоставяне на всяко „друго мнение". Нужна е реална демократизация, когато наистина общественото пълновластие се включи в ръководството на обществените процеси. На вас, младежите, е по-лесно да се свободите от това, с което ние сме отдавна обвързани, по-лесно е да се преустроите и да поемете своя дял от отговорностите. Вратата е отворена, трябва да се прекрачи. Виждате сами – не е лесно. И на нас, и на вас. Но присъщата на младежта енергия може успешно да се излее в конкретни дела.

Не знам дали няма да се върнем към младежка организация от типа на РМС, революционна, политическа организация на млади комунисти. М. Горбачов постави като задача „възраждането и обновяването на целия живот и на дейността на Комсомола... като политическа организация на съветската младеж".

Дали ще продължи с широко отворена организация, която обхваща всички или почти всички младежи, или ще се отиде към политическа организация, е въпрос, който трябва сериозно да се обсъди. Но едно е ясно – младежта не може да няма решителна дума по въпроса на преустройството, ала за да стори това, тя трябва да е готова във всяко отношение – и политически, и психологически, и научно, и трудово. Аз съм убеден, че това ще стане.

Честит юбилей по случай 60-годишнината от основаването на РМС във Варна, продължител на чиито идеи се явявате вие – комсомолците."

Оттам отидохме до паметника на Г. Димитров. Видях доста ремсисти от гимназията – Бела [Лупо], Мати [Матилда Бенцион], Ирена [Канева], от затвора – Наско [Николов], Димо [Великов Димов], Слона [Иван Христов Арнаудов], и по-млади. Оттам отидохме до с. Кичево, положихме венец пред паметника на Стоян Добрев и Жечка Карамфилова. След обяд имаше дискусия за проблемите на младежта, със съветски филм. И вечеря. Седнахме на една маса със секретаря на Общинския комитет – [Петко] Данев, знаем се, начетен и интересен събеседник. Говори ми за впечатленията от СССР и необходимостта от коренна промяна у нас на икономическата ни насоченост, ако не искаме да загубим съветския пазар. Решили са да престанат да бъдат суровинен доставчик на други страни; искат партньорство в производството и делене на печалбите.

12.XI.1988 г. [събота]

До обяд чаках на летището във Варна. Прибрах се в София и пак го затвориха. Мъгли.

14.XI.1988 г. [понеделник]

Обяд с [Вържил] Къндея. Преди това обсъждане в СИБАЛ на програмата за конгреса. Извини се за писмото, моли ме да приключим с това недоразумение. Приех, защото си дадох сметка, че е получил тежко наследство и обстановката у тях не е лека. По косвен начин и с няколко въздишки той ми даде да разбера това.

В 12.30 часа – при Г.[еорги] Йорданов. Да ми съобщи, че съм определен за председател на Националния комитет за честване 200 години на Френската революция. Самоуверен или по-скоро уверен в себе си, но разтревожен от развитието на нещата и това, което става сред хората. Поиска да узнае мнението ми. Казах му го без никакво замазване, оголено и ясно.

Говорих и с [Иван] Попчев по въпросите на БАН. Бях също и при М.[ария] Захариева за Националния комитет. Набелязахме списък на лицата.

15.XI.1988 г. [вторник]

Проведохме Научен съвет. И този път гласовете се разделиха поравно. Аз не се присъединих по същите съображения, да не се получи болшинство от един глас. Но обявих, че при тези условия не може да се провежда конкурс за ст. н. с. I ст. без докторска дисертация. Говорих след това с [Дженгиз] Хаков. Постарах се да го убедя да прибегне до защита. Той се съгласи, но след отпечатване на книгата му. Разказа ми защо не искал.

16.XI.1988 г. [сряда]

Милан [Миланов] ни разказа за Изпълнителния съвет в Националната комисия [на ЮНЕСКО].

Посети ме Маси Пу от Пекин.

А в 18 часа във фондацията „1300 години" видяхме ново дарение от Италия (бяха Г.[еорги] Йорданов, Л.[юбен] Гоцев, Р.[айко] Николов също).

17.XI.1988 г. [четвъртък]

Подготвих статия от доклада си за Франция и я предадох на в-к „Народна култура". Махнали са оттам Стефан Продев – явно наказание. Вероятно за пускането на статията на Ж.[елю] Желев.

Обадиха се от Атина за двамата гърци. Съобщих, че ще бъда там през м. декември за около седмица – десет дена.

18.XI.1988 г. [петък]

Представи ми се новият аташе по печата на гръцкото посолство. Идва от Румъния. Не ми се видя достатъчно заинтересован да пише. Казах му, че проф. Ал.[ександър] Ничев е починал – най-крупният елинист у нас – даже го поканих на траурното събиране в Университета. Даже да е бил зает, отговорът му вече говори за дълбока незаинтересованост към хората, които са близки на Гърция. Щял да пусне две думи в Министерството. Освен ролята им да е съвсем друга, може би като нашите, които изпращат само вътрешна информация, а не като [Вечеслав] Тунев, например, който е отново в Гърция и пише големи статии.

Ал. Ничев почина млад сравнително, от рак. С него бяхме съученици от IV до VIII клас – целия курс на гимназията. Беше отличен по класическите езици, сътрудничеше още по онова време на „Прометей". Нещо не вървяха работите в семейството му. Той не приказваше много, но изживяваше тежко семейните недоразумения. Даже и сега не знам окончателно ли се разделиха родителите му. Дори като възрастен не обичаше да се връща назад. Баща му се грижеше за него.

Няколко години той също преживяваше трудности с депресията на своята съпруга. Вече болен, дойде да потърси съдействието ми да я върнем на работа. Прати ми и писмо – изложение. Със [Пантелей] Зарев я върнахме в института. След това искаше да се самоубие, когато разбра, че е неизлечимо болен и му предстели, както му били казали, само няколко месеца живот. Не беше леко да го успокоя. Оперираха го в Мюнхен. Успя да завърши две книги, една от които нарече смисъл на живота си. Тази година го вземахме с нас в Гърция – бе добре. Положението му се е влошило в края на лятото. Мъчил се е много – болки.

19.XI.1988 г. [събота]

При А.[ндрей] Луканов. Според него вървим по наклонена плоскост. Говорел открито във всички случаи, когато се отнасяло до негови въпроси. Но престанал да мълчи и по общи генерални въпроси. На последното обсъждане на докладните записки, след като всички се изказали, че за пръв път в марксическата теория се поставят тези въпроси, той напомнил, че още Дядото [Димитър Благоев] с брошурата си „Що е социализъм и има ли той почва у нас" е поставил този въпрос за конкретните ни условия, а руската историография го е дискутирала творчески до вземането на властта и след това.

Аз току-що бях получил материалите и не ги бях чел. Така че приех изцяло неговото мнение. Той очаква удар – пускат [слух], че щели да го правят първи секретар с диверсионна цел, за да настроят всички срещу него и предварително да създадат настроение; че ще правят него първи министър, за да го сблъскат със СССР или да му стоварят неудачите, или

най-вероятно предварително да го елиминират, защото се боят как ще се държи на този пост. За Тодор Живков смята, че се е хванал за властта до живот; най-живущ като инстинкт е този му нагон. Всичко друго отстъпва на заден план. Разказах му за разговорите, които съм имал във Франция. Ще говори с [Петър] Младенов.

20.XI.1988 г. [неделя]

Узнах, че пред близки Т.[одор] Живков говорил, че окачил примка на [Михаил] Горбачов, от която трудно щял да се измъкне, по повод на някои от своите докладни. Веднага било донесено на М. Горбачов. Той по телефона се свързал с [Леонид] Греков, който се намирал във Варна. Това било началото на края на Л. Греков. Между другото истина било, че имал „авоари“ тук. Всъщност, синът му пилеел по 700–800 лева на вечер в подходяща компания и разписките се плащали от нашите и се събирали. Знае се резултатът.

21.XI.1988 г. [понеделник]

Говорих на семинара за движенията, организиран от младите историци на Института [по балканистика]. По съвременните аспекти и за скъсване с всякакви фетиши и стереотипи. Прие се добре.

Отново около конгреса. Младите подхващат работата добре.

При Мария Захариева – за срещата с френския посланик. Съобщи му състава на Комитета [за честване 200 години от Френската революция] и програмата. Френският посланик беше достатъчно тактичен, за да изрази задоволство, но явно му се искаше държавно възглавяване. М. Захариева съумя да му втълпи – това е общата линия, че ако преди идването на [Франсоа] Митеран изложбата ни в Париж се открие на високо равнище, то и там ще бъде изпратен представител с пост отговорен, т. е. Г.[еорги] Йорданов, както това е станало в ГФР. Ако на тържествата в Париж бъде поканена българска държавна делегация, то и събранието тук ще протече на такова ниво.

22.XI.1988 г. [вторник]

При Милан [Миланов] – да го запозная с установеното от Националния комитет за 200-годишнината. Звъннаха ми от името на Г. Йорданов – да проведем на всяка цена предварително събиране, преди да се пусне съобщение във вестника. Насрочихме го за утре – в 14.30 часа в СИБАЛ.

В Института [за балканистика]. Стр.[ашимир] Димитров нещо е настинал. Не знае нищо за отношението към написаните от него материали с някои поправки от мен, които отнесе в ЦК в края на миналата седмица.

Директорски съвет и текущи дела в института.

Странно време – температурата се вдигна, трудно бе за понасяне в института. Навън е около 15 градуса, а парното работи. А вече надвечер спадна до 0 градуса с дъжд и сняг.

23.XI.1988 г. [сряда]

Преди обяд четох, водих бележки, прередактирах написаното от мен за правата на човека – готови имам около две и половина страници.

В 14.30 ч. се свика Националният комитет за Френската революция в СИБАЛ. По настояване на Г.[еорги] Йорданов, за да се избягнат недоразуменията, когато се разчуе, че е създаден комитет, а не се знае кои са неговите членове. Дойдоха 19 души от 35. М.[ария] Захариева представи комитета, накратко и програмата. Казах и аз няколко думи. Имаше слаби разисквания.

Единственото ново е, че Милан [Миланов] не е отговорен секретар. По неясни причини Г. Йорданов се възпротивил. На Милан лично се искаше – така и стана, защото той се случи при М. Захариева, когато разисквахме въпроса за състава.

Вечерта дойде Н.[иколай] Хайтов с Жени [Божилова], потресени от филма „Маленкая Вера". Ние го гледахме в Москва. Страшен по социалната си същност, по безперспективността си. Разисквахме отговора на Н. Хайтов на рецензията на [Димитър] Косев.

24.XI.1988 г. [четвъртък]

Останах вкъщи да работя текста на изказването си за правата на човека. От социалистическите страни са поканени само двама на конференцията по случай 40-годишнината от обявяването на Всеобщата декларация от ООН на 10 декември. Прехвърлих доста литература, която взех от ЮНЕСКО и намерих тук.

На предшестващите чествувания или при подготовката на материали и обсъждания от социалистическите страни участвуват само една полякиня за правата на човека и марксизма – Мария Хирсович на Кръгла маса в Оксфорд през 1961 г. (добра статия) и има една статия на В.[ладимир] Кудрявцев за правата на човека и съветската конституция, поместена в сборник, издаден през 1985 г. от ЮНЕСКО.

25.XI.1988 г. [петък]

Почина Цонко Генов. Както е спял. Намерили го издъхнал. Стана ми жал за него. Така силно преживяваше затрудненията около ст. н. с. I ст.

и провала си, че не остави за самия себе си и другите да напомнят и го поздравят за огромната му заслуга в областта на музейното дело. На погребението дойдоха много хора, дори и Кр.[умка] Шарова. Само М.[ито] Исусов не видях.

Преди три дни почина и Борис Матеев, но не успели да разгласят.

26.XI.1988 г. [събота]

Днес се разходихме с Мишо Василев. Стана дума за миналото, за Единните центрове по наука и той ми разказа, че на два пъти в миналото и наскоро (пак преди години) Илчо Димитров му говорил, че повишенията на историческия фронт се дължали на акад. Д.[имитър] Косев. Не искам да отричам ролята на Д. Косев за определен етап на историческия фронт, неговите заслуги, но не бих искал да се забравят и някои негови слабости, някои от които той призна, други премълча.

1. За А.[лександър] Бурмов. Въпреки външното разположение към него и признанието на неговите заслуги и възможности Д. Косев проявяваше известна ревност към него. Това се изразяваше между другото и в нежеланието да го допусне до себе си като член-кореспондент или да му позволи, след като и А. Бурмов бе все пак избран, да се издигне до секретар на Отделението за исторически науки. Косев беше съсредоточил трите длъжности – директор на Института за история, ректор на Софийския университет и секретар на Отделението. Излезе дори статия срещу него от Титко Черноколев и той пак не отстъпи, докато след време [Христо] Христов не му отне Института и не закриха Отделенията. Имал съм разговор с него – той остана непреклонен и дори разви пред мен своето верую: „Запомни, никога не напускай мястото, длъжността, поста, който заемаш, сам, по собствено желание."

2. Въпреки безкрайната си натовареност и желанието да намери зам.-директор на мястото на Хр. Христов (струва ми се, че той бе подал оставка), Косев ми говори, че щял да ме предложи, но не го стори. Това не ме засегна, нямах и желание. Но в продължение на почти две години той не ме направи ръководител на секцията, освободена от Д.[имитър] Ангелов, която започнах да оформям като балканистично ядро.

Когато излезе решението за създаване на Институт по балканистика, Д. Косев, Ал. Бурмов и Хр. Христов не възразиха, защото смятаха, че това ще бъде филологически институт и че Вл.[адимир] Георгиев се готви да заеме директорския пост. Спомням си живо заседанието, свикано при Вл. Георгиев като заместник-председател. Те замълчаха, но и когато изчака малко и след това предложи мен, нито един от тях не каза нищо – явно бе неудоволствието им. На другия ден Ал. Бурмов ме поздрави, Хр. Христов цял живот води борба срещу института и мен, а Д. Косев едва на десетгодишнината дойде да поздрави института и намери сили – трябва да му

се признае това – да си направи публична самокритика, че не бе оценил ролята на такъв институт.

3. Що се отнася до твърдението на Илчо [Димитров] за ролята на Д. Косев за повишението на кадри, трябва да отбележа, че когато в началото на 70-те години бях избран, или по-скоро назначен, за директор на Единния център за история, заварих следното кадрово разположение. Няма тук да разказвам историята на сложните взаимоотношения с „мафията“, която се организира (писал съм го в отделна тетрадка, но нямам време да я търся сега). Искам да се спра само на един съществен факт. Отнася се до Д. Косев.

Колкото изглежда търпим, на практика не е такъв. Има безсъмнено обладание, здрав смисъл и чувство за справедливост, но заедно с това е егоцентрик. Той не допусна никого от тия, които бяха около него, да се изравнят или да го достигнат. Освен Ал. Бурмов, от когото се избави поради смъртта му, той намрази [Христо] Гандев и не допусна да стане дума за него за член-кореспондент. Вече заедно с Ал. Бурмов провалиха докторската защита на Хр. Христов (тук и Христов имаше вина) и винаги го презираше (не крия, че Христов го заслужаваше). Но и от младите той никого не издигна. Когато станах директор на ЕЦИ имаше само двама професори – извън самия Д. Косев, Хр. Христов, Хр. Гандев, [Димитър] Ангелов и Туше Влахов – В.[оин] Божинов и Л.[юбомир] Панайотов – мисля, че стана в Института за история на БКП. Не говоря за себе си, защото станах професор през 1966 г. не по волята на историците. Имам предвид, че не те ми обявиха конкурс, а Институтът за балканистика. Но изборът се проведе в Научния съвет на Института за история.

При това положение, още щом се учреди ЕЦИ, подготвих доклад до Президиума на БАН, в който описах застоя и предложих обосновано искане да ни се разреши да обявим постепенно конкурси за ст. н. с. I ст. и за професори на около 25 души. И понеже бях първият, който внесе такова предложение, то бе утвърдено. Така ни се развързаха ръцете и в продължение на няколко години направихме ст. н. с. и професори цяла генерация, която по този начин се освободи от чувство на малоценност и можа по-спокойно да се отдаде на творческа работа. Някои, а може би и мнозина, станаха в аванс, но мисля, че оправдаха доверието. Ще напомня някои от имената – Христина Михова, Христо Несторов, Бистра Цветкова, Петър Петров, Илчо Димитров, Александър Фол, Николай Генчев в Софийския университет – Исторически факултет; Крумка Шарова, Цветана Тодорова, Добрин Мичев, Мито Исусов, мисля че и Стр.[ашимир] Лишев, Стр.[ашимир] Димитров, няколко души от Института по история на БКП и АОНСУ и от други катедри по история на БКП, Симеон Дамянов, Д[имитър] Сирков, П.[етър] Тивчев и пр. Сигурно съм пропуснал някои имена, но всъщност тогава получиха съответното признание ръководителите на катедри и на секции. Неслучайно, когато се затегна

режимът и започнаха да се дават с голяма трудност разрешения за конкурси, заговориха със завист за историците.

28.XI.1988 г. [понеделник]

От 9.30 ч. до обяд гледахме първия вариант на филма, който работят Ана Георгиева и Ана Петкова. Малко повече заседания, има и други удължавания, но се е получил филм – за даден период, но показва разностранната дейност. И Ана даде оценка, че съм бил много естествен, не съм се стеснявал. Аз си знам колко съм се стеснявал и как съм се старал да се освободя от задръжките.

Пропуснах да ида на приема на югославското посолство. Не съжалявам, защото се налага да имаме още един тур на изясняване. Не могат безнаказано да налагат своето виждане и когато не са прави, а ние само да преглъщаме. С техните учени и контакти, които аз съм имал, не съм го допуснал – дори на високи равнища – и може би затова така се напъват да ме притиснат по косвен път.

В СИБАЛ – дойде една журналистка, която отначало ме раздразни, сетне се показа и в по-друга светлина. Пита ме за Института [по балканистика] по случай 25-годишнината – с първи въпрос как Л.[юдмила] Живкова стимулира останалите научни работници. Пратих я да попита самите сътрудници, а също и дъщерята на Пенчо Кубадински, която е при нас – да се заинтересува. Оттам се прехвърлихме на трудните моменти на балканистиката – казах ѝ няколко и ѝ дадох материали.

29.XI.1988 г. [вторник]

На заседание в Комитета за българите в чужбина в парк хотел „Москва“. Останах до паузата, за да сваря заседанието в БАН на обществените науки водено от Иван Илиев – за директори и прочие.

На първото чух изказванията на трима ръководители от Унгария, ЧССР, Австрия. Хвалиха събора в Бърно дори ме споменаха. Стана ми даже неудобно, че напускам конференцията.

На второто – Славчо [Ярослав] Радев се опита да защити Единните центрове, сетне се ограничи само със своя. Аз ги разкритикувах, но посочих спецификата при тях – един институт и един факултет, които се покриват. Изобщо не видях смисъла на срещата, защото нищо повече от това, което знаем, не ни каза, нито нещо ни се поиска.

Не ми даде никакви бележки по текста за правата на човека и [Юлий] Бахнев, освен една – да добавя, че защитата им е част от общочовешките ценности и да предредактирам един израз за съвременното положение.

Видяхме се с Чавдар Кюранов. Той ми разказа за Клуба [в подкрепа на гласността и преустройство в България]. Инициатори били Радой Ралин, Христо Радевски, Искра Панова, Иван Николов. Подготвяли тази акция цели два месеца. Събрали над стотина имена. Срещали се открито и ДС [Държавна сигурност] не разбрала. Това било най-голямата изненада. Но се тревожи много, защото Иван Николов бил заплашван; че щели поотделно да се разправят с тях, като бъдат обвинени и компрометирани за различни деяния. Тук той съобразил и казал на заплашващия го в ЦК, че по този начин щели да компрометират самия [Тодор] Живков и окончателно ще отблъснат интелигенцията. Тогава въпросният се замислил и, изглежда, поискал да разложи отгоре клуба. Предложил на Иван Николов да напише статия, той приел, но поискал среща с Т. Живков. Така пазарлъците продължавали, но Ч. Кюранов смята, че се готви нещо коварно. Такова е мнението и на много други.

Няколко души ми говориха, че вътрешният преврат е осъществен, че могли да използуват някои от депресиите на Т. Живков, в които той изпадал, когато се изчерпвало действието на допинга, за да го отстранят фактически от властта; че М.[илко] Балев бил отново заел второто място, но за него готвели Г.[еорги] Атанасов; че дните на Й.[ордан] Йотов били преброени и т.н. Двама души потвърдиха, че М. Балев бил капитулирал и подписвал декларация, че се отказва от комунистическа дейност и щял да сътрудничи на полицията. Това са сведенията и на Г.[еорги] Богданов, който бе натоварен да разгледа делото и да помогне на обвинените в Плевенския затвор. Аз лично не съм говорил с него, но двама души, на които вярвам, ми казаха това. А единият току-що се бе върнал от Плевен и там му показали препис от декларацията.

30.XI.1988 г. [сряда]

Подбрах Ана от НДК и отидохме до ДЗИ. Получихме обезщетение за ударите. Не ни беше весело.

В СИБАЛ – за енциклопедията.

Вечеря при френския посланик.

Намери се „Дневникът“ на [Георги] Джингов и го върнах.

1.XII.1988 г. [четвъртък]

В СИБАЛ дойде групата – за външни и вътрешни снимки.

След това – ловешките другари – Игнев, Мишев. Имат трудности с областта и финансови.

Заседание в БАН – за нови академици и член-кореспонденти. Възразих срещу бройката 50 член-кореспонденти. Повечето се съгласиха с мен. След това се разходихме с Веселин Хаджиниколов. Припомнихме си минало, говорихме и за настоящето. Запазил е свежа мисъл.

2–10.XII.1988 г. [петък–събота]

Париж.

И Ана, и аз бяхме заети до обяд. Добре, че багажът ни беше стегнат предварително. Ана се колебаеше да тръгне, но накрая се съгласи и пое с удоволствие. Обстановката ни изнервя, защото нервността ни се предава отвън. Напрежение и недоволство у хората. Злобни, но точни вицове. Настроения срещу режима. Смеят ни се, но още повече ни държат отговорни за провала на много илюзии и за създаването на почти безизходно положение само за няколко десетилетия. Комунистите са по-черногледи от другите, защото се чувстват отговорни.

Имахме нужда от известно откъсване. Но Ана тръгна в добро настроение, защото сесията на програмата на мозъка, където тя изнесе доклад, минала добре. Без излишно самоизтъкване, но отново станало ясно, че нейният институт всъщност работи фундаментално. Жалко, че не популяризира достатъчно това, което правят. Самата тя го съзнава, че ѝ липсва преподавателска практика и навик за излиза с по-общи работи.

В самолета постепенно се освободихме от тягостното настроение. Четохме вестници.

3.XII.1988 г. [събота]

Оказа се слънчев, приятен ден. Обиколихме централните улици и се насочихме към големите магазини. Те са единствено изцяло украсени, там е съсредоточено сега празничното настроение. Купихме необходимите ни тоалетни принадлежности, купих си и един панталон.

Вечеряхме с [Жорж] Кастелан. Този път се развеселихме. Минахме на шеги и закачки за младост и старост. Ж. Кастелан е уредил да се направи ново издание на „История на България“. Срокът е до м. октомври идващата година. Актуализирана и увеличена по обем.

4.XII.1988 г. [неделя]

Ето това е Париж. Един ден е слънчево, втория ден – дъжд.

Преместихме се в квартира. В хотела, където предпочитам, защото има и телевизор, беше наистина неудобно – толкова тясно, че трябваше да седим на леглата. Квартирата имаше едно неудобство – хлебарките. Всъщност сега за пръв път реално се сблъсках с тях.

Отидохме на кино – Жан–Пол Белмондо – с прекрасни снимки на Африка и море.

Работих над доклада си, всъщност изказване – и за Конференцията [за правата на човека], и за тържеството по връчване на наградите.

5.XII.1988 г. [понеделник]

Конференцията откри [Федерико] Майор. Но дойде с повече от час закъснение. Присъстващият министър от френска страна напусна, без да вдига шум. Оправда се със задръстването. Не внимавах много върху словото – направи ми впечатление, че подхвана идеята за неделимостта на правата на човека.

За председател на конференцията бе избран председателят на Генералната конференция, [Гиермо] Алварес – юбилеят става по време на неговия мандат. Изведнъж от залата бе направено предложение за подпредседатели да бъдат избрани двама – ръководителят на Африканския комитет за правата на човека и аз. С много хвалби.

Ф. Майор закъсня и за тържеството. Произнесох кратко слово, около страница и половина. Трябваше да е говоря за тези, които избрахме, тъй като въз основа на нашия доклад Ф. Майор, връчвайки наградите на ЮНЕСКО, бе задължен да отбележи мотивировката. Това не знаех, но успях да подготвя изказването си.

6.XII.1988 г. [вторник]

Конференцията се оказа безкрайно интересна. Най-напред със своя състав – хора с голям опит – от ООН, от Международния съд при Европейския съвет в Страсбург, ръководители на континентални, регионални и национални комитети, много представители на различни неправителствени организации. Говориха компетентно, направиха интересни анализи, предложения. Самият аз слушах с интерес. Помогна ми и обстоятелството, че предварително бях изчел доста литература и навлязох в проблематиката. Прие се добре и моят доклад – цитира го [Жизел] Халими и други. Имаха предвид някои общи изводи за международната солидарност, за основното противоречие между държавата и личността и т.н.

Обядвахме с Ана в китайския ресторант.

7.XII.1988 г. [сряда]

Конференцията продължи. Председателствувах. Успяхме до 14.30 часа да свършим.

Посолството ни най-после мръдна. Донесените документи бяха задържани при пропуска, защото пишело моето име. А те не бяха запечата-

ни и изрично бе отбелязано – чрез Н. Тодоров до посолството. Така едва заранта посланикът ги получил. Поговорихме, през това време дойде и председателят на Френско-българското дружество проф. [Пиер] Аснер. Уточнихме и с него въпроси около честването.

8.XII.1988 г. [четвъртък]

Рано – при [Селия] Захер. Дойде и [Е.] Менделсон. Уточнихме окончателно дневния ред на заседанието на Бюрото. Ще пътуваме за Бамако на 29 януари, неделя. Ще трае няколко дни. Вече се разбрахме с Ана, че няма да дойде. Основна роля за това изигра Изгрев Трайков, посланик сега в Найроби. Той пътуваше с домочадието си в същия самолет. Заговорихме за Африка. Не беше очарован от работата, макар че не можеше да се нахвали с красотите на някои части. Но за Мали бе категоричен. „Дайте хиляда лева, за да не идете" – такъв бе неговият съвет.

Това заседание ще подготви различните промени – освобождаване на възрастни, на председателя и т. н.

Подписах и договора като редактор на тома [на Многотомната история на човечеството]. Събират ми се много задължения, а освобождаването ми от Института [по балканистика] се забавя.

Обядвахме с [Мишел] Вовел на бул. „Сен Мишел". Уточнихме неговото участие у нас по време на конгреса по балканистика.

В 4 часа – среща в ЦК на ФКП. Разбрахме се и тук по въпроса за привличане на историци–марксисти от ФКП за изнасяне на лекции.

Вечерта останахме в Латинския квартал и изведнъж попаднахме на филма „La derniere tentation du Christ" [„Последното изкушение на Христос"] на режисьора [Мартин] Скорсезе по романа на [Никос] Казандзакис. Влязохме по средата на филма, Ана остана докрай и на следващото представление. Силен филм с безкрайната си човещина.

9.XII.1988 г. [петък]

В дома, където се намира щабът на честването на Френската революция. Доволни от това, че е създаден Национален комитет.

Обяд с [Томас] Келер. Иска да направи нещо за нас.

След обяд – доклад в посолството за правата на човека. Мина оживено. Раздвижиха се, не очакваха такива въпроси.

Неудачна вечер – неудачен филм със [Захари и Нели] Захариеви. За ирландските семейства , видени чрез песните им.

10.XII.1988 г. [събота]

Освобождаване на квартирата, в която прекарахме няколкото дни. Спестихме малко франкове, но изкарахме двубой с хлебарките. Кухнята не отворихме, защото, както Ана каза, там било пълно от отходната тръба (бяхме на 28-ия етаж). Но ги имаше и в хола, макар да успяваха да се прикрият, щом усетят движение.

12.XII.1988 г. [понеделник]

В София. Набелязаното събрание за Френската революция се проведе в НДК. Първоначално определиха една заседателна стая, защото нямахме с какво да платим. Дори ме върнаха от обявената зала, но в последния момент, когато разбрали, че идва френският посланик и по нареждане на Г.[еорги] Йорданов, ни дадоха зала №7. Открих с кратко слово, но говорих по проблемите на честването в настоящия етап – научни и идеологически, защото знаех, че ще бъде кратко. Това се направи, за да се даде гласност на създадения комитет. Не представих участващите, защото посланикът имаше списъка им и така стана по-делово и непосредствено. На някои това не се хареса.

След това посланикът устрои прием в посолството. Там дойдоха и някои, които отсъстваха на срещата.

13–14.XII.1988 г. [вторник–сряда]

Пленум. Ясно се разбра, че това бе пленум, наложен от Т.[одор] Ж.[ивков]. Смисълът му скоро се разбра не само от представения материал, непубликуван предварително, но и от встъпителното слово. Акцентът бе един – че преустройството, замислено отгоре, досега не се удало, дори не се е осъществило началото му. Създадени са само предпоставки. За това се свиква пленумът, за да разберат всички, че преустройство ще има, и то преустройство, реализирано отгоре. И че истинското летоброене на преустройството започва от Юлската концепция и от настоящия пленум.

Г.[еорги] Атанасов подведе политическия извод – че Априлският пленум и целият период след него като етап са завършени; започва новият етап на социализма, исторически по значение и размах, чиито принципи са изложени в Юлската концепция. Така че имаме вече ново летоброене. Това обстоятелство накара и повечето членове на Политбюро да вземат думата. Изказванията на А.[ндрей] Луканов и на П.[етър] Дюлгеров бяха най-приемливи, задълбочени. В това на П.[етър] Младенов имаше съдържание, но бе по-тривиално. Почти всички останали изказвания не се отличаваха с нищо особено.

Освободени бяха Огнян Дойнов и неговото протеже Стоян Марков по техни молби, без обяснения. Новите членове са Д.[имитър] Стоянов,

Ив.[ан] Панев и новите креатури [Стоян] Овчаров и П.[етко] Данчев. Извадени бяха от състава на ЦК Ч.[удомир] Александров и Ст.[оян] Михайлов след една недостойна, анонимна статия във в-к „Работническо дело“, която предизвика всеобщо недоволство.

15.XII.1988 г. [четвъртък]

Президиум на БАН за обявяване места за нови академици и член-кореспонденти. Намален е броят до 28–30 души. Предложих двама юристи, вместо един. Президиумът го прие, Сашо [Александър Янков] също подкрепи. Изглежда, че Я.[рослав] Радев е против.

16–26.XII.1988 г. [петък–понеделник]

Потеглихме за Атина въпреки снега, който заваля през утрешните часове. Казаха ни, че извън София нямало сняг.

Тръгнахме в радостно настроение – извън София снегът престана да вали и пътувахме леко. Обядвахме в Кресна, в ресторанта – ужасна покривка, която дори не си дадоха труд да я обърнат. Едва след като минахме границата попаднахме отново на снеговалеж, който бързо взе да покрива земята. Признавам, че тук вече се разтревожих – на километри разстоянието не е много, но има височини по Круша [планина], разбира се, не такива като при стария път. Иначе бихме спряли в Серес. Продължихме, защото колата тегли, гумите са нови, Варчо кара добре. И наистина с невероятна бързина изминахме може би повече от половината път, преодоляхме по пътя някои трудни моменти, защото снегът беше станал вече почти една педя, но инерцията преодоляваше затрупването. Задминахме не една и две коли, докато бяхме принудени да спрем – натрупали се коли. Този път наистина се уплаших – ако трябва да пренощуваме на открито, а и след това за няколко дни поне пътищата ще бъдат закрити. Но Варчо отиде напред, раздвижи шофьорите, разбутаха настрани някои закъсали коли и откриха път покрай камионите и автобусите. Въпреки липсата на вериги потеглихме и след нас тръгнаха няколко коли. Наложи се пак да спрем на едно място – не ни помогнаха тия, които бях зад нас. А снегът на тази височина се наслагваше с невероятна бързина. Пред нас отъпканата линия се заличи, нямаше първоначален тласък, за да се набере инерция. Натърти ми се рамото да бутам. Тогава решихме да се върнем със заден ход до едно място, където мантинелата на автострадата оставяше свободно място за преминаване отляво надясно и обратно. Не беше лесно и това връщане, защото на няколко пъти имаше опасност колата да се подхлъзне към по-страничните части на шосето и да не можем да излезем. Най-после Варчо изведе колата на насрещната полоса с много утъпкана част, успя да набере инерция и след няколко километра прехвърлихме

високата част. Оттам нататък бе по-лесно, макар и на тъмно, а насрещното движение доста ни пречеше, особено при разминаване – успяхме да изпреварим и тия, които ни бяха задминали.

Второ кризисно положение настъпи пред самия Солун. Наблъскани коли, повечето изоставени, образуваха такъв хаос, че само майстор шофьор можеше да се провре, без да удари спирачки или да спре, защото това означаваше да се забие там, където не трябва, или да не е в състояние да потегли. Всички тези препятствия Варчо преодоля магистрално и аз го признах за завършен шофьор и му го казах. Но от входа на Солун до консулството стигнахме за не по-малко от два часа.

Първата нощ преспахме в Солун в консулството. Втората се преместихме в хотел „Меридиан" до консулството. Там сме отсядали и друг път. В Солун останахме три дни без да можем да мръднем – от Солун до Катерини бе невъзможно да се пътува в продължение на няколко дни, а и когато пътят бе обявен за чист, 20 километра пред Катерини изминахме за 4 часа, т. е. стояхме на една място с придвижване метър по метър.

В Солун се видяхме със [Константинос] Зволопулос, [Николаос] Муцопулос и [Солон] Кидониатис – поканени бяхме на вечеря у Муцопулос. Втори път имахме делова среща за уточняване въпросите около конгреса – Зволопулос, [Василики] Папуля, Муцопулос, дойде и [Хараламбос] Папастатис със съпругата си Деспина, дъщерята на [Клеовулос] Цуркас. С [Антоан–Емил] Тахиаос се разбрахме по телефона.

Вечеряхме у Коста [Тракидис], обядвахме у Таки [Димитриос Тракидис] сами вечеряхме на следния ден в ресторанта за агнешки главички – беше чудесно. И в други заведения ходихме – изобщо не скучахме, но мръзнахме.

В Атина ни настаниха в хотел „Илисия" зад „Хилтън". Варчо го настаниха в посолските квартири. Срещите бяха уговорени предварително и всичко мина стегнато без никаква загуба на време. Това ни позволи да тръгнем на 26-и от Атина, на 27-и да напуснем заранта Солун и рано след обяд да стигнем София.

Имахме среща с [Лукия] Друлия и [Василиос] Панайотопулос – уговорихме участието в конгреса и продължението на договора. Известни трудности ни причини юрисконсултката, която искаше договорът да носи общ характер, а не да се продължи механично. Аз отказах, тъй като ние го бяхме подготвили между Центъра за новогръцки изследвания и нашия Институт, макар че имаше по-обща част, тъй като техният център има групи в областта на положителните науки, но не е академия. Но преодоляхме трудностите, тъй като го бях подписал като подпредседател на БАН. Остана да ни изпратят аналитичен текст за ново подписване.

Акад. [Михаил] Сакелариу ни покани на вечеря. Прекарахме, както винаги, приятно у тях.

Имах интересна среща с [Евангелос] Кофос. След интересния разговор по много въпроси, особено за положението в СФРЮ, той отново засегна гръцкото искане за връщане на ръкописите. [Каролос] Папуляс говорил по този въпрос с [Петър] Младенов при откриване на новия пропускателен пункт за Гърция, но не получил отговор. Е. Кофос смята, че положението е вече неудържимо и скандалът навярно не ще може да се преодолее. Имало запитване от депутат. Срокът за отговор е ограничен и ако не се спази, министърът е задължен да даде обяснения на сесия в Парламента. Срокът не бил спазен, но Парламентът бил закрит в лятна ваканция преди изтичането на предвидените два, струва ми се, месеца. Та сега, ако никой не напомни, би могло да се размине. Но Е. Кофос, смята, че нашите отношения много ще загубят от такава късогледа политика от наша страна.

Подготвих условията за сключване на договор с университета „Пандиос". Имах среща с ректора [Георгиос] Кондогеоргис. Приятен човек – ще може да се работи с него.

Срещнах се с [Димитрис] Кайлас, [Георгиос] Зоидис – той дойде с дъщеря си, която сега работи в библиотеката.

Видяхме се със [Павлос] Сакеларидис. Донесе ми подарък една хубава книга с иконите на Патмос.

Имахме сърдечен разговор с [Леандрос] Вранусис.

Ходихме на гости у Марикакито [Мария Асприоти]. Беше и Коко [Кириякос Сарандис].

Уговорихме се с [Димитриос] Андрулакис да се видим, но той не можа да дойде, поради срещата с ръководителите на опозицията.

Както се вижда, програмата бе наситена. Добре, че каквото мислехме да пазаруваме, го сторихме в Солун. Тук отидохме на големия пазар само за плодове.

30.XII.1988 г. [петък]

София. Секцията на Института [по балканистика] одобри представения ръкопис от Върбан и той ще бъде зачислен като аспирант на самостоятелна подготовка.

Последни проверки и уточняване на задачите по подготовката на заседанието на Бюрото на Асоциацията за Югоизточна Европа (AIESEE). Работата се поема сериозно от М.[аксим] Младенов.

У Живко [Кабадаиев]. Смятам, че окончателно се разпръснаха опасенията от моето идване в СИБАЛ – че ще се разстрои неговият ред... Имахме няколко разговора, защото той не искаше да се освободи от някои лични настроения спрямо Института [по балканистика]. Но болестта на П.[антелей] Щерев също помогна да изкристализират някои неща. Вътрешното напрежение между двамата отпадна. Оказа се, че П. Щерев

трябва да постъпи да се оперира. Но работите се оказаха по-сложни. Посетих го в болницата с Мавродия [Петров], а сетне и у тях, когато го изписаха. Но оперираха не простатата, а пикочния мехур – аденокарцином. Оперативната намеса е малко закъсняла. П. Щерев е дълбоко разстроен, Виктория също, но първият шок е преминал. Сега се стремят да гледат уж по-спокойно, но трагедията е налице. Предложих му той да председателствува събранието по случай 25-годишнината. Прие с удоволствие. Живна. С Ана се върнахме напълно разстроени.

Страшимир [Димитров] се оказа също в болница. Възпалителен процес по пикочните пътища. Аз пък помолих приятеля на Варчо, от урологията в „Пирогов“, да провери какво е състоянието. Оказа се банална инфекция, но не могат да попаднат на антибиотик, който да лекува. Още търсят, но положението се подобрило.

Питам се как изглеждаме на другите? Ана в това отношение е по-чувствителна, защото наоколо си има достатъчно непригледни примери, които постоянно ѝ напомнят, че е време да се оттегли, въпреки трудностите по смяната. Тя си има човек. При нас смяната психологически я подготвих – имам предвид Страшимир [Димитров], но ако той по някаква причина не стане, имаме резерви. Докога само ще спират отгоре провеждането на избори. Само затрудняват нормалната работа в Института [по балканистика], за която е нужна смяна на ръководството, обновяване на Научния съвет, редколегията и т.н.

Имахме среща с А.[ндрей] С.[околов]. Разпитва ме подробно за отношението към Г.[еорги] Д.[имитров]. Узнали, че се готви разправа. Дори Т.[одор] Ж.[ивков] говорил пред съветското посолство, че ще се преоценява ролята на Интернационала и на Г. Димитров. Казах му, че на пленума Т. Живков обратно, защити Г. Димитров, но разкри негативната роля на В.[асил] Коларов като председател на Комисията на Задграничното бюро. Вярно е, че са сменили името на Комсомола, говори се за някаква преоценка, но дали подмолно не се готви нещо различно, което да даде повод за всеобщо „опрощенство“ щом се окаже, че няма докрай чисти имена в комунистическото движение – такава перфидна позиция не е изключена. Много пъти сме били свидетели на двойнственост – особено напоследък. Гласност и демагогия; демокрация и грубо нарушение на всички норми – няколко случая дадоха повод България да бъде изведена от списъка на толерантните страни и вписана сред най нецивилизованите, наред с Румъния. Защо се правят тези груби идеологически грешки, като се започне с изгонването от Университета за изказване на комунисти на партийна конференция и тяхното завръщане след това... Като че ли някакъв зъл гений трупа грешки след грешки и все повече задълбочава противоречието на партията с хората.

Ето как посрещнахме Новата година.

1989 г.

3–11.I.1989 г. [вторник–сряда]

Решихме да идем на Велинград след Нова година с Машка.

Откара ни Techu, на сняг, с износени гуми, но пристигнахме благополучно. Всеки ден се разхождахме. Без никакви простуди. Прочетох няколко книги. Разтоварих се. Написах доклада си за 25-годишнината от основаването на Института [по балканистика]. Предварително бях продиктувал десетина страници, така че дописвах, редактирах, оформих текста.

Имахме няколко разговора с Николай Ирибаджаков. Наясно е по всичко, иска да бъде оптимист, не вярва на възможностите на сегашното ръководство да изведе страната, надява се на Съветския Съюз.

Върнахме се предсрочно, за да може Ана да присъствува на Научен съвет – защита на докторската дисертация на [Людмил] Гицов.

12.I.1989 г. [четвъртък]

На 12 януари в радиото устроиха първия директен мост между радио София и радио Атина. От гръцка страна даде изявления [Каролос] Папуляс, от нас участвува зам.-министър. Само научни теми – освен мен, бяха и [Нансен] Бехар, и [Светозар] Цонков. Организаторката на предаването ме целуна за успеха. Много се колебали, не ѝ разрешавали.

12–27.I.1989 г. [четвъртък–петък]

Този период мина под знака на няколко събития.

Най-напред бе подготовката на материалите за предстоящото заседание на Бюрото на Асоциацията [AIESEE]. През цялото това време събраните младежи под ръководството на [Борислав] Кирилов, който наложи своето спокойствие и обедини групата с подписалите договора за конгреса, работиха да подават комплект материали по секции, въведени в компютър. [Румяна] Михнева е амбициозна и навлязла в тази област, но прекомерно лична и обича интригите. Няколко души от тях – Сергей Русев, Ал.[ександър] Костов, [Райна] Ивчева проявяват солидни качества. Успяха да присъединят Дарина [Василева], Върбан, Буряна [Кубадинска] – и резултатите

са налице. За пръв път хората имат представа, и то цялостна, за състава на конгреса – тематика и участници. Спокоен съм вече за заседанията.

Неприятност. Отново на сцената се появи този, който иска да извади от гробището костите на майчето и татко, погребани в мястото, което отстъпи [Надежда] Карамихайлова от чисти симпатии. Без никакви материални компенсации. Пратихме Върбан да провери в гробарската служба и се настроихме за сражения. Оказа се, че и там са разбрали неуместността на цялата процедура и предложиха вариант – да ни посочат друго гробно място в съседство, покрай алеите. Това могли да ни дадат, както и на други, които биват все още насочвани към Централните гробища. Имало решение да станат мемориални, т. е. да се спре погребването, но още не са уточнени подробностите.

Отидохме с Ана, разгледахме няколко алеи, посочиха ни една, на която дават да изберем място. Избрахме. Това ни освободи от необходимостта да присъстваме на изравянето на костите на татко – отиде само Върбан и ги пренесе на новото място. След време ще пренесем и плочата. Все пак се успокоихме.

На 19-и [четвъртък] се състоя среща в голямата зала на БАН, преустроена с маси – четвъртита маса.

От едната страна, откъм вратата, [Франсоа] Митеран със своите министри, от другата – ръководството на БАН и поканените специално и от френска страна учени за срещата – от БАН, Медицинската академия, Селскостопанската академия, както и някои други институти, поддържащи връзки със съответни френски институти. Общо 18 души. Но на столове отзад и отстрани се настаниха няколко десетки души, между които [Ангел] Балевски, [Иван] Велинов и т.н.

Не предполагах, че ще стане така, че моето изказване ще раздвижи срещата. [Благовест] Сендов беше подготвил (или му представиха) стегнат доклад за френското влияние у нас. Чете го на български. Оценен бе добре от Ф. Митеран, който говори втори и даде след това думата на своя министър за научно-техническо развитие. Бл. Сендов пък даде думата на Б.[оян] Пенков, който чете така несносно за лингвистично-математическите методи, че отегчи всички.

Възползувах се от налегналата скука и започнах с въпрос, представен от мен като малко риторичен: „Може ли да се смята, че идването му в България е начало на „перестройка“ във френско-българските отношения?“ Говорех и Ф. Митеран, и всички френски участници се раздвижиха, дори той поиска да отговори веднага, но аз помолих да продължа. Обосновах въпроса си с това, че съм преживял войната, участвувал съм в съпротивата и като повечето прогресивни българи от онова време съм бил свързан с френската култура. Напомних колко високо е била тачена френската култура, щом и в затворите прогресивната младеж изучаваше френски

език. Но през последните десетилетия влиянието на Франция и разпространението на френския език значително отслабнаха. Казах му направо, че цифрите понякога лъжат, въпреки може би мнението на председателя на БАН. Ще му се каже, че френският език продължава да се говори едва ли не от половината население в България. Всъщност той е едва на трето място от западните езици. Това не е израз на отношение, защото се касае за общо явление на Балканите; то е доказателство, според мен, на липсата на глобален подход във френската външна политика към отделни райони на Европа. Приведох им за пример и конференцията, организирана през миналата година от френското Министерство на външните работи и на културата, когато Европа и европейската култура бяха идентифицирани със Западна Европа. Заключих с апел да се създадат общи ценности в страните с различна система в Европа чрез поощряване на научния и културния обмен и пожелах Франция да застане начело на движението visant à refaire l'Europe.

Ръкопляскаха ми много, а Ролан Дюма, министър на външните работи, вдигна палец в знак на поздрав и задоволство.

Ф. Митеран подхвана въпроса за „перестройката", че я приема и обещава пред нас да я осъществи. Поздрави ме за критичния дух и изрази съжаление, че не може да се постави на фронтона на Академията, че цифрите лъжат. Но щом така се разсъждава в една академия, това означава, че в нея се развива наука. Спря се на ролята на Франция, която с помощта на малките страни може да осъществи сближението, което се очаква и за което големите сили са създали необходимите предпоставки.

На следващия ден [20-и, петък] се състоя тържественото събрание, посветено на 25-годишнината на Института за балканистика. Докладът стана – намерих начин за всекиго да кажа дума, без да го разводня. Групирах постиженията в обща част и няколко направления. Четох го също леко – толкова пъти го бях чел и писал. Прие се и от института, и от присъстващите, вкл. и от ръководството на БАН, представлявано от Бл. Сендов, Ал.[ександър] Янков, а от Комитета за наука – от К.[онстантин] Косев. Връчиха ни ордена „Кирил и Методий" I ст.

Предизвикаха голям интерес изказванията на членовете на Бюрото на Асоциацията. Аз устроих така, че да съвпаднат по време двете събития, защото знаех, че средства не биха ни отпуснали да поканим дори един човек. Както и стана. Те говориха наред с другите от страната. Всички почти институти изпратиха представители – Ал.[ександър] Фол, В.[елизар] Велков, В.[асил] Василев, Д.[имитър] Сирков, военните, етнографският, В. Търново и т. н., накрая Р.[умен] Катинчаров. А от чуждите – [Милутин] Гарашанин, [Йоанис] Караянопулос, [Вържил] Къндея, [Луан] Омари, [Жорж] Кастелан, [Клаус–Детлев] Гротхузен, [Владимир] Волков, [Хюсеин] Юрдайдън. Предизвика оживление изказването на турския предста-

вител, който започна с това, че с Гърция обикновено постъпват различно, но този път ще последва примера на Й. Караянопулос, който говори на гръцки език. За да поднесе приветствието си на турски (а Й. Караянопулос се оказа, че не бил предупреден и затова говори на гръцки, за да му е по-леко). Проф. Х. Юрдайдън се оказа добър оратор, защото съумя с ирония да отбележи, че му се дава накрая думата, и да спечели аудиторията с любезността и духовитостта си.

Председателствуваше Л.[юбен] Беров, тъй като [Пантелей] Щерев вдигнал температура и не можа да дойде. На Л. Беров възложих да изпълнява длъжността зам.-директор.

След събранието отново ме поздравиха, а някои подхвърлиха, че идването на Бл. Сендов и неговото слово, адресирано към мен, означавало опит за спечелването ми на негова страна. Виж ти как разсъждават! Ако нещата се решаваха по такъв елементарен начин, колко лесно щеше да бъде на всички!

Вечерта бяхме поканени от западногерманския посланик [Ханс Валтер] Левалтер, вдигнахме тостове, поздравих го за инициативността. За кратко време той успя да проникне и си създаде солидни връзки след интелигенцията.

В продължение на три дни тук се състоя заседание на Бюрото на Международната асоциация. Дойдоха всички. М. Гарашанин и О.[ливера] Яшар-Настева, В. Кънdeя и Р.[азван] Теодореску, А.[ндрокли] Косталари и Л. Омари, Я. Караянопулос, Ж. Кастелан, Кл.–Д. Гротхузен, Х. Юрдайдън, В.[иктор] Фридман, Вл.[адилен] Виноградов и В.[ладимир] Волков. Предварително им дадохме възможност да се запознаят със списъците на своите хора, получени от националните комитети и индивидуално, и след това с разпределението на хората по секции. Това е всъщност новото на конгреса – разпределение по секции с предварително уточнен състав, за да се осигури активно ръководство с повече дискусии. Искам да поставя ударението на обсъжданията, а не толкова на изнасянето на докладите и съобщенията. Давам си сметка, че не можем да изключим излизането на всички на трибуната – иначе няма как да оправдаят идването си, но нека отговорен състав за всяка секция от 3–4 души поеме задължението да организира протичането на заседанията.

Уж разбираемо, желано, но много трудно се променят навици. Много-то дълги разисквания, обходни маневри и разумни компромиси най-после завършиха с приемане на структурата на конгреса по секции и подсекции, изградени на тематичен принцип; да се ограничи времетраенето на представянето на материалите, така че едно заседание–полуден да се предостави за дискусии на общите изводи. Доклад да направи първият отговорник – координатор, които бяха уточнени от Бюрото по всяка тема. А на заключителното пленарно заседание ще говорят координаторите по

секции. Приеха се тези принципи, но как ще протече реално конгресът не мога да кажа. Толкова проблеми възникват.

Освен общата вечеря, поканих само В. Волков у дома и Х. Юрдайдън на обяд в Корейския ресторант с Д.[арина] Василева. Поговорихме си сериозно, без опити да се „притискаме". И той бе деликатен да не повдига въпроса за турците у нас, но все пак подметна, че в съвременните условия не са желателни действия, които грубо променят психиката, националната принадлежност. Дадох му екземпляр от „Демографското състояние на Балканския полуостров".

В. Волков не ни вдъхна много оптимизъм. Неговата основна констатация бе, че [Михаил] Горбачов няма социална база и това е неговата трагедия. Работническата класа като цяло не е заинтересована, защото е лумпенизирана от заплати, макар и без покритие. Селячеството не съществува, селото е омаломощено напълно. Интелигенцията е разкъсана национално и групово, с различни вътрешни тенденции. Апаратът продължава да командува, макар и да се намира под обстрел. Военните са недоволни от общото развитие, което ги тласка на по-заден план. Не е сигурен, че М. Горбачов си е осигурил мнозинство във върховните органи дори. Бои се да не бъде заставен от обстоятелствата да отстъпи, за което имало вече някои данни. Интересно бе и заключението му, че все повече се надига руският национализъм, и пак ми повтори, че той е винаги агресивен по своя характер. Той смята, че в крайна сметка, въпреки не малките разногласия, украинци и белоруси ще се присъединят към русите в името на порядъка.

Във вторник, 24-и, по искане на колектива – явно с малко повишено настроение след събранието – се състоя другарска вечеря в Клуба на журналистите. Дойдоха около 60 души. Създаде се настроение, защото насядаха на маси по няколко души, а не на обща маса. При мен повиках младите и Максим Младенов. Беше дошъл и Игор Дамянов – симпатичен младеж, повиках и него. Така не стана дума за института, а водихме общ разговор по много въпроси.

Преди това свиках Общо събрание на института [по балканистика], за да докладвам резултатите от проведеното заседание на Бюрото на Асоциацията. Говорих им и за мерките, които вземаме за модернизация на института, за купуването на компютри и предстоящото обучение на всички, които желаят да работят с тях. За канцеларията и екипа около сп. „Етюд балканик" – задължително. След това проведохме Научен съвет за издигане на кандидатури за член-кореспонденти. Успях да убедя НС, въпреки първоначално изразеното мнение да се издигне само един, да представим всички, които на този етап могат и заслужават да претендират за това звание. Единодушно се гласува за Стр.[ашимир] Димитров, Р.[адослав] Попов, К.[остадин] Палешутски, М.[аксим] Младенов.

В деня на заминаването ми (27. I., петък) проведох среща с екипа, който работи с компютрите в моя кабинет в СИБАЛ. Поканих и Б.[орислав] Кирилов, за да разискваме какво да доставим за Института за балканистика. Той предложи два варианта. На нашите хора пък се иска да се натрупат повече компютри, даже от най-евтините. Имали желание около 20 души да минат курсовете и да работят след това.

[Румяна] Михнева също е трудна – болезнено амбициозна да бъде водеща на всяка цена и всичко около нея иска да ѝ бъде подчинено. А не си дава сметка, че с това си властолюбие и противопоставяне на хората тя ги отблъсква от себе си. За сега е обединила няколко от по-младите, но се отчужди от останалите. Искането ми да се преместят в Института Р. Михнева не посрещна добре, опита се да ангажира и другите да се противопоставят с аргумента, че няма да ми пречат. Аз пък им отговорих, че не може програмният колектив да се откъсне от Института. Предоставих им кабинета на научния секретар и още една стая, една от най-големите, използувана досега като склад.

На тръгване направиха демонстрация. Оставиха компютъра на СИБАЛ, макар че Живко [Кабадаиев] по мое настояване и в името на добрите отношения им каза да го вземат. Разбира се, наредих да се изпрати и той. Но ето с какви детински прояви и заяждания могат да се влошат отношенията.

Към 11 часа ме посети и френският посланик със своя съветник. Искаха да поговорим по чествуването на Френската революция. Донесоха макет на предлаганата изложба, с каталог на книгите, афиши. Уточнихме редица детайли около университетската седмица и пътуващата изложба – за Пловдив, Варна, В. Търново. На срещата поканих и Милен Семков. Посланикът се интересуваше какъв ще бъде характерът на събранието, предвидено като тържествено и кой ще говори. Има ли възможност това да бъде Т.[одор] Живков. Изразих съмнение държавният глава да говори, след като даже във Франция не е известно как ще стане, пък и не се знае как ще бъде и в другите социалистически страни. Навярно ще се изработи обща позиция. Не допущам Т. Живков да присъствува. Вторият въпрос – да сподели успеха, постигнат при посещението на [Франсоа] Митеран. Той самият бил много доволен и от срещите, и от постигнатите резултати. Доволни са, че се възложи на Франция да организира курсове за подготовка на мениджърски кадри. Ф. Митеран бил много доволен и от разговора в БАН. Посланикът ме поздрави за изказването ми, критичният му дух се понравил на Ф. Митеран. В тази връзка ме попита дали знам нещо за инструкция да се ограничи до 20% изучаването на френски език, 50% на английски език и за останалите – 30% на немски, испански, италиански. Показа ми френски превод на съобщение в български вестник с оплакването на английските представители, че така грубо ограничавали интереса към английския език. „А какво да кажа за френския?“

– добави посланикът. Отговорих му, че не знам нищо по въпроса, нито за дописката, но изразих учудване, че са повярвали, че у нас реално 50% от хората знаят френски език и са го внушили на президента. „Ние имаме точни данни – отговори посланикът. – Но нали знаете, че е приятно за ушите да се чуе подобно нещо."

След обяд потеглих за Париж и за Мали.

27–28.I.1989 г. [петък–събота]

Париж. В самолета четох ежедневната преса и списания. Не открих нищо особено – трудности навсякъде, скандал във Франция, Афганистан, дефицит на бюджета на СССР.

Не мислех за Института, защото възложих на проф. Л.[юбен] Беров да изпълнява зам.-директорската длъжност, а на Е.[лисавета] Тодорова – секретарската. Е.[чка] Дамянова ме помоли да излезе в отпуска и да я освободя вече. Съзнателно я задържах, за да понесе по-леко загубата на Симеон [Дамянов]. Колко леко – тя си знае..., но все пак задълженията към института я държаха в напрежение. Наближава деня, когато и аз ще напусна института.

Винаги съм смятал, че незаменими хора няма и един добър ръководител трябва така да организира работата, че да не се получи срив при неговото по-продължително отсъствие. И така се стекоха обстоятелствата, че го доказах – две години съвместител–директор на Института за външна политика при МВнР; седем години директор на Единния център за история; четири и половина години посланик в Гърция; два мандата почти заместник-председател на БАН. Институтът срещна трудности, бе лишен от командировки, но издържа на всички изпитания.

В Париж ме настаниха в хотел „Méridien" с купони за вечеря, закуска и обяд. Посетих [Шарл] Моразе, както се бяхме уговорили още от София. Осъжда провеждането на заседанието в Бамако. Но не идвал по домашни причини. Каза ми, че турците изразили недоумение и предварителен протест, в случай че бъда назначен за председател на Международния комитет [за Историята на човечеството]. Според него това е интрига на [Алиун] Траоре. Казала му го [Селия] Захер. А срещу нея водела кампания шведската посланичка. Не се учудва, че А. Траоре продължава да интригува.

Със [Захари] Захариев отидохме на кино – филм на [Френсиз Форд] Копола „Търкър". За историята на един американски изобретател на автомобили след Втората световна война. Приятен филм. Как се смазва геният, ако противоречи на интересите на монополите.

Вечерта гледах предаванията за Кърк Дъглас. Слушах го (женен бил за французойка и говореше на френски) по случай издаването на споме-

ните му. Толкова много се подчертаваше от водещите на предаването, че е евреин, като че ли това изтъкване само по себе си определяше неговия успех. Руски евреи, изселили се в началото на века, във всеки случай преди войната. Карали тежък живот. Не може да му се отрече талантът, а и произходът – така или иначе евреите са способен народ.

30.I. – 2.II.1989 г. [понеделник–четвъртък]

От Париж тръгнахме по обяд и стигнахме по тъмно – около 5.30–6 часа път.

На летището в Бамако ни посрещна [Селия] Захер. Всъщност, едва при излизането можах да видя [Ахмад Хасан] Дани (Пакистан) и [Е. К.] Братуейт (Барбадос), а [Сергей] Тихвинский го нямаше никакъв. Оказа се, че С. Тихвинский се върнал от Китай в петък, но не му дали френска виза (нямало го) и можа да вземе самолета на „Аерофлот" в понеделник, та пристигна в понеделник след обяд. Призна ми, че се чувствувал безкрайно уморен, но дошъл само заради мен. И добре направи, защото иначе бяхме съвсем извън кворума.

Откриването стана в залата на хотела, една от малкото по-внушителни сгради в Бамако. Председателствуваше държавният секретар по културните въпроси Кейта, от аристократично семейство (по-долу ще обясня), член на Политбюро на управляващата партия. Слово произнесе Секу Ли – генерал, министър на образованието, който е бил на Генералната конференция на ЮНЕСКО в София, след него [Анри] Лопес и аз. След кратка пауза пристъпихме към разглеждане на макетите, последователно, том по том. Взеха се полезни решения по всеки том, дискусията бе творческа. Не ще влизам в детайли, защото преди да записвам тук, още щом се върнах, съставих докладна записка. Ще споделя някои общи впечатления, за които нищо не споменавам в докладната записка.

Отидохме до пазара – беден в сравнение с това, което видяхме в Кения и Зимбабве. Нищо особено като произведения на изкуството и още по-малко като употребявани от самите тях. Може би маските и други ритуални предмети да имат автентична стойност като етнографски предмети или за излагане в музеи, но не и за нас като любители, които търсят и привлекателност. Купих само няколко мънистени броселета за женския състав – от възрастни до деца – и нищо друго. Напускайки пазара, накарахме шофьора да ни разведе из града и да ни изкачи на съседната височина за общ изглед. Градът е разхвърлян на голямо разстояние с малко растителност, много прах по улиците, по изключение асфалтирани, високи сгради има само единични, има все пак доста къщи на един-два етажа в полуколониален стил и доста повече с глинени тухли. Изобщо бедност. Чувствуват се нерешените проблеми.

В още по-голяма степен почувствувахме мизерията, когато посетихме Тимбукту. Летяхме с военен самолет „Антонов" за парашутисти. Аз не бях чел книгата на [Марко] Марчевски, но скоро бях прочел дневника на Р.[ене] Кайе, публикуван от ЮНЕСКО, първият европеец, посетил Тимбукту пешком. Неговият пътепис, чертежи и пр. са били докладвани пред Географското дружество в Париж.

Местоположение – в началото на пустинята. На кръстопътя на керванните пътища между Източна и Западна Африка и речния, воден, път на р. Нигер на юг. Градът обаче изцяло бе в пясък, хората ходят забрадени, така че само очите им се виждат. Ние побеляхме, очите и устата ни се напълниха с пясък. Но хората живеят и държат на оставането си в този град. Реставрират западналите къщи, строят нови, спазвайки вековната архитектура. И понеже климатичните условия са тежки – няколко месеца поройни дъждове, които разяждат глинените основи и стени – то там, където хората са по-заможни, ги покриват с каменни блокове като външна облицовка. В архитектурно отношение, пък и изобщо като сгради, най-внушителни са джамиите от XV–XVI в. Интересни, станали вече символ на африканското величие – разбира се, те не могат да се сравняват с чисто арабските и със строените в Османската империя под влияние на възприетите от Византия и Римската империя джамии в Цариград, Испания, Кайро или Мароко – Фес. Но това, което видяхме в Тимбукту – един вид в черна Африка, независимо, че първите основатели на града са туарегите, дошли пак от маврите – черните представители на семитската раса.

Видяхме центъра за ръкописи „Ахмед Баба". Със собствена сграда, събрали са вече 5.000 ръкописа. Те съставляват само 10% от наличните. Това вече само по себе си говори за културната традиция, която трайно се поддържа от населението, и за неговото самочувствие, че е носител на нещо изключително. В Бамако с благоговение говорят за Тимбукту. Видях как Иба дер Тиам с най-горещо преклонение коленичи и се моли в старата джамия, която продължава да събира поклонници от цяла мюсюлманска черна Африка. Купих и книгата за Тимбукту, където има доста интересни сведения за социалното разделение на населението.

Посетихме пазара, смятайки че ще намерим нещо занаятчийско, местно. Нищо подобно – мизерни две магазинчета. А отвън – под временно опънати кожи, за да се пазят от слънцето – продавачи на месо, сушена риба, плодове. По тях полепнали мухи – не се вижда стоката. А мухите не могат да ги разгонят с ръце. Накацали и по лицата, особено на децата. Стотици мухи – около очите, бузите, устата. Стана ни страшно и избягахме. Цяла нощ прекарах кошмарно.

Мислех за африканците. Колко им е трудно да се приспособят към новите изисквания на живот, европейски, а вече и африкански – радио, телевизия, всичко съвременно, което ежедневно нахлува у тях или чуват за него, гледат го на кино, виждат го у туристите. Но отговорността на

колониализма, на европейците? Само външните фактори и самите африканци ли са виновни, че съществуват и се налагат стандарти, които увличат младежта и населението, без да имат за това материално покритие? Човечеството не е ли длъжно на Африка? Не са ли им нужни няколко плана „Маршал", за да се даде тласък на развитието на този континент. Да вземем обезкръвяването на континента – колко милиона здрави хора са били отвлечени. Могат ли да се изчислят моралните и материалните загуби и последствията за континента. Ако не е направено това, рано или късно те ще го направят. Мислимо ли е богатството на САЩ и на Латинска Америка без плантациите и черната работна ръка? Памук, кафе, захарна тръстика, които създадоха основите на материалната мощ и на богатствата на този континент – и в двете му части. Не са ли нужни някакви отчисления в полза на африканците? А колониите – малко ли са извлекли първични материали като злато, диаманти, слонова кост. Каква част от богатствата на Холандия и големите европейски държави се дължат на тази продължаваща и до днес експлоатация. Не се ли полагат съответни изчисления по тази линия? А дълговете днес – със съзнателното подбиване на цените и изкуственото повишаване на курса на собствена валута – това не е ли заробване при нови условия, реколонизация? Все още социализмът не е загубил привлекателните си страни, убедих се от разговорите с Иба дер Тиам и приема, който ни устроиха в Председателството на републиката, пък и от разговорите с някои техни историци.

Посетихме и музея. Там ни запознаха с последното палеолитно селище между 500 хиляди и 1 милион години пр. н. е. Второто след Кения (бяхме там – засега най-старото със следи от човешки живот). Тук има само каменни отпадъци, които говорят, според един доцент от Франция, Лимож, който ги е открил, че се касае за предшественик на homo erectus.

Един ден получихме подарък – мъглата в Париж не ни позволи да отлетим. За пръв път дори се пекох малко на слънце.

Дълго говорихме с [Сергей] Тихвинский. Той настоя да си снема отвода за председател на Международния комитет за „История на човечеството". Вярно е, че това пръв предложи Иба дер Тиам, подкрепен и от останалите присъстващи на закрито заседание, но аз си направих отвод и обясних защо. В края на краищата това не е мой въпрос и аз не ще се впрягам да действувам за работа, която ще изисква при това много усилия. За СССР – той критикува силно консервативното, националистическото крило сред руската интелигенция. Смята, че дори и акад. [Дмитрий] Лихачов им плаща данък. Признава, че се е появила и антисоциалистическа група. Тревожи го и „ционистичната" насоченост на някои.

В самолета четох във в-к „Литературная газета" за екологията. Наистина силни материали – „На съд като престъпници виновниците за екологични нарушения". В други вестници пък прочетох, че вече се надига глас за съдене на политическите престъпници, виновници за масовите

репресии; извеждането им от Кремъл. Ще успеят ли обаче да разклатят позициите на властимеющите? Четох [Абел] Аганбегян, [Леонид] Абалкин и още много други – освен гласност, нищо не се е променило. Ще излезе ли прав [Андрей] Сахаров, както го цитират на Запад, че [Михаил] Горбачов или ще бъде свален, или ще се примири. Видях и критиката на изказването му във в-к „Известия“, както беше предадена във в-к „Монд“. Въпреки всичко бе умерена, конструктивна на пръв поглед.

Тихвинский в самолета ме попита – дали злополуката с нас била преднамерена или случайна. В Москва се разпространила първата версия. Казах му, че у нас също я е имало. Но нямам данни за съзнателно организирана акция.

4–5.II.1989 г. [събота–неделя]

Пристигнах вечерта в събота. Посрещнаха ме Върбан и Ана. Забавихме се за багажа, защото и в София летището часове не приемало.

В неделя се разхождахме и се заех да чета дневниците на Н.[иколай] Хайтов – книга първа за 1954–1962 г. С Хайтов сме се запознали случайно – около неговите интереси към събитията в Батак през 1976 г., отговорността на Тъмръшлиите и позицията на [Христо] Христов, който отстояваше традиционното схващане. Заинтересува го и моята работа за Гюмюшгердан. Един или два пъти се видяхме. Има нещо, което привлича у него, стана ми симпатичен, без да се сближим. Години не сме се виждали.

И ето изведнъж натоварването ми да изясня спора около гроба на Левски ме постави в контакт с него. Най-напред прочетох книгата му, сетне се срещнахме по време на обсъждането в БАН. Хвърлиха много кал върху него, вместо настояща полемика изровиха минали работи, отдавна разгледани и изяснени. В книгата си той се спира на този период на преследване, което довежда до неговото уволнение и смяна на поприще. Той описва как става писател. Не е натрапчив, не се представя за герой. Просто и увлекателно, с известна ирония и към себе си, той описва патила и успехи.

Най-после си изясних кой е [Алексей] Риков. Четох и гледах документалния филм първа серия по съветската телевизия. Ясно се вижда, че той е осъществявал НЕП-а, приемайки лениновата политика за кооперациите и за съюза със селото. И става жертва – първата – на тази своя линия.

6–12.II.1989 г. [понеделник–неделя]

Сутринта на 6-и свиках Милен Семков и Кисимов, за да разгледаме положението с университетската седмица в чест на 200-годишнината [на

Френската революция] и организирането на изложба в София, Варна, В. Търново и Пловдив – материалите ще ни бъдат предоставени. Дадох на Кисимов каталога и макет на таблата. Уточнихме контролна среща в петък.

И се разболях. Легнах. И три дена прекарах на легло. Даже не можех добре да чета, но все пак четох предимно леко четиво – криминални романи и доста съветски вестници, списания. Наведоха ме на много мисли, но едва ли ще седна да пиша за тях. Ясно, че навсякъде се търсят политически решения – в Полша, Унгария, СССР. Въвеждат плурализъм, търсят парламентарни решения, сблъскват се с трудности, но общественото мнение и народът започват да си възвръщат доверието в партията. В нея отново виждат движеща сила на развитието, което право трябва да се отстоява с дейност, а не с механично вкопчване за властта.

Хареса ми много писаното в сп. „Огоньок" за положението в селското стопанство – че няма хазяин на земята, че отчуждението е пълно. И накрая се прокарва общ извод, че държавната собственост също е ликвидирана и заменена с частна собственост на властта. Какво страшно признание и още по-ужасно явление, защото никакъв строй в света не предлага такава свръхвласт, каквато предлага социалистическото общество. Във всяко общество съществуват прослойки с относителна самостоятелност, а и цели класи, само при нас всичко е свръхцентрализация в името на една личност.

Болестта ме освободи от една среща в ЦК на членове и кандидат-членове по културните въпроси, навярно за пловдивския случай. Сами си вкарахме гол. Публикувахме статия, недостатъчно добре аргументирана, с даване гласност на конфискувани материали и непубликувани стихове – едното от които безкрайно цинично. Веднага се разпространи, че е било посветено на Владко [Владимир Живков]. А някои и реагирали. И обвиниха в-к „Работническо дело" в нарушение на законността и разпространение на порнографско четиво.

В Института [по балканистика] свиках всички заинтересовани страни, за да видим как да протече компютъризацията. Спряхме се главно на компютри – за канцеларията и списанието и за научния състав – 3 до 4 на този етап се оказват достатъчни.

Посетихме П.[антелей] Щерев отново. Държа го в течение на нещата, за да му вдъхна бодрост.

13.II.1989 г. [понеделник]

След обяд снимаха в СИБАЛ, в кабинета – за Френската революция. Документален филм, който започнаха с конференцията, организирана

преди една година. Заминали след това в Париж, имали разговор с [Мишел] Вовел, завършват с мен. Говорих около десетина минути.

14.II.1989 г. [вторник]

Среща по въпросите на конгреса с М.[аксим] Младенов. Уточнихме редица подробности. Подписах поканите до членовете на Международния комитет и едно общо писмо за техническите условия.

Не отидох на Общото събрание на БАН по финансовите въпроси, а проведох Директорски съвет на Института. Имаше текущи въпроси за Научния съвет, насрочен за сряда заранта. Решихме и някои командировки.

15.II.1989 г. [сряда]

В СИБАЛ ни посети албанският посланик. Аз участвувах само в първата част на разговора – каква е тяхната реакция на това, което става в Югославия; как го оценяват. Бяха критични, смятат, че неблагоприятно се развиват нещата, но не са лишени от оптимизъм, че работите могат да се обърнат. Поканиха ни в посолството да продължим разговора.

Научен съвет – дълъг. Най-напред избор за ст. н. с. на Агоп Гарабедян – единодушно. Прие се за печат „Библиографи д'етюд балканик". Разискваха се текущи въпроси – аспирантури, договор с [университета] „Пандиос" (Атина) и пр., и накрая финансовите условия и плана на Института. Говорих им за това, което ни очаква, въз основа на справката, която поисках от счетоводството. Мисля, че помогнах да стъпят на по-реална основа и да не се поддават на слухове. Наложи се да бъда по-остър по някои други въпроси – за доставката на книги и списания, за закритите фондове. Опита се Славка Петрова да опрости нещата, че всичко могло да се включва в библиографиите – получи добър отпор.

Дойде у дома Фани Милкова. Написала е книга за фашистката държава, излязла от печат от Военното издателство като служебно издание само в 800 екземпляра. Дори платила за него. И отново се опитват да я разтерзаят, след като ѝ бяха скрили 4-те от 5-те екземпляра на ръкописа. Безсъмнено творческа личност, макар и особена.

16.II.1989 г. [четвъртък]

При Димитър Станишев. Появил се и друг кандидат за Франция – Ал.[ександър] Янков. Не знае кой го издига, допуска, че е М.[илко] Балев – защото ги видял да си правят взаимно темане. Да използувал последна-

та възможност да иде зад граница. Вечерта отидох при Е.[вгени] Александров. Той не знаеше. Изрази възмущението си и даде крайно негативна оценка на Ал. Янков. Такова било и мнението на неговия шеф – себичен, егоист и т.н. Не беше осведомен и за това, как протече срещата с Ф. Митеран в БАН. Записа си някои работи. Как си правят актив някои хора, като си приписват и всички чужди активи.

След обяд – кратко събрание на Националната комисия за ЮНЕСКО. Г.[еорги] Йорданов присъствува, ръкува се, но се бои като че ли да остане насаме с мен. По-късно [Благовест] Сендов ми каза, че го попитал как се развиват отношенията ни („Как си с Николай?"). Бл. Сендов поиска да разменим мисли за начина на провеждане на изборите. Казах му, че кандидатите трябва да се групират по проблематика или направления, но за цялата група да има полагащи се само двама рецензенти. Иначе ще стане хаос. Разказах му и за моята позиция – едно място за балканистиката – Стр.[ашимир] Димитров. Радослав Попов се отказа в полза на Страшимир. Ще се откаже още от сега навярно и К.[оста] Палешутски.

17.II.1989 г. [петък]

Напрегнат ден. Започнах със среща по Френската революция – М.[илен] Семков и Кисимов. Устроих командировката на Милен. Уточнихме задълженията по седмицата – научната конференция, изложбите.

Веднага след това в 10 часа бях на заседанието на Комитета за балканско разбирателство. Отчетно. Доклад от Б.[орис] Велчев и кратки изказвания. Като имах предвид усложнените двустранни отношения и отражението им върху многостранните, предложих едно заседание за дискутиране на тези въпроси по същество.

В 11.30 часа – заседание на сп. „Етюд Балканик". Но преди да започна, ме повика Д.[имитър] Станишев. Малко посърнал. Навикал му се П.[етър] Младенов, и, разбира се, той отрекъл, че е говорил с когото и да било по този въпрос. Казах му, че правилно е постъпил. И му обясних как може да е узнал, косвено от мен. Но добавих, че не виждам защо се тревожи, винаги съм имал впечатление, че между двамата няма по същество противоречия. Това не го успокои, защото смята, че стягат отдавна примка около врата му.

Обади ми се и Е.[вгени] Александров. Веднага отскочих до него. Разказа ми, че съвършено неочаквано П. Младенов изпаднал в голямо раздразнение, и то по отношение на Д. Станишев. Пред него се свързал с него. Всички останали въпроси останали на заден план. Казал му, че имало и други кандидати, на което другият отговорил, че не знае и само

когато се установи становище, той би си позволил да говори. Пред мен Евгени не скри изненадата си от това избухване. И неговият завършек: „Интересно кой лъже?“, т. е. Д. Станишев или аз. Всичко останало – и за Ф. Митеран, и за желанието ми да се срещна с първия, той приел спокойно. Следователно пред Е. Александров стояла задачата да изясни дали той или аз сме подвели шефа му. Казах му, че мен ме възмущава такава постановка. Първо, изобщо постановката за „лъжа“. Това не е първият, нито вторият разговор и то пряк, който съм имал с П. Младенов. И сме си разменяли сведения, директни или намеци, които са се позовавали на информации, без това да е повлякло след себе си истории. Така че, личните ми връзки с нищо не би трябвало да го засягат, защото от такива лични връзки съм предпазвал на няколко пъти и него, и МВнР от някои удари. Така че аз лично се чувствувам засегнат от изказаното недоверие. За мен беше важно не да узная кои са кандидатите, нито да водя пропаганда за себе си, а да разбера дали той не е заангажиран в евентуално издигане на кандидатурата на Ал. Янков.

След разговора ми с Е. Александров вече се бях успокоил. Така че и мен реакцията на П. Младенов ме учудва, още повече, че нищо не съм искал от министерството, а към мен се отнасят като към нещатен постоянен сътрудник – и по линия на Албания, и по линия на Турция. Дадох му за пример искането да се ангажирам по-отговорно с капитален труд срещу турските твърдения, а когато написах и представих книга, нито един екземпляр не се взе от министерството, за да се предаде на арабските страни и институти. Нито се направи поне някакво усилие – пълно мълчание.

Вземам да се питам дали да ангажирвам себе си и Института [за балканистика] и по полученото писмо за откриването на османските архиви. Реакцията досега бе плач, че щяло да се използува срещу нас, а не могат да видят възможностите, които се откриват за реално настъпление. Трябва ли да се напрягам и да изработвам стратегия и тактика по този въпрос, когато не получаваме разбиране, а в конкретния случай се изразява съмнение в достоверността. Аз отказвам да ставам съучастник срещу Д. Станишев и също ще откажа, но не така елементарно. Приятелството и доверието не могат да се предадат – има етика.

Целият след обяд, след като се започнахме в 12 часа, мина в определяне на тематиката на Института с оглед решението – 50% от издръжката да мине на договори. Определихме тематиката, която може да се представи в Президиума – около 5–6 теми. Иска ми се една поне да представим в Общото събрание. Формулирах я на основата на две теми – „Международните отношения през XX в.“ и „Балканите в съвременна Европа“. Остава да убедим Р.[адослав] Попов и Ж.[оржета] Григорова, което не е лесно.

Другите теми формулирахме добре – 3 за исляма, промени и приемственост в социалните структури, минало и съвремие в турската национална пропаганда и т.н.

18.II.1989 г. [събота]

Тази заран дойдоха [Иван] Гонов и Н.[едялко] Куртев за Варненския затвор. Да организираме научна конференция.

Между другото Ив. Гонов ми повтори разказаното преди време, че един от АБПФК, изпратен на работа в Египет, отишъл на посещение в Александрия (става дума за около 20–25 години по-рано). Седнал да обядва в един от ресторантите и там внезапно на стол на същата маса седнал човек и му заговорил на български. Оказал се [Никола] Гешев. Той се обърнал към нашия другар и му припомнил разговора, който са имали в Дирекцията на полицията. Там бил му казал (без да бъде малтретиран или инквизиран), че каузата е загубена, защото Германия не може да спечели войната. Освен това Русия не ще отстъпи Балканите и ще се опита да получи излаз на Бяло море. Какво ще стане с Гърция не знае, но Русия ще стъпи в България. Тука спечелихте, добавил Гешев. Но след това казал още нещо: „Запомнете, поне три-четири десетилетия ние ще продължаваме да бъдем на власт, няколко генерации ще ви управляват наши хора." И го попитал: „Не бях ли прав?" Нашият мълчал, но разказал това на Ив. Гонов със същата печална констатация.

Н. Куртев пък ми разказа, че Ал.[ександър] Янков подписал не само декларацията в затвора – отчетена като обща грешка на всички, но имал декларация в полицията. Бургазлии били в Шуменския затвор и там Сашо бил изолиран; оттам ги прехвърлили във Варненския затвор, където също за известно време странели от него, докато след това го приобщили към всички останали. Недялко също бил в Шумен и Варна и отблизо го знаел.

Ив. Гонов освен това ми разказа, че имал препис от спомените на свещеник Андрей Беляцки, писани преди да замине в САЩ в края на 20-те години. В тях пишел, че бил съученик със Сталин в същата семинария, че се познавали добре, че Сталин бил станал масон и се отказал късно, след Октомврийската революция. По-късно Андрей, като свещеник, бил повикан от Рузвелт да учи децата му на руски. Така се сближили и някъде в началото на 30-те години Рузвелт поискал мнението му дали Русия и комунизмът могат да бъдат ликвидирани с фронтална атака. Такава била концепцията за разработване на планове за унищожаване на болшевизма. Мнението на Андрей било, че Русия никога не е била завладявана и не бил този пътят за успех. Така се стигнало до идеята за създаване на една сила (именно Германия) за единоборство със Съветска Русия и след като

бъдат изтощени, с общи усилия да се удари и по СССР. Така се стигнало до плановете за Втората световна война. Дали това е записано в спомените или е късна добавка, получена по някакъв начин, не можах да разбера. Що се отнася до предисторията на Втората световна война, има достатъчно изобилна литература от всякакъв характер, която изяснява нещата. Остава първата част – дали е вярно казаното или по-скоро написаното.

Ана току-що ми каза, че прочела при Рой Медведев, че Сталин искал да създаде партията по подобие на Малтийския орден – казвал го бил. Може ли това да се приеме за потвърждение на горното?

20.II.1989 г. [понеделник]

Снощи се видях с П.[енчо] Кубадински. Поисках му съдействие по въпроса за Франция. Той обеща да говори с П.[етър] Младенов и след това вече да ида при Т.[одор] Живков. Говорихме доста, почерпихме се.

Интересното бе, че съвпаднаха позициите ни и по „възродителния процес“ на този етап. И той е за даване на паспорти, за да имат възможност да се оттеглят които не искат да се приобщят, пък ако ще да са и 500 хиляди. Освен това ми каза, че бил единственият в Политбюро, който се обявил открито против [Благовест] Сендов и не приел възрастовия критерий. Ето още едно доказателство за падението на [Йордан] Йотов, който уж смятал, че Бл. Сендов означавал принизяване на Академията, а не се е осмелил да изрази открито мнението си.

А този заран отидох на срещата на Политбюро с интелектуалните дейци, представители на интелигенцията от всички направления. Прочетох „съображенията“ на Т. Живков. Отново прибягване до общи и абстрактни формули, някои от които предизвикват сериозни възражения (опитът да се прехвърлят отговорностите към зараждането на марксизма и общо върху социалистическото строителство, т. е. че са генетично присъщи (употребен е дори този термин), а за реалните проблеми – нищо конкретно. Дори във встъпителното си слово, когато се отдаде на спомени за годините на култа, говори за страшен период, за борба, подета от Секретариата на ЦК в малцинство срещу Политбюро, без да спомене, че е бил назначен именно от В.[ълко] Червенков за председател на комисията по преглед на материалите. Съвсем накрая спомена, че В. Червенков след това го назначил за председател на комисията за положението в селското стопанство, което било изправено пред бунтове. Т. е., борба срещу култа – с помощта на култа. Това е между другото една от особеностите на политическите събития у нас през този период. Сам В. Червенков ограничава до определени размери репресивните мерки и е единственият от социалистическите лидери, който намира кураж да иде при Сталин и да иска спирането на процесите.

Изказващите се бяха предварително определени. Аз излязох на първата почивка и се прибрах, защото ми предстоеше пътуване до Италия – Лука.

20–27.II.1989 г. [понеделник–понеделник]

Италия – Лука. Конференция за дипломатическите архиви.

Пристигнахме посред нощ, но ни посрещнаха на летището в Пиза. Всички бяхме настанени в един хотел малко навън от центъра на града, но имаше осигурен автобус. Пропуснахме откриването на конференцията и някои от встъпителните доклади. Водих си много бележки, които ще използвам, за да напиша информация тези дни. Накрая [Ренато] Гриспо ми предложи да напиша заключителни думи, като той остана с встъпителните. Съгласих се. Затова тук ще се ограничa с някои впечатления и реакции на изказвания, разговори, посещения.

1. Самата конференция бе на високо ниво. Най-напред по подбора на самите италианци. Най-добрите специалисти по история на международните отношения от Рим, Милано и други университети; шефове на архиви, занимаващи се с публикации на документи – Венеция, Генуа, Флоренция, Рим и пр. Също така и от европейските страни – от Франция [Режи] Дебре, бившият шеф на дипломатическите архиви, при който съм бил няколко пъти, от СССР – зам.-директорът на дипломатическите архиви, [Анатолий] Шилов и [Нина] Смирнова. Домна Донтас и [Константинос] Зволопулос от Гърция, директорката на дипломатическите архиви от Испания. Имаше представители от Англия – Аштон (син на известния Аштон, който участвува в ликвидирането на колониалните владения на Англия), [Антоан] Фльори от Швейцария, Мишколц от Австрия, Седек от Полша, [Мирослав] Тейхман от ЧССР и т.н. От Италия – ди Налфо, Граси Орсини, [Армандо] Петручи, [Салваторе] Боно, де Феличе, дипломатът Л. Ферариа, който е бил в Италия и др. Някои от тях бяха блестящи, други прецизни по темата, с ценни анализи, някои излишно обстоятелствени, понякога заядливи. Но разгледаха голяма гама от въпроси.

Предизвика голям интерес и Кръглата маса във връзка с издаването на документи – от какви критерии са изхождали, кои събития и защо са били подбрани, как се издавали и изводи. Времето не им достигна, и аз предложих на председателя да продължи в деня, когато бях определен за председател. Тогава той ми даде думата, един вид като участник, защото и аз бях на масата. Разказах им сбито за състоянието на нашия архив, за започналото издание.

2. Това не беше единственото ми изказване. По повод докладите на П.[аола] Каручи, де ла Векия („Двете Сицилии и Източният въпрос“) се изказах по въпроса за съобразяване с множеството фактори, които влия-

ят при изработване на дипломатическите документи и не могат автоматично да се използуват за определяне на външната политика.

Спрях се и на ролята на посланиците, които биват изправени често пред неочаквани ситуации. Дадох им пример за двустранното и многостранното сътрудничество на Балканите и срещата в Корфу, където за пръв път между Т.[одор] Живков и К.[онстантинос] Караманлис бе подписано съгласие за многостранно сътрудничество, макар и в ограничена област. Погледнат този въпрос от гледна точка на развитието на двустранните отношения между Гърция и България, това е една естествена нова стъпка в сближението между двете страни. Взет в международен мащаб, това бе пробив, въпреки наложеното ембарго за развиване на многостранно сътрудничество на Балканите на срещата на високо равнище на страните от Варшавския договор. Осъществено благодарение на почти ултимативното искане на К. Караманлис и на молбата на началника на неговия кабинет [Вирон] Теодоропулос, който дойде при мен и заедно с него се спряхме на компромисния вариант – за някои само области. Той се върна при К. Караманлис, който даде съгласие, тогава аз отидох при П.[етър] Младенов (въпреки съпротивата на Ив.[ан] Ганев), който получи съгласието на Т. Живков, и така въпросът се придвижи.

Всички посланици на социалистическите страни сетне дойдоха да ми искат обяснения. Чешкият и полският бяха най-събудени и приеха логичната необходимост от отказа да се приема Гърция като механичен придатък на НАТО от една страна, и, от друга, че тя се впряга в антисъветска линия, щом е приела посещение на високо равнище с Китай. Към тази позиция се присъедини и новият унгарски посланик, който е бил преди това в Гърция. Така че информацията, отправена от Атина, бе положителна за нас.

Изказах се и на последното заседание, посветено на балканска тематика. Срещу някои мистификации и митове, влезли трайно в подхода към миналото и настоящето на балканските народи, които се предават от поколение на поколение. Даде ми повод Домна Донтас, която говори за „турските дипломатически документи“ като основен извор. Трябваше да я коригирам, че нас ни интересуват преди всичко държавните документи, които в известен смисъл са и наши, защото съставлявахме част от османската държава. А от определен период, с развитието на турското национално съзнание и постепенното превръщане на османската държава в турска държава, чисто дипломатическите документи придобиват характер на национални и без ние да открием нашите собствени дипломатически документи, не можем да излизаме с претенции към турските. Говорих и за това, че едва сега се поставя началото на „балканската тематика“, която единствено може да ни освободи от националистическите преживявания и допуснати толкова много грешки от всички балкански страни във взаимните им отношения. Изглежда, че говорих развълнувано, защото много ми ръкопляскаха. [Антоан] Фльори ми каза, че бил

много полезен урок и напомняне, а Ренато Гриспо предложи да напиша заключително изказване към конференцията.

3. Времето за разходки бе малко. Заведоха ни до Пиза, разгледахме я отново. По телефона бях предупредил [Джузепе] Дел Агата и останахме при него на обяд. След обяд той ни отведе на около 100 км до гроба на св. Джиминяно – чисто средновековен, напълно запазен град, на поземлената аристокрация в Тоскана. Къщите и храмовете са с кули. За пръв път видяхме такова изобилие на кули – строени предимно за престиж и влияние, отколкото за защита. Разглеждахме до съмване, опиянени от красотата и чувството на разнообразие при толкова ограничени строителни елементи. Архитекти и строители – ето кое трайно е влязло в кръвта и във вкуса на италианците от най-дълбока древност.

Ана ме измъкна една заран на обиколка из Лука. Тя участвува в организираното разглеждане. Походихме по крепостната стена, из улиците, разгледахме храмовете и площадите. Това бе един от най-приятните дни, по-скоро часове, прекарани през тази седмица. Съвършено се откъснах от София и от конференцията. Отдадохме се на удоволствието, че просто живеем, че се разхождаме, че можем да разглеждаме и още да се радваме на красотата – природна и битова. Не ни е налегнало още безразличието.

Водиха ни в едно градче през нощта – Monte Carlo. На концерт – убийствено дълъг и отегчителен. Оттам на ресторант – хапнахме. По-добра беше прощалната вечеря във вила Манти. Шикарна вила, използувана сега за приеми, великолепна кухня, на отделни маси и т. н. Последния ден ни откараха в проливен дъжд в Пистоя. Видяхме болницата, храма, музея – интересни паметници.

А след обяд потеглихме за Рим. В същия хотел се оказаха и съветските гости – [Анатолий] Шилов, Пронитичев и Н. Смирнова. Поканиха ни да ги съпроводим. Въпреки дъжда излязохме с тях. И добре направихме. Хората са без пари, не бяха и вечеряли. Когато стигнахме до площад Венеция, поканих ги на ъгловото кафене – по един сандвич и една бира. Дадоха ни грамаден бокал. И понеже седнахме на маса – цената се удвои – почти 80.000 лири, т. е. над 70 долара. Платих ги. Те бяха трогнати, пък и ние останахме доволни, защото това ни даде сила да продължим още два часа обиколката из града. Нищо не купихме освен кафе от Лука.

28.II.1989 г. [вторник]

София. В СИБАЛ и Института [за балканистика]. Текущи дела. И писане на писма – отговори. Направих преглед на подготовката на конгреса с М.[аксим] Младенов. Резюметата се преписват вече. Кратко заседание на Директорския съвет – за разпределение на командировките.

1.III.1989 г. [сряда]

Уточних пътуването в ГФР и отложих по взаимно съгласие с [Питър] Матайас посещението в Кембридж за началото на май.

Подготвих текста на докладната записка до Президиума на БАН за оставката ми от Института .

2.III.1989 г. [четвъртък]

Изпратих в БАН оставката. Дойде при мен в СИБАЛ Иван Захариев, за да ми опише какво е положението в Съюза на научните работници и да ме убеди да дам съгласие за председател. Казах му само, че съм съгласен да използуват името ми, за да отстранят неподходящите кандидатури. Не ми се ще да се обвързвам с нови задължения.

Получих покана от [Федерико] Майор за участие в голяма конференция с Изпълнителния съвет на ЮНЕСКО в Côte d'Ivoire. Посветена на правата на човека – но в нов аспект – dans le contexte des rapports entre l'être humain et son environnement; sur la paix dans l'esprit de l'homme. Кани всички фондация „Houphonet–Boigny".

Прибрах доста документи за работа вкъщи.

Обадих се на Мишо Василев. Дотича веднага у дома. Почерпихме го с италианско вино. Отпусна се, разказа ни спомени от Италия, прехвърли се сетне към тукашната действителност. Говори за литературното обожествяване, което образно определи като Самуилово време, когато еднооките приемаме за творци; отново се подигра с П.[антелей] Зарев и неговата алчност, нагаждачеството на [Любомир] Левчев, не прости и на [Николай] Хайтов – но го приема за даровит, който обаче пресметливо се насочва към всичко, което дава доходи и т.н.

3.III.1989 г. [петък]

Разходихме се със Светомир [Иванчев]. Започнал е да пие за разтуха. Отказал да го предлагат за член-кореспондент.

Играх с внучетата – Машка и Ники. Сладки и приятни.

Три дни се отдадох на четене. Съветски вестници, литература, която се бе натрупала във в-к „Монд". За СССР, Полша, Унгария. Изнасят се много нови факти, но общата картина не се променя. Повечето от изнесеното вече го знаех или научих още в първите месеци на пребиваването си в СССР. [Ура Абрамович] Шустер, Казаков, Витя [Зуев], Миша [Пискотин] особено – какво ли не ми бяха казали за издевателствата на сталинската група. Миша беше стигнал до отричане на възможността да се оправят

нещата, когато видя, че не се стига до разкриване на корена на причините при [Никита] Хрушчов. Още тогава говорехме, че не е възможно развитие без разбиване на монопола не само на апарата, но и на партията, защото запази ли се, то неизбежно се съхранява и монополът на апарата. Говорехме за правото на плурализма в партията до правото на отцепване, на излизане с отделна платформа.

Казвам това, за да се разбере защо виждам днес повече това, което не става и което пречи. Поразява ме именно живуческата сила на заелите позиции, които в условията наистина на пълна гласност и на уж необратим процес на демокрация провалят мероприятия, уволняват и злепоставят хора, отхвърлят от участие в изборните кампании такива, които са били наказани, затворени за смелост срещу сталинизма. И това не са изключения, а масата случаи. Пробивите са изключение. Възможно ли е Съветският съюз да остане на половин път? Тогава и приносът на другите ще бъде или отхвърлен, или така затруднен, че може наистина процесът да стане обратим – да загуби партията своите позиции и с това да даде допълнителни аргументи на догматиците. Засега все още Унгария и Полша въздействуват положително, защото прокарват нови пътища, подкрепяни морално от [Михаил] Горбачов. Докога обаче? На това разчитат в Чехословакия, ГДР, у нас и в Румъния. А в СССР се очертават резки фронтове, които могат станат причина и за сблъсъци. Примерът на СФРЮ, където с въвеждане на войски умиротворяват Косово и албанците, намери широка подкрепа в съветския печат и у нас. Не очаквах такава едностранност при осветляването на събитията в Косово, дори когато това противоречи на реалните ни национални интереси.

Какво ще стане в СССР, ако балтийските републики се откажат да приемат „застоя“ (имам предвид новия застой), ако заявят открито, че те са за „перестройка“ и могат да я осъществят. С други думи, ако те пожелаят да вървят напред и сами урегулират вътрешните си отношения, използувайки новите механизми. При тях се очертава по-голямо единство на население и партия. Разбира се, тук пък зрее друг конфликт – руското белоруско и украинско население, което вече съставлява от ⅓ до ½ от населението. Ще развие ли централната власт гражданска война, за да се намеси военно? Ето цяла купчина от въпроси, на които не може да се отговори засега еднозначно. Нямам основание да бъда оптимист, но не мога да бъда и песимист. Трябва да се изчакат крайните резултати от изборите, за да се види накъде ще тръгне М. Горбачов и каква крачка ще може да направи напред – малка, голяма или никаква.

4.III.1989 г. [събота]

Нова продължителна разходка и четене – първата част на Рой Медведев за Сталин и сталинизма. Хареса ми спокойният почти тезисен език.

Без външни емоции и силни изрази той разкрива обстановката; отклоненията, породени понякога от обективни обстоятелства и съзнателно използуваните ходове за установяване на лична власт. Не е никак снизходителен към Сталин и това прави силна книгата му.

6.III.1989 г. [понеделник]

В МВнР – уточнихме как да отразим идващите от Западен Берлин [за конгреса]. Хр.[исто] Сантов предложи по-умерена постановка – да ги впишем в общия списък със звездичка, съгласно българския протокол с ГФР, а не буквалния текст, цитиран досега.

Среща с Н.[иколай] Бояджиев и [Петко] Игнев. Бояджиев настоява за убийството на [Захари] Захариев, че е извършено от провокаторите в партията във Варна. Дали го да го съхраняват в затвора, но поръчали пред неговата камера съветската комендатура да постави охрана и да не допуска никого до Захариев. Въпреки това няколко души наши (именно наши) убедили съветската охрана да се оттегли и застреляли полицая, който знаел всичко за комунистите и който обещавал да говори. Така Ангел Бомбата [Георгиев] убил и генерала [Никола Христов]. И се пропил, защото разбрал какво е сторил. „На много места такива управляват, особено в центъра" – това бе заключението му. [Никола] Гешев е имал само 160 платени, изцяло на служба при него, полицаи. С толкова малко души той е знаел всичко какво става благодарение на своята агентурна мрежа. Игнев добави, че по същия начин в техния край разстреляли полицаите, без разпит, без да дават възможност да дадат показания. Единият от тях бил само ранен, дотътрал се до къщи, баща му го крил четири години, след това се предал (била вече отменена смъртната присъда), излежал няколко години и бил освободен. Той се бил срещнал с няколко ремсисти и членове на партията и им разказвал фантастични неща – точно кога и къде се събирали, кои са участвували. Знаели всичко. Имали осведомители. Отказвал да каже точно кои, той лично не бил запознат кои са поименно.

7.III.1989 г. [вторник]

И двамата забравихме, че днес е годишнина от сватбата ни. Ана ми звънна по телефона, за да констатираме факта. Смяхме се – толкова години!

В Института [за балканистика] – много въпроси, отхвърлихме ги делово – желание да се избегнат заседанията с отегчителни изказвания и общо събрание за избиране на делегат за конгреса. Без точни указания, но с пожелание да бъда аз, за да се запазят малкото бройки на БАН за

Общото събрание; то ще утвърди предложените кандидати и ще избере допълнително. Искат поне академиците да бъдат избрани – поне тези, които могат да ходят.

Вечерта гледахме филма „Иван и Александър" – за 1952 г. – как децата тогава преживяват култа. Нелош филм, предава настроение, без да задълбочава нещата. Такъв филм съветското кино беше пуснало преди две години – за учениците в навечерието на войната. Четох във в-к „Правда" и статия–преглед за представения филм – одобрява нашия, но отбелязва, че при днешните разобличения на Сталин не е вече достатъчно да се открие само първият пласт.

Погледнах написаното и видях, че не съм отбелязал една важна среща. Повика ме в неделя след обяд на малка разходка и на кафе Милчо Брайнов. Отидохме до дома му – направил си е обширен кабинет на таванския етаж с вътрешна стълба. Целта му бе да ме убеди да приема да стана председател на Съюза на научните работници (СНР). Съображенията – лични качества, авторитет в страната и голям международен опит, от една страна. От друга – широко известен като противник на бюрократическата система, на „Сендовщината" в науката и културата, която се е настанила и в СНР. Имал предвид Л.[юбомир] Илиев, Хр.[исто] Панайотов, К.[ирил] Серафимов – антисоциални елементи, отчуждени от науката и свръхегоисти.

Убеждава ме дълго, като говори за значението на перестройката у нас, че се провежда псевдообновление, че аз бих могъл да помогна от тази важна позиция да се отстоят позиции дори извън СНР, дори в БАН. Стига съм бил оставян на втора и трета позиция. Такова било мнението на мнозина, искали ме и ме моли да дам съгласие да действува за моето издигане и да не откажа, когато ми предложат.

Разказах му историята с опита веднъж да ме назначат за председател на СНР и срещата с [Тодор] Живков. Казах му как се е стигнало до [Благовест] Сендов, всичките шмекерии, включително закриване и откриване на комитети, за да му създават актив; възлагането му да се изказва последователно на всички пленуми на ЦК; въвеждането на противоуставен ценз на възрастта, за да го наложат с решение на Политбюро за председател на БАН. При това положение на такава решителна ангажираност на нашето върховно ръководство, което контролира и се разпорежда с назначаването на най-дребните ръководители на първични звена, то е илюзия да се допуска, че ще ме допуснат на самостоятелна ръководна работа. Та те не искат да дадат възможност на хора, дори умерени, да поемат ръководството на институции, откъдето биха могли да влияят, особено на интелигенцията. Не възразих да използуват името ми, за да отбият нежелателни кандидатури. Ако ме потърсят, ще разискваме. Не съм готов за такава саможертва, но още по-малко ми се ще да ме използуват „за

дребни услуги“ в системата на БАН, и то от днешното ръководство. Така се разделихме.

8.III.1989 г. [сряда]

Дойдоха кинаджиите, които готвят филм за мен. Забравили, че е 8 март – да снемат читалнята, а хора нямало. Поговорихме си с Ана [Петкова]. Тя се оплака от атмосферата сред кинематографистите и в телевизията. Страхуват се от най-слабите реплики. Направили филм за екологията – някой в него казал, че стълба се метяла отгоре надолу, ако искаме да се изхвърли боклука. Само това било достатъчно филмът да се спре. Или за писателя [Стефан] Цанев – реплика или по-скоро стих, печатан – че „под портрета“ трудно се осъществява обновление (или нещо от този род) – спряли го. [Георги] Стоянов разгонил събрание, без да се заинтересува какво се разисква, само въз основа на телефонен звън, че се отклонявали от установената тема и т.н.

Страх, страх – отгоре, от всяка дума, не дейност, която звучи не ортодоксално. Страх повсеместен – от груба саморазправа при най-малък повод на критика или несъгласие по какъвто и да било повод. Такава е обстановката днес, когато са се запънали да доведат докрай завземането на властта от групата около Т. Живков. Засега действуват заедно, за да си осигурят ключовите позиции и да лишат от възможност всяка проява на гласност и демократизация, особено при интелигенцията.

Излязохме с Ана рано – срещнахме се в градината. Поразходихме се дълго. Срещнахме се в парка с Льов и Величко [Николов]. Едни след други. Льов, разбира се, е критичен – говори за [Никола] Гешев и го свърза с Т. Живков. Изглежда, че това е общо достояние, защото Минчо Драганов пред група социолози говорил за това, колко било трудно на Т. Живков да се бори срещу култа, когато и него „разработвали“ като английски шпионин. Един от присъствуващите, Благой, млад научен работник, възкликнал: „А ние всички мислехме, че е агент на Н. Гешев!“ А не е случайно и това, което говори М. Драганов, помощникът на М.[илко] Балев. Касае се за съзнателно провеждане на линия на дезинформация.

9.III.1989 г. [четвъртък]

Среща с Л.[юбомир] Желязков, а след това и при [Благовест] Сендов по въпроса за изборите на нови член-кореспонденти и академици. Л. Желязков като председател на комисията, която трябва да докладва на Президиума на БАН, ми каза, че искал да възложи на комисии от 10–15 души да подредят кандидатите и да се докладва тяхното мнение. Не му възразих, само възразих това да бъдат хора от Научните съвети на Единните центрове, както искаше той, и му предложих академиците и

член-кореспондентите да бъдат допълнени с ръководители на ВУЗ-овете и институтите. Договорихме се рецензентите – двама академици или член-кореспонденти – да бъдат назначени от Президиума, а Л. Желязков предложи и експертите, които да преценят кандидатите. Бл. Сендов каза, че ръководството на БАН няма да направи предложение за допускане на кандидати за член-кореспонденти, надвишили възрастовата граница.

Президиумът разгледа издателския план. Изказах се по въпроса за публикацията на акад. М.[ихаил] Димитров (в спор с Крумка Шарова) и по ангажиментите, поети за енциклопедически трудове. Иван Илиев говори общо за издателската дейност, но малко едностранно – издателството да има изцяло самостоятелност, а Президиумът щял да финансира с бюджет това, което той решава. Предложих да не се разисква, тъй като въпросът е по-голям. Става дума за институтската продукция, която по съществуващите норми е задължителна за издателството. Как ще се урежда и кой ще я финансира. Да помислим най-напред, да уредим и печатната база, другото е по-лесно.

В 16.00 часа – в НДК. Включили са ме в Инициативния комитет за възстановяване и опазване на паметниците на падналите във войните и в борбите за национално освобождение. Дискутира се названието – да бъде ли толкова всеобхватно; както и въпросът за устав и за задачите на комитета. Около двадесетина души сме включени. Кой ме е предложил, не можах да разбера. С Ефрем Карамфилов бяхме единствените представители на науката, а той и на писателите, освен още един – писателят на военна тематика [Петър] Константинов.

10.III.1989 г. [петък]

В МВнР. Повикаха ме в Културния отдел да им говоря за конгреса. Събраха десетина души. Аз пък очаквах, че те ще ни съобщят нещо. Говорих им.

С Ана и А.[ндрей] Сок.[олов] вечеряхме в Панчарево. Той ни обърна внимание, че нещо станало сред писателите, щом Т. Живков си отишъл. Каза ни, че нашият премиер отказвал продължителна среща и разговор с М. Горбачов. Дори отклонил отиването си за очна операция, след като толкова настоявал преди това. А за кратка, формална среща, те пък не били съгласни.

11.III.1989 г. [събота]

Дойде М.[ишо] Василев да сподели впечатления от конгреса на писателите. Първият му извод – че ръководството е превзето от тия, които говорят за европейските радиостанции, че партийното направление е

загубило своите позиции. След това, когато се впусна в конкретни забележки – картината придоби по-жив характер. Но интересно, той сподели безпокойството на премиера, който повикал 200 души, за да изрази пред тях безпокойство от хода на нещата, и то в умолителен тон, да спасят положението. В Управителния съвет били въведени всички дисиденти и непримирими противници на досегашния режим, вкл. и Христо Ганев, та Димитър Методиев си направил отвод, защото не искал да бъде в такава компания. Хитрата Бл.[ага] Димитрова си направила отвод, защото гонела Нобелова премия. Не бил избран и М.[ишо] Василев. Б.[огомил] Райнов успял да подиграе Л.[иляна] Стефанова, разграничавайки се от нея по повод Блага и наричайки я „Флоранс" от [филма] „Шатовалон". На това Л. Стефанова отговорила, че е поласкана, като я намират за толкова хубава, а публиката ревяла „Бабет, Бабет".

Изобщо, интересно бе да се слуша М. Василев, но този път критериите бяха замъглени. Той продължи да се разграничава от Л.[юбомир] Левчев, но това не му попречи да пусне наскоро хвалебствени думи по негов адрес. На това му обърна внимание още навремето Ана. Мисля, че и това е повлияло за отношението към него. М. Василев твърди обаче, че тук имало организация, умело осъществена, докато много писатели, които не взимали участие в екстремистките кръгове, останали обезоръжени. Когато Т. Живков се обърнал към такива за съдействие, вниманието му било насочено към членовете на ЦК – нека те да дадат пример като тежка артилерия. Резултатът обаче бил плачевен. Направили отвод от УС и на „милионера" П.[антелей] Зарев, и на други или просто те не са получили необходимия брой гласове. Изборът на П.[авел] Матев навярно е бил подготвен. Той се бил отличавал с двуличие и можел да услужва на две страни едновременно, което го направило пригоден на този етап. Но и Л. Левчев бил избран, защото също заигравал с хората на Бл. Димитрова. Не преувеличава ли нейната роля?

12.III.1989 г. [неделя]

Четейки съветската литература за сталинизма и някои от неговите прояви, се сблъсках с тезиса, издигнат през 30-те години – „Никаква милост" – защото тя е пагубна, обоснована уж с исторически примери от съветската действителност. И си спомних за курса лекции на Тр.[айчо] Костов по история на БКП. Един от основните изводи, които той формулира за Септемврийското въстание от 1923 г. и го наложи като урок пред политзатворниците от цялата страна (неговите лекции се разпространяваха във всички затвори – и аз самият ги пренесох във Варна), бе, че „безмилостното избиване на комунисти след поражението на въстанието се дължеше на проявената милост от самите въстаници, които задържаха местните ръководители и им дадоха възможност да видят кой какво пра-

ви, оставяйки ги живи". Оттук и изводът – да се унищожават физически враговете. И това се проведе след 9 септември 1944 г. Мнозина от изпълнителите действуваха, изхождайки от тези постановки. Друг е въпросът от какво са изхождали инициаторите отгоре на масовото унищожаване на всички полицаи. Сега се питам – дали Тр. Костов не е бил повлиян от съветската теза, или сам е стигнал до този извод, или пък дали не са го ръководели някои други съображения, щом не се е противопоставил на избиването на редица хора и в центъра (явно действували с неговото знание – Ст.[ефан] Богданов, М.[ирчо] Спасов), и по този начин е попречил да се разкрие агентурната мрежа в партията.

Обядвахме с Вл.[адимир] Калайджиев. Той даде право на Соня Бакиш, която апострофирала остро М.[илко] Балев, присъствуващ на събранието, за несправедливото ѝ изключване. Но съжалява за Б.[оян] Трайков, който не бил избран, смята го за една класа поне по-висок от Л.[алю] Димитров.

Дойдоха ни на гости Н.[иколай] Хайтов и Ж.[ени] Божилова. Той ни даде по-друга картина на обстановката при писателите. Имало наистина организация при писателите, защото до средата на втория ден Хр.[исто] Радевски дал тон, след него Хр.[исто] Ганев и десетина други критични, но искрени изказвания, които придали необходимото политическо и нравствено съдържание на събранието. Имало и някои по-остри думи, но не те придавали облик на изказванията. Едва по обяд Й.[ордан] Йотов се смутил от общото развитие, в което взели връх не ортодоксалните, и в 13.15 часа повикали около 200 души при Т. Живков. Но и след това уж трябвало да влезе в действие „цекистката" група, която не могла да промени атмосферата. Нито Б.[огомил] Райнов, а и съвсем неудачно се изказал П.[антелей] Зарев. Това предопределило и отпадането на повечето от Управителния съвет. Л.[юбомир] Левчев бил минал с 3 гласа, благодарение на подкрепата, която получил от тия, които почти нелегално вкарал в Съюза, и от тия, които увлякъл в корупцията. П.[авел] Матев бил предложен от Й.[ордан] Йотов като кандидат на ЦК. М.[ишо] Василев бил обвинен в плагиатство, но работата била монтирана отдавна, защото в Клуба на писателите този, който го обвинил на събранието, устроил литературно четене на пасажи, подкрепено с ксерокопия.

13.III.1989 г. [понеделник]

Преди обяд ходих за лекарства и до Драгалевци да платя данъка. След обяд продължих и вече свърших доклада за Женева. Дадох го за преписване и превод.

Говорят какво ли не за изказванията при писателите, дори невъзможна размяна на ругатни – шут, идиоти и т.н.

14.III.1989 г. [вторник]

Спеших купуването на компютрите за Института за балканистика. [Румяна] Михнева вдигна шум, но нищо не направи, даже си мисля дали не е нарочно. Аз пък исках покупката да е направена от тях, за да не стоварват отговорността върху другите.

Н.[адежда] Драгова с известно основание реагира на редактирането на текста. Но вместо да прояви разбиране, че не може да се остави така, както го е дала, решава да си го вземе обратно. С шум, породен и от известно повишено настроение след изказването ѝ в Съюза на писателите и след пробива, постигнат там. Опитах се да ѝ поговоря, неуспешно. Каза, че остава на позициите си. Но изяви желание да разменим мисли. Аз отложих този разговор. Нека изчакаме по-спокойна обстановка.

К.[остадин] Палешутски сподели, че горе имало реално недоволство и дори паника. „Премиерът" (сега го наричали „Томов") повикал членовете на Полибюро в понеделник и ги държал няколко часа. Отишли посърнали, върнали се също потиснати. Явно недоволствувал, че не могли да „удържат положението" при писателите. Би могло за има последствия за Й.[ордан] Йотов и Г.[еорги] Йорданов. Напират новите. Т. Живков изразил недоволство и от И.[лчо] Димитров, който не изменил и не подобрил състоянието на просветата. Отложен бил и конгресът за наука и т.н., за да се „подготви" по-добре.

К. Палешутски каза, че [Христо] Христов го критикувал и дори му се карал, че не си подал документите. Щял да мине за член-кореспондент с негова и моя подкрепа. Бил настроен срещу Косьо [Константин Косев], смятал че и шансовете на Страшимир [Димитров] не са големи, макар че щял да го подкрепи.

16.III.1989 г. [четвъртък]

Общо събрание в БАН. Отчетен доклад – пълна формалност. Никой не се изказа. М.[илко] Борисов отбеляза само, че по старому се изброяват постижения без оценка.

Избор на делегати на конгреса. Допълнен бе списъкът с няколко академици – Д.[имитър] Ангелов, В.[еселин] Хаджиниколов, [Йордан] Малиновски. Мина също така бързо. След това се прие внесеният проект за избор на директори от институтите. Избират се от научния състав (включително научни сътрудници без специалисти), утвърждават се от Президиума. Отговаряше на приетия преди това от Общото събрание проект, като бяха отстранени някои повторения, неуточнения. По един пункт обаче – за мандата – влезлите в петте години, когато предстои да бъдат пенсионери, могат ли да бъдат избирани – бе направен ход. В предложения текст бе записано, че „не би трябвало" да попадат с такава възраст.

Естествено това бе забелязано и сам Бл. Сендов каза, че в името на демокрацията остава тук да се реши въпросът. Така този текст бе отхвърлен. Проявиха особена заинтересованост [Димитър] Шопов, [Румен] Цанев, [Милко] Борисов, [Цанко] Стойчев, защото страшно им се желае да останат на власт. Не мога дори да ги разбера.

Понеже предвиждах такава игра, аз побързах да си подам оставката, този път до Президиума. Сега ми остава да не допусна да стане нещо в Института [за балканистика].

Вечерта отидохме на концерт: Моцарт – да; Сибелиус – имаше мелодия, а у Кукс (Гърция) – само какофония. Отличен бе пианистът от СФРЮ. Ана се разнежи. Това бе повод да си представя, че ще запълним малко живота си с повече отиване на концерти, театър. Ние съвсем се изолирахме.

17.III.1989 г. [петък]

Повиках Марин Жечев още сутринта. Убедих го да проведем събранието още в сряда. След обяд отново се събрахме с [Пантелей] Щерев. Убедих го да стане председател на Научния съвет. Прие. Но изказа някои опасения и заяви, че все пак ще си направи отвод. Говорих за другите възможности – Научен съвет, зам.-директор, научен секретар.

18.III.1989 г. [събота]

Няколко дена дископатията ме мъчи, докато почти ме скова. Повикахме съседа [Димитър] Аврамов, който ме освободи – т. е. оправи прешлените, намаза ме и препоръча да лежа.

Най-после Мая ни свари вкъщи. Много се зарадвах, че я чух. И децата. Тези дни заминават Елка с Дими и Машка. Написах на Мая дълго писъмце.

19.III.1989 г. [неделя]

Почивка. Наистина ме оправи Д. Аврамов. Но лежах, четох.

Надвечер дойде Кр.[ъстю] Горанов. Остана до късно вечерта. Няколко неща ни каза, които показват, че се задълбочава недоверието в отношенията между ЦК и интелигенцията. Може ли вече да се говори за криза на недоверие? Според него „премиерът“ поставил началото с грубото предупреждение на срещата на Политбюро с интелигенцията в заключителното си слово. Защитил партийния апарат, като го наредил на четвърто място по доходи – дали конкретни примери. И накрая, посочил залата и казал: „Ей сега мога да посоча 400 души милионери измежду вас.“ Това било схванато, че виждате какви благодеяния получихте от мен. Но последвало и друго предупреждение: „Аз прегазих турците, та няма ли да се

справя и с интелигентските прояви.“ Хората излязли смутени, объркани. Питали се толкова ли е изолиран, че се оставя така да бъде подвеждан?

Конгресите показали, че психологически страхът е преодолян, но не фактически. Повод за това дали в повечето случаи присъстващите – М.[илко] Балев, Е.[мил] Христов и др. с репликите си. Но на този етап нямало антикомунистически изказвания. Следователно, ако разумът горе надделее, биха могли дори да се възползуват от това. Но Кр. Горанов смята, че надделява по-скоро другата линия – на грубата разправа.

Аз бях по-нюансиран. Не изключвам вътрешна колизия, при което ядрото, което е взело властта, да пожелае да съхрани трайно позициите си, като посегне и нагоре, и смаже съпротивата, ако такава се окаже отдолу. Има белези, че нито „премиерът“ се готви да отстъпи, преди да е съвсем сигурен, че навсякъде е поставил свои хора, но също че и Г.[еорги] Атанасов се опасява – случаят с Огнян Дойнов – от изпадане в крайна изолация и криза.

20.III.1989 г. [понеделник]

Предадох по телефона [на гръцкото радио] кратко изказване за 25 март на френски. Записаха го. Обещаха да ми изпратят касета с цялото предаване.

Подготвих текст за Френската революция за едно сборниче на Народната библиотека.

21.III.1989 г. [вторник]

Преди обяд ми спадна налягането. Имах сърдечни болки и взех два антистенокардина, та и те способствуваха за това. Прибрах се вкъщи.

Там ме намери М.[арин] Жечев, за да ми съобщи, че УПК [Учрежденския партиен комитет] отлагал събранието [на Института по балканистика] – че не успяли да съгласуват горе. Свързах се с организационния секретар [Атанас] Атанасов. Той ми каза същото. Попитах го защо тогава се даде административно нареждане и след като от 6 месеца знаят, че аз съм си подал оставката, докога ще се затормозва един цял институт? Срещу Стр.[ашимир] Димитров ли възразяват? Не, бе отговорът, той лично знаел Страшимир от 30 години, но не могли да подготвят съгласуването. Пак същите командни методи, даже когато имат изцяло формално значение.

22.III.1989 г. [сряда]

Тази заран Елка, Дими, Машка заминаха за САЩ през Белград. Ще се задържат един ден там и в четвъртък ще потеглят направо за Ню Йорк и Вашингтон.

Дойде [Вера] Кацаркова, която ми разказа за разговорите в секцията и атаката срещу М.[арин] Жечев, че действувал задкулисно и недемократично. Той отхвърлил обвиненията, не всички били убедени в противното, но при разговора с мен окончателно разбра, че дадените указания от УПК включваха само единични разговори с отделни хора, а не свикване на партийно събрание или на предварителен актив.

След обяд отидох на откриването на изложбата за Христофор Колумб от проф. [Паоло Емилио] Тавиани, зам.-председател на италианския Сенат и председател на Лигата на участвуващите в Съпротивата в Италия. Той говори с чувство за хумор, малко дълго, но без да бъде отегчителен. Поканен бях и на вечерята в италианското посолство в негова чест. Между мен и Тавиани на масата бе Илчо Димитров, та разговорът водехме тримата – за Колумб, за генуезците и България, за образованието, за съпротивата. От дясната страна на Тавиани бе седнала преводачката и до нея Вл.[адимир] Бонев. Тясно, но нормално за вечеря. Кратък тост вдигна посланикът, по-дълъг бе този на Тавиани, пак с хумор и ирония към себе си и със симпатии към българите, и безкрайно скучно и нетактично [изказване] от страна на Вл. Бонев. Улови се за думата на Тавиани за българите и да преповтаря какво са дали те на света – от Кирил и Методий до отвличането на самолета с убийството на летеца [Станимир] Михалакиев, като спомена и това, че Хитлер се научил от нас на жестоките унищожения чрез изгаряне в пещи и т.н. от Септемврийското въстание.

23.III.1989 г. [четвъртък]

В 11.30 часа – при Г.[еорги] Йорданов. Почаках малко – излезе Венелин Коцев, седна до мен. За Унгария преди около месец и половина ми говореше едно, сега друго. Стигнали били да искат да изхвърлят всичко от коритото, без да оставят нищо; че поставили под съмнение всичко социалистическо и комунистическо. Отговорих му, че не може да се изпере никаква риза и да стане тя чиста, ако не се изхвърли от коритото мръсната вода. Едва разменихме тези реплики и ме повика Г. Йорданов. Времето беше кратко. Връчих му проектосметката на конгреса. Насочи ме къде да търся пари. Говорихме за ЮНЕСКО, за последните покани. Каза ми да приемам всички, включително да пиша, както ми бе поръчано, и до Света на църквите в Женева, и до Ватикана.

На излизане ме взе със себе си, искаше да поговорим по коридора. Казах му открито, че кризата на доверието е вече налице между партийното ръководство и интелигенцията; че на този етап конгресите показаха, че критиката и пожеланията изхождаха от партийни позиции, но бяха посрещнати зле и ако така продължи, кризата ще прерасне вече в недоверие спрямо партията, и то не само от интелигенцията. Такива настроения се

ширят сред народа. Казах му и какво говорят за Й.[ордан] Йотов. Той само цъкаше с език.

След обяд отидох при Й. Йотов, преди да започне да приема хора. Казах му няколко думи за конгреса, за проблемите. Съобщих му, че вчерашния ден ме посети турският секретар на посолството, за да ми връчи резюметата на турските участници – 41 души и още няколко допълнително. Направи ми впечатление решителното подхващане на съвременната тематика до най-голяма актуалност. След това вече му изложих своето отношение към изборите в БАН. Напомних му, че се отхвърли искането за възрастова граница на мандата, явно с разрешение отгоре, а се пречи да се проведе избор в Института [по балканистика] с дребнаво опекунство. Защо и докога? А той ми заговори за демократично провеждане на изборите. Отговорих му: „Та ние от шест месеца го готвим, а вие ни спирате. А сега искате не само съгласуване, което е направено, но не разрешавате никакви предварителни разговори и провеждане с отлагане и само с разрешение на УПК. Та кой е по-заинтересован от бъдещето на института и защо се пречи да се освободя от задължения, които не мога и не искам да изпълнявам след всичко станало?“ Без да каже нищо повече, изрази съгласие и само посъветва да го направя внимателно, да не дам повод за критика. Така се разделихме.

Вечерта се чествува 25 март – в НДК, зала 2, със събрание – концерт. Произнесох слово, свързвайки Гръцкото въстание с Френската революция, а след това ансамбъл от Ханя изнесе концерт – песни и танци. Създаден преди 5–6 години, още неулегнал, но хора ентусиазирани.

24.III.1989 г. [петък]

Президиум [на БАН]. За екологията и прехвърляне на някои лаборатории. М.[ихаил] Бъчваров докладва с повишени слова за създаването на фондация за славянските култури в Москва. Изказах се за политическите аспекти, които предопределиха организирането на такъв фонд (Ватиканът и обявяването на Кирил и Методий като ко-патрони на Европа и привличането на славяните католици към Запада; пренебрежението към източното православие и към Източна Европа от страна на Общия пазар), след това се спрях и на вътрешните причини в СССР – срещу „Память“ и крайно десните формации, но в известен смисъл също националистическа фондация, ако се съди по участието на редица писатели и насочеността към другите нации и републики – за защита на „руското“.

За кратко отидохме на приема в гръцкото посолство. Не бях ходил две години – та видях доста хора от Атина, от търговското, дипломати и т.н.

25.III.1989 г. [сряда]

Срещнахме се с М.[ишо] Василев. Общ разговор. Чувствителен е към нападките срещу него. Смята, че ще има промени, горе било нестабилно.

Срещнахме и П.[антелей] Щерев. Приема с удоволствие да бъде заангажиран с някаква работа в Института. Но трябва да не се допуснат разправии и обиди. Нямам предвид издигането на други кандидатури или няколкото вота против, но не всички в Института знаят колко е болен. И без да знаят, могат да го наранят.

Пред телевизията срещнахме пък Ламбо Теолов, изглежда, с дъщеря си. Спряхме се. Той напомни на Ана колко уважавал баща ѝ – още от процеса. За връзка с него бил натоварен той. Запазил и хубав спомен, а след това винаги го е ценял и му е вярвал.

28.IV.1989 г. [петък]

Цял месец не съм писал. Една седмица прекарах в ГФР, една след това в Тбилиси и Москва. Върнах се, за да потъна в няколко истории. Така че няма да спазя изцяло последователното писане.

3–8.IV.1989 г. [понеделник–събота]

Хамбург и Мюнхен.

Трябваше да ида, за да раздвижа въпроса за немското участие в Световната история и да осигуря на Института договори за сътрудничество с някои институт в Мюнхен.

В Хамбург се срещнах с [Клаус–Детлев] Гротхузен. Той сега работи на българска вълна. До него е Симеон Симов, който е склонен да зареже медицинската си практика – все по-трудно му осигурява доходи, а и вниманието му е насочено повече към колекционерството на книги и карти, отколкото към благородната медицинска професия. Събира редки книги, карти, организира изложби, хванал се е сега с преподаване на български език в университета. Амбицията му е да се създаде български център в Хамбург. К. Гротхузен е съгласен. Може би е прав, макар и не в първа младост, да преосмисли живота си. Подвижен ум, практически подход, с чувство за хумор, малко циничен.

Обясних всичко на К. Гротхузен около „Историята“. Помолих го и той да влезе във връзка с [Волфганг] Момзен. Показах му къде още може да се участвува от германска страна.

Обядвахме с Ф.[ишер] Апелт. Разгледах центъра на града, за да си припомня посещението отпреди петнадесетина години (конференция за индустриалната революция), С. Симов ме вози из града, за да видя нощем известния им център на проститутки. Жалка работа – може би защото

беше и много студено, но ми се видя безкрайно тъжно – млади момичета отвън, треперящи от студ; а през стъклото – в изкуствен уют.

Вечеряхме със С. Симов и племенницата му – специалист по информатика, дошла му на гости за няколко месеца. Явно събудена, защитила в ГФР дисертация, програмист. Но съвършено обезсърчена от нашата действителност. Какво можех да ѝ кажа? Най-страшното е, че същевременно робува на наложени у нас схващания, въздигнати в постулат: [Стефан] Стамболов – герой, жертвите тогава – оправдани; войните – оправдани; българската буржоазия – защитавала националните ни интереси; ние ги предадохме. Ето плодът на националистическата пропаганда на комунистите, поднесена под знамето на борбата срещу „нихилизма". Преустройството се приема с надежда, но и със съмнение, че може да се осъществи.

Имах и няколко други срещи, ходих и в музеите – видях изложба на „Теренското златно съкровище" – хубави неща.

В Мюнхен посетих Института за Югоизточна Европа, говорихме за установяване на сътрудничество. Но най-вече за конгреса по балканистика, за установяване на конкретни проекти за взаимно разработване. Имат желание. Ползуваме се с авторитет. Те разполагат със средства. Искам да предам на Института [по балканистика] отворена врата, за да уредят достатъчно трайни отношения със Западна Германия.

Уговорихме участие и в регионалната част на „Историята" [на човечеството]" – за Мителойропа (заедно с Полша и Виена).

Посетих и Тюркологическия институт. Видях се с [Георг] Майер. Като че ли е излязъл от гроба. Бил болен – дископатия и развод. Но пак си имал жена (психолог), но не се бил още оженил. Уточнихме – да отговори най-сетне на моето предложение за сътрудничество и с кои още институти. Ще ми отговори в най-скоро време. Забавил отговора между другото и поради това, че му били казали, че напускам БАН. Вероятно до него са стигнали отгласи от историята за генерален директор на ЮНЕСКО.

На връщане, както и на отиване, пътувах през Виена. Случи се да бъда с делегацията, водена от Хр.[исто] Христов за семинар. Пътувах с един зам.-министър, с когото се знаем отдавна, но съм му забравил името, а също и с [Иван] Ангелов от Икономическия институт. Дадоха печални констатации за икономическото състояние и най-песимистически прогнози. Такава е оценката им и за издигнатите кадри напоследък – [Стоян] Овчаров и [Петко] Данчев. Смятат, че не могат да издържат и до края на годината – това били хора от същата категория на Огнян Дойнов и Стоян Марков. Питаха ме и се смяха на състава на българската делегация на панаира в Хановер – около 170 души.

Посрещнаха ме на летището Ана и Варчо. Уредили са пътуването за САЩ – Варчо и Анти. Тръгват един ден след нашето пътуване за СССР. Ще пътуват без прекъсване София–Белград–Ню Йорк–Вашингтон.

10–16.IV.1989 г. [понеделник–неделя]

Москва – Тбилиси.

Тръгнахме група от 9 души с Ана. В Москва трябваше да се прехвърлим от „Шереметиево“ на „Внуково“. Там бяхме преди обяд и трябваше да чакаме почти до вечерта. Отначало не искаха да ни пуснат в Тбилиси, но след това ни дадоха места. В самолета разбрах от един от пътниците, че пристигаме по време на комендантския час и че имало нареждане всички пътници да се задържат на летището. На нас ни провървя. Оказа се, че има още една група от 6-има българи, пътуващи за Горки. За тях бе дошъл един микробус. Нас, разбира се, никой не ни посрещна. Веднага намерих грузинския ръководител, дошъл да поеме групата и го помолих да качи и нас, и да ни стовари в един хотел. Той се съгласи.

Тбилиси беше като обсаден град – не само външните артерии, но и в града. С танкове и бронирани коли, които препречваха движението. Девет пъти ни спираха. Един-два пъти ни караха да слизаме. Ана видя и оголените лопатки, които, както след това узнахме, изиграха такава злокобна роля за прогонване на събралите се на митинг хора пред правителствения дом на бул. „Руставели“.

Едва на заранта дойдоха при нас акад. [Елена] Метревели и още двама сътрудници на института. Те се учудиха като ни видяха. Американецът [Виктор] Фридман бил върнат от летището, проф. [Ренато] Гриспо със съпругата си останал в Москва. Местните, които дошли от по-рано, си заминали, другите били предупредени да не идват. При всички усилия да запазят самообладание очите им постоянно се пълнеха със сълзи. Прочетохме и грузинските вестници, където се даваше да се разбере дълбочината на трагедията, макар в официалните изявления да се говореше, че пострадали само 16 души, стъпкани от множеството, а за ранени се споменаваше броят на пострадалите от правоохранителните части. Без уточнения. От това, което ни разказаха хората, ни стана ясно, че това е била жестока саморазправа без никакво предупредително изявление или въвеждане на забрана, или ограничения. Излязъл техният патриарх да се моли да напуснат, че идвала войска, но на трибуната се казали други думи, запели „Отче наш“ и насядали на площада, убедени, че на младежи, жени войската няма да посегне.

Сега вече излязоха данните, въпреки всички усилия да се скрие истината и да се прехвърлят отговорностите върху жертвите. За това помогнаха [Едуард] Шеварднадзе и грузинската интелигенция, която решително отхвърли крайните обвинения, че ставало въпрос за смяна на строя или откъсване на Грузия от СССР. Те си дават сметка, че са в такъв район, където са принудени да се съобразяват с общото стратегическо състояние на Съветския съюз. Но поискаха отговорност от партийното и административното ръководство, че не е потърсило диалог и с нормалните орга-

низации, че не излезе с някаква партийна платформа, за да мобилизира партията, че допусна въвеждането на войска.

На нас не ни го казаха директно, но от всичко, което се изнесе, стана ясно, че се касае за нещо по-голямо – за мащабна провокация, насочена срещу перестройката. Това почувствувахме и в Москва, където дори поддържащи перестройката наши приятели от Академията се бяха поддали на антигрузински чувства. Без да оправдават насилията, хвърляха отговорността върху тях, изкарваха ги корумпирани, националисти. Дори [Михаил] Горбачов не можа да се издигне над подобни чувства. С големи усилия Е Шеварднадзе се опита да представи словото, сухо и неточно, на М. Горбачов за особена загриженост към грузините. Ние самите имахме тежки разговори с наистина имперски чувства за „своята страна, земя" – Сибир, Кавказ и т.н.

В Тбилиси констатирахме силния дух на грузинския народ. Почти всички в черно, в една продължителна манифестация по бул. „Руставели" се насочваха към площада, където бяха дадени жертвите, хвърляха цветя. Със сълзи, мълчаливи, достойни. Поднесохме и ние цветя.

Вече се разкри ролята на специалните части, употребили са и газ, който парализирал много младежи и спомогнал да обезсили най-вече момичетата, някои от които в продължение на четири дни провеждали гладна стачка. Те не могли да се надигнат. И когато почнали да ги секат с лопатки, то обезоръжените грузински милиционери се хвърлили в защита на момичетата. Ще могат ли да забравят грузините този кървав урок, предназначен не само за тях? Във всеки случай провокацията се обърна срещу тези, които са я планирали. Ще се възползуват ли от този случай силите на преустройството, за да прокарат решения, които да гарантират успешното продължение на започнатия процес на демократизация, или ще спрат на половин път? Уводната статия във в-к „Правда" във връзка с Указа за антисъветска дейност не е никак утешителна. Остава само съзнанието, че силите на застоя продължават да имат разпределителна власт, че са се здраво окопали и че няма да предадат лесно позиции. Засега не може да се каже, че съотношението на силите е в тяхна полза, защото раздвижването още не е обхванало широките слоеве, провинцията, цели републики.

В Москва се видяхме с [Сергей] Тихвинский, [Александър] Чубарян, [Анатолий] Шилов, [Владимир] Волков. Обядвахме с тях и се прибрахме у Акоп [Улунян]. А Ана се видя със своите хора и с акад. [Олег] Газенко.

17.IV.1989 г. [понеделник]

София.

Няколко събития заангажираха усилията и времето ми през това време. Ще ги опиша в хронологически порядък.

В Института [по балканистика]. След като смятах, че всичко е наред със събранието за избора на директор – имахме и формално съгласие на Учрежденския партиен комитет [УПК], лично на И.[ван] Велинов, предупреден от мен, че започваме ние и срещнах горещото му одобрение със забележката, че за съжаление примерът ми не се подхваща от други – имах пак неприятности.

Заранта в сряда, 29 март, когато бе насрочено събранието в Института, ми се обади [Иван] Попчев. По поръчение на Й.[ордан] Йотов да отложа отново събранието. Бях вкъщи. Говорихме по телефона. В продължение на около 40 минути отхвърлих рязко всякаква идея за отлагане като несъстоятелна. Доказах го. Опита се да ми възрази, че било в интерес на демократизацията, на самия Институт. Това, и демагогията в случая, просто ме вбесиха. За каква демократизация може да се говори след толкова груби интервенции отгоре, даже и за това, кога да се проведе събрание в Института. Да не би да милеят за Института повече от мен? Напомних му, че първото отлагане още през есента стана чрез намесата на съпругата на Й. Йотов и докога ще продължава тази игра? Накрая казах, че съм готов да съобщя на колектива, че събранието се отлага по нареждане на Й. Йотов с мой коментар. Съгласен ли е и настоява ли да го отложи още? Едва тогава вдигна ръце – на моя изцяло отговорност, той предавал мнението на Й. Йотов.

Проведохме, разбира се, събранието и избрахме Стр.[ашимир] Димитров. След това и Научен съвет. Стигнахме до 22-ма души и вдигнах заседанието. Не исках да продължи повече от три часа.

Втората част на събранието проведохме преди няколко дена. Избрахме Марин Жечев за зам.-директор. Максим Младенов получи инфаркт. Такъв здрав човек, но и на него много му се събра. И неприятни, и приятни напоследък емоции. Защити докторска дисертация, обявихме конкурс за ст. н. с. I ст., а нашият институт му издигна кандидатурата за член-кореспондент. Гласяхме го за зам.-директор. За научен секретар избрахме Елисавета Тодорова. Стана засечка за председател на Научния съвет. Сл.[авка] Петрова се обяви против П.[антелей] Щерев и издигна кандидатурата на Р.[адослав] Попов. Той си направи самоотвод. П. Щерев бе принципен да си направи също самоотвод. Въпросът остана за допълнително решение. Аз лично се поколебах да настоя да се избере на същото събрание П. Щерев по две причини – щеше да получи доста отрицателни гласове, защото явно бе водена агитация срещу него. И, второ, запитах се дали заслужава да се натоварва с допълнително напрежение. В почивката преди заседанието ми каза, че отново получил кръвоизлив. При това вече се узакони предложеното и оформено от мен деление на състава, за да се образуват два водещи колектива – за османистика и за Гърция, начело с П. Щерев. Така че той се освобождава от опекунството на Ж.[оржета] Григорова и получава самостоятелна единица за ръководство и за инициативи.

По избора за академици и член-кореспонденти. В мое отсъствие е имало заседание на Президиума [на БАН] за утвърждаване на председателите на временните комисии. Комисията при Президиума под председателството на Л.[юбомир] Желязков предложила мен. Отвод ми направил М.[ито] Исусов, отхвърлен остро от Л. Желязков и всички присъстващи. Отбелязвам този факт само затова, че има връзка с нещо друго. През седмицата проведохме заседание на временната комисия, уточнихме за зам.-председател В.[еселин] Хаджиниколов и секретар К.[остадин] Палешутски.

Рецензията на Вяра Мутафчиева. В сп. „Векове" излезе рецензия на В. Мутафчиева срещу сборника с регистъра от 1490 г. и моята встъпителна студия. Злобна, подвеждаща, а отгоре на всичко и лъжлива – в смисъл че отхвърля изобщо използуването на османските документи – с истински манипулации. Разнесла се новината, а на мен никой не ми казва. Узнах от Живко [Кабадаиев]. Бил при [Дойно] Дойнов, който му казал, че имало унищожителна рецензия срещу мен. Прочетох я и се заех да подготвя отговор. Бързам да го дам за печат, за да влезе в книжката, която сега отива за печат. В петък направих план, в петък и събота успях да напиша почти в окончателен вариант първите 6 страници, където отбих по принцип атаките. Подготвих и отговора по някои конкретни критики. В понеделник продължих. Във вторник се преписа. Станаха 13 страници. Съкратих я на 12 страници и я дадох да я прочетат Стр.[ашимир] Димитров и Л.[юбен] Беров – никакви бележки, харесаха я. Говорих с Евлоги [Бужашки], трябва да му я предам в сряда или четвъртък. Ще връча може би ксерокопие предварително на някои, защото издаването ще се забави може би два месеца.

Казаха ми, че В. Мутафчиева е поканила на рождения си ден, пък имала и преди това с тях срещи, М.[ито] Исусов, И.[лчо] Димитров. Участвували и много други. Освен това е кандидат за член-кореспондент от Института за история. Отводът на М. Исусов бил, че съм имал предварителна позиция по избора. Та, би могло да се предполага, че това е насрещна реакция по повод на изборите. Но аз мисля, че зад Вяра [Мутафчиева] стои и нещо друго – някои от запалените възродители.

Президиум на БАН. Участвувах на две заседания. Бях доста активен. Едното – за утвърждаване на директори. Жалко бе да гледам Румен Цанев, Йордан Симеонов, та дори и Г.[еорги] Близнаков, че толкова държат на годината, която им е останала. А Димитър Шопов са го провалили.

В НДК – съвещание за Кирило-методиевата манифестация и Преславската школа. Г.[еорги] Йорданов председателствуваше. Разви постановката добре, но засили нещата. Взе първи думата Д.[имитър] Ангелов. След него и аз. Между другото се спрях на политическата страна на чествува-

нето на Кирил и Методий, как папата изпревари, за националното и общочовешкото в тяхното дело и за това, че не бива нито да го разтваряме, нито да го отъждествяваме със славянската култура. Славянските народи с латиница също са създали забележителни култури. И изказах известни опасения за начина, по който се подхваща отново славянската идея от руснаците. Не можем заради славянската общност – например със сърби – да подкрепим техния краен национализъм и да забравим интересите си например с албанците. И т.н. Получих специални поздравления, но почувствах и недоволство у Ст.[оян] Радев. Това чул и Живко [Кабадаиев] и побърза да се обади на [Милан] Миланов. Той пък му казал, че съм погледнал на въпроса много задълбочено и широко.

Срещи, задачи от друг характер. Посети ме съветникът на френското посолство за седмицата в Университета. Дойдоха от съветската телевизия – да им напиша статия за Българското възраждане. Написах окончателно и изпратих доклада си за „Цензурата и автоцензурата в академическия живот“.

Обадиха ми се от Виенския център. Поискаха ми да напиша един от предговорите на изданието на Декларацията на Хелзинки, която се издава наведнъж на шест езика.

Свързах се с [Питър] Матайас от Кембридж. Ще го посетя в навечерието на конференцията в Париж (21–22 май).

3.V.1989 г. [сряда]

Празниците изкарахме в генерална почивка. Четохме пресата, списания, книги. Разхождахме се. Предадох за изпращане превода на английски на доклада за цензурата и автоцензурата. Щяло да има човек за Париж.

Изпратих на Г.[еорги] Йорданов бележки за манифестацията и честването на 24 май и за Преславската школа.

И най-важното – можахме спокойно да се видим с Ели, Дими и Машка. Поръчаха агнешко печено, седяхме и си говорихме, а те ни разказаха за това, което са видели в САЩ, за Мая. Живо. Приятно е да се слуша Ели. С известна ирония към всичко и към себе си и с нескривано удоволствие, че живее. Въпреки ударите, които понесе, от нея блика радост. Рядко дете.

Тази заран бяхме при Иван Милушев за Машка. Директорката заплашила, че ще я изключва, защото удължила престоя си с десетина дни, а тя имала право да разрешава само до седмица. От И. Милушев разбрахме, че не е сериозно, че се касае за човек, изпратен от тях да сложи ред, т. е. да не се поддава на натиск. Без да спазват каквито и да било условия, персоналът правел каквото си искал, за да вкара когото си желаел.

В Института – среща със Страшимир [Димитров] и Елисавета [Тодорова], за да доведем вече сериозно по-нататъшната работа около конгре-

са. Налага се вече цялостно разпределение и уточняване на всички етапи на работата.

Николай Хайтов прочете отговора ми на В. Мутафчиевата рецензия. Хареса му много. Бяхме у тях за малко – разходката в Парка, която напоследък спазваме редовно, удължихме до тях.

4–5.V.1989 г. [четвъртък–петък]

Пленум на ЦК по аграрния въпрос. Изцяло по старому. Предварително подготвени изказвания по общи въпроси или с отчетен характер. Единствен Славчо Трънски постави въпроса за отговорност, за прибързани решения, за недостатъчно проучване и експериментиране. Встъпителното слово, четено, не бе по темата. Заключителното бе придружено със заканване против демагозите.

Аз лично очаквах, че преди проектираната среща с [Михаил] Горбачов [Тодор Живков] ще направи ход да покаже, че се сближава поне външно, като издигне А.[ндрей] Луканов. Даже закачих Андрей – той бе категоричен, че нищо подобно не може вече да се очаква.

Д.[ичо] Атанасов и Д.[имитър] Станишев ме посъветваха да поискам среща с Т. Живков. Д. Атанасов говорил с М.[илко] Балев и с П.[етър] Младенов против Л.[юбомир] Левчев, че евентуалният му избор за Париж е дълбоко погрешен. Казал го и на самия Л. Левчев. Но последният отговорил, че бил получил вече обещание, а за ЮНЕСКО, както го насочвал Дичо, не бил подходящ, защото не знаел нито един западен език. Какво нахалство все пак – без свян да иска да стане посланик, след като няма понятие и от работата, и от езика. И това се смята за нормално. А двамата отговорни за външните работи дигнали рамене.

6.V.1989 г. [събота]

Наложи се да напиша статия за 24 май. Много настояваха от в-к „Народна култура“. Бях отказал, но накрая приех.

7.V.1989 г. [неделя]

В Парка срещнахме Йонко Белоев. Обиден дълбоко. Уволняват го, без дори да му кажат защо.

Срещнахме се с Йовеви – Георги и Здравка. Разходихме се из парка. Разказа ни подробности за Кабул. Той продължава да е оптимист. Смята, че ако продължи още известно време така, ще се събере достатъчно настроение у афганистанците за акция и срещу Пакистан.

8.V.1989 г. [понеделник]

Невероятно студено. Получих коректурите от Белфор. Погледнахме ги с Ана Василева. И излязох извън Института. Не се седи. Отбих се само за малко при програмистите, колкото да се договорим за утре.

Прибрах се вкъщи и се завих през глава в леглото. Четох, или по-скоро допрочетох, [Джордж] Оруел – „1984“. Тръпки ме побиват от тази книга. Оголен докрай не просто тоталитаризмът, колективизмът, а разкрит с ужасяващ психологически анализ до какво може да доведе нагонът за власт. Особено когато се подкрепя от съвременните научни средства. Четох я на френски. Случайно ми попадна в Париж, не знаех, че е преведена, а се боях да я чета на английски. А сега се превежда и на руски. Как ли ще я посрещнат?

9.V.1989 г. [вторник]

В Института. Около конгреса с групата програмисти. И Директорски съвет. Въведохме ръководството на Института в подготовката на конгреса – Стр.[ашимир] Димитров и Е.[лисавета] Тодорова. Трудности има с техниката, с хартията. Но даден е силен тласък на компютъризацията в Института. Това ще им оставя.

10.V.1989 г. [сряда]

Дед Према ме посети, за да ми каже, че е бил в Албания. Видял се с Башким Дино – албанския посланик в Атина. Бяхме много близки. Изпратиха го в Рим, докато аз бях още в Гърция. А сега ръководел Балканската дирекция в МВнР. Говорели как да ме поканят в Албания. На няколко пъти ставаше по-рано дума да мина с кола през Албания на отиване или връщане от Атина, но не дадоха разрешение.

Получих писмо от [Нина] Смирнова, която е близка с [Анатолий] Шилов. Очевидно той ѝ е разказвал за нашата реакция във връзка със събитията в Тбилиси. Тя пише, че сега станали известни и повече работи от това, което на нас бе известно, че е назначена допълнителна комисия от депутати към грузинската (четохме и във вестниците за [Андрей] Сахаров, [Роалд] Сагдеев), и също така за отношението ѝ към информациите за Косово в съветската преса. Цитира някои извадки от отговора ѝ – бил доста съкратен. Аз го видях във в-к „Правда“. Честно казано.

По обяд дойдоха варненските политзатворници, водени от Н.[едялко] Куртев – М.[ария] Баждарова, Й.[ордан] Данев, П.[етър] Аврамов. Става дума да се организира среща, но с изказвания, та да се събере материал, достоверен, от повече хора за положението в затвора, за излизането и за последвалите събития. Беше също и [Яфа] Казанджиева, която подготви албума.

Надвечер отидохме при Цеца Балабанова – пет години от смъртта Мишо. Тя му вика Милчо, като майка му. Гледахме снимката му – с лека иронична усмивка. Коварна болест и недружеско отношение от определени лица ускориха края му, при тежки условия. Говорихме за него, за общото положение. Животът си върви – имат си внуче. Тя се е окопитила покрай сина си, а беше съвсем зле. Дано се закрепи.

11.V.1989 г. [четвъртък]

Около два часа разговор с [Димитър] Шишков, ръководителя на информационната група при НДК. Той бе с Корабска, която подготви програмата за конгреса. Търсят приложение на своя труд. Представиха ми четири програми – годни са само две. Отхвърлих идеята за камбаните, съвсем конюнктурна, без никакъв научен смисъл.

Случайна среща със Ст.[оян] Гюров, който работи в профсъюзите и бе посланик в СССР. Имахме с него тогава много допирни точки. Каза ми нещо, което не знаех. Когато Т.[одор] Живков се бе похвалил, че той ръководил комисията за разглеждане на обвиненията и по този начин спасил много хора, Гюров уточни, че заслугата била на [Вълко] Червенков. Той създал комисията и той издействувал от Сталин оттеглянето от София на [Леонид] Филатов, който бе създал министерство в Министерството на вътрешните работи. И го разказа като човек, който знае отвътре нещата. [Георги] Цанков, тогавашният министър, отишъл при [Вълко] Червенков и му изложил положението, че имало много оплаквания за инквизиции. Такива оплаквания постъпили и у В. Червенков. И тогава В. Червенков назначил Стоян Гюров за зам.-министър на вътрешните работи, като човек, изцяло несвързан със следствието и вътрешните работи. Ст. Гюров се сблъскал със следствените органи, които готвели характеристики и обвинения по доноси, непроверени и непотвърдени с документи. Оплакал се на Г. Цанков, двамата пък на В. Червенков и той поискал отзоваването на Филатов. А що се отнася до комисията за селското стопанство, Ст. Гюров добави, че отишли да оправят последствията от наказанията, които сам Т. Живков от една страна, и, Ст. Гюров, от друга, наложили по-рано, като пълномощници на ЦК и секретари на Градския комитет и Областния комитет в този район.

12.V.1989 г. [петък]

Посветих деня на изказването си, което трябва да изнеса в Бряг на слоновата кост. Прочетох изходните материали – доклади на [Федерико] Майор и решенията (под формата на разгърнат rapport final) на подготвителното заседание миналата година. Добри са. Това ме ориентира и можах да направя разгърнат план.

13–14.V.1989 г. [събота–неделя]

С малкия из парка. Цамбурна във водата. Трябваше на място да го преоблечем. Без да бъде студено, не беше и топло. Прескочи бордюра и се спусна по полегата част във водата. Беше вътре във водата до пояса, но не беше се подхлъзнал и главата му остана навън. Хванах го, преди да се разплаче или развика – гледаше само уплашено, недоумяващо. Сетне разправяше: „Бум, Ники, водата.“

В неделя писах и успях да подготвя около четири страници изказване.

15.V.1989 г. [понеделник]

Научен съвет. За плана на Института [по балканистика]. Изхабих излишни нерви, за да отстоя за „Гърция“ да се включи като програмен колектив, а не като планова задача. Ясно, че Елисавета [Тодорова] е гледала как да разпредели хората по задачи, за да се оправдаят заплатите, а Страшимир [Димитров] прие това, без да го е премислил, и прояви невероятна упоритост да остави нещата, без да ги промени. Поисках най-накрая да се постави на гласуване. Прие се.

16.V.1989 г. [вторник]

Обсъждане с програмния колектив на задачите около разпределение на хората по секции, на нерешени въпроси. Подменихме някои. С Н.[адя] Данова разпределихме хората за XVIII–XIX в. Уточних и въпросите за разглеждане с директорите на Института и Националния комитет [по балканистика].

Получих от Париж списъка на заявилите участие в Мадрид по темата „Упадъкът на Османската империя“. От 30 души трябваше да ги сведа до 12–14, останалите ги сложих за изказване.

Президиум – за програмните колективи. [Георги] Джагаров все още не може да намери точната форма. Каза верни мисли за неговата комисия и се разграничи добре, но се предовери на това, което му бяха написали неговите хора, и предизвика яростното нахвърляне на [Георги] Близнаков. Добре се изказа [Асен] Хаджиолов за тежката финансово положение и необходимостта от правилник на новата система. Изказах се и аз, като разкрих положителните страни на създаваната система и негативните моменти поради липса на средства, на право за съкращаване на хора, за отделяне на хора и средства за уточняване чрез предварително обсъждане на приоритетни области.

[Благовест] Сендов ми съобщи, че отлагат утвърждаването на останалите директори поради обаждането на [Йордан] Йотов за М.[ито]

Исусов. Искали да не го утвърждават. Той смята, че се касае за негативно отношение. Дали е така, не знам, защото доскоро се говореше за него и като за кандидат за директор на Института по история на БКП.

17.V.1989 г. [сряда]

С Д.[ойно] Дойнов и Ж.[ивко] Кабадаиев при Г.[еорги] Йорданов. За СИБАЛ – конференцията в Смолян и „Пампорово". Прие ни любезно, даде висока оценка на СИБАЛ. Останахме и малко насаме – говорихме за Френската революция. Съгласи се да бъде докладчик, но още се колебае, не ми е ясно защо. Не е толкова за доклада, като че ли не иска да вдига шум около себе си.

18.V.1989 г. [четвъртък]

Дадох на Пеевски от СНР [Съюз на научните работници] статия за публикуване на френски език за Френската революция.

20.V.1989 г. [събота]

В Драгалевци. Прибрахме тревата, която бе косена на едно-две места. Беше вече загнила. Част изхвърлихме навън. С нас беше и Варчо. Времето беше приятно. Жалко, че се влошава, и да искаме не можем да се настаним. Още не сме свикнали на дъждовно време сами. А може би и да е приятно, като затоплиш.

22–29.V.1989 г. [понеделник–понеделник]

Париж. Участвувах в конференция, само защото щеше да бъде неудобно да откажа. Организирана съвместно от ЮНЕСКО и Женевската организация за академична свобода (на първо място във висшите учебни заведения). Изпратиха ми план, в който фигурирах като докладчик по един от разделите – „Цензура и автоцензура". С въпрос накрая, т. е. дават ми право и да се откажа. Как обаче да откажа и какъв ще бъде отзвукът? Седнах и подготвих изказване, което своевременно изпратих. И естествено заминах.

Организаторите и участниците се оказаха прогресивни хора, с които намерих бързо общ език. Докладът ми се прие (наричат го доклад, а не изказване). Имаше въпроси. Най-интересно бе поведението на един турски професор от Англия, емигрант. Не можах да разбера дали не е и комунист, но се държеше като такъв – Гюндюз Васаф. Поканих го на обяд.

Интересно се развиха събитията около избора на председател на Международната комисия за „История на човечеството". [Селия] Захер

и [Анри] Лопес гледаха на англичанина [Кийт] Томас като на лишен да получи дори един глас, а той получи два – на [Ахмед Хасан] Дани (Пакистан) и на [Ромила] Тапар (Индия). [Елени] Арвайлер само един – на Е. Менделсон (САЩ, [Жорж–Анри] Дюмон – още никакъв. А Москва запитва защо не фигурирам в листата. Това бяха първите обяснения, които ми се дадоха от А. Лопес и С. Захер, че аз съм се отказал категорично, като съм приел само да ръководя per interim. Казах им, че това е точно така и че действително съм се изказал в полза на Франция, но защо има такова изобилие на двама французи и един белгиец. Попитах ги за кого са все пак? Според С. Захер – тя не била за Е. Арвайлер, нито за [Жан] Фавие (а в Бамако ми говори в полза на Ж. Фавие), че Ж.–А. Дюмон вероятно е издигнат от генералния директор, а Ж. Фавие – от А. Лопес. А. Лопес отрече каквото и да било участие, но не скри познанството си с Ж. Фавие.

Отидох при [Федерико] Майор. Той се изказа против англичанина, отхвърли Е. Арвайлер, не взе открито страната на Ж. Фавие, като ми подхвърли, че Ж.–А. Дюмон всъщност е лансиран от французите. Тяхните стремежи били по-други. При това положение, след като го изслушах и взех под внимание разправиите с югославяните (които ходили да протестират срещу мой евентуално избор – по думите на С. Захер, предавайки го като резултат на интригите на А. Траоре), казах на Ф. Майор, че поставям и аз своята кандидатура. Обосновах се защо. Той ме изслуша, без да покаже какво мисли. Аз не настоях за отговор, но смених темата за конгреса. Той отново обеща да дойде.

При това положение говорих съвършено открито и със С. Захер, която отначало не искаше лесно да се предаде, в смисъл, че имам достатъчно основания. След това практичната ѝ глава, изглежда, ѝ разкри предимствата на такова решение, защото започна да разсъждава върху възможностите как да стане това. А. Лопес, който дойде да ме види в хотела, прие по-скоро с резервираност идеята, и то с оглед на възможността да реагират Югославия и Турция. От своя страна отхвърлих такава намеса и особено пък подчинението на ЮНЕСКО на такъв диктат и му заявих, че при такава постановка не виждам защо пък трябва да остана повече в Комисията. Заявих му, че ще си подам оставката. Срещнах след това [Лоренцо] Франа, папския нунций и Иба дер Тиам – и двамата бяха ентусиасти. Оставих в такъв вид историята и чаках. [Шарл] Моразе, когато му телефонирах, също каза, че това е единственото правилно и законно решение.

[Милан] Миланов се зае да действува сред членовете на Изпълнителния съвет.

30.V. – 2.VI.1989 г. [вторник–петък]

„Пампорово“, Смолян. Конференция на СИБАЛ.

[Ренато] Гриспо не пристигна, председателството пое [Йоанис] Караянопулос. Няма да описвам деловата част. Всички бяха единодушни, че това е била най-удачно проведената конференция. Бяха разгледани спокойно, без никакво прикриване и всички трудности. Това желание да се обсъди цялостно работата, с реален подход, се възприе от чуждите, които не бяха малко и всеки допринесе за успеха на конференцията.

Разбира се, допринесе и обстановката – природата, екскурзиите. Посетихме Обсерваторията, направи им силно впечатление. Бяхме в Смолян, в архивите – отлично посрещане от страна на Андрей Печилков. Прие ни Анастасов, секретар на ОНС, имаше в музея концерт – какви гласове. Оттам отидохме до Агушевите конаци в Могилица, а оттам в Буково, където вечеряхме. Чеверме с всичко останало. И отгоре на всичко Валя Балканска. Като се разпя тази жена, вдигна настроението на всички. Та се отпуснах и аз. И говорих, и поздравявах, повлякох и останалите. Песни, танци, завършихме с Марсилезата.

Всички бяха доволни и предоволни. Не мога да не отбележа приноса на Дойно [Дойнов] и [Кръстю] Гиргинов. Докрай бяха с нас и допринесоха много за успеха на конференцията.

Приехме за членове – Албания, Израел, Индия. И тримата представители на тези страни говореха български. Тома Мурзаку, шефът на албанските архиви, е бил наш студент историк; Моше Мосек е напуснал България на 7–8 години, но говори много добре. От Ямбол. Проф. [Сатиенгер Кумар] Видж от Индия е учил и специализирал у нас.

[Вържил] Къндея бе със съпругата си. Как му е обидно за това, което става у тях!

Последния ден отидохме до пещерата Дяволското гърло. Какъв изглед в теснините – уникални места. Походихме и малко пеша. Толкова пъти съм идвал тук и не мога да се нагледам.

Тази конференция ще се запомни от всички. Толкова бяха доволни от протичането на работата, от природните забележителности, от това, че видяха Родопите с мюсюлманското минало, новия град Смолян – който показва като огледало промените в страната: напредъка – изразен в отличната архитектура; бюрократичното начало – в самодоволстване, в обременения с тежки сгради център като че ли да се подчертае разривът между едното и другото с най-внушителната и богато оформена сграда – тази на партията. Забележката на някои от чужденците бе: „Център, който потиска и измества на заден план града.“

2–7.VI.1989 г. [петък–сряда]

София. Окончателно си подготвих доклада за конференцията в Африка – всъщност изказване.

Имах няколко срещи по Френската революция с оглед организиране изложбата в Бургас и Варна.

Г.[еорги] Йорданов се съгласи да изнесе доклада на Общото събрание в НДК.

[Благовест] Сендов е разправял, че конференцията е минала отлично в Смолян.

М.[ито] Исусов срещна затруднения по утвърждаването си във връзка с някои изказвания. От кандидатите [за член-кореспонденти и академици] отпаднаха Д.[ойно] Дойнов, В.[ера] Мутафчиева, Д.[обрин] Мичев, М.[ито] Исусов. Доста трудно убедих Л.[юбомир] Желязков академиците да не станат рецензенти по отделните кандидати; но и аз отстъпих, като ги определихме да се произнесат с кратко изложение по направените рецензии – [Димитър] Ангелов, [Христо] Христов, [Веселин] Хаджиниколов. Аз пък съм докладчик на Общото събрание.

[Димитър] Косев много настояваше да ида на заседание на Многотомната история – поставил се принципен въпрос – да се продължи ли работата по последните томове за социалистическия период или да се изчака поясняване отгоре. Повечето се изказаха, в това число и аз, да се продължи работата и да се организират обсъждания при подготвени материали по спорните, неизяснените въпроси, да се засили гражданската история.

7–12.VI.1989 г. [сряда–понеделник]

Женева. Първата вечер спах у [Иван] Анастасов, който ме посрещна. Оказа се, че са запазили хотел без да бъда предупреден, та го платих. Те пък ми поеха неделята вечер. Аз пък им спестих половината цена от билета.

Хотел „Ambassador“ е точно над езерото, където пускат водата да пада, която вдига равен, приятен шум. Можах да се разхода в стария град, където не съм бил нито веднъж, минах по улиците, парка пред университета, техния храм. Попаднахме и на тържествата по случай присъединяването на Женева към швейцарската федерация – хубава манифестация, веселби, илюминации.

Конференцията се проведе в клуба на университета, където обядвахме. Трая два дни. Добри специалисти, интересни доклади и разисквания. Тук беше проф. Д.[ейвид] Ландес. Като го погледнах, разбрах, че съм го виждал, и си спомних, че бе изнесъл доклад за „Зеления Прометей“ на заключителното заседание в Сан Франциско на конгреса на историците. Съветската делегация напусна залата, но с [Сергей] Тихвинский останахме да чуем. Не си спомням дали той изрази протест, че е било предвидено в програмата. Но докладът беше интересен – постави се остро въпросът за изхранването на човечеството – нито социализмът, нито предишни-

те формации, в това число Третият свят, произвеждат достатъчно за изхранване на човечеството, а и от капиталистическия свят САЩ и Аржентина главно създават излишъците, които спасяват човечеството от глад. Но и те вече се задъхват екологически – в този смисъл бе докладът.

Заприказвахме. Поговорих и с другите. Кейдар Чаглар от Анкарския средноизточен институт е сега в Англия и САЩ, чете половин година лекции. Приятен човек, доста говорихме. По процесите у нас беше крайно дискретен, изтъкнах му политическите аспекти на въпроса. Той също не понася диктатурата, която е у тях. Надява се на смяна на режима.

Към доклада ми имаше интерес – още повече, че предварително по други два доклада се получи дискусия за ролята на цеховите (еснафските) организации в Османската империя и Анадола; за ролята на зараждащата се буржоазия от националностите, подвластни на османската държава; за опитите на индустриализация в Египет, Тунис и това, което става на Балканите. Между другото се спрях и на въпроса, доколко е основателно да се откъсва Анадолът от предшествуващата си история и от развитието след това – т. е. има ли основание Османската империя да се разглежда като турска или като обща за всички съставляващи я народи.

Заранта [Иван] Анастасов ме разведе покрай езерото – до Монтрьо и оттам в планината – Дяволчетата – около 1.500 м височина. Приятно, хубаво, чист въздух. Хапнахме си сандвичи, попекохме се малко на слънце и се върнахме в отлично настроение. Той ми разказа на каква основа се сблъска с Л.[юбен] Георгиев – всъщност бил направен донос срещу него, от който се освободил едва след две години обследвания. Наистина подъл свят.

М.[ихаил] Коларов ме пое в неделя след обяд, вечеряхме у дома му. Говори ми за книгата, която е подготвил за еврейския въпрос в България. Подходил е наистина интересно и научно. Поговорихме и по други въпроси. Ясно, че е мислещ човек със значителни познания и култура. С особено мнение е и по смяната на имената – не одобрява административния подход. Знаеше за нашата предварителна работа по подготовка на документ за спокойно приобщаване на населението с турско съзнание. Впечатлението му от думите на Д.[имитър] Стоянов е, че това е идея на Т.[одор] Живков, но кой му я е внушил не можеше да твърди със сигурност – М.[илко] Балев, Г.[еорги] Атанасов или двамата?

Видях се и с проф. [Тодор] Събев. Посетих го в сградата, където работи Световният съвет на църквите. Запознах се с неговия директор. Връчиха ми писмото, с което отговарят положително на предложението да се организира конференция за представяне на религията и църквата в Историята [на човечеството]. Т. Събев, който е натоварен с тази задача, имал познати и близки и сред католиците, и сред другите религии. Щял да говори и с тях.

12.VI.1989 г. [понеделник]

София.

Попаднах сред водовъртежа на събитията, свързани с изселването на сменилите имената турци. Съобщения за паспорти, походи от селата към градовете, опашки за паспорти, опити за нападения над милиционерски участъци – не може човек да се ориентира в цялата тази обстановка без точна информация. Но едно е ясно, че масата се е раздвижила, иска да напуска, властите им издават паспорти, и то в неочаквано голямо количество, по няколко хиляди на ден.

Ще намери ли разрешение въпросът? Ще се успокои ли тази част, която остане? Ще се подобрят ли отношенията между България и Турция?

Как стана така, че при най-добри възможности да запазим добри отношения с Турция, ние ги доведохме до открита конфронтация? Каква е вината на ръководствата и на двете страни? Ето кое трябва да се знае, за да се търси и изход.

13.VI.1989 г. [вторник]

Среща при [Георги Димитров] Гошкин с варненските политзатворници, за да разискваме тазгодишното събиране и провеждането на конференция за затвора догодина. Беше и Левака [Георги Богданов]. Съвзел се е от страшния удар. Силен характер.

15.VI.1989 г. [четвъртък]

[Пиер] Вияр донесе новината, че Ален Деко е заявил, че ще участвува на конференцията за Френската революция в рамките на конгреса. Това окончателно решава въпроса за извеждането в отделна зала на полуденя, посветен на революцията. Затова ще я кръстим или конференция, или journée.

16.VI.1989 г. [петък]

Среща с Д.[имитър] Методиев и Милошева за деня, посветен на Френската революция, в навечерието на 14 юли. Прие се датата 13-и, предложена от френското посолство, защото на 14 юли дават прием. Поиска ми Д. Методиев копие от статията, която приготвих за в-к „Народна култура". Поръчаха ми да приготвя слово за докладчика. Отказах, тъй като даже не знам кой ще е той. Г.[еорги] Йорданов се оказва зает по това време и явно иска да се освободи от това задължение. А при политическо лице историческата част и оценката на революцията ще заемат малко място. Обещах

да пратя своите статии във вестниците и в сп. „Балканистика“ и интервюто на [Франсоа] Митеран, публикувано в сп. „Куриер“ на ЮНЕСКО.

17–18.VI.1989 г. [събота–неделя]

Времето – лошо. Два дни се затворих вкъщи, за да прочета получените двадесетина доклади за голямата конференция в Париж, три полудни. Натоварен съм да ги представя като рапортьор на заключителното пленарно заседание.

19.VI.1989 г. [понеделник]

Диктувах, поправях. Освен това проведох заседание за хода на конгреса. Уточнихме програмата, начина на представяне.

20.VI.1989 г. [вторник]

Заседание на Научния съвет [на Института за балканистика] – за избори. Минаха и тримата – [Христо] Матанов, [Румяна] Михнева и [Славка] Драганова.

Вечерта – грандиозен концерт – „Реквием“ на Берлиоз. Само хорът (т. е. три хора) бе от 250 души плюс оркестърът на Филхармонията от Лион – т. е. около 500 души. А и музиката бе хубава, мелодична – и мощ, и нежност. По ми хареса от „Реквием“ на Верди.

21.VI.1989 г. [сряда]

В Института – около конгреса плюс редколегия на сп. „Етюд балканик“.

22.VI.1989 г. [четвъртък]

Отново в Института – бележки по статията на Ж.[оржета] Григорова. Написала е за „Европейският дом и Балканите“. Спира се на противоречията ни с Турция, дава правилна обстановка, но я обърква с еднонационалната държава. Дадохме я за превод. Ще прередактира някои пасажи.

Доуточняване как да се направи програмата на конгреса по балканистика. Направихме макет.

Получи се първото писмо – отказ за участие с мотивировката, че конгресът минава под патронажа на Т.[одор] Живков и че Д.[имитър] Ангелов участвува в организационния комитет. От Западен Берлин. Във връзка с кампанията по изселването.

Надигнал се е срещу нас вой. Нашата телевизия също предава – конференции с чужди журналисти, снимки от границата. Изобщо страната се обърка. Хората плачат и заминават. Не искат да останат, чувстват се оскърбени и унижени. Има и доста, които искат да останат, но се страхуват от своите. Заплашвали ги.

[Пенка] Астаджова [от Контролно-ревизионната комисия] ме видя и ми каза, че всичко, което съм ѝ говорил при смяната на имената, се сбъднало. Аз не си спомних точно какво съм ѝ казал, но знам, че жената е порядъчна, зам.-председател в Комитета за народен контрол. Оплакала ми се беше със сълзи на очи от П.[енчо] Кубадински (по въпроса за абортите) и от Г.[еорги] Атанасов (за отказ да се накаже корупция).

[Владимир] Калайджиев не може да скрие възмущението си от такова ръководство, което не може да планира и да предвиди възможните последствия от една акция като смяната на имената. И ми показва противоречията, които дават повод и от формална гледна точка да ни притискат.

Гледах снощи телевизия – Иван Ганев. Увлече се, беше обстоятелствен, неточен, емоционален.

Прочетох и материалите на Политбюро. Ясно, че положението се изостря, вместо да се успокои – и международно, и вътрешно, и икономическо, и политическо. Пристъпва се към мобилизация, взимат връх силовите административни мерки, които ще засегнат и останалото население.

23.VI. – 1.VII.1989 г. [петък–събота]

Бряг на слоновата кост.

Потеглихме с известно закъснение. Сутринта забелязах, че консулът на посолството на Франция е писал едно влизане на визата. Поколебах се да се обадя втори път, защото предният път почти скандално трябваше да се намеся, за да ми дадат паспорта. Изглежда не четат документацията, поне такова бе обяснението и извинението на консула пред Надя [Каменова], която отиде да го вземе в 5 часа след обяд. И въпреки, че настоях да сложат две влизания, не са го сторили. На летището обясних, уж приеха да добавят еднократно влизане отделно, но пак не го направиха. Така бе унищожено дълготрайното разрешение за пребиваване в Париж.

В хотела се срещнахме с [Йоанис] Караянопулос. Доволен, че е в Париж – предложих го за том III и IV [на История на човечеството]. Благодари за представянето му пред съответните юнесковски институции.

Кратка среща със Захари [Захариев] и Чавдар [Дамянов]. Чавдар ни разказа за срещата си с [Фьодор] Бурлацки и Нипле? – негови преподаватели в Дипломатическата школа. Казали му, че М. Горбачов е в малцинство – не разчитал на повече от 3-ма сигурни, решени да вървят докрай с

него. Не се знаела и ролята на армията. И оттам може много да се очаква поради нейната популярност.

25.VI.1989 г. [неделя]

Сутринта направихме продължителна разходка покрай Сена, из улиците до Шан-з-Елизе. Беше приятно, отпуснахме се, откъснахме се от напрежението.

В самолета ни настаниха в категория лукс – с Наполеон Льоблан от Канада (бяхме с него в Изпълнителния съвет, а сетне той стана председател на Генералната конференция), със сегашния председател [Гиермо] Алварес и с някои други. Около 30 членове на Изпълнителния съвет бяха по-назад, между които и Милан [Миланов]. Самолетът е пълен.

В Ямусокро пристигнахме по тъмно. Посрещнаха ни местните хора, [Томас] Келер, танцуващи деца. Прибрахме се веднага в хотела.

26.VI.1989 г. [понеделник]

Тържествено откриване в Дома на фондацията – впечатляваща сграда, със значителна територия от паркове, които сега се устройват, с вътрешна обстановка – мрамор от Италия. Присъстваха няколко министри.

Някои от изказванията, макар и лично адресирани до президента Хуфуе Боани, се слушаха с интерес. Разкриха интересни черти в дейността на президента. Прочетохме и биографията му и някои негови изказвания. Безсъмнено – личност! Със заслуги. Има нещо много симпатично в дейността му – лекар, който се отдава на активна политическа дейност при неблагоприятни условия и съпротива на местните власти. Избират го, въпреки пречките, за член на френския парламент, по-късно за министър. За да влияят, по негово внушение, неколцината африкански представители се записват в различни партии. Той – в комунистическата, без да бъде комунист. Избират го по-късно и за министър. Не се оставя да го подкупят, както при повечето случаи. Действува за своята страна, без открито насилие, чрез диалог, но намира подкрепата на Франция, която му дава възможност да издигне икономически страната. Въвежда кафето и какаото, създава плантации – Бряг на слоновата кост става основен доставчик, бори се за световно първенство. Спадането на цените обаче влошава положението на страната. Въпреки всички усилия да ни се спестят проблемите на страната, от откъслечни разговори се разбра, че има голяма безработица, особено сред младите, социално необезпечените слоеве, които не са малко, макар и не в такъв обем, както в другите страни, където са изпаднали в мизерия.

Самото Ямусокро е селото на президента, което той е обявил за град, а наскоро и за столица. Целта му е да направи интелектуален център сто-

лицата си. Затова тук е построил великолепни университетски сгради, жилища за преподаватели, общежития за студенти. След обяд ни разведоха да видим няколко от тях – истински дворци. Може би ще успее, но столица Ямусокро не може да стане – Парламентът е в Абиджан, а там също е съсредоточена цялата икономическа дейност; там стоят и дипломатическите представители и идват само на приеми в президентския дворец.

На първото заседание избраха за председател на конгреса [Пол Яо] Акото (местен, зам.-председател на Парламента, член на ИС на ЮНЕСКО); председателя на Хагския съд – [Хосе Мария] Руда (Аржентина); Фукушима (от Хирошима); г-жа Шараф (министър от Йордания); Н. Тодоров (за социалистическите страни). Западноевропейците участвуваха с рапортьор – [Франсоа] Нордман от Швейцария, който е и постоянен представител в ЮНЕСКО.

Всъщност на конгреса участвуваха около ⅔ от членовете на Изпълнителния съвет.

Вечерта избягахме от концерт с там-тами. Бяхме изморени.

27.VI.1989 г. [вторник]

Изказах се заранта. Съкратих подготвеното си изказване и го преработих в няколко пункта – за Африка, за Европа, за нашия регион и общи изводи.

След обяд председателствувах. Техниката по едно време се беше повредила и сутрешното заседание се прекъсна за около два часа, така че останаха за след обяд 20 души от сутринта. Успях все пак с едночасово продължение да завърша целия списък без нощно заседание. Трябваше да прекъсна няколко словоохотливи оратори.

Вечерта – прием с танци. Гледахме с удоволствие. Танцуваха главно с маски, като не винаги успяваха да си осигурят свеж приток на въздух. Спираха да поемат въздух, изпотени, задъхани силно. Танците им са с бързи стъпки и подскачания. Момчета, момичета и деца. Не останахме до късно.

28.VI.1989 г. [сряда]

Отидохме на разходка във Ваопке?, втория град след Абиджан, град, който поема идващото население от съседните републики и затова също расте. Кметът ни говори много прилично – целта му е да изхрани населението и да му намери работа. Минахме по няколко улици – видяхме различни магазини, доста неугледни; пазар – обаче заваля и не можахме да спрем. Но по вида си не беше така мизерен, както в Мали или Тимбукту, в смисъл че се продаваха храни, напитки. Хората са облечени прилично, без натискане. Видяхме и църкви, и джамии. Имало всякакви религии, главно са анимистите, и то в цялата страна.

По пътя видяхме доста села. Прилични къщи, които не се отличават от градските. Дали е така по цялата страна? За пътищата ни казаха, че това е една от малкото страни с толкова асфалтирани пътища. Дело на французите.

29.VI.1989 г. [четвъртък]

Заседание на Бюрото. [Федерико] Майор отново не можел да дойде. По този повод предвиденото му изказване за след обяд отпадна. Боасие–Палун, който подготвя Декларацията на Ямусокро като обръщение, предложи да се даде думата на [Амаду] М'Боу. П. Акото се обърна за мнение към Бюрото. Взех първи думата. Отправих критика към Ф. Майор, че не идва, както се е ангажирал, но възразих срещу даването на думата на неговото място на А. М'Боу. Ще даде повод за различни тълкувания. Нека А. М'Боу се изкаже преди обяд, без да се ограничава. Всички одобриха, особено [Франсоа] Нордман, който дойде да ми стисне ръката. И след това ми разказа, че Ф. Майор подготвил неудачен план за средносрочната дейност на ЮНЕСКО, отхвърлен по същество от Изпълнителния съвет. Освен това се намесил без съгласуване с английската страна в дейност по освобождаване на тяхните заложници в Ливан. Това раздразнило [Маргарет] Тачър и тя му отказала поздрава, т. е. при някаква конференция в Лондон, където Майор отишъл отново без нужда, тя го подминала, без да се ръкува. [Томас] Келер потвърди това, но се опита да защити Ф. Майор.

Имаше хубави изказвания и интересни предложения – например, да се съберат министрите на отбраната на една конференция за мир; да се поставят заедно „инструментите на мира“ до „инструментите на войната“; за етиката и морала и т.н.

30.VI.1989 г. [петък]

Сутринта рано потеглихме със самолет за Абиджан. Вечерта до късно продължи обсъждането на устния доклад (раздаден писмено) на Нордман, след това дълго и Декларацията. Завършихме към полунощ.

По устния доклад двама американци и западногерманецът откриха огън и едва ли не искаха да го отложат. Излязоха навън, за да обмислят тактиката. Изобщо смятаха, че ги увличат в клопка, подкокоросвани и от един англичанин. Излязох и аз, за да им обясня, че устният доклад не е основният документ и е предназначен само за вътрешна консумация. При това той може да се поправи, тъй като окончателната му редакция се извършва след месец-два. Да внимават за Декларацията, която, като бъде обяснена веднъж, не може да се поправи. Това ги успокои. А се бяха записали още много оратори. Имаше риск да пропуснем и вечерята. П. Акото, който председателствуваше, се беше объркал.

Предложих да се спрат разискванията. Цялата зала изръкопляска. П. Акото ми благодари, че съм го извадил от крайно затруднено положение. Въпреки това закъсняхме, защото президентът настоял да се извършат някои допълнителни промени, а той се намирал в болницата, та преписвали целия текст отново. Обсъжданията започнаха в 10 часа. Но с малко поправки, защото документът бе добър и се прие. Направени бяха уместни предложения.

Абиджан. Ето град. Отлично разположен; голям залив с прокопан канал, свързващ реката, която се разлива тук като езеро и по този начин се разкриват много възможности за строителство. И отлична гледка от най-различни страни. Такива многоетажни домове нямаме в София. А учрежденията, банките, правителствените сгради, хотелите са от най-модерния тип, каквито има във всяка европейска столица. Много красива се оказа катедралата – оригинално построена от италиански архитект. Нищо общо с това, което се прави в Ямасукро – катедралата е по плана на „Св. Петър" в Рим, но и там вътре е остъклена под влияние може би на бразилските църкви. Обиколихме и жилищни квартали – по-богати, по-бедни и най-бедни. Милионен град. Казаха ни, че били няколко милиона, със силно застъпено жилищно строителство и пак не смогвали да поемат всички. Искат вече да ограничат прилива отвън. Водиха ни из местата, където посрещат туристи. Също строени с мащаб, трайно, красиво. Просто забравихме, че сме в Африка, толкова физиономиите са сраснали със средата, че започнахме да не забелязваме, че са черни и различни. Видяхме и чухме много нещо.

1.VII.1989 г. [събота]

Рано сутринта потеглихме за Париж. Отново ни настаниха в лукс кабината отпред с още няколко души. Пътуването е истинско удоволствие.

2–15.VII.1989 г. [неделя–събота]

Първата вечер прекарахме в хотела, следващите три – у К.[онстантин] Пашев. Неговото семейство се бе изтеглило. След това ни пое организацията на конгреса. Бяхме настанени в нова мрежа от хотели около Бастилията. Доволни бяхме, защото тук сме идвали само на посещение на музеи и забележителности. Можахме да се разходим и да видим протестната вечер, устроена от певеца Рено – изглежда, много популярен, ляв – който с тази вечер протестира срещу превръщането на празника в правителствена акция на богатите. Съвпадна по време със срещата на 7-те най-големи и развити индустриални държави. Но [Франсоа] Митеран не осъди акцията, а обяви, че 200-годишнината е и национален празник. Но за да не се забрави революционната му същност, като надигане на

безправните и бедните, той обяви, че е поканил няколко десетки ръководители на бедни страни. Освен това Франция е опростила дълга на най-бедните африкански страни в едностранен порядък и е включила в дневния ред на срещата въпроса за облекчаване на задълженията. Видяхме и демонстрация на левите сили, които се обединиха, за да искат премахване на дълговете. До Бастилията и обратно.

Бяхме и на „Конкорд", седящи на специално изградените пейки по целия площад за около 13.000 души. Трябваше да ги заемем около 8 часа, а при нас дойдоха първите групи от показното шоу едва към 10 часа. Това бяха може би около хиляда барабанчици, които в тържествен, бавен марш се придвижиха от Триумфалната арка до площада. При нас също изпълниха цяла програма с биене на барабани и фанфари.

След това последваха още десетина такива групи. Наистина феерично, с много игра на светлини. Но беше толкова студено, че едва издържахме докрай. Не разбрахме английската група – поливални, зад тях облечени в униформи мъже с чадъри и всякакъв вид танцьори. На другия ден заминахме и не можахме да прочетем коментарите с оценките и смисъла на някои от шоутата. Ясна ни беше протестната акция на китайците – студенти с велосипеди, на групата на Третия свят, на децата и пр.

Имахме още две преживявания – посещението на театър – от Бомарше „Сватбата на Фигаро", обаче нагодено към Френската революция. Действието се развива в Неапол. С френски и италианки артисти. Вълнуващ спектакъл. И приемът в Народното събрание – хубав дворец, хубав парк, прием на широка нога.

Самата конференция се проведе в Сорбоната – 400 души чужденци и французи докладчици и още толкова участници като слушатели, дискутиращи. Откри се с кратко слово от ректора на университета, пак жена, сетне – реч на [Мишел] Вовел и още по-хубаво слово на [Франсоа] Митеран. Той даде висока оценка на извършеното досега по научна линия и на самата конференция, всички доклади бяха публикувани и ни бяха раздадени на конгреса. Похвали и М. Вовел и с това сложи край на опитите да се омаловажи неговото дело. Десните бяха бойкотирали конгреса и комитета. Вовел също не е от най-представителните, но е добър учен, човечен, без да е и най-малко нахален. Поздравих го. Беше доволен от успеха. Последва ограничен прием, даден от Ф. Митеран за министри, чужденци, ръководители на делегации, докладчици и председатели. Беше и [Сергей] Тихвинский. Видях [Бела] Кьопеци от Унгария, [Карел] Херман от Чехословакия.

Всички доклади бяха разпределени в 4 секции – комисии. За всяка бяха определени по 2-ма докладчици, които трябваше да обобщят докладите в съответната комисия. Впрочем самите комисии бяха разделени тематично на две. На мен се падна „Революция, нация, националноосвободителни движения" в целия свят. Около 30 доклада.

Изкарах комисията, работих и върху доклада. Помогна ми и това, че бях получил част от докладите и предварително бях написал доста страници. Някои съкратих, други написах отново. Стана. Четох го ясно. Вовел може би нарочно ме остави за заключителното пленарно заседание, на което присъстваха всички, включително и [Жан–Марсел] Жанени, председателят на техния национален комитет. Ръкопляскаха ми дълго. И ме поздравиха, защото бях ясен, не много дълъг – 20–25 минути. Не забелязах времето, но и всички казваха, че се прие като нормално време и без излишни извъртания, с обективно изложение и на негативното развитие – национализъм, милитаризъм, колониализъм. Вовел беше доволен, защото съм бил представил както следвало една от най-трудните теми. Всъщност разбрах, че доволството идваше главно от аудиторията, която бе лява, а аз бях единственият представител от социалистическите страни. Имаше още двама чужденци, останалите бяха все французи.

Отиването ни във Франция и Брега на слоновата кост съвпадна с изселването на турското население у нас. Излязоха статии – някои по-остри, някои по-меки – но все пак не толкова много, защото Турция не се ползува с никаква популярност. Смущава ги и това масово изселване, не могат да си го обяснят как така хората напускат имоти, зарязват благосъстояние, макар и относително, за да отидат не другаде, а в Турция. И особено това, че напускат и комунисти. Никъде не поставиха открито този въпрос, нито директно, но унгарецът [Бела] Кьопеци бе на посещение у нас като министър на културата и бе попитал за смяната на имената. Казали му, че са българи, че направили това доброволно. Той повярвал, а сега е смутен и намира, че това, което става у нас, не говори добре за режима ни. С. Тихвинский разсъждаваше по-общо – за положението с националния въпрос изобщо в социалистическите страни. Ана му говори за балтийските републики, вземайки повод и от това, което стана в Грузия. С. Тихвинский отговори, че са много малки за успешен икономически и социален живот, но Ана му даде пример с България. На това С. Тихвинский подхвърли, че благодарение на СССР се крепим. Тя възрази решително. И аз я подкрепих.

Но така или иначе „възродителният процес“, както го нарекоха, се провали. Никой повече не може сериозно да настоява, че няколко десетки хиляди души напускат страната поради други съображения освен национални. Иначе кой нормален човек би избрал Турция?

15–19.VII.1989 г. [събота–сряда]

София. В самолета пътувахме с Вл.[адимир] Панов. Той ми разказа, че са публикували статия, уличаваща М.[ихаил] Василев в плагиатство. Преживявал силно, психувал, написал несъстоятелен отговор, неприет сериозно от никого. Приятелите му го съветвали да не избързва, да об-

мисли какво да отхвърли, как да омаловажи обвинението – той не ги послушал и сега бил напълно бламиран. Срещу него се надигнал вой, искали да го изхвърлят от Университета. Жалко, трябва да се помогне, но как?

Сварихме в София процеса на изселване в разгара си. Нямаше с кого да се видим, но и от откъслечните бележки, подхвърляния, загриженост се разбира, че се извършва една голяма човешка драма, която ще засегне дълбоко страната и вътрешно, и международно.

В понеделник [17-и] по настояване на М.[ария] Захариева се свика заседание на Организационния комитет [за Конгреса по балканистика] при [Благовест] Сендов. Изказвали се опасения за българското участие. Изнесох кратка информация, разисквахме положението. Стои, разбира се, открит въпросът за турското участие и поведение.

Поиска да ме види Й.[ордан] Йотов. Срещата не можа да се състои, понеже внезапно го повикали на заседание на Политбюро. Посрещна ме [Иван] Попчев, който също бе повикан.

19.VII. – 4.VIII.1989 г. [сряда–петък]

Варна.

Непосредствено преди тръгване прочетох информацията за срещата Живков–Горбачов. Надута първа част с високи оценки за нашия президент и с констатации явно противоречиви. Не мога да допусна, че има пълно съвпадение на възгледите по перестройката, по положението в социалистическата общност, след като е известно, че концепциите са различни и социалистическата общност е разделена на две групи и във всяка една има силни различия в подхода и в крайната цел. Това впрочем се вижда и във втората част, където Т. Живков не се съгласява с М. Горбачов и критикува СССР, че извежда на преден план политическото преустройство, докато ние съзнателно забавяме политическото, за да осъществим първо икономическото. Също Т. Живков напомня, че налагането на съветския модел е струвало много на социалистическите страни. Сам той бил обвиняван, че се отклонява по пътя на реформите. Ако е вярно – намерил е кураж да се противопостави на М. Горбачов. Но неясно защо на два пъти поставя въпроса за интернационализма, като внушава на М. Горбачов да наблегне на този момент на предстоящата среща на ръководителите на страните от Варшавския договор. М. Горбачов обаче натъртва на принципа на ненамеса и на отговорността на всяка страна и партия за положението, в което се намира, и пътя, който ще следва.

При четенето бе варненският секретар [Атанас] Йорданов. Явно нещо не му бе съвсем ясно и не му допадна, та ме заговори, след като прелисти два пъти информацията. Казах му открито мнението си, макар че в стаята,

където ни се предостави материалът, всичко се записва (така ми казаха). След това попитах Йорданов за изселването. Той го описа в мрачни краски. Всъщност – партията била изцяло отстранена. Органи и хора на МВР по списъци изхвърлили 2.000 души; след това пристъпили към раздаване на формуляри и изгонване на хора – предупреждение за изселване в ден-два. Мирните демонстрации били разпръснати насилствено. Това окончателно тласнало населението към изселване. Едва тогава ангажирали партията за разговор с хората за по-нормално напускане. За него е трагедия да гледа хората как зарязват имотите си и се разделят с родните си къщи и места.

Това бе и основният разговор във Варна. Всички са смутени, разстроени. Смятат, че с тази необмислена акция на смяна на имената и посегателство на религията бе поставено началото на сблъскването между двете общности. Нямат друга дума освен криза, пълна, злокобна. Плаши ги и нарастващият национализъм. Повечето си спомнят, че Г.[еорги] Атанасов бе обявил кръстоносен поход срещу турското население. Запазил съм бележките си от тогава – „Съпротивлението ще се сломява с огън и меч, с меч и огън!“; „Ще изкореним всичко турско и мюсюлманско“ – това е девиз на инквизицията. Разбира се, вече към този въпрос се подхожда и с нюанси – всички да заминат, за да се реши въпросът веднъж завинаги. Ако останат половината – раната ще се протрахира. И всеки се запитва докога ще продължава политическата агония у нас. Дори един Мако Даков, Иван Илиев се смеят на новоизлязлата докладна записка на „премиера“ за развитието на икономиката.

Пусна се и слух от Р.[умен] Цанев и Ст.[оян] Марков, че щели да ликвидират Академията [на науките]. Такъв смисъл дават на назначаването на Ал.[ександър] Янков за председател на Комитета за наука. Изместването на И.[лчо] Димитров от А.[лександър] Фол се тълкува като крайно стеснение на кръга на доверените лица, само на най-близки около семейството. Сега се издига П.[етко] Данчев.

Събрахме трите деца. Дойде и Николайчо. Чудесно играят. Понапълняха. За съвсем кратко се мернаха Мая и Енко, отслабнали значително и изнервени. А им предстои и обиколка с двама американци – поканили ректора на Колумбийския университет да го развеждат из България. За десетина дни дойде и Варчо. Магарето от инат не се окъпа нито веднъж. А водата бе изключително топла. Никога не съм се къпал толкова – без да пропусна нито един ден и без да получа усложнения с ишиаса или дископатията.

Отново чествувахме рождения ден на Ана – с цялото семейство без външни хора.

Случайно в бара влезе и Мито Исусов, и П.[етър] Петров. С П. Петров се видяхме на входа, той подаде ръка и се ръкувахме, а Мито се направи, че не ме видя. Още е гузен?

Майка ми се е състарила още повече, очилата си загубила, та Ели я води до болницата да ги смени и ѝ купи. Но е запазила духа си. По-малко е агресивна към Лена. Оплака се все пак, поиска да иде в държавно старопиталище, но когато я попитах в стаята ѝ ще има ли по-добра стая, отговори: „Не по-добра." "А храна?" – пак „Не". Но я мразели. Като ѝ казах: „Кой ще те заобича сега, пък и изобщо в държавно старопиталище, не виждаш ли сега, че е пламнало всичко, гледат всеки свободен човек да ангажират, държавата е в криза", тя наостри уши и се оживи. Разпита ме защо, а на другия ден поведе разговор по политическите теми с Ели. Ето какво ѝ липсва – среда. Но откъде да ѝ се намери среда – всички близки са измрели, пък и тя е на 90 години и не може да обикаля из махалата, както по-рано. Но е на крака. И е запазила способността си да се подиграва и да се смее насмешливо – например на Евгени.

4–6.VIII.1989 г. [петък–неделя]

София. Макар че капризничат, не е толкова трудно да се намери такси благодарение на КООП-такси, които при това взимат точно и не закръгляват в своя полза сумите.

Вкъщи е приятно, хладно. Напаст са комарите. Ще успеем ли да се прехвърлим в Драгалевци?

Очаква ме работа около програмата.

Посетихме П.[антелей] Щерев. Добре изглежда. Има пълно съзнание за положението, но физически е укрепнал.

7.VIII.1989 г. [понеделник]

В печатницата. Прегледахме набраната програма. Много работа ни очаква. Оправих първата страница и началните въвеждащи страници. А за останалото помолих Надя [Данова] и Върбан. Елисавета [Тодорова] се включи за последния сборник резюмета.

8.VIII.1989 г. [вторник]

Работата се оказа много по-сложна. Налага се цялостен преглед и със списъка на участниците. Колкото повече навлизат, от толкова повече справки от различен характер се нуждаят. Вероятно няма да свършат за още едни-два дни.

9.VIII.1989 г. [сряда]

Съвещание в Института с отговорниците от българска страна за секциите.

При [Благовест] Сендов – да уредя отпечатването на сборника на Л.[юбен] Беров. Той ми каза, че се сблъскали интересите на Н.[икола] Стефанов и Г.[eорги] Атанасов. Последният създавал трудности на Ал.[ександър] Фол. Издигали П.[етко] Данчев. [Стоян] Овчаров провеждал своя линия. Изобщо – разнобой. Безпокояло го това, което се говорело за БАН. Имал уговорена среща с Й.[ордан] Йотов. Поисках и аз среща. Секретарката ми каза, че щял да бъде в 15.00 часа. Казах на Бл. Сендов, че ще бъда там и аз.

След Бл. Сендов влязох [при Йордан Йотов]. Разказах му за конгреса. Показах му писмото на [Армандо] Питасио с отказа да дойде на конгреса заради подмяната в статията му на термините „турски“ с „мюсюлмански“ и т.н. Повиках [Ненчо] Димов, той обвини К.[онстантин] Косев. К. Косев от своя страна обвини Секретариата [на ЦК] и лично Ст.[оян] Михайлов. Става дума за италианско-българска конференция, проведена преди няколко години, чийто сборник е излязъл в края на миналата или началото на тази година.

Й. Йотов призна, че съм имал право да се оттегля от Института [по балканистика]. Приведе ми примера с [Димитър] Шопов. Изобщо бил за „мандатната система“. Навсякъде. Илчо [Димитров] могло да се смята, че отивал надолу.

Казах му, че това, което става, доказва необмислеността на действията, които наложиха административно смяната на имената. Той се оправда, че не е участвувал – вярно е, ние с него участвувахме в комисия, която беше подготвила документ за Политбюро с точно противоположни изводи и подход.

Казах му, че ми е безразлично това, което става, че ми се иска да замина за Париж, но не искам той да говори с П.[етър] Младенов. Исках все пак да знае, че с мен вече е говорено, без да знам възможния резултат.

10.VIII.1989 г. [четвъртък]

Занесохме изправената програма без индекса. Сам участвувах при наборника, докато направих страницата с откриването на конгреса. В Института останаха Върбан и Надя [Данова]. Оттатък впрегнах другите – да уточнят вече страните. По телефона, където не може с компютъра. Сам говорих с [Владимир] Волков – за изказване при откриването и за декларацията против войната. Да имат и те текст, за да не остане само за ЮНЕСКО.

11.VIII.1989 г. [петък]

В ЦК – при новия завеждащ отдел „Наука“ [Людмил] Даковски. Не го познавах. Съвещание, на което присъствуваха и от другите отдели, в това

число и Б.[орис] Аврамов. Спокойно обсъждане на проблемите на конгреса, докато се намеси последен Б. Аврамов с намеци срещу мен и тия, които били спомогнали да се запази турското съзнание. Това стана, след като бе изказано от него пожелание да не се допусне никакво разногласие между българите в защита на „националната кауза“.

Понеже беше доста назидателен и отново изплува като майордом, който се разпорежда по свое усмотрение, не се стърпях и го прекъснах. Попитах го би ли могъл да определи каква е „националната кауза“, която трябва да защитим, защото, ако не е дефинирана добре, то не ще знаем как да я защитим и с какви аргументи. Той започна с „по мое мнение“... Отново го прекъснах рязко, че неговото мнение не ме интересува, а искам да знам тук, след като съм в ЦК, да ми изложи партийното становище – коя е „нашата национална кауза“ – да отстояваме заминаването на всички или на част, или оставането на мюсюлманското, турскоезично население, което ми е трудно да назова „българско“ по съзнание, защото не смятам, че „българинът“ днес е съгласен да отиде в Турция. Не може с едни и същи аргументи да се отстояват две взаимно изключващи се становища.

Вместо отговор получих реплики. Тогава отговорих, че конгресът [по балканистика] се свиква за научен диалог, такъв е бил винаги, независимо от наличието на остри ситуации в двустранните отношения (НРБ–СФРЮ през 1966 г.), в Атина (1970 г., когато се взе решение да се бойкотира конгреса заради хунтата), в Анкара (1979 г., за Кипър), в Белград (1984 г., вътрешноюгославски търкания). А в такива спорове въпросът е да се избегне идеологизирането – това сме постигали и ще успеем и сега да го осъществим. Изтъкнах им благоприятните моменти в организацията на конгреса – секции, пленарни заседания с предварително установени докладчици и т.н., но не можем да подведем българските изказвания под един знаменател, защото, ако дори има провокация, тя ще бъде съответно поднесена, съобразно мястото – култура, език, религия, история – и е нужен съответен отговор. При това трябва да блъфираме.

Отново реплики срещу Стр.[ашимир] Димитров, че неговата теория и за имената на царете подклаждала недоразумения – не били турски, а тюркски. И че трябвало на международните конгреси да говорим с един език. „Дори и когато го нямаме?“ – вметнах, и припомних случая, когато [Христо] Христов ме атакува на международен конгрес и аз му отговорих. Напомних и за рецензията на В.[ера] Мутафчиева, навярно внушена отнякъде, на която също отговарям. И ще отговарям, когато и където ме заядат, чужди или наши. А под неговите позиции и тези на П.[етър] Петров не мога да се подпиша. Бъдещето ще покаже кой е бил прав.

Между другото реакция у мен предизвика неговия извод, че сме разкрасявали турското робство – става дума за научните работници – докато само МВР работело, безотказано и ефикасно. Казах му, че е взел найнеподходящия пример, защото и в случая, и в други известни случаи тези

органи не са се покрили със славата на безгрешни, а по цялата история с т. нар. „възродителен процес“ тепърва ще се дават оценки и съвсем сигурно те ще се отличават от сегашните. Не помня да каза нещо, тъй като аз не спрях и развих тезата, че нашата тактика трябва да бъде да не допуснем политизация на конгреса. Това е защита на националната „кауза“ в настоящия момент.

Даковски само потвърди извода – да не се политизира, и излязохме. Илия Костов ме поздрави, обади ми се и след това, че Б. Аврамов му се разсърдил, че не го бил защитил. А той му казал: „Защо пък ти не му отговори на въпроса каква е националната ни кауза в настоящия момент?“ Изобщо са безпомощни да отстоят теза – гледат нагоре, слухтят и само нареждат.

Защо ли писах така подробно? За да предам може би атмосферата в ЦК. Й.[ордан] Йотов изрично, пред мен, а жена му на партийно събрание, се разграничава от тази линия – нямал никакво участие в приемането и провеждането ѝ. Но апаратът продължава да се държи за нея, защото непосредствено е заангажиран във всички мръсотии. И сега използува доказалата редица предимства националистическа карта – единна нация, национално обединение, нацията в опасност, да се защити националната кауза.

Влизаме в нова авантюра, от която не се знае как ще излезем. Дори Аксиния [Джурова] разказвала на Мая, че баща ѝ не можел да спи, разстроен, не виждал изход – всичко се правело отгоре и от „окървавената милиция“, която не се спирала пред нищо. Ето докъде я докарахме.

12.VIII.1989 г. [събота]

Приготвих и встъпителното си слово. Намерих как да изразя необходимостта да не политизираме конгресите.

Мая доведе своя американец – ректора на Колумбийския университет. Приятен човек, поговорихме. На него му се отварят очите – убеждава се, че не ядем хора, въпреки всичко. Човек, колкото и да се стреми да остане извън влиянието на пропагандата, когато е масирана, без да иска ѝ се поддава. Няма да забравя Италия – според пресата там хората едва ли не се стрелят по улицата от сутрин до вечер. А и отвличането на Алдо Моро не се бе отразило на бурния, шумен, ежедневен живот.

Никой от нашите не иска да отиде в Турция [на конференция]. Разбирам ги – създадена е такава психоза. Но в случая не е само това. Страх ги е и от нашите. Ако ги притиснат с аргументи, факти и не успеят да се отърват било с блъф, било с открита реакция, как ще се оправдават тук? Имахме разговор със Страшимир [Димитров] – не ще да иде. Влизам в положението му.

14.VIII.1989 г. [понеделник]

Отново в издателството. Сетне в Института [по балканистика]. Разговор с кореспондентката на в-к „Отечествен фронт". Поискаха ми и интервю от в-к „Работническо дело", „Поглед". Насочих в-к „Народна култура" към Страшимир [Димитров]. Направихме Пресбюро начело с Марин Жечев.

Пристигна с една седмица закъснение в-к „Московские новости", където се отхвърля тезата за нравствеността на външната политика на СССР – израз, употребен от [Едуард] Шеварднадзе в интервю, че СССР в международните си отношения изцяло се подчинява на нравствени принципи. Авторът на статията изрежда достатъчно случаи, че не е така, между които Румъния, Китай, България – с турците, в Европа, от социалистическите страни, и още други няколко случая. Наистина в СССР вече съществува обществено мнение. А в Полша под удар е ръководната роля на партията. Явно още не може да се съвземе като цяло въпреки авторитета на отделни личности. Не ще избегнат тази съдба и други партии, които сляпо продължават да се придържат към тоталитарните възгледи.

Среща със съветничката на френското посолство мадам Жерар за посещението на министъра [Ален] Деко. Идва с гражданския самолет, тръгва в събота, ако, разбира се, не стане среща с Т. Живков. Иска пресконференция и среща с български историци.

15.VIII.1989 г. [вторник]

На вилата – с Донка. Тя чисти, ние с Ана прахме килимите. Ана ги търка, аз ги миех с маркуч. Времето чудно, изсъхнаха. Изморихме се, но и се разтоварихме. Време е вече, след като се изчисти, да се прехвърлим тук.

17.VIII.1989 г. [четвъртък]

Завърших встъпителното си слово. Дадох го да го препишат.

След обяд в 4 часа ме посети съветникът на турското посолство Юнуз Чевикез – не можах да разбера с добри или с лоши новини. Но допусках отказ. Малко след това ми се обадиха, че ме викат със Страшимир [Димитров] в Секретариата на ЦК в 5 часа.

Срещата с турския съветник се състоя в СИБАЛ, той сам предложи там (явно искаше да избегне много хора). Но аз повиках и Страшимир [Димитров]. Връчи ми писмо от Яшар Юджел, с което обяснява защо не могат да дойдат и един апел за бойкот на конгреса или за отлагането му, подписан от всички турски участници. Изразих съжаление, че няма да има турско участие. Разказах му, че за пръв път се политизира конгресът по такъв начин, че има точно обратните прецеденти, когато двустранните отношения се изострят и въпреки това ние проведохме конгресите при

много по-сложни отношения и в Гърция, и в Турция. Казах му да доведе до знание моята реакция и да предаде съжаленията ми, че сами турските учени късат контакти и общуване, изградени с големи усилия. Така те сами изпадат в изолация.

Оттам се прехвърлихме в ЦК. Д.[имитър] Стоянов и М.[илко] Балев, [Стефан] Тихчев, [Людмил] Даковски, Ст.[ефан] Стайков, [Велин] Боев и още един-двама. Разказах им случилото се, говорих общо и по подготовката. Зададоха ми въпроси. Отговорих. Тук нямахме никакъв опонент като Б.[орис] Аврамов. Държаха се доброжелателно. Като наблегнаха обаче на българското участие – да се уеднакви позицията, да не се допусне въздействие от страна на други делегации и разминаване с официалната теза, да не позволим на хората от Клуба [за гласност и преустройство] да направят провокации. Д. Стоянов постави ударението на външния фактор – турската пропаганда, която се насочила сега и към помаците, т. е. отпадала тезата за турско национално съзнание; М. Балев – да се сдобием с официалните документи и на тях да се основаваме. Твърдо ще се отстояват позициите – какъв остър отговор бил даден на НАТО. [Стефан] Стайков обобщи, че турците по същество са ни обявили война, за това говорел и отказът им да дойдат на конгреса, бойкотирането и на други международни прояви в България. Той настоя обаче да се отиде в Истанбул. На излизане ние го разколебахме, като му доказахме, че нашите хора могат да бъдат изтерзани, без да са в състояние нищо да направят, тъй като там със свидетели могат да им запушат устата по всички показатели. На него и министерството, разбира се, им се иска да се отговори на турските реакции. Но рискът е голям. Ще излязат [Хайрие (Ирена)] Мемова, [Салих] Бакладжиев като професори вече оттам и ще кажат само, че са им сменили насила имената и че са изгонени. Какво можем да кажем ние?

Изобщо решихме със Страшимир [Димитров] да не допуснем заминаването на нашите хора.

18.VIII.1989 г. [петък]

В НДК – разгледахме залите. Но ще забавя прехвърлянето.

Среща с хората на МВР в Института.

Диктувах отговори на въпросите на в-к „Работническо дело“.

Продължава работата по програмата. Много поправки, много уточнения. Върбан с Надя [Данова] и Василка [Тъпкова] са по цял ден в печатницата. Дано успеят да я отпечатат преди края на седмицата. Иначе загазваме.

Обади се [Йоанис] Караянопулос – получил е турското изложение.

Дойде Ст.[илиян] Данов. Говори за Ливан. Трагедия за християнското население. Вижда изход само в разделянето, защото иначе ще изколят християните. Сирия всъщност иска да задържи по-голямата част от Ливан.

Видях се със Соколов [Андрей], обади ми се заранта. Смята, че у нас твърдо се отхвърля моделът на перестройката по съветски тип, към който асоциират Полша и Унгария, и се свързваме с ГДР. Изглежда, че се подготвя кадрово подсилване на същата линия с по-млади, за да се избегне някакъв крут прелом. Може би се търсят виновници за „изкривяване“ на линията по смяната на имената. М. Горбачов още имал влияние, но населението се въоръжава усилено. Надвисва опасност от гражданска война [в СССР].

Тук спрях да пиша. Погълнаха ме работите около конгреса.

11.IX.1989 г. [понеделник]

Конгресът по балканистика.

Пиша днес рано сутринта, няколко часа преди да замина за Париж. Изпращат ме от МВнР – П.[етър] Младенов – за среща и разговор с [Федерико] Майор и [Жозе Израел] Варгас, да парирам турския натиск в ЮНЕСКО. Бяха подготвили декларация на МВнР с подписа на П. Младенов, но той отказал да я подпише: „Нямало нужда, щом аз отивам.“

Комплименти колкото щеш, и доноси, и недоверие – също. Казаха ми съвършено точно, видяли са писмото, изпратено от МВР нагоре – че било известно, че имам резерви по провеждане политиката на партията по малцинствения въпрос, но съм си позволил да зачеркна от изнасяне на доклади на конгреса хора, които щели да защитят националната ни кауза! А не се питат – пред кого? След като турците не дойдоха и тяхното отсъствие бе осъдено от Международния комитет. Това прозвуча и на пленарното заседание – в моето слово, казано бе и от [Милутин] Гарашанин в присъствието на чуждите дипломати. А общественото мнение бе подготвено от интервюто, което помести в-к „Работническо дело“ веднага след срещата ми с турския съветник.

Ето нашата действителност. Плурализъм на мненията! При което господстващото се налага с помощта на милицията и партийния апарат.

Поисках пак среща с него [П. Младенов] – не се състоя. Вярно, че бе за няколко дни в Белград на конференцията на главите на необвързаните страни, върна се и трябваше да приеме акредитирани дипломати, пък и съвпадна с 9.IX. Този път го чествуваха тържествено – 45-годишнина.

Все пак се видях с П. Младенов на приема в Бояна. Дочаках го да излезе от стаята, в която сядат Политбюро и правителствените хора с някои

подбрани лица. Казах му, че искам да го видя само по един въпрос – „Какво всъщност искаме сега, каква е нашата цел, искаме ли или не искаме изселването? Аз знам какво да говоря, но поне с две думи да ми се каже накъде отиваме.“ Той замълча и ми отговори, че сега не можел да ми каже, и то тук, но с две думи – скоро щяло да има смекчаване на обстановката, ще търсим компромиси. Попитах го и за Франция, отговори ми, че нямало още решение. Явно въпросът не зависи от него, но не съм убеден дали ще защитава моята кандидатура. Особено след това, което ми каза Дичо [Атанасов]. Той се обърнал към П. Младенов с известна настойчивост, че специално в Париж не може да се оставя работата без посланик, на което получил отговор: „Търся подходящ случай, за да говоря.“

Там беше и Д.[имитър] Стоянов. Ръкува се сърдечно с Ана и мен. Дадох му докладната записка за конгреса (първи няколко страници – около апела за бойкот от страна на турците.) М.[илко] Балев се почувства засегнат, че го пренебрегнах.

Сутринта бяхме на манифестацията. Не бяхме ходили дори да гледаме най-малко десет години. Ана се развълнува много, поплака си. И аз се развълнувах – толкова време, нашата младост и нашият живот. И се питаме дали е било напразно? Видяхме, че и другите присъстващи се вълнуват. А на приема видяхме бащата на Жечка [Георгиева], съпругът на Вичето [Величка Карамфилова–Георгиева]. Той отишъл да изпраща Мая и да ѝ предаде багаж. Поздрави ме за филма, особено за репликата, че няма преустройство, докато човек е на власт. И сетне ми призна колко суров е бил към дъщеря си, как е реагирал, а се оказало, че тя имала право. Утешихме се взаимно.

Андрей [Луканов], с когото също се видяхме, беше на вид бодър. Попитах го дали е вярно, че много го потискат. Отговорът му бе: „И още как. Но пускам много токсини и мястото ми е кисело.“ Уви, съвсем се е стеснил кръгът на доверените и вместо опит за преосмисляне на станалото и ставащото ние се затваряме в имагинерния свят на задоволството от това, че държим властта и ще я държим на всяка цена. Пък макар и само с милиция и войска. СССР доказа, че това е възможно десетилетия наред, а примерът на [Николае] Чаушеску и нашия са пред очите ни.

Какво да пиша за Конгреса [по балканистика]?

В навечерието най-големи грижи ми струва програмата. Уж имаха много време, за да я предадат, а представиха ръкописа вместо към 20 юли едва в началото на месец август. Показаха ми първите листа за коректура и се хванах за главата. Направо от компютъра за повечето секции без проверка кои са дали резюмета, без допълнително изясняване кои биха могли да дойдат и кои не. Пропуснати отговорници и координатори. Добре, че с тази работа се хванаха Върбан и Надя [Данова]. Пратих и В.[асилка] Тъпкова. Аз оправих официалната част. Цели две седмици по цял ден и до късна вечер, включително и съботите, работиха и те, и тези

от печатницата, за да ни дадат готов тома преди идването на Международния комитет.

Трябваше да подготвя встъпителните си слова – няколко – за откриване на заседанието на Международния комитет, информация за извършената работа, за Френската революция. Не беше трудно, но ми бе нужно време, за да събера информация и да я обработя. Пред Международния комитет импровизирах.

Но най-важното бе да убедя всички в грубата политизация на конгреса от страна на турската делегация, че това може да бъде прецедент, който да убие не само Асоциацията [за Югоизточна Европа], но и усилията на всички ни – да продължим контактите въпреки усложненията в международните отношения. Успях.

Успях и да преодолея опита на ЮНЕСКО-вските служители да сведат до най-ниско ниво своето участие и поздравления. Убедих [Томас] Келер да дойде, но трябваше да изтръгна съгласието на [Федерико] Майор за това.

Направих и кратка докладна записка за всичко това. Преодолях и паниката около идването на [министър] Ален Деко. От Париж нашето посолство пусна някои неясни искания, които създадоха паника в отдела. И неговото посещение мина отлично. Той остана много доволен.

За научната среща няма какво да отбелязвам. Ще има общ доклад.

Ана се прояви. Направи един път прием у нас. Най-напред почисти къщата. Много неща трябваше да се приберат. Събра каквото можеше, изтласка бюрото към стената, отвори място и осигури седящи места за 30 души. Толкова и дойдоха. Към всички членове на Международния комитет се прибавиха [Томас] Келер, [Ренато] Гриспо със съпругата си. От българска страна – само Василка [Тъпкова] и Страшимир [Димитров]. Ядене имаше достатъчно, напитки също. Сладките – хубави торти – също се посрещнаха добре. И най-интересно – плодовете. Аз самият не очаквах такъв интерес към гроздето и крушите. Ана беше направила любимото ястие – пилешко месо – усвоено от Атина. Две плата – изцяло консумирани. Имаше достатъчно и агнешко по гергьовски.

Образуваха се групи, но не скучаха, търсеха се за общуване. А Т. Келер с всички другарува и беше много доволен.

Отгоре на всичко, в последния момент обявиха, че на втора програма в 10.30 часа ще представят и филма на Ана [Петкова] за мен. Трая час и нещо. Гледаха го. Бях повикал Ана Василева да превежда. Излезе най-после. Хубав е, малко дълъг – за мен, навярно и за другите. Но А. Петкова настоява, че иначе не би могъл да се възприеме като художествено цяло и при което да се разкрива дейност, а не само разказ, предаден чрез слово. Чух много коментари. Направило им впечатление отношението към преустройството, казаното за науката (какво значи това „пробив“, естест-

веното ми държане, ясни позиции, албанците – доволни, че съм цитирал Енвер Ходжа и т.н.) Мая и Надето [Надя Данова] преживяваха, че съм споменал В.[еселин] Трайков – а той не успял да го види. Оплака се, че 7–8 души му подхвърляли, че съм го критикувал – става дума за балканските войни. Колегите на А. Петкова специално я поздравили за филма. Остава да ми направят копие, което също се оказва трудно. Но обещаха.

По време на конгреса не можах да се видя с много хора. Затова използувах деня след закриването. Срещнах се специално с П.[итър] Шугар, водихме го с Ана на Витоша; обядвах с [Якоб] Ландау, който ми разказа за конференцията в Истанбул; прекарахме една весела вечер с [Джузепе] Дел Агата и Дориана; видях се с [Арбен] Путо. Водих специален разговор с [Евангелос] Кофос, по негово искане. Отново повдигна въпроса за гръцките ръкописи.

Наложи се направя докладна записка до [Петър] Младенов.

Конгресът привлече вниманието на дипломатическия корпус. Френският, италианският, западногерманският посланик дадоха приеми в посолствата си. Съветският устрои лекция на [Владимир] Волков и на [Нина] Смирнова в Дома на съветската наука. За Доктор хонорис кауза на [Клаус–Детлев] Гротхузен имаше две вечери в негова чест – едната от [Валтер] Алтхамер, председателя на Института за Югоизточна Европа в Мюнхен. Той устрои прием и по случай подаряването на книгите, за около 20.000 марки, на Института [по балканистика] и СИБАЛ. Наложи се да му благодаря, като припомних за първите контакти със западните немци след войната – проф. А.[лоис] Шмаус и [Емануел] Турчински. Казах между другото, че може би сме единственият народ в Европа без немски комплекс, което се посрещна с ръкопляскания, и добавих за проф. А. Шмаус, че той е бил през цялото време на войната в Белград, но нито един сърбин не се бе оплакал срещу него, напротив, изказваха му своето уважение и признателност за държането му. Имаше няколко посланици, които искрено изразиха учудване, а и [Карл Валтер] Левалтер зацъка с език, приятно изненадан.

И последното събитие – приемането на декларацията във връзка с войната. [Андрокли] Косталари отхвърли споменаването на европейския дом, за да наблегнем повече на съществените процеси, които водят до сближение. Духовит бе аргументът му – един дом предполага общ покрив. А сега усилията се осъществяват в два дома с различни покриви. Как да постъпят страните, които имат само своя покрив, без да знаят какъв общ покрив ще се изгради? Разбира се, това се прие, както и да се заличи позоваването на Хелзинки. Албания не го е подписвала.

Стегнато и в добро настроение мина и заключителното заседание на конгреса. Говориха отговорниците по секции, дадохме думата и на ръко-

водителите на кръгли маси. Председателстваше [Милутин] Гарашанин. Той обяви решенията на Международния комитет за нов председател и за мястото на следващия конгрес. Аз казах няколко заключителни думи, като защитих идеята да се провеждат многолюдни конгреси, но по новия модел, с повече предварително подготвени с публикации и микронаучни срещи секции.

Накрая мога да отбележа, че конгресът бе много добре отразен от цялата преса. Всички наши хора намериха възможност да се проявят.

11–14.IX.1989 г. [понеделник–четвъртък]

В Париж.

Имах среща с [Жозе] Варгас, председателя на Изпълнителния съвет на ЮНЕСКО, с [Анри] Лопес и [Томас] Келер, двамата зам.-генерални директори, със [Селия] Захер – за историята.

Всъщност турското въздействие се преувеличава. Става дума за прекия резултат от разпространението на турския апел за бойкота на конгреса. Т.[омас] Келер с идването си, плюс изпращането до всички мисии на писмо, което съчиних и бе подписано от Чавдар Дамянов, плюс декларацията за войната, плюс моето встъпително изказване – всичко това парира турския опит за злепоставяне. Независимо от това авторитетът на страната е спаднал поради силната кампания за насилствено изгонване на 300.000 души. Смутени са от смяната на имената. Бяха приели, макар и с известно недоверие, нашата версия, че се касае за българи-мюсюлмани, при което смяната на имената заличава известни социални различия в страната между жители с различна религия и бит. Масовото излизане разби цялата тази версия. Никой не иска да вярва, че след като даваме на всички право да излязат с редовен паспорт, се насочват само към Турция.

Интересно е и това, че ЮНЕСКО отново влиза в криза – и този път породена от не добре обмислените ходове на [Федерико] Майор, който допусна Изпълнителният съвет да отхвърли по същество внесения проект от него на средносрочния план. А сега, вместо да намери компромисна позиция или формула, внася нов алтернативен вариант. Т. е. всичко трябва да се постави на обсъждане отново. Ж. Варгас се готви за открит конфликт, А. Лопес и Т. Келер се мъчат да вразумят Ф. Майор да избегне откритата конфронтация. Ф. Майор заплашва с оставка. Англичаните казали, че могат да посочат подходящ кандидат – един вид и като условие за влизане.

От своя страна аз окончателно реших да не се меся повече в „История на човечеството". Дадох съгласие и сам поставих кандидатурата си за председател на Международната комисия, за да попреча на случаен избор. Но сега казах на Анри Лопес да предаде на Ф. Майор, че може да из-

ползува моята кандидатура за отклонение на неподходящи лица, каквито бяха повечето от подбраните досега.

Останах надвечер да се поразходя сам, а и с Чавдар [Дамянов]. Не виждам смисъл и за Париж [за посланик]. Излишно натоварване.

17.IX.1989 г. [неделя]

Това ме накара, още щом се върнах в София в петък [15.IX.], да потърся Е.[вгени] Александров. Връчих му докладна записка относно разговора си с [Евангелос] Кофос. Направих го с известно колебание, защото знам как парираха всички усилия на [Петър] Младенов преди това. Но все пак не бива да се пренебрегва предупреждението за възможна акция по линия на църквата. И тя се поддава на конюнктурни съображения, но компромисите, които прави, са за голям отрязък от време и по не се влияят от моментните лични амбиции.

Евгени ми каза, че П. Младенов държал за мен, но не знае, доколко зависело от него. Знаеше за [Милан] Миланов, той сам го намира за не съвсем подходящ, такова било и мнението на други, вкл. и на П. Младенов. Спомена и за някои възражения по отношение на мен, единствено възрастта. Казах му, че вече съм разколебан и самият аз – дали заслужава да се напрягам, постът не е от леките. Той се съгласи с мен, но настоя да изчакам.

Ето, прибрах се вкъщи, едва си отпочинах и пак съм на път. По линия на „История на човечеството" – в Югославия. Нямаше как да откажа. Макар че отказах да се разисква том VI. Целта на събирането е том VII. От два дни заседания е предвиден само около час и половина-два за размяна на мнения по нашия том. Ще бъде и [Питър] Матайас. Мислехме да идем с коли, но е много далеч – остров Бриони, при Пула. Няколко дена са ни нужни, а нямаме сили за това. С кола отиваме само до Белград, оттам със самолет до Пула.

Викаха ме в телевизията за заключително показване в „Панорама". Не отидох, изпратих Страшимир [Димитров] и Василка [Тъпкова]. Достатъчно е това, което излезе накрая и във в-к „Народна култура", и в „Литературен фронт".

Отпечатаха и рецензията ми в сп. „Векове". Без промени. Ана я прочете. Доволна е. Аз също я прочетох. Можеше още по-силна да я направя и да отида по-далеч в изводите си. За да се разбере докрай, нужно е човек да има пред себе си текста на [Вера] Мутафчиева. Но Ана може и да е права, че историци ще го четат и ще го сравняват. И печеля от това, че отговарям спокойно. Само Живко [Кабадаиев] я беше видял, харесала му.

Четох и един материал в ЦК. Прави се отстъпка в подхода към „мюсюлманите" – религия, но и език, бит. Но като цяло продължава да е еуфоричен. „Стана точно така, както предвидихме" – това е лайтмотивът.

Дори политическа криза сме били предизвикали в Турция. Дават и тон – да бъдем твърди към завръщащите се. Дали искат да ограничат потока на завръщащите се? Или да сплашат тия, които още не са се надигнали? Но имало около 300 хиляди, които подали документи и чакат ред. Блъфираме ли само пред чуждата преса и общественост?

Излезе по телевизията Илчо Димитров под гръмкото название „Позиция“. Всъщност, без никаква позиция. Обоснова правилността на взетите решения, исторически и политически, но се оказало трудно осъществяването им. И след това започна едно въртене на изречения без връзка, без логически завършек, че предизвикваше съжаление да го гледаш. При това четеше. Ясно, че са го изкарали като един от идеолозите на тази акция, но и той не може да не се съобразява с процесите, които изникнаха. Не ми е ясно как ще излезем от това състояние на хроническо изтощение – със значителна част население, което гледа навън, и с мобилизирани сили на репресията, все млади, изтеглени от производството. Получава се един порочен кръг, който започва да разлага и нашето общество. Какъв процент паразитстващи може да поеме?

18–25.IX.1989 г. [понеделник–понеделник]

На 18-и потеглихме с кола за Белград. Спрени са полетите със самолет, поради ремонт на летището. На границата се оказа, че поради невежество съм оставил талона на колата в София. Все пак оказаха се културни момчета, подписаха се на друг документ, но ни предупредиха да настояваме да се разпишат на връщане. И наистина, докато политическият, който преглежда паспортите се оказа експедитивен и внимателен, митничарят се опита да си придава важност, но когато видя, че влязохме в колата, за да си тръгнем, без да го молим повече, подписа.

В Белград ни прие много любезно Б.[елчо] Белчев. Похвали се, че успял да промени решение на Политбюро и да поиска отново Коста [Тодоров] за търговски представител. Искаше да говорим повече, но бе повикан в София и тръгна да допълва екипа за възвеличаване на П.[етко] Данчев (по случай македонската изложба у нас, а там ни казаха, че в Македония просто задушили нашата).

На другия ден заранта отлетяхме за Пула, оттам ни поеха с кола до Фозани, пристанището за Бриони. След 10–15 минути по море стигнахме до острова. Морето бе огледално, красиво. Веднага се отпуснахме. И щом предадохме багажа, видяхме, че група туристи се готви да посещава острова с влакче. Влязохме и ние във влакчето. Така още в начало можахме да обиколим не само целия остров, но да влезем и да видим, отвън макар, резиденциите на Тито, някои други закрити вили, националния парк, затворената част, където свободно се движат животни. Ана за пръв път видя няколко зебри на две-три крачки от нас.

Изобщо Бриони е чудесен национален парк. Добре подреден, с големи поляни, където се носят различни видове сърни на цели стада и пасат, без да отбягват човека. Има редки дървета. Но най-силно впечатление правят зелените дъбове с великолепни корони. Величествени изглеждат и отблизо, и отдалеч. Няколко пъти се разхождахме по поляните и по крайбрежната ивица. И с [Сергей] Тихвинский, и сами, и специално с каляска, водени от директора на парка в два файтона ([Шарл] Моразе, ние, [Сарвепали] Гопал (Индия) и [Селия] Захер).

Водиха ни с корабче на посещение до друг остров, където се намира личната резиденция на Тито. Направена, или по-скоро обзаведена, с излишен или направо парвенюшки разкош. Това чувство се подсили от думите на гида, жена, която искаше да ни убеди, че Тито бил безкрайно скромен!

Заседанието, посветено на т.VII, чиито план се прие на това заседание на редколегията. Югославската страна излезе с известни претенции и критика за хронологията, за мястото и приноса на Югославия в XX в. Бяха толкова претенциозни, че предизвикаха вътрешната съпротива на С. Гопал, който председателствуваше заседанието. Той изслушваше внимателно всички. Но накрая нищо не приемаше, заключавайки, че редколегията има становище, ще обмисли по-късно с авторите.

Аз трябваше също да отхвърля неоснователните претенции за това, че Югославия трябвало да образува отделна средиземноморска зона, тъй като не била нито балканска, нито югоизточна европейска страна. И отгоре на всичко да отразя македонския въпрос. Аз им бях отговорил писмено, че исканията им са научно несъстоятелни, но въпреки това те ги поставиха отново, без да споменат нашите отговори – и моя, и на Ш. Моразе. Разкритикувах поотделно югославската позиция пред [Божидар] Перкович (генерален секретар), П.[униша] Павлович (председател на Националната комисия) и [Милутин] Гарашанин. Това се оказа ефикасно, защото ръководителите от Загреб предложиха на отделен обяд да разискваме повдигнатите въпроси, за да избегнем публична конфронтация. Бяхме двама с Ана и шест или седем души от другата страна. Бях настъпателен и казах, че не мога да отстъпя по нито един пункт. Очаквам автор по въпроса, който съм предложил – образование и наука. Съгласен съм да има втори съавтор в областта на културата, доколкото през XIX в. западната част на полуострова се развива при различни условия от другите му части.

Това предопредели успеха и на заседанието. Изложих сбито предисторията на макетите, как се стигна до тематичната и регионалната част, до състава на редколегиите и без да засягам възникналите противоречия с югославянската страна, спрях се на това, което приехме. Подкрепиха ме Ш. Моразе, П. Матайас. Само М.[анол] Пандевски отново разви македонс-

ката теза, но за да се избягнат недоразумения, аз казах, че няма да допусна нашият том да се разбива от противоречия, особено на националистическа почва. Македонският въпрос принадлежи на XX в., ако искат там да го разгледат. (С. Гопал в частен разговор ми каза, че в никакъв случай няма да го включи в неговия том.)

Имаше и някои гафове от югославска страна – с парите, които ни дадоха в последния момент и ние поискахме с тях да ни купят билети за връщане. Това бе демонстрация от наша страна, да видят, че не се подаваме на дребни сметки (нито да ставаме разменно бюро – да търсим долари срещу тях, нито да хукнем из магазините).

В заключение – порази ме крайният хърватски и сръбски национализъм. Пощръкляли са. Невероятно. Но от това, което чух, и от това, което прочетох – за мен стана ясно, че в настъпление е сръбският национализъм, прикриващ се под лозунги за преустройство. Впрочем това не се крие – или федерация, каквато иска да наложи Сърбия (т. е. Сърбия да играе водеща роля в нея), или Сърбия силна, мощна и единна (включваща Войводина, Косово, Черна гора, Босна и Херцеговина, а и Македония). Словения и Хърватско ще удържат в края на краищата. Какво ще стане с албанците – те ще страдат, а може би ще ги разселят или ще се постараят да ги асимилират, което е много трудно. Изобщо, ще има усложнения.

28–30.IX.1989 г. [четвъртък–събота]

Варна. Състоя се среща на варненските политзатворници.
Вместо да пиша, говорих – половин касета.

[касетофонен запис]

На 27-и вечерта потеглихме с Ана за Варна в спален вагон и пристигнахме сутринта рано, за да бъдем навреме на срещата, която ни бяха определили в 11 часа в една стая близо до Клуба на активните борци, заета временно от варненските политзатворници. Всъщност нас ни събраха, за да ни кажат, че са изградили няколко групи от политзатворници, които да се срещнат в областта на духовната сфера начело с [Георги Димитров] Гошкин, в която влязоха различни други лица – политзатворници. Там беше [Константин] Телалов, Петър Аврамов, Христо Диамандиев, [Георги] Карамфилов, но той не дойде, Вангел Тръпков и т.н.; втора група бе образувана от хора, които се занимават по въпросите на производството начело с Лъчезар Аврамов. Там влезе и [Атанас] Лютов, [Ангел] Пандов и т.н., да не ги изброявам. Трета група – за военните, начело с Патрика [Петър Савов], Мавродията [Мавроди Петров] и още някои и други военни. Някои дойдоха, някои не. И една предпоследна група за средношколците, където се бяха събрали по-млади хора, не си спомням имената им; а аз, заедно с Мария Цонева, Мария Баждарова, Вълчо Попов, Димо Великов, поиска

да дойде в тази група и Дичо Атанасов, и аз самият като отговорник един вид, трябваше да се срещнем със студентите от ВИНС във Варна.

Събрахме се в 3 и половина часа и отидохме на тази среща. Срещата започна в 4 и половина и трая до шест и нещо.

Зададоха два основни въпроса – първият въпрос бе адресиран буквално до мен и с него и започнаха. „Какво е вашето лично мнение – ме попита един студент – по въпроса за участието и приноса, ако има такъв, и поведението на българите-мюсюлмани в националноосвободителното движение, и какво бихте казали по събитията, които се случиха и продължават още да тегнат върху нашата действителност напоследък по така наречения турски малцинствен въпрос?"

Естествено въпросът за мен нито е нов, нито е труден за отговор, но все пак трябваше да отговоря точно на това, което ми се постави. Още повече, че не искахме да оставим на студентите впечатлението, че ние отбягваме от прекия отговор или пък че искаме да им отклоним вниманието с празни приказки, с увъртания и т.н.

Затова им разкрих историческите условия, които доведоха до отчуждение на българите-мюсюлмани, тези, които и са говорили български, от останалата българска нация в процеса не само на изграждането ѝ, а още повече в условията на свободна България, където образуваха един вид задния двор на нашето общество – подложени на дискриминация, на експлоатация и т.н. И обясних именно психологическите основи и политическите причини – за това, че до голяма степен нашата освободителна борба се водеше и мина под знака на националното освобождение, националното утвърждение и националното признание още в Османската империя, т. е. трябваше да се преодолеят пречките по пътя най-напред на националното признание. Пречката тогава бе гръцката църква, или по-скоро теократичният принцип, на който се изграждаше Османската империя и който трябваше да бъде изменен, за да може да намери признание чрез самостоятелна църква и българската народност, дори нация. И на тази основа изострянето на българо-гръцките отношения даже в някои отношения остави на заден план въпросите за политическата борба или най-малкото отклони вниманието. И обясних как след това дори, когато през XX в. за известен период от края на Балканските войни спадна вече турският въпрос, т. е. въпросът за отношенията между България и Турция, то на преден план излязоха противоречията между България, Сърбия, Гърция, за да изградят вече образа на врага грък, на врага румънец, на врага сърбин. Така съвършено друго развитие получиха нещата – бяха се създали доста благоприятни условия да се преодолеят тези тежки наслоения, останали от времето на турското господство и да се създадат едни нормални отношения между България и Турция.

Казвайки всичко това, се прехвърлих след това към печалните събития, както те се изразиха. Тези печални събития, които изискват допъл-

нително проучване. Разкрих им с няколко думи, без да бъда подробен, но бях много категоричен, че в никакъв случай не може да се обясни въпросът с външния фактор – тази психоза, която доведе до такова масово изселване; че тук предпоставките се крият още в по-далечното минало, крият се и в условията, при които ние постъпихме и действувахме. При което, смятайки че процесът на приобщаването върви доста бързо или с изпреварващи дори темпове в някои отношения, взехме тези решения за повсеместна смяна на имената, взехме решение за приобщаване битово, с изтръгване или ликвидиране на религиозното влияние като един вид пречка за приобщаване. И всичко това доведе до отчуждение, вместо до приобщаване. Отчуждението доведе до неразбиране и от двете страни на процесите, които стават. Смятахме, че е било извършено грехопадение от страна на това население, което бе обявено за българско, независимо от това, че една част от него вече се чувстваше с турско национално съзнание, а другата част, макар и неопределена може би в нужната степен, но имаше заедно с това съзнание за своя турски произход. Така че не е било лесно да ликвидираме с един замах, да преодолеем тази вътрешна съпротива, и то особено с имената, нещо, което е най-чувствително. Казвайки всичко това, спрях се, разбира се, и на политическите обстоятелства с няколко думи, които принуждават самата Турция да бъде агресивна, да иска по-солидно да стъпи на европейския континент и на Балканския полуостров, че тя има нужда от един определен хинтерланд, че тя има нужда от значителна морална и материална подкрепа от страна на население, което, ако не религиозно, то в още по-голяма степен с турско съзнание, би подкрепило и би създало условия за влияние, за присъствие, а не само да остане с малоазиатския, да кажем, актив на класическо, антично и друго наследство. С други думи отговорих, според мен, много ясно, категорично.

Допълни ме Дичо Атанасов, който за мое удоволствие застана на една доста самокритична позиция, която той допълни с доста конкретни оценки. Той например се спря на Варненски окръг и каза, че населението с турско съзнание в годините на съпротивата е оказвало подкрепа и на партизани, и на нелегални дейци. По същество е нямало случаи на предателство. Той изтъкна, че може би е подпомогнало и сближението между двете страни и това, че Турция не е участвувала във войната, държала е неутрална позиция. Изобщо той говори за съществуващите близки отношения, които подпомогнаха и след 9.IX.1944 г. да се изградят доста солидни, трайни, хубави връзки между islямското с турско и с нетурско съзнание население и останалото българско население. Изрази съжаление, че се прибърза с едно повсеместно сменяне на имената, изрази съжаление още повече за това, че нахлухме със страх, дори с булдозери в бита, разгромявайки и унищожавайки всички тези паметници, превръщайки ги в чакъл за постилане на шосета и т.н. Даже приведе пример с един

съветски филм, където, без да унищожават гробищата, само ги потапят за нуждите на един язовир, и каква вътрешна трагедия предизвикал този факт. Казвайки това, той същевременно се спря и на съвременните, на актуалните събития, като обвини турските власти, че те създали настроения за искане на автономия, че са били развявали турски знамена, че имало и други известни и политически вредни прояви, които факти са били донасяни до знанието на ръководството, но ръководството се предоверило на определен кръг хора, които са представяли нещата за много по-лесни и заради това именно практически натрупало и допуснало да се извършат и деформации, и грешки.

С други думи, тук се получи едно взаимно допълване. Аз говорих доста подробно, взех и втори път думата за това, до каква степен ние не можем да ги разглеждаме като носители на турско съзнание, до каква степен те не могат да бъдат считани в никакъв случай като част от турската нация, но че сред това мюсюлманско население у нас се е извършвало едно разслоение, при което определен процент хора са се настройвали вече с турско съзнание, но някои са били готови, може би до 10%, да се приобщят и да стигнат до доброволна смяна на имена или на основата на атеизма да се опитат да прескочат последните бариери, които ги делят от останалото население, след като са усвоили отлично и българския език. С други думи, спрях се на този естествен процес, като изтъкнах неговите предимства пред другия. Общо взето, това беше по този първи въпрос, на който ние не мълчахме и отговорихме, давайки нужните обяснения. Те се приеха добре от студентите.

Вторият въпрос бе за Сталин, сталинизма и за това, в какъв смисъл това се отразява на „перестройката", която се извършва у нас. Или по-скоро как ние на времето си сме гледали и как сега гледаме на Сталин. Първа взе думата Мария Баждарова, която каза, че ние сме вярвали безпрекословно на Сталин, ние сме били готови да умрем с неговото име, такова е било времето. Спомена след това как са се върнали емигранти, които са претърпели ужасни злини, били са години наред в лагери и някои от тях даже не са знаели, че е имало война в Съветския съюз, толкова са били отдалечени от нормалния живот без никакви контакти, и как са се страхували да говорят – до каква степен са били наплашени.

След това аз взех думата, като изказах много ясна позиция, че Сталин е престъпник, че Сталин в никакъв случай не може да бъде освободен от отговорност, наред с Хитлер, за това, което става в Европа; че ние нямаме основание чак толкова много да се гордеем като европейци затова, защото жертвите, които Европа е дала и понесла в резултат на двете световни войни и в мирно време в резултат на двата тоталитарни режима са такива, че всички загуби под различна форма в цялата история на човечеството не могат да се сравнят с това, което е станало само за един век в Европа. И се обърнах така: „Ако някой от вас посегне на ваш близък, на съпруга,

на дете или на нещо друго, вие веднага ще го наречете престъпник. Сталин лично е наредил много хора да бъдат наказани независимо от това, че той е провел и съответна неправилна политика. При това положение няма никакво основание да смятаме, че той не е престъпник. Той е престъпник, това, което е направил е престъпление и рано или късно той ще бъде и би трябвало да бъде съден като престъпник. Това не значи, че трябва да го зачеркнем от историята, напротив, трябва да се каже истината.“

Но също така казах, че за чест на нашата партия и на нашите младежки организации, имах предвид РМС и БОНСС, ние се формирахме преди още „Краткия курс“ да получи разпространение, ние го видяхме за пръв път през 1942 г. и практически той се даваше само на отговорници отначало. До 1942 г. ние се възпитавахме по „Азбуката“ на [Николай] Бухарин, на [Пьотр] Преображенски. Ние четяхме всякакъв вид литература; при нас се публикува и разпространи писмото на [Фьодор] Разколников, ние знаехме и другия поглед на самите процеси; даваха се тогава биографични данни в ежедневната буржоазна преса за това, какво става с [Василий] Блюхер, какво става с [Михаил] Тухачевский, какво става с всичките тези генерали и какво се извършва в Съветския съюз; четяхме, дето се казва, и чужди вестници. Всичко това формира у нас известен критичен подход. Още повече, че материалите около процесите ние не ги приемахме автоматично и механично. При това казах, че не говоря само за предвоенния период, но ние бяхме в затвора и излязохме от затвора, а в затвора им припомних, че един Трайчо Костов съумя на самите нас в Плевенския затвор да ни внуши необходимостта от критично отношение към редица неща, да мислим със собствените си глави. По въпроса за отношението към войната като към война, става дума за първия ѝ период, без да го каже директно, но от момента, от който той оправда позицията на [Никос] Захариадис в затвора да се подкрепи фашисткото правителство на [Йоанис] Метаксас и като каза, че историята е дала право на него, а не на тия, които искаха безусловно подчинение на лозунгите и на исканията на Третия интернационал, показваше категорично, че той има критично отношение към редица неща. При това самият процес срещу Трайчо Костов през 1949 г. широко отвори очите на много хора, всички знаеха как е станало и че тук има съветска намеса. Дадох след това примера и с [Георги] Андрейчин, началник-кабинет на [Васил] Коларов, човек с изключителни заслуги, с изключителна подготовка, като изтъкнах как го взимат през 1950 г. и го ликвидират в Съветския съюз. И по този начин охарактеризирах своето отношение към Сталин. Казах, че са ме обследвали за антисталински изказвания и в Съветския съюз, и тука, но при всички обстоятелства аз не мога да си променя мнението и смятам че ние трябва решително да се очистим от всички тези наслоения, а това може да стане само ако истината бъде доведена докрай и същевременно решително се пресече възможността от възвръщането им под каквато и да било форма.

След това взе думата Дичо [Атанасов]. Той отиде по-дълбоко и направо обвини намесата на Съветския съюз. Неговата теза беше, че у нас не е поискано и никога не е стоял на дневен ред въпросът, дори при наличието на лични отношения между отделни дейци, да се организират процеси. Това не е дело на когото и да било от нашите ръководни дейци искането да се проведат тези процеси – това е дело именно на Филатов. И той спомена случая с Георги Цанков, който като министър даже не е подписал. След като Дичо лично е пострадал от Г. Цанков, той имаше доблестта да признае и заслугата на Г. Цанков и да каже, че него са го държали като член на ЦК години наред тъкмо поради тези именно заслуги. След това Дичо Атанасов изтъкна заслугите на Тодор Живков, спомена за тези комисии, които са били създадени, спомена и за това, как и той е ходил при Денчо Знеполски и при редица други другари, за да проверява как са били изтръгвани данните, и между другото спомена дори какво се е искало от Д. Знеполски – че са искали от него ни по-малко, ни повече да каже, че той е бил вербуван от Тито като шпионин, че е сътрудничил с югославяните, а те пък са слугували на англичаните и прочие и прочие, за да допринесе по този начин за разобличаването на югославяните като агенти на международния империализъм; че това щяло да представлява голяма услуга на международното комунистическо движение. Денчо Знеполски, разбира се, отказал и го били довели почти до подлудяване.

Впрочем с тези примери, които даде Дичо, той потвърди тази обща теза, която имаме и ние, че все пак в България независимо от извращенията, не се стигна до тези крайни ексцесии, или в такъв обем ексцесии, както в някои други страни. Съжаляваме за смъртта на Трайчо Костов, това наистина е една изключителна загуба, но същевременно се ограничи с преследването над останалия партиен кадър. Аз тук взех думата да допълня, че това е и заслуга на [Вълко] Червенков, и ние когато обвиняваме В. Червенков за всички злини на култа, трябва да погледнем медала и от другата му страна. Той е човекът, който има кураж именно да изпрати делегация или да отиде сам при Сталин и да поеме риска, да заложи своя авторитет, за да спаси от погром кадрите. И е известно, че Филатов тогава е бил отзован. Дичо също потвърди и каза, че това е заслуга на нашата партия, че не допусна всичките тези гонения. В този дух продължихме разговора и по този начин студентите останаха доволни от този подход на самокритична оценка и същевременно да се види, че ние не се отдалечаваме много като генерация и като виждане от сегашните млади, които искат да се покажат в някои отношения радикални, като че ли ние спим или ако сме преживели всичките тези събития, ние сме се оказали слепи.

Всъщност, те разбраха, че ние виждаме, ръкопляскаха ни, бяха доволни и накрая един от студентите само постави така въпроса: „Това, което

казахте, ние го споделяме, ние се радваме, че изнесохте нови обстоятелства, които не ни бяха известни, че вие ги преживявате наред с нас, това също ни радва, но едно не може да разберем – защо гласувате така единодушно, защо нямаме парламент, защо такива жизненоважни решения за страната се решават само с едно вдигане на ръка, анонимно почти?“ И зададоха въпрос на Дичо, понеже беше споменал, че е и народен представител, дали се очаква някаква промяна в Парламента. Той каза, че Парламентът за съжаление не можа да бъде преустроен, сега се подготвял такъв материал, работят практически само комисиите, където наистина сериозно се разисква, но за съжаление, когато дойде време до гласуване и до общите пленарни заседания, там се работи по стария стереотип.

Накрая, като си поговорихме, че трябва да се променим и ние, аз използувах случая да кажа и тази една друга истина, че българският народ, който всъщност е имал, общо взето, негативно отношение към държавата и е успял при всички случаи да запази своето човешко достойнство и да се съпротивлява на насилническите действия на държавата от средновековието и в турско време, че дори и след Освобождението, практически ние го доведохме до положение той да се страхува; последният милиционер да се чувствува по-властен и да е в състояние да се разправи, да инкриминира, да ругае и да потиска всеки гражданин, вместо да се получи обратното – и управници, и ръководители, и служители да знаят, че те трябва да обслужват народа, че господарят е отделният гражданин, съвкупността от граждани, а не обратното. Тук поставих въпроса и за липсата на финансова независимост. Макар че се говори за процес на децентрализация, този процес засега само създава форми, без да обезпечи и без да даде никакви реални още и особено материални права.

Така или иначе, завършихме събранието удачно, поднесохме цветя на паметника на убитите студенти, аз не го знаех този паметник, и сетне се разотидохме.

На другия ден заранта ни съобщиха, че добре е минало и са били доволни хората при нас, и частично при военните, докато при [Георги Димитров] Гошкин въобще е минало много зле, културната общественост била крайно недоволна. Гошкин със своите си маниащини понякога предизвиква недоволство срещу себе си. „Аз – казва – си представям среща да имам два часа. Два часа аз ще говоря, пък после вие и шест часа ми задавайте въпроси аз да ви отговорям.“ Ето в такава една светлина, по такъв един начин той някак си отби охотата у хората даже и да му задават въпроси и да говорят. При военните интересно се поставил въпросът от курсанти, от млади, заети под различни форми, които са апелирали за това, защо се получава така, че независимо от прилагането на партийния устав по производствено-териториален принцип, в случая те са производствени единици, имат роти, а офицерите не участвуват в партийните събрания на ротите. Обърнали са се към всички инстанции и не са полу-

чили никакво решение досега. Смятат, че това въвежда кастовост в подхода и убива възможността комунистите като комунисти да са равни.

Оттам ни заведоха в Окръжния (Областния сега) комитет, където ни прожектираха филма, създаден от съветски фоторепортери, издирван продължително време. Ние бяхме гледали част от него, представен от Македония Коцева, но сега тук беше направен като филм с интервюта, с разговори. Наистина вълнуващо, видяхме Диана Пуковска, Македония Коцева, [Демир] Борачев, видяхме някои снимки, които са правени „екс промто", още с идването, още на 8-и [септември] след обяд, преди нахлуването на съветските войски и са успели да снемат как са били посрещнати. Другите кадри бяха посветени на усложнението, възникнало от декларацията, че у нас е установена съветска власт. Вълчан Вълчанов, режисьорът, когато произнесе встъпителните думи, заяви, че това била провокация на представителите тук на английските служби, които веднага били предали такава невярна новина. Аз след това му казах, като свърши филма, че това не е вярно, че това е било казано от отговорно място, и доколкото знам, от самия Георги Трайков. Тук се намеси Кирил Ковачев, който каза, че той го е казал. Отговорих: „Още повече, това не променя факта, че е било казано от комуниста-комендант. Така че онези вярно са предали и понеже то е предизвикало съответна реакция, поради тази причина накараха партизаните да върнат тържествено оръжията." И във филма дори имаше сцена как попът се беше разпалил и говори, а Д. Борачев стои и го гледа, така, малко учудено. Това е един мизансцен, който беше непонятен за другите, даже някои не го и знаеха. Но какво имаше още в този филм? Начинът, по който бяха заснети, начинът по който беше направен, ни развълнува. Дори мнозина проляха по една сълза като си припомниха това наше далечно минало.

След това се събрахме по килии затворниците, поговорихме си малко, спомниха си някои и други неща. Изобщо стана среща вълнуваща. След обяд ни водиха на концерт, приятен, хубаво направен и главното изкараха и Кателия [Транов] да попее нашите затворнически песни, между които и „Ти помниш ли оная тъжна есен, последната ни среща във нощта". Особено ни разчувства именно тази песен, защото ми припомни Плевенския затвор, тъжните недели особено когато идваха уж да ни разтушат плевенски другари и свиреха весели песни. Но тази песен някак си бе свързана и с Ана, с последните ни срещи, с раздялата ни. При всички тия преживявания и двамата, слушайки, се просълзихме като деца. Но какво да направим, одъртяваме вече и спомените избликват в сълзи. Ще трябва да се нагодим вече към този период от нашия живот, последен, да се опитаме все пак и да го осмислим, и да го прекараме по-щастливо, за да не изпадаме и в излишна сантименталност, и в излишно угнетение. Както и да е. Разчувствахме се.

Оттам ни качиха на автобуси и при силен дъжд ни заведоха на банкет – вечеря. Ние се отдръпнахме настрани с Бончо Митев. И се случи един

другар, крайно интересен, Борис Крумов Попов от Врачанско, който е бил в Плевенския затвор, и още един от Вършец, изключително интересни хора, като се отпуснаха, заговориха за състоянието на нещата...

[свършва записът, продължава писаното в тетрадка]

Ще отбележа тук, че въпреки че си купихме спално място, нито ние, нито другите пътници от цял вагон намерихме място. Вагонът бе дублиран и се зае от туристическа група. Настанихме се криво-ляво на седящи места и се дотътрихме до София настинали.

2.X.1989 г. [понеделник]

София. Първата работа, която ми предстоеше, бе събранието на Временната комисия по избор на академици и член-кореспонденти. Свикани предварително, всички настояха да проведем веднага избора. И го проведохме: Илчо [Димитров] – 6 „да"; [Александър] Фол и Косьо [Константин Косев] – по 5; Страшимир [Димитров] – 6; [Николай] Генчев – 4; Т.[атяна] Колева – 2; [Димитър] Сирков и В.[еличко] Георгиев – по 1.

Изборите са насрочени за 25 октомври и 1 ноември.

3.X.1989 г. [вторник]

Президиум – за утвърждаване на избори за нови чуждестранни членове на БАН. Най-после Константин Велики получи признание. Както и [Генадий] Литаврин, [Петер] Кирай, [Йоаким] Херман, [Антоан–Емил] Тахиаос.

4.X.1989 г. [сряда]

Сутринта – прием в посолството на ГДР. В нова сграда.

Обяд с [Майкъл] Кайзер от Оксфорд. Оказва се, че не той е председател на Националния комитет по балканистика, а [Дмитрий] Оболенски. Подведе ме [Вържил] Къндея.

След обяд – Общо събрание на академиците за чуждестранните членове и след това събрание за 120-годишнината от основаването на БАН. С кратък доклад, чисто технически, от [Благовест] Сендов, но с обстойно интервю във в-к „Работническо дело" и „Народна култура".

Явно опит да се разсеят слуховете за ликвидиране на Академията или за създаване на обществено мнение, което да се противопостави на такива намерения.

В 18.00 часа – събрание на активните борци на бившия I район, в Дома на техниката. По съвременните балкански проблеми. Казах ясно позициите си. Ана слуша – остана доволна. И други се обадиха, че са доволни.

5.Х.1989 г. [четвъртък]

Преди обяд – в „София прес“. Разговор с дошлите от Турция кореспондент на „BBC“ – Джейн Хауърд и на „Athens New Agency“ – Алкис Куркулас. Добре разположени, проучили доста основно въпроса и чрез разпити на стотици хора. Интересуваха се как все пак се раздвижи такава маса. Поставиха ми много въпроси. Говорих им открито, с желание да разберат сложността на проблема. Изтъкнах им елементи на политизация и от двете страни. Благодариха ми много.

След обяд – среща в МВнР на заминаващите на Генералната конференция [на ЮНЕСКО]. Говори Любомир Шопов. Отвисоко – имали сме отделни деформации, сега всичко е изправено от Народното събрание; в позиция сме били на настъпление. Попитах дали се касае за деформации или за линия. Отговори, че това са само местни деформации. Втори въпрос от моя страна – има ли реална перспектива да се излекува откритата рана, която аз виждам като незарастваща? Така било, според него, но нямало друг изход – с времето всичко щяло да се успокои.

6.Х.1989 г. [петък]

Узнахме, че поляната в Драгалевци е раздадена. За строеж на вили на големци. Започнали са разкопаване за тези на Стоян Овчаров и на Милко Балев. Бил пожелал да се включи и [Атанас] Семерджиев, но му отказали – нямало за по-нисши рангове!

Среща с Чавдар Кюранов. Съветва се как да постъпи в Париж. Разказа ми за Москва – среща на социолози. Там смятали, че опасност от военните нямало; че с предстоящите избори съпротивата на апарата щяла да бъде сломена. Изказал се, че в България имало 9 неформални организации.

7–8.Х.1989 г. [събота–неделя]

Подготвих статията си за Белград – за града.

Започнах доклада си за изборите [на академици].

9–14.Х.1989 г. [понеделник–събота]

Седмицата мина без външни произшествия. На два пъти диктувах в БАН доклада си за изборите. Придържах се строго към рецензиите. Нито засилих със суперлативи, нито недооцених с критични бележки или по-малко изтъкващи думи приноса на тези, които не попаднаха в първата тройка. Материалът за Н.[иколай] Генчев даваше възможност за по-реалистична оценка. Крумка [Шарова], въпреки хвалбите, пусна доста удачни характеристики за основните му трудности. Позволих си само една

оценка, която да подкрепи извода за публичността му чрез пропагандиране на неточни и ненаучни изводи, плод на хрумвания, а не на изследвания. Затова пък обосновах извода за тримата, изхождайки от обстоятелството, че всички, участвували в конкурса, имат качества и добавих към тях още толкова имена, отказали се или изобщо не издигнати. С това целя да обезсиля лесното елиминиране и налагане на някого като изключителен феномен. Изборите не са място за разчистване на сметки.

В сряда, 11-и, се състоя срещата в СИБАЛ с комитета по организиране на конференцията на варненските политзатворници. Уточнихме окончателно темите и отговорниците, а след това [Иван] Гонов дойде в къщи и около два часа си говорихме за перестройката, за миналото и бъдещето. Не беше много радостно.

Варчо ми съобщи, че в Института [по балканистика] А.[спарух] Велков е чул по „ВВС", че говорителката съобщила, че в разговор с мен съм бил казал, че смяната на имената била погрешна политика. Нататък било добре „за нас", но името ми не съобщили.

В четвъртък, 12-и, ме посетиха обозревателят на в-к „Московские новости" [Анатолий] Ципко с придружвач от в-к „София нюз". Искаше интервю. Първоначално му отказах, като му дадох аргументи – най-напред изказването му, възпроизведено по „ВВС", това, че у нас няма перестройка, че се правят произволни съпоставки, че ще бъда принуден да се съобразявам с обстановката сега – международните усилия да се изведе България от положението, в което е изпаднала.

А. Ципко се опита да ме въвлече в разговор за европейския дом, с какво сме щели да влезем ние и Турция. Отговорих му, че се фетишизират думите на [Михаил] Горбачов, като при това имат прецедент, а и изграждането на европейския дом не става при най-изгодни условия за нас. Поставени сме на колене и отгоре на всичко западните са изградили нещо значително, а ние няма какво да им предложим. Етажите не се строят без да има общ план, а ние се лепим към вече създадения с протегната ръка, като не знаем и под какъв покрив ще се свием.

Това беше размяна на реплики, колкото да се види, че нещата не бива да се опростяват. И все пак му говорих 45 минути. Той записва. Какво ще излезе ще видим. Статията е малка. Но му отговорих ясно, че Турция не трябва да се изключва от европейския дом.

В петък, 13-и, [Владо] Калайджиев ми каза подробности – че ясно било съобщено, и то в статия във в-к „Гардиън", съдържанието на която била публикувана във в-к „Работническо дело", но без да упоменава моето име, че смяната на имената е била погрешна политика. Това той сам споделял, но да очакваме запитвания и прочие. Аз сам видях по-късно написаното във вестника.

След обяд довърших диктуването на доклада за изборите.

В събота вечерта, 14-и, дойде Ч.[авдар] Кюранов. Разказа ми за „Екогласност", за тяхните прояви. Синът му бил един от инициаторите.

Неделя. Кратка среща с [Николай] Хайтов. Даде ми сп. „Исторически преглед", където са отпечатани отговора на Н. Хайтов с отговора на Д.[имитър] Косев. Не много приета практика – на отговор веднага отговор. Ще ги чета довечера.

[касетофонен запис]

16–20.X.1989 г. [понеделник–петък]

Париж. Генералната конференция на ЮНЕСКО.

Дълго се колебаех дали да ида в такова обкръжение – Александър Фол, Милан Миланов, Мария Захариева. Всеки със своите и амбиции, и компетенции, и настроения. Ал. Фол – на нововъзвърнат големец, който се съобразява с позициите на хора, които явно още имат връзки и положение, и същевременно с определено презрение и недоверие към това, което става. Но в случая имам предвид и М. Миланов, и М. Захариева, които той нито обича, нито уважава. Но, от друга страна, и те него не го обичат, нито го уважават. Поотделно изказват и говорят с ирония, с пренебрежение, даже с омраза един към друг, пред мен, а пред всички се държат и спазват една външна формална етикеция, която ми е наистина крайно неприятна.

Разбира се, аз също влязох в играта, защото Ал. Фол пожела да интимничи с мен и дори да помогне пред Първия, но капитулира бързо, когато му казах, че въпросът е предрешен за М. Миланов. Така или иначе той не намери сили да промълви две думи за мен в продължение почти на един месец, а преди да се реши да отвори дума, се посъветва с Петър Младенов. Той именно му каза, че въпросът е предрешен. Така или иначе това не му пречи да се отнася към М. Миланов отвисоко, а към М. Захариева да не скрива пренебрежението си, което още повече се проявява с привидната си подчертана учтивост. Но интимниченето, което той се опита да приложи при тия условия към мен, също аз не го приех, отбягнах, защото смятах, че в никакъв случай не би трябвало, след като вече веднъж съм влязъл в играта, да продължавам да се преструвам, че не виждам и не разбирам за какво се касае. Поради това избягнах интимните разговори, които ми бяха предложени и от страна на Ал. Фол, и от страна на М. Захариева, и от страна на М. Миланов.

Контакти, разбира се, имах, но използувах малкото свободно време, за да намеря най-после този текст, публикуван във в-к „Гардиън" [11 октомври 1989 г.], който беше използуван много широко във в-к „Работническо дело", без обаче да се споменава нито дума за мен пред читателите на вестника. Но пък беше публикуван в бюлетина [за вътрешнопартийна информация към ЦК на БКП] и следователно всички, които имаха дос-

тъп до този бюлетин, ме запитваха под една или друга форма какво съм казал, какво не съм казал, като повечето ме поздравяваха. Намерих представителството на в-к „Гардиън“, бяха любезни да ми дадат страницата, веднага направих копие в ЮНЕСКО (бях поръчал 5–6 копия за самия мен) и видях, че и Ал. Фол си взе едно копие, М. Миланов също, служителите в ЮНЕСКО и те си взеха по едно копие. И Евгени Кирилов и той си взе едно копие. След това поотделно ми казаха, че това е проявен интерес към един наистина сложен въпрос и в случая не намират нищо лошо, което съм казал. Даже Ал. Фол каза, че това, което е казано, е абсолютно вярно. Други пък не се задоволиха само с положителна оценка, а дори изразиха радост, че съм намерил сили да кажа за това, което мнозина мислят, а Светла Ковачева ме поздрави и от името на своя съпруг.

В случая стоенето ми в Париж беше оправдано и с отстояването на интересите на Асоциацията [за Югоизточна Европа], на СИБАЛ. Както обикновено нашите бяха закъснели да пратят навреме резолюциите и нито една българска резолюция не беше включена. Трябваше на място да се прекрои и да се направи. Добра [Добромира Такова] си даде труд да оформи резолюция и за Асоциацията, и за СИБАЛ, за да се прокара в Културната комисия без финансови ангажименти от страна на ЮНЕСКО. Интересното беше, че отново и Пуниша Павлович, и [Божидар] Перкович – югославският председател на Националната комисия и генерален секретар – бяха смутени от обръщането към тях първи да подпишат тази резолюция. И затова, като видях това смущение, дадох я веднага първи да я подпишат гърците. Но проведох с тях и разговор – попитах ги защо се колебаят. Отговориха ми, че имало хора, които все още не са снели един вид ембаргото от СИБАЛ. „Вижте какво – им казах тогава – аз вече съм и председател на Асоциацията и ако вие продължавате с това свое двойнствено отношение, имайте предвид, че аз го приемам като опит и отношение към мен лично, към Асоциацията, и същевременно аз също ще взема съответните мерки към Югославия като към страна, която не зачита елементарните свои задължения. Вие искате да поддържаме Асоциацията, да поддържаме Югославия, но у вас няма никаква реципрочност.“ И ги оставих. На другия ден [Иван] Марков ми каза, че са отишли и са му казали, че ще подпишат резолюцията и да ме успокои един вид да не се поддавам на страсти. Какво да се прави – у тях такива били условията, всеки правел каквото си искал.

Така изкарах тези няколко дена в Париж.

20–23.X.1989 г. [петък–понеделник]

Толедо. Заседание на Бюрото на фондация „Л. Живкова“.

На 20-ти потеглихме цяла група за Толедо. Пътуване, което не мина без произшествия. Най-напред в това, че билетите не бяха равнозначно

купени – едни в клас „комфорт", а други в обикновена, туристическа класа. Разбира се, това ни най-малко не ме засегна, защото трябваше Академията да плати единия билет, но неприятното стана, когато пристигнахме в Мадрид. Там Иван Минев посрещна Ал. Фол, междувременно беше пристигнал и българският самолет, изкарва го през VIP'а, оттам до автобуса, качва всички българи от автобуса, и петима души, които трябваше до отидем на заседанието, дошли с парижкия самолет, останахме на летището без никой да се погрижи за нас. Това бяхме Светлин Русев, Любомир Левчев, аз самият, [Благовест] Сендов и Евгени Кирилов. Е. Кирилов се почувствува и той в крайно неудобно положение, а ние със Сендов бяхме тези, които казахме, че в края на краищата, като сме толкова един вид недооценявани, то да хванем българския самолет и да се върнем директно, направо. Е. Кирилов се разтича, Бл. Сендов също, но не можаха с никого да се свържат в посолството – както ни обясниха сетне, телефонът не им работел. Така че имаше известен момент на колебание, но случайно се озова представителят на „Балкан" и можа да ни натовари всичките в една кола. С малко шеги и малко чувство за хумор преодоляхме това неприятно усещане, или по-точно нетактичност, проявена във висша степен спрямо все пак петима души.

Както и да е, стигнахме в хотела, разположихме се и ни поканиха на тържественото заседание, на което трябваше съвместно с ръководството на испанския филиал да се ознаменува един вид откриването на заседанието на Бюрото, но най-вече тази съвместна инициатива, която се провеждаше с испанците. Аз се извиних пред нашето ръководство и им казах, че се чувствам изморен от приятното пътуване и ще се прибера да си почина, а по-нататък, за вечеря, ще видя как ще се чувствувам. И наистина не отидох на това тържествено заседание, а в 9.30 ч. специално ми се обадиха, за да ми кажат, че това е вечеря, която се дава от другаря [Владимир] Живков, председателя на фондацията. Аз втори път заявих, че съм си легнал вече и смятам, че е абсолютно безполезно да слизам сега в такъв късен час. Казах, че ще се видим на заседание на Бюрото, още повече, че съм дошъл именно за него. Така не отидох. Всички го схванаха, че това е една демонстрация от моя страна. [Александър] Фол, разбира се, дойде заранта при мен и ми каза, че съм бил абсолютно прав да направя и тази демонстрация, даже и да се върна. И той също би се замислил дали да дойде при такова отношение, при такава несъобразност. Разбира се, той не се доуточни чия е отговорността – дали е на посланика, дали е на този, който организира, дали у този, който е първият и знае, че има и други хора, и пришпорва все пак другите да тръгнат. Така или иначе въпросът беше, че аз си изразих отношението.

Интересно протече заседанието на Бюрото. След като говори Е. Кирилов дадоха и на мен думата да изнеса впечатленията си и да представя ревизионния акт. Естествено аз подчертах успешната работа на печатни-

цата и изтъкнах препоръката, която бяхме дали и която се възприе, вместо ученици да се засилят стипендианти и да бъдат изпращани в различни изтъкнати висши учебни заведения, колежи и т.н., и успешното представяне на българите, което ни дава основание да задържим и да засилим тази дейност. Спрях се и на някои и други прояви и накрая вече обърнах внимание и изразих резервите си по отношение на една дейност, която при нас не беше поставена за разглеждане. Имах предвид вписаното в материала на чужд език, на френски, а също и на български език, отпечатано на специална хартия, където Бюрото разкрива своите пера така, както не ги беше представило пред нас. А именно: едно перо – „изграждане на колеж на брега на Черно море". Има се предвид нещо, което беше пропаднало като не много съобразно – създаването на Художествена академия или на Академия за талантливи деца, нещо, което срещна възраженията на една голяма част, дори и членове, на Бюрото. Но при нас не стана нужда ние открито да се преборваме, чисто и просто тази задача отпадна, не се поддържаше и от най-горещите ѝ застъпници след смъртта на Людмила [Живкова] изглежда.

Но възникна изведнъж, без да знаем откъде. Сетне разбрах в разговор, че това е била една интернационална мрежа на колежи, която подготвя хора с двегодишно обучение да имат степента „бакалавър", което им разкрива достъп до всички университети. Аз това нещо не го знаех в нужната степен, но все пак знаех някои обстоятелства, защото в самолета бяхме говорили с Е. Кирилов и той ми беше казал за какво се касае. И аз въпреки това изразих своите резерви с няколко аргумента – 1. Заради това, че нашата система на образование създава достатъчно подготвени хора, които достойно могат да постъпят и постъпват във висши учебни заведения, в колежи и където и да било другаде в чужбина и когато са добре подбрани, те оправдават доверието като се нареждат измежду най-добрите студенти. Тъй че не е необходимо непременно ние да имаме колежи, и то да създадем един среден или лош колеж, вместо да имаме възможност същите средства и многократно повече да ги използуваме за изпращане в най-добрите колежи, от които имаме най-голяма нужда, и за специалности, от които най-много се нуждаем за дадената година; 2. Че не са ми ясни още материалните условия, не сме нищо погледнали и не знаем какво ще ни струва един такъв колеж. Разноските ще бъдат много големи и вероятно те няма да се оправдаят. Но, което е по-силно, изтъкнах като аргумент, че цял свят отхвърля елитарните училища и колежи, а ние сега ще създаваме едно такова елитарно учебно заведение, което още повече ще наостри обществеността. И отгоре на това то е поставено в един резерват, където и без това екологията у нас е толкова разсипана, екологическите проблеми са толкова много, че не е останал кът да не е засегнат, и ние искаме сега и в този резерват да наблъскаме заведение, и то учебно, следователно с трайно население и зиме, и лете, и да разстроим

и тази част от нашия черноморски бряг, който и без това е толкова малко за нашето собствено население.

Казвайки всичко това, единствен ме подкрепи представителят на Германия внимателно, че заслужават внимание моите съображения, а Евгени Кирилов се опита да ги отхвърли в своето заключително слово. Аз обаче казах, че той не ме е убедил и си запазвам резервите. Тогава взе думата Владимир Живков и ми се струва, че за пръв път го видях да говори свързано и малко логично, и то затова, защото беше ядосан явно от моето изказване. Опита се да ме убеди, че всички екологически служби са дали разрешение. Разбира се, аз не му хвърлих реплика, която можех да направя, че знаем как се дават тези разрешения. Но така или иначе той каза, че ги има, и обеща, че колежът ще се строи извън дюната, най-голямата дюна, която има в Европа, следователно той няма да я застраши. Изтъкна и още някои други предохранителни мерки, които са били взети. Въпреки всичко аз продължих и казах, че докато сам не видя цялата документация и докато не видя реалността и оправдаността на този проект, аз не мога да дам своето съгласие.

Така приключи това заседание, при което аз останах учуден. Очаквах, че В. Живков ще дойде след това малко ядосан, ще се опита да ме убеждава допълнително, но той се приближи до мен, като каза, че е доволен от общия ход на заседанието, за да видят чужденците, че при нас има свободна обмяна на мнения, дискусия и т.н. Разбрах в случая от Евгени Кирилов, че той му е доказвал, че моето изказване произвело впечатление сред чужденците и разкрива именно сериозността на обсъжданите въпроси. От друга страна, на него пък същевременно са му подсказали, че аз не го правя, защото съм против фондацията и даже изцяло против колежите, но че това е направено без да му се даде необходимата гласност, без да се спечели общественото мнение и ще трябва фондацията да предприеме мерки в тази насока.

Както и да е. Оправданието, което те се опитаха да изкажат, за да облекчат един вид неговите реакции, това е един въпрос. Вторият въпрос е, че ние тук се сблъскваме действително с един фактор, който може да създаде много силно обществено мнение срещу фондацията и аз ще трябва в най-близко време, като се върна, да се запозная с документацията и още по-категорично да си кажа мнението. Защото, убеден съм, че това дело ще бъде пагубно. Фондацията би могла още по-добре да работи, след като са събрани тези средства. Знаем по какъв начин са събрани тези средства, но така или иначе те са събрани и тя може да свърши полезна работа в един период, когато средствата и за наука, и за култура виждаме, че не се дават в достатъчно количество, но пък трябва да преценяваме разумно къде ще ги изразходваме. Отгоре на всичко счетоводителката и дейците, които работят вътре, комсомолски и други кадри, дойдоха да ми стиснат ръката и обещаха, че ще ми дадат допълнителна документация, тъй като наистина това мероприятие може да се ока-

же загробващо, покрай всички фактори, които аз изтъкнах, загробващо и за самата фондация. Най-малко 500.000 долара ще струва, а фондацията няма още и 200.000 долара приходи годишно. 500.000 долара трябва да се изхарчат! Колко време може да издържи един такъв колеж? Ето ти аргументи. И отгоре на това ми каза нашата счетоводителка, че тази международна мрежа от колежи съвсем не е дала съгласие да включи този колеж в своята мрежа, защото, за да стане това, са нужни 15 милиона, които те трябва да дадат. И аз настръхнах – 15 милиона!?! Откъде ще намерим пък ние съответната сума, която ние трябва да дадем, за да поддържаме в този съвсем отдалечен югоизточен край на България учители и деца, вън от всякаква култура, и да им държим един стандарт, какъвто може да даде относително само една София при нашите условия. Въобще, нито обмислена, нито изяснена работа. Както и да е. Аз се радвам за себе си, че можах да отреагирам по този начин.

Оттам насетне, почти нямахме време да разгледаме Толедо, имахме кратко посещение до Ескуриал на другия ден, вечерта бяхме в Мадрид, аз останах и на другия ден си тръгнах, след едно посещение на организационния комитет за Историята [на човечеството]. Така завърши това пребиваване както в Париж, така и в Мадрид.

[свършва записът, продължава писаното в тетрадка]

[Първата половина на ноември 1989 г.]

Изборите в БАН.

Пропуснах първия ден, но всичко мина успешно. Н.[икола] Попов бе избран за академик с не много голямо мнозинство, но още на първия тур. За това пък Иван Илиев получи съкрушително малко гласове. Благодари ми, че съм го поощрил да си даде документите и да участвува в изборите. Н. Попов пък специално ме потърси.

Още по-сложно бе за Кирил Василев, защото срещу него имаше доста силно противодействие и повече конкуренти, макар не от неговата величина. Всъщност, изведохме го историците – изказах се и аз, както и Весо [Веселин Хаджиниколов] – той взе първи думата, сетне [Христо] Христов (от немай къде) и [Димитър] Ангелов.

Сложна бе обстановката при историците, защото бе организирана голяма акция в полза на [Николай] Генчев и Косьо [Константин Косев]. Играта бе да се блокира Страшимир [Димитров], тъй като смятаха, че [Александър] Фол си е осигурил избора. След като докладвах, взе думата Хр. Христов, който отегчи събралите се, а след него и Илчо [Димитров], който постави на пиедестал Н. Генчев. Сетне говори и за Косьо [К. Косев], а за останалите двама не каза нито дума.

Д. Ангелов подкрепи Страшимир [Димитров] и Н. Генчев; а Весо [Хаджиниколов] говори за Косьо и партийните историци. Всъщност и аз хвалих доста партийните историци, а и особено Величко Георгиев. Но

след като Илчо изтъкна едва ли не Н. Генчев като носител на най-високи граждански добродетели, аз взех думата за обобщение и напомних, че истинската гражданска позиция води и до последствия – описах какви позиции съм защитавал с хората от Института [по балканистика], за което съм бил обследван няколко пъти и уволняван като директор на ЕЦИ и сега съм против смяната на имената и начина, по който се отнасят към тюркоезичното мюсюлманско население. Заключението ми бе:„Гласувайте за Стр. Димитров". И наистина той мина пръв с 37 гласа от 47, а Н. Генчев и Ал. Фол получиха еднакъв брой гласове, като при балотажа Н. Генчев с два гласа прескочи границата.

Доволен съм за Страшимир, защото това бе отношение към мен и към Института. Трябваше да минем през парадната врата, за да има и Страшимир достатъчно увереност в себе си.

Изказах се и за Чудомир Големинов, подпомогнах избора на медиците – минаха, общо взето, добри кандидати.

Разговор с Ал.[ександър] Янков.

Преди да замина за Варна, на 3. XI., петък, имаше прием във френското посолство. Там се видяхме със Сашо Янков, който ми разказа две работи, които не мога да забравя. Първата бе около изборите в БАН. Предният ден бил при Т.[одор] Живков, който бил много недоволен от избора на Н.[икола] Попов и на К.[ирил] Василев [за академици] и заплашвал Академията, защото избрала негови врагове. „Защо давате повод да се застраши Академията и аргументи в ръцете на Никола Стефанов?" – такива бяха думите на Ал. Янков. А второто бе още по-неприятно. На въпроса ми какво се очаква от пленума – отговорът бе: „Пленумът ще бъде кървав. А.[ндрей] Луканов ще бъде изцяло унищожен и други също."

На същия прием имало и друго събитие – [Благовест] Сендов се нахвърлил върху Блага Димитрова да ѝ търси отговорност, че се нарежда до партията с аргументите, че партията губи и трябва да си плати; че сега имаме друг път на сближение – със САЩ, а не със СССР.

Варна. Конференция „Балканите и европейският дом".

Конференцията бе с участието на представители на всички балкански страни без Турция. Заминах на 7 ноември, вторник, вечерта. Заседанията започнаха на следния ден заранта. Присъстваха двама души от Румъния, двама от Югославия, трима от Гърция и хора от ИССТ и от ИМОСИ. Аз успях да напиша изказване в събота и неделя. Прие се с интерес, защото поставих болните въпроси – към каква Европа отиваме и как? Готови ли сме за европейския дом тук на Балканите? И пр. Изказаха се положително. След това председателствувах, трябваше да се изкажа накрая и обобщаващо. Дискусията ми даде повод да отида още по-напред в разискванията – колко сме закъснели, какво ни предстои, отношенията към

Турция, към федеративното устройство, готови ли сме с националните си взаимоотношения. Не съжалявам, че отидох. Поискаха да кажа няколко думи по телевизията. Когато ги показали по телевизията, приеха, че съм говорил верни неща, но не съм бил оптимист. Как да бъда?

Минах през къщи. За пръв път майка ми не бе в агресивна фаза. Отново постави въпроса за старчески дом, но повече като риторика, колкото да се убеди, че такова решение не съществува. Поговорихме и за миналото, и за настоящето. В това отношение съзнанието ѝ е будно, активно и дори с хумор говори за всичко.

За София пътувахме с варненските членове на ЦК за пленума. Седнах до Димитър Попов. Бъбрихме си съвършено откровено за всичко, включително и за това, че у нас толкова закъсня преустройството, че процесът става необратим. Той ми каза, че на всеки член на Политбюро са давали по 20.000 лева годишно, извън заплатата.

[ноември 1989 г.]

Пленумите.

Още щом седнахме, се случих до Илчо [Димитров]. Узнах от него, че ще се сменя [Тодор] Живков, че голяма заслуга имал Георги Атанасов, който отстъпил в полза на П.[етър] Младенов поста генерален секретар, че това вече е съобщено на областните секретари.

По първата точка Т. Живков говори в своя стил, но гладко, без да се повтаря, без да се обърква. Очакваше ли, че нещата ще се обърнат?

По втората точка информация направи Г. Атанасов. Веднага подкрепи Г.[анчо] Ганев. [Пантелей] Пачов говори в същия дух малко по-емоционално. Внесе раздвижване предложението на Иван Масларов вместо П. Младенов да се избере Ал.[ександър] Лилов. Дали е собствено подбуждение или опит да се разколебае пленумът и отклони решаването – още не мога да си обясня. Веднага няколко души се изказаха против – между които и Л.[ъчезар] Аврамов. Но тук се намеси [Николай] Ирибаджаков, предлагайки да се отложи решението, за да се чуе програмата на новия генерален секретар – и като помисли малко, предложи да изберем само първи секретар, а не генерален.

Новината още по обяд циркулирала в София, посрещната със спонтанни прояви на радост. Когато се върнах вкъщи, остана ми само да разкажа кой какво е казал – все още не особено ярки изказвания. Но имаше вече елементите и на противодействието – изказването на М.[инчо] Чунтов, секретар на Градския комитет на София, че досегашното преустройство вече било поток, който се блъскал в прагове и брегове; появила се „пяна", която той назова „интелигентски опортюнизъм". А Д.[авид] Елазар, може би под влияние на конгреса на философите, напомни, че

трябва да се внимава и даде за пример Априлския пленум и Т. Живков, които не допуснали „тълпата“ да вземе връх.

Все пак стана. Научихме и подробности. По същество – преврат. Извършен тихомълком, без външен драматизъм, но с риск. П. Младенов си подава оставката, оскърбен и от М.[илко] Балев, и от Ив.[ан] Ганев. Изпращат го в Китай, отбива се до Москва, там получава подкрепа. А тук действува А.[ндрей] Луканов. Даже заговарва с някои хора, подканва ги да се изкажат, но най-важното е свършено предварително. С [Добри] Джуров, Г.[еорги] Атанасов, към които се присъединява Й.[ордан] Йотов, накрая и П.[енчо] Кубадински. Така стават мнозинство – петима срещу трима – Т. Живков, М. Балев, Д.[имитър] Стоянов. Последните докрай отстояват. Срещнах след това Д. Стоянов в парка – призна, че недооценил обстановката, че искал смяната да стане легално, на конгрес.

Видяхме се с А.[ндрей] Луканов. Той ми разказа, че всичко висяло на косъм. Трябвало да приеме риска. Т. Живков дори говорел след това: „Как не ги унищожих!“

За втория пленум подготвих изказване [за интелигенцията и партията]. Но предварително се бяха записали толкова много хора, че времето не стигна дори за тях. А беше изрично казано, че не може да се продължи, защото за другия ден бе свикано Народното събрание. Младенов обяви промените в партийното ръководство и Държавния съвет, а Г. Атанасов – в правителството.

Всички бяха изненадани от предложението за Начо Папазов – за член на Политбюро. Щом дадоха почивка, спрях А. Луканов и му казах, че ще направя отвод на Начо Папазов. Той ме посъветва да не правя това. Било неизбежно сега. Не можах да разбера защо, но го послушах. Но и реагирах на мястото си, а наоколо имаше един генерал, а през двама бе седнал Александър Янков. Изглежда, че чу, че изразявам неодобрение, попита ме дали ще се изкажа. Отговорих му, че за сега не.

Въпреки многото промени и силния начален тласък включването на Начо [Папазов] компрометирва цялата идея за преустройство. Създава се едно Политбюро, което, вместо да тласка, ще спира преустройството. Тепърва П. Младенов и А. Луканов ще се сблъскват с трудности.

<u>След пленумите</u>.

Не остава време за писане. Реших да подготвя изказване за ръководната роля на партията, т. е. за реалностите, които изискват съвършено обновена партия, ако не искаме да бъде изхвърлена. Направих вариант, но събитията ме изпреварват. Тогава втората част – за „възродителния процес“ – реших да разширя и да направя като основно изказване. Доста поработих, за да го намаля до приемливи рамки.

Междувременно имаше две събрания в Института [по балканистика]. На първото открито партийно събрание им изнесох информация, целенасочена, за пленумите. Междувременно публикуваха изказванията, но хората на второто събрание подчертаха, че са доволни от изнесеното от мен. На второто ни запознаха с материалите от Учрежденския партиен комитет. Използвах случая, имаше и въпроси в тази насока, да им разкажа как се е развило отношението към тюркоезичното население с конкретни данни, за моята позиция и защо не съм казвал ясно своята позиция, за да не предам отношението към мен към Института, т. е. да стане това, което се случи с Института по философия към БАН, където освободиха само няколко души, а при нас имаше гласове дори за закриването му.

Проведе се и събрание в БАН, не особено подготвено, или по-скоро БАН се залепи към Съюза на научните работници, които подготвиха резолюция. Обявих се против атаките върху партията под формата, че класово-партийният подход бил пречка за развитието на науката и предложих друг израз – грубата политическа намеса, семействеността, безпринципността при издигане и привличане на кадри, а отдолу предложиха и „личната преданост“. Но в окончателния публикуван текст отпадна „личната преданост“.

На два пъти дойде Кирил Петров. Разсъждава здраво, даже невероятно трезво, като се имат предвид изпитанията, които е преживял – пет години изтезания и затвор, защото се обявил срещу Тодор Живков. Написал е и текст. Предложих му да приготви писмо за в-к „Работническо дело“. Не можа обаче да го завърши, защото го повикаха в Кюстендил да говори на митинг. Върна се доволен от настроенията на хората и същевременно обезпокоен от откритата съпротива на апарата.

7.XII.1989 г. [четвъртък]

Подготвих изказването. Попипах оттук-оттам, съкращавах, допълвах, стана около 10 страници обикновен шрифт. Намалих го да се вмести до 15 минути само по този въпрос [за възродителния процес].

Пуснах във в-к „Работническо дело“ кратка статия за Комитета за наука. Ефектът явно бе добър, щом Александър Янков веднага си подаде оставката.

10.XII.1989 г. [неделя]

<u>Третият пленум – Декемврийският [8.XII.1989 г.].</u>

Този път реших своевременно да се запиша [за изказване]. Бях може би първият. Въпреки това ме вредиха 49-и, знаейки, че няма да стигне редът до мен. Дадоха отново думата и на Илчо Димитров, и на Минчо Семов – бившия ректор, и на кого ли не от своите хора. Организацията

бе безотказана. Но [Петър] Младенов обяви, че ще се публикуват всички изказвания, като се съкратят с една четвърт. Пратих бележка на [Андрей] Луканов, че зная, че няма да ми се публикува изказването, и затова моля да ми се даде думата. Помолих и Ал.[ександър] Лилов да настои да ми се даде думата. Никакъв резултат. Прередиха ме, но ни ми я дадоха. Обявиха, че нямало защо да се разисква този въпрос, но въпреки това С.[тоян] Михайлов го засегна доста дълго, Д.[имитър] Станишев също, а Б.[ойко] Димитров даде ясно позицията. Той успя да го вмъкне и в резолюцията.

Но на мен не ми дадоха думата. Съкратих колкото се полагаше и го оставих за публикуване със съзнанието, че няма да излезе. По понятни причини – критикувах Георги Атанасов. А целият апарат е негов. Той дори ме потърси, за да говори с мен, колко сме били близки, щял съм да имам условия в комисията да изложа своите виждания и да помогна. Разбрах, че апаратът продължава да държи в ръцете си положението, а П. Младенов и А. Луканов се оставят да бъдат водени. Както стана с Начо Папазов.

Добре че общественото мнение посрещна с такова възмущение половинчатостта на мерките, та в петък, [8. XII.] в навечерието на отдавна подготвяния пленум за понеделник, свикаха друг, кратък, само по организационните въпроси. На него извадиха от Политбюро Ив.[ан] Панев, Н.[ачо] Папазов, Й.[ордан] Йотов, П.[енчо] Кубадински, Г.[еорги] Йорданов, Гр.[игор] Стоичков, а от състава на ЦК около тридесетина души – Ал.[ександър] Фол, А.[ндрей] Бунджулов, А.[танас] Малеев, В.[асил] Коларов, Г.[еорги] Милушев, В.[ладимир] Бонев, Д.[емир] Борачев, Ив.[ан] Ганев, Ив.[ан] Попвасилев, Л.[юбомир] Павлов, Гр.[игор] Шопов, О.[гнян] Дойнов, Ст.[оян] Овчаров, Ст.[аниш] Бонев, Т.[одор] Живков, Хр.[исто] Русков, Дража Вълчева, Я.[рослав] Радев, А.[нгел] Карлов, Д.[имитър] Найденов, П.[анка] Бабукова, Т.[рендафил] Мартински. Влязоха членове на областни комитети, сред някои от които влиянието на Г.[еорги] Атанасов е голямо. С този акт новото ръководство изпревари събитията и отне от насрочените митинги за събота и неделя основните аргументи.

Ние отидохме на митингите. Има настроение, хората се радват на извоюваната свобода. Но натрупалата омраза към партията е такава, че не ни вярват и им се ще да ни изхвърлят изцяло. Това нетърпение преминава вече в открито озлобление. И ако ние не дадем реални доказателства, че сме годни да управляваме без насилие, но с успешна политика, те ще ни изхвърлят с насилие. И точно това „безсилие“ на този етап поражда двойнствения характер на поведението на апарата – пречи на критиката, развива национализъм, държи все още апарата на насилие готов за намеса. Ще съумеем ли да излезем от положението? Почва да ме е страх, че обкръжението ще подведе и сплаши П. Младенов и Ал. Лилов, за вилите им и навярно за други компромиси, а А. Луканов ще бъде принуден да ги следва. Той се е свързал вече с Г. Атанасов.

Митарствата продължиха. Чаках да ме повикат за изказването. Опитаха се обаче да го отхвърлят мълчешката, като ме поставят пред свършени факти. Останаха два-три броя [на в-к „Работническо дело“] до края, до изчерпване на всички изказвания [на пленума]. Техническата служба не можеше да го спре. Тя го изпрати до вестника. Ходих в ЦК, проверих. Продан Стоянов обаче го спря уж за най-накрая. Но му е било изглежда трудно да намери кой пряко да се ангажира с отказ. Все пак това е решение на пленума. Възлага на Д.[имитър] Димитров да ми говори. Той е сега зам.-завеждащ отдел „Деловодство“. Започна отдалеч, че съм бил в комисията, че всички се запознали с материала ми, много е полезен, но да не се публикува, защото „неформалите“ щяли да се възползуват от него. Възразих, че, напротив, аз им отнемам възможността да критикуват партията като цяло, защото насочвам към реалните отговорници, а не само към Т.[одор] Живков, който се превръща в митически звяр, изолиран, сам, като че ли е могъл да поглъща жертвите си, ако е нямало кой да му ги подава. Тяхните увещания отхвърлих, но когато ми се обадиха и втори път, предприех обходен маньовър. Казах им да отидат при Александър Лилов, той да реши и каквото каже – аз приемам. Но Ал. Лилов, както очаквах, не се обвърза с пряк отказ. Когато се срещнахме в ЦК, той ми каза, че няма да се ангажира с антидемократична постъпка, след като е дошъл в името на демократизацията. Попитах го директно, приема ли текста – отговорът му бе: „Изцяло“. Но вечерта отново се обади Д. Димитров, прочете ми текст, с който Ал. Лилов казвал, че имал принципиални различия, макар че не спирал моя текст. Отговорих на Д. Димитров, че с публикуването той се съгласи. И аз оставам на своето мнение. Ал. Лилов обаче е извън България. Няма ли да се опитат въпреки това да го спрат? Има още два дни.

14–22.XII.1989 г. [четвъртък–петък]

БАН.

Междувременно настъпиха някои събития и в БАН. Бл.[аговест] Сендов реши да насрочи Общо събрание на БАН, за да попълни ръководството със зам.-председатели – К.[онстантин] Косев, О.[лга] Полякова и В.[асил] Сгурев. Това той сподели с няколко души, включително и с мен. На Президиума, където предложи насрочването на Общо събрание, след моето излизане са се получили издребняване и някакви разправии. Това разбрахме всички от едно писмо на Г.[еорги] Близнаков до Иван Илиев, който го размножи. С това писмо Г. Близнаков предлагаше да си подаде колективна оставка целият Президиум, включително и ръководството. Но примерите му бяха почти изцяло от живота на Президиума, с което предизвика недоволството на останалите членове и предложението му не намери подкрепа.

Бл. Сендов пък прие обходна маневра, като свика събрание на академиците преди Президиума, на което, както се очакваше, [Алексей] Шелудко се нахвърли върху Г. Близнаков, който бе принуден да заяви, че няма аспирации за ръководството на БАН. С това той отслаби собственото си заявление, защото се стесни възможността за избор на преходно ръководство от хора, недостигнали пенсионна възраст.

Първото заседание на Президиума се състоя на 14 декември. Свикано съзнателно преди началото на Народното събрание, за да се печели време. Трая 45 минути. Въпреки това, след като предупредих Бл. Сендов да си помисли още преди събранието на академиците и след това отидох заранта да му кажа, че според мен би трябвало да се подаде оставката, той изпадна в нервна криза и ми отговори, че нямало да направи това. „Нима съм най-големият живковист в БАН!“ – изкрещя той, на което му отговорих, че може би не, но той е председателят на БАН.

На заседанието му направих отвод, обосновавайки се с лошата работа и най-вече с факта, че е избран неправомерно. Подкрепи ме [Борис] Боровски, против се обявиха Андрей Стоянов, [Цено] Хинковски и, струва ми, се [Георги] Близнаков, след което времето изтече.

На 18 декември се състоя второто заседание. На него Бл. Сендов обработи хората – „за“ него говориха [Йордан] Касабов, [Петър] Кендеров. А Л.[юбомир] Желязков, М.[ария] Папазова, Иван Илиев критикуваха Бл. Сендов остро за изказването му по телевизията, но го подкрепиха като председател.

Така стигнахме до Общото събрание на БАН, проведено на 21–22 декември. Предварително имах среща с акад. [Ростислав] Каишев, когото смятах, че убедих, че Бл. Сендов трябва да си върви, също и акад. Иван Костов. Не можах да им дам убедителен отговор кой да го замени. Заявих им, че не желая да си поставя кандидатурата, защото не виждам реални възможности да направя нещо за година, година и половина. Ето защо им предложих да не пристъпим веднага към избор, а с временно ръководство да проведем до един месец свободни избори. Пред тях не оспорих възможността да бъде избран Асен Хаджиолов [младши], представен ми като възможен кандидат, макар че не го смятам за по-добър от Бл. Сендов. С Ана се видяхме и с Кирил Василев, и с Тоско Ванчев, които изцяло подкрепиха идеята за смяна на Бл. Сендов.

Общото събрание мина под знака на спасяване на Бл. Сендов. Т. е. – за „преустройството“. Това бе нагласено, за да даде възможност на Бл. Сендов да излезе с платформа. Той се оказа много беден откъм идеи и не каза нищо особено. Но плана си изпълни, тъй като запълни цялото време на първия ден, на втория до обяд и отчасти и след обяд с изказвания. По този начин редица хора, ангажирани с други задачи, не можаха да присъстват по точка 2, обявена само за Общото събрание на академиците и член-кореспондентите.

Изказах се един от първите, на 21 декември, и този път официално му поисках оставката:

„Аз се радвам, че тласък за провеждането на тази сесия на Общото събрание на БАН дадоха двудневните заседания на Президиума и Събранието на академиците. Още веднъж се потвърди истината, че най-сигурният метод за придвижване на нещата е критиката. Тя може да не бъде изчерпателна или да не се приеме изцяло, но на практика това е остенът, който тласка развитието, а не словословието. Аз ще си позволя да поставя пред Общото събрание на БАН въпроса, който повдигнах в Президиума на БАН.

Ще повторя това, което вече се каза, че изборът на председател и ръководство на БАН през м. юли 1988 г. бе проведен неправомерно, в пълно противоречие с устава на БАН. Използувани бяха критерии, които изключваха възможността за издигане на кандидатури освен тази на акад. Благовест Сендов, като се въведе възрастова граница до 65 години. Колко несъстоятелни са били тези критерии, се вижда от факта, че не са били спазени от самия акад. Сендов при съставяне на Президиума на БАН и при последвалите избори на ръководства на институти. Освен това самият избор се проведе по един безпрецедентен начин на груб политически натиск – в присъствието на члена на Политбюро на БКП Йордан Йотов и на кандидат-члена на Политбюро на БКП Георги Йорданов, дошли да наложат именно акад. Бл. Сендов.

Аз настоявам, че се касае за неправомерен, антидемократично проведен избор, без дискусии, без алтернативни кандидатури, без програма. Единствената уговорка, направена от Й. Йотов, бе само, че този избор е временен. Нека напомня още, че този избор бе подготвян планомерно. Още с вкарването на Бл. Сендов в ръководството на БАН за него специално бе въведено двойното название на главен научен секретар и зам.-председател. За да се създаде допълнителен авторитет на Бл. Сендов, без да е член на ЦК на БКП и без да е председател на БАН, на него му се даваше многократно думата на пленуми на ЦК на БКП.

За да се наложи неговото име и по държавна линия, той бе назначен и за председател на Комитета за наука. Питам се дори дали този съвършено излишен комитет не бе създаден по-скоро с тази цел. Аз се изказах публично за този комитет на страниците на в-к „Работническо дело, но нека пак да отбележа тук, че се откъсваха средства, които държавният бюджет отделяше за БАН, и се даваха на разположение на този комитет за разпределение – чл.-кор. Константин Косев получи около 2 милиона, проф. Матей Матеев – 15–16 милиона [лева], ст. н. с. Стоян Андреев, сегашен помощник-председател на БАН, по специална тематика – 12–13 милиона.

Аз много се съмнявам в предимствата на тази система и съм готов да поставя въпроса за едно сериозно разглеждане на дейността и на финансовите операции на Комитета. Спазени ли са наистина конкурсните ус-

ловия; не се ли допусна такъв широк диапазон на тематиката, че се загуби приоритетното начало на държавна политика, за което уж бе създаден този комитет – щом са подписани 1.200 договора. Не е ли това още една проява на безконтролно утвърждаване на дребнотемието, при което обаче научните работници са лично задължени на тези, които разполагат с парите.

В продължение на два мандата Бл. Сендов бе главен научен секретар и зам.-председател на БАН, а вече година и половина е председател на БАН. Искам да засегна една основна черта в дейността на Бл. Сендов през този период – той отбягваше да се включи в каквато и да било конкретна практическа дейност на Академията. БАН бе за него по-скоро, ако не само, престижна позиция.

Акад. Бл. Сендов пътува непрекъснато, макар че много от пътуванията не водят до утвърждаване авторитета на института. Той поддържа например участието си в организации, свързани с качеството му на ректор, след като престана да бъде такъв. По негово настояване и със съдействието на Г. Йорданов той бе определен за представител на България в четири комитета и неправителствени организации на ЮНЕСКО. Аз мога да ги назова. В тях спокойно можеха да вземат компетентно участие други трима българи. За да бъде продължен мандатът на Бл. Сендов в една от организациите, се пожертвува избирането на България в правителствената комисия на Световната десетилетка на културата. И всичко това се правеше от Г. Йорданов поради личната близост на Бл. Сендов с Тодор Живков.

Наблягам на всичко това, защото се намираме в особен исторически момент, когато работата в БАН изисква не просто „галеници", а хора, готови да заложат всичкото си време и сили за Академията.

Очакваното и толкова нужно обновяване засяга многостранно живота на БАН – за доизграждане на правилни взаимоотношения между централното ръководство и институтите, за максимално използуване на научния потенциал на БАН за решаване на глобалните проблеми на страната, за осигуряване на нормално развитие на научноизследователската дейност. И всичко това при ограничени средства и нарастващо социално напрежение. Пред неимоверно трудни и отговорни задачи е поставено централното ръководство на БАН и то се нуждае от пълно доверие, трябва да има цялостна морална подкрепа, за да се справи с тях.

Същевременно се сблъскваме с факта, че доверието към акад. Бл. Сендов е разклатено. Той бе бламиран в Софийския университет, където два мандата е бил ректор, като председател на БАН. На среща с избирателите си като народен представител той е бил посрещнат остро критично, че не е обърнал никакво внимание на техните нужди.

Ето всичко това имах предвид, когато предложих на акад. Сендов сам да си подаде оставката, да намери сили в себе си да не поставя в момента

личните си амбиции над интересите на БАН. Имах предвид и това, че членовете на Политбюро, които го наложиха в БАН, имаха благоразумието да си подадат оставките. Акад. Сендов обаче ми възрази, че не е бил най-големият живковист в БАН. Може да има и по-големи, но той е председателят на БАН. На него се гледа като на представител на отминаващата административно-командна номенклатура, която включва не само членове на БКП, но и на БЗНС, както и безпартийни. В противен случай, боя се, че БАН ще бъде подложена на удари от страна на общественото мнение в страната и от самите колективи в Академията.

Завършвам със следните предложения:

1. Успешно завършилите демократични избори по институти да бъдат последвани от демократични избори за председателя и другите членове на ръководството на БАН.

2. За подготовката на тези избори да се излъчи от Общото събрание на БАН тричленна или петчленна комисия начело с акад. Иван Костов.

3. Струва ми се, че при това положение става безпредметно попълването на ръководството на този етап с нови зам.-председатели.“

Единствени ме подкрепиха пряко [Борис] Боровски и Иван Василев, последният с дълго изказване, разводнено. [Ростислав] Каишев също настоя за смяна. Но останалите – Л.[юбомир] Желязков, Ив.[ан] Илиев се отдръпнаха и настояха по същество за вот на доверие. От това се възползува Бл. Сендов, който заяви, че не е съгласен нито ден да стои, ако над главата му стои гилотината, която може да се стовари върху него всеки момент.

Лично бях нападнат от Н.[иколай] Генчев, че съм бил по-страшен и от Тодор Живков, защото аз съм го бил създал. На исканията ми да бъде по-конкретен, той изброи, че Л.[юдмила] Живкова била в моя институт [по балканистика], че институтът бил наречен на нейно име, че съм я предложил за професор, че ме издигнали за кандидат за генерален директор на ЮНЕСКО и съм пропилял цяло държавно състояние, също и във фондацията „Л. Живкова“. Не дочака отговора ми и излезе. Но аз предварително реагирах на място, че Л. Живкова е била специалист цели 5 години и щом стана кандидат на науките напусна института под влияние на тия, които ѝ завъртяха главата с разни несъстоятелни идеи, докато я докараха до самоубийство. А след това спокойно отговорих на всички обвинения, без да нападам, защото Н. Генчев го нямаше. Само напомних, че фондацията има и положителни дейности – стипендиите, които се отпускат от комисия на Софийския университет, като сред стипендиантите е и внукът на [Алексей] Шелудко.

Общото събрание завърши с оставането на Бл. Сендов, с попълване на ръководството, но не както искаше Сендов, защото бе избран за зам.-председател А.[нгел] Ангелов, а и в Президиума влязоха няколко смислени хора. Очакван резултат при съществуващата обстановка, след като

членовете на партията начело с [Иван] Велинов не посмяха да вземат отношение по най-принципни въпроси. Изобщо има стъписване в партията пред натиска отвън. Не знаят как да се държат.

23–29.XII.1989 г. [събота–петък]

Пред пленума и пленумът на 29 декември.

Очаквах, че ще излезе от печат изказването ми в събота на 23 т. м. Божков от редакцията [на в-к „Работническо дело“] ми каза, че го дава за набор. Но не излезе. След обяд отидох в редакцията – при дежурния главен редактор – П.[етър] Бочуков. Той ми даде формалното обяснение, че предния ден по чисто технически съображения не могли да го пуснат. Но и в последния брой нямало да го включат, заради многото информация по Румъния. Дочакахме с Ана главния редактор Радослав Радев, който бе неприятно изненадан, като ни видя. Призна, че е получил нареждане да отклонява отпечатването и не можел да го пусне, освен ако не му наредят специално.

Това ме накара окончателно да дам още няколко екземпляра на близки – по-рано бях дал на Л.[юбомир] Желязков (който го предал на Антонина, дъщеря му), на [Петър] Динеков, на Кирил Василев, на Юлиян Минков и т.н. Сега дадох и краткия вариант.

Прилагам тук самото изказване, писано на 7 декември 1989 г. за пленума на 10–11.XII.

„Ще се спра на т. нар. „възродителен процес“, термин, съставен колкото лекомислено, толкова и бързо отхвърлен, но който няма да се забрави, защото бе наложен с насилие и съпроводен с репресии, дори с проливане на кръв.

Всъщност се касае за една от проявите на тежкото наследство, оставено ни от многовековното османско господство, с което се сблъскват всички балкански държави – наличие в тях на инородно, иноверско и иноезично население. Същевременно обаче за всички балкански страни е характерно непризнаването на национални малцинства, с единични изключения. Разрешаването на този проблем на Балканите върви по два пътя – чрез изселвания и чрез асимилация. Масовите изселнически движения са постоянни явления през XIX и XX в. за Балканите. Те съпътстват почти всяко национално-освободително движение. От една страна, мюсюлманското население независимо от произход и принадлежност се насочва към останалите османски владения и към Турция, а от друга страна, към освободените балкански страни се прогонва останалото в османските владения християнско население. Масови изселвания са свързани и с разпределението и преразпределението на територии между самите балкански държави и в хода на войните, включително и Втората световна война.

Спрямо останалото, неподдало се на изселническите вълни население се провежда политика на асимилация, прилагана с голям спектър от мерки, включително и административни. По този начин значителна част от инородното население в балканските страни в края на краищата бива приобщено езиково, политически и дори национално, без да загуби навсякъде съзнанието за своя произход или етническа принадлежност. Само там, където етническите групи се оказват големи по брой, не е могъл да се приложи успешно методът на асимилация.

Такова компактно население в България се оказа мюсюлманското, което не се поддаде цял век на приобщаване към българската народност, както това стана с по-малките етнически групи, съставлявани от гърци, евреи, арменци, цигани-християни, и други.

За съжаление буржоазна България не само не предприе сериозни опити на естествено, свободно приобщаване на тази категория население, но поддържаше редица дискриминационни мерки спрямо него. Дори към помаците не се изработи диференциран подход, въпреки ясният им български произход. Не представляваше трудност само приобщаването на християнското тюркоезично население, по-специално гагаузите, което с десетилетия предшествува това на българите-мохамедани. Това показва каква важна роля играят верските битови традиции и колко внимателно трябва да се отнасяме с тях.

Непосредствено след 9.IX.1944 г. една не малка част от тюркоезичното мюсюлманско население се изсели по собствено желание, но акцията бе проведена и съзнателно от нашето правителство. Тя бе подготвена от Васил Коларов и Върбан Ангелов (изпратен по това време за посланик в Турция поради несъвпадение на неговите възгледи с правителствените по някои аспекти на преустройството на нашето село). С изселването се целеше това население да бъде сведено до размер, при който то да не може да играе самостоятелна политическа роля в страната и да бъде използвано за политически цели от Турция. Известни са обстоятелствата около спирането на този процес на изселване. Ако той беше продължил нормално, можеше и да не се стигне до по-сетнешните затруднения, с които се сблъска народната власт.

Без да влизам в цялостен анализ на политиката, проведена през последните две десетилетия, ще отбележа само, че наново се сблъскаха двата подхода за приобщаването на тюркоезичното мюсюлманско население.

Искам да направя уговорката, че тюркоезичната мюсюлманска група не представлява един етносоциален организъм, какъвто е нацията. Известно е, че при етническите групи играят роля няколко фактора – произходът, културните особености, включително езикът и най-важният критерий, етническото самосъзнание.

Показателно в това отношение е, че у нас преди последните събития само една незначителна част се бе определила категорично като национал-

но-турска. Основната маса не се чувствуваше национално ангажирана, основавайки своята идентичност предимно на религиозния принцип, на местната културно-битова общност и на съзнанието за взаимообвързаност с дадена територия и среда. Даже когато се самоназовават като турска етническа група, те се свързват с България, която считат за своя родина.

Тук ще припомня, че покойният Иван Башев бе поставил пред партийното ръководство въпроса за изработване на глобална стратегия спрямо това население, защото той се опасяваше, че „след десет години ще бъде късно". Така, в средата на 70-те години бе създадена специална комисия при ЦК, която да подготви цялостна концепция за приобщаване на това население. Избягвахме термина „асимилация", защото бе придобил гражданственост на пълно поглъщане чрез прилагане предимно на насилствени мерки. Задачата бе да обхванем всички възможни механизми и лостове за морално-политически въздействия, за да се осигури равноправното участие на това население в стопанския, политическия и културния живот на България. Тази комисия работи няколко години, подготви различни варианти, които бяха връщани, допълвани, уточнявани. В нея участвуваха Стоян Михайлов, Цветан Николов, Бойко Димитров, Иван Ганев, Йордан Йотов, аз самият, включени бяха и другари от окръзите, а през последните години комисията се възглави от Александър Лилов. Аз самият напуснах комисията през 1979 г., когато бях изпратен в Атина. Изработеният от комисията обстоен материал с предложения и изводи се основаваше на изпитания метод за преодоляване на психологическите бариери чрез използуване на всякакви мерки на доверие, чрез издигане културното ниво на това население, чрез все по-цялостното му вливане в общия поток на социалистическо строителство. Узнах по-късно, че материалът е бил представен в Политбюро, бил е приет по принцип, без обаче да му се даде ход.

Минаха още няколко години и изведнъж бяхме изненадани от съвършено различно развитие. Може да се подозира кой бе инициаторът на новия подход, но не знаем точно кои са вдъхновителите му. Известно е само, че Георги Атанасов изнесе триумфалния доклад за смяната на имената пред пленум на ЦК, на който не присъствувах. За пръв път пред голям актив смяната на имената бе представена пак от Г. Атанасов като „епохално дело", „изцяло доброволно", между другото и с аргументацията, че според конституцията всеки имал правото да си сменя името. На същото събрание той заяви, че особено сложен и болезнен ще бъде въпросът за преодоляване на изостаналостта в бита и съзнанието, както и на използуването на турския език, и заключи с директивата, че „съпротивлението ще се сломява с огън и меч, с меч и огън". Този лозунг на Светата инквизиция не остана без последствия.

Скоро след това зачестиха триумфално-парадните изказвания, че е намерено най-после истинското решение на този труден проблем. Известно време се отбягваха хвалебствени обръщения лично към Тодор

Живков за заслуги по този въпрос. Докато един ден и това бе направено на пленум на ЦК. С апологетично изказване на Илчо Димитров, Т. Живков бе обявен за основоположник на новото единение и възраждане на българската нация. Направи ми обаче впечатление забележката, която му отправи след това Давид Елазар, че партията в никоя своя инстанция не е взимала такова решение.

Следователно остава открит въпросът – от кои и кога е било взето това решение, необвързано дори с формално одобрение на върховните партийни органи. Мисля, че този въпрос не може да се остави така. Трябва да се изясни отговорността за акцията по смяната на имената и за посегателствата върху дълбоко вкоренени традиции, ако искаме да смъкнем от цялата партия тази тежка вина.

Елементарната научна справка щеше да даде на ръководството възможност да узнае, че най-близко до човека се намира името, че то практически е неотделимо от себевъзприятието му, то става негова същност. В няколко десетки страни, в това число и в България, са направени изследвания и експерименти в тази насока, че човек безсъзнателно дори разкрива привързаността към името си, независимо дали го харесва или не. Всяко посегателство върху името се възприема болезнено.

Понесеният шок не можеше да не раздвижи тюркоезичното население рано или късно. Засегнато бе и чувството на демократизъм сред повечето слоеве на българския народ. Масовата психоза и изселническата вълна биха били избегнати може би, ако не беше грубата намеса с прилагане на силови методи. В резултат на това отношенията между основното българско население и засегнатото от смяната на имената се изостриха и вместо единение в страната се зароди конфронтация. А България се оказа в затруднено международно положение, почти в изолация, за нарушение на основни хуманитарни принципи.

За да се изработи политическа концепция в новосъздадената обстановка, трябва преди всичко да се внесе яснот кое решение трябва да се предпочете. Да се освободи страната чрез изселване от едно национално напрежение, което се свързва (съзнателно или не) с наличието на внушителна тюркоезична мюсюлманска група – това е едната възможност. Или да се приеме, че могат да се създадат условия за приобщаване на тази група към основната народност, макар и в неопределено бъдеще – това е другата възможност.

От този отговор зависят формите и начините на работа с това население. И в двата случая обаче трябва да действуваме при отказ на силовите методи, съобразявайки се с подписаните международни съглашения и с общия процес на демократизация на обществото, искано от всички слоеве на нашия народ и обещано така щедро от трибуните на партията, в Народното събрание, в хода на митингите и срещите, които се провеждат из цялата страна.

Вероятно една не малка част от населението вижда в изселването най-безболезненото и бързо преодоляване на създаденото положение, при това с траен краен резултат. За това говори отрицателното отношение към завръщащите се от Турция, достигнали вече над 60.000 души. Навярно такова е било и отношението на ръководството горе, като се отчитат всички съзнателно създавани затруднения – житейски и морални – спрямо т. нар. „обратна вълна“.

При такава ориентация е необходимо да се постигне договореност с Турция, за да се създаде възможност на желаещите да напуснат страната да решават спокойно материалните си въпроси. Договореността с Турция обаче в никакъв случай не трябва да води до признаване на национално малцинство, за каквото няма основание и може да предизвика редица допълнителни усложнения, а само да се избегне хаотичното, а в някои случаи и принудителното отправяне на хората към границата.

Ние всички знаем, че Турция ловко използува геополитическото си положение за политически и военни акции в Източното Средиземноморие (случаят с Кипър още не е намерил решение), а тук, на Балканите, тя иска да разшири своя европейски хинтерланд косвено, със запазване на компактни малцинства в Гърция и България. Не искам в никакъв случай да омаловажа и политизацията на този въпрос от Турция, която проведе успешна идеологическа диверсия през последните години. Би могъл да се очаква и сега допълнителен натиск както от страна на Турция, така и от редица други страни за даване на статут на малцинство на това население, за подписване на дългосрочна изселническа програма, толкова разтегната, че да я обезсили.

Другата възможност е да се задържи това население, като се приобщи. Не трябва да се забравя, че то е население, плътно заангажирано в материалното производство на страната. То е значителен ресурс на работна ръка, която ще подсили засегнатата и доведена почти до разруха икономика на страната, на село, в строителството и другаде. Това обаче предполага да се пречупят създадените отношения и натрупаното озлобление. Касае се за не лек процес, но нека се има предвид, че става дума за настроения, създадени не много отдавна, в редица отношения изкуствено, с указание от горе или пък под външното въздействие от Турция. В нашата страна за едновековното ѝ свободно съществуване гонения и погроми срещу турци е нямало. Отношенията с Турция са се развивали през XX в. по-нормално, отколкото с другите ни съседи. Даже сме били съюзници с Турция.

Често се отправяха и отправят обвинения към науката, че не помага достатъчно на партийната политика по този въпрос. Ще си позволя да заявя най-отговорно, че българската наука отдавна пристъпи към задълбочено и всестранно изясняване на положението на българския народ под османско господство. Още преди 30 години с научни данни отхвърлих

господстващата до тогава теза, че е имало масова турска колонизация на Балканите, за пръв път посочих значението на единичните помюсюлманчвания като траен фактор за създаване на компактни мюсюлмански групи. Други изследователи доказаха по-специално за Североизточна България, че се касае за старобългарско тюркоезично население, помохамеданчено в османско време. Българските османисти и балканисти с научни аргументи не допуснаха създаване на международен научен фронт срещу нас. Това показа и последният международен конгрес по балканистика през месец август тази година. Разбира се, не искам да амнистирам учени, които се поставиха в услуга на кампанията по смяна на имената или пристъпиха към разпалване на националистически страсти. Аз лично не приех дадената постановка и реагирах на всякакви нива, като същевременно защитавах международно страната ни през целия този период.

Понякога се питам какво реално се целеше с тази акция? Не се ли преследваха други цели – да отклонят вниманието от острите социални, икономически и политически проблеми и да създадат изкуствен лозунгов подем с подхранване на груб национализъм. А национализмът неизбежно предизвиква ответен национализъм. Ето кое преди всичко доведе до отчуждаване на тюркоезичното население и кое го тласна към Турция.

Следователно трябва да се направи всичко възможно за преодоляване на негативните последствия от допуснатите грешки при смяната на имената и от психозата за масово изселване. Същевременно трябва да се изравнят по права и задължения всички граждани на нашата страна. Да се употребяват понятията български народ, българско население, като се включва в него мюсюлманското тюркоезично население. Това предполага да се признае, че изборът на името е лично дело и лично право. След като официалната теза, обявена на всеослушание, бе, че смяната на имената е станала съвършено доброволно и съгласно действуващата конституция, това важи по понятни причини още повече за обратния процес.

Необходимо е веднага да се възстанови прекият диалог с това население по места, с всички течения, да се направят сериозни проучвания, за да се установи точното състояние на духовете и мерките, които трябва да се вземат, за да се преодолее полученият разрив между това население и останалата част от народа ни. Тук има важно значение коренното изменение на отношението към завръщащите се, които, без да разрешат крайния въпрос за самосъзнанието, все пак идват с един ясен избор в полза на България. Ние можем да приобщим всички тези хора само с равноправното им участие в цялостния стопански, политически и културен живот на страната. Освен ако приемем другия път на решение, за който споменах.

Искам да заключа с една по-обща констатация за положението на партията. Изнесеното по т. нар. възродителен процес демонстрира как

се е осъществявала ръководната роля на партията, как са били вземани съдбоносни решения, които засягат съдбата на стотици хиляди хора. Ние всички сме свидетели на разигралата се истинска трагедия с част от населението на България благодарение на пълния произвол, с който се упражняваше властта отгоре надолу. Направи го възможно обстоятелството, че зад всяко самоволно взето решение се включваше целият партиен и административен апарат начело с органите за насилие и охрана на реда, солидно защитени и от съдопроизводството. Пред очите на една безсилна партийна маса и на един безсилен парламент се пълнеха лагери и затвори.

Ето защо разкриването на конкретната вина и посочването на конкретните виновници е една от най-първостепенните задачи на партията и на обявения нов курс, ако искаме да се възстанови вярата, че партията реално пристъпва към преустройство. Нека се има предвид, че кризата на доверие към ръководството на партията неправомерно се пренася към цялата партия и води до отричане на нейната ръководна роля. Ако лозунгът за „помирение", за „единение" придобие недиференцираност, той обрича на застой и създава пречки за преодоляване на слабостите и на процеса на обновление.

Закъснението е налице и ако не предприемем дълбока партийна реформа, ние всички носим като партия и като комунистическо движение историческа отговорност за възможния си провал, с всички произтичащи последствия за народ и страна. Само чрез пречистване партията може да възстанови своя нравствен авторитет, който е нейната единствена сила."

В понеделник [25-и] ни повикаха в ЦК – Комисията за подготовка на материала. Чакахме около час и половина [Александър] Лилов и [Димитър] Станишев, както и Б.[ойко] Димитров, които влязоха заедно едва в 13.30 часа. Ал. Лилов веднага ни постави въпроса, че до утре трябва да му представим, ако имаме още нещо да кажем, и да вземем отношение по въпроса за имената – да признаем, че е „доста груба грешка" и че всеки може да възстанови името си или да задържим положението. Искаше и мнението ни как да наречем това население. Всъщност във времето на очакване цялата комисия си беше уточнила позициите. Ние много нещо споделихме и това облекчи отговорите ни. Всички, с изключение на Тодор Ганчев, одобриха радикалното решение – да се признае за груба грешка и за правото на име. Б. Димитров държеше да се говори – „от турски произход", аз настоявах за „тюркоезично мюсюлманско население".

Всеки един от нас представи разработките, които бе подготвил. Моите се основаваха на „мнението", което бях връчил предварително, както и на части от „изказването".

Във вторник [26-и] имах среща в Института по социология, организирана от групата за изследване на мненията, под председателството на

Янчо Георгиев. Дойдоха и от „Подкрепа“ – д-р [Константин] Тренчев, и от „Помирение“ – М.[ихаил] Иванов и М. Гавазов, журналист, бивш сътрудник на ЦК на БКП, както и други – П.[етър] Петров, Б.[орис] Аврамов, проф. П.[етър–Емил] Митев и т.н. Казах си пръв мнението, последван от П. Петров. Така се очертаха двата подхода. Трябва да кажа, че не се проявиха екстремистки изказвания. Имаше много болка, но се търсеха пътища за решаване на въпросите, дори поетапно. Да се вземат първи неотложни мерки, сетне да се създаде правителствено-гражданска комисия в Парламента за изработване на дългосрочна програма.

Когато се прибрах в къщи, научих, че моето „непрочетено“ на пленума изказване е било предадено от къщи по телефона на радио „Свободна Европа“ още в понеделник и вече било съобщено в две емисии. Щяли да го повторят в четвъртък.

Повториха го, мнозина го бяха чули и ми се обадиха за одобрение.

Получих съобщение за пленум на ЦК в петък, 29 декември.

По точка първа – Андрей Луканов. Направи много смислено изложение, с което обоснова свикването на извънреден конгрес вместо през втората половина на март за 30 януари. С ясна постановка – да се преодолее съпротивата на апарата, да се демонтира „средният етаж“, за да се отприщи силата на първичните организации. Това е посланието. Ще се осъществи ли обаче в този кратък срок исканата политическа дискусия или апаратът ще се наложи!

Пръв се изказа Л.[ъчезар] Аврамов, който правилно възрази срещу продължаващата практика Политбюро да решава несвойствени задачи. И отправи апел отсега всичко да се предаде на държавните органи. Наруга и средствата за масова информация.

По този повод поисках думата – дадоха ми я след двама-трима души. Възразих не срещу тоталната централизация на Политбюро и ЦК по всички кадрови и други въпроси, но апелирах, докато партията е ръководна сила, да се направи всичко върховните органи, които са причина за уронване престижа на партията, да преодолеят недоверието. Създаденият начален авторитет да се укрепи с повече дейност, с инициативи, да се изправят деформациите. Времето е малко и то трябва да се използува рационално. По повод средствата за масова информация и телевизията казах, че не бива да се плашим от появата на инакомислещи, а да им отговорим, когато можем, с подходящи опоненти. Това е главното. И да не им създаваме излишен политически кредит на най-високо равнище.

Изказаха се и други с интересни, конкретни предложения около провеждането на конгреса и проблемите, които се поставят.

По точка втора – Александър Лилов. Изказването му се изслуша с голямо внимание. И политическите му постановки, и идейно-теоретическите. Но и той избягна конкретизацията на „обкръжението“. Остана Т.[одор]

Живков и абстрактното обкръжение. Споменат бе само Г.[еорги] Танев, бившият секретар на Окръжния комитет в Кърджали и министър на вътрешните работи. Дори лозунгът „С огън и меч" бе приписан на Т. Живков, когато той бе използуван като директива не от друг, а от Г.[еорги] Атанасов.

Имах щастието, че бях подал заявка и ми дадоха думата. Обстановката бе напрегната – имаше готовност за много разговори, дори Сл.[авчо] Трънски подхвърли защо ще ми дават пак думата, макар че след мен не каза нищо особено. Това ме накара да бъда максимално кратък и да обявя, че ще прочета две страници от изказването си, предвидено на предишния пленум, което не бе публикувано в „Работническо дело", и ще направя една корекция на Ал. Лилов. Прочетох от това, което стана след 9.IX.1944 г., първото изселване, комисиите, участниците им и отказа от нормалния подход на приобщаване. И приеманото на другия, силовия метод. Когато стигнах до Г. Атанасов, обърнах внимание, че казаното от Ал. Лилов се отнася до Г. Атанасов, а не до Т. Живков. От Т. Живков не е запазен никакъв документ; не се разбра дали е имало решение на Политбюро, а ЦК не е взимал решение, защото не е бил питан и е бил запознат постфактум.

Г. Атанасов не ми възрази. Нито след почивката. Мнозина ме поздравиха, не бяха малко и тези, които ме отбягваха. Но на всички стана ясно, че се прави всичко, за да се спаси Г. Атанасов и „близкото обкръжение" дори в ущърб на партията.

Аз лично, а така също и вкъщи, особено Ана, бяхме удовлетворени и облекчени. В случая ме ръководеше не чувството за мъст, а дълбоко засегнатото чувство на справедливост, когато личните интереси се поставят над интересите на партията. Тя и без това трудно ще се съвземе, а поради различни причини не можем да се отървем нито от престъпленията (политически и други), нито от корупцията (вилите например).

Все повече ми се иска да си дадем малко почивка. Цял живот всичко, което съм постигнал, е плод на упорито противопоставяне и маневриране. Винаги съм бил извън „приближените", „в опозиция", макар за непосветените да изглежда, че съм от приетите и толерираните дори. Такава ми е била съдбата. Чувствувам, че и сега не мога да се наредя сред клакьорите и присламчващите се към властта. Ще мина ли в опозиция? Мисля, че не, защото съм свързан с тази партия и искам тя да успее.

1990 г.

2.I.1990 г. [вторник]

От два дена майка е била в тежко състояние. Най-напред се оплакала от халюцинации, че влизали хора и животни в стаята, говорели и пеели. На 31 декември Евгени [Тодоров] ми каза, че живнала. Поискала да пие, но отказала храна. Повикали лекар. Казал, че сърцето ѝ не било добре. Вчера по обяд Лена ми каза, че не реагира – едва отваряла очи, не мърдала. Според нея вече бере душа. Снощи ми съобщи, че викали отново лекар. Даже било безсмислено да ѝ се дават лекарства. Биха само продължили агонията. Получила инсулт, трудно дишала.

Тази заран рано ми звънна, за да ми съобщи, че е починала в 4 часа сутринта. Достойна и лека смърт. Въпреки всичко не легна.

Какво да кажа за майка си? Запомних я преди всичко като жизнена и инициативна. С едното око виждаше, но това не ѝ пречеше да чете непрекъснато, да гледа телевизия, да бъде винаги политически бдителна, с остри и бурни реакции. На нея дължим и къщата. Тя бе, която издействава като стара варненка мястото; тя бе, която първа настоя за къщата. Баща ми по душа бе антисобственик. Нямаше пари и разбираше, че къща не се прави лесно. Но и не искаше да се захваща. Колко къщи сменихме като деца, колко махали обиколихме. За мен беше станало нещо обикновено да се кача на големите талиги – платформи със скринове, гардероби, кревати, или до каруцаря. И се оглеждах предварително в махалата – има ли и какви деца. Сетне дълги години живяхме при баба ни, докато вуйчо Параш [Костов] се ожени. И пак стана тясно. И тогава с общи усилия, включи се и баща ми, коваха, правиха, струваха, нагласиха на недовършената къща дюшеме в стаята и хола и в долната стая-кухня, с вътрешна стълба.

Дворът ни се оказа по-нисък с около метър, когато насипваха полето отпред и дигнаха улицата. Отново с майка ни и ние тримата с Паруш [Тодоров] натрупахме с колички пръст, за да изравним двора.

Когато туберколозата отнесе толкова много деца от нашия клас, от съседите, които бяха материално над нас, даже с истинско благоденствие, а аз заболях от плеврит, жлези, по-късно и Паруш (бях вече в София), тя бе тази, която с изключителна упоритост ни тъпка с яйца, жълтъци, мляко, а баща ни мъкнеше месо! Пари нямаха за друго, но за храна гледаха да направят всичко. И все пак си спомням гладуване. Например години на-

ред аз не знаех какво е закуска по време на междучасията. А и сутрешната закуска не беше от най-силните. Дояждах си надвечер – голяма филия хляб, намазана дебело със свинка мас и отгоре червен пипер. И вечерно време – пак ядене.

На майка ни ѝ викаха майката на затворниците. Сега затворът е в центъра почти на града, но тогава бе на открито поле, достъпно за всички ветрове. Само този, който не е бил зимно време във Варна, той не знае какво значи да трепериш от студ при няколко градуса над нулата. А в такова време, при дъжд и сняг, два пъти седмично с Паруш тя носела храна на варненските затворници.

Не може да ѝ се отрече чувството на дълг.

А как четеше! Литература, особено историческа. Вестници за политиката. Обичаше театъра и сама ме водеше като дете. Близки ѝ бяха Трендафилов, Кисимов. Пееше много добре и постоянно. Рисуваше добре, макар с едното си око почти да не виждаше. Жизнен човек, макар че на стари години започна много да се оплаква и особено да натяква.

Баща ни беше друг. Влюбен в пристанището. Даже в неделя слизаше там. Цял живот не си взе отпуска. Обичаше да контактува с хората, но не ходеше по кафенетата. Сам канеше вкъщи. Докато бе млад, обичаше да ни води вечерно време на ресторант – кебапчета и т.н. И носеше Паруш на раменете си да му пее по пътя. Когато кризата обхвана пристанището, той обичаше да се отбива при майка си за кафе и разтуха. Караше велосипед.

Пиша всичко това – колко образи, преживявания, места се крият зад тези думи. Но те остават недостъпни за другите. Затова всеки път, когато отивам във Варна, оставям си половин ден, няколко часа да се разходя сам по улиците, където минаха детските и младежките ми години. Обикновено отиваме с Паруш. Напоследък, един-два пъти, излязохме и с Варчо. Първите години срещахме познати, спирахме да си поговорим, да споделим нещо. Сега вече никого не срещаме – или са умрели или почти не излизат от къщи.

Добре, че сме двама с Ана!

2–5.I.1990 г. [вторник–петък]

Не можахме да намерим билети за самолет [за Варна]. И с влак се оказа неудачно. Затова тръгнахме с кола. Изхождахме и от необходимостта, че и там ще е нужна кола. Така се и оказа. Варчо трябваше да иде още веднъж с Паруш до гробищата, а те са далеч, зад летището, покрай езерото. Майка ни беше в къщи, както ставаше едно време; в ковчег на високо, в стаята си. В другата стая – близки, роднини, които говорят, спомнят си за минало, споделят мнения за настояще, хапват си. Да не оставят найблизките сами. Готови да стоят и цяла нощ, както е било при дядо ми и

баба ми. Но като стана полунощ, дори малко повече, аз ги подканих да се лягаме. Не само ние бяхме уморени от пътя, но гледам и Паруш, побледнял, съвсем запелтечи, ще получи нов удар.

Заранта се събрахме доста хора, защото тук бе отправният пункт. Гробарската инстанция разполага с автобуси, тъй като иначе няма как да се стигне до гробищата. По време на церемонията в ритуалната зала на Паруш му стана зле, развълнува се. Варчо го изведе.

Бяха направили уголемена снимка на майка ни – изглеждаше много хубава, одухотворена. Трябва да запазим или да направим такива снимки. Пиша го това и веднага се прокрадва мисълта – колко ли живее човек в спомените на живия? Ние, нейните деца и снахи, ще си я спомним с добро или с одумка, защото майка ни бе достатъчно язвителна и подигравчийка, а накрая си изработи комплекс срещу Лена. Ще си спомнят за нея внуците ѝ, които са я виждали като малки, общували са с нея и като възрастни. Ще остане мътен спомен у правнуци, които ще търсят да си спомнят свои преживявания, гледайки стари снимки, където има собствените им родители като малки деца. И ще остане след това съвсем изпепелено име, което ще бъркат. Това е животът!

Върнахме се в София по същия път – южния. Сняг имаше особено много между Слънчев бряг и Варна. На отиване дори се отбихме в Бяла при Димо [Трендафилов], да се разсеем малко от дългото пътуване. На връщане бе по-леко.

6–11.I.1990 г. [събота–четвъртък]

За няколко дни отидохме във Велинград.

Въпреки очертаващото се напрежение по националния въпрос, никой не ме повика. [Иван] Гарелов ми се обади един-два пъти, но явно не му разрешаваха да проведе разговор по този въпрос. А в страната се разгоря цяла акция по отхвърляне на решенията на пленума от 29 декември. Ясно се виждаше как в нея се включиха консервативните сили в столицата и провинцията – от ЦК до обикновените изпълнители на акцията по смяна на имената и по организиране прогонването на това население – защото то, преживяло шока, поиска справедливост. Намесиха се и хората от милицията и всички от населението, които участвуваха в принудителната експроприация на няколкостотин хиляди души – пари, имоти, добитък, покъщнина.

Не беше при това никак трудно да се пуснат в ход слухове, провокационни лозунги. Още във Варна се заговори, че турците били поискали присъединяването на части от Варненската област начело с Варна като столица на автономна област към Турция. Във Велинград пък чухме, че се говорело по същия начин за Бургас, за Кърджали. Имахме телевизия и можехме отблизо да проследим как се разгаряха все повече националистическите

страсти. В-к „Работническо дело" и телевизията открито способствуваха за това. Хасковските герои се проявиха – М.[инчо] Йовчев, Ив.[ан] Иванов. Насила изкараха да говори Г.[еорги] Атанасов – какво е правил задкулисно, не знам, но наяве не предприе нищо. Пък и кой ли би му повярвал?

Запознахме се със зам.-председателя на военния съд – Николай Владимиров. И още едно семейство от МВнР – ето кръга, с който можахме да говорим. Всичко останало или предварително беше заангажирано, или се поддаде на националистическа зараза. Дори местният персонал, с когото поддържахме винаги добри връзки и ни вярваха, призна, че не се доверяват дори на помаците, че това били фалшиви, двойнствени хора.

На 11 януари Варчо ни каза да сме в София. Имало среща на П.[етър] Младенов с интелигенцията. Повикан съм бил и аз, а на 12-и трябвало да се проведе партийно събрание в Института [по балканистика]. Разбира се, на срещата не можах да сваря да отида. Узнах само, че попитали П. Младенов защо не е било публикувано моето изказване. Той отговорил, че нямало причини за това и щяло да бъде публикувано (Иван Илиев ми съобщи това). Разбира се, без резултат, защото на следния ден заранта ми се обади главният редактор на новото списание на ЦК на БКП, където имали намерение да ми напечатат изказването, но след това се отказали, защото имало „остри изрази".

А Продан Стоянов направи последен опит да ме накара да се откажа от казаното за Г.[еорги] Атанасов, като се отрека от думите си. Когато му казах, че съм водил бележки, които съм запазил (факт!) и че съм готов на публично разглеждане, той омекна, но ми поиска писмено потвърждение. Написах го и го предадох. (Оставих си екземпляр.) Но нямах повече, за да дам на [Александър] Лилов и на [Андрей] Луканов.

[P.S. – отделен двоен лист, писан на 22 януари 1990 г. като чернова на обяснение до Продан Стоянов, след като в писмен вид на Третия декемврийски пленум на ЦК през 1989 г. обвинява Г. Атанасов като идеолог на възродителния процес. Не му се дава думата да се изкаже на пленума, нито изказването му е публикувано във в-к „Работническо дело". За пръв път то е прочетено пред радио „Свободна Европа" и многократно емисирано, а впоследствие и публикувано във в-к „Нова светлина" и във в-к „Права и свободи". Става дума за Съвещание в ЦК от 22.II.1985 г.]

„Др. Пр.[одан] Стоянов ме запита по телефона пред какъв актив е произнесъл др. Г.[еорги] Атанасов думите „Съпротивлението ще се сломява с огън и меч, с меч и огън", след което ми съобщи, че др. Атанасов отхвърля изцяло твърдението ми, че ги е произнесъл. Устно обясних къде е станало това, потвърдих още веднъж изнесеното от мен. В отговор на това др. Пр. Стоянов поиска да му представя писмен текст и с пожелание да не се задълбочава проблемът.

С доклада на Г. Атанасов пред пленума на ЦК се запознах едва в навечерието на пленума на 29 декември [1989 г.], след като вече бях представил своето изказване на предишния пленум, съкратеният вариант от което е бил вече набран, но спрян за публикуване [във в-к „Работническо дело“]. Казвам това, за да не се приема, че съм се възползувал от него.

Искам най-напред да отбележа, че името на Георги Атанасов естествено се свързва с провеждането на т. нар. „възродителен процес“, тъй като по това време той е секретарят по организационните въпроси на партията. Не зная дали е случайно, но и в документацията, която бе представена на комисията при ЦК, запазен е само докладът на Г. Атанасов без никакво друго решение или следа от обсъждане в Политбюро.

Не друг, а именно Г. Атанасов е докладвал на пленум на ЦК, той говори и пред актива, свикан непосредствено след пленума в сградата на ЦК, за да ангажира цялата партия и държавните инстанции с провеждането на кампанията по утвърждаване на извършената брутална акция по смяна на имената. Точната дата не помня [22.II.1985 г.], но се касае за актива, свикан в малката кинозала и по озвучените коридори на ЦК на БКП. След като др. Г. Атанасов изнесе доклад с известните тези за „морално-политическото единство на народа“, той се спря на „потомците на насилствено помюсюлманчени“, че „това население се разкрепостява от фанатизма, изостаналостта и се приобщи“. Нарече ги „сънародници с турски имена, които са преосмислили своето положение, българската си народностна принадлежност“ и че се касае за „истинско народно движение, протекло лавинообразно“, за „епохално дело“ и т.н. Той спомена, че се касае за „справедлив и закономерен резултат, обхванал 800.000 души, противопоставяни на собствената си държава и народ“. Касаело се „не за асимилация, а за връщане на това, което е наше.“ Спомена и конституцията, че всеки има право да си сменя името. В заключение той отбеляза, че се касае за сложен и болезнен въпрос и че ще се противодействува и в национално и в идейно отношение. Задачата е да се преодолее буржоазният турски национализъм.

Ключовият стратегически въпрос е българското самосъзнание. Във връзка с това Г. Атанасов апелира за мощно идеологическо настъпление, като обърна особено внимание на ритуалите, които увековечават изостаналостта на това население. Последваха указания какво да не се допуска, вкл. и обрязването, използуването на турски език и т.н.

И тогава с най-тържествен тон той произнесе словата „Съпротивлението ще се сломява с огън и меч, с меч и с огън!“.

Всичко това аз го чух тогава за пръв път, тъй като не присъствувах на пленума на ЦК и че е имало такъв пленум узнах едва след като написах своето изказване. Така че използуваните от мен изрази взех от бележките си, които имам.

Трябва да ви кажа, че бях като попарен от този лозунг. Заседанието бе вдигнато без разисквания. Опитах се да стигна до Г. Атанасов, но той

излезе. За истинността на това, което казвам, могат да се разпитат участници на този актив.

Още там споделих пред някои другари, че не може с такива лозунги да се приобщава население. И оттогава насам в частни разговори и пред колеги не скривах на различни нива своето несъгласие с постановката на насилственото налагане на имена и отхвърлянето на ритуали. Това бе известно в ЦК. Затова практически бях изолиран и престанах да бъда викан по т. нар. „възродителен процес". Бях дори открито обвинен, че не се включвам активно в идеологическата акция, предприета в страната. Не съм бил изпратен в нито едно селище на страната, нито където и да било да говоря по този въпрос. Възразих по-конкретно и срещу смяната на имената на научните работници, трима от които бяха в нашия институт. Мисля, че имам известна заслуга да им се запазят поне презимената.

Едва когато бях избран за председател на Генералната конференция на ЮНЕСКО през есента на 1985 г. и по необходимост трябваше да защитавам българската кауза, и то успешно пред чужденци и по-специално пред шейха на Саудитска Арабия, бях привлечен на едно–две заседания в Идеологическия отдел на ЦК. Поех ангажимент за отблъскване на турската пропаганда срещу нас. Това постигна успехи в Мюнхен, на конференции и в Париж, на конференции и конгреса по линия на балканистиката.

Аз съм историк и не се учудвам защо историкът Георги Атанасов употреби този израз, търсейки вероятно аналогия с Испания и кръстоносните походи. Но за политика и организационния секретар на партията е недопустимо да превръща такъв лозунг при съвременните условия в ежедневна практика. Ето за какво става дума в изказването ми.

Когато го казвам публично, аз не говоря неща, които могат да се подложат на съмнение. Не мога да се съглася и с натиска, който беше упражняван върху мен, за да не види бял свят изказването ми. Интересите на страната и партията трябва да се поставят над интересите на отделната личност.

Аз съм готов на всякакво публично обсъждане.

22.I.1990 г.

акад. Николай Тодоров (п)"

12.I.1990 г. [петък]

Партийно събрание в Института [по балканистика]. Тук научих, че Евгени Радушев решил да напусне партията и казал, че [Петър] Младенов също участвувал най-активно във възродителния процес. Аз вече го бях видял [Е. Радушев] в комисията до най-отявлените провокатори от Кърджали – с един пастор или поп [Георги Гелеменов], с черна превръзка на главата, който беснееше по митингите. Как се озова изведнъж в центъра на събитията – активният сътрудник на Държавна сигурност,

вероятно на VI отдел [III отдел?], защото бе изтеглен известно време при Пенчо Кубадински и получил орден от него. Така че може и да се вярва на думите му за П. Младенов. А това обяснява защо той [П. Младенов] не желае да се раздели с Георги Атанасов – не само за конкретни заслуги по преврата.

16.I.1990 г. [вторник]

В зала „Универсиада" се състояха избори за делегати на конгреса. Взех думата и си направих самоотвод, като прочетох своята платформа в няколко пункта. Подкрепих с нея радикалното крило в партията за дълбоки реформи и прочистване. Ръкопляскаха ми. С това поведох и други да си направят самоотводи, включително и Стоян Михайлов, който първоначално не бе склонен. Избраха се млади, умни, които активно са включени в АСО. Между тях след повторно и потретно гласуване мина и Нина [Антонина] Желязкова.

Новоизбраните академици и член-кореспонденти ни поканиха на вечеря. Седнахме на една маса с Р.[остислав] Каишев, [Йордан] Малиновски, К.[ирил] Василев, Ч.[удомир] Големинов. Побъбрихме си весело за миналото и настоящето на БАН; разбрахме се и с К. Василев. Д.[имитър] Шопов поиска да говорим за създаване на клуб в БАН. Явно амбицията го глождн да прави нещо. Г.[еорги] Близнаков създаде клуб в областта на екологията.

21.I.1990 г. [неделя]

Имахме продължителен разговор с Андрей Луканов. Беше в настроение след посещението си и успешния завършек на конференцията за конгреса в Русе. Поговорихме за отношението към моето изказване по националния въпрос и срещу Георги Атанасов, за допълнителните трудности, които ми устрои Продан Стоянов. За Тодор Живков – по данните, изнесени, че е агент-провокатор – дадохме му допълнителна информация.

И общо за страната и за положението в партията. Почувствувахме, че вече се извършва известно разслоение във взаимните отношения в Политбюро. А. Луканов се разграничи или не пое отговорност за някои изказвания и за поведението на други членове на Политбюро. Накрая остана изненадан, че Илчо Димитров е могъл да напише такива работи за Людмила [Живкова] и за самия Т.[одор] Живков.

Разговорът се води у [Николай] Хайтов, където го дочакахме, тъй като малко се бе забавил.

Обади ми се по телефона Мария Йорданова, за да ме предупреди, че ще се състои заседание на настоятелството на Комитета за българите в чужбина. Загатна ми само, че се гласувало недоверие на П.[авел] Матев

от персонала, че това било несправедливо. По телефона разбрах, че работите са отишли много напред, без да знам подробности.

На 23 януари се състоя заседанието на настоятелството с 11 души от чужбина – двама от Австралия, един от Канада, другите от западноевропейските и социалистическите страни. Бурно започване, защото Павел Матев не се съгласи да допусне протестиращите да влязат в залата, както го посъветвах. Почнаха да тропат по вратите, което наложи допускането им. Влязоха, стояха мирно и си излязоха, след като М.[арин] Бангиев прочете декларация и изложения, съставени от тях. След това напусна залата и той.

Ясно стана, че свикването на настоятелството е станало от П. Матев и подработено от него и от неговите поддръжници, за да му гласуват вот на доверие. Имаше направо и клакьори. При това положение не бе трудно да се гласува вот на доверие на П. Матев единодушно, за да не се излагаме пред българите от чужбина. Обявена бе комисия за подготовка на документите (нов устав и други материали), избраха ме дори за председател.

Останах разочарован от цялата процедура и атмосфера. Очертава се и трети център с Атанас Александров, който иска да играе някаква роля. А ми се вижда безкрайно амбициозен, без покритие, отгоре на това е от Шесто управление [на ДС], достатъчно безскрупулен.

24.I.1990 г. [сряда]

Конференция на АБПФК – свикана от Инициативния комитет начело с Груди Атанасов като Съюз на БПФ [борци против фашизма], но явно това не се възприема от мнозинството, което иска да запази и „борци", и „против капитализма".

На конференцията се сблъскаха двете концепции. Но покрай това изказващите се засегнаха и много други въпроси. К.[ирил] Петров например обвини ръководството, че не е било на мястото си, щом не е намерило сили да протестира, когато 2.000 членове на съюза са били репресирани. Той даде пример, че дори когато студенти и преподаватели се надигнаха в защита на изключените професори и успяха да наложат отмяната на наказанията, то Съюзът на БПФК не направи нищо да ги подкрепят и да подемат борбата за сваляне на Тодор Живков. Обвини освен това обществеността, че е допуснала Илчо Димитров, който е уволнил като министър своите колеги напълно незаконно, да бъде оставен ненаказан и дори избран за делегат на конгреса. В този дух срещу деформации и извращения се изказаха и други, със споменаване на имена – най-вече на Велко Палин, Демир Борачев, Милко Балев и други за по-дребни обвинения.

Най-болезнено се възприе провеждането на избора. Издигане найбезразборно на кандидатури с много самоотводи и още повече отводи, понякога дори несъстоятелни, с недоказани обвинения, съмнения. Избран бе за председател Крум Радонов, който не можа да се представи добре. Дори демонстрира крайна ограниченост и догматизъм.

Изказах се кратко за това, което създаде и продължава да създава настроения срещу БПФК – влизането в университета, жилищата, лекарствата – и направих конкретни предложения. Прочетох и мнението на Йонко Панов за делението на кадрите – на „активни“ и на „пасивни“. Предложих компромисно название – „БПФ и за социализъм“. Направи впечатление на мислещите, но не се прие. Взеха връх другите.

На връщане бяхме със [Васил] Зикулов. Той също бе недоволен, още повече, че на конференцията се изказа Д.[обри] Джуров дълго и се обяви за БПФ, тъй като и цялата борба на партията в миналото се води под антифашистки лозунги.

24–25.I.1990 г. [сряда–четвъртък]

Зачестиха събитията едно след друго. Не сварваме да следим това, което става дори по вестниците и телевизията.

Изведнъж пленум – и то вечерта. Явно формално, за да се утвърдят документите. От [Димитър] Станишев и [Андрей] Луканов разбрах, че „Манифестът“ е бил приет от комисията доста драматично. [Александър] Лилов се изказал остро на забележките и заплашил, че напуска комисията. Изобщо срещу него се надига критика и недоволство, макар че все още се котира високо сред общественото мнение. Надигат се гласове и срещу Петър Младенов – за корупция.

Пленумът бе насрочен за 25-и вечерта. Аз успях все пак да прочета доклада на П. Младенов. Залага на обновяването на партията, но частите му са неравностойни. Най-добра е за историята, най-слаба е икономическата. Нямах намерение да се изкажа. Но ме принуди Н.[ачо] Папазов, който се запени първи на трибуната срещу „хулиганите“, срещу „улицата“. Вярно е, че и тук са се опитали да разбиват врати и да влязат в общини (не можах точно да разбера партийни или клубове), били нападали и хора, без да посочи конкретни случаи. Сигурно е вярно, защото международният опит влияе у нас. Но оттам се прехвърли срещу всички „формали и неформали“ с думите, че още сме на власт и трябва да се разправим твърдо с всички, които са срещу нас. И с апела „помирение“ и „единство“ поиска всички да се обединим, да преодолеем различията.

Веднага вдигнах ръка. Записаха двама-трима, помислих, че и мен са записали, но се оказа, че не са ме видяли. Тогава пратих бележка. Преди мен в изказванията се критикуваше главно икономическия раздел, но бяха направени и уместни конкретни бележки. Доста се говори и за името.

Аз се обявих за „помирение“ по националния въпрос и против „помирение“ в партията като гибелно за нея. Изказах се още за по-голямо единство на доклада и ако не искаме да увисне „социализмът“ в документа, да не свеждаме всичко до Тодор Живков. За пример дадох културно-научния

фронт – все пак творби и наука има, не е само възхвала на личността на един човек. Както и във външната политика – НРБ има постижения. Бяха споменали за положително явление само 70-те години (т. е. [Александър] Лилов–Людмила [Живкова]–Св.[етлин] Русев) и Кувейт.

След това още в изказванията се изтъкнаха две опасности – недоволство на работници, които говорели, че ще създадат отделна работническа партия; страх от интелигенцията – не се знаело къде може да завлече партията.

Имах разговор с [Мария] Червендинева. Тя ми разказа, че много документи били унищожени от кабинета на Тодор Живков и Милко Балев при съучастието на П.[родан] Стоянов. Тя лично видяла, а ѝ казал и човек отвътре, който хвърлял материалите за рязане. Звъннала на [Димитър] Станишев, той предупредил уж П.[етър] Младенов, който пък бил успокоен от П.[родан] Стоянов. Изобщо П. Младенов гледа да се харесa на всички, но най-вече да се запази „цивилизованият подход“, т. е. да се действува „по устава“ на БКП, тихо и мирно, без сътресения оттук нататък.

В сп. „Огоньок“, № 2/1990, се разкри най-после зловещата картина на събитията в Тбилиси. Ролята на [Егор] Лигачов, на военните благодарение и на филма, заснет по време на събитията, за да има МВР документ срещу демонстрантите.

26.I.1990 г. [петък]

Какъв ще бъде конгресът? Ще надделее ли реформаторското крило? Какво ще даде – документите или по-скоро уставът не дават достатъчно гаранции за пълна демократизация на партията. Готвят се вътрешните течения в партията, готви се и провинцията, готвят се консерваторите. В къщи също се занимават с устава (Елка, Борьо [Борислав Кирилов]) – подготвят се писмени изложения. Николай [Чернев] също пише изказване. Говорихме с него. И той за сега вижда само [Андрей] Луканов за най-подходящ председател на партията.

Дойде Н.[иколай] Хайтов с поръчка от А. Луканов да напиша във в-к „Отечествен фронт“ статия за гроба на В. Левски. Решили са да се постави надгробна плоча, но искат инициативата от мен, за да имат повод.

А трябва да се готвя за Париж – за „История на човечеството“; да представя доклада си за Триест; да напиша частта си за том V; да прегледам материала на Н.[адежда] Драгова за том I. Изобщо неща, които изоставих под влияние на събитията. Човек, без да иска, губи инерция, когато се включва в друг коловоз. Но пък може ли иначе? Когато на карта е поставено всичко, което сме рискували, било е смисъл на живота ни и сега се разпилява по чужда вина!

[февруари 1990 г.]

За конгреса [XIV извънреден на БКП, 30.I. – 2.II.1990 г.] мисля да не пиша много. Той стана огледало на общата обстановка. Ясно определени ограничен брой лица. Останалите очакват да намерят изход, но са обременени със старите виждания, към които се намесва страхът от несигурността – какво ще стане утре? Доминираше отначало консервативното начало, което сляпо държеше на името, на демократичния централизъм, на господстващата роля на партията. Интересно бе да се види как се люшкаше и се поддаваше на чувствата си с прояви на неодобрение и несъгласие към „реформизма". Постепенно се вслуша в някои хубави изказвания и още повече в репликите от място – за положението на село, срещу номенклатурата. Силно впечатление направиха конкретните искания за обяснение на поведението. Но макар че конгресът не бе дирижиран, както предишните, то манипулацията се осъществяваше и това се схвана от много делегати.

Ръководящата група се бе заела да спасява „своите хора". Донякъде успя, но плати скъпа цена. Хората разбраха, че ги манипулират. Ореолът, който си създаде А.[ндрей] Луканов, рязко спадна. Подигравателно се разнесе из цялата зала – „Лукавият". [Петър] Младенов разклати пиедестала си на върховен лидер. Заговориха за него като за корумпиран, който заради себе си пречи на другите да разкрият докрай корупцията и преките виновници за катастрофата – икономическа, политическа, морална. Ст.[оян] Михайлов се опита да се разграничи, но неудачно, дори грубо, като визира Политбюро и П. Младенов. Но хората го схванаха като амбиция за власт и го провалиха. Опитът да се спаси Г.[еорги] Атанасов съвсем оголи възможностите на върхушката да осъществи реално преустройство на партията. Той бе отхвърлен с дюдюкане. Но затова пък с недостойна маневра бяха вкарани двадесетина души истинска нагаждаща се номенклатура, вкопчена във властта, готова на всичко за това. Ето кое създаде дълбоко отрицателно настроение срещу конгреса и срещу партията. И сред партията, и сред народа. Последствията ще ги почувствуваме скоро. А може да се стигне и до разцепление и до отпадане.

След конгреса не можах да седна да пиша. Имах и да довършвам конкретни неща за себе си, а и ми бе отнето много време за разговори, за четене. Пък и телевизията се оживи. Става реален проводник на всички течения – в това число и на крайната опозиция.

А.[ндрей] Луканов пое Министерския съвет, Ал.[ександър] Лилов – партията. Излязоха с декларации. Първият въпреки събраното недоволство продължава да е атрактивен и да вдъхва надежда и увереност, че ще се справи с поеманите задачи. Вторият губи популярност от непосредствен контакт, дори и по телевизията. Но така или иначе това са двамата, които са за решително преустройство. Всеки от тях, а също и Петър

Младенов, си вкараха свои хора в новото ръководство, така че още от първия ден недоверието към него [П. Младенов] не се разсея, а се сгъсти още повече. Дори в-к „Работническо дело" пусна статия срещу един от членовете на Висшия партиен съвет (ВПС). Почти навсякъде се заговори за „временно" ръководство. Издигна се лозунг за нов конгрес, извънреден или редовен, в най-скоро време. Част от АСО се разцепи и образува нова партия.

Няколко души подадоха оставка от ВПС – тъкмо тия, които бяха използувани за параван, за да се прокарат номенклатурчиците. В пресата зачестиха материали срещу отделни компрометирани личности; засилиха се исканията за по-строго следствие на Тодор Живков; разшири се кръгът на задържаните – най-после и М.[илко] Балев, и И.[ван] Славков. Броят на стачките, на протестите се увеличава. Промени се обликът и на в-к „Работническо дело". Ст.[ефан] Продев го прави и по-настъпателен, и по-интересен.

За мен остава открит въпросът – ще съумее ли партията да се преустрои до изборите дори с риск да загуби монопола и водещото си място още сега, но да се очертае все пак първата политическа сила; или ще се хвърли да създава „партийно" и „национално" единство, с познатите методи, с всички, които могат все пак да пробият, за да спечели пълно мнозинство в предстоящите избори. Имам впечатление, че надделява втората линия. На пленум се канят и разпуснатите секретари на ОбПК, дори открито критикувани; оставени са да се проявяват като ръководители на парламентарни комисии провалени хора като П.[родан] Стоянов; горе вече се самоуспокояват, че щели да вземат около 80% от гласовете или местата на предстоящите избори. (Съвсем сериозно ни го каза Яко Молхов, генералът, който тъкмо участвувал в такъв спор – неговото твърдение, че най-много бихме могли да разчитаме на 40–45% било посрещнато с подигравателен смях.) И от други чувам същото. Знаем обаче, че [Андрей] Луканов е споделил своята тревога, че преустройството се забавя, а не се ли извърши, очаква ни открита конфронтация, а може би и гражданска война.

Павел Матев е унищожен морално от стачкуващите в Комитета за работа с българите в чужбина. Накачили са такива табла с надписи, че е бил „цензорът" на Тодор Живков; че той му дал разрешение да получи 1 милион и 800 хиляди лева хонорар; извадили са негови цитати. Просто се учудвам, и не само аз, защо държи толкова на този пост. Излезе обаче и статия във вестника – че получавал 960 лева висша министерска заплата, допълвана с още двеста-триста лева премиални месечно. Пълно дискредитиране. А той заявява, че напуска, но продължава да стои и да се бори. Всички там са се изпоизволнили, а Павел [Матев] иска да провлачва, за да подсили Ст. Радославов. Добър човек, но окончателно извън състояние да направи каквото и да било, между другото и защото се е превърнал в

играчка в ръцете на един мошеник, Атанас Александров. Той пък е първи братовчед на Емил Александров – и двамата са сега в Демографската група на БАН. Прогониха оттам Юлиян Минков.

Неприятното в цялата тази история е, че ме вика Д.[ичо] Атанасов по внушение на Б.[ойко] Димитров да ми възложи на мен да оправя тази работа, като се създаде инициативна група за изработване на нова платформа на комитета. Отказах да заемам мястото на Павел Матев категорично, но трябваше да се съглася да се заема с намиране на изход от създаденото положение. Срещнах се със стачниците, изслушах ги, намесих се, що се отнася до начина на освобождаване на П. Матев. Бях при него – той е съгласен да се пенсионира, но иска той да свика настоятелството и тогава да се освободи, т. е. пак скандал и продължаване на агонията.

Събрахме се в МВнР. Разисквахме надълго. Изработихме план. Аз не се съгласих да ме обявят за временен председател, но приех да подготвя документацията заедно с Й.[ордан] Величков и Ю.[лиян] Минков за събранието. А техническите въпроси да се движат в оперативен порядък от хората, които са там. Що се отнася до П. Матев – то да бъде освободен, като се упражни морален натиск над него от тези, които са го назначили, т. е. да го повика Ал.[ександър] Лилов и да го накара да напусне поста си и да си стои в къщи, докато се устрои пенсията му. Възложихме на Д.[ичо] Атанасов и Л.[юбомир] Попов да се срещнат с А. Лилов. Аз пък отидох да успокоя стачниците, но без гаранции, че всичко ще стане така, както всички искаме. Приеха ме добре, ръкопляскаха ми на излизане.

Казах, че имах и писмена работа. Поискаха в съкратени срокове доклада за Триест. Трябваше да подготвя и за Израел. Макар и да ползувах готови материали, усилията са неизбежни и най-вече времето се оказва недостатъчно.

Прекарах една седмица в Париж – за том VI на „История на човечеството". Изминаха 5–6 месеца от Бриони. Това, което там можехме да свършим за 1–2 часа, защото и [Питър] Матайас бе също на острова, го отложихме за цяло заседание от два дни. Но не можеше да мине без тази среща. Отново разпределихме главите, уточнихме авторите. Успях да уговоря Бр.[игите] Шрьодер, която е в Париж; уточнихме и ускоряването на писането с [Шарл] Моразе. Увеличи ми се отговорността за регионалната част – половината Европа. Ще трябва да търся автори в Москва, за Полша, за Австрия и цялата Хабсбургска империя. За Западна Европа уговорихме като координатор Франсоа Крузе.

Все пак Европа е най-сложна в XIX в. Имам предвид разпределението на материала между тематична и регионална част. Прогресът във всички области е европейски. Но как след това да се покаже обикновеният живот, когато всеки ще иска да повтори върховите прояви на своя народ?

Как да се постигне единството? Има да се мисли, но сега за сега съм зает с друго. Предстои ми пътуване за Атина.

В Париж раздвижих въпросите около „Балканите в Европа“. Имах среща с П.[ол] Дюмон за Страсбург. Говорих с [Анри] Лопес, той, изглежда, се заинтригува и дори запали (освен ако само си даваше вид), но ми поиска да му отправя формално искане. Веднага го съчиних и му го дадох. Обядвахме с [Елени] Арвайлер. Този път я видях изострена, неспокойна. Явно работата я изнервя.

В известен смисъл тягостно впечатление ми остави вечерята у Добра [Добромира Такова]. Съпругът ѝ явно е смислен младеж, оказал се раздвоен от обстоятелството, че е влязъл в семейството на [Петър] Такови и неизбежно се е сблъсквал и се е ползувал от благата на „номенклатурата“, а, от друга страна, баща му е от пострадалите. Иска и очаква падането на комунистите с някаква особена язвителност и злоба. Започна с великия [Стефан] Стамболов, за да завърши, че фашизмът е рожба на комунизма и т.н. в този дух. Не му останах длъжен. Присъствува и Захари [Захариев], който явно остана доволен, защото сетне ми разправи, че никой от живеещите и работещите там не е смеел да му излезе насреща.

Събрание в Института [по балканистика] за прехвърляне на комунистите евентуално в отделна организация на териториален принцип.

Лекция за „Етническите проблеми на Балканите“ при клуба, организиран в Института по социология. Салончето се напълни, имаше интерес, бил съм, изглежда, във форма. Двама от присъствуващите вдигнаха малко шум, настоявайки да не се сменят имената обратно. Реагираха в залата, реагирах и аз – като им казах, че ако тезата им се приеме, то най-напред ЦК трябва да се освободи от всички с турски имена – как може Румен Сербезов да бъде секретар на партията и още да държат разни там „Пехливановци“, „Дюлгеровци“, „Джагаров“ и прочие. Попитах ги какви патриотични чувства са ги ръководели, та още не са сменили Кърджали, Хасково, Карлово и т.н. Завърших с порядъчния [Веселин] Бешевлиев, който не се е задомявал пет пъти, но въпреки това държи на името си.

Елка ме целуна след това. Останали били доволни.

Последното, което искам да отбележа в тази поредица от събития, е метаморфозата на фондация „Людмила Живкова“. Започна с изказването на Славчо Трънски, че по време на срещата в Мадрид В.[ладимир] Живков изхарчил 2 милиона долара на комар в Толедо (всъщност бяхме само там). Казани в Парламента, тези думи обиколиха страната. И А.[ндрей] Луканов включи като първи въпрос за изследване на безобразията на живковизма от комисията на ЦК и сетне от парламентарната комисия именно този въпрос. При една от срещите му казах, че това до нищо няма

да доведе и е отклонение от реалното изследване на престъпления. Изглежда, без особен резултат. Защото няколко ревизора в продължение на един месец изследваха всички документи. За [Владимир] Живков, разбира се, нищо не намериха, тъй като той и заплата не получаваше от фондацията. Той бе на издръжка на УБО. Но затова пък двете ревизии – правителствена, от Министерството на финансите, и от Народния контрол – не констатираха нито едно злоупотребление, което да се отбележи. Направиха няколко препоръки и посочиха две нарушения. Едното се касае до А.[лександър] Фол, който поискал да се командирова жена му, за да го придружава и да му оказва медицинска помощ. Но веднага ги плати и нарушението отпадна от акта. Другото – Е.[вгени] Кирилов, който повишил [Михаил] Тачев и още един служител, но Вл. Живков отказал да подпише заповедта. Разликата е от 832 лева. Трябваше да се платят и понеже Е. Кирилов отсъстваше, а засегнатите не благоволиха да платят сумата, това остана да фигурира в акта.

При такива данни никак не беше трудно да представя своя ревизионен доклад пред Бюрото. Отпадна всякаква отговорност от нас. Разбира се, отбелязах, че се касае за фондация с върховно покровителство, което обяснява и щедрата държавна помощ – от банките 16 милиона лева и от други учреждения още десетина. Ние ползуваме само лихвите, и то за, общо взето, разумни неща, като изключим 150 хиляди лева за помпозни събирания около „Знаме на мира“.

На заседанието повдигнах спор и се обявих решително против колежа в Аркутино. Опитаха се да ми възразят, някои ме подкрепиха, включително и [Благовест] Сендов. Но мегаломанията бе обхванала [Михаил] Тачев, новия секретар, както и [Алексей] Шелудко. Та трябваше да им кажа, че съм решително против оставането на този пункт в концепцията и в бюджета за 1990 г. И направо пред чужденците заявих, че се касае за акция, срещу която никой няма да вдигне глас в защита на фондацията, включително и аз. И понеже знаеха, че вече съм се обявил против това, благоразумието надделя и отстъпиха. Отгоре на всичко в пресата, и то във в-к „Работническо дело“, излезе остра статия срещу разпокъсването на р. Ропотамо, където се цитират и възраженията на БАН. Прочетох им го.

Бях поздравен от чужденците. Падрето ме покани у дома си в Мадрид по време на конгреса на историците. А [Алексей] Шелудко ми подхвърли, че аз съм му създал най-големите трудности. Гледам днес във в-к „Работническо дело“ – декларация от него. Видяло му се като чудо, че нямало никакви злоупотреби, и затова приел да стане председател на фондацията.

30.IV.1990 г. [понеделник]

Едва сега намерих малко време. Пиша по памет.

На 24 февруари вечерта заминахме с Ана за Атина със самолет. Престояхме седмица. Бяхме настанени в хотел „Амалия" до площад „Синтагма". Поканени бяхме от проф. Янис Караянопулос заедно с В.[ържил] Къндея, за да изработим първия проект за програма на конгреса по балканистика. От събраните предложения – български, гръцки, румънски, от САЩ – след сериозно обсъждане на тематиката, сглобихме един проект. Половината ден обаче мина в разговор за характера на конгреса. Приеха изказването ми за необходимостта от засилване на глобалната балканистична тематика и от най-сериозно внимание на съвременните проблеми пред опасността от ново възраждане на национализма. Присъствуваха всички членове на Гръцкия национален комитет на историците. Е.[вангелос] Кофос изцяло ме подкрепи.

След напускането на хотела се прехвърлихме за две или три нощи у Марикакито [Мария Асприоти]. Нямахме особени преживявания. [Георги] Караманев ни покани по случай 3 март на прием в посолството със съветската мисия. Новият съветски посланик е интересна личност, събуден, явно човек на преустройството. Поговорихме си открито, сърдечно. Показа ни и филма „Аспарух". Ана сега го видя за пръв път.

Един ден отделихме за пазарувания – шоколади, халва и разни дреболии от пазара. Ана съумя да купи и по една рокля за себе си, за Ели и за Анти.

Аз пък имах среща с министъра на външните работи [Каролос] Папуляс. Предложих им да се създаде в Атина център по съвременните проблеми на Балканите с оглед включването им в общоевропейския процес. С помощта на AIESEE. Може да се неутрализира възможната реакция от съседите. В Гърция имат няколко центъра. Но работят по близка тематика в различни ведомства. Предложих да не се посяга, а да се извърши координационна работа между тях и да поемат функцията на международен център, аналогично на това, което имаме ние или в Румъния.

Гърция се стреми към такава дейност, отчитайки и своето място в ЕИО, но дори решението да се създаде институт по икономическите връзки, прието на съвещанието на министрите на външните работи, не се осъществява. Това ги смущава. Оставих ги да помислят и да ми съобщят те, ако са готови да приемат създаването на такъв център. Проведох среща и с [Евангелос] Кофос по този въпрос със съгласието на К. Папуляс. Той се зае да установи контакт със заинтересованите.

Видяхме се за малко и с [Василиос] Панайотопулос и с [Леандрос] Вранусис.

Най-грижлив към нас, който ни посрещна и ни изпрати, бе Васко [Васил] Митровски. Имахме и продължителен разговор. Спомнят си с удоволствие и признателност за времето на посланическия ми престой. Подиграват се с [Георги] Караманев, не били никак благосклонни и към [Петър] Славчев. Но за мястото на жилищата, въпреки че критикуват

обема на стаите (малко пресилено), не могат да се нахвалят. Намират го за великолепно. Но дълго време, докато не се настанили и докато и тази част не стана място за резиденции, не мислели така.

След около десетина дни заминахме за Израел. Този път почти не престояхме в Атина. В Израел си водих записки в тефтерче и вписах доста нещо. Така че прескачам тук впечатленията си от пребиваването.

Ще добавя само, че в Атина се срещнахме с полския посланик, който ни покани на обяд. За него това [промените в соц. лагера] е реставрация, облекчена от нашите грешки.

15.III.1990 г. [четвъртък]

Израел.

Първи ден, първа изненада. На летището в Атина ни се каза, че полетът за Израел по обяд е отменен и има само един – заранта, и то в 7 часа. Можахме малко да поспим и [Васил] Митровски имаше добрината и да ни посрещне, и да ни отпрати.

Втората, вече не изненада, а логично последствие – никой не ни посрещна в Тел Авив. Ние също да не отегчаваме, не се обадихме на Мориц Асса – търговския представител тук. Така че наехме такси и се озовахме в Йерусалим.

Няма да описвам първи впечатления, защото в съзнанието ни доминира не представа за историческото минало и настояще, за политическото положение, а просто интерес към ландшафта. И все пак хубави пътища, зеленина, макар че хълмовете все още не могат да бъдат залесени, така безпощадно човекът е разрушавал хилядолетия околната среда. Красиво започна да става, когато се прехвърлихме по високите източни части и към Йерусалим, по хълмовете, надлъжно насечени от оголени скали като тераси, почернели от капещата вода. Бе слънчево. Влага? Или доскоро е валяло?

Настанени сме в Mishkenot Sha'anenim – сграда, превърната в хотел за поканени лица от институции, университети, академии. Построена в края на XIX в. от англичанин с изглед към стария град – вижда се изцяло крепостната стена откъм еврейския град (Стената на плача е от отвъдната страна). Касае се за дълга постройка с отделни апартаменти с два входа – към „стената“ и към града. Излязохме на общата тераса, от която има изглед, разгледахме и „хотела“. Едноетажна, на принципа на килийното строителство, което се среща в Англия – но без втория етаж (имам предвид някои от колежите в Оксфорд). Направена е била, както прочетох, за живеене, след като притокът на население не могъл да се побере в стария град. Това е бил първият склон, заселен извън древния и средновековния Йерусалим. А през XX в. и особено след образуването на Израел, градът неимоверно нараснал. Доволни са, че и тази сграда е изцяло направена от

камък и това правило било спазено. Градът е каменен, къщите са затворени, скулптурни елементи липсват – строги линии, но архитектурата е невероятно раздвижена.

Едва пристигнали, узнахме от списъка на гостите, които идват през март и април, че понастоящем тук има делегация от Ленинград, водена от Юрий Петросян, с акад. [Борис] Пьотровский и неколцина специалисти. Поведоха ни и нас на срещата със завеждащ катедрата „Източни страни" в т. нар. Белгийски дом – място за отдих и срещи, нещо като клуб.

Съветските се представиха (без Б. Пьотровский, който бил в музея), говориха и домакините, казах и аз няколко думи за това, че искаме да възобновим ядрото от хебраисти, но това не може да стане само с тях. Имах предвид специализация на [Владимир] Пауновски, евентуално и на някой друг.

Ю. Петросян бе в стихията си, еуфоричен. При всяко изказване вземаше думата, дори малко нахално „захлупваше". Нямаше как да не го подкача (след като казах няколко думи и той ме прекъсна) и казах, че изпитвам радост да бъда сред представителите на толкова древни народи, но не очаквах един арменец да успее да се справи с всички присъстващи евреи и дори в повече. На което Ю. Петросян отговори, че имало виц – един арменец струвал колкото десет евреи и там, където арменец започвал търговия, евреите напускали.

Проф. [Амнон] Коен ни заведе до музея. Там прекарахме няколко часа. Разгледахме археологическата част. Направи впечатление преди всичко уредбата. Залите преливат една в друга; всичко е разположено, така че се обхваща. Не се чувстваш потиснат, нито изолиран от изложение предмети. Силно впечатление ни направи специалната постройка за намерените ръкописи, сграда куполна, постоянно обливана с вода отвън, за да се поддържа трайна температура. Трябва да се види, за да се разбере оригиналността ѝ. Интересното за музея е, че той е направен атрактивен за деца. С детски площадки в двора за игри и забавления; с изложба на играчки вътре. Изобщо с цяло младежко крило.

Вечерта бяхме на китайски ресторант с Амнон Коен и съпругата му. Приятни хора, сърдечен разговор.

16.III.1990 г. [петък]

От 9 до 12 часа имаше семинар с дипломанти на проф. Коен. Превежда ми Аврам бен Яков от София, сега преподавател, бил на дипломатическа дейност. Той ни пое след семинара и пешком прекосихме половиния град. Минахме през центъра – младежи се веселят, танцуват, пеят, сред тях много момчета и момичета във военни дрехи, дори въоръжени. Оживени улици, пълни магазини. Хората облечени непредвзето, няма изгъзици, каквито можеш да видиш в Париж. За сметка на това не са малко

религиозните младежи с черни шапки и навити на масур коси, които се спускат покрай ушите.

Накупихме си храна и обядвахме отлично в „Мишкенот Шаананим“, което не е хотел, а за „distinguished guests“. Изглежда, че това привлече вниманието към моята особа, защото надвечер ме взеха в радиото им за интервю в предаването за Източна Европа. Досега са нямали никого от България.

17.III.1990 г. [събота]

Сутринта – посещение на музея в стария град, разположен в крепостната стена, където е бил дворецът на Давид, и т.н. и най-накрая на Ирод. Но всичко е в развалини освен крепостните стени, строени от Сюлейман, великолепно запазени и досега внушителни и с красотата, и с мащабите си. Запазени са и доста минарета.

Музеят е отлично онагледен и показва историята на града и на храма. Неговите два периода. Нещо наистина величаво, от което нищо не е останало, защото цялата площ, върху която се е издигал храмът, е заета от две джамии и пространството между тях, обявено за свещено от мюсюлманите. За да не ги дразнят, не предприемат никакви разкопки. Поне засега. Крайните фанатизирани евреи в религиозно отношение не смеят да стъпят в това пространство от страх да не попаднат с крак върху свещена стая, забранена за всякакъв достъп.

Срещата ни с Амнон Коен се състоя при изхода на музея. Той ни отведе направо при стария, но сега възстановен еврейски квартал. Блести от чистота; умело съчетание на старо и ново, хубава архитектура с големи вътрешни удобства, което съблазнява. Но тук живеят само или предимно дълбоко религиозните. Самият Коен предпазливо пристъпваше, за да не допуснем нещо, което може да ги раздразни или оскърби. Дори децата са облечени по-особено, от малки ги въвеждат в догмите на религия и бит, които стават за тях неизменяеми.

Така стигнахме до Стената на плача. Имаше не много хора, но достатъчно, за да получи човек представа за силата на духа на евреите и за ролята на такива символи в поддържането му. Видяхме обаче и група млади, които се въртяха в кръг и пееха радостни песни, подкрепяни от жените (отделени от мъжете с лека преграда). Обясни ни се, че се касае за сватбени песни, хората дошли тук да осветят брака си. Още една група на площада също пееше.

Оттам проникнахме в мястото, където е бил еврейският храм, разрушаван до основи неколкократно. Сега там е свещеното място на мюсюлманите – трето след Мека и Медина, защото според преданията оттук е литнал Мохамед. Затова и джамията се нарича „Храмът на скалата“. В едната, може би по-старата – сребърната, е бил убит Абдулах, бащата на се-

гашния крал на Йордания, защото се показал благосклонен към евреите. Другата джамия обаче е истинско бижу – осмоъгълна, с основи, покрити с мрамор, и с колони, такива, каквито има „Света София“ в Константинопол. Амнон [Коен] смята, че това е била византийска църква, преправена на джамия. Вероятно е така, защото и вътре има мозайки, които са запазени, докато мюсюлманските живописци са използували и друг материал, и по друг начин са изрисували сводовете и местата под и над тези мозайки. Джамията е прекрасна и отвън, и особено вътре.

Прибрахме се късно. Изморени и доволни. Вечерта бяхме на прием у Коен – всъщност парти, но с много закуски. Дойдоха доста хора и няколко евреи от България. Разговорът се води главно около „перестройката“ в социалистическите страни.

Всъщност ние отидохме у А. Коен, разстроени след срещата ни с Марсел Асаел. С него, за не дългото време, когато работехме заедно в БОНСС и в новосъздадения партиен [VIII] район (на ъгъла на ул. „Раковски“ и „Граф Игнатиев“), се сближихме като братя. И преживявахме раздялата. Първоначално на него не му се щеше да пътува, но освен майка му и сестричето му, които настояваха, изглежда, че и нашите нямаха нищо против да имат хора в Израел, на които могат да разчитат. Той се издигна като виден лекар психиатър, но сега го сварих парализиран, не може да ходи, едва говори. Срещата бе много тежка отначало. И той се развълнува, и аз също. Поуспокоихме се малко, той пита за свои познати. Бил в България, когато аз съм бил в Атина. Научих, че е станало съвсем неочаквано, че бил в отчаяно положение, едва го спасили с трахеотомия. Едва след три години почнал да мърда ръце, крака, дори да говори по малко, да чете. През цялото време е в болница, само събота прекарвал у дома си. Успя да направи и комплимент на Ана, че никак не се е променила. Мил човек.

18.III.1990 г. [неделя]

Отправихме се сами, този път на хаджилък по светите християнски места. Не беше трудно да попаднем в храма, където се намират основните светини. Казвам го така общо, защото ние не успяхме нищо да прочетем предварително и знаехме само, че там се намира „Божи гроб“.

В църквата бе много хладно. Два дни при силно слънце, духа и силен вятър, който при тази височина – около и над 800 метра, ни накара да облечем шлифери и пак да ни е студено.

Неделя е и службите бяха в разгара си. Отгоре на това се случи и празник. Свещеници от висок ранг служиха в центъра – православно богослужение. Може би бе и патриархът. Митрата бе там. Но имаше много хора, а богослужението ставаше пред входа на гробницата, имаше и вътре освещаване. Ние разпитахме и разбрахме това. Обиколихме долу – в съседство пък служеха католиците. И двете служби се надвикваха и

взаимно си пречеха, особено когато се произнасяха словата на приматите към насъбраното множество. Малко настрани в параклис отслужваха молебен арамейци. Те ходеха в църквата с шапки. Били няколкостотин в Израел, имало още малки групи в съседните страни – Сирия, Ливан. Имаха служба и арабска група християни.

Храмът е висок, много пъти разрушаван и възстановяван. Построен е най-напред от византийските императори, попада под арабско господство, отново е освободен от кръстоносците и възстановен от тях и т.н. С една дума – построен е във всякакви стилове, няма единство. Замръзнахме вътре, макар и да бяхме с шлифери.

Ана обаче попадна на една сестра – монахиня от Италия, която ни обясни точно къде е Божи гроб – беше пред нас. Разгледахме го отново. Ана си припомни какво и разправял дядо ѝ Иванчо: „Българинът отишъл да пикае, когато се появил кир'а [господът].“ Оказва се, че наистина тук на Великден се появяват пламъци. Считат, че това е едно от тайнствата, майстори на които от векове били византийците. Ние не останахме повече долу, след като станахме „хаджии“, макар и без документ, и без да докараме никакви икони. Иконостасът, донесен от дядо ми, покриваше цялата стена – след смъртта на чичо ми и леля ми пропадна, както и много други стари вещи. Монахинята обаче не ни остави, а ни пое нагоре към втория етаж. Там ни очакваше друга изненада. Под стъкло ни представи мястото на Голгота, където Христос е бил разпънат – le Calvaire.

Всъщност това са двете най-забележителни места на християните. Оттук започват и завършват процесиите – било от мястото, където е бил дворецът на Пилат, било до маслинената гора и т.н., където е бил предаден и заловен или когато е мъкнал своя кръст.

Не тръгнахме по тия маршрути, защото нищо не биха ни дали. Врязан ни е в съзнанието филмът „Последното изкушение на Христос“ на [Мартин] Скорсезе, всички сцени и действия – дадено е и човешко, и разбираемо. Не искахме да разваляме реалната получена представа с изкуствено религиозно усърдие, каквото сме загубили от деца.

Разгледахме обаче старите улици, търговските магазинчета, без тълпи, затворени в неделя, което пък позволи като в калейдоскоп да ги почувстваме в тяхната дължина като тунели, прекъсвани от подобни тунели – истински лабиринт. Някъде в началото имаше арабското название – сук – но не приличат на това, което поне досега сме виждали. Редът е друг. А може би защото бе затворено?

Оттам се прехвърлихме към центъра на града. Попаднахме на една манифестация на японски младежи – юдеисти, които пееха и вдигаха лозунги. Били секта – микоя? – ни обясни Коен с неодобрение. Оказва се, че университетските преподаватели са повечето леви. Поне с такива се видяхме.

На връщане заварих писмо от [Алберт Мошанов] Нордон. Оказа се на вид възрастен, на години по-млад. Поиска да се видим веднага. Интересна

биография – потекло немско, еврейско, българско (от Мушановия род), френски поданик и офицер от френската армия, участвувал във войната в Близкия Изток, журналист. Проведохме интересен разговор. Между другото той ми съобщи като факт, готов е да го потвърди и нотариално, че Т.[одор] Живков е купил в Женева голяма къща за дъщеря си и за себе си на името на роднина или позната, която отдавна живеела в Женева.

Близък е с [Стефан] Груев, автора на книгата за Борис III, без да е монархист. Познава много политически лица, иска да дойде за изборите в София. Интересува го личността на А.[ндрей] Луканов. Смята, че неговият баща е имал контакти с близките на Луканови. Не съм сигурен, защото те са емигрирали рано, но ще предам на Андрей тези сведения.

В 16.30 часа посетихме г-жа [Шуламит] Шамир. По това време той получи вот на недоверие в парламента и сега се провеждат консултации за нова коалиция и нов министър председател. Но тя ни прие в официалното жилище, където ще бъдат още няколко месеца, дори окончателно да отпадне от коалицията неговата партия. Разговорът стана непринуден, още повече, че тя се оказа с една-две години по-малка от Ана, в близка гимназия след разделянето на многото постъпили. Припомниха си събития и имена; места – сладкарници и т. н. Вместо половин час престояхме час и половина. Говорихме и за политическото положение. Интересуваше се за Т.[одор] Живков. До нея бе Моше Меламед, директор на Отдела за Източна Европа, от България. Казват, че го готвели за посланик у нас.

Г-жа Шамир ни предаде подаръци за Младенова, Сендова, връчи и на Ана една реплика – ръка. Бяхме я видели в музея.

Интервю в хотела „Amos Ben Vered“.

19.III.1990 г. [понеделник]

Няколко души ми звъннаха да ми съобщят, че им харесало предаването по радиото. Във вестниците имало и съобщение за лекцията. Дойдоха и хора отвън. Останаха доволни по думите на участвуващите и на Ана, която седеше до [Якоб] Ландау. Той ни беше взел за обяд и ни разведе из кампуса. Безкрайно внимателен и топъл човек. На обяда присъствува и проф. Нисан Орен. Напрегнах си паметта, за да разбера откъде го знам, и си спомних – от „История на БКП“, която предизвика навремето голям шум, между другото и със своята обективност и вярност. Той бе и единственият представител на Израел в София на Първия конгрес по балканистика през 1966 г., когато, както той сам ли припомни, се срещнал с Рубен Аврамов и с Благой Попов.

И на него, и на другите им харесали особено много отговорите на въпросите – че не съм приел подхода на Бернар Люис и оценките му за Османската империя през XIX в. – т. е. от арабска гледна точка, че нищо

не се развивало, за първоначалното натрупване на капитала и за някои други въпроси.

Вкъщи ни изпрати [Аврам] бен Яков с приятеля си Фреди Кохенов. Запознаха ни със същността на еврейския проблем и Израел днес от позициите на консервативните сили. Дори малко се сблъскаха. Аврам бен Яков ми каза, че се познавал добре с Ема Герон и [Петър] Семерджиев и обеща да ми даде телефона им, но изглежда, че те не са искали да ни видят, когато казах, че се интересувам за Т.[райчо] Костов и че се знаем от Медицинския факултет. Защото сега ми заяви, че не намерил телефона им.

20.III.1990 г. [вторник]

Среща с Академията. Разговор с ръководството на хуманитарните науки. Присъствува техният най-голям археолог – поиска да установи сътрудничество с нашия Археологически институт. Струва ми се нещо като Мозер? [Бениамин Мазар] – емигрант от Русия, минал като младеж през 1920 г. от Одеса във Варна, където престоял десетина дни. Спомня си Морската градина и надписа на паметника на Ботев.

Пое ни отпусната кола мерцедес от МВнР за Масада и Мъртво море. С нас дойде Моше Мосек, шефът на архивите им, член на СИБАЛ. Той бе на заседанието в „Пампорово“ и Смолян. За това пътуване мога да пиша много. Защото въображението за Масада бе пленено още през 1968 г., когато в Ню Йорк разгледахме току-що направените снимки на археологическите разкопки и описанието на подвига на гърците срещу римляните, които издържат на обсадата с години, докато се самоубиват цели семейства и оставят описание на случилото се. Но едно е да се прочете, друго е да се види. Целият планински масив е гол и пуст, насечен от хилядите години пек, дъжд, горещини и студ. Трудно ни бе да свикнем с тази пустиня, но не от пясък, а от внушителна планинска верига. Изкачихме се с вагончета на лифта, остана само малко да изкачим пеша, но аз се залепих плътно до стената – не можах да погледна надолу нито при изкачването, нито при слизането. Горе обиколихме около час, без да се заплесваме по археологическите останки – разгледахме от всички страни тази височина, наистина недостъпна и отбранявана години наред сполучливо. За да проникнат, римляните, след като установяват плътна обсада, натрупват земя – цял склон, по който настъпват почти до самия връх, а и защитниците са били вече омаломощени. Слязохме под силното впечатление, че сме видяли един изключителен подвиг.

Обядвахме в „Ein gidi“ – туристически обект, създаден от кибуц в съседство. Модерна кафетерия, бани и прочие. По-нататък се намират и изворите с водопад и зеленина в една теснина. Потеглихме нататък, но ни се видя дълъг пътят и се върнахме, за да си натопим краката във водата

[на Мъртво море]. Множество хора се къпе – млади, стари – мажат се и с черна кал като много лековита, защото тук се натрупват много соли. Водата ги изхвърля нагоре и хората демонстрират как четат вестници или книги за снимка.

На връщане се отбихме в Йерихо – стария град. Видяхме разкопките, с означение на табелите, че това е най-старият град в страната – 8 хиляди години. Натрупани камъни в кръг – за отбрана; нещо като стена и кръгла кула с обяснение, че това и било по-скоро преграда за запазване на селището от пороищата.

Видяхме по пътя и доста палатки на бедуини с пръснати кози и овце по хълмовете.

Така завърши и този интересно прекаран и изморителен ден, защото слязохме на 400 метра под морското равнище и след това се изкачихме на 400 до 600 метра – колкото е Йерусалим – над морското равнище. Според Ана такива промени в атмосферното налягане се понасят тежко и човек бавно се освобождава от последствията.

21.III.1990 г. [сряда]

Пое ни Моше Мосек (шефът на израелските архиви), за да ни заведе на хълма, където са изградили музей на Холокоста, а сега подготвят на открито и мемориал на всички селища в света, където е имало евреи и са понесли ударите на антисемитизма и унищожението. Макар че сме изтръпнали от гледането на филми, на документални сборници и от посещението на няколко лагера, пак ни развълнуваха стаята на децата и филмът, снет от един немец – около стотина кадъра – на състоянието на хората преди поголовното им унищожение. Страшно е да се гледа. Намерили са начин и да изразят благодарност и към всекиго, който е спасил някой евреин – посадили са дърво с неговото име. Сега с големи блокове означават селищата. Става нещо като открит храм. Внушително. М. Мосек иска по някакъв особен начин да се представи България и българските селища, където е имало евреи. Очаква идеи от нас.

Той ни доведе и до Тел Авив. За малко се видяхме с [Джеки] Конфорти, който идва в София да прави филм за българските евреи. В университета на Тел Авив ни посрещнаха Мишел Конфино и Майзел от катедрата за Източна Европа. Дадоха ни обяд, а след това разгледахме музея на диаспората в кампуса на университета.

Надвечер с такси се добрахме до Мориц Асса, сега търговски представител тук, с когото сме лежали във варненския затвор. С него направихме програма за престоя и първата обиколка из града, и по-специално в реставрираната част на Яфа. Едва имахме време да вземем по един душ и да слезем долу за официалната вечеря, дадена ни от ректора на уни-

версиатета [Итамар] Рабинович и от М. Конфино със жените си. Забавен разговор с леки шеги.

22.III.1990 г. [четвъртък]

Следим с болка събитията в СССР. Това, което четем и чуваме, не и успокоява.

Проведох среща с няколко души от настоятелството на Дружеството на българските евреи – [Ицхак] Пардо, Мориц Бехар, [Аврам] бен Яков (Бенковски). Оплакаха се от отношението към тях от нашата власт, от проиграването на блестящи възможности, за да се наложи българското присъствие тук във взаимна изгода. Ние впрочем се убедихме, че българските евреи имат най-голям нравствен авторитет и същевременно представляват значителна политическа сила въпреки неголямата си численост – около 40–50 хиляди души. Никъде другаде нямаме такава компактна маса, която да милее за България и да пази традициите по-добре от истинските българи.

Ана посети университетската болница (една от няколкото) – впечатлена и от самата болница, и от обслужването, и от самата апаратура, и от българския персонал – няколко лекари.

Мен пък ме пое катедрата за Близкия и Средния Изток. Разведоха ме в библиотеката, в документационния център, в депото. Убедих се, че имат право, като казват, че никъде в света не е събрана по-добра документация по съвременното положение на страните целия регион. Преглеждат всички вестници, съхраняват изрезки и цели копия, правят текущи анотации и всичко е компютъризирано, включително и библиотеката. Ето къде трябва да изпращаме нашите тюрколози и [специалистите] по Източното Средиземноморие. Трябва да уговоря Стр.[ашимир] Димитров да подпише договор за сътрудничество и размяна, преди да поемат това другите институти. Иначе животът е много скъп и и не могат да издържат на командировки.

Изнесох същата лекция пред група преподаватели и работещи дисертации. Имаше и въпроси – по-специално за съпоставка с положението на евреите; за социалните структури и особено за национално-освободителните борби. Интересна работа е предприел един от присъстващите по македонския въпрос – тероризъм в контекста на общоевропейското развитие. Поиска съдействие. Заслужава.

Поканиха ни на вечеря Мориц Асса със съпругата си. Разходихме се по тяхната главна улица. Мисли добре, но изглежда въпреки голямото доверие смазан и, както разбрах, по чисто семейни причини – заради сина си, който от Виена се прехвърлил тук, бил приет много добре първоначално заради високата си квалификация, но после уволнен. Останал месеци без работа. С големи усилия и връзки М. Асса му намерил работа при един милионер, който работи с България.

23.III.1990 г. [петък]

Сутринта ни пое Мориц Бехар със съпругата си. Показаха ни пристанището, запознаха ни с работещите там, обиколихме някои от крайбрежните градчета, които са се слели с Тел Авив като Яфа и други, пихме кафе, разгледахме плажовете. Видяхме различни комплекси, многоетажни сгради, къщи като вили. Запознахме се и с една от дъщерите. М. Бехар е скромен и искрен комунист, с вътрешна чистота. Има изкуствени сърдечни клапи, идва постоянно в България, където просто от климата и обстановката се възстановява. Щом се влоши положението му, лекарят тук му предписва София.

По обяд стигнахме в старческия дом, организиран от българите. Отлична организация, всякакви удобства, грижи, храна, включително и за изцяло парализирани и болни. Дори и на този етаж, където обикновено би трябвало да се разнася воня, нямаше никаква миризма. Ана не можа да скрие възторга си от отличното поддържане.

Проведохме разговор с представителите на различни политически течения. Говорих им за това, че ние искаме да работим и да разширяваме контактите с всички; а и те поискаха да се създаде дружество начело с българин, което да съдейства за широко сътрудничество с Израел. Насочиха симпатиите си към Н.[иколай] Хайтов. Той им направил найхубаво впечатление, държат на него. От евреите [у нас] говориха за двама – за Шимон Ниньо и Азаря Поликаров.

След това ни пое Аврам бен Яков (Бенковски), който ни заведе на стотина километра на север в един кибуц. Позакъсняхме, но все пак стигнахме по светло. Струва ми се, че мога да пиша много за това, което видяхме, но ще се огранича само с една констатация – тук, в капиталистически условия и постоянно напрежение от военните и от терористичните действия, те са постигнали в изграждане на социалистически и дори комунистически по своя характер единици повече, отколкото ние. И най-важното – те създават хора, личности с оформено нравствено съзнание и чувство на отговорност. Вземат на обучение младежи с престъпни наклонности и създават нови хора. И всичко това изцяло доброволно. Престъпление е това, което вършим спрямо тях – нищо положително да не се напише, да бъдат представяни изцяло само като агресори, едва ли не фашисти. Не влизам в детайли по повод създаването на еврейската държава, нейните исторически права и стълкновенията с арабския свят. Интересува ме в случая фактът, че тук действува социална система по-справедлива от нашата, с мощни профсъюзи, които са и един от първостепенните икономически фактори на страната. Видях усмихнати, весели хора със самочувствие, че са се реализирали, че са постигнали нещо важно и смислено в живота, въпреки изпитанията и трудностите.

И две думи за българите, които срещнахме – имам предвид Даниел Хакимов от Русе, 76-годишен, човек с такава нравствена чистота и сила, че би бил гордост и за нашата култура с това, което е постигнал. Длъжни сме да популяризираме неговия принос в създаването на един образцов кибуц – на каменист терен, отбранявал го срещу превишаващ го неприятел; превеждал на български еврейски стихове и обратно; станал за пример за цели поколения. Той ми беше писал да приеме един докторант; той също дойде и отново ще посети България за продължаване на изследванията си – Шломо Шелтиел. Сега работи като професор в града, но остава член на кибуца; внася цялата си заплата и направо казва, че го прави, защото вижда само в кибуца възможността за пълно щастие на своето семейство и деца.

Директорът на промишлено предприятие с 12 млн долара оборот от износ вечерта с престилка обслужваше вечерящите, защото бе дежурен. Дори министър, член на кибуц, изпълнява своите задължения. Казват, че Бен Гурион излизал като пастир, когато му се случвало да дежури.

24.III.1990 г. [събота]

Този ден ни пое [Бранимир] Добрев от Варна. Съпровождан от братовчедката си Таня [Попова] и съпругът ѝ Л.[юбомир] Попов – моряк с две висши образования. Симпатични хора. Оказаха се и приятели на Тошко [Тодор Парушев] и Веса. Тя е била директор на текстилното предприятие „Дружба“.

Потеглихме за Назарет. Разгледахме църквата – на името на Мария, разположена на мястото, където се предполага, че е живял Йосиф с Мария. Величествено направена, със съвременна архитектура, с много изображения на Богородица, подарени от различни страни. Католиците словенци, хървати, чехи, словаци са ни изпреварили. Самият град е много красиво разположен. Арабски, но няма присъщите черти на арабски град, каквито ги знаем – шум, блъскане, натрапчиви подканяния, просия.

Оттам стигнахме Тиберия и Галилейското езеро. Обиколихме езерото, като се спирахме на мястото, където Йоан Кръстител е кръщавал; селцето на рибарите и къщата на Петър; една от старите синагоги от IV в. пр. н. е., където е проповядвал Христос; мястото, където е ходил по водата, и накрая там, където е нахранил множеството. На връщане се приближихме до Голанските възвишения, без обаче да се отбием, защото заваля проливен дъжд. Затова пък стигнахме до непревзетата от Наполеон крепост D'Acre и оттам в Хайфа в слънчево време. Разгледахме ги почти без спиране, колкото да получим идея за това, което представляват.

Вечеряхме у Б. Добреви. Той се оказа зет на [Иван] Кинов и естествено се развел. Не сметна за нужно да ни обясни, ние сами се досетихме и той не ни опроверга.

25.III.1990 г. [неделя]

Сутринта се разходихме из града. Разгледахме набързо магазините по главната им улица на името на първия кмет – Дизенгоф, завършваща с многоетажна постройка и голям супермаркет с малки магазинчета, много прилично направени. След обяд поспахме, четохме вестници.

Вечерта дойде при мен един млад журналист от радиото, Енгел Ейтай. Отговорих настъпателно на въпросите му, защото той непременно искаше да ни подведе под общ знаменател – комунизмът е античовешки режим; пада сега; народът скача срещу него. Казах му, че не съм още сигурен дали експериментът се оказа компрометиран или цялата система; без да сме религия, макар че придадохме почти такъв характер на марксизма, не мисля, че трябва да застанем на амвона и да се обявим за вечни, като помолим за прошка. Но заедно с това, специално за нашия случай, му казах, че не безпартийните, а комунистите са започнали най-отрано и борбата срещу тоталитарния режим, и те го отхвърлиха. Друг е въпросът, ще съумеят ли да намерят отговор на кризата, като изведат страната от икономическите трудности. Политическото преустройство, макар и най-належащо, не определя изхода. Добавих, че ме плаши въвеждането в борбата за власт на елементи, които могат да отклонят усилията от основните проблеми.

Дойде и [Мориц] Бехар, който присъствува на разговора. След това ни предложи да идем при Мико Папо, брат на Менахем Папо, с когото бяхме известно време заедно в София. Осъдиха го на смърт за убийството на един полицай (по пистолета, с който бе стрелял срещу Кулчо Янакиев. Ана бе следващата двойка с Величко [Николов]. Добре че отменили решението за убийството му, толкова жертви се дадоха.) Осъдиха го по закона срещу македонските терористи, по който осъдиха и обесиха [Стоян] Мураданларски и Сава Ганчев през март 1944 г. [във Варненския затвор].

Мико Папо ни разказа как са го изгонили от България като изхвърлили на улицата багажа, мебели, дрехи само защото отишъл да посети майка си в Израел. И го изключили от партията. И той се изселил. Бил е в Ленинград, когато и Ана е била там. Жена му е от смесен брак, завършила турска филология в Университета. Чел съм и лекции. М. Папо бе критичен и определи като конюнктурщик Илчо Димитров, със жената на когото се родеели. И националист, великобългарски шовинист.

Подари ни книгите си с негови стихове.

26.III.1990 г. [понеделник]

За летището ни пое Бранимир Добрев. Пиша в самолета и отчасти на летището. Трябваше да сме тук в два часа, тъй като самолетът отлетя в четири.

Атина.

Посрещна ни пак В.[асил] Митровски. Настанихме се в жилищния блок и спахме до 9 часа. Разходихме се до посолството. Убедихме се още веднъж колко удачно се оказа мястото, което купихме. Това признават сега всички. Първоначално даже не го одобрявали, но сега не могат да се нахвалят и пред чужденците. А и постройките изглеждат хубави, макар че паркът не се поддържа – нямали градинар. Не могат или не искат да се организират малко. Дори да поливат тревните площи. Само с пари ли става? [Кварталът] „Филотеи“ се е напълнил с резиденции и вили. До нашите жилища са вече канадците, австрийците и още една мисия. И то по едната улица. Минахме по познати места, където почти всеки ден съм се разхождал било сам, било с Ана. Тя ме попита дали не ми е мъчно, дали не съжалявам за миналото. Забелязал съм, че не изпитвам жалост за това, което е било, дори и хубаво; приятно ми е да видя къде съм бил, да си спомня, но това не ме разстройва. Отразява ми се на настроението преди всичко настоящето. Достатъчно е да знам, че в посолството или в резиденцията има неприятен човек и вече нямам желание дори да се приближа наоколо.

В посолството пихме по едно кафе и се отбихме в един супермаркет, където накупихме дреболии. Оттам В. Митровски ни заведе във Вари – на агнешки дреболии. Аз си взех ярешко месо. Прибрахме се като трупове и спахме около два-три часа. Вечерта се отби В.[ечеслав] Тунев, пихме по едно кафе.

Весела картина дават двамата за Гърция. Основана на парадокси. Колкото повече се критикува и отхвърля един лидер, това не води до окончателното му пропадане, а привлича дори симпатии. Случаят и с [Андреас] Папандреу, и с [Константинос] Мицотакис сега потвърждава това. А и миналото е пълно с примери. Левицата тук търси изход, което пък я раздробява и насочва към комбинации било с Нова демокрация, било с ПАСОК, било с двете партии. Сега основната линия е в съюз с ПАСОК срещу Нова демокрация. Но две леви групировки са се обявили срещу ПАСОК. М.[икис] Теодоракис е депутат при Нова демокрация, а други леви, комунисти и радикали, с [Йоанис] Бутос и др. образували ново движение. [Стефанос] Стефанопулос поддържа ПАСОК. Ето ти пъстра картина в политическия живот, която може да породи най-невероятни комбинации.

Дали ще стане така и у нас? Или ще се сковем в рамките на една–две партии?

Интересна била реакцията за [Тодор] Живков. Не приемали идеята за процес – нито леви, нито десни. „Оправете си системата! Тя е виновна!“ – това било мнението им.

Не можах да се видя с [Евангелос] Кофос. Заминал за Солун. Явно македонският въпрос и положението с турците ги занимава много.

В. Тунев пратил писмо на [Александър] Лилов за начините, използувани от гърците да повлияят при получаване на нежелателни резултати на изборите – изпращане на групи военни, които да гласуват по родните си места – било за подсилване, било за отслабване; увеличаване на нередовните бюлетини чрез зацапване и т.н.

Дали и нашите ще се поддадат на такива шмекерии? Те и без това са склонни, пък и го показаха и на последния конгрес.

30.IV.1990 г. [понеделник]

В София.

Пристигнаха [Аврам бен Яков] Бенковски и [Ицхак] Пардо от Израел. Дадоха един телефон, без да съобщят в кой хотел са отседнали, а телефонът не отговаряше. Случайно узнахме, че са в хотел „Родина". Отидохме там, за да ги сварим преди заминаване.

Получих изрезките от вестниците, където поместиха интервюто с мен.

Сега ще отбележа най-важните въпроси, свързани, разбира се, с нас, през този месец – април.

1. Политическата обстановка се нагорещява. Предприетият курс на поголовна амнистия на виновниците от най-близкото обкръжение на Тодор Живков се отрази крайно негативно на общественото мнение. Опозицията се възползува от това и изложи с убедителна кампания БКП като тоталитаристка партия от фашистки тип. Става дума за лагера в Ловеч. Димитър Стоянов бе предупредил, че оставя зад себе си „октопод" – Мирчо Спасов. Никакви последствия. И ето този лагер, който опозори комунистическия режим, защото бе създаден в края на 50-те години и в него са били просто убивани хората с тояги, е бил известен, търпян, докато се разбрало, че там се извършва масова саморазправа с хора. Изпратена била партийна комисия, закрили го, но наложили само дребни партийни наказания. И нищо повече нито тогава, нито след това. Въпреки знанието, въпреки предупрежденията. Казвам „знание", без да имам предвид непременно точно за лагера. Но за общото отношение. Ръководството на партията не се опита да определи обсега на престъпленията, от които се разграничава решително и за които ще търси отговорност. Не го направи навреме, а сега всяко признание идва да покаже, че партията не е искрена докрай. При една среща с ген. [Атанас] Семерджиев го попитах защо допускаме това да ни изпреварва опозицията? Отговорът му бе кратък, но показателен: „Да, действуваме късно, все под натиска на опозицията."

Същевременно се чувствува известно осъзнаване в партията или у членовете ѝ. Независимо от дълбоките различия между отделните течения. Ние самите по покана на К.[ирил] Василев се записахме в Левия център на партията, към „АСО". Но членуваме към [партийната] групата на

Института [по балканистика] . В-к „Дума“ (независимо че не публикува моя отговор срещу пасквила на [Станислав] Станилов) стана борчески – отговаря в редица случаи удачно, вдъхва вяра. Но за съжаление не се чувствува увереност. И то поради систематическите гафове.

Един от тях бе и защитата на Г.[еорги] Атанасов от А.[ндрей] Луканов. Комисията за партийна етика предложи няколко души за изключване, между които Г.[еорги] Йорданов, О.[гнян] Дойнов, Гр.[игор] Стоичков, Г.[еорги] Атанасов и др. И пред телевизията, и писмено А. Луканов защити Г. Атанасов за големите му заслуги по 10-и ноември. Това прозвуча неубедително – а отговорностите му по възродителния процес, като министър-председател, като организационен секретар преди това, за цялото положение в страната, включително и за изселването, за кризата и т.н.?

Но да оставим това. Не по-малко грозно се опита да убеди аудиторията – т. е. целия български народ – каква голяма победа и успех било, че Т.[одор] Живков бил сменен „съгласно устава на БКП“. Това бил изтъквал многократно като пример на „цивилизовано“ отношение. Та какво го е еня българският народ, че е сменен Т. Живков по партийните канони, когато би трябвало това да стане година-две-три преди да изпаднем в такава криза, преди да се натрупат толкова дългове. Къде е било тогава мъжеството? И може ли липсата на мъжество да се превръща в заслуга? Партийният морал или липсата на морал да се поставя над интересите на страната и народа, и да се възвеличават за герои хора, които под натиска на събитията спасяват най-напред себе си. Защото на този пленум тяхната съдба е трябвало да бъде решена. И те се надигат, между другото благодарение на подкрепата – категорична – и на Москва, и на съветското посолство тук. Без да омаловажаваме станалото, то не може да се превърне в индулгенция за опрощаване на престъпления.

За да се видят настроенията в партията – още един щрих. На Орлов мост преди време срещнахме Яко Молхов – генерала. Разменихме мисли за положението, той се оплака, че току-що в МНО бил посрещнат с дюдюкане, когато казал, че ще бъде доволен, ако на изборите получим 45% от гласовете. Там били уверени, че ще постигнем и „трябва“ да получим 80–85%. В хода на разговора му казах прогнозата на К.[арл] Блеха, бившия австрийски министър на вътрешните работи, социалдемократ – максимум 40% за нас, но и да не допуснем да паднем по-долу, защото разпадането ни тогава е неизбежно. Изразих пред Яко и опасенията, че не анализират трезво ситуацията, че нашите горе са още в плен на своите собствени настроения. И му приведох думите на [Петър] Младенов, че трябвало да използуваме всички възможности, за да прокарваме свои кандидати. И дал пример с П.[енчо] Кубадински. (Това го знам от Ч.[авдар] Кюранов.) Та, казах, че ако включат в листата Начо Папазов или някой, който ще отблъсне хората, вместо да ги приобщи, аз ще гласувам против. Около един час ме убеждава Яко в обратното, без да си дам ясна сметка колко се е засегнал. А след една седмица

на вилата просто се нахвърли грубо върху мен, аз не му останах длъжен и малко остана да скъсаме генерално. В спора се намесиха Ана и Катя, така че стана общ. Намеси се и синът им – да успокои малко атмосферата. Не знам какъв ще бъде резултатът от трета среща.

Дори Мария, съпругата на Денчо Знеполски, е решила да напусне кварталната организация, където са се записали много военни, между които и пострадали от [Тодор] Живков, колеги, някои и приятели на Денчо, но сталинисти и неосталинисти.

Не знам кои първи ще се отцепят – тия, които несправедливо се наричат леви, или радикалната група, която впрочем е също разнобойна.

2. Мудността на горестоящите и на правителството се прояви и спрямо Комитета за българите в чужбина. Приех да омиротворя положението и го постигнах. Подготвихме и платформа. Но се оказа, че Комитетът не бил регистриран законно, задоволили се само с решението на ПБ на БКП. Направихме постъпки, но в продължение на около три седмици, а може и повече, никакъв отговор. Не отпуснаха и бюджет. А междувременно опозицията разпрати хора в чужбина, започнаха да се създават нови сдружения. При това положение се реших да играя на „ва банк“. Написах кратко изложение до президента П.[етър] Младенов с описание на положението и предложих или да се узакони веднага комитетът, или да се разпусне. Същевременно заявих, че след като съм изпълнил временните задачи, които ми бяха възложени, напускам комитета, оставяйки на него отговорността да намери ръководител.

Ефект имаше – защото П. Младенов веднага го разписал до Министерски съвет (копие бях изпратил и до А.[ндрей] Луканов.) Но отново работата забуксува, защото попадна в ръцете на К.[онстантин] Косев. Говорих с него по телефона – такава инертност просто ме порази. Не знаел какво да направи – затова изчаквал изборите. Казах му, че около 50 души с различна боя чакат реакция. И да не се учуди, ако види писмото ми публикувано в някой от вестниците със съответен коментар и непредсказуеми последствия за работата с българите в чужбина. Говорих и с колективното ръководство, което назначих, да се включи в акцията и да излезе в пресата със статии да оправдае съществуването си.

Все пак излязох достойно от една беля лично за мен, макар че работата е сериозна и перспективна, особено отсега нататък, с очертаващия се голям поток от мигриращи и раздвижването сред досегашната колония.

3. Няколко дена преди извънредния конгрес на Съюза на научните работници (СНР) ми съобщиха, че е желателно да присъствувам като гост. Трябвало да се извърши дълбока промяна на ръководството – водела се голяма борба за председателското място. Набелязани били няколко кандидати – все неподходящи, от което уж искал да се възползува Ал.[ександър] Янков. Предвиждало се евентуално да се издигне моята кандидату-

ра. Това бе информацията на Христо Владов, който ме помоли на всяка цена да ида.

Отидох. Още щом ме видя, Ал. Янков се приближи до мен и без заобикалки поиска да дам съгласие да ми се издигне кандидатурата. Той щял да я представи. Казах му, че още се колебая, след това се съгласих. Когато съобщих това, Хр. Владов остана доволен, защото тяхната работа се облекчавала – Ал. Янков сам се оттегля, по-лесно ще се преборят с другите. Комисията обяви три кандидатури – Азаря Поликаров, моята и на д-р [Иван] Матев. На първия тур отпадна Азаря. Предстои на 14 май вторият тур.

Чувствувам се неудобно – тъкмо се измъкнах от един ангажимент, попаднах на друг. Вярно, че отпаднаха другите две кандидатури – на К.[ирил] Серафимов и К.[ирил] Боянов, но остана тази на Иван Матев, поддържана от СДС, както ми се каза. Успокояват ме, че нямало много работа. Но като ги слушах, не останах с това впечатление – и тук трябва да се преустройва. А чувствувам, че не съм годен за много напрежение.

Отгоре на това тъкмо през тази година предстои много работа по линия на „История на човечеството". Току-що получих договорите от [Селия] Захер. Пратих ги подписани, както и текста за том V – „Социалните структури на Балканите" – да се предаде на [Халил] Иналджък.

С други думи – работа по „Историята", засега все още по макета и набелязване на автори; ангажименти за участие на конференция за Европа – в Хага (поканен съм за председател на заседанието за културната идентичност за Европа) – отне ми доста време да прочета няколко книги, за да се въведа в тематиката; готвя и изказване за [Никос] Зворонос – в Левкада се устройва тържество в негова чест. Това е само за месец май. А след това други плюс СНР, ако ме изберат.

А исках да остана свободен, да си чета, да си пописвам каквото и когато искам, да се разхождам повече.

4. По случай годишнината на В. Левски пуснах кратка бележка „Неизпълнен дълг" във в-к „Отечествен фронт". Заяде ме [Станислав] Станилов във в-к „Работническо дело". Не ми поместиха отговора там, макар че откриха рубрика „Полемика". Предадох текста във в-к „Литературен фронт" – публикуваха го, но излезе с около месец закъснение от Станиловия. Прие се добре. Излезе обаче и [Димитър] Овчаров във в-к „Отечествен фронт". Отново се завърза полемика, която практически не бе спряла.

Моята статия обаче окуражи противниците на археолозите. Един журналист, Венцислав Петров, пусна изказване в моя подкрепа, използува за тази цел и Върбан. Тъкмо този журналист, с един писател–журналист от в-к „Литературен фронт" и Н.[иколай] Хайтов пожелаха да се срещнем. Предложиха да се създаде инициативен комитет и обществен съд. След известни коле-

бания приех, но отказах да стана председател на съда и да влизам в неговия състав, като обещах да намеря подходящ председател. Успях да убедя Кирил Василев да приеме. Той се съгласи. А на първата среща с останалите подписа, с малки редакционни бележки, и обръщението до българския народ. Завърза се нова история – и за нея трябва време, но поне би могло да се настрои общественото мнение срещу опитите да се манипулира с високопарни изказвания за професионална чест и хули срещу българската интелигенция и народ, че нищо не направили за Левски. С участие в комитета се ангажираха прилични и авторитетни хора, дано изкарат работата успешно докрай.

Преди два дни се състоя учредително събрание в БАН за създаване на Българо-израелското дружество. Инициативата взе [Благовест] Сендов, но предостави председателството на А.[нгел] Ангелов и група от БАН. Самото събрание бе силно политизирано и бурно – сблъскаха се усилията да се използува дружеството за националистически цели – обединение за общи действия срещу араби и турци (застрашаващи Израел и България). Противопоставих се остро на това събранието да се политизира. Взех предварително думата, за да обясня защо именно в БАН се създава това дружество (това е уникален случай). Споменах за [Ашер] Хананел, [Ели] Ешкенази, Салватор Израел, за работата им в нашия институт [по балканистика]. Не пропуснах да кажа и няколко думи за впечатленията си от Израел. На събранието присъствува и Нисан Орен, който току-що бе дошъл за лекция, по покана на БАН. Бл. Сендов му бе обещал, чрез мен той фиксира датата и темата. Остана за след празниците, но Бл. Сендов в последния момент заяви, че ще отсъствува – остави на мен грижата за събранието. Загатна ми, че се страхува и от реакцията на арабските страни срещу БАН, и самия него. Успях да прокарам Шимон Ниньо в Управителния съвет. [Николай] Хайтов не минал, както ми казаха, но за утешение мога да добавя, че не бе избран никакъв писател. Валери Петров си направи самоотвод.

5. Бях повикан от следствената комисия по делото, което ще се води срещу Тодор Живков. Разпитаха ме по възродителния процес. Дадох им своя текст. Към това добавих и казаното ми в Израел от Алберт Мошанов Нордон, че е готов под клетва да потвърди, че Т. Живков е купил в Женева замък (голям дом) с подставени хора, негови близки.

Узнал за това, поиска да ме види А.[танас] Семерджиев, за да се убеди, че е сериозно. Дадох му писмото, с което ми се представи А. Нордон и неговият адрес. От разговорите, които имах, виждам, че не се събират лесно сведения за инкриминирани деяния, а за чисто политически процес не могат да наберат кураж. Самият Т. Живков се чувствувал сигурен, здрав и държи, изглежда, козове срещу мнозина от тези, които са днес на власт.

В пресата излязоха доста изобличителни данни за начина, по който са се снабдили с вили, без още да е засегнат въпросът за строителството им.

Напоследък започнаха да публикуват материали и за арести и инквизиции, като се разшири кръгът на отговорностите – не само на Т. Живков. Ст.[ефан] Богданов и други насочиха вниманието върху Мирчо Спасов, не само за Ловеч, но и за действия непосредствено след 9 септември 1944 г., и за връзки с полицията. Ще излезе ли нещо от това?

Редакцията на в-к „Светлина“ (Нова) – на етническото малцинство – дойде с един екземпляр от моето изказване и поиска да се публикува. Приех. Излезе два дни след като А. Луканов поиска да оправдае Г. Атанасов и се обяви писмено срещу предложението на Комисията по етика Г. Атанасов да бъде изключен от партията. Но е принос за засилване на настроенията срещу извършителите на престъпления от политически характер и срещу опита да се сведе цялата отговорност върху една личност, за което започват да ни се подиграват и децата.

Утре сме на манифестация – от НДК до парка. Отиваме с хората от Института [по балканистика]. Интересно колко ще дойдат.

1.V.1990 г. [вторник]

Ето какво може да постигне една манифестация, когато е грандиозна – по състав и по настроение. Излезе цялата почти наша генерация. Видяхме сума познати. Дойдоха и по-млади с децата си. И все пак, за съжаление, преобладаваха възрастните. Но и това не е беда, защото те преобладават и на урните. А бе нужна една мирна демонстрация, която да покаже, че народът не се е отметнал от своето близко минало изцяло, че е служил на идеи и идеали, защото е вярвал, че твори бъдеще за себе си и за страната. Запълнените улици със скандирания, с увереност в правото да се отстоява социалистическа идея като се отхвърля системата, съществувала досега от „маса народ“ вдъхнаха увереност, че трябва да се води борба. Съществуваше унилост, обърканост. Те не са преодоляни, но апатията е преодоляна, самочувствието се възвърна.

А е имало страх и колебание да се организира тази манифестация, че населението нямало да се отзове. Извърши се прелом в настроенията, което ще намери отражение и в провинцията. Защото се смяташе, че София е спечелена от СДС.

Какво ни очаква? И „победата“ ли е най-важна? Все още заслепените са много. Поддават се на екстремизма на СДС, приемат като реалност заплахите им (затова има основания, защото искането за „възмездие“ се разпространява към всички комунисти и членове на партията). Но не виждат, че в това е и слабостта на опозицията, която не може да излезе с градивна платформа. На нас не ни е нужна „победа“, каквато се иска – да сме в състояние сами да съставим правителство и по наше благоволение да образуваме коалиционно правителство, като създадем отново

своя номенклатура от безпартийни или с партии като БЗНС в миналото. Така още по-сигурно ще загубим и може би безвъзвратно. Ние трябва да бъдем принудени да останем на власт само с помощта на коалиция и ако не успеем да намерим общ език или не ни приемат, да преминем към лоялна опозиция. Само така ще се освободим от многото предразсъдъци и може би ще утвърдим едно самобитно развитие в сравнение с другите източноевропейски страни.

Споделяме тези мисли с Ана и с други срещани – преди това и на манифестацията. Не всички ни разбират, увлечени от порива за победа, за реванш над първите успехи на опозицията, в отговор и на страха, който изпитаха и изпитват от възможните репресии. Но има и такива, които са стигнали също до този извод. Какво е общото състояние, не мога да кажа.

Настигна ни Чавдар Кюранов, както се бяхме спрели една група с Руди [Йосифов], Елка Панова и прочие от времето на нашата младост. Той се включи в разговора явно доволен от манифестацията и обяви, че най-после по прогнозите сме надминали СДС и е уверен, че на изборите ще победим с над 50%. След това ме повика настрана, за да изрази загриженост от процесите вътре в партията. Всъщност номенклатурата държи провинцията, и дори тук, в София, Л.[азар] Причкапов се опитал да съставя листите на кандидатите на партията. Това разтревожило реформисткото крило и той [Ч. Кюранов] бил натоварен от [Александър] Лилов, с когото споделил опасенията си, да говори и с мен да приема да ми се издигне кандидатурата за депутат. Докато националистите издигали свои хора, реформистите останали без свои опитни и знаещи кандидати. Аз отговорих уклончиво, с аргументи от личен характер, че съм изморен, отегчен и т.н., но накрая приех да не отказвам, ако ми се предложи.

Имам възможност винаги да се отдръпна в по-късен момент. Борбата за власт горе е толкова силна, че съм убеден, че ще ме „забравят".

6.V.1990 г. [неделя]

Няколко събития се случиха през тези дни. На **2 май** изнесе лекция Нисан Орен. Председателствувах събранието, представих го и му благодарих сърдечно. Сетне го поехме със съпругата му на вечеря в ресторант и дойдохме у дома.

Лекцията бе интересна. Написана на много приличен български език, тя засегна най-живототрептящите въпроси на днешното състояние на България – „Какъв модел на преустройство ни е нужен" – с анализ на исторически, международни, психологически и други фактори, и с много ясни изводи за отговорността на комунистите и в случай на успех на изборите, и в случай на неуспех. В тях се вижда основният движещ фактор и предпазва от възможните отрицателни последствия и в двата случая.

Не забравя и опозицията – предупреждавайки я да не посяга на създадения интелектуален елит. Ще бъде трагедия за страната.

Имаше и въпроси. Хората се замислиха. И той остана доволен. Вълнуваше се и се боеше, че е рязък в изразите и това ще предизвика реакция. Все пак от пресата човек не може да си състави точна представа за настроенията. Обстановката у нас еволюира значително. И той сам накрая се убеди. А жена му, еврейка от Унгария, комунистка по убеждения, найсърдечно и искрено ни заяви, че ние сме били „истинска европейска страна". Това стана повод да заговорим колко сме злепоставени в съзнанието и пропагандата дори на нашите съюзници – Унгария, Чехословакия и т.н., които ни третират с пренебрежение.

Изглежда, само евреите, от благодарност към нас ни защитават. Възстановяването на отношенията ни с Израел може да спечели един мощен съюзник в лицето на световното еврейство и на самия Израел. Дано да успеем да създадем реални условия за това.

Получи се най-сетне и положителен отговор за [Владимир] Пауновски. Аз доста се учудвах на бавенето на отговора, направих доста, докато бях там, в Израел. Но разбрах, че причината е Жак Натан. Не му прощават антиционистката дейност и това, че убеждавал еврейското население у нас да не напуска България.

На **4-ти**, петък, ме извика Дичо Атанасов. Да ме убеждава да дам съгласие да ми се издигне кандидатурата [за депутат] във Варна. Говорил с Общинския комитет. Той от своя страна му казал, че за мен бил настоял Петър–Емил Митев от „Път към Европа". Не се ангажирах, като оставих окончателен отговор да дам вечерта. Прибрах се вкъщи. За пръв път видях Ана да настоява с оглед интересите на партията. И Варчо, но по-условно. Ели и Дими – против. Аз също останах на своето мнение – против. Мисълта, че две години ще се затворя в един политически кръг на заседания, спорове, да трябва да взимам често думата и най-вече непрекъснато да слушам – се оказа достатъчна, за да вдигна налягане.

Казах своето „не" на Дичо, но той ми предложи да помисля и в събота и тогава да дам окончателен отговор. Извиках Юлиян Минков, дойде по това време и А.[ндрей] Трънски. Казаха си мнението, като нарисуваха една печална картина за бъдещето, давайки повече аргументи „за участие", но не ми възразиха, когато им казах, че и тяхните доводи още повече ме затвърдиха в отказа ми.

По-късно звъннах във Варна на Димо Великов. Той ми каза, че се връща от пленума на Окръжния съвет, където били издигнати кандидатурите на Петър–Емил Митев и Чавдар Кюранов. Ясно, че те са потърсили Варна като сигурна възможност за избор. (В София срещу Чавдар СДС издигна кандидатурата на Блага Димитрова.) С това и въпросът бе снет, без да става нужно да давам формален отказ. И веднага налягането ми се смъкна.

Определиха ме за ръководител на делегацията ни за срещата на балканските национални комисии за ЮНЕСКО в Тирана между 5 и 9 юни. Ето нещо, което приех с удоволствие. Обсъжда се как да се пътува – със самолет или с кола.

Виржиния Паскалева получи Хердеровата награда. [Германският посланик Карл Валтер] Левалтер устрои вечеря. Тя каза няколко думи, аз също поздравих и Виржиния, и него, с един комплимент за дейността му. А сетне говорих с [Драгомир] Драганов, който впрочем все повече взе да ми харесва със своята политическа дейност. Каза ми, че горе и [Петър] Младенов, и [Андрей] Луканов се страхували от номенклатурата, затова правели компромиси. Така обяснява изказването на А. Луканов за Г.[еорги] Атанасов и някои други странни неща – оставането на откуп дори на кадрови въпроси на предишния апарат. Според него разделянето на партията на две или три е неизбежно след изборите.

7.V.1990 г. [понеделник]

Ново развитие на събитията! Някакво раздвижване се получи в Комитета за българите в чужбина (КБЧ) – в смисъл, че търсят изход. Още не са решили окончателно въпроса, но са разбрали, че трябва да намерят форма на узаконяване на КБЧ. Средства ще се отпуснат. Юристите едва сега са получили моето изложение с резолюцията на П. Младенов, а ги дели само една врата от съветниците на К.[онстантин] Косев. Умисъл има ли? Почвам да мисля и това.

След обяд свикахме целия състав. Пред всички изложих положението, усилията ни да уредим висящите въпроси, да принудим горестоящите инстанции да се намесят с изложението до П. Младенов, половинчатите резултати, които налагат да се помисли и за крайния изход – ликвидацията на комитета. Гледах да бъда обективен, без да изпадам в песимизъм, но хората разбраха, че или всички, или не малка част ще бъде принудена да си търси работа.

По това време получих съобщение, че братя [Красимир и Николай] Премянови искат да дойдат да ме видят. Аз разбрах, че става нещо с кандидатурата ми, но нито те, нито аз исках да говорим по телефона. Щом свърших срещата, ги поканих. Около два, а може би и три часа говорихме – за миналото, за баща им, за случая с Николай в Атина и накрая ми заявиха, че при окончателното установяване на листата, единодушно ме прегласували – донесли са листа да го подпиша – за Провадия [мажоритарно] и за Варна [пропорционално] – в двете листи. Излишно е да се спирам на взаимно разменените аргументи. Накрая приех. Особено като ми разказаха, че са отпаднали на това заседание В.[асил] Недев (самоотвод), Ч.[удомир] Александров, Илчо Димитров, Стоян Михайлов. Ясно, че има

раздвижване горе и че се взима под внимание общественото мнение. А във Варна са елиминирали всички до един от предишното ръководство.

Работата не е лека, защото се издига кандидатурата на [Кеворк] Кеворкян. Много ми се искаше да се посъветвам с Ана, но нямаше никакво време.

9–13.V.1990 г. [сряда–неделя]

Варна и Провадия.

Съвсем сбито ще предам някои впечатления около предизборната борба. Заминах веднага, защото по телефона ми звънна [Кирил] Няголов, секретар на БСП в Провадия, и ми каза, че присъствието ми е неотложно. С голям труд доставих два билета на 9-и сутринта. Посрещнаха ни и ни откараха в партийния дом (бяха задържали от него само два етажа и те ще им са много.) Дадоха ми да подпиша отново документ само за Провадия. Въртяха се около мен млади хора, които виждах за пръв път. Няголов веднага замина за Провадия, а мен ме задържаха за снимки.

Никой не повдигна въпрос за многомандатната листа във Варна. Разбрах, че нещо е станало, но не питах. Споделихме с Ана, че има някаква игра, но не можахме да разберем дали е от София, или от варненци. Едно нещо ни бе ясно – че при едно поражение нямаше да имам изобщо лице да се придвижвам в парламента с втората листа.

В Провадия бе разгласена първата ми среща с партийния актив, но бяха допуснати и други лица. Бях си направил един план, в който нямаше по същество никаква предизборна платформа, а по-скоро представяне на особата ми, чрез научните ми занимания и ролята на науката – като положителен фактор в живота на страната.

По-късно разбрах, че съм изненадал хората – те били вече ангажирани в предизборната борба с агитация за Васил Недев и смутени от неговия самоотвод и разобличаване по телевизията. Очаквали от мен емоционално изказване, а вместо това съм им говорил като на лекция. „Що за птица ни е дошла?“ – това бе първата реакция. Самият К. Няголов смутено мълчеше.

На другия ден заранта ни събраха във Варна всички кандидати за депутати – 11 по мажоритарната и 11 по пропорционалната листа – на среща с представителите на пресата. Зададоха по някой и друг въпрос към Ч.[авдар] Кюранов, към двама-трима от останалите и към мен: „Какво съм дал за Варна и как се чувствувам като варненец?“ Отговорих им като „кореняк варненец“ и напомних, че варненското ръководство не е реагирало на няколко пъти на предложенията, които съм правил – [Александър] Бурмов и аз предложихме във Варна да се открие университет (това бе отклонено от М.[итко] Григоров); втори път предложих във Варна да се установи СИБАЛ, но не срещнах разбиране (този път от Т.[одор] Стойчев).

Церемонията бе кратка, но можахме да се видим с Чавдар. Той бе много ядосан, скара се на варненци, но не можел да изясни как е станало [отпадането на Н. Тодоров от пропорционалната листа във Варна]. Само добави, че листата губи представителност.

Същия ден се видях с Паруш [Тодоров], с Тошко [Парушев] – помогна ми да формулирам няколко точки за предстоящия митинг във Ветрино. Бях написал текст от около пет минути, но се нуждаеше и от известна конкретизация за земята и някои други отговори на наболели въпроси. Другите кандидат-депутати си бяха направили с помощта на своите застъпници биографии, лозунги, платформи, кратки обръщения. Аз – нищо.

Митингът мина добре. Говориха много хубаво няколко жени, агрономът, другият кандидат – Димо Тодоров от Суворово, накрая и аз. Одобрили изказването ми, но срещнало възражение предложението ми за „наемна войска". Младежът, за да стане мъж, трябвало да служи войник.

Останах още три дни в Провадия с ежедневни посещения по селата – на две, та и на три. Вечерта на общо събрание с програма; със слово от 30–40 минути; с въпроси от различен характер. Посрещан като свой човек, с благосклонно любопитство; но също и с недоверие – и като комунист, и като софиянец, и като представител на интелигенцията, която е разглезена от авторитарния режим. Но преобладаваше интересът – що за човек съм, доколко съм бил близък с режима, какво ми е материалното положение, какво е отношението ми към кооперативното и личното. Имаше случаи и на нападки от общ характер – какъв е материалният принос на моята работа; защо сега всички говорят, а не по-рано. Наложи се да им отговоря и по-остро – да не се прави никой на герой, нито на жертва, ако лично не е пострадал. На едно място ги попитах кое е било толкова лошо и защо не са се надигнали като техните прадеди при Дуранкулак? Но ги успокоих, че в историята се броят на пръсти успешните революции, а от тоталитарните режими нито един не е бил свален от народа. Така че да се радваме когато се осъществяват революционни промени отгоре, от осъзналите се политически и социални сили. Дадох право и на Дядото [Димитър] Благоев за трите четвърти [че революцията в България зависи ¾ от външния фактор].

Така че лайтмотивът на първия тур из селата бе революция отгоре при благоприятни международни условия; БСП не е изчерпала своя морален авторитет; всичко не може да бъде зачеркнато; БСП е за мирен преход и за стабилитет чрез осъществяване на национално съгласие и коалиционно правителство и в двата случая – дали ще спечели изборите, или ще мине в опозиция. Самите селяни подсказаха, че искат да се запази кооперативното обработване на земята със засилване на личното стопанство. Основните им искания бяха около конкретни неуредици – вода, път, фурна и прочие и особено тежкото положение на социално слабите и пенсио-

нерите. Такива бяха и по-нататък оплакванията, подсилени с отношение към някои от представителите на местната власт. Но обстановката се оказа безкрайно разнообразна – всяко село си имаше своя специфика. Това налагаше бързо адаптиране. Помогна и малкото откъсване – заминах за Хага.

17–18.V.1990 г. [четвъртък–петък]

Хага. Конференция, посветена на 30- годишнината от лансирането на идеята за европейското съобщество. Отново оттам решиха да дадат тласък на общоевропейския процес на сближение. Бях поканен в лично качество. Поканени бяха и делови кръгове на високо равнище, представители на международни организации – Римския клуб, Европейския съвет за културно сътрудничество, учени, общественици. Встъпителните доклади – от ордена на Св. Бенедикт – съпокровител на Европа, проф. [Имануел] Валерщайн от САЩ, [Александър] Кинг – от Римския клуб. От седемте комисии – две бяха представени за председателстване от социалистическите страни: на ГДР, жена, бивш министър – за икономическите отношения между Източна и Западна Европа; и на мен – за духовното сближение и пречките.

Заседанията се проведоха в залата на Парламента. Най-напред общо, сетне поотделно, сгрупирани в различните краища на залата, без реално да си пречат. При нашата секция бе и проф. [Волфганг] Момзен, с когото водихме кореспонденция за том VI на „История на човечеството“.

За самия мен бе много интересно, защото отново навлязох в тази тематика. Дори ми помогна за предизборната агитация. Например постановката за „социална пазарна икономика“; за запазване на механизмите, които играят регулираща роля по отношение на социалните осигуровки и придобивки, в случая ролята на държавата; за „просветения личен интерес“ и накрая за перспективите на XXI в. – пролетаризация и маргинализация на значителна част от населението поради демографския бум в Азия и Африка; бедност за 30–40%; изостряне на пропастта между Севера и Юга; социални трусове; силни миграционни процеси; чергарство.

В комисията, която ръководих, участвуваха изтъкнати представители на научната и културната мисъл от главните европейски страни. Обсъждаха се няколко критични въпроса, един от които бе как в условията на все по-голяма интеграция да се запази многообразието на европейските цивилизации, самобитността на културите на малките народи, техните езици.

Когато говорих за Европейския Югоизток и споменах, че се търси изход в социалдемократическия модел, отбелязвайки същевременно, че на Балканите социалдемокрацията е нямала почва и единствен опит след войната е на ПАСОК в Гърция, реакцията бе неочаквана и за мен: „Не, не

се увличайте по социалдемокрацията на запад, тя се е изчерпала и влиза в криза."

На отиване за Хага минах през Линц, където се бе събрала Комисията по история на градовете. Беше в пълен състав. Прекарах малко, само две вечери и един ден, но се видях с Ф.[илип] Волф и с всички останали. Предстои избор на нов председател – сблъскват се двама – белгиецът и датчанинът. Приятна комисия – всички са доволни от деловата и приятната атмосфера. Затова не ми се ще да я напускам.

21.V. – 11.VI.1990 г. [понеделник–понеделник]

Обратно в Провадия.

За целия период [до I тур на изборите] проведох 51 събрания и срещи, които траеха средно от 2 до 4 часа. Запазих бележките си със селата и дните, в които ги посетих. Разпределението бе извършено между трите общини – Суворово, Ветрино, Провадия. Най-напред минах през значителен брой села на Провадия. След това се прехвърлих в Суворово. И тук имаше много интересни срещи и впечатления. Ще отбележа само някои. Най-напред обаче няколко думи за Атанас Атанасов (Наско), секретаря на Суворово – буден, непокварен, човечен, прям, роден за обществена дейност. Допаднахме си и той с истинска всеотдайност се отдаде на предизборната борба. Обиколихме до едно всичките села – големи и малки. В едното само срещата не се състоя. Той настоя пак да идем, макар че знаеше, че реална полза няма, защото бяха останали малко хора, а и то опозиционно настроени. Но искаше да се уважат хората. Отидох, събранието мина не зле.

В Суворово се срещнах с Меди [Ахмед] Доган. Беше дошъл за митинг, качи се горе при А. Атанасов, където бях вече и аз и при когото бяха влезли преди това организаторите на неговия митинг. С М. Доган тихичко си поговорихме. Припомних му думите на [Ибрахим] Татарлъ, че нямало да се противопоставя на моята кандидатура, като същевременно му казах, че разбирам трудното положение – има собствен кандидат. Макар че няма шанс да мине в никакъв случай, назад нещата не могат да се върнат. Смятам, че единственото, което може да се направи, е да се избегне откритото противопоставяне. Отговорът на М. Доган бе, че той разбрал от И. Татарлъ, че аз съм бил независим депутат. На това отговорих, че не съм бил и не мога да бъда „независим депутат", нито смятам, че сам той е независим. По това време влязоха други в стаята. Доста арогантно се държа варненката, водеща пропорционалната листа, и всички излязоха без да се ръкуват. Малко по-късно, на митинга, Доган обяви тържествено, че БСП е отговорна за геноцид, че неговата партия няма нито в предизборната борба, нито след нея да се сближава с БСП. И добави: „На втория тур ще се гласува за СДС."

По-късно разбрах, че един от първите му съидейници, и то от Провадия, е вдигнал бунт срещу него, обвинявайки го в тайно съглашение с БСП, което объркало турското население и Движението им [за права и свободи] останало без естествения си съюзник СДС.

Доволен бях от срещата въпреки всичко, защото внесе ясност и ми даде възможност по-правилно да разчета силите, на които мога да разчитам и как да насочим усилията си сред турското население. Същата вечер проведох събрание в селото на самия М. Доган. То е от около 170 души. Присъстваха 32-ма души, повечето от които членове на партията. Говори им Дженгиз [Хаков] повече от половин час, след това и аз – ясно и настъпателно – че ще мина и без техните гласове, но искам да видя политическата им зрялост, с кого са и могат ли самостоятелно да се определят. Наговорих им доста. Нашите бяха много доволни, а и турците, които ни изпратиха, казали на Дженгиз: „Ще гледаме и кебапа, и шиша да са наред.“ Гласуваха за мен от това село 7%. Не е малко, като се знае, че оттам е М. Доган, а и представителят им в мажоритарната листа е съзатворник на Доган.

За да завърша с турското население в този край, ще добавя за положителната роля на Дженгиз Хаков. Той обиколи двете села с преобладаващо турско население – Белоградец (над 2.000 души) и Доброплодно. С това облекчи и моите посещения. Също и в Провадия, където доста дълго време не му даваха възможност да се доближи до турците, дори и със слухове, че не бил турчин. Но в края на краищата успяхме и тук, и в другите села да откъснем известен брой гласове. Това бе нужно не толкова, за да мина, колкото да внесем разкол в еднопосочната ориентация на тази категория население и по този начин да облекчим бъдещото приобщаване по основните проблеми – иначе етническото противопоставяне може да придобие такава дълбочина, че да стане опасно за страната. Мисля, че това постигнахме.

А за Ана, и за мен бе неизказано полезно да видим отблизо селото с неговите проблеми, и толкова хора – най-различни, дори когато са в съседни села. Видяхме сериозни, загрижени, даже озлобени, но милеещи за своето село. Признават достиженията, искат не много – внимание и разбиране. Даже е странно, че тези хора не ни обърнаха гръб, както можеше да се очаква. При това са запазили една яснота на оценката, която поразява. Когато един се заоплаква, че не стигат парите, друг се обади, че не само в това е въпросът. Получавал 50 лв. пенсия – и му били достатъчни. – „Но как?“ – „Едно куче, като го вържеш, колко яде? Колкото му дадеш. Така и аз.“ Ето ти героите на Чудомир. А друг по следния начин охарактеризира БЗНС: „Момче, добре говориш! (имал предвид кандидата на БЗНС.) Но сте като оня, безмоторния, самолет. Трябва да ви изведат нависоко, да ви дадат тласък, за да тръгнете и вие да летите.“

В Суворовска община получих 55% при силното влияние на двете земеделски организации, особено на БЗНС „Никола Петков". И двамата им кандидати бяха от този край. Отлично организиран бе митингът в самото Суворово. Душата му бе А. Атанасов (Наско). Явно насъбралият се половин град, не по-малко от 2.000 души, му се радва и го обича. Включително и циганите: „Бате Наско! Наш'то БСП!" Разчиташе на 60%, но агитацията на СДС и напливът на много варненци в близките до Варна села, включително и в Николаевка, обясняват намаляването.

Във Ветрино селата с по-компактно турско население, а също и поддръжниците на БЗНС „Никола Петков" правеха проблематично достигането до 50%. Въпреки това до такъв процент разчиташе да достигне партийният секретар [Петър] Ташев, също приятен, некорумпиран човек, сега избран за партиен секретар. Тук посещенията продължиха и до 8-ми включително. Но в този край недоволството бе най-силно срещу местните ръководители. Негодуваха и срещу произволното закриване на училища в малките села, както и за сливането им към по-големи общини, когато това им е причинявало само вреда. Например с. Венчан, малко над 5 километра от Провадия, е прехвърлено към Ветрино, което е на 20 км. Въпреки тези трудности и тук получих 46% или 48%, забравих точно. Конкретните данни по села обещаха да ми изпратят, щом се съберат и оформят.

В Провадия бе най-сложно. Партийната организация бе смутена от смяната на кандидата на БСП, макар че оттеглянето на [Кеворк] Кеворкян ги поуспокои. [Кирил] Няголов е опитен организатор с безспорно влияние, но и малко пообъркан, защото бе останал единствен в окръга представител на „старата номенклатура". Боеше се от собствения си град, пък и не знам, доколко вярваше в моите възможности. Самочувствието му започна да се издига от намесата на Ана и Елка, от подкрепата на девненци – [Иван] Бочуков и Стайков, с които Дими [Йовев] работи. Те помогнаха за отпечатване и размножаване на диплянки; от Варна се получиха афиши; от София се осигури копие от филма на телевизията за мен (Елка и Ана направиха кратък вариант, а Елка ми съчини и биография.)

Аз пък настоях за ново събрание в Провадия. Насрочиха го за 23 май. Поискаха да говоря за 24 май – ободрително. Но случайно проведох разговор с музейния ръководител [Светослав] Аджемлерски, който се оказа един от главните ръководители на СДС в Провадия. Той е бил на първата среща, каза че е напълно съгласен с казаното, но съм твърде далеч от хората. Посъветва ме да говоря не за 24 май, а на някоя по-близка тема. Така стигнахме до темата за „националния въпрос". Мина отлично пред 200 души – интелигенция от Провадия. На другия ден няколко души от опозицията – от социалдемократите, учителите – се обадиха, че ще гласуват за мен. Все пак това бе малко за 20.000 град. Поисках от К. Няголов да организират още срещи и по квартали. Той прие. Проведохме общо

събрание в киното – по същество предизборно – с много въпроси и също с голям успех. Организираха в свободното пространство между няколко блока събрание-митинг. Събраха се много хора, имаше и въпроси, създаде се хубав и непосредствен контакт. И още едно събрание с кварталци в зала. А с циганите се проведоха две квартални събрания – от К. Няголов и от Дженгиз [Хаков]. Имах среща с хората на АСО – малка, но дейна група. Тя обяви, че ще гласува за мен.

Ето така се стигна до резултат 51% за Провадия и околните села. Спечелихме и в села, които първоначално ги бяхме отписали, като Равна. Естествено не можехме да зачеркнем трайно установените традиции, но така или иначе СДС получи само около 20% (19 и нещо), БЗНС – 12% и ДПС – 12%. Спечелих в район, който се смяташе за безнадежден. Така впрочем ме посрещнаха във Варна, с лек присмех, като предварително „обречен“.

Не мога обаче още един път да не подчертая заслугата на тези, които бяха застъпници, и по-специално на ръководителите на партийни организации – А. Атанасов, П. Ташев, К. Няголов. За първите двама казах, ще добавя няколко думи за последния. Той показа забележителна издръжливост и не може да му се отрече професионален опит. Успя да обхване и да мобилизира усилията на партийната организация. Обвиняван, че е местен номенклатурчик, той не се оказа въвлечен в корупция, спекулации. Тежаха му някои прояви по възродителния процес и още повече изпълнението на редица указания и мерки, безсмислието на които е виждал. Видях как се променяше самочувствието му, когато хората го приемаха като представител на партията. Имаше случаи, когато му се напомняха негови положителни инициативи. И с нарастване на настроението в наша полза и той даваше израз на освобождаване от задръжките. Започна да се обажда, да напомня за неправди, да критикува местни стопански дейци. Няма да забравя възклицанието му: „Какъв народ имаме, щом можа да ни прости всички глупости и престъпления. Колко дълбока е вярата в идеите ни.“ Не обещаваше, а залагаше на работата. Вложи и лична амбиция, защото желае да се балотира в местните избори за кмет. Вече вижда реални възможности за това.

Каква нощ бе последната. Чакахме почти до заранта резултатите от различни села. Едва към 4 часа стана окончателно ясно, че излизам [на първо място], но във Ветрино оплетоха описанието на резултатите и потърсиха помощ. За там заминаха К. Няголов с един от застъпниците, опитен служител, и [Красимир] Премянов (Николай беше в Атина). Ние се прибрахме за няколко часа и отново отидохме в партийния съвет. К. Няголов не издържа – заплака от напрежение и радост. Разбира се, радостта бе обща.

Същата вечер се върнахме в София. Варна бе синя, София също. Оказа се и Пловдив. А по улиците вилнееха сините. Озлобени от чувствителната разлика, която показа, че БСП е първата политическа сила.

С никого не можах да се видя в Партийния дом. Позвъних на Чавдар [Кюранов]. Срещнахме се. Той вече знаеше. Поздрави ме сърдечно и напомни, че съм бил предвиден и за пропорционалната листа във Варна, но оттук, от София, се намесили. И уточни – [Румен] Сербезов [организационен секретар на БСП]. Аз знаех това от К. Няголов, защото той ми призна накрая, че бил направен опит да ме отклонят и от мажоритарната листа – именно Р. Сербезов. Лично с този човек съм нямал контакт, но той е най-близък приятел с Н.[иколай] Генчев, И.[лчо] Димитров, К.[онстантин] Косев. Ето откъде идва и неговото настроение. Отново им доставих голямо удоволствие, храна за разговор и лошо храносмилане.

Поздрави ме и Андрей Луканов радостно. Изрази съжаление за случилото се в Плевен, където съсредоточили няколко хиляди придошли отвън. Но вярвам, че ще спечели, поне успешно приключи неговия диспут с [Стефан] Гайтанджиев с размяна на послания. Накрая добави, че е недоволен от статията на Илчо Димитров във в-к „Дума" от 16-и [юни] по националния въпрос. Знаел много добре кое наложило и защо е било допуснато Движението [за права и свободи] на [Ахмед] Доган. Илчо Димитров каза верни неща, но е използвал момента за лични цели да си създаде ореол на национален борец, след като е участвувал във всички комбинации досега. Отхвърлен от Висшия партиен съвет като кандидат на БСП и загубил първия тур като независим кандидат, той се опитва да натрупва капитал по други линии.

Приключих и с фондацията „Л. Живкова", сега „Св. св. Кирил и Методий". Причината, или по-скоро поводът – публикуваното във в-к „Демокрация" писмо до престолонаследника Чарлз, почетен председател на мрежата от колежи, която е склонна да организира колеж и у нас. Писмото бе подписано от мен – от редакцията [на вестника]. Аз бях приподписал изложението до него, написано от архитект Дора Недялкова. Това не променя същността на спора и моята отговорност за отказа да се съгласия на такова издевателство над закона и над природата. В отговор няколко дена след това, струва ми се на 11-и [юни], [Алексей] Шелудко ме нападна в личен план. Това бе достатъчно, за да скъсам всякаква връзка с фондацията. Полемиката продължава срещу Д. Недялкова. Тя подготвя отговор. Тази история няма да завърши така безапелационно, както му си иска на А. Шелудко.

22.VI.1990 г. [петък]

Съобщиха ми, че трябва да представя документ от избирателната комисия в Провадия, че съм избран, за да получа легитимация от Народното събрание. Не ми беше удобно да искам да ми се изпрати по човек и затова предпочетохме с Ана да идем ние. Същевременно да си починем няколко дни преди откриването на НС.

Тръгнахме на 24 юни, неделя сутринта. Веднага се отправихме на плажа. Казаха ни, че само от един-два дни се е затоплило. В това се убедихме от студената вода. Издържахме няколко минути. Ана се оказа по-адаптивна.

Настанихме се при Паруш [Тодоров]. Лена не е добре. Болят я крайниците, напредващ инфекционен артрит.

В понеделник след обяд отидохме в Провадия. Чакаха ни [Атанас] Атанасов, [Петър] Ташев, [Кирил] Няголов. Връчиха ми анализите за избора, както и документа. В Суворово ни очакваха за вечеря – семейството на Динев. Приятни хора, които искаха да се помогне на Суворово да иде още по-напред със своя гара.

От София отложиха за събота [30 юни] заседанието – среща на Висшия партиен съвет с избраните и неизбраните депутати. Билет ми доставиха от Общинския съвет, иначе бе невъзможно.

Видях се с Румяна Куртева. Чувстват се подведени от София – и по издигане на кандидатурите (оттам им било внушено да не дублират кандидатите в двете листи – а другаде не било спазено), и за моя случай. [Румен] Сербезов и пратеникът им [Злати] Шалаверов (инструктор) поискали в последния момент да наложат отново В.[асил] Недев и дори го накарали да пристигне във Варна от Бургас. Р. Куртева не се съгласила и дори възразила за неговото идване. А аз помислих, че е дошъл, за да демонстрира приемственост и че не е изхвърлен, а доброволно отказал се.

Времето ни е заето с морето; не издържаме много, но почервеняхме не малко и най-важното – закалихме се. И ни остава не много време за преглеждане на вестниците.

Опозицията прави всичко възможно, за да създаде напрежение. Социалното напрежение стихна, изборите тушираха и политическото – хората искат стабилност и мирно обновление. Затова пък подхванати бяха студентите – обявиха стачка, като окупираха Университета. Последваха ги и други ВУЗ'ове. Мотивировката не издържа критика, но самият факт, че се надигат, показва че опозицията отново изпреварва и си създава един важен резерв за въздействие.

30.VI.1990 г. [събота]

София.

На заседанието два доклада – на Л.[юбен] Гоцев и на Ал.[ександър] Лилов, и двадесетина изказвания, общо взето, кратки. До обяд. Анализът на Л. Гоцев бе успокояващ, обективен, без крайни изводи. Направи ми впечатление казаното от него, че за нас са гласували хората със среден стандарт, търсещи стабилност, че това обаче носи временен характер или по-скоро, че доверието е за ограничено време. Също така, че въпреки на-

реждането на БЗНС неговите съмишленици да гласуват за СДС, съотношението на гласувалите за БСП е 1.3 към тези за СДС. Неговият извод – националният въпрос станал първият мост на сближение с опозицията.

В доклада на Ал. Лилов имаше някои нови моменти. За изборите постановката му бе, че те са временен успех, но че са нужни конкретни кадрови промени и конструктивен диалог с опозицията, ако искаме да се закрепим. Повече внимание отдели на втората фаза на обновлението. След като изброи какво е направено досега, постави задача да се проведе общопартийна дискусия до конгреса, предвиден за третото тримесечие.

Не се зае да определя характера на обновената партия. Определи я само като нова лява марксистка партия от парламентарно-граждански тип. Трябва да извлече елементите си от три източника – социалдемокрациите, от гражданското общество, което все повече ще утвърждаваме, и от неформалните организации. Като условие обяви кадровото преустройство „горе , особено на средно и ниско равнище."

Едно недообмислено решение – да се свика общо заседание на Висшия партиен съвет с парламентарната група и след това да се отмени – даде повод за настроения, за недоверие. Мнозина от изказалите се критикуваха ръководството, че иска по този начин да продължи със старите методи – да смята, че то е в правото си да взима решения и да иска безпрекословно подчинение. Заявено бе, че на това трябва да се сложи край. Парламентарна държава означава повишена роля на парламентарната група на БСП и съотношението във функционирането трябва да се измени – в полза на парламентарната група. Първи постави така въпроса Бойко Костов (синът на Трайчо Костов), който отиде и по-нататък – поиска поголовна смяна на всички участници в ръководството, свързани с миналото, без оглед на заслугите около 10 ноември. Това е било основното искане, на което му е било най-трудно да даде отговор по време на предизборната кампания. Критикува и президента, че не се явявал пред хората, че не проявил достатъчна политическа активност. Спомена и за Мавзолея – че не очаквал такива консервативни изказвания в комитета. Поиска конгресът да се свика преди местните избори.

Изредиха се и доста други оратори, включително от АСО – Валентин [Вацев], [Цветан] Маламин, Клара Маринова, от Стара Загора един, П.[етър] Балабанов и т.н. Едни, че очакват разделяне, защото различията в партията са неудържими – чрез пререгистрация, образуване на клубове, преливане към комунистическа партия, обявяване новата за социалдемократическа (Драгомир Драганов) и т.н. Други говориха, че е гибелно за партията разцепването ѝ. Отправено бе искане Комисията по етика и комисиите по етика към общинските съвети да влязат в действие.

Отправено бе и директно искане към Председателството да се освободи от всички хора с минало, на което Ал. Лилов при отговора си заяви, че

от името на Председателството е готов да подаде оставка. За това имало механизми и не се съмнявал, че това щяло да достави „радост на мнозина“. Прие се не добре. Реши се накрая – да се свика парламентарната група в сряда, 4 юли, да се ускори дискусията, за да се осъществи на тази основа доизграждането на партията; да се осъществи консолидация на реформаторските сили. Не стана ясно – програмата ли ще бъде основата на разграничението, или процесът ще се осъществява още в хода на дискусията.

12 души станаха инициатори на „радикално обновление“ начело с [Анжел] Вагенщайн – от АСО, от „Път към Европа“ – повечето не познавам лично. Свикват конференция в края на м. юли. От друга страна, Председателството подготвило поредица платформи, които внесло на пленума. Очертават се два подхода. Ще се съберат ли в едно или ще се сблъскат? „Радикалите“ предварително се заангажират със „социалдемократическия път“. Това го каза и В.[елислава] Дърева, журналист от АСО, която е и между 12-мата. Тя отправи пожелание – тези, които още се чувстват „комунисти“, да напуснат и се присъединят към новообразуваната комунистическа партия.

Появи се по телевизията и нейният председател [на КП] – [Владимир] Спасов. Едва ли ще събере много съмишленици. Но има готовност у не малко членове на партията да възродят комунистическата партия. Един от тях е Стоян Михайлов, който обяви, че основава или запазва комунистическата партия, но на нова идейна основа. В тази насока действуват и други – Васил Иванов, доста хора от АОНСУ. Между другото [Николай] Белоусов от Института за история на БКП е крайно отрицателно настроен към Ал.[ександър] Лилов. Твърди, че той е получавал заплата на член на Политбюро през цялото време, докато е бил изваден от неговия състав. Смята го за аморален човек. Аз не мога още да реша окончателно как да го охарактеризирам. Раздвоен съм. Не мога да приема парвенющината му с вилата и къщата, с кокетирането с хора от творческата интелигенция, отношенията му с Людмила Живкова. И същевременно трезвото му отношение към политическата действителност, към Т.[одор] Живков и неговия режим. Излезе и политически портрет [на Александър Лилов] от Илчо Димитров във в-к „Поглед“. Прочетох първата част. Днес чакам да излезе и втората. Констатирал е и предава вярно някои основни черти на Ал. Лилов. Ще продължа довечера, като видя и втората част.

Опозицията успя отново да създаде и политическо и социално напрежение със студентската стачка. По начало ръководството на БСП и правителството издигнаха максимата на ненасилието. Дори така [Андрей] Луканов формулира целта на стачката – да провокира насилие. А Ал.[ександър] Лилов явно изхождаше от максимата, че крайностите на опозицията са в наша полза. Това наистина се оказа така. Но същевременно, спечелвайки част от студентството и обигравайки го в политическата

борба с остри, ултимативни искания, опозицията си осигурява силен съюзник срещу нас. А недоволството може да подхрани други амбиции.

Исканията им бяха несъществени – просто недоволство от изборите. Това може би и подведе нашите. Вместо енергичен отговор срещу 20–30 души, те оставиха стачката да стане окупационна. И тогава вече лесно се прибавиха допълнителни искания – оставката на [Павел] Писарев; оставката на [Петър] Младенов. Странното в случая е, че П. Младенов допусна този гаф. Аз още не мога да кажа какъв ще е изходът. Показаният отрязък кадри разкриха един П. Младенов ядосан, извън Народното събрание, на тълпата, която блокира изходите [на Парламента]. Телевизията и опозицията обяви, че той викнал: „Да излязат танковете!" Това П. Младенов опроверга. Неговите приближени пуснаха версията, че той е казал: „Да излязат Станковите хора." Телевизията взе страната на стачкуващите. СДС подхвана въпроса. Заваляха възторжени похвали към студентите и ето отново [искания] около П. Младенов (удобен прицел) и около П. Писарев (да си подаде оставката) – отлична мимикрия, за да се отвлече вниманието от преминалата изцяло на страната на СДС телевизия. Единствен умен ход предприе в-к „Дума" с директна атака срещу П. Писарев и телевизията, че провеждат дейност едностранна и гонят всички, които не са съгласни със синия цвят. Чакаме резултати от специалната комисия – П. Младенов се обърна към прокуратурата.

Пловдивският съюз на ТКЗС заплаши студентите, че няколко хиляди комбайни и трактори ще блокират София, ако стачката не спре.

Последни срещи във Варна. С адмирал [Васил] Янакиев. Покани ни у дома си. С адмирал [Емил] Станчев искат да организират радикална група. Намира неудовлетворителна работата на партийната организация. Отидохме и в Суворово при Наско [Атанас Атанасов].

Уговорихме се с Паруш и Лена кога да дойдат в София за преглед и лечение.

4.VII.1990 г. [сряда]

Среща на парламентарната група в София.

Без подробности – обсъждаше се тактиката и общата позиция – кои постове трябва да се заемат от БСП. Преобладаващо бе мнението, че следва да запазим министър-председателския пост и този на председателя на ВНС. Но имаше не малко, които настояваха и за трите поста или за по-друго разпределение. Надделя предложението на Ал. Лилов, който излезе с концепция по тактиката, която трябва да се прилага. Явно го безпокоеше дали ще го изберат за председател на парламентарната група на БСП, защото предприе много сложен обходен маньовър, за да се стигне до такъв извод. Избрана бе комисия от двадесетина души, начело

с Ч.[авдар] Кюранов, която да подработи въпроса. Общите разисквания отнеха почти цялото време и се отдели много малко време, когато се разисква за кандидатите за председател на ВНС. Ф.[илип] Боков направо заяви, че аз съм най-подходящият. Веднага си направих отвод, като се обосновах между другото с характера си. Някои подкрепиха.

10.VII.1990 г. [вторник]

Велико Търново.

Взеха ни с автобуси. Бяха взети всички мерки да не се разстрои пътуването ни от манифестации, митинги – било от СДС, било от националистически сили, които искали да не допуснат във В. Търново и в сградата, където се е провело I ВНС, делегатите на Меди Доганов. Цялото събитие мина под тържествения знак на момента – без много парадност, но най-възрастният депутат Йосиф Петров съумя да придаде тържественост на словото си, а и говорителите бяха добре обмислили речите, които произнесоха. Много издържана бе речта на П.[етър] Дертлиев.

Значителна маса от депутати се насочи към Царевец. Аз останах до автобусите на кафе и вода. Скоро дойдоха Светлин Русев и Нешка Робева. Много внимателни, дори поискаха да си направим снимки. Дали ще ги получим – не знам.

По пътя на отиване поговорих с Андрей Луканов. Препоръчах Чавдар Кюранов за председател на ВНС. Предупредих и Чавдар за това. Помислих, че съм отбягнал от една тежка тегоба. Не случайно казвам това, защото знам какво напрежение означаваше за мен председателството на Генералната конференция на ЮНЕСКО.

На връщане седна до мен П.[етко] Огойски (името научих по-късно). Разговорихме се, установихме човешки контакт, оказа се, че е николапетковист, затварян. Самоук и очевидно с възможности, защото се оказа, че е станал писател. (По-късно той ми каза, че ще гласува за мен и навярно го е направил.)

Тук искам да отбележа, че Бл.[аговест] Сендов ме повика за малко в кабинета преди заседание на Президиума [на БАН], за да ме поздрави за избора и същевременно да ме попита защо си правя самоотвод. Бил с Румен Сербезов, който му разказал това. Бл. Сендов изрази учудване, че се отказвам от третия пост в държавната йерархия.

16.VII.1990 г. [понеделник]

Последно заседание на парламентарната група и Висшия партиен съвет преди ВНС.

Този път [Александър] Лилов излезе с обстойно изложение за тактиката по избора на президент. Обяви няколко варианта за последователно

осъществяване, за да се стигне до крайния резултат – съгласие за президент било от СДС, било от БЗНС, срещу обещание за голяма или малка коалиция. Имаше дълги обсъждания. Накрая предложенията му се приеха. За кандидат от наша страна се издигна Чавдар Кюранов и някои други, които отпаднаха. Издигната бе и моята кандидатура. Предвид на това, че вече си бях направил самоотвод веднъж за председател на ВНС, реших да не ставам втори път, още повече, че се касаеше за едноактно представяне с предварително знаене, че става дума за ход, а не за позиция. Макар, че се знаеше, че Чавдар Кюранов е предвиденият кандидат, пак получих значителен брой гласове с не особено голяма разлика. Аз самият, увлякох и хората наоколо, гласувахме за Чавдар. Затова пък веднага след това, без никакви обяснения и разисквания, беше предложена моята кандидатура и единодушно бях избран. Това беше около 18.00 часа. Отбих се в БАН, където Б. Сендов бе организирал коктейл в чест на депутатите от БАН. И едва към 20 часа се прибрах в къщи. До 2 часа след полунощ готвих текста на словото си за след изборите.

17.VII.1990 г. [вторник]

Първият ден на Великото народно събрание в София.

До обяд продължиха речите на останалите лидери на партии и движения. Последен на трибуната се качи Чавдар [Кюранов], посрещнат с тропания и дюдюкания. Трябваше да излезе А. Луканов и да заяви, че има споразумение с Ж.[елю] Желев за това и го помоли, ако има доблест, да го потвърди. Едва тогава Ж. Желев стана и каза, че има договореност. Направи на всички лошо впечатление този начин на действие, а на мен още повече – Ж. Желев не е сигурен човек или няма още увереност в себе си, че в такива ситуации може да бъде послушан дори от своите последователи.

След това в ранните следобедни часове се пристъпи към избор на председател на ВНС. Издигнати бяха две кандидатури – на Ст.[ефан] Савов и моята. Пръв мен изкараха на трибуната, за да ми задават въпроси. Застанах спокойно, очаквайки политически въпроси и, разбира се, и около моята личност. Но се озовах пред елементарни, но коварни въпроси на бивша аспирантка в нашия институт [Ира Антонова], отчислена поради непредставяне на никакъв текст за 3 години (аз не я познавах), и най-вече на д-р [Александър] Чирков. Той едва ли не говори за моето здраве – не толкова физическо, колкото психическо.

Почувствувах още от началото нещо нередно, но не можах веднага да разбера откъде идва. Но успях да си наложа спокойствие и с това парирах неговите настоявания да ме изкара негоден за работа. И му отговорих, че съм бил три пъти в болница – заради краката (но ходя), заради вътрешните органи (операция от апендицит) и заради главата след удар от

автомобил (без главоболие и с една Генерална конференция след това) – тук послъгах малко, защото софийската беше отминала, но пък още бях председател на Генералната конференция на ЮНЕСКО. Пошегувах се малко и за сексуалните критерии. Тогава той изскочи и втори път – да ме пита дали знам езици. Тук вече сам ми помогна. Оставям настрана другите въпроси – за Левски, за Варчо – горкият, най-малко е пътувал в чужбина и него взеха на мушка. Хората казват, че съм минал блестящо. Особено на фона на Ст. Савов.

Малко по-късно, особено и след разговора с Ана, разбрах откъде се е вдъхновил Ал. Чирков. Някой му е съобщил мотивите, с които си направих самоотвод [в БСП]. Че съм избухлив. И той концентрира усилията си.

Не бих казал, че се радвам на това избиране. Но не виждах и не виждам друго решение. Много бързо се опитаха моите приятели да ме погребат. В края на краищата въпросът не е само до мен. Аз си имам и така достатъчно напрегната програма – особено в чужбина – канят ме къде ли не. Но си мисля за децата. Защо да се създаде около мен изкуствено славата на номенклатурчик, когато на практика винаги ме държаха отстранен и под обстрел. И това, което постигнах, бе осъществено с неимоверни усилия и срещу течението. Защо децата да се стесняват или страдат за мен, да бъдат поставени в положение на отбрана. Ето главната причина, за да приема. Ана добави и още нещо – че активността е в моята природа и че щяло да ми бъде по-трудно само да седя като зрител.

Дано съумея да запазя самообладание и да не допусна да се отрази на здравето ми толкова дълъг период на напрежение.

4–5.VIII.1990 г. [събота–неделя]

Три седмици ВНС.

1. Най-напред за председателството.

Смятам, че, общо взето, се справих успешно. При съществуващата поляризация, при пълно взаимно недоверие между опозиция и управляваща партия; при търсене на умисъл във всяко предложение, което се отклонява от предварително взетата позиция; при нежелание дори да се вслушват – мисля, че запазих общия ред и в няколко случая предотвратих стигането до трудно обратими състояния – напускане на залата и т.н., грубо освиркване, продължителни ръкопляскания, за да заглушат оратора и други подобни прояви.

За всичко това допринесоха липсата на дисциплина, напливът на външни хора в кулоарите, откритите предавания по телевизията и радиото – които принуждаваха или даваха повод на депутатите, вместо да насочват изказванията си към поставените на разглеждане въпроси, да се обръщат към външната аудитория – т. е. продължаваше предизборната борба и митинговата демокрация. Липсата на парламентарен опит

и у мен, и у всички също си каза думата. А и няма никакъв технически персонал дори за преброяване. Избраните за това депутати, изглежда в някои случаи „услужваха“ на своите партии и с това внасяха допълнително напрежение.

Правилник все още няма, не мога да назнача никакъв секретар, който да поеме предварителния контрол за записване на изказващи се и т.н. Уговорено е вече с Любен Кулишев, но се водят разговори за повече секретари – нещо излишно според мен.

Ето в такава обстановка чувствувам, че започвам да изтървавам нервите си. Още при установяването на цялостния дневен ред на сесията, неща, които веднага бих решил, около размяната на имената, придобиха остър политически характер само, защото не се поставиха своевременно пред нас, имам предвид Бюрото, пък и себе си като председател. Поисках от председателите на парламентарните групи да ми определят по един свой отговорник за постоянен контакт, но едва сега, след месец, се получи някакво раздвижване, макар че досега от няколко дни само БСП е определила своя човек – Ал.[ександър] Янков.

При гласуването на законопроектите за военната служба бях поставен в абсурдното положение да се гласува законът като цяло, а след това отделно предложенията, с което можеше да се провали целият закон. Казах, че това е nonsense и наложих следния ден нормалната практика, възприета в международните организации. Когато го предложих, залата не обърна нужното внимание. Но се намеси Чавдар Кюранов, който напомни, че е такава международната практика, и ме подкрепи.

Напрежение се създаде около поканата Т.[одор] Живков да се яви пред ВНС, но за това ще пиша по-долу.

Трудности се създадоха около освобождаването на трима депутати от БСП. С известно основание СДС критикува тяхното излизане, че се е използувало тяхното влияние за спечелване на гласове, но прекалиха с критиката и при гласуването се получи съмнителен резултат – за тяхното предложение да се отложи гласуването се получиха 166 гласа „за“, а „против“ – 165. Но явно гласовете „против“ превъзхождаха. С основание представител на БСП поиска повторно гласуване. Това се практикува, но се вдигна голяма врява и трябваше отново да се получи отговор от БСП, че се признават резултатите, за да се успокоят духовете.

Ето такива прояви, които водят до емоционална реакция, превръщаща се във верижни дигания на ръце, изказвания и прочие, не се поддават на регулиране.

Аз гласувах за явяването на Т. Живков пред Парламента с ясното съзнание за сложността на едно такова „шоу“ с непредсказуеми последствия за самия него, за БСП, за СДС и дори за страната. Но разчитах на неговия разум и хитрост и на добрата защита, която си е намерил в лицето на способни адвокати.

Гласувах и „за“ вмъкване в дневния ред на мораториум за продажба на общинските землища, тъй като наистина се извършва един грабеж от местната номенклатура с разпродажба на земи и имоти, което окончателно ще настрои населението срещу нас. Може ли да се скрие фактът, че се „измиват мръсни пари“ с възникналите множество фирми. Кои стоят начело? В повечето случаи компрометирани вече лица. Жалко, че в разискванията въпросът се разшири дотолкова, че два дни не могат да формулират предложението, за да се внесе в дневния ред и да се подготви законопроект.

Много пъти се забелязва гласуване, при което депутатите съвсем не следват механично партийната си принадлежност. Това ми вдъхва кураж, че разумът ще надделее и ще се търсят разумни решения в интерес на страната и народа.

2. За Тодор Живков.

Вече споменах, че СДС постави въпроса за повикване на Т. Живков пред ВНС. Това бе предшествувано от цяла акция в негова защита в пресата, от среща между него и Румен Воденичаров, депутат. Имах само външни впечатления от него, от телевизията и от вестниците. И то положителни. Определено в негова полза говореха и някои негови изказвания в Парламента.

Когато въпросът се постави, дигнахме спонтанно ръце и значителна част от БСП, към които се присъединиха след известни колебания около половината депутати и от нашата партия. Свиках представителите на различните политически партии; уточнихме процедурата. Първоначално Ал. Янков от името на БСП предложи закрито заседание с репортаж по телевизията и радиото. След това Р. Воденичаров предложи да се обяви в друго време предаването, като се получи разместване във времето. С това ще се избегне натрупване на хора и същевременно ще се даде възможност да се проконтролира записът – и в интерес на самия Т. Живков, и в интерес на страната. Това се възприе от всички и се уточни формулировката „в интерес на държавната тайна“ и „да не се засегнат добросъседските отношения“. Аз запазих бележките си от заседанието. Реши се двете парламентарни групи – БСП и СДС – които имаха заседание в 13.30 часа, да бъдат запознати с решението съответно от Ал. Янков и от П.[етър] Корнажев. От своя страна аз поех задължението да подготвя писмения текст. За да бъдат сигурни, три пъти повторих отделните точки, по които се споразумяхме, и помолих да дойдат съответните представители да видят и писмения текст след обяд през почивката. Ако имат възражения, да ми се съобщи предварително.

Никой не се обади до 17 часа. Междувременно, изглежда, по интуиция, аз направих съкратен вариант без двете точки за начина на протичане на срещата и предадох този текст на Спас Мулетаров да го връчи на

Тодор Живков още същия ден. Писменият текст бе прочетен и одобрен от участвуващите, вкл. от П. Корнажев и Ал. Янков. На последното заседание, което започна около 18 часа, трябваше да докладвам резултатите от проведеното обсъждане. Бях раздал десетина екземпляра от текста – на председателството, на ръководителите на партиите. Съвсем спокойно ги информирах за обсъждането, прочетох след това и текста. И изведнъж от редиците на СДС избухна остър протест, викове, шум. Едва успокоих духовете, като изразих недоумението си, че не са били информирани и че се възразява на предложение, внесено от представителите на СДС и възприето от останалите. Казах, че нямам нищо против да бъде изменено, като помолих да ми се връчи текстът за окончателно приемане на следващия ден. Предадох след това заседанието на Гиньо Ганев и излязох.

Едва влязох в стаята и чух по говорителя остри разправии в залата. Ж. Желев поискал да се гласува веднага, а не утре, като си променил мнението и уж започнали да редактират текст. А на мен ми се съобщи от охраната, че тълпа хора от площада пред президентството се е насочила към Народното събрание (от „Града на истината“ и участници на концерт с Лили Иванова пред Партийния дом). Веднага помолих да съобщят на ръководителя на „Града на истината“, че съм готов да го приема и го очаквам, и наредих да го пуснат.

След 5–6 минути, явно той бе избързал, влезе в стаята сравнително млад мъж, без брада. Обясних му цялата обстановка, че по същество няма никакъв опит да се „скрие“ Тодор Живков. Той разбра и поиска да говори пред дошлите вече хора, за да ги успокои. С него тръгна и влезлият малко по-късно зам.-председател Иван Глушков. В момента, в който излязоха от стаята, в нея нахлу А.[танас] Семерджиев, силно възбуден, и кресна на човека от „Града на истината“: „Аз знам кой ви повика. За това, което става, политическа отговорност ще поемете вие и тези, които ви поканиха“ – и пак внезапно изскочи от стаята. След него излязоха двамата, чувах ги как се мъчат да надвикат тълпата, но безуспешно. Тя преодоля бариерата и плътно обсади ВНС. Дори се опита да влезе вътре.

От охраната Вл.[адимир] Вълканов, който бе до входното антре, ми разказа, че А. Семерджиев като излязъл от стаята го попитал: „Ти от охраната ли си? Дай ми веднага пистолета си.“ В. Вълканов отговорил, че никога не го носи, след което А. Семерджиев се затичал навън към охраната на вратата, но В. Вълканов успял да ги предупреди, че идва А. Семерджиев и им казал да скрият оръжието си. А. Семерджиев наистина отишъл до там, пребъркал ги и се върнал в залата на събранието, където заседанието продължавало. По-нататък историята е известна. А. Семерджиев произнесе известната си реч и поднесе оставката си.

На излизане тълпа пред изхода викаше и не пропускаше депутатите. Аз бях близо до Андрей Луканов, на няколко метра зад него. Той се насочи към колата си, следван от телевизията. Опитаха се да му попречат да

влезе в колата, след това разблъскаха хората, за да му отворят път. Аз се спуснах по-надолу срещу градинката, където бе образувана жива верига, за да не допусне излизането както на колите, така и на депутатите. Приближих се до веригата и В.[ладимир] Вълканов каза, че съм председателят на ВНС. Бях пред един мъж на средна възраст. Той ме погледна, поколеба се да ме пусне, но в този момент мина зад него един тъмнокос, истински бияч, който викаше: „Никого не пускайте, дръжте здраво." Аз отминах по-надолу и спрях пред една жена. Със същите думи, че съм председател на събранието и след няколко дълги секунди взаимно гледане в очите, тя ме пусна да мина. Зад нея, малко встрани, имаше група, която силно жестикулираше. Помислих, че ще се насочи към мен, но без да се обръщам и без да бързам се отдалечих.

На другия ден научих, че са малтретирали [Георги] Пирински. Също допълнително узнах, че от СДС някой изпратил текста и дал нареждане да се повикат хора за натиск, а може би и за нещо повече, пред Народното събрание. Водел ги отец [Христофор] Събев.

3. Тази история има продължение.

а) В неделя събрах Борис Спасов, Гиньо Ганев, Велко Вълканов и съставихме текста на една протестна декларация по случай събитията около Народното събрание. Повикахме представители на политическите сили и размножихме текста, след като той бе одобрен. Връчен бе на всички депутати. Отделен текст бе подготвен от БСП, който също бил разискван най-напред с парламентарната група на БСП, а след това и с други.

Но мина доста време за обсъждане дали да има или да няма изобщо декларация. Опозицията упорито възразяваше, а, от друга страна, зачестиха телеграми и обаждания по телефона „за". По едно време взе думата и Ал. Лилов. Остро изказване. Отправи упрек и към ръководството на събранието, че не излязло с декларация. Веднага отговорих в същия дух, че ние сме внесли първия вариант, направен по моя инициатива. Накрая се взе решение да се състави комисия и от двата текста да се представи един. На следващия ден се гласува.

б) С пристъпване към избор на президент отново актуалност придоби въпросът за явяването на Т. Живков пред Парламента. Няколко дни преди избора възложих на парламентарните фракции да подготвят въпросите до него. Връчиха ми ги след избора, на 1.VIII. Веднага повиках по двама представители от всяка фракция на БСП и СДС, и по един от БЗНС и ДПС заедно с ръководството на ВНС. Този път със стенограф. Уточнихме текста на писмото и въпросите (някои още не бяха ги представили). На 2.VIII. ги повиках отново да парафират текста на писмото и въпросите. Тук се стъписаха и веднага намериха някои недостатъци. Наложи се ново заседание, направиха се някои незначителни редакционни поправки и се предредактира един от въпросите на ДПС, който не бе приет

като инкриминиращ Т. Живков. След разисквания [Юнал] Лютфиев се съгласи да му даде нова реакция. Текста изпратих след обяд, но е бил връчен на Т. Живков на 3-и вечерта.

По телевизията, без първоначално да разбера, че е за „Панорама" същата вечер (2.VIII.), след едно от най-дългите заседания от заранта до вечерта ме спря една журналистка и ми зададе въпроса кога ще се яви Т. Живков и дали сме дали въпросите. Потвърдих, че сме ги подготвили и че съм изпратил писмо до Т. Живков, но отказах да разкрия съдържанието му. Гледах се по телевизията – категоричен, но явно напрегнат от заседанието и уморен.

А междувременно Т. Живков в петък след обяд, след като ВНС приключи заседанията си, ми изпрати отговора си. Този път по човек. Докато първият път дойде лично Жени [Евгения] Живкова. За пръв път я видях, а може би и за втори по време на Генералната конференция на ЮНЕСКО, но нямах никаква зрителна представа за нея. Видя ми се спокойна и уверена. Предавайки текста на писмото с молба да се прочете във ВНС тя изрази задоволство от посланието, което връчихме на Т. Живков. Приемал всички пунктове, настоявал за директно предаване, но тя изрази по-силно от текста безпокойствието от отношението извън Парламента. Останах с впечатление, че страховият синдром не напуска Т. Живков. Той се бои не толкова отвън, отколкото от своите „бивши" приятели да не използват някоя ситуация и да го ликвидират.

С новото си кратко писмо отново отказва да се яви. То е кратко. Това и очаквах. Но утре заран ще викам ръководствата на политическите сили, за да решат какво да правим. Защото някои от СДС с лека ръка смятат, че можем да го доведем и насила, макар че и тяхните юристи не са склонни към такива мерки. Аз лично смятам, че каквато и да било мярка от такъв характер ще ни изложи и ще ни направи за смях пред света.

4. <u>Няколко думи само за избора на Ж.[елю] Желев</u>.

Няма да се спирам как се стигна до този резултат, нито за това, защо П.[етър] Дертлиев бе отстранен като кандидат. Последните взаимни контакти между Андрей Луканов и Желю Желев заедно с Александър Лилов и не знам кой е бил вторият от СДС доведоха до издигането на Петър Берон. Това струва много усилия на двамата да убедят парламентарната ни група и Висшия съвет на БСП да приемат П. Берон като евентуален кандидат за председател /президент/, за когото да гласуваме. Независимо обаче от уговорката и след провеждането на четири гласувания, на петото Ж. Желев отново потвърди кандидатурата на П. Дертлиев. Явно бе, че в Координационния съвет на СДС той [П. Берон] не бе успял да се наложи. Това предопредели и наша маневра. Кандидатурата на Чавдар Кюранов бе оттеглена и нашите бяха поканени да гласуват за Виктор Вълков. Това бе обявено и на самата сесия. Три гласа не достигнаха на В. Вълков.

Нашите се разтичаха да докарат негласувалите депутати, но до второ гласуване не се стигна. Упражнен бе невероятен натиск над В. Вълков и той сам помоли гласуването да се отложи.

И така, този наш ход изигра своята роля. Опозицията се стресна и разбра, че трябва да играе с най-големия си коз и да търси компромиса, който ѝ се предлага. Да играе повече само ролята на отрицател можеше да причини отлив на симпатизанти или да утвърди убеждението, че тя не само че не може, но и не иска да играе конструктивна роля.

Отново преговори и разговори между А. Луканов и Ж. Желев с няколко перипетии, докато се реши, че кандидатурите на В. Вълков и П. Дертлиев се изтеглят и се издига тази на Ж. Желев, за която ние ще гласуваме в името на „историческия компромис". На 31.VII. се зададоха огромно количество въпроси, на които той трябва да отговори на следния ден, сряда, 1.VIII. Междувременно страната кипи. СДС мобилизирва своите кадри, БСП – също.

Още преди обяд на съвместно заседание в зала „Г. Кирков" се разисква смисълът на „историческия компромис". Мнозина не са съгласни. Още повече, че валят телеграми, обаждания по телефона: „Не искаме Желю Желев." Заплашват с движения на коли, с надигания, обвинения. А. Лилов търси допълнителни варианти, още повече, че нещо става и в противниковия лагер – обещаната среща за доуточняване на позиции не се състоя, поради неявяване на представителите на СДС. Андрей [Луканов] ми каза предната вечер, че преговорите вървят много трудно, на писмена декларация [СДС] не са съгласни, а контурите на устната, ако дори се съгласим, не са уточнени.

Внезапно обаждане, че представителите [на СДС] са се явили. Продължават и разговорите при нас. Реши се да имаме резерв – отлагане на изборите за следващия ден, евентуално търсене на безпартиен (отпада, защото няма кого – [митрополит] Панкратий не може, а Ж.[ивко] Сталев отказа и пред мен, но идеята остава да виси). Влезе отново А. Луканов. Приета е идеята за устна декларация – прочете съдържанието – нашите я намериха за приемлива, като се поставиха още и някои условия. Ж. Желев щял да поиска отлагане на заседанието за гласуване на следващия ден поради липса на време за подготовка на отговора. За вицепрезидент се реши да му се предложи [Атанас] Семерджиев на първо място, [Чавдар] Кюранов на второ. Няколко минути преди 3 часа потеглихме за залата на ВНС.

И тук започна изненадата. Качих се на председателското място и [Петър] Корнажев дойде да ме помоли да отложим с ½ час началото. Свикват парламентарната група на СДС. Координационният им съвет решил да поиска неотложно гласуване за Ж. Желев. Докато те се съвещаваха, съвещаваха се и нашите. Мненията се разделиха. Някои сметнаха, че се нарушава споразумението и като взеха предвид, че за вечерта е насроче-

но заседание на Висшия партиен съвет, предложиха като средство дори издигането на нов кандидат. Надделя все пак разумът, но помогна и Ал. Лилов, който решително се противопостави на промени на основни стратегически становища на партията през всеки 15 минути. Влезе и А. Луканов с последни уточнения и декларацията на Ж. Желев, подработени съвместно с [Димитър] Луджев. Става въпрос за собствеността на земята.

Заседанието започна нормално. Ж. Желев заобиколи въпросите с оправданието, че му липсвало време да се подготви, което бе вярно, макар че на някои от тях, поне от външнополитически и вътрешен характер, трябваше да отговори. Но в изказването си направи голям „гаф“ с „нежната революция“ – излезе, че я препоръчва в следващите етапи на развитие у нас. Ал. Лилов уместно апострофира и Ж. Желев внесе яснота. Но така или иначе недоволството остана и по време на почивката отново се разгоря спор между нашите – да се подкрепи или не Ж. Желев. Хората се разделиха, взаимно се агитираха и това се отрази на гласуването. Половината гласуваха „за“, другата половина „против“. С 25 гласа над искания кворум Ж. Желев бе избран.

Тук искам да вмъкна един епизод. При мен дойде А. Луканов и стана дума за Ж. Желев. Да го повикаме и поговорим с него. Потърсих го, той току-що бе гласувал и дойде с мен. Поръчахме кафе и започна голямата обработка – да приеме [Атанас] Семерджиев за вицепрезидент. И не само да го приеме, ами да го обяви веднага след неговия избор. Желю слушаше внимателно, без да се ангажира. Главният оратор бе Андрей, който с всевъзможни аргументи, подхващайки и други теми, отново се връщаше към този въпрос. Добавих и аз аргументи в подкрепа на Андрей. Това трая по-малко от 30 минути. Междувременно влезе [Димитър] Луджев, за да съобщи, че имало напрежение навън сред СДС. Влезе по-късно и [Георги] Пирински, за да каже, че телефоните на Висшия партиен съвет са стопени от говорене и възражения срещу Желю Желев. Донесоха ми и на мен обаждания по телефона – от Карнобат, че целият град се разбунтувал, не работи, вдига вълнения, не желае Ж. Желев; аналогично положение в Димитровград, Пазарджик, Перник, Шумен и т.н. Разбира се, аз не ги показах на Ж. Желев, но обясних на двамата [Желев и Луджев], че и по линия на БСП обстановката се изостря неимоверно. Д. Луджев и Г. Пирински излязоха, а ние използувахме времето за още по-силни настоявания. На излизане придружих Ж. Желев до вратата и му казах, че А. Семерджиев е единственият човек, когото приемат и хората на СДС, и че едва ли ще намери по-подходящ човек от нашите – на него не му е нужен учен, а за взаимно допълване от различна област. Не получих отговор – той не показа с нищо, че е приел внушенията, но благодари сърдечно за вниманието.

Известно е продължението. Изборът бе посрещнат радостно от ВНС, всички станаха. Ж. Желев бе развълнуван, най-после седна. Но, обкръ-

жен от фоторепортьори, той не даваше никакъв знак за ново явяване на трибуната. Необходимите благодарности и кратка декларация беше изрекъл. Сърцето ми се сви. Да бавя повече не можех и следваше да прекратя заседанието, но все отлагах. Използувах шума, натрупването на фоторепортьорите, за да отлагам биенето на звънеца. И по едно време, докато правех забележки на журналистите, видях, че Ж. Желев се обърна към Д. Луджев и [Стоян] Ганев и след това поиска думата. Олекна ми, без да знам още сигурно какво ще направи. И когато обяви, че предлага за вицепрезидент Атанас Семерджиев, посрещнато с ръкопляскания от всички, аз веднага поставих на гласуване това предложение, като предварително предложих за открито гласуване с вдигане на ръка. Мисля, че този ход, постигнат с такива усилия и осъществен така блестящо, трябва да се оцени високо.

Някои ме попитаха дали всичко е било уговорено. Казах им, че едва ли е имало нещо по-трудно осъществимо. Което е истина, защото не съм сигурен как би реагирал и А. Семерджиев, който наистина не знаеше.

Йордан Василев и Георги Спасов на няколко пъти ме критикуваха за това, че съм превишил правата си. Но другите не възприеха критиката им.

13.VIII.1990 г. [понеделник]

В 10 часа имах среща с ръководствата на парламентарните групи. Дойдоха Петър Берон – сам, Виктор Вълков с Елена Кирчева, Георги Пирински с Александър Янков, Спас Мулетаров, Юнал Лютфиев и председателството [на ВНС].

Прочетох им писмото на Т.[одор] Живков. Пръв взе думата П. Берон. Той настоя само за процес, където Т. Живков може да бъде обвиняван. Допълни, че би било желателно да се устрои среща на Т. Живков с депутати или с ръководството на ВНС, за да се направи последен опит да се убеди той сам да дойде. Към неговата постановка се присъединиха всички – В. Вълков, Г. Пирински, Ал. Янков, Е. Кирчева, Г.[иньо] Ганев, С. Мулетаров и аз. Но оспорих необходимостта от нова среща. Това би създало впечатление, че се договаряме с Т. Живков, още повече, че не съм убеден дали целта, която се очаква, няма да бъде пълна загуба за Народното събрание и печалба за самия Т. Живков. Единственото, което мога да приема, е да се възобнови предложението.

Елена Кирчева поиска да узнае кога евентуално ще се гледа делото. Оказа се, че самата защита е поискала още един месец само за прочитане на материалите. По предложение на П. Берон се реши и вторият въпрос, който поставих – дали да има дискусия на пленарно заседание, неизбежна, ако прочета там писмото. П. Берон, както и други, настояха да се прочете писмото в парламентарните групи и там, съобразно дискусията, да

се реши едно съвместно по възможност съобщение, което да се направи достояние на пленарното заседание. Съчинено бе писмо до парламентарните групи и предадени четири екземпляра от писмото на Т. Живков, като се установи до сряда на обяд да се подготви текстът за ВНС.

Малко по-късно, рано след обяд, от Стоян Ганев, зам.-председател на СДС, узнах, че той съобщил на пресконференция, че се очаквал Т. Живков за следния ден, 14-и август, да бъде в 18 часа в Парламента. Докато ми го казваше, дойде журналистка, за да съобщи, че вече предават тази новина по радиото.

При това положение нямаше друг изход, приех представителката на БТА и заместничката на шефа на пресслужбата при ВНС и им издиктувах кратко съобщение, в смисъл че ВНС настоява да изслуша Т. Живков, но той отново се придържа към изразената позиция в първото си писмо; че парламентарните групи се запознават с неговото писмо и ще предложат становище, което ще се внесе в пленарно заседание.

Идеята на СДС, към която сега отново се присъединил и П. Берон, е да се дискутира въпросът и да се настоява Т. Живков да бъде доведен във ВНС. Да се възложи тази задача на правителството. Такива били настроенията на населението. Опитах се да докажа на Ст. Ганев, че това е заиграване с масите, че ще се изложим и в страната, и особено международно. Той обаче държеше на своето.

Влязох във връзка с Г. Пирински, за да го предупредя, че утре ще се изправим пред нова ситуация – може би още при определянето на дневния ред. Той седна да ме убеждава, че аз мога да отклоня това, като се позова на решението на парламентарните групи. Отговорих му, че, изглежда, не си дава сметка, че СДС винаги може да се скрие зад своята федеративна в някои отношения структура, а и зад правото на всеки депутат да има свое мнение. А аз нямам право да отклоня предложение за гласуване. Настоях БСП сериозно да помисли как ще гласува и ще има ли аргументи да отклони предложението.

Ето как въпросът за впечатлението пред общественото мнение и заиграването с населението за изборни цели заставя политическите дейци да предприемат ходове, които нямат нищо общо с реалната политика.

От разговора със Стоян Ганев разбрах още, че СДС е решително против коалиционно правителство и всякакво, дори индивидуално, участие в правителството. Взели са решение да изключат от СДС всеки, който влезе в правителството като експерт дори. Единственото, на което са готови, е да гласуват доверие на правителството, ако платформата му съдържа положения, които и те са приели. И ще критикуват, ако то не изпълни своите ангажименти.

Оплака ми се, че в предизборната кампания БСП е използувала неточна критика на тяхната платформа за „шокова терапия“, а сега сам А. Луканов твърди, че позициите на двете партии се покривали. Очакват

ние да се разделим на 2–3 групировки, дори партии, което ще доведе до аналогично разпадане на СДС и ще се създадат по-нормални предпоставки за политически комбинации в Парламента. Вижда в съществуването на БСП като единна, монолитна партия фактора, който свързва разнородните партии и течения в СДС.

Наред с доктринерския подход към някои въпроси, не почувствувах в него желание за реставрация на минали режими. Избягна да говорим за капитализма. По този повод и аз му казах, че и Западът очаква от нас реконструкция, а не реставрация. Дори се пошегувах, че никой не може да определи днес какво точно е капитализъм, какво е социализъм, след като капитализмът провъзгласи новата ера на човечеството с националната държава, затворена в тесни граници, и колониална система, а днес се осъществява в рамките на цял континент единение във всичките му аспекти.

Имах среща и със сина на Димитър Талев – Бранислав Талев, отговорен редактор на в-к „Знаме". Връчих му отговора си на нападките в този вестник, предприети и от журналисти и лица, и от самото ръководство на Демократическата партия. Той изрази своето възмущение от станалото, материалът бил поместен в негово отсъствие. Интересна подробност – една историчка събрала тези данни и им ги поднесла с думите, че след като смъкнали един президент, сега могат да смъкнат и един председател на ВНС. С това ръководството било подведено. Явно няма намерение да публикува отговора ми, но депозирането на моя отговор с фиксирана дата ми дава възможност да използувам и този текст при бъдещи атаки.

14.VIII.1990 г. [вторник]

Както очаквах, около 18 часа Стоян Ганев постави въпроса за Т. Живков. Аз се бях подготвил и изложих същността на въпроса. Имах предвид създалото се възбуждение. Когато дойдох в Парламента, вече имаше група възбудени журналисти, които ме посрещнаха с питане: „Вярно ли е, че г-н Т. Живков е вече в кабинета ви? Видели са го наши колеги." Толкова искрено се засмях, че те, макар че ме придружиха до вратата, не пожелаха да влязат. Разбраха, че могат да станат и предмет на присмех.

Отново се разгоряха страстите, макар че дадох думата само на парламентарните групи. Е. Кирчева от БЗНС потвърди казаното от мен, както и за становището на П. Берон, който беше излязъл с П. Дертлиев, за да отиде на прощалния прием на американския посланик Сол Полански. Въпреки това се разгоряха страстите и без да има още шумни реакции нещата се поляризираха. Аз разграничих дискусията около двата въпроса: по „изслушването" – пълно единство, по „довеждането" – различия. Изказа се и по един юрист [от парламентарна група], на първо място С. Мулетаров и предложих да спрем дискусията и да дадем възможност да

се помисли още от група специалисти, които да направят писмено предложение. Постъпи и предложение в групата да влезе и председателят на законодателната комисия.

Общо взето, спокойна дискусия, където БСП се държа на висота, пък и това, че аз проявих инициатива и пратихме писмо и въпроси [на Т. Живков], явно говореше във вреда на тези, които обвиняваха социалистите в страх от Живков и против неговото явяване. Дори заядливото изказване на Стоян Ганев към Ал. Лилов беше парирано от самия Лилов. Не беше дадена само думата на Ал. Янков, за да развие по същество тезата. Както разбрах по-късно от Ч.[авдар] Кюранов, Ал. Лилов му забранил. Чавдар бе много ядосан от тази намеса на Ал. Лилов, обвини го в самоволни действия и се оплака, че повече така не може да работи и ще напусне ръководството на партията.

Не щеш ли, едно необмислено изказване взриви обстановката. Въпреки напускането на залата от половината седесари, аз продължих заседанието. Дадох думата и на Ал. Янков, който аргументирано се изказа и отхвърли менторския тон на Ст. Ганев, нападайки го от своя страна. Това мина добре, макар че още няколко седесари напуснаха, но спокойно, без тропане. В същото време бяха започнали да се завръщат други. Но поиска да се изкаже Д.[имитър] Йончев, говорителят на БСП. Смислено, с ирония, добре говори. След него уж по процедурен въпрос взе думата Драгомир Драганов. И той именно, за да осмее „тоталитаризма“ на СДС, нарече Ст. Ганев „болшевик и живковист“. Наложи се да се извини. Трябваше с почивка и връщане на Петър Берон, със заседание при мен да успокоим духовете – да се намери формулата, която прехвърли задачата върху експертите със срок от три дни. Интересно бе, че Стоян Ганев остана изолиран в твърденията си, че е възможно Т. Живков да бъде докаран насила. И [Петър] Корнажев го заяви. Изигра известна роля и обстоятелството, че им заявих, че заседанието при мен се протоколира – прочетох им казаното от Петър Берон, че нямаме нужда от „шоу“, а от процес. Той се съгласи, но за да избегнем повече усложнения, приехме отлагането на разискванията със създаването на въпросната комисия от юристи, с прокурора и председателя на законодателната комисия.

В хода на разискванията Йордан Василев ме обвини, че съм заградил много власт, с която съм злоупотребявал. Той е главният редактор на в-к „Демокрация“ и съпруг на Блага Димитрова. Защо лично насочва омразата си към мен? Не мога да намеря точния отговор. Че Блага, съученичка на Ана, на няколко пъти е изразявала завист към нас като към семейство, това знам. Но изглежда, че у нея напоследък се е развила до неимоверна степен мегаломанията, че едва ли не тя е най-подходящата за президент или евентуално за вицепрезидент. Нея упорито я спрягаха западните централи – „първата лейди“ на България. В този смисъл, разбира се, косвено, бе и критиката на Й. Василев към мен, че още едва избран

Желю Желев, аз съм използувал председателския си пост да прокарам в общата еуфория и Атанас Семерджиев. Мисля, че Блага и съпругът ѝ не по-малко, а може би и по-болезнено преживяват и другата загуба – провала на Блага в изборите срещу [артиста] Васил Михайлов.

15–16.VIII.1990 г. [сряда–четвъртък]

Продължават разискванията по отчета на правителството. Подреждам лицата, като ги редувам – от СДС и от БСП. Макар че след дългото експозе на Андрей Луканов, изложено спокойно, опозицията поиска сумарно в три последователни изказвания да нанесе съкрушителен удар по доклада. Приеха регламент 20 минути, който ще даде възможност за ограничени изказвания по брой.

Напуснах залата, защото проведох две заседания с министри и участници в икономическата комисия, начело с Иван Костов (СДС), за заплатите и по настаняването на депутатите.

Аз изглежда нямам представа какво става навън. Когато ми казаха, че Ев.[гени] Александров си е определил заплата 900 лева като началник-кабинет на Петър Младенов и че били повишени заплатите на чиновниците и в Министерския съвет, сравних с това, което получават в Парламента. Оказа се, че наистина Парламентът е трета категория институция. И не се учудих, когато депутатите поискаха за основна заплата 850 лева. Но към нея се притуриха всякакви други разходи по други параграфи на бюджета и излиза, че за един депутат без командировъчни изобщо и без да се имат предвид допълнителните разходи за избраните в провинцията, се предвижда да получава около 1.200 лева. Зам.-председателите на ВНС получават към трите средномесечни още две, а на мен предвиждат три – т. е. към 1.600 лева (по 200 или 250 лева се смята средната месечна.) А досега е било предвидено за председателя на НС 1.500 лева, които Станко Тодоров не е получавал, защото са били по-малко от това, което е получавал в Политбюро. Какви заплати са си раздавали!

Навремето, когато уредих хотел „Хемус“ [за депутатите от провинцията], отказаха да го наемат. Сега вече стана невъзможно, след като гласуваха за хотел „София“. Но и в-к „Дума“ разнесе новината и от хотела се организираха. Все пак става дума за валута от около 1 ½ до 2–3 милиона. С лекота Иван Костов и другите отстъпиха. Хванаха се за квартирите, но се оказа, както вече знаехме, че оборотните са негодни, а други няма. Остана илюзията за бързо строителство, за наемане на квартири от БОДК за чужденци (въпрос е дали ще ги дадат на наши – всеки ламти за долари). Прави ми впечатление самочувствието им – „депутати“, „най-върховният орган“, комуто всичко се позволява, а на практика се сблъскваме с ежедневни трудности, които не можем да преодолеем, и сами подронваме авторитета си с дребнави закачки и демагогски изказвания.

17.VIII.1990 г. [петък]

Прокарах през ВНС нов регламент – по 10 минути изказване, и предложението си за вторник – тогава да се изслуша Андрей Луканов, да се приеме решение на отчета и да се гласува оставката му. За да смекча отказа да бъдат изслушани още 40 депутати, предложих за вторник парламентарните групи да определят по двама-трима души, които глобално да се изкажат по отчета. Идеята ми бе да сторя това още в петък. А. Луканов в четвъртък се съгласи – преди да се разделим. След това обаче размисли и предпочете да има съботата и неделята, за да подготви по-добре своето експозе.

След почивката предадох воденето на Г.[иньо] Ганев. Този път уж трябваше да мине по-леко гласуването за освобождаване на тримата депутати на СДС. Предната седмица не успях да стигна до гласуване. Изказаха се много депутати критично. Позовавайки се на положението, че въпросът може да се реши в едноседмичен срок, трябваше да поставя на гласуване най-напред именно това предложение – получи се мнозинство с един глас, може би и фалшифициран, но вотът си е вот. А сега с две гласувания, поради отсъствия на наши и липсата на достатъчен кворум, СДС с БЗНС провалиха освобождаването на [Йордан] Радичков. Мисля, че се изложиха, щом Петър Берон и Стоян Ганев са настоявали да се гласува освобождаването му. Но знае ли човек как се възприема отвън?

По улицата ме срещат дружелюбно – някои дори подвикват „обичам ви“. Във ВНС пристигна [Радка] Налбантова и генерален секретар на ТКЗС-тата от Пловдивско (1.700 ТКЗС) да изразят доверие и да поискат да ги изслушат в комисията при обсъждане на закона за земята.

Но изглежда, че все пак общественото мнение клони повече към СДС. Партията ни е в криза. Това накара Ал. Лилов да ускори публикуването на материалите за конгреса, а също и да измести датата на неговото провеждане за 22 септември. Ще съумее ли партията да възстанови организациите си въз основа на териториалния принцип, така че да могат да се превърнат в действен фактор за мобилизиране на общественото мнение? Ще се възстанови ли авторитетът на средния кадър, върху когото реално се крепеше партията? Ще имаме ли най-после партийно ръководство, каквото засега ни липсва?

Ето какво ме занимава сега – защото предстоят общински избори. Трябва да запазим сериозни позиции. Ако с „раздържавяването“, което се иска от всички, ни пометат от местните органи на властта, след това вече по-лесно ще ни пометат и от Парламента.

18.VIII.1990 г. [събота]

Половин ден в Драгалевци – писах и четох „Правилника“ [на ВНС].

След обяд заминах с правителствен самолет за Петрова нива през Бургас. Нямах намерение да отивам. Но когато ми казаха, че ще присъствува Ж.[елю] Желев, взех инициативата, говорих с неговия началник-кабинет, а сетне и със самия Желев. Съображенията ми бяха, че за пръв път на Петрова нива – в чест на Преображенското въстание – отива държавен глава. В същото време той не е бил в Благоевград. Като се има предвид, че тук – Малко Търново – се касае за чисто антитурско въстание, честването на което не носи никакви примеси срещу Сърбия или Югославия, че цялата кампания в миналото и днес е свързана с македонския въпрос, допуснах, че може да се вбие клин между президента и председателя на ВНС. Още повече, че Върбан ми съобщи, че излязъл нов сборник под редакцията на Кемал Карпат със статия от него и мнозина турколози, които единствено мен ме отделят като приятел на турския народ и обективен историк срещу останалите националисти. А на този етап не би трябвало да се остави дори и сянка на съмнение, че нашата власт води националистическа политика било срещу Турция, било срещу коя да е друга балканска страна. Стигат ни затрудненията с Югославия и Македония, към която още нямаме изработена стратегия.

Свързах се с Желю по телефона, разбрахме се. Останах с впечатление, че му бе неприятно, макар че бе сдържан по телефона. Но бе внимателен на Петрова нива. Дори когато застанахме един до друг подвикванията към него продължаваха, той ми хвана ръката и я издигна, което веднага се схвана ясно и полетяха възгласите: „Единство, единство“. Разбрахме се и тихичко да не се поддадем на някои номенклатурни съблазни.

Сред групата бяха Ч.[авдар] Кюранов, [Димитър] Баталов, [Гиньо] Ганев, Н.[иколай] Генчев, К.[онстантин] Косев, Ира Антонова, Й.[ордан] Василев и още един-двама, на които не запомних или не узнах имената, но познавам по физиономия. Там заварихме Ал.[ександър] Янков и другите депутати от този район. Пристигна и Петър Дертлиев със закъснение, за да го видят всички, здрависа се и се нареди в челната група. Желю [Желев] леко се усмихна и ме погледна с присвити очи, на което тихичко отбелязах, че П. Дертлиев още се изживява. Желю кимна.

Интересно се държа Н. Генчев. Никакви закачки или остроти. Напротив – направи ми комплименти за ръководството на ВНС, че съм обективен, че СДС са доволни, че той бил говорил, че не съм доктринер, а с широки виждания и добър организатор. Обяви се против национализма днес като крайно пагубен. Дори пред другите напомни, че съм защитавал турците, специално [Ибрахим] Татарлъ, но той сега бил изпаднал в краен емоционален стрес. Че той също го защитавал, но сега не можел да го разбере. С други думи външно любезен. Засега нищо не мога да кажа повече.

19.VIII.1990 г. [неделя]

Половин ден разходка. При Мара Славова. И при П.[антелей] Щерев. След обяд се обадила на Върбан Мая. Машка била вече при нея.

Телевизия – декларация на Ж. Желев за петрола, за Ирак и за последствията за България.

Готвят се два митинга за утре – „Гражданско неподчинение" и „Граждански мир". Нашите се организират вече да противостоят.

20.VIII.1990 г. [понеделник]

При зъболекаря. Разбива моста – ще правят нов.

Останах вкъщи. Четох вестниците – интервю на Ж. Желев във в-к „Известия". Интересно. Няма да достави удоволствие казаното от него, че Октомврийската революция е създала само една илюзия, наложена от пропагандата, че е била социалистическа и че бил построен някакъв вид социализъм. СССР останал в системата на капитализма, и то от примитивните [страни].

Но има и позиции, стига да ги спази, които говорят за поемане на отговорност за съдбата на страната, против „нежната революция", за историческия компромис. За Съветския съюз и антисъветските настроения е внимателен – нарича Т. Живков най-големия антисъветчик.

Съветските хора в посолството са смутени. Не знаят как да оценят избора на Ж. Желев. Като стратегически ход (което отстоявам), разбира се и като неизбежна отстъпка или като етап на усилията за окончателното ни изтикване, което е също възможно, ако не успеем да сложим началото на сериозни реформи.

Публикувана е платформата на БСП за конгреса. Ще я чета днес.

21.VIII.1990 г. [вторник]

За днес бе предвидено приключване на разглеждането на отчета на правителството, изслушване на експозето на Андрей Луканов, приемане на решение по отчета и гласуване на оставката. Същевременно възлагане на правителството да действува като служебно. Това бе гласувано още в петък. Същевременно бе прието предложението ми отделните партии да приемат по двама души за отделни изказвания, около 1½–2 часа, за да има време за целия дневен ред.

Обаче това не стана. [Димитър] Луджев ми представи списък от 9 души само от СДС. Имаше и други предложения за дневен ред – пак стана дискусия и загубихме два часа. Тогава дадох път на списъка, като предложих да редувам от БСП и от СДС. Изредиха се около 15 души и тогава

негласно се очертаха две мнения – едното бе да продължим до среднощ, но да завършим всичко; другото бе да спрем изказванията и пак да завършим с известно закъснение (или искане до Андрей [Луканов] – да отложим само неговото експозе).

Около спирането на изказванията пак се развиха дебати, но се прие. Преустанових и отправянията на питания към министри, като ги насочих само към писмени и напомних, че за устни въпроси е оставен само петъчният ден. Разгледахме някои незначителни въпроси (за Т. Живков, че не са готови още и т.н.), стана 20.30 часа, дори мина, и се оказа, че контактната група не е успяла да постигне съгласие за комисиите. В този момент получих бележка от Ал.[ександър] Янков, че сградата на Парламента се огражда от групи от хора, които били възмутени от изказването на Р.[умен] Воденичаров срещу [Пламен] Станчев, който заплашвал, че ще се самозапали.

Съобщих за бележката и като обявих, че се създават ненормални условия за работа на ВНС, вдигнах заседанието. Веднага се затичаха да протестират – и то кои? Най-вече Йордан Василев и до него Михаил Неделчев. Чух, че Гиньо [Ганев] им казва, че той бил за продължение на работата, но не успял да ме спре. Аз се приближих и им повторих, че не мога да допусна повече открит натиск срещу Народното събрание. Обясниха ми, че те – и специално [Петър] Дертлиев – щели да успокоят придошлите. Отговорих им, че ние не можем да стоим обсадени.

Нашите одобриха.

22.VIII.1990 г. [сряда]

В-к „Демокрация“ излезе с открит апел да си подам оставката. Преувеличавал съм си правата. Веднъж от трибуната Йордан Василев вече ме нападна. Ясно ми стана, че ще се предприеме атака този ден. Имахме и съвещание на парламентарната група. Обясних им, че вече се води систематична акция. Казах им без подробности, че я парирах, що се отнася до Демократическата партия и до в-к „Знаме“. Депозирал съм текст от 6 страници, в който отхвърлих всички обвинения. Извиниха ми се и Ст.[ефан] Савов, и [Бранислав] Талев. Че тактиката ми е да се справям сам, без да ангажирам парламентарната група. Че и днес ще се оправя сам, но ако се подеме кампания, то нека се подготвят някои, които да поемат моята защита. Нарочно не споменах вестниците „Вечерни новини“, нито „Дума“, които се дезангажираха, като първият поиска оставката ми, а вторият – в статия на [Димитър] Шумналиев (същият, който пусна статията на [Станислав] Станилов с нейните ругателства и отклони публикуването на моята) – ме иронизира.

И наистина, още при определяне на дневния ред заваляха предложения – седем нови! Отклоних за комисии повечето, две предложения

включих в дневния ред, а третото предложих за утрешния ден. Но това не бяха предложения по същество, а едно от тях бе това на Йордан Василев, който го формулира като превишаване и злоупотреба с властта на председателя на ВНС. Аз го промених на „за правомощията на председателя“.

Предложеният от мен en bloc дневен ред бе гласуван. Но група около Йордан Василев, към които се присъедини и Георги Спасов, се надигна, че не всичко било гласувано. Обясних им още веднъж, че се касае за въпроси, които не подлежат на гласуване. Единственият пункт за дневен ред бе предложен от мен за утрешния ден и не го предложих на гласуване, защото вносителят не настоя. Развикаха се „гласува се“ и се отхвърли.

След това всичко вървя нормално. Говори [Андрей] Луканов, както винаги, умело, в отделни само случаи с деликатен сарказъм, убедителен и същевременно на места нямаше как да прикрие оголените слабости, някои от които явно в името на компромис, който и той може би не е желал.

За два часа оставих [Иван] Глушков да ръководи, а аз се подготвих, като го показах [текста] на В.[елко] Вълканов, който го одобри, и на Ч.[авдар] Кюранов, който ми даде допълнителни аргументи и няколко изречения в края. Ето го – построих го по трите обвинения.

“1. По избора на вицепрезидент.

ВНС има право да определи как ще се гласува. То въведе тайното гласуване за определени случаи, то въведе поставянето на въпроси към кандидатите за председател на ВНС и на кандидатите за президент. Но не направи това за подпредседателите на ВНС, нито за вицепрезидента. Следователно ВНС е подвластно да реши как да се постъпи във всеки отделен случай, а председателят само изпълнява това решение.

2. За снощи.

След прекратяване на разискванията и обясненията по гласуването по точка 1 дневният ред бе изчерпан. Контактната група за състава на комисиите не бе постигнала съгласие. Бе вече 20.45 минути. Преди да обявя закриването на заседанието, получих и писмена бележка с подпис, а не нещо анонимно, че Народното събрание е обкръжено от групи хора. Те създаваха неблагоприятни условия за работа. Това бе допълнително основание, за да обявя заседанието за закрито. Суверенно право на председателя е да открива, ръководи и закрива заседанията на НС.

3. За днешния дневен ред.

Все още няма ясна процедура по приемане на дневния ред. В хода на работата бяха приети някои процедурни решения като уточняване на основните точки още предната вечер. По този начин в писменото предложение на Бюрото влизаха именно тези точки. Допълнителните предложения се разискваха и се подлагаха на гласуване. Тази процедура обаче усложни толкова много приемането на дневния ред, че се губеше ценно време, както бе и случаят от вчерашния ден.

При това положение на днешното заседание от направените предложения предложих да се отклонят три и по тях никой не възрази; за две предложих да се включат в дневния ред наред с писмените. Само това на И.[лко] Ескенази предложих да се постави в дневния ред на утрешното заседание. Останах с впечатление, че той се съгласи, казвам го така, но всъщност, той като вносител не възрази.

Какво се получи накрая с гласуването? Отново това, което бе предложено от Бюрото с допълнения, както ги посочих. При липсата все още на правилник ние всички търсим рационалните решения.

Естествено е, че НС отразява цялостното политическо състояние на страната. Естествено е и това, в него да има социално напрежение. И при положение, че у нас още не е приет правилник за вътрешния ред, напълно е възможно да се появят и спорове по водене на заседанията. В такъв случай аз можех да прибягна до това правило, така нареченото ruling, което съществува в международната практика, когато председателят може да вземе еднолично решение. Особено и главно по процедурни въпроси.

Аз обаче, уважаеми народни представители, не съм направил това досега. С тези думи съвсем не искам да кажа, че при воденето на заседанията не са били допускани слабости. Проявявам и неоперативност. За всичко това аз се извинявам пред вас.

Но искам твърдо да подчертая, че ръководя демократично, че не съм допуснал никакви нарушения във воденето на заседанията по отношение на демократичността. Всеки е можел спокойно и почти колкото иска да говори. Не съм отнел думата, не съм попречил на никаква сериозна проява. Не мога да не подчертая това."

Говорих бавно, без много натъртване, гледах да не се покажа ни наймалко озлобен. Не вложих накрая никакъв патос, за да не предизвикам излишни ръкопляскания от наша страна. Все пак ми изръкопляскаха. За мен най-приятното бе, че бях изслушан с гробно мълчание, внимателно и, бих казал, доброжелателно. Когато се обърнах към залата – има ли някой, който да вземе думата, никой не се обади.

Така преминахме към последната точка, която трябваше да бъде моята, но аз прередих, защото контактната група пак не бе съвсем готова.

Нашите бяха много доволни. А Ана ми каза, че мнозина са се обадили вкъщи, за да ме поздравят. И тя също бе задоволена.

23.VIII.1990 г. [четвъртък]

Сутринта имах пресконференция. Бях се подготвил и резюмирах в десетина пункта извършената до днес работа във ВНС. Зададоха ми и въпроси. Мина добре. Обещах да се организират постоянни, ежеседмични срещи; да им създадем условия; да им се разреши да посещават комисиите и т.н.

Заседанието този път мина леко – поне в началото. Прие се дневният ред без нови предложения. Гласува се декларация за 1968 г. единодушно. Всичко вървеше нормално, докато се постави въпросът за комисията по случая [Петър] Младенов (за проверка на обстоятелствата около оставката). Въпреки постигнатото споразумение на контактната група и предложените членове от състава на групата от [Димитър] Луджев, някой си направи самоотвод, а Леа Коен направи отвод на Нешка Робева и [Анжел] Вагенщайн. Завърза се спор за гласуването или по-скоро дали е пропаднал отводът на Н. Робева. По процедурно гласуване – да, такава бе и моята позиция. Гиньо [Ганев] защити другата. Но целия въпрос го отложих за следващия ден поради неподготвеност. Накрая се изказа Г.[еорги] Спасов с предложение за намиране на помещение в Партийния дом и т.н. и каза в заключение да се гласува. Аз напомних, че има комисия, която се занимава с това и има предвид предложенията, повечето от които и той е направил. Всъщност разговорът се водеше за освобождаване на [сградата на] „Дондуков“ №2 от Министерство на правосъдието и Държавния комитет за народен контрол. Естествено, нямаше място за гласуване. Г. Спасов пак се развика, но този път не му обърнаха голямо внимание.

24.VIII.1990 г. [петък]

Вестниците този път отделиха доста място и на моята особа. Но аз отидох на зъболекар и оставих Г. Ганев да води заседанието. Първоначално той бе насрочил заседание за петък следобяд, но аз промених времето – до 11 часа комисии, след това пленарно. Ръкопляскаха ми, но днес пак загубиха час и половина, докато установят дневния ред. Слушах известно време. Не бе леко на Г. Ганев.

26.VIII.1990 г. [неделя]

Имах няколко срещи – но оставям на заден план впечатленията си от тях. Прибрах се от Драгалевци към 20 часа. Гледах новините и седнахме да вечеряме с Ана. Даваха по телевизията филм. Изведнъж се появиха Йосиф Петров и Радой Ралин с призив до президента или председателя на Народното събрание да се явят пред Партийния дом, където П.[ламен] Станчев и отец [Димитър] Амбарев се били облели с бензин, защото не били изпълнени техните условия.

Веднага се облякох и отидох до Партийния дом. По пътя се стичаха и други хора. Пред дома будката гореше. Върху запалените ѝ остатъци хвърляха столове и други мебели, извлечени от счупените прозорци. Вътре бяха навлезли младежи, които изхвърляха каквото им попадне. Със запалителни бомби се правеше опит да се подпали и горният етаж. Попитах гледащите наоколо милиционери защо не се намесват. „И аз

имам семейство" – бе отговорът на единия, а другият до него ми каза, че нямали заповед.

Върнах се назад, за да се прехвърля между БНБ и Партийния дом, където предполагах, че се намират само подпалвачите. В градинката пред двореца се беше натрупало голямо множество, което наблюдаваше и с викове подклаждаше младежите. Познаха ме и започнаха с виковете „Долу", „Смърт на БКП" и т.н. да ме ругаят. Но не посегнаха към мен. Една жена се впуснала, но [Владимир] Вълканов я отклони, а Върбан, който вървеше пред мен, разчистваше пътя. Стигнах обаче до плътно натрупани хора, разбесняли се. Невъзможно бе да направя крачка. Един младеж от СДС ме спря и умолително се извини, че е пил, но искрено настоя да не направя крачка напред, а да се изтегля. Обкръжиха ме и други младежи със сълзи на очи, питайки: „Защо милицията нищо не прави?" „Докога ще гледаме всичко това?"

Видях, че е безсмислено да се въртя – още повече, че ми съобщиха, че [Атанас] Семерджиев е там, че е докарана и пожарната команда.

Отбих се в Народното събрание. Опитах се да се свържа с телевизията. Безуспешно. Успях все пак да намеря Желю Желев [в Евксиноград], казах му какво става. Той поиска да потвърдя, че е вярно, защото скоро е имал контакт с Димитър Луджев и последният не му бил казал, че се опожарява Партийният дом. Потвърдих, че съм видял с очите си за палежа и че това може да стане прелюдия към гражданска война. Казах му да се върне веднага. Той ми отговори, че щял да се върне към 2.00 часа [след полунощ]. Казах му, че е късно, и настоях да говори преди това поне по радиото. Той ме помоли да говоря аз. Казах му, че ще направя това, но моята намеса не е достатъчна. И му препоръчах да вземе и по телефона да се обади – да му чуят гласа.

Аз от своя страна успях да се свържа с радиото. Казах буквално: „Чух призива по телевизията на Йосиф Петров и Радой Ралин. Побързах да отида до площада. Смятам, че това, което става пред Партийния дом, не предвещава нищо добро. Това е ескалация на насилието с непредвидими последствия. През счупените прозорци бе подпален приземният етаж. Вътре нахлуха хора. Опитах се да се приближа до заплашващите да се самозапалят Пламен Станчев и отец Амбарев. Плътна стена ми прегради пътя. Не ме допуснаха. Едва се оттеглих сред общи викове. От ВНС се свързах с президента Желю Желев, комуто описах какво става. Той обеща да направи обръщение по радиото или телевизията."

Прибрах се и 15–20 минути след това чух думите на Ж. Желев, който рязко осъди станалото, като го охарактеризира като прелюдия към гражданска война и диктатура. Тези думи аз предварително ги казах и някой ги записа.

Радвам се, че все пак успях да се свържа с Ж. Желев и че той се ангажира по този начин.

Малко по-късно Т.[одор] Бояджиев, секретарят на МВР, ми се обади по телефона да бъда в 12.45 минути в МВР. Там щял да дойде и Желю Желев. Той пристигна в 13.45 през нощта. Дотогава видях събрани хората на МВР – някои познавах, повечето – не. От познатите: [Васил] Гашев – шеф сега на Софийската градска милиция, някога отговаряше за БАН; Тодор Бояджиев – депутат, секретар на МВР, с когото се видяхме и говорихме по-отблизо на Петрова нива, от който край е избран. По едно време дойде и и. д. министър Стоян Стоянов, който се бе задавил от дима и трудно говореше. По-късно дойдоха и [Александър] Лилов, и [Чавдар] Кюранов. Направени бяха доклади от хората на МВР, в които се говореше за голяма маса настъпващи и буйствуващи, която подкрепяла активно развилнялата се група от няколкостотин души, подпалили будката отвън, счупили прозорците и нахлули вътре. [Димитър] Луджев и представители на СДС твърдяха, че са не повече от 100–200 души. На мен също ми се сториха по-малко, отколкото ги представяше милицията, но настоях, че плътно на площада им подвикваше хилядна тълпа. Което беше вярно.

По това защо все пак не действуваха [органите на МВР] – дадоха се не много убедителни обяснения. Стана ясно, че е липсвало единодействие и същевременно, че лозунгът да не се употребява оръжие е бил възприет, може би съзнателно, да не се употребява никакво насилие. Не можах да се освободя от чувството, че се изпитваше известно злорадство за станалото у някои от участниците. Това бе естествена реакция у служителите на МВР най-напред към [Атанас] Семерджиев, който разгромил VI отдел, отстранил доста професионалисти, а остави Стоян Стоянов за първи заместник, човек на Г.[еорги] Атанасов, само с партиен опит, и то ограничен. Но недоволството не се скриваше и към партийните лидери, които не поеха никаква отговорност за действията на МВР и всичкият пасив, престъпления или нарушения бяха приписвани само на обикновените служители. [Георги] Танев, вместо да получи съответни административни или по-големи санкции, е бил изпратен в чужбина. А командуващият групата [Пешо Бонев] срещу еколозите пред „Кристал“ бе обвинен, въпреки че е действувал по стриктните нареждания на Д.[имитър] Стоянов и М.[инчо] Чунтов. Той не понесъл обвиненията и се самоубил. Ето как се стигна до пълното бездействие на милицията. На заседанието се говореше повече как се е стигнало до това положение, а не какво да се прави. [Петър] Корнажев на два пъти се опита да отклони разговора, но безуспешно. Впрочем и той не възприе идеята да се разпръсне тълпата с вода или сълзотворен газ.

Направи ми впечатление още и острият сблъсък между [Атанас] Семерджиев и [Добри] Джуров. Докато Д. Джуров искаше политическа отговорност за невкарване на червените барети, А. Семерджиев защити оттеглянето им.

Прибрах се към 3.00 часа със смесени чувства. Че имаше подбудители и това бе СДС, бе повече от ясно. Че подстрекателите бяха било техни

хора, било под тяхно влияние – също. Но че не бяха взети никакви сериозни мерки за защита – нито от милицията, нито от партията – също е факт. Този въпрос дълго ще тегне и над обществото, и на партията.

27.VIII.1990 г. [понеделник]

Заранта посетих Партийния дом. Случих се до [Александър] Лилов, който също тогава влизаше. Пораженията наистина са вандалски. Трошено е безогледно. Същевременно се вижда, че е действувано и селективно. Похабена и ограбена е техника, скъпо струващи инсталации, някои кабинети и насочване към архивите.

Веднага свиках съвещание да подготвим декларация. Знаех, че всички партии готвят, но не можехме да нямаме и ние като ВНС. Поставих и въпроса за дневния ред във вторник. Решихме да започнем от сутринта с тази точка и след това законите за местните органи на властта и за пенсиите.

Опитах се да изключа телевизията и радиото, полууспях. Но нашите се възпротивиха, особено Ал. Лилов. Обясних им, че не става въпрос за пожара, а за да се спре предаването на разискванията по законопроектите. Но не приеха – духът им е бояк. Ще удържат ли? И нужно ли е?

28.VIII.1990 г. [вторник]

Отложихме сутрешното заседание по искане на БСП. Използувах случая да проведа разширено заседание на Бюрото с ръководителите на партиите. Уточнихме процедурата. Същевременно изяснихме и позициите. Прилагам бележките, които водех, с встъпителните думи, които бях подготвил за откриване на заседанието:

„Уважаеми народни представители, ще си позволя от свое име и от името на Бюрото на ВНС да изразя дълбокото си възмущение от вандалския акт срещу дома на Висшия съвет на БСП. Оценяваме опожаряването на сградата на една партия като атентат срещу демокрацията и гражданския мир. С такива средства си служеха фашистите, които причиниха толкова злини на човечеството.

Убедени сме, че Великото народно събрание ще осъди и ще настоява за отговорност на всеки един от извършителите и подстрекателите. Очакваме органите на властта да упражнят предоставените от закона им правомощия и да осигурят опазването на обществения ред. Народните представители трябва да бъдат на челно място при изпълнението на тези задачи, но в същото време е необходимо да се защити неприкосновеността им срещу всички възможни посегателства на тяхната личност. Българският парламент трябва да бъде щит и гаранция срещу действията, които застрашават мирния демократичен процес в нашата страна. В този

смисъл е и проектът за декларация, която ви е предложена от името на основните парламентарни сили.“

Ще отбележа по този повод, че ме порази, въпреки всичко, опозиционният печат – не че гледаше толкова да оневини участниците, да ги представи за малолетни, безотговорни, но усилията им да припише подпалването като дело на самата партия. Не очаквах такъв цинизъм! При нас, на срещата, не посмяха да отстояват тази теза, но паролата бе дадена и тя завладя улицата.

Прояви се желание да се прочетат осъдителните декларации на различните партии, да говорят техните лидери. След това да се обяви, че ще има, и ако е готова, да се приеме декларация на ВНС и накрая, да се излъчи парламентарна комисия за разследване на политическите аспекти на случая. Ал. Лилов се съгласи условно; другите окончателно. След обяд обаче дойде Г.[еорги] Пирински и ми каза, че парламентарната група на БСП не е съгласна. Иска цялостна поредица от изказвания. Свиках отново представителите на парламентарните групи. Увещанията не помогнаха.

Няма да се спирам на изказванията. Подредих ги така, че давах последователно думата на БСП, СДС и т.н. Между първите десетина души имаше няколко силни изказвания у нашите. Но това не сдържа опозицията, която прехвърляше в редица случаи отговорността върху нашата власт за нейното бездействие и дори съпричастие.

Когато дадох почивка, опитах се да убедя [Георги] Пирински, че е излишно да продължаваме в този дух. Сашо Янков също предложи да се ограничим до едно-две заключителни изказвания. Не се прие това от БСП в лицето на упълномощените по този въпрос. Продължихме с явен ущърб. Изказаха се няколко яростни представители на опозицията, на което нашите нищо не можаха да противопоставят. Дадох пак почивка и оставих Г.[иньо] Ганев да ръководи приемането на закона за пенсиите.

Вечерта се събрахме. Отчете се, че ⅔ вървяло добре, но ⅓ било зле за нас. Получените реакции от провинцията били неблагоприятни. Възложиха ми да организирам прекратяването, но да не излезе като инициатива от нашите. Това бе изказването на Г. Пирински в отговор на [Любен] Корнезов, който председателствуваше и изрази открито мнение, че с изказванията нищо не постигнахме.

Ана все пак смята, че не било излишно говоренето въпреки слабостите.

29.VIII.1990 г. [сряда]

Предложих прекратяване на дебатите, като се позовах на изказването си в предния ден, в което препоръчах по едно, най-много две обобщаващи изказвания. Но се оказа не леко да се прекрати. Имаше много записали се. Нашите, БЗНС, ДПС приеха [да се откажат], но СДС ми даде спи-

сък от 8 души. Тогава аз продължих по моя списък около час и половина и след това дадох почивка. Едва тогава всички кандисаха.

30.VIII.1990 г. [четвъртък]

Въпреки ясно предложения дневен ред, който предвиждаше приемане на оставката на министър-председателя и обсъждане на двата законопроекта за местните съвети и за пенсиите, пак се започнаха усукванията по дневния ред. Не ги прекъснах, макар че видях, че влезе американската делегация на балкона, водена от сенатора [Роберт] Доул – да види как разискваме.

Дадох думата и на Ж.[елю] Желев. Той предложи А.[ндрей] Луканов. Процедурата бе точно установена с формула, която А. Луканов прие с удовлетворение – „да състави правителство", а не да бъде избран за министър-председател. Това му развързва ръцете. Не всички от нашите го разбраха. Имаше дори изказвания, но сам А. Луканов изрази с две думи отношението си и аз без забавяне прекратих гласуването. След това няколко души ме питаха дали наистина имахме основание или това бе отстъпление. Обясних им защо това е коз в ръцете на Андрей.

31.VIII.1990 г. [петък]

Силно напрегнат ден, по няколко показателя: 1. За хода на дебатите по закона за местната власт; 2. За една седмица прекратяване на работата във ВНС; 3. За нова заплаха от саморазправи; 4. Сблъсък между парламентарната група [на БСП] и нейното ръководство, по специално с Ал. Лилов.

1. По закона за местните съвети. Аз изцяло не участвувах, тъй като бях заангажиран със съвършено други неща, за които ще стане дума. Но след като се разгоря спорът и от слушането по телевизията в кабинета ми разбрах, че нашите бяха постигнали голям успех в законодателната комисия. Успяха да фиксират срок за провеждане на изборите. Както и някои други полезни уточнения. Но в предишния ден загубиха с малко гласове (поради неявяване на наши) едно съществено предимство – да могат да образуват мнозинство в съветите (изпълкомите). Приетото решение дава възможност да се обединят СДС с БЗНС и ДПС, и ние да сме винаги в малцинство.

Към това се добави още едно неприятно обстоятелство, прието за поражение. В разговор с ръководителите на парламентарните групи при мен след гласуване, и то успешно, се прие, че могат да бъдат избирани само живеещите по места. Но в залата станал взрив и Г.[иньо] Ганев вдигнал заседанието. При разискванията се стигнало до приемането на един коментар [тълкуване] – нещо неконституционно, защото не може да се приеме

никакъв коментар, преди да е одобрен законът, а след това пак е прието коментар да се приеме със закон. Г. Ганев, обаче, имайки под ръка коментара, форсирал процедурата, обявил предложението и веднага го гласувал. Голяма част от нашите напуснали залата, [Александър] Лилов с неколцина гласувал „за", други се въздържали. Това внесе пълен разрив и по време на дадената почивка редица депутати предложиха да се гласува вот на недоверие на ръководството [на парламентарната група на БСП] и то да се смени. Въпросът се отложи за обсъждане същата вечер извън Парламента.

2. По-леко мина въпросът за отлагане на пленарните заседания – формула, която измислих, за да не обявим направо, че даваме ваканция. Под натиска „отдолу", че ВНС се е превърнало в „говорилня", ортодоксите настояваха за „непрекъснато" работещо събрание. Без оглед на голямата умора и напрежението. Доказах им, че въпросите, поставени на обсъждане, само ще изострят още повече обстановката, и то в наш ущърб. Едва тогава гласуваха за ваканция. На всички им се иска, но друг да поеме отговорността.

3. Този ден влязох в залата късно, защото имаше да се решават различни въпроси – назначения на Л.[юбен] Кулишев и [човек] за началник-кабинет, за да избегна един от СДС, когото искаха да ми наложат; на [Емилия] Друмева за секретар на правно-информационния отдел и т.н.

Но към 11 часа звънна по телефона човек, който от името на БТЦК [Български таен централен комитет] постави ултимативно искане, иначе щели да пристъпят към индивидуални наказателни мерки. Поиска телефона, на който да се обади на [Атанас] Семерджиев, комуто да предаде цялото съдържание на ултиматума. Със записана касета А. Семерджиев рано след обяд дойде. Свиках представителите на политическите сили – изслушаха я. Исканията бяха – освобождаване на задържаните и спиране на търсене на отговорност за подпалването [на Партийния дом] – то било тяхно дело. И оттук – бързо приемане на закони и най-важното, веднага да се даде гласност за съществуването на такава организация.

Отново събрах политическите лидери. Някои проявиха загриженост, без да го показват външно. Реши се в закрито заседание да изнеса кратка информация, за да не би, ако пострада евентуално някой народен представител, да бъдем обвинени, че сме скрили заплахата. Сторих това.

На същото заседание се разискваха бюджетът на ВНС и въпросът за заплатите.

4. Към 9 часа [вечерта] се събрахме в хотел „Рила" – около 130 членове на парламентарната група на БСП. Някои от провинцията заминаха. Този път отново отложиха за следващия понеделник генералните разисквания. Независимо от това атмосферата бе смекчена. От искане за смяна направо на ръководството се премина към разискване как да се подобри работата. [Александър] Лилов успя да отбие атаката срещу него и постигнатото споразумение за коментара, че е политическа конспирация. Но противодействието остана.

Един заговори, че СДС е извършило обществено запитване и моят рейтинг бил много спаднал. Отправи пожелания към мен под форма на критика, от която разбрах само, че не ме харесвали. Взех думата за кратко обяснение. Съжалявам за илюзиите, които съм създал, но това не е по моя вина. Най-напред не съм искал [да ставам председател] и си направих самоотвод. На второ място и аз не съм израсъл в Парламента като всички останали. На трето място работата на председателя не е само в залата. А и не виждам нищо лошо в това, че Г.[иньо] Ганев има повече опит. Аз не бих могъл да си позволя, което си позволява той. Отгоре на всичко аз нито съм участвувал, нито съм следял Кръглата маса. Ако други са имали контакти с тях, аз не им знаех нито имената, нито физиономиите. Бях при това изолиран по известни съображения. И като народен представител ме издигнаха един ден преди закриване на записванията. Така че нямам намерение да се променям. Но не страдам от самолюбие и щом преценя, че не съм полезен, сам ще напусна и тогава никой не може да ме спре. За мен критерият е – справям ли се със задачите и има ли партията полза от моето стоене. Ръкопляскаха ми десетина души.

По-късно А.[ндрей] Луканов каза, че добре съм отговорил. Но си давам сметка, че бях мек. Но как да съм строг, когато това ще се възприеме като политически акт от останалите. Прав беше Андрей [Луканов] като казваше, че биха ме освиркали, ако дръзна да спра някого, както това прави Г. Ганев.

1.IX.1990 г. [събота]

Отидохме в Драгалевци – за сливи. И си тръгнахме рано след обяд. Вечерта дойдоха при нас Лушка и Мавродия [Петрови]. Всички, в това число и ние, сме объркани. Въпросът над въпросите е партията – ще я възстановим ли, защото тя не съществува. Кое крило ще вземе връх. В състояние ли е това председателство да направи нещо? Раздират се от противоречия, а като цяло буксуват. Говорих с Чавдар [Кюранов] – вижда всичко и оценява, но не чувствува сили да се ангажира повече. Но му признават качества, че може да се сработва с младите. Д.[имитър] Йончев е симпатичен, тръгнал е да организира провинцията. Иска да вкарат поне 5 души от провинцията и 4–5 души от София. Набелязали са и хора, но се боят дали сивият поток няма да залее конгреса.

2.IX.1990 г. [неделя]

В „Боровец“ – във вилата на Министерския съвет. Разходки из познати места. След обяд – продължителна среща с Андрей Луканов. Той вярва, че ще състави кабинет. П.[етър] Берон му е обещал. Доволен е и от предложението за [Васил] Сгурев. Поиска да проверя какво представлява [Васил] Чичибаба. Предварително му казали, че не е подходящ.

3.IX.1990 г. [понеделник]

А след проверката, която направих в понеделник по телефона, добави само една дума – „негодяй“.

В София – Г.[иньо] Ганев е разтревожен от заплахите, от натиска на СДС. Успокоих го.

Довърших статия за Парламента и я пратих на в-к „Дума“.

4–5.IX.1990 г. [вторник–сряда]

В Боровец страшно впечатление правят заболелите дървета. Цели склонове са вече оголени – тъжна картина. Отидохме и до „Черната скала“. Там са били убити от нашите „два-тридесетина души“ по думите на един самоковчанин, Димитър [Митков] Попов–Сандъчето, както ми се представи – от Варненския затвор. Качихме се с лифта, но се измъчихме доста на слизане.

Успях да нахвърля почти в завършен вид още една статия за 9 септември, както и основата за изказване, евентуално, за конгреса.

6.IX.1990 г. [четвъртък]

Излезе статията във в-к „Дума“ с една печатна грешка – за Кръглата маса – вместо „общо съгласие“ е написано „общо събрание“. Диктувах написаното в „Боровец“.

7.IX.1990 г. [петък]

Отново тежък ден – две заседания на Бюрото за нови назначения и за преназначения с оглед изравняване на заплатите. Определили ми бяха дори началник-кабинет. Възразих срещу съвместителство с президентството, срещу представяне [на хора] уж от името на политическите сили, без реално съгласуване с тях и най-важното без лична отговорност на този, който представя. Така върнах на [Емилия] Друмева предложенията и отказах да ги подпиша с изключение на едно. Н.[икодим] Попов и [Иван] Глушков ме подкрепиха. Г.[иньо] Ганев се съгласи накрая, но се зае да успокои насрещната страна.

8.IX.1990 г. [събота]

Тази заран се отдадох на писане на горните бележки. Около обяд заминавам за Париж по линия на ЮНЕСКО. Връщам се във вторник.

Хареса ми много изказването на Ж.[елю] Желев за Съединението.

За Париж.

Пътувахме със Стефан Савов. През целия път говорихме нормално. Проявява се като умерен човек, който, макар и репресиран, не гони мъст, търси демократизация по мирен начин, разчита на възстановяване на някои ценности от миналото повече, отколкото на разправа с хора.

В някои отношения ние сме по-крайни в съжденията, но за съжаление няма реално покритие с действие, което обезкуражава и радикали, и симпатизанти.

Посрещна ни [Милан] Миланов, вечеряхме при него. Имахме и продължителен разговор с него – иска да говоря с [Федерико] Майор за евентуален пост на директор за него, докато е още в Париж. Смята, че могат да го сменят, макар че отхвърля решително всички обвинения като „номенклатурчик". При [Тодор] Живков е бил случайно, без участие в кабинета, държан настрана. Имаше предвид обвиненията на [Петър] Корнажев във ВНС. Бил е на работа в БКП като почти всички служители в МВнР. Не спомена за М.[илко] Балев нито дума. Затова пък припомни, че имало решение за изпращането му в чужбина на работа – за ЮНЕСКО. Той го бил прокарал. Но „внезапно" се очертала другата възможност и той предпочел посланическата. Не влязох в спор с него – че той именно, по думите на Дичо Атанасов, чрез Вл.[адимир] Живков си издействувал от таткото този пост, макар че Дичо му предлагал да запази за себе си поста посланик в ЮНЕСКО отново.

9.IX.1990 г. [неделя]

Около два часа се разхождах из улиците на Париж. Разгледах новата арка в пространството около нея. Цял комплекс, който идеално се включва в „Defence". Как строят французите така, че архитектурни ансамбли от най-различни епохи взаимно се допълват и преливат един в друг? И се създава единство с такова разнообразие, каквото рядко се среща другаде. Навсякъде има пространство, възможност да се наслаждаваш и докато се отегчиш погледът ти отскача към други форми, нови комплекси и т.н. И си казваш – ето какво е Париж! Неповторим!

При Селия Захер. Уточнихме всички подробности около Историята [на човечеството]. Поотложихме някои неща около тома, но имаме доста положителни отговори вече. За догодина се предвиждат доста срещи – през януари в Индия (Бюро), по религиите в Рим, през юни в София (редколегията), през април в Истанбул (том V).

Вечеря у [Евгени] Кирилов с [Юрий] Кочубей и Русаков. Интересни мисли за развитието на сътрудничеството по линия на Европа и програмиране на сътрудничеството и на промените, които могат да настъпят през XXI в. Създал е такава група.